

ISBN 978-954-07-3955-7

9 789540 739557

www.press-su.com

20 години специалност
БАЛКАНИСТИКА

Балканските езици, литератури и култури.
Дивергенция и конвергенция

20 години специалност
БАЛКАНИСТИКА

Балканските езици, литератури и култури. Дивергенция и конвергенция

Международна конференция,
посветена на 20-годишнината
от създаването на специалност
Балканистика
София, 30–31 май 2014 г.

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

**Балканските езици,
литератури и култури
Дивергенция и конвергенция**

Международна конференция,
посветена на 20 годишнината от създаването на специалност
Балканистика
София, 30–31 май 2014 г.

**Балканските езици, литератури и култури.
Дивергенция и конвергенция**

Balkan Languages, Literatures and Cultures.
Divergence and Convergence
20 years of Balkan Studies
Faculty of Slavic Studies, St. Kliment Ohridski University of Sofia
Sofia, 30-31 May 2014

Langues, littératures et cultures balkaniques.
Divergence et convergence
Dédiée au 20e Anniversaire de la Spécialité Etudes Balkaniques
à la Faculté d'Etudes Slaves de l'Université de Sofia St. Kliment Ohridski
Sofia, les 30 et 31 Mai 2014

Балканските езици, литератури и култури Дивергенция и конвергенция

Международна конференция,
посветена на 20 годишнината от създаването на специалност

Балканистика

София, 30–31 май 2014 г.

Съставители
Петя Асенова
Румяна Л. Станчева
Василка Алексова
Русана Бейлери

София • 2015
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Издава се с подкрепа от Фонда за научноизследователска дейност при СУ „Св. Климент Охридски“.

Редакционна колегия: Петя Асенова, Румяна Л. Станчева, Русана Бейлери, Василка Алексова, Мая Александрова, Албена Мирчева, Фотини Христакуди, Екатерина Търпоманова, Снежана Филчева.

Авторите на статиите в сборника носят отговорност за застъпването от тях научни тези.

© 2015 Петя Асенова, Румяна Л. Станчева, Василка Алексова, Русана Бейлери –съставители
© 2015 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-

СЪДЪРЖАНИЕ

ЕЗИКОЗНАНИЕ

ТЕОРИЯ И АРЕАЛИ

- T. B. Цивьян (РАН, Москва)*
Балканские партикулы как звуковые (языковые) жесты
- Irena Sawicka (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences)*
Another Insight into Balkan Linguistics
- Nicolae Saramandu (Université de Bucarest)*
L'atlas linguistique roumain par régions – Syntèze.
- Olga Младенова (Калгарски Университет)*
За балканистиката като филологическа и езиковедска дисциплина
- Sorin Paliga (University of Bucharest)*
Ethnic and Linguistic Distinctions in the Ancient Balkan Area. How Many Languages
Were There in the Antiquity?

ИМЕННА СИСТЕМА

- Gustavo-Adolfo Loria-Rivel (Alexandru Ioan Cuza University)*
The Conjunctive Article in Circumpontic Languages and its Possible
Pre-Indo-European Substratum
- Linditë Sejdiu-Rugova (University of Prishtina)*
Deixis in spoken vs written Albanian
- Bardh Rugova (University of Prishtina)*
The Classification of Adjectives in Albanian

ГЛАГОЛНА СИСТЕМА

- E. Търпоманова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Evidentiality and Mirativity in Bulgarian and Albanian
- Сн. Гаджева (INALCO, Париж)*
За конюнктива в балканските езици и да-конструкциите
в българския език: употреба и значение в главните изречения.

ЛЕКСИКА, ОНОМАСТИКА, ЕТИМОЛОГИЯ

- Helmut Schaller (Марбург)*
Deutsche Elemente in den Balkansprachen – kulturelle und linguistische Aspekte
- Petya Assenova (Université de Sofia St. Kliment Ohridski)*
Observations préliminaires sur l'état actuel du lexique balkanique commun
dans les langues littéraires
- Cătălina Vătășescu (Institut d'Études Sud-est Européennes
de l'Académie Roumaine, Bucarest)* Sur la postérité en albanais et roumain
de la famille du lat. magus.

- Mirena Patseva (Sofia University St. Kl. Ohridski)*
Accent changes of Greek loanwords in Bulgarian language
- С. Михайлеску, Р. Ламбру (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Бужурецки университет)*
Отново за изразяване на приблизително количество в румънския
и българския език
- Еда Шеху (Тиранский Университет)*
Мотивирующие основы построения терминов области права
в албанском языке в сопоставлении с болгарским и сербским языками
- Р. Лютакова (СУ „Св. Климент Охридски“)*
Тематична класификация на българските и румънските неологизми
- В. Алексова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Из историята на афективната лексика в румънския език
- Iskra Dobrevа (Sofia University St. Kliment Ohridski)*
Reception and Development of Turkisms in Judeo-Spanish in Contrast
with Other Balkan Languages
- И. Съръиванова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Балканизми в съвременния турски език
- А. Мирчева (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Тракийски антропоними в надписите от късната античност
на територията на България
- Doris Kyriazis (Aristotle University of Thessaloniki, Greece)*
Linguistic and cultural contacts in the *paşalık* of Ioannina: Onomastics
- Г. Петкова (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“)*
Български и румънски мъжки лични имена, образувани
от римски родови имена
- Bilyana Mihaylova (Sofia University St. Kl. Ohridski)*
On the notion ‘BLIND’ in “Indo-European

ФРАЗЕОЛОГИЯ

- А. Петрова, Хр. Марку (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, Университет „Демокрит“, Комотини)*
Балканската фразеология в когнитивно-културологична перспектива.
Проект за създаване на балкански фразеологичен корпус
- М. Карталова, Г. Брусева (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“)*
Метафоричният образ в зоокомпонентните фразеологизми в българския
и новогръцкия език
- Merima Krijezi, Dhimitri Bello (University of Belgrade)*
Phrase Concordances in Serbian and Albanian
- Св. Рускова-Джерманович (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“)*
За отрицателните конотативни значения на някои устойчиви сравнения
с компонент названия на диви животни, птици и насекоми
(върху материал от български и сръбски език).

ЕЗИКОВИ КОНТАКТИ

- Manuela Nevaci (University of Bucharest)*
Linguistic aspects of the contact of Aromanians with Albanians
- Хр. Дейкова (Институт за български език, БАН)*
За един случай на граматична интерференция в условия на българо-румънски
езиков контакт.
- Г. Армянов (Institut National des Langues et Civilisation Orientales, Paris)*
Балканските социални диалекти – исторически прилики, езикови контакти
и съвременни пътища

КОДИФИКАЦИЯ

- Sigrun Comati (Германия)*
BREVIS GRAMMATICA BULGARICA на АНДРЕАШ ПАСТОРИ –
латинскоописание на българския език от средата на 19 век
- Н. Петакович (Белградски университет)*
Абревиатурите в рамките на езиковия стандарт в българския
и сръбския език

ЕТНОЛИНГВИСТИКА

- Ute Dukova (Universität Frankfurt am Main)*
Метафорични концепции на храната в балканските езици
- М. Александрова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Лютите подправки (чесън, лук, пипер) – аспекти на материалната
и духовната култура на Балканите
- Evis Celo (University of Vlora “Ismail Qemali“, Albania)*
Ethnolinguistic Phenomenon in Terms of Comparative Proverbs in English,
Albanian and Greek
- Д. Попова (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)*
Етнолингвистични етюди в белетристиката на Любен Каравелов

ЕТНОЛОГИЯ. ФОЛКЛОР

- Alexander Novik (Russian Academy of Sciences, St. Petersburg)*
Mythology of the Albanians of Ukraine in Balkan Context: Structure, Personifications,
Terminology
- Р. Попов (ИЕФЕМ, БАН)*
За названията на светците и техните празници в традицията
на балканските народи
- В. Васева (ИЕФЕМ, БАН)*
Румънски влияния върху календарните обичаи на българите
в Румъния (етнографски наблюдения).
- Денис С. Ермолин (Российской академии наук)*
Конфесиональное взаимодействие в условиях полиэтничности
(на примере с. Жовтнево/Каракурт).

Rozalina Engels (Sofia University St Kliment Ohridski)
The Similarity between Greek and Bulgarian Proverbs and Sayings:
Intercultural Educational Aspects

Яна Борова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)
Що е то идентичност по „балкански“?
Влиянието на националните идеологии върху интерпретацията
на етническата принадлежност на чами и помаци

ЛИТЕРАТУРА, ИЗКУСТВО, КУЛТУРА

СРАВНИТЕЛНО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

- Елена Сююр (Букурещ)*
Иван Д. Шишманов и началото на балканистиката
в Югоизточна Европа
- Клео Протохристова (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)*
Литературният Али паша – ориенталистски стереотипи и
постмодерни ревизии
- Ина Христова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Балканският и европейският град през погледа на Иво Андрич
и Мирослав Кърлежа
- Francis Claudon (Université Paris XII / Universität zu Wien)*
Les Balkans des comparatistes français :
Fauriel, Ampère, Marmier
- Roumiana L. Stantchéva (Université de Sofia St. Kliment Ohridski)*
Le roman psychologique moderne de l'entre-deux-guerres

НАПРЕЖЕНИЯ НА ЛИТЕРАТУРНИЯ КАНОН

- Катя Станева (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Песнопойки и културна памет
- Йорданка Бибина (Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)*
Пътят към модерността в турската литература:
от *Сервет-и Фюнун* до *Феджр-и Ати*
- Efstratia Oktapoda (Université de Paris-Sorbonne, Paris IV)*
Les écrivains des Balkans de la fin du XXe siècle.
Quand la vie devient roman. Écriture de la résistance et de la désillusion
chez Norman Manea
- Фотини Христакуди (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)*
Одисеас Елитис – синхронен и диахронен
- Йоана Славчева (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“)*
Индивидуалният протест на героите в румънските анти тоталитарни
романи от 70-те години на XX век
- Adem Jakllari (University of Tirana)*
The Myth of Consecration in Ismail Kadare and Ivo Andrić (a Genetic and Structural
Comparison)

СРАВНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Яни Милчаков (Университет по библиотекознание и информационни технологии – София)
Поезия и политика в Черна гора – XIX век

Антоанета Балчева (Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)
Венеция в хърватската литература от XIX век

Маламир Спасов (Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)
Сърца в картонени кутии. Балканските авангарди в няколко текста

Каталина Пую (Букурещки Университет)
Авангардистките течения в румънската и българската литература
в началото на XX век – преход към новата поезика.

Константин Поборников (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)
За някои особености на *Седемте факли* в новата турска литература

ИЗКУСТВО

Милена Георгиева (Институт по изкуствознание, БАН)
Балканските съседни на България в карикатурите на в. *Вечерна поща*
(1900–1914) – от старите представи към новите стереотипи

Zef Paci (University of Fine Arts, Tirana)
The different remembering in the photographic typologies of Marubbi

Roberta Ndokaj (Academy of Arts, Tirana)
Continuity, originality and interconnection of Albanian folk dance motifs in the Sicily
“Arbëresh“ villages, Italy

КУЛТУРА И ПОЛИТИКА

Рая Заимова (Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)
Националното вкусно?

Raymond Detrez (Universiteit Gent, Katholieke Universiteit van Leuven)
Има ли „Балканска литературна система“?

Pinar Aka (Istanbul)
Le père poétique et son autre

Monica Manolachi (University of Bucharest)
Contemporary Balkan Women Writers on the Art of Writing.....

Дарина Фелонина (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)
Мигрантската идентичност в творчеството на Василис Алексакис и
Думитру Цепеняг

Светлана Арнаудова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)
Литературата на немското малцинство в Банат между традицията
и иновацията

ЕЗИКОЗНАНИЕ

ТЕОРИЯ И АРЕАЛИ

Балканские партикулы как звуковые (языковые) жесты¹

Т.В. Цивьян
РАН, Москва
tvciyjan@yandex.ru

Термин „звуковой жест“ восходит к статье известного русского лингвиста Е.Д. Поливанова „По поводу „звуковых жестов“ японского языка“ (Поливанов 1968: 295–305), где звуковые жесты, иначе говоря, звукоподражательные слова, „ономатопэтики“, в терминах автора, ожидаемо анализируются в ракурсе ономатопеи, оставаясь при этом в ведении лингвистики, но одновременно намечая выход за ее пределы: „не надо думать, что эти стороны речевого процесса есть нечто, не подлежащее ведению лингвистики [...]. Только, разумеется, рассмотрение этих фактов составляет особый самостоятельный отдел лингвистики [...] тот отдел, которым лингвистика соприкасается с теорией драматического искусства“ (Поливанов 1968: 296). Итак, ономатопея естественным образом приводит к ономатопэтике, далее к поэтике „звукового жеста“, связанного с жестом как таковым, в ряде случаев выступающего как его синоним, и, наконец, к поэтике в широком смысле.

Тема жеста, в XX веке начатая символистом Андреем Белым, была подхвачена русскими формалистами ОПОЯЗа² и, шире, русским авангардом (Мильков 2000), причем в их трактовке поэтика жеста все-таки тяготеет к лингвистике, т.е. к языку, к словесному тексту, не только устному, но и письменному. В своей классической статье „Как сделана „Шинель“ Гоголя“ не менее известный литературовед Б.М. Эйхенбаум пишет о жестах в языке Гоголя (естественно, на уровне письменного текста), о „своеобразной артикуляционной мимике – звуковом жесте“, о его „артикуляционно-мимической речи“, придающей фразе „вид законченного целого – какой-то системы звуковых жестов, для которых подобраны слова“ (Эйхенбаум 1969: 314, 315 et passim). Хотя основной акцент Эйхенбаум делает на „звукоречи“ Гоголя, т.е., по сути дела, на ономатопее, он в то же время подчеркивает системную организацию текста, своего рода „руководящую роль“ жестов, точного определения которым он все-таки не дает („композиция определяется не простым сцеплением шуток, а некоторой системой разнообразных мимико-артикуляционных жестов“).

1 Статья написана при поддержке Программы фундаментальных исследований Президиума РАН „Традиции и инновации в истории и культуре“.

2 Общество по изучению поэтического языка. „ОПОЯЗ стал основной организацией так называемого русского формализма — одного из наиболее значительных течений в поэтике начала 20 в. С возникшим в 1915 Московским лингвистическим кружком (МЛК) ОПОЯЗ сближали цели и методы исследования“ (Г.А. Левинтон. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s.v. ОПОЯЗ).

По поводу самого термина современный исследователь пишет: „Объединение звука и жеста, более того: приравнивание звука к жесту стало тенденцией начала XX века [...] после того, как термин „звуковой жест“ закрепился благодаря трудам В.М. Вундта. С точки зрения хронологии приоритет здесь принадлежит Андрею Белому, а также Е.Д. Поливанову, статья которого „По поводу звуковых жестов японского языка“ была впервые опубликована в 1916 г. [...] Но, судя по всему, именно Эйхенбаум ввел термин в оборот своей статьей „Как сделана „Шинель“ Гоголя“, [...] „Звуковой жест“, как правило, трактовался в качестве своеобразной миметической техники, позволяющей фиксировать непосредственную двигательно-звуковую реакцию человека“ (Соливетти).

Другой основоположник русского формализма, Ю. Тынянов при определении звукового (языкового) жеста ставит во главу угла ритм: у Гоголя „слово, подчиняясь ритму, само играет роль как бы словесного жеста“ (Тынянов 1977: 311).

Какая-то, некоторая, как бы, звуковой, словесный – характерная неопределенность, нащупывание пути. Да и лингвист Поливанов пишет: „Выражение „звуковой жест“ требует пояснения. Под ним отнюдь не надо понимать жеста, сопровождаемого звуком, каким, например, является хлопанье дверью, топанье ногой об пол, скрежет зубовой и пр. и пр. Слово „жест“ употреблено в этом выражении условно – имеются в виду не жесты, а элементы устной речи (слова или части слов), роль которых в языке походит на роль жеста“ (Поливанов 1968: 295).

Действительно, для того, чтобы приблизиться к определению звукового жеста литературоведению надо было полнее войти в поле лингвистики, как это сделал Р. Якобсон в своей не менее классической статье „Поэзия грамматики и грамматика поэзии“. Заметим, что собственно о жесте он там не говорит:

„Принудительный характер грамматических значений заставляет поэта считаться с ними: он либо стремится к симметрии и придерживается этих простых, повторных, четких схем, построенных на бинарном принципе, либо он отталкивается от них в поисках органического хаоса. Если мы говорим, что у поэта принцип рифмовки либо грамматичен, либо антиграмматичен, но никогда не аграмматичен, то это положение может быть распространено и на общий подход поэта к грамматике. Здесь наблюдается глубокая аналогия между ролью грамматики в поэзии и живописной композицией, базирующейся на явном или скрытом геометрическом порядке или на отпоре против геометричности [...]

Сравнение между обеими сферами завоевывает себе место в опыте синтеза, написанном в 1941 году, незадолго до смерти, проникновенным языковедом Б.Л. Уорфом: противопоставив общие абстрактные „схемы структуры предложений“ индивидуальным предложениям и словарю как „несколько рудиментарной и несамостоятельной части“ языкового строя, он выдвигает идею „геометрии формальных принципов, лежащих в основе каждого языка“ (Р. Якобсон 1961: 397–417).

В общем плане можно, как нам кажется, говорить об эстетической составляющей, *alias* поэтике, заложенной в язык *a priori*. Весь вопрос в том, в каких случаях и насколько она востребована или хотя бы признается носителями языка, исследователями языка – и, *the last not the least*, поэтами, играющими в ее выявлении не последнюю роль.

Поэтическая составляющая грамматики, в данном случае – звуковой/словесный/языковой жест: можно ли предположить ее проявление в лексико-грам-

матической системе балканского языкового союза? Еще в 1979 г., описывая синтаксис балканского языкового союза, мы предложили выделить на лексико-грамматическом уровне класс слов, тогда условно назвав его Z (Цивьян 1979: 281 сл.). Имелись в виду слова, принадлежащие к неполнозначным классам и изофункциональные им: артикли, предлоги, союзы, частицы, в частности, фатические, междометия, местоименные и глагольные клитики, группы наречий, которые занимают в предложении фиксированное или во всяком случае более или менее предсказуемое место (Цивьян 1979: 281 сл.).

В своей недавней важной книге „Непарадигматическая лингвистика. История „блуждающих частиц““ Т.М. Николаева предложила вывести подобные языковые элементы за пределы частеречной классификации (т.е. за пределы парадигмы) и назвать партикулами. В Предисловии она пишет:

„Эта книга – попытка рассказать о никем ранее не описанном пласте языка, который – в то же время – столетиями отмечали и видели, но старались не замечать или квалифицировать его единицы по-разному. [...] Единицами этого языкового пласта являются те мелкие элементы, из которых состоит весь наш „коммуникативный фонд“. Их любят называть частицами. В диахронических исследованиях любят говорить о „дейктических“ частицах, как бы прячась за квалифицирующее прилагательное. Их также любят приписывать к какому-либо уже известному классу, делая из них почему-то „застывшие“ его осколки. [...] Что такое дейксис в глубокой диахронии, мы по сути не знаем. [...] В англоязычной литературе частицы называются *particles*, и по-другому их назвать нельзя. Русский язык, которому мы за это благодарны, позволяет иметь два термина: и частицы, и партикулы. Но эти партикулы – не таксономическая категория привычной языковой системы. Такой класс лингвистами не описан. Поэтому был выбран именно этот термин: **партикулы**. Какими же они бывают, если обратиться к самой приблизительной их квалификации? Они бывают **примарными**, то есть функционирующими изолированно, и **присоединяющимися** (присоединившимися). [...] Можно, таким образом, говорить о способах возникновения партикулярных **кластеров**. [...] можно сказать, что чем «многоэлементнее» кластер, тем легче верифицировать его составляющие, но и тем труднее менять возможные варианты в его составе“ (Николаева 2008).

Т.М. Николаева, конечно, учитывает мысли Р. Якобсона, высказанные в 1933 г. (R. Jakobson 1935) – к ним сейчас обращаются все чаще – и систему древнерусских энклитик, предложенную А.А. Зализняком, который исходит из того, что „в древнерусском языке... существовал чрезвычайно четкий механизм функционирования энклитик, и его роль в построении фразы была весьма значительной“, и что именно эта система является „наиболее прямым отражением общеславянского состояния“ (Зализняк 2008: 270).

За этими идеями мы и следуем.

Синтаксической системе балканского языкового союза свойственно притягивание партикул друг к другу, создание скоплений партикул. В книге 1979 г. мы называли их „цепями“ („блоки“ у А.А. Зализняка). Это, среди прочего, отсылает к архаическому жанру цепного текста (Kettentext), в котором нанизывание-умножение элементов создает особую (мифо)поэтическую картину. При анализе „партикулярных“ синтаксических структур требуется учитывать абсолютное (начало

– конец), относительное (внутри элементарной синтаксической конструкции) и иерархическое (относительно друг друга) место партикул („ранги“ у А.А. Зализняка). Количество партикул (соответственно, разнообразие партикульных кластеров) в системе языка прямо пропорционально степени жесткости порядка слов. Именно партикулы представляют собой структурный остов предложения, на котором крепятся остальные – полнозначные – элементы. Партикулы играют роль своего рода фиксаторов, благодаря которым полнозначные слова могут достаточно свободно „плавать“ в пространстве текста.

Есть и другая, не менее своеобразная черта партикул – их материальное оформление. Это, как правило, короткие, одно-двусложные лексемы, одно-четырёх элементного состава и, как будто, не слишком разнообразные (например, та, то, те, ти, ме, ми, му, на, не, ни, и, я, бре... и т. п. – для болгарского). Существенно, что можно установить единый репертуар партикул на уровне системы балканского языкового союза. Партикулы, бедные фонетически, объединяясь в кластеры, создают („оркеструют“) особую, неповторимо-балканскую звукопись, своего рода *backing vocal*. Этот аккомпанемент маркированных партикул становится каркасом, который „держит“ текст. Повторим, что именно партикульный каркас организует полнозначные лексемы–классы слов, т.е. собирает смыслы.

А сейчас хотелось бы вернуться к „поэзии грамматики“ и обратиться к эстетической роли партикул в языке и тексте – подчеркнув, что мы находимся в пространстве балканского языкового союза.

Итак: своей фиксированной позицией партикулы создают ритм, играя роль метронома.

Итак: партикулы создают звуковое оформление, ономапопеическую /онома-топоэтическую ауру.

Итак: можно говорить о балканской „партитуре партикул“, реализованной в разных языковых воплощениях, сходящихся и расходящихся, совпадающих и контрастирующих.

В рамках поэзии грамматики сопоставим поэзию партикул со звуковыми жёстками Поливанова. Представляется, что звуковой жёст соединяет в себе чистый дейксис с определенной эмфазой (Wilkins 1992: 119–158). Представляется, что понятие „эмфатического дейксиса“, или „дейктической эмфазы“ вполне приложимо к партикульным кластерам (но и к одиночным партикулам), занимающим маркированные позиции в балканском предложении/тексте: они играют роль указателя и при этом указателя, не безразличного к своей собственной форме. Оппозиция партикулы/полнозначные элементы, как она реализована в балканских языках (в каждом уникально, и в каждом, отражая общебалканское), эта оппозиция несёт и несомненную эстетическую нагрузку. Балканские партикулы, дирижеры-„регулирующие“ текста (устного и письменного), не ограничивают свою роль синтаксисом и семантикой, но актуализируют поэтические ресурсы языка (никак не замыкающиеся на ономапопее). БЯС в своем единстве и разнообразии даёт прекрасное поле для исследования языкового жеста.

Знаменитая румынская баллада „Миорица“ о пастухе, которого сотоварищи собираются убить, чтобы завладеть его стадом, до сих пор не разгадана: до сих пор не найден ответ на вопрос, почему герой покоряется неизбежности смерти, хотя у него есть реальная возможность спасения, которую открывает ему волшеб-

ная овечка. Загадка содержится в первых же его словах, обращенных к Миорице, точнее, она заключена в многозначном союзе *de*, повторенном дважды, причем второй раз уже в цепи партикул:

– Oiță bârsană,
De ești năzdrăvană,
și de-a fi să mor
în câmp de mohor,
Să spui lui vrâncean
Și lui ungurean...

Что значит это *de*, имеющее более десятка словарных (точнее, контекстных) значений?³ Раз уж, если, поскольку, потому что... «ты волшебная», «а/и я умру»? Можно ли приписать обоим *de* одно значение? Но (простите за тавтологию) если во втором случае *de* означает если, то баллада должна читаться по-другому, мотив фатализма ослабевает, смерть перестает быть неизбежной.

Вот здесь, как кажется, наиболее очевидно проступает значение языкового/звукового жеста. Более того, его можно «перевести» на несловесный уровень: это жест разведения руками, „что же делать!..”. Жест, который в полной степени сохраняет „балканскую многозначность“, отраженную на уровне слова (и на уровне грамматики).

Замечательный болгарский писатель, „магический реалист“ Йордан Радичков мастерски использует партикулы-звуковые жесты для ритмизации текста. Пример – одна только его афористичная фраза:

Добре е човек да се научи да премълчава някои работи!

Не да говори или да мълчи, а да премълчава!

Лексико-семантический центр фразы – молчание, не-говорение (точнее, умолчание). На девять полнозначных слов (из них четыре относятся к речи, точнее, к отказу от речи; три из них – глаголы с основой мълч-, так что смысл-идея подчеркнуты повторением) приходится десять партикул (две одиночных и четыре кластера). Пятикратно повторенная партикула да (чисто грамматическая, т.е. формально „поэтически нейтральная”) задает некий „нагнетающий ритм“, отбивает такт. В первом вхождении она стоит на первом месте (да се), фланкированная одиночными партикулами (е и снова да); далее идут три кластера, где да занимает второе место (не да, или да, а да). За всей этой элементарно простой грамматической конструкцией видится „жест молчания“ – палец, приложенный к губам. Звуковой (языковой) жест, „перст указующий”: он указывает нам на поэзию балканской грамматики.

Библиография

Эйхенбаум 1969: Б. Эйхенбаум. О прозе. Л., 1969. 314, 315 et passim.

Зализняк 2008: А. А. Зализняк. Древнерусские энклитики. М., 2008, 4, 270.

3 Ср. многозначность древнерусской энклитики же (частица и союз) – противительность, причинность, усиительность, отождествительность, присоединительность и др. (А.А. Зализняк. Указ. соч., 28–29).

- Мильков 2000:** Д. Э. Мильков. Русский литературный авангард: Поэтика жеста. Символизм – футуризм – обэриу : дисс. Санкт-Петербург, 2000.
- Николаева 2008:** Т.М. Николаева. Непарадигматическая лингвистика. История „блуждающих частиц”. М., 2008.
- Поливанов 1968:** Е. Д. Поливанов. Статьи по общему языкознанию. М., 1968, 295–305. Первая публикация в: Сборники по теории поэтического языка. 1. Петроград, 1916, 31–41. Перепечатано: Поэтика. Сборники по теории поэтического языка, I–II. Петроград, 1919, 27–36. В тексте в скобках указываются страницы по изданию 1968 г.
- Соливетти:** К. Соливетти. Звуковой жест в творчестве Н. В. Гоголя. „Шинель“ Эйхенбаума и „Шинель“ Гоголя. В печ. – Благодарю Карлу Соливетти за возможность ознакомления с ее работой, во многом явившейся стимулом нашей статьи.
- Тынянов 1977:** Ю. Н. Тынянов. *Поэтика. История литературы. Кино.* М., 1977, 311.
- Цивьян 1979:** Т. В. Цивьян. Синтаксическая структура балканского языкового союза. М., 1979.
- Якобсон 1961:** Р. Якобсон. Поэзия грамматики и грамматика поэзии // *Poetics. Poetyka.* Поэтика. Warszawa, 1961, 397–417. *Passim.*
- Jakobson 1935:** R. Jakobson. Les enclitiques slaves // *Atti del Congresso di Linguistica tenuto in Roma il 19–26 Settembre 1933.* Firenze, 1935.
- Wilkins 1992:** D. P. Wilkins. Interjections as deictics // *Journal of Pragmatics*, 1992, № 8, 119–158.

Another Insight into Balkan Linguistics

Irena Sawicka
Institute of Slavic Studies
Polish Academy of Sciences

Балканское языкознание в кризисе в течение последних нескольких лет. В балканистике сегодня доминируют политические науки, международные отношения и история. Географический объем Балкан рассматриваемый историками, политиками и антропологами не определен вообще. Эти ученые часто ничего не знают о Балканском Языковом Союзе, хотя языковой критерий лучше всего определяет Балканский регион. На самом деле он может служить дополнительным аргументом для историков, занимающихся историей раннего средневековья на Балканах.

Сама балканская лингвистика также в кризисе. Она успешно развивалась в течение примерно ста лет, по крайней мере. Тем не менее, некоторые аспекты балканистики не были верифицированы от времени когда их установили. Одним из них является инвентарь балканских языковых признаков, к которым мы иногда добавляем функцию, или мы ищем их источников.

Некоторые из этих особенностей могут получить новые интерпретации и некоторые из них просто неправильные.

I have an impression that the Balkan linguistics has been in crisis for the past few years. Balkanology has come to be dominated by political sciences, international relations and history. The scope of the area considered Balkanic by historians and politicians is not defined at all. We can only suppose what an author understands by the Balkan area on the basis of the geographical scope he or she takes into consideration. It is sad that scholars often know nothing about the Balkan Sprachbund, although this criterion best defines the Balkan area; in fact, it may serve as an additional argument for historians dealing with early medieval times of the Balkans.

The Balkan linguistics itself is, in my opinion, also in crisis. It has been developing successfully for about one hundred years at least. However, certain aspects of balkanology have not been verified since the time they were established. One of them is the inventory of Balkan features, to which we sometimes add a feature, or we search for its sources, but we never question the classical list of features. I dare say that some of these features may receive new interpretations and some of them are just wrong.

It happened that a friend of mine asked me in a discussion whether these classic Balkan features reflect something more, something that can be associated with the so-called linguistic picture of the world. I answered 'no', meaning that you cannot find much difference between Indo-European languages, especially those spoken in Europe. On another occasion I heard from a debater that he liked my paper because it was cognitive in nature. That was not a complement for me, because most of the cognitive linguistic papers I had read were lacking in methodology.

However, in time I reflected on the issue and thought that perhaps there is something in it. Then, when more time passed, I found out that the morphosyntactic constructions

I had in mind could not be called “a linguistic picture of the world”, but, in the light of the convergence mechanisms responsible for the creation of the Sprachbund, they represent the tendency towards simplicity and absolute explicitness, unambiguousness (which is nothing new). What is characteristic of such mechanisms is the shortening of the distance between the so-called deep and surface structures. As a result we receive very explicit information. This, among other things, concerns the information about the theme, and as a consequence the category of definiteness (where definiteness is understood as a referential category). Convergence processes concerning the above are reflected, among others, in the structure of the nominal phrase in all Balkan languages. Moreover, Balkan languages have more than one exponent of such a sense. When an exponent of the theme of an utterance undergoes grammaticalization and its use becomes conditioned not only by meaning but also by the surface structure of the sentence, a necessity emerges for a new linguistic means, new exponent of evidentiality regarding the reference of nominal phrases. Thus, as a result, we get several exponents of definiteness and of the theme of the utterance in Balkan languages. Consequently, we can unify the new Albano-Rumanian inflection, the article and object reduplication, into one feature serving the same meaning in the process of communication. This is, of course, possible only if we adopt a panchronic methodology to describe Balkan features, because from the synchronic point of view, they may already have another function. This is, first of all, the case of the new inflection which resulted from agglutination of demonstrative pronouns, but now fulfils the role of the exponent of definiteness only partially. I refer, of course, to the Albanian inflection which has two paradigms – for defined nominal phrases and for non-defined nominal phrases.

We may thus conclude that evidentiality (understood as explicitness, unambiguousness) is characteristic, *mutatis mutandis*, of the Balkan verbal phrase as well as the nominal phrase.

In the process of convergence, the functionality and explicitness on the grammatico-semantic level, simplicity, as well as high token frequency of a given construction, give this construction an advantage. This means that an advantage is given to a specific language. Thus, among other things, analytic constructions replace usually equivalent synthetic forms in the languages of the Balkans. The aim of convergence is simplification, evidentialization, avoidance of ambiguity, that is, the reduction of the distance from the deep structure to the surface by reducing the number of transformations. The most representative example is the loss of the infinitive in Balkan languages. The second goal is the eradication of ambiguity, specifying the exact topic of an expression. These facts explain why certain features are more susceptible to interference than others.

Now I would like to pass to those „Balkan“ features which I consider not true. I include all classical phonetic features into this category.

The Balkan Sprachbund is defined by morpho-syntax, but scholars often try to formulate a holistic characterisation of it. All attempts to formulate general characteristics of the Balkan phonetic and phonological systems have failed, in the sense that, against the European background, the overall inventory of the Balkan sounds and their distribution is not distinguished by anything particular. Examples include an attempt to determine the Balkan vocalism by Nullo Minissi (1982) or consonantism by Boris Simeonov (1977), which applied only to standard forms, as well as a description of the Balkan phonetics by Pavle Ivić (1968).

As far as phonetics is concerned the Balkans are divided into several different areas which are linked with broader areas outside the Balkans (Sawicka 1997). Of course, the borders between these areas are not clear-cut, they are constituted by broad transitional regions.

The western part of the Balkan phonetics represents, generally speaking, rather the western European phonetic type. The very southern part (standard Greek and southern Greek dialects) make part of the Mediterranean phonotactic area, which is distinguished by certain important distributional properties. The most important is the (relatively) open syllable pattern. Thus, Greek is linked with a number of Romance dialects located in the southern parts of the peninsulas of the northern shore of the Mediterranean Sea.

The phonetics of the eastern part of the Balkans – the Bulgaro-Rumanian area – is the most unusual against the European background. It is characterised by a high percentage of palatal consonantal phonemes and by assimilative palatalization – especially in the eastern part of the area.

In comparison with the western part of the Balkans, this area also has more accommodative character – this regards mainly the voicing/devoicing sandhi. It is also characterised by rich vocalic allophony, depending on consonantal context and on the stress place. (Some other features can be added). The phonetics of this very part was considered by Pavle Ivić the most Balkanic in character (1968). However, it should be rather considered a part (or the southern exposure) of the so-called Euro-Asiatic phonetic Sprachbund postulated by Roman Jakobson in 1962. This Sprachbund is characterised by rich consonantal palatalization and lack of politonicity. We can add here some other features, the schwa-like vocalic phoneme among other things. Some important features of this area occur also in the Northern Greek dialects – vocalic reduction and, to a lesser extent, consonantal palatalization.

A schwa-like phoneme is one of the two classical phonemic features which appear in most descriptions of the Balkan Sprachbund. However, such a schwa-like phoneme occurs in many European languages. The eastern part of Europe constitutes a compact area with this phoneme (*y/i/ɨ/bi*) and many Altaic languages have it, too.

The typological and areal classification of the Slavic languages makes part of this overriding classification. North-eastern Slavic languages, including eastern Bulgarian, belong to the more ancient, Euro-Asiatic type. The remaining Slavic languages belong rather to the western European type. The border runs along the Carpathians and undergoes dispersion in Bulgaria. Whereas eastern Bulgarian represents the clear Eastern Slavic phonetics, the western Bulgarian constitutes a rather transitional area.

Coming back to the Balkan features, we should conclude that the schwa-like vocalic phoneme is not a specifically Balkan feature. However, in the history of the ‘classical’ Balkan languages we reconstruct a common nasal-schwa vocalic sound. Each of the languages in question (Bulgarian, Macedonian, Rumanian and Albanian) had conditions to create such a sound, but nevertheless it could not emerge in all of them thanks to convergent processes only. This sound emerged in the Middle Ages, probably not simultaneously. In Slavic languages it is reconstructed for the time after the loss of the so-called weak jers. Such a temporal reconstruction is based on the materials from Macedonian dialects, where the reflex of this nasal schwa fused with the reflex of the back nasal vowel and not with the reflex of the back jer. As we see,

the scope of this feature is the same as the scope of the morpho-syntactic Sprachbund. Probably the same is also time of its emergence.

The second phonetic feature which appears in the descriptions of the Balkan Sprachbund is the occurrence of the consonant clusters *mb*, *ng*, *nd* in the initial position of the word. This property merits a comment because, in fact, it is a very complex feature, with various origins and it has various manifestations. The occurrence of *mb*, *ng*, *nd* clusters in the initial position is due to the loss of unstressed short vowels in vulgar Latin, Italian dialects and Albanian. Then it is the functional equivalence of these clusters with voiced stops – this property has its origin in Greek. It happens that other dialects amalgamate the effects of Latin and Greek origin; for example, most of Arumanian dialects have the same clusters word initially, but initial nasals have syllabic pronunciation (Gołąb's 1984 and Dalametra's 1906 transcriptions suggest this). Vowel reduction is thus not complete, the same as in Dacorumanian. However, in those Arumanian dialects which are located in the Greek language area the reduction is complete and, moreover, there occurs the voicing of stops after nasal sonants as in Greek. The voicing of stops in this position occurs also in northern Albanian but here it is not linked with Greek; possibly, if at all, it may be linked with the southern Italian voicing. The same regards northern Albanian and southern Italian simplification of these clusters into nasal sonants or nasal geminates. Certain northern Greek dialects and certain the very southern Albanian dialects simplify these clusters into single stops. Southern Macedonian dialects preserve nasalizations from the old Slavic nasal vowels before stops only, evidently under the Greek influence. In some Aegean Slavic villages where another Greek phenomenon occurs – the so-called „buffer consonant“ – the scope of the preservation of nasalization is wider.

On the other hand, this Macedonian phenomenon (preservation of nasalization before stops and emergence of nasalization from secondary vowels in the same position) combines the Greek distributional property and the medieval combination of nasalization with a schwa-like articulation, as the same *nd*, *ng*, *mb* clusters developed before stops from secondary vowels, where there was no etymological nasalization. As we see, links between Balkan dialects regarding the *nd*, *ng*, *mb* clusters are numerous and versatile, and sometimes they fuse. As a result, various options and hesitations occur. They are especially frequent in the Albanian area, not only under the influence of the Greek functional equivalence of the clusters in question with voiced stops, but also because of the equivalent morphophonemic dialectal forms. They appear in Albanian because various Albanian dialects adopted different phenomena from neighbouring languages. The equivalence of forms containing these clusters and forms with single stops or even single nasals occurs also in Greek and in Italian dialects. And this is not only the effect of more or less regular simplification of these clusters but also the result of the emergence of non-etymological nasal sonants before stops or even the emergence of voiced stops after nasals. We find such forms even in Slavic dialects, for example, near Pogradec *mbleko*, *mbravja*, where we establish Albanian shift of *mr*, *ml* into *mbr*, *mbl*. In certain dialects of the central Balkanic area some of these component phenomena are regular, in some other they exist rather as a tendency only, and in some there occur only single examples of these processes.

Concluding, we cannot limit all these phenomena to the occurrence of the initial *nd*, *ng*, *mb* clusters. It is constituted by a number of partial phenomena of various origin,

which include the following: 1. the occurrence of these clusters in the word initial position (in Albanian, in southern Italian dialects, in southern Arumanian dialects, in emotionally marked Greek), 2. the functional equivalence of these clusters with voiced stops, the difference is not recognized perceptibly (colloquial Greek), 3. the voicing of stops after nasal sonants (Greek, northern Albanian, southern Italian), 4. the occurrence of non-etymological stops in a certain type of consonantal clusters, first of all, the shift of *mr*, *ml* into *mbr*, *mbl* (Albanian and certain Slavic dialects), 5. the preservation of nasalization before stops in old Slavic nasal vowels, 6. the simplification of these clusters to single stops (certain northern Greek dialects and very southern Albanian dialects), 7. the shift of these clusters into nasal geminates or single nasal sonants (southern Italian and northern Albanian). Apart from the regular occurrence of these phenomena in the dialects mentioned above, they also appear less regularly or as single examples in the remaining western Balkan dialects. There often occur double forms with non-etymological nasals before stops or non-etymological stops after nasals, as well as forms where etymological nasals are lost/added before stops, or stops after nasal sonants. In southern Greek the equivalence and perceptible identity of the clusters in question and corresponding stops is full. In Albanian these are distinguishable and the opposition is functional, however, there exists a certain group of words where double forms occur even in standard.

As we see, the list of the Balkan features should be reformulated and completed, especially in the case of phonetics. At this level we also find other common phenomena between Macedonian, Greek, Albanian, and local Arumanian. These features do not occur or are less expressed in the eastern Balkanic area¹.

References

- Dalamestra 1906:** Dalamestra, I. *Dicționar Macedo-Român*. București, 1906.
- Goļab 1984:** Goļab, Z. *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*. Skopje, 1984.
- Ivić 1968:** Ivić, P. Liens phonologiques entre les langues balkaniques. – In: *Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*. Vol. IV. Sofia, 1968, 133–143.
- Jakobson 1962:** Jakobson, R. К характеристике евроазийского языкового союза. – In: *Selected writings* I. Mouton & ‘s-Gravenhage, 1962, 144–202.
- Minissi 1982:** Minissi, N. The vowel system of Macedonian within the framework of the vowel system of the Balkan languages. – In: Minissi, N., N. Kitanovski, U. Cinque. *The phonetics of Macedonian*. Napoli, 1982, 47–51.
- Sawicka 1997:** Sawicka, I. *The Balkansprachbund in the Light of Phonetic Features*. Warszawa: Energeia, 1997.
- Sawicka 2014:** Савицка, И. *Фонетските проблеми во ареална лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа)*. Скопје, 2014.
- Simeonov 1977:** Симеонов, Б. Общие черты фонологических систем балканских языков. – *Балканско езикознание*, 20/1977, 53–99.

¹ For more information see Sawicka 2014.

L'atlas linguistique roumain par régions – Synthèse

Nicolae Saramandu
Université de Bucares
nicolaesaramandu@yahoo.com

Romanian Regional Linguistic Atlas. Synthesis is the result of the work that systematized the dialectal information contained in the Romanian regional linguistic atlases. It proves the need of the synthesis linguistics maps at national level.

Nous avons présenté le projet de l'*Atlas linguistique roumain par régions–Synthèse* (ALRR–Synthèse) au Ve Symposium national de dialectologie (Craiova, 1988), après quoi il parut dans la revue „Limba română“, XXXIX, 1990, N 1, 57–65, sous le titre *Pour un atlas des atlas linguistiques régionaux*.

L'*Atlas linguistique roumain par régions–Synthèse* est le résultat d'un travail qui a consisté à systématiser l'information dialectale contenue dans les huit atlas linguistiques régionaux roumains, dont sept représentent la Roumanie et l'huitième – la République Moldova. La réalisation de l'atlas-synthèse répond au désir exprimé par les auteurs des atlas linguistiques régionaux (cf. Arvinte 1982: 354; Neiescu 1996–1997: 139), et non seulement par ceux-ci, d'avoir un ouvrage unitaire capable d'offrir une image d'ensemble du dacoroumain actuel et de rendre plus facile la comparaison avec le matériel dialectal contenu dans les atlas précédents, WLAD (Weigand 1909) et ALR¹. *Par la publication de l'atlas-synthèse, le roumain est le seul, entre les langues romanes, à posséder trois atlas linguistiques consacrés aux parlers dacoroumains dans leur ensemble*.

La nécessité des cartes-synthèse ressort, entre autres, du fait de la pertinence que gagne, au niveau national, ce qui au niveau régional peut bien apparaître non-pertinent, comme il est, par exemple, le cas des formes uniques dans certaines provinces.

Les enquêtes sur place destinées à l'élaboration des atlas linguistiques régionaux se sont déroulées dans les années '60–'70 du siècle précédent, à environ trois décennies après celles qu'avaient entreprises Sever Pop et Emil Petrovici pour ALR I, et, respectivement, ALR II. La publication du matériel rassemblé sur place a commencé en 1967 avec la parution du Ier volume de *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*. Dans les décennies suivantes ont paru les premiers volumes des autres atlas linguistiques régionaux, dont le dernier est le Ier volume de *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Crișana*, imprimé en 1996².

1 *Atlasul lingvistic român*, publié [...] par le Musée de la langue roumaine de Cluj sous la direction de Sextil Pușcariu. Ière partie (ALR I), par Sever Pop, Ier volume, Cluj, 1938, IIe volume, Sibiu-Leipzig, 1942; IIe partie (ALR II), par Emil Petrovici, Ier volume, Sibiu-Leipzig, 1940. On a publié aussi, pour chacune des deux parties, avec les mêmes années de parution, *Micul atlas lingvistic român* (ALRM I, ALRM II) qui comprend des cartes à symboles. Dans les années 1956–1972 ont paru encore sept volumes de la seconde partie de l'atlas (ALR II s.n.), accompagnés de quatre volumes de la série *Micul atlas lingvistic român*, parus entre 1956–1981.

2 Ce sont les volumes suivants – répartis par provinces historiques – de chaque atlas linguistique régional qui ont paru en Roumanie jusqu'à présent: Olténie: vol. I–V, 1967–1984; série complète;

Grâce à l'existence du matériel dialectal pour tout le domaine linguistique du dacoroumain, nous avons pu initier, en 1998, l'élaboration de l'atlas-synthèse.

Les cartes-synthèse sont dressées dans l'ordre numérique des questions comprises dans le *Questionnaire du Nouvel atlas linguistique roumain par régions* (Chestionarul NALR), employé dans les enquêtes sur place effectuées en Roumanie pour les sept atlas régionaux réalisés pour les provinces historiques. Aucun de ces atlas ne contient de façon complète le matériel dialectal recueilli sur place, les réponses à certaines questions (pas toujours les mêmes) ayant été omises, selon différents critères, par les auteurs des atlas. En général, ce sont les verbes qui ont été omis, la flexion verbale étant mise à part pour le dernier volume de chaque série des atlas régionaux. C'est pourquoi nous n'avons pas disposé d'un matériel complet pour quelques-unes des questions, ayant eu recours, dans les situations de ce genre, à du *matériel inédit*³, dû à l'obligeance des auteurs des atlas linguistiques régionaux (MM. Ioan Faiciuc et Nicolae Mocanu de Cluj, Ionel Stan de Timișoara et Stelian Dumistrăcel de Jassy), de sorte que, pour ce qui est de la Roumanie, les réponses recouvrent, dans toutes les cartes, le réseau d'enquête dans sa totalité.

Les dialectologues de la République Moldova ont employé un questionnaire différent (publié à Chișinău, 1960), qui ne correspond qu'en partie au Questionnaire NALR. C'est ainsi que s'explique l'absence des réponses pour les localités du réseau ALM (*Atlasul lingvistic moldovenesc*) sur certaines cartes de l'atlas-synthèse.

En recouvrant les verbes en tant qu'unités lexicales et en complétant certaines cartes avec du matériel inédit, *l'atlas-synthèse contient un surplus d'informations par rapport aux atlas régionaux*. C'est pour cette raison, mais aussi parce que les réponses aux questions ont été quelque fois projetées sur deux ou plusieurs cartes, que l'atlas-synthèse a un nombre de cartes supérieur à celui des atlas régionaux (pris séparément), où les réponses à chaque question sont reproduites sur une seule carte.

Dans l'atlas-synthèse, les formes / phénomènes dialectaux, inclus dans la **légende** de chaque carte, sont représentés sur celle-ci par des **symboles**. Chaque carte est accompagnée d'une *liste de référence*, qui comprend l'information (d'ordre lexical, phonétique, morphologique, sémantique) puisée dans les atlas linguistiques régionaux. La liste contient autant la première réponse notée dans les enquêtes que les réponses supplémentaires: la carte correspondante n'en contient que la *première*. Les cartes de l'atlas-synthèse, qui sont des cartes interprétatives, ne se substituent point aux cartes des atlas linguistiques régionaux, où les formes recueillies sur place sont enregistrées en notation phonétique impressionniste.

Dans l'atlas-synthèse il y a des cartes *lexicales* (surtout onomasiologiques), *phonétiques* et *morphologiques*.

Maramureș: vol. I–IV, 1969–1997; série complète; Banat: vol. I–IV, 1980–2005, Moldavie et Bucovine: vol. I–III, 1987–2007; Transylvanie: vol. I–IV, 1992–2002; Valachie et Dobroudja: vol. I–V, 1996–2007; Crișana: I–III, 1996–2012, en tout 27 volumes. De même, on a publié dans la République Moldova quatre volumes de *Atlasul lingvistic moldovenesc* (I/1–2, II/1–2, Chișinău, 1968–1973), qui, à partir de 1993, paraît sous le titre *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (I–II, Chișinău, 1993–1998).

3 Le matériel inédit est indiqué par un astérisque (*) dans les *Sources* et dans les listes de référence.

Le système de transcription phonétique est celui employé dans les atlas linguistiques régionaux⁴. Dans le cas des cartes lexicales, les formes dialectales récurrentes ont été réduites à une transcription phonétique simplifiée, qui unifie les différentes variantes sous une forme-type (dans la plupart des cas, la prononciation de la langue littéraire).

Le réseau de l'*Atlas linguistique roumain par régions–Synthèse* est composé de 1203 localités, étant par cela trois fois plus dense que le réseau de *Atlasul lingvistic român* (ALR). Il comprend toutes les 998 localités qu'ont ensemble les atlas régionaux élaborés en Roumanie et 205 sur les 240 localités du réseau de l'ALM⁵. Dans le réseau de l'atlas-synthèse se retrouvent toutes les localités du réseau de l'ALR. Au niveau roman, ALRR–Synthèse est le premier et, jusqu'à ce moment, le seul qui valorifie à niveau national le matériel dialectal contenu dans les atlas linguistiques régionaux, ayant en même temps le plus dense réseau de localités.

Les études élaborées à partir des atlas linguistiques ont mis en discussion un ensemble de problèmes complexes à propos de la structure dialectale du dacoroumain, de l'évolution des aires linguistiques, de l'identification des zones de transition, etc. Grâce à l'image d'ensemble qu'il donne des parlars dacoroumains actuels, ALRR–Synthèse offre aux linguistes un instrument de travail qui leur permettra de continuer et d'approfondir ces études, ce qui contribuera assurément au progrès des recherches de dialectologie, en général, et de géographie linguistique, en particulier.

Pour ce qui est de la structure dialectale du dacoroumain (cf. Saramandu 1997: 185–189), il y a deux constatations qui se détachent des contributions récentes. Il s'agit, en premier lieu, de l'essai d'identifier de nouvelles unités dialectales, surtout dans l'aire des parlars transcarpatiques (de Transylvanie, Crișana, etc.) et de contester ainsi les classifications connues et même l'existence de certains sous-dialectes – celui de Maramureș, par exemple (cf. Ivănescu 1976: 175; Frățilă 1982: 263, 266–268; Țăra 1983: 361–362; Marin, Marinescu 1984: 354–390; Urișescu 1984: 390–398).

En second lieu, on s'aperçoit toujours plus nettement que les variantes dialectales du dacoroumain relèvent leur appartenance à deux grands groupes dialectaux (que certains appellent «types»): le groupe *sud-est*, plus restreint du point de vue géographique et plus unitaire, qui comprend les parlars de Valachie et des zones avoisinantes: sud-est de la Transylvanie, Dobroudja, Olténie (sauf son extrémité nord-ouest), et le groupe *nord-ouest*, plus étendu mais moins unitaire, auquel appartiennent les parlars du reste du territoire langue roumaine. Établie par A. Philippide la répartition du dacoroumain en ces deux grands groupes dialectaux a été ultérieurement acceptée ou infirmée, pour l'époque ancienne aussi bien que pour la contemporaine, dans de nombreuses études (Philippide 1927: 389–405). Cette répartition reflète une structure dialectale plus

4 Cette observation concerne tous les atlas linguistiques régionaux, à l'exception des quatre volumes de *Atlasul lingvistic moldovenesc*, où les formes dialectales sont transcrites à l'aide de l'alphabet russe; dans l'atlas-synthèse, elles se trouvent transposées en alphabet latin.

5 Sur ces 205 localités, 159 se trouvent dans la Rép. Moldova et 46 dans l'Ukraine (répandues dans les régions Transcarpatique: 4; Cernăuți: 9; Odesa: 23). Il y a 35 localités du réseau de l'ALM que nous n'avons pas retenues dans notre atlas, à savoir 5 qui représentent les parlars des populations alloglottes: les points cartographiques 49 (Ukrainiens), 52 (Russes), 124 (Tziganes), 181 (Turcs chrétiens), situés dans la Rép. Moldova et le point 208 (Bulgares) en Ukraine, et 30 qui se trouvent dans des régions de l'Ukraine (14) et dans des républiques ex-soviétiques non-voisines de la Roumanie.

anciennne, illustrée déjà par les premières attestations du dacoroumain (XVIe siècle) (cf. Rosetti 1956: 188–189).

La répartition du dacoroumain en deux grandes unités dialectales ressort aussi des données offertes par l'ALR (Gheție 1964: 342–344), sur lesquelles se fonde la bien connue classification de ce dialecte en cinq sous-dialectes (Cf. Petrovici 1954: 5–17; Todoran 1956: 38–50).

Tout l'ensemble de problèmes qui se rapportent à la structure dialectale du dacoroumain, et, dans une perspective plus ample, à ses relations avec les autres dialectes, pourra être remis au jour grâce aux données récentes, d'une richesse sans précédent, que le présent atlas met à la disposition des lecteurs (Cf. Saramandu 1986: 225–233; Saramandu 1989: 39–48).

On a publié jusqu'à présent deux volumes de l'*Atlas linguistique roumain par régions–Synthèse* (Saramandu (coord.) 2005, 2012).

Bibliografie

- Arvinte 1982:** Arvinte, Vasile. Atlasele Lingvistice regionale românești. Pe marginea Noului atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, I. – *Studii și cercetări lingvistice*, 33/1982, N 4.
- Frățilă 1982:** Frățilă, Vasile. *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*. Timișoara, 1982.
- Gheție 1964:** Gheție, Ion, Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi. – *Studii și cercetări lingvistice*, 15/1964, N 3.
- Ivănescu 1976:** Ivănescu, G. Les subdivisions territoriales du roumain – In: *Actes du XXIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. II. Québec, 1976.
- Ivănescu 1980:** Ivănescu, G. *Istoria limbii române*. Iași, 1980.
- Marin, Marinescu 1984:** Marin, Maria, Marinescu, Bogdan. Graiurile din Transilvania. – In: *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, 1984, 354–390.
- Neiescu 1996–1997:** Neiescu, Petru. Câteva probleme privind studiul graiurilor și al dialectelor românești. – *Dacoromania*, nouvelle série, 2/1996–1997, p. 139, note 7.
- Petrovici 1954:** Petrovici, Emil. Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român. – *Limba română*, 3/1954, N 5, 5–17.
- Petrovici, Cazacu 1963:** Petrovici, E., B. Cazacu (coord.), Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan. *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. București, 1963. (Tirage à part de la revue *Fonetica și dialectologie*, 157–271).
- Philippide 1927:** Philippide, A. *Originea românilor*. II. Iași, 1927.
- Rosetti 1956:** Rosetti, Alexandru. *Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*. București, 1956.
- Saramandu 1997:** Saramandu, N. Despre structura dialectală a dacoromânei. – *Limba română*, 46/1997, N 1–3, 185–189.
- Saramandu 1986:** Saramandu, N. Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat. – *Limba română*, 35/1986, 3, 225–233.
- Saramandu 1989:** Saramandu, N. Raporturile între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne. – In: *Dialectologica*. București, 1989, 39–48.
- Saramandu 2005:** Saramandu, N. (coord.), Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Dana Mihaela Zamfir, Carmen Ioana Radu, Mihaela Morcov. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Vol. I. București: Editura Academiei Române, 2005, XXX + 82 p. + 135 cartes linguistiques;

- Saramandu 2012:** Saramandu, N. (coord.), Verginica Barbu Mîtitelu, Mihaela Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana Mihaela Zamfir. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Vol. II. București: Editura Academiei Române, 2012, XLVIII + 527 p. [les cartes linguistiques 136–324].
- Todoran 1956:** Todoran, Romulus. Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. – *Limba română*, 5/1956, N 2, 38–50.
- Țăra 1983:** Țăra, Vasile. Despre structura dialectală a dacoromânei. – In: *Materiale și cercetări dialectale*. II. Cluj-Napoca, 1983, 361–362.
- Urișescu 1984:** Urișescu, Dorin. Graiul din Țara Oașului. – In: *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, 1984, 390–398.
- Weigand 1909:** Weigand, G. *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*. Leipzig, 1909.

За балканистиката като филологическа и езиковедска дисциплина

Олга Младенова
Калгарски Университет
omladeno@ucalgary.ca

This paper argues that there is a growing need for ‘a Balkan philology’ which is to supplement and support the linguistic study of the convergent processes among the Balkan languages and of the sociolinguistic aspects of multilingualism in the past. Based on the minute analysis of parallel early modern texts in the Balkan languages, situated in their cultural context, the new discipline will function as an auxiliary tool for teaching and research. To facilitate the implementation of this idea, the paper proposes the creation of a digital corpus of such texts and discusses solutions for the predicament arising from the special situation of Albanian.

Балканистиката е особена дисциплина. Неслучайно историци, литератори и обществоведи я възприемат по един начин, а лингвисти – по друг. От гледище на хуманитарните нелингвисти Балканите и науката, която ги изследва, балканистиката, не се отличават от всяка друга световна регионална област и съответния споп от дисциплини, които се занимават с нея. Географската близост поражда културен обмен и политическо взаимодействие. Говори се за скандинавистика, междудисциплинарна наука за народите, населяващи Скандинавския полуостров. Има смисъл междудисциплинарното проучване на Кавказкия регион, на Близкия Изток, на Средиземноморието и т.н. Но от гледище на лингвистите, които изследват конвергентните процеси между балканските езици, това не е изчерпателно обяснение за интереса към балканистиката. И в тази връзка възниква проблем с източниците на лингвистичната балканистика, изострящ се с течение на времето и на нашето отдалечаване от периода на активно взаимодействие между балканските езици.

Моята цел днес е да ви убедя в ползотворността от потапянето в света на ранните новобългарски текстове и техните еквиваленти в други балкански езици за осмислянето и всестранното възприемане на езиковата ситуация на многоезичие, която е довела до тези конвергентни процеси между балканските езици и следователно в необходимостта от „балканска филология“ като учебна дисциплина и област за научни изследвания. За балканистите лингвисти не е достатъчно да владеят съвременните книжовни езици на балканските народи. Необходимо е да познават балканските езици такива, каквито са били по времето на многопосочните контакти между тях. Необходимо е да имат представа и за социолингвистичните и културните аспекти на това многоезичие.

Да започнем с нещо лесно и очевидно. Може да се каже, че думата *безпътен* в наше време се намира на периферията на българския книжовен език. Тя най-вероятно е част от пасивния речников запас на съвременните носители на българския език, но колцина я използват активно? Дали следващите поколения българи ще могат да я чуят от нас?

Прилагателното и съответното наречие се употребяват през XVII и XVIII в. в дамаскините текстове от тип тогизи и от тип тогази, срв. пиѱаници... дѱмать безпѱтно; да ходать, и да дѱмать безпѱтно (РКБЕ 2013: 33).

(1) Ка щѱ да слышамъ рѱчїте на твоето писанїе. Катѱ съ затворены оушыте мой, ѱ безпѱтны рѱчї, и непрѱлични (Дамаскин Студит, *За блудния син*, Л4: 97б).

Не само по своето значение, но и по своята вътрешна форма *безпѱтен* съответства на рум. *fără cale* – вж. пример (2) – и алб. *pa udhë / pa rrugë* (вж. Aleksova 2006 с по-нататъшна библиография).

(2) Unui lucru fără cale cale dând, multe fără cale a urma pot ‘Ако дадеш път на нещо безпѱтно, много безпѱтни неща могат да последват’ (Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Partea a triia).

В по-новите румънски речници румънският израз вече не се включва, тъй като и той, както бѱлг. *безпѱтен* и алб. *pa udhë (pa rrugë)*, постепенно се изтласква на периферията на езика. И такава е положението не само с тези думи. Множество характерни общи белези на балканските езици са днес в най-добрия случай само пасивно знание за съвременните им носители, особено за онези от тях, които живеят по големите градове и говорят само на книжовен език.

Широко известни думи имат в старите текстове значения, които днес вече не се употребяват. Така например в контекста на дамаскиновото слово *За десетте заповеди* от тип тогива словосъчетанията *простя прѱгрѱшенїе* или *сыгрѱшенїе* (РКБЕ 2013: 784) със съответствия гр. $\sigma\upsilon\chi\omega\rho\omega\ \tau\omicron\ \pi\tau\alpha\iota\sigma\tau\omicron\nu$ и рум. *ierta greșala* имат за синоними оставя грѱхоовете или съгрѱшенїа (РКБЕ 2013: 615), гр. $\acute{\alpha}\rho\eta\nu\omega\ \tau\omicron\ \pi\tau\alpha\iota\sigma\tau\omicron\nu$ (Mávon 1999: 208), рум. *lăsa greșala* (Popescu 2001: 414–415), които имат дълга история в средновековните литератури (Цейтлин и др. 1994: 420).

За ‘жестикულიрам’ в старата румънска книжнина намираме славянската заемка *māhāi (cu mâna)* (Scriban 1939; [Буск] 1943: 49), а в дамаскиновото слово *За блудния син* от тип тогизи за ‘жест’, гр. $\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$, се употребява помѱх’нѱванїе, с предистория в славянската средновековна книжнина (Бончев 2002–2012, 1: 269), вж. *кѱл’ко прѱѱдѱса свойгѱ бащѱ ... със’ рѱчї ... със’ помѱх’нѱванїе със’ кѱрѱар’ство* (Л4: 99б). Пред очите ни е свидетелство за това как една и съща дума за конкретен жест в бѱлгарски и румънски променя таксономичната си привързаност и става родово понятие, обозначаващо жест въобще.

Към този слой от общи лексеми и значения с предполагаем книжен произход в старите текстове се добавят и народни елементи. **Блудният син от евангелската притча, който в съвременния румънски език се нарича *fiul risipitor*, букв. ‘синът прахосник’, е имал по онова време народно название *curvar*, ако съдим по *feșorul’ țel’ curvați* у Варлаам ([Буск] 1943: 17).** Но същият израз се използва и в дамаскиновото слово *За блудния син* от тип тогизи като съответствие на гр. $\acute{o}\ \acute{\iota}\sigma\omega\tau\omicron\varsigma\ \nu\acute{\iota}\omicron\varsigma\ \sigma\omicron\nu$ (TLG), вж. *твоѱть снѱ кѱр’ѱаринѱтъ* (Л4: 103а).

По отношение на група ангели в архаичната традиция срещаме термините *ликъ* и особено *чинъ* (Цейтлин и др. 1994: 306, 779; Бончев 2002–2012, 1: 255; 2: 335), които продължават да се употребяват и в новобѱлгарските дамаскини: *лик* в текстове от тип тогази (РКБЕ 2013: 439–440) и тогизи, ако съдим по редакторската поправка на преписвача на текста на словото *За изхода на душата* към пример (3), където се предлага замяна на чети’с *лїкове*. А пѱк чин се среща в текстове от тип тогива, тогази (РКБЕ 2013: 1112) и тогизи, вж. пример (4б). Думите *lic* (Bulgăr,

Constantinescu-Dobridor 2002) и *cin* (DEX 2009) са заети в старата румънска книжнина. Но освен тях в текстовете от тип тогизи се употребява като синоним и бълг. чѣта, което намира точно съответствие в рум. *ceată*, вж. примери (3) и (4в).

(3) глѣда чѣты ѿгглькы и на сѣчкыте стѣи прѣлика (Л4: 351а).

(4а) ὄλα τὰ τάγματα τῶν μακαρίων Ἀγγέλων (Μηνιάτης 1804: 309);

(4б) сѣчкы чѣнове блжѣнны ѿггль (Л9: 363а);

(4в) toate cătele fericiților ingeri (Crețu 2013: 580).

Ако не разглеждаме дамаскините употреби на българските думи курварин, чѣта и помахнуване в балкански контекст, силно е изкушението да се поддадем на усещането на съвременния носител на българския език, че това трябва да са просто оказионализми, случайни хрумвания на дамаскинарят. Когато пък оценяваме славянските заемки *curvar*, *ceată* и *măhăi* (*din mâna*) от перспективата на съвременния български книжовен език, нямаме основание да ги смятаме за непосредствено български заемки. Те и не са посочени като български заемки в румънските речници. Само когато четем ранните румънски и новобългарски текстове заедно с техните гръцки съответствия, установяваме безспорното масивно присъствие на едни и същи заемки и еднакво оформени изрази, по-ранни или по-късни, което не може да бъде случайно.

Имаме нужда именно от паралелно четене на старите текстове, за да видим, че бози ‘езически богове’, старото множествено число на бог, все още активно се употребява в текстовете от тип тогизи, точно по същия начин, както и у Варлаам, вж. примери (5) и (6):

(5) ѿлате и послѣжѣте на мѡйте бѡси (Л4: 192а)

(6) bodzilogъ slūjĭamъ ([Вуск] 1943: 48)

Това не е единственият начин да се изрази понятието ‘езически бог; идол’ в старите текстове. В текстовете от тип тогива и тогази, както и в някои текстове от тип тогизи се употребява новото мн. ч. бѡгове (РКБЕ 2013: 46–49), бѡгови (Св. Теодор Тирон, Илия Миниат, Слово за Рождество Богородично). И в трите типа текстове се среща и гръцката заемка ѱдол (РКБЕ 2013: 332; Св. Теодор Тирон; За блудния син; Св. 40 мъченици). Тази вариативност показва, че единицата за сравнение между текстовете на балкански езици трябва да бъде отделният текст, а не книжнината на даден език като цяло. При внимание към особеностите на текста, в който откриваме или не откриваме дадени балкански особености, можем да получим по-пълна и диференцирана представа за езиковите контакти през късното средновековие, за техните предпоставки и последствия.

Така ще намерим и следи от неотдавнашни устни заемки, общи за региона, които днес са вече забравени, като бълг. мариол ‘хитрец, измамник’ (БЕР 3: 668), рум. *marghiol* (Scriban 1939) с паралели в сръбски, италиански, гръцки и турски, вж. примери (7) и (8). Ще установим и мястото им в лексикалните системи на балканските езици.

(7) да дѣмашъ непрѣличны рѣчи, съсъ марѡвле млáды (РКБЕ 2013: 462);

(8) să nu zicem că cutare sărac iaste viclean și marghiol și nu să cade să-i față neștine bine (Popescu 2001: 166) ‘Да не казваме, че еди-кой си сиромаш е лукав и мошеник и не е редно някой да му направи добро’.

Така ще усетим пулса на живите контакти между балканските езици. Връзката на ниво книжовни езици между рум. *umilintă* ‘унижение’ и бълг. умиление не е

очевидна. Нещо повече, липсата на коментар за тази употреба сред редките и остарели думи и значения в изданието показва, че съвременният носител на румънския език може и да не отгатне при четене на румънския превод на Илия Миниат от 1642 г., без да го сравнява с гръцкия оригинал или българския превод – вж. (9), – че тук значението на *umilință* е ‘умиление’ (Crețu 2013: 157–164, 633–636). Съвременното румънско значение е повлияно от късната лагинска заемка *umil* ‘скромнен, прост’ < *humilis* ‘нисък’, асоциирана по народна етимология с гнездото на *a se umili* < оумилити сА (Cioranescu 1959).

(9а) με δάκρυα κατανύξεως (Μηνιάτης 1804: 310);

(9б) сѣ слъзы оумилѣніе (Л9: 365а);

(9в) cu lacrimi de umilință (Crețu 2013: 581).

Така ще излезе на повърхността и нова информация за разпространението на лексеми и семантични модели в балканските езици по времето на техните активни контакти. Известно е, че думите гад и гадина се употребяват в някои български диалекти и като общо обозначение за животно (диво или домашно), а някъде и за (домашна) птица (БЕР 1: 222–223). Примери за такава употреба в новобългарските дамаскини има най-много в текстовете от тип *тогиџа* (Младенова, Велчева 2013: 42). Следи от нея има и в средновековната литература (Бончев 2002–2012, 1: 126). Пример (10) от словото *За десетте заповеди* на Дамаскин Студит показва присъствието на модела ‘влечуго’ > ‘птица’ в гръцки и румънски, освен в новобългарските и архаичните дамаскини. Речниците показват, че употребата в гръцки и български е народна, а в румънски е изглежда е оказионализъм, възникнал под влияние на гръцкия текст.

(10а) ὡςάν λαλήσῃ ὁ κόρακας ἢ ἄλλο ἐρπετόν νά μὴν λέγετε ὅτι κακόν ἐλάλησεν (Μάνου 1999: 205);

(10б) егда грачѣть врѣнь илѣи инѣ ѿ гадовѣ да не речѣть на злѣ грачѣть (Р: 371а);

(10в) кога граче врѣна, илѣ дръга гадина. да не рече на злѣ граче (Т: 4);

(10г) când cântă corbul sau altceva den ceale trăgătoare pre pământ, să ziceți că au cântat rău (Popescu 2001: 409).

Има румънска дума за влечуго, която е образувана със същия суфикс, но не от възвр. *trage*, а от синонима *mu târi*: (*animal*) *târâtor* (DEX 2009). Не разполагам с други данни, че птица може да бъде наречена ‘влечуго’ на румънски.

Тъй като езикът е система, трябва да приемем, че ако конкретните езикови системи, представени в ранните текстове на новобългарския, новогръцкия и румънския език, имат толкова висока степен на общност на лексикално ниво, те имат същата степен на общност и на морфосинтактично ниво. А пък конвергентните морфосинтактични процеси са основната тема на балканското езикознание. Моят личен опит с разглеждането на две явления – членуването и страдателния залог (Mladenova 2007; Младенова 2010) – въз основа на материал от новобългарските дамаскини, потвърждава плодотворността на този подход, дори и ако обемът от използваните паралелни текстове на други балкански езици е много ограничен. При опора върху достатъчен корпус от паралелни текстове пред балканското езикознание се откриват перспективи за сериозен напредък.

Ръкописите от късното средновековие могат да хвърлят светлина и върху социолингвистичния аспект на многоезичието по това време. За живата едновременна употреба на повече от един език по това време можем да имаме само

откъслечни сведения като например от приказката за домакинята гъркиня, която не смогвала да реже тънки филийки хляб, така че да стигнат на нейния гостенин българин (Каравелов 1861: 69; Даскалова-Перковска и др. 1994: 501), която дава начало на три варианта на макаронически израз, станал пословичен и влязъл в сборката на П. Р. Славейков.

(11а) Копси кокона, копси. – Копси, ама чобан дипли (Славейков 1889, 1: 247);

(11б) Тънко копси кокона – булгар диплофаги;

(11в) Тънко копси тънкофай, ама чобан (булгар) диплофай (Славейков 1889, 2: 180–181).

В сравнение с (11а) вариантите (11б) и (11в) показват по-широкото навлизане на български думи в гръцките фрази. Това гръцко-българско тънкофай < тънко + фά(γ)ει аор. конюнктив 3 л. ед., аор. инфинитив или έφαγε аор. индикатив на τρώω ‘ям’ е оставило следи в българския език във формата на суфиксално оформените разговорни производни за обозначаване на тънък човек тънкофайник, тънкофайница и тънкофайка, които не открих по речниците, но намерих в интернетa.

(12) Ние сме утре на консултация и да видим при толкова ядене колко е станал моя *тънкофайник* (mama.ladyzone.bg, сайт посетен на 3 май 2014 г.)

(13) Между другото имало някакви колани, които намалели с по 1 размер фигурата, така че чакам още 20 дена и ставам *тънкофайница* (www.bg-mamma.com, сайт посетен на 3 май 2014 г.)

(14) Ами, Найка, освен успех не мога да ти пожелаю нищо друго, ааа... и от Найка да станеш *Тънкофайка* (www.bg-mamma.com, сайт посетен на 3 май 2014 г.)

Тези производни хвърлят обилна светлина върху словообразуването на напълно паралелните, много по-широко разпространени чистофайник, чистофайница и чистофайка (Тетовска-Троева 1988: 159). Не докрай ясната извън контекста на двуезичната приказка вътрешна форма е довела в някои диалекти до промени по народна етимология, срв. чистуфал’ницъ (Пожарево, Силистренско) < фал’ъ_съ за чисту (Кочев 1971: 118).

Ръкописите и старите печатни книги предоставят много повече данни от фолклора за битуването на балканското двуезичие и многоезичие и тези данни трябва тепърва да се осмислят. Най-много внимание досега е отделено на разнообразните многоезични речничета и глосари. Но има и други видове двуезични и многоезични данни. Има ръкописи с паралелни текстове на различни езици като например славяно-румънския интерлинеарен текст на *Floarea darurilor* или Цветослов на добродетелите в ръкопис BAR4620 от XVI в. (Ştrempele 1992: 69–70). Има бележки по полетата на ръкописи, написани на различен език от езика на ръкописа, като например летописната бележка на румънски за руско-шведската война от 1707 г. на л. 165а в архаичния Нежински дамаскин. Има най-сетне и многоезични ръкописи, като така наречения Обретенов дамаскин от втората половина на XVIII в. и началото на XIX в., който съдържа текстове на новобългарски, румънски, турски и гръцки (Szymański 1995). Вижда се, че многоезичието може да се прояви на различно ниво. То може да характеризира автора и да е отразено в рамките на отделен текст или на даден сборник, чиито отделни съставни части могат да бъдат и едноезични, или пък да е черта на читателите на книжнина, която може сама по себе си да е едноезична. Крайно време е този огромен материал

да бъде интерпретиран в своята цялост с цел да се потърси отговор на въпроса как конкретно са взаимодействали балканските езици помежду си.

Съществен компонент на тая обширна програма за разработването на балканска филология като основа за лингвистичния анализ на балканските езици и в помощ на тяхното преподаване на специалисти лингвисти е създаването и постепенното разширяване на електронен корпус от паралелни балкански текстове от XVI–XIX в. с условно название Многоезичен късносредновековен балкански корпус. Що се отнася до новобългарските текстове, последните текстологични проучвания на ранните новобългарски дамаскини с прототипи от XVII в. обещават да разширят кръга от произведения, които имат паралелни балкански версии. В корпуса ще влязат произведения от Теофан Елеавулк, Дамаскин Студит, Агапий Критски и Илия Миниат, а също и популярни анонимни произведения като Александрията и Синтипа, поучителни слова от Ново Съкровище и др.

Така може да се състави достатъчен корпус от представителни късно-средновековни текстове на български, гръцки, румънски и турски, като се вземе предвид и диглосията, характеризираща българската и гръцката езикова ситуация. Тъй като това са предимно текстове с религиозна насоченост, предназначени за православна читателска аудитория, възниква въпросът как да се представи албанският език в корпуса. Книжнината на православните албанци е била предимно на гръцки, а наличните книги и ръкописи на албански отстъпват по обем от старата книжнина на албанците католици и не съдържат произведенията, които имаме на другите балкански езици (Rusakov to appear). Единствените паралелни текстове, които включват и албански, са преводите на евангелието. Относно новобългарски и новогръцки обаче евангелието не е най-представителният стар текст, тъй като в ситуацията на диглосия, необходимостта от превод на пълния евангелски текст възниква относително късно. Затова намерението ми е засега да приведа албански паралели към многобройните евангелски цитати в корпуса, а на следващ стадий от работата по него да добавя и стари евангелски преводи на всички балкански езици. По-нататък обсегът на албанските данни може да се разшири и чрез включване в корпуса на старите многоезични лексикографски източници.

Паралелните текстове ще могат да се четат в корпуса по отделно или заедно, в зависимост от нуждите на читателя в момента. Индексите към тях ще улеснят намирането на други примери с дадена дума или граматическа форма. Всеки отделен текст ще бъде съпроводен с аналитична глава, която показва мястото и значението на този текст в съответните книжнини и привежда основната библиография на неговото проучване. За модел на балканския корпус служи електронното издание на Физиолога на Ана Стойкова, чийто софтуер е дело на Веселин Стойков (Стойкова 2009–2012).

Библиография

БЕР: Георгиев, Владимир, и др. *Български етимологичен речник*. Т. 1–7. София: БАН, 1971–2010.

Бончев 2002–2012: Бончев, Атанасий. *Речник на църковнославянския език*. Т. 1–2. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2002–2012.

- Даскалова-Перковска и др. 1994:** Даскалова-Перковска, Лиляна, и др. *Български фолклорни приказки. Каталог*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Каравелов 1861:** Каравелов, Любен. *Памятники народного быта болгар*. Москва: Андерс, 1861.
- Кодов 1969:** Кодов, Христо. *Опис на славянските ръкописи на Българската академия на науките*. София: БАН, 1969.
- Кочев 1971:** Кочев, Иван. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име. Съпоставително изследване върху материал от три български говора. – *Известия на Института за български език*, 20/1971, 107–185.
- Л4:** Неописан и недатиран дамаскин, вероятно от края на XVII в., Регионален исторически музей, Ловеч, № 4.
- Л9:** Дамаскин от 1736–1738 г., Регионален исторически музей, Ловеч, № 9 (Христова, Караджова, Икономова 1982: 259–260).
- Младенова 2010:** Младенова, Олга. Болгарский язык на полпути от залога неактивного к залогу пассивному. – В: Асенова, Петя, Анастасия Петрова, Ценка Иванова (Съст.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неология*. Велико Търново: Faber, 2010, 177–218.
- Младенова, Велчева 2013:** Младенова, Олга, Боряна Велчева. *Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век*. София: Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, 2013.
- Р:** Дамаскин от края на XVI в., наречен „Рилски“ (Спространов 1902: 115–117).
- РКБЕ 2013:** Дьомина, Е. И., и др. *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век*. София: Валентин Траянов, 2013.
- Славейков 1889:** Славейков, Петко Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. Т. 1–2. Пловдив: Единство, 1889.
- Спространов 1902:** Спространов, Емил. *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*. София: Държавна печатница, 1902.
- Стойкова 2009–2012:** Стойкова, Ана. *Средновековният южнославянски Физиолог, византийска редакция*. physiologus.proab.info, 2009–2012, сайт посетен на 4 май 2014 г.
- Т:** Дамаскин от XVII в., наречен „Троянски“ (Кодов 1969: 219–224).
- Тетовска-Троева 1988:** Тетовска-Троева, Маргарита. *Отглаголни имена за лица в българските говори: potina agentis*. София: БАН, 1988.
- Христова, Караджова, Икономова 1982:** Христова, Боряна, Даринка Караджова, Анастасия Икономова. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог*. Т. 1. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1982.
- Цейтлин и др. 1994:** Цейтлин, Р. М., и др. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык, 1994.
- Aleksova 2006:** Aleksova, Vassilka. Témoignages linguistiques de la signification de la route dans les représentations du peuple roumain (dans une perspective comparée). – *Revue des études sud-est européennes*, 54/2006, №1–4, 449–455.
- Bulgăr, Constantinescu-Dobridor 2002:** Bulgăr, Gheorghe, Gheorghe Constantinescu-Dobridor. *Dicționar de arhaisme și regionalisme*. București: Editura Saeculum Vizual, 2002.
- [Byck] 1943:** Varlaam, *Cazania 1643*. [Ediție îngrijită de J. Byck]. București: Fundațiile pentru literatură și artă, 1943.
- Cioranescu 1959:** Cioranescu, Alejandro. *Diccionario etimológico Rumano*. V. 1–2. La Laguna: Universidad de La Laguna, 1959.

- Crețu 2013:** Crețu, Cristina. *Ilie Miniat, Cazanii* (București, 1742). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
- DEX 2009:** *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Mladenova 2007:** Mladenova, Olga M. *Definiteness in Bulgarian: Modelling the Processes of Language Change*. New York, Berlin: Mouton de Gruyter, 2007.
- Popescu 2001:** Popescu, Rodica. *Ioan Gură de Aur, Mărgăritare*. București: Libra, 2001.
- Rusakov to appear:** Rusakov, Alexander. The Documentation of Albanian. – In: Klein, Jared S., Brian Joseph, Matthias Fritz (Eds.). *Comparative Indo-European Linguistics. An International Handbook of Language Comparison and the Reconstruction of Indo-European*. Berlin: Mouton de Gruyter, to appear.
- Scriban 1939:** Scriban, August. *Dicționarul limbii românești*. București: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Ștrempel 1992:** Ștrempel, Gabriel. *Catalogul manuscriselor românești*. B.A.R., 4414–5920. București: Editura științifică, 1992.
- Szymański 1995:** Szymański, Tadeusz. *Studium z bułgarskiej dialektologii historycznej. Z historii dialektu okolic miasta Ruse*. Kraków: Universitas, 1995.
- TLG:** *The Thesaurus Linguae Graecae*. www.tlg.uci.edu, сайт посетен на 4 май 2014 г.
- Μάνου 1999:** Μάνου, Λαμπρινή Ν. *Δαμασκηνός ο Στουδίτης: Ο βίος και το έργο του*. Αθήνα: Σύνδεσμος Μεγαλοσχολιτών, 1999.
- Μηνιάτης 1804:** Μηνιάτης, Ηλίας. *Διδαχαί εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, και εις άλλας Κυριακάς του Ενιαυτού, και Επισήμους Εορτάς, μετά και τινων πανηγυρικών λόγων ...* Ενετίσιν: Τυπογραφία Νικολάου Γλυκύ, 1804.

Ethnic and Linguistic Distinctions in the Ancient Balkan Area. How Many Languages Were There in the Antiquity?

Sorin Paliga
University of Bucharest

Il est usuel aujourd'hui d'analyser les réalités linguistiques des anciens Balkans dans le contexte des „langues du substrat“ qui, après la période des grandes migrations, ont conduit vers la configuration linguistique et culturelle moderne. Mais quelles sont les langues parlées dans l'antiquité des Balkans? et jusque quand? Comment interpréter la romanisation? est-ce qu'il y a des survivances linguistiques jusqu'à nos temps modernes? si oui, comment les interpréter?

Ce sont quelques questions seulement, quelques-unes ont une réponse, au moins partielle et peut-être avec des conclusions provisoires. Autres attendent une réponse par les efforts convergents des linguistes, historiens et archéologues.

L'auteur essaye d'actualiser les données présentées dans quelques études et livres publiés pendant les dernières années. L'analyse essaye de clarifier quelques données obscures, aussi de suggérer des recherches pour l'avenir, en incluant ici une nouvelle perspective sur l'origine des Albanais.

Preliminaries

In two recent books, one of interdisciplinary character, written together with an archaeologist (Paliga, Teodor 2009), the other of linguistic character (Paliga 2012 b), we tried to develop, among others, on the concept of *ethnicity* and its evolution across time. These works mainly refer to the Slavs, their beginnings, their language and their „ethnogenesis“ – a conventional term, but still in use. One idea expressed in those books is that Slavic, Romanian and Albanian ethnogeneses are 3 aspects of the same problem, not distinct or different problems, as they developed in neighboring, adjacent areas. A crucial problem refers to the concept of *ethnicity* or *ethnicum* (Paliga, Teodor 2009: 41–66; Paliga 2012 b: 19 sq.) Despite its very frequent use, when referring to various historic or prehistoric periods, including contemporary times, we lack a deep understanding of what *ethnicity* really means, how it developed over millennia and, specifically, how ethnicity developed/changed in the final period of the antiquity and the early Middle Ages (hereafter EMA). In a global analysis recently published (Geary 2007, the Romanian translation; original published in 2002), the concepts – even if interestingly used – are not as clear as expected; contextually, a mention should be made on the translator's preface (Alexandru Madgearu), which I dare say seems more interesting than the book itself.

Ethnicity has become a more and more interesting topic as its meaning have been changing over the recent decades (see also Geary's pages *Barbarians and Ethnicity* in Bowersock – Brown, – Grabar 2001: 107–129, who also tries to identify models of ethnicity). The problem of ethnicity in the ancient Balkans was a constant preoccupation of Fanula Papazoglu, to whose works we will revert below, mainly Papazoglu 2007 a and 2007 b.

Southeast Europe has been continuously inhabited from at least Neolithic times, with proofs of Upper Palaeolithic sites. This explains the uninterrupted habitation of this area, but with successive waves of ethnic groups, which may be briefly summarized as such:

– Neolithic cultures; their creators undoubtedly spoke Pre-Indo-European idioms with more or less obvious relations with the idioms of Asia Minor. These idioms have been sometimes labelled „Mediterranean“ (see a more extensive analysis in Paliga 1989, also some of our papers gathered together in Paliga 2007).

– Indo-European (hereafter IE) idioms, spread in the wake of the massive migrations of the Eneolithic/Early Bronze Age period. They must have been the result of a complex process of acculturation, in which the indigenous heritage of the Neolithic merged with the IE tradition. After the Indo-Europeanization of a vast Euro-Asiatic area, there were other successive IE waves within this vast area.

The result of these millennia-long processes was ultimately represented by the ethnic groups we know from the earliest documents: the Thracians – inhabiting a quite vast area from the Northern Carpathians over the Danube to the Haemus; the Illyrians, probably related to the Thracians, forming a vast satem area (but there are frequent debates on the relations between and Thracians and the Illyrians); the Greeks, whose historical tableau must be seen as a result of a late IE centum migration from Central Europe, as they witness important features different from those of their northern neighbors, the Thracians and the Illyrians. The debates over the close relationship v. non-relationship of the Thracians and Illyrians date as back as the 19th century, see the analysis of Russu 1969, which – even if not very new – is well documented; Papazoglu 2007 b, mainly 3–19; 131–148; 249–264.

The Celts represented an important, but not constant, influx into southeast Europe. Their homeland was Western Europe, where they occupied a vast area from the Atlantic to Central Europe. For a more detailed discussion regarding the Celtic group of *Scordisci*, see Papazoglu 2007 a: 209–298.

The Germanic groups became important to this area during the period of migrations. Their original homeland was Central-Northern Europe, east from the Celts, north from the Italic groups and west from the reconstructed Slavic homeland. Both Celtic and Germanic were centum idioms, as Latin and Greek were.

Summing up, we may surmise that, from Upper Palaeolithic through the „Neolithic Revolution“, which emerged in the Fertile Crescent, and rapidly spread towards east and west, then the IE successive waves of migrations, which led to the historically attested ethnic groups, later the ample process of Romanization, followed by the collapse of the Empire and the period of migrations, we have a vast and complex cultural, linguistic and civilizational tableau of a fascinating evolution up to contemporary times. This complex phenomenon is represented by successive series of continuity and disruptions. Ethnic groups rarely vanish, they merge, are assimilated, acculturated and continue in new forms until the contemporary times, including by changing their name. The making of southeast Europe should be understood as such a long, complex series of continuity and disruption, with periodic re-settlements of ethnic groups, languages and habits.

In the classical period of the Antiquity and soon after, when Romanization began and advanced towards east, west, north and south, there were 3 main linguistic and

ethnic groups in southeast Europe: Greek, Thracian (with its southern, or Thracian proper, and northern, Dacian or Getian branches) and Illyrian. Celtic groups were scattered among the Thracian and Illyrian groups, and were eventually assimilated and finally Romanized. This should be understood as a simplified, not a simplistic, tableau.

Some Case Studies

There are very few studies dedicated to the ethnic structures of southeast Europe. We have already quoted the outstanding works of Fanula Papazoglu (2007 a, reprinted after the first edition in 1969; see also Papazoglu 2007 b: 3–19.), who analyzed the ethnic structure and evolution before and after Romanization. She analyzes 5 tribal names and concludes about their ethnic character (see also the French abstract on pp. 399–406): 1. *Triballoi*, of Thracian character; 2. *Autariati*, of Illyrian character; 3. *Dardani*, to whom the author dedicates the most extensive analysis, of debated character, Illyrian or Thracian, the author inclining towards their Illyrian character (and which makes them the necessary link between the Thracian and Illyrian area, supporting Russu's view regarding the close relationship of the Thracians and Illyrians); 4. *Scordisci*, of Celtic character, and a result of a documented migration; 5. *Moisoi* or *Mysoi*, related to the Dacians and Getae, i.e. of (north) Thracian character¹. We may conclude, after reading this remarkable book, that indeed southeast Europe of the Antiquity in the Classical and Post-Classical times housed three main ethnic groups, the result of the repeated IE migrations: the Greeks in the south, the Illyrians on the Adriatic coast and penetrating somewhat to the east, the Thracians groups, occupying a vast area in the Balkans and beyond the Danube to the north, and some scattered Celtic groups, later acculturated. There was NOT another major, important ethnic group, a detail to be carefully noted when attempting to understand the period AFTER Romanization and later, in the period of the decline of the Empire and the period of migrations.

Some points are still debated. One refers to (ancient) Macedonian. They were not Greeks, but were soon hellenized. Giuliano Bonfante (personal communication) assumes they were of Thracian character (see also his studies gathered in Bonfante 2000, Romanian edition; the original edition of *Studi Romeni* was published in 1973). As about the relation between Illyrian and Thracian, we are inclined towards Russu's hypothesis: two (closely) related idioms of satem character – some assume that Illyrian is of centum character, which is highly improbable in the light of available data (Russu 1969; Papazoglu 2007 b: 3–19, 64–90; on Macedonia and its specific features: 131–148). Another view, with some common points, is reflected in the analyses of Georgiev (1960, 1968 and 1971, which should be re-read and re-interpreted in the light of more recent data).

To note that the Thracian groups of present-day Moldavia and Maramureș (eastern and northern Romania) were never under direct Roman control, and in these areas we

¹ There is a vast literature dedicated to the issue whether the Dacians and the Getae, on the one hand, were one and the same group and whether, on the other hand, they were ~ were not closely related to the Thracians. As presented elsewhere, our view is that the vast Thracian groups included speakers of several dialects, from Thracian proper („echtthrakisch“ in Ivan Duridanov's terminology) to northern Dacian and/or Getian, Carpiian and Costobocian dialects. See our studies gathered together in Paliga 2007.

must admit that non-Romanized speakers of Thracian dialects survived until at least the 4th century. These groups were mainly represented by the Carpians, who put serious problems to the Roman army. They are the main representatives of the so-called *Daci Liberi* ‘the free Dacians’. As we tried to underline on other occasions (see recently in Paliga 2012 b, mainly chapter IV, p. 349 sq.), it seems that northernmost Carpian and, perhaps, Costobocian groups together with the *Daci Liberi* of Maramureş had a certain contribution to what we conventionally call ‘the Slavic ethnogenesis’; this has brought much confusion on using the term „substratum element“ or „Slavic element“ in the case of some Romanian-Slavic correspondences. In other words, the *Daci Liberi* (predominantly the *Carpi* or *Carpiani* and the *Costoboces*) had a CRUCIAL role in the development of post-classical *Barbaricum* – see the reference books of Bichir on the Carpian culture: Bichir 1973, 1981, 1983, 1984 as well as the newer studies published over the last decades in *Carpica* (now available as free PDF download at <http://cimec.ro/Biblioteca-Digitala/Biblioteca.html#ActaMoldaviaeMeridionalis>).

Post-Classical Changes in the Empire and *Barbaricum*

Until when Illyrian and Thracian spoken? Illyrian was probably extinct the the 2nd century C.E. At later dates, Illyrian could not have any linguistic or ethnic connotation, but simply a geographical one (Russu 1969). The Illyrian area, along the Adriatic, was exposed to an intense process of Romanization, therefore it is excluded to admit a linguistic Illyrian survival: they were Romanized and eventually preserved some indigenous elements, mainly in place-names, which is a normal phenomenon all over southeast Europe (Paliga 2013: 115 sq.)

With Thracian things seem a lot more complicated. It is clear that we have a persistent Carpian survival until at least the 4th century C.E. (see the reference works of Gh. Bichir). According to our Bulgarian colleagues, Thracian also survived, in some isolated areas, in the mountainous regions of what is today Bulgaria. Ivan Duridanov, for example, brought forth arguments that place-name *Plovdiv* is a direct borrowing from a late Thracian dialect into early Slavic (Duridanov 1986 and 1989; for a more ample discussion of the Thracian survival in the Balkans see Paliga 2013, the introductory part).

The answer to these questions directly enlightens the situation of the ethnic and linguistic survivals of the late Antiquity and the EMA, including the origin of the Albanian language. We may just briefly note that Albanian is a multi-stratified language, with an important Neo-Latin (Romance) vocabulary and a specific structure of a non-Romance character. Are these elements of Illyrian or of Thracian character? In other words, is Albanian a Neo-Illyrian or a Neo-Thracian language? Our reconstruction is that un-Romanized Thracian groups from more northern areas moved south in the period of the great migrations, settled in areas inhabited by the Romanized Illyrians and, within several generations, merged in order to be recorded in the historical documents as *Albanians* or *Shqipe*.

These „more northern“ groups must have either been of Carpian origin (Bonfante-Russu hypothesis) or south Danubian (Thracian proper, or *echtthrakisch*), according to the largely hypothesis in Bulgaria (for other discussions, see Bonfante 2001 and Russu 1995; in fact, both authors update the old hypothesis of B. P. Hasdeu, exposed in the

second part of the 19th century). We are rather inclined to support the Carpien theory (in the Hasdeu–Bonfante–Russu tradition), but we may also accept a compromise: perhaps, in their move towards south, under the pressure of the first Slavic groups (the *Sclaveni* or *Sklavenoi* of the Byzantine documents), the late Carpien groups met un-Romanized Thracian groups of the Haemus mountains (the hypothesis of the Bulgarian school of thracology as exposed, by sample case, in Duridanov’s analysis of the place-name *Plovdiv*), which might explain the two major Albanian dialect, Gheg and Tosk.

Disregarding the final attitude adopted, we assume that Albanian may be labelled a ‘Neo-Thracian’ language and, consequently, we may assert, with fair correctness, that Thracian is still a vivid language, just it is named Albanian by foreigners, and *shqip*, *Shqipëri* by the Albanians themselves, in the same way we call Neo-Latin languages Portuguese, Spanish, Catalan, French, Italian or Romanian. We do believe that the years to come will consolidate the hypothesis of the Neo-Thracian character of Albanian, together with its numerous Romance elements, most of them of Adriatic character, some of Proto-Romanian character, e.g. *mbret* ‘emperor’, which reflects Rom. *împărat*, not a direct reflection of Lat. *imperator(em)*, in which case the result would have been **mbrëtuer* (Landi 1986, in a polemical note on Rosetti’s analysis).

Late Evolutions

In the wake of the great migrations, there were major changes in the ethnic and linguistic configuration of Europe, of southeast Europe too. There is no universal typology of ‘ethnic changes’ and/or linguistic changes. We may have, at one extreme, perpetuation of old forms like *Hellenoi* ‘the Greeks’, which is paralleled in other old ethnic names like *suomalainen*, *Suomi* ‘Finnish, Finland’ or *euskara* ‘Basque’; also, forms derived from *Romanus* like *român* (re-shaped in the 19th century, under bookish influence, from *rumân*) or *romansch*; other ethnic names reflect initial tribal names or names of certain groups, e.g. Byzantine form *Sklavenoi*, *Sclaveni*, late post-classical Latin *Sclavi* hence Rom. *șchiau*, pl. *șchei* ‘a Slav’. Other Slavic groups preserve names of various origins (e.g. *Čech* and *Hrvat* of unknown origin, *Rossija* of probable Scandinavian origin etc.); *Francus*, initially the name of a Germanic group, is „transferred“ to the name of a Romanized group, the French; and many other examples, reflecting various ethnic typologies. As this ‘ethnic typology’ is so varied, every example must be analyzed independently, looking for its origin and its evolution.

A radical linguistic, cultural and ethnic re-configuration occurred between the 4th and 10th centuries C.E., the period of the great migrations. Some ethnic names were preserved, some emerged as new, in fact reflected the changes of a dynamic world. Some ethnic names are very new, consolidated over the last centuries, decades or even years, e.g. *Ukrainian*, (modern) *Macedonian* or *Kosovar*, initially geographical names. Ethnicity has always been a dynamic, continuous, never-ending process.

Given the limited extension of this paper, some tables and other case studies have been removed in the final form for print, but similar approaches may be found in the references quoted below and, for sure, the problem of *ethnicity* in the antiquity and its evolution through the Early Middle Ages to the contemporary times will have always new interpretations.

References

- Bichir 1973:** Bichir, Gh. *Cultura carpică*. București: Editura Academiei, 1973.
- Bichir 1981:** Bichir, Gh. Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii. – *Thraco-Dacica*, 2/1981, 73–92.
- Bichir 1983:** Bichir, Gh. Ramura nordică a dacilor – costobocii. – *Thraco-Dacica*, 4/ 1983, N 1–2, 59–68.
- Bichir 1984:** Bichir, Gh. *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*. București: Editura Academiei, 1984.
- Bonfante 2001:** Bonfante, Giuliano. *Studii române*. București: Saeculum I.O., 2001. (Original: Giuliano Bonfante. *Studii romeni*. Societă Accademica Romena, Collana di studii e saggi, VI, Roma, 1973).
- Bowersock, Brown, Grabar 2001:** Bowersock, G. W., Peter Brown, Oleg Grabar. *Essays on the Postclassical World*. Cambridge, MA and London, UK: Balknap Press, 2001.
- Duridanov 1986:** Duridanov, Ivan. Pulpudeva, Plovdiv, Plovdivin. – *Linguistique balkanique*, 29/1986, N 4, 25–34.
- Duridanov 1989:** Duridanov, Ivan. Nochmals zum namen ПЛЪРДИВЪ, PLOVDIV. – *Linguistique balkanique*, 32/1989, N 1, 19–22.
- Geary 2007:** Geary, Patrick J. *Mitul națiunilor. Originile medievale ale Europei*. Trad. by Alexandru Madgearu. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2007. (The original was published concurrently in English and German in 2002 by Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main).
- Georgiev 1960:** Georgiev, Vladimir. Albanisch, dakisch-mysisch und rumänisch. Die Herkunft der Albaner. – *Linguistique balkanique*, 2/1960, 1–19.
- Georgiev 1968:** Georgiev, Vl. Illyrier, Veneter und Urs-laven. – *Linguistique balkanique*, 13/1968, N 1, 5–13.
- Georgiev 1971:** Georgiev, Vl. L'ethnogenèse de la péninsule balkanique d'après les données linguistiques. – *Studia Balcanica* (Sofia), 5/1971: 155–170.
- Landi 1986:** Landi, Addolorata. Considerazioni sulla nota di Al. Rosetti. – *Studia Albanica*, 23/1986, N 2, 139–144.
- Orel 1998:** Orel, Vladimir. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden: Brill, 1998.
- Paliga 1989:** Paliga, Sorin. Old European, Pre-Indo-European, Proto-Indo-European. Archaeological Evidence and Linguistic Investigation. – *The Journal of Indo-European Studies*, 17/1989, N 3–4, 309–334.
- Paliga 2006:** Paliga, Sorin. *An Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. București: Ed. Evenimentul, 2006.
- Paliga 2007:** Paliga, Sorin. *Etymologica et anthropologica maiora*. București: Ed. Evenimentul, 2007.
- Paliga 2012a:** Paliga, Sorin. The 'Trichotomical' Character of Proto-Slavic and the Long-Debated Issue of the Oldest Slavic Borrowings in Romanian. – In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Ed. Iлона Janyšková, Helena Karlíková. Praha: Lidové noviny, 2012.
- Paliga 2012b:** Paliga, Sorin. *Introducere în studiul comparativ al limbilor slave*. București: Editura Universității București, 2012.
- Paliga 2013:** Paliga, Sorin. *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. Ed. a 3-a, definitivă, cu indice. București: Editura Universității din București, 2013.
- Paliga, Teodor 2009:** Paliga, Sorin, Eugen Silviu Teodor. *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2009.

- Papazoglu 2007a: Papazoglu, Fanula.** *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Beograd: Equilibrium, 2007. (First edition: *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1969).
- Papazoglu 2007b: Papazoglu, Fanula.** *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*. Beograd: Equilibrium, 2007.
- Pauliny 1999: Pauliny, Ján.** *Arabské správy o Slovanoch*. Bratislava: Veda, 1999.
- Russu 1969: Russu, I. I.** *Illirii*. București: Editura Științifică, 1969.
- Russu 1995: Russu, I. I.** *Obîrșia tracică a românilor și albanezilor. (Clarificări comparativ-istorice și etnologice). Der thrakische Ursprung der Rumänen und Albanesen. (Komparativ-historische und ethnologische Klärungen)*. Bilingual edition Romanian and German, trans. by Konrad Gündisch. Cluj-Napoca: Dacia, 1995.

ИМЕННА СИСТЕМА

The Conjunctive Article in Circumpontic Languages and its Possible Pre-Indo-European Substratum

Gustavo-Adolfo Loria-Rivel Ph.D.
Alexandru Ioan Cuza University, Iași, Romania
loriagus@yahoo.com

Една много интересна особеност на албанския език е така нареченият „предходен член“ (*nyjë e përparme*), който въвежда голям брой прилагателни, както и съществителните в родителен падеж. Например *shtëpia e hamallit* ‘къщата на хамалина’, *një shtëpi e madhe* ‘голяма къща’. Този феномен изглежда съществува също така и в румънския, в две различни форми: притежателният член, например *un capitol al cărții lui* ‘една глава на книгата му’, и прилагателният член, например *prietenul meu cel vechi* ‘моят стар приятел’. С цел да се уеднакви терминологията, ще наричаме тази част от речта „съединителен член“. Той може да бъде намерен и в персийския език и в други ирански езици, където се нарича *ezafe*. Ограниченото разпространение на тази функция в балканските и циркумпонтийските езици се дължи на две структурни ограничения: 1) словоред „определяемо – определител“ в именната група (съществително – прилагателно, притежаемо – притежател) и 2) няма предшестваш определителен член. Извън циркумпонтийския район, съединителният член може да се намери в афро-азиатските езици (акадски, арамейски, среден египетски, коптски и хауса). На акадския и средния египетски език така наречената *Nota genitivi* е променлива частица, която се съгласува с определяемото съществително. Първоначално *nota genitivi* се ограничава до въвеждане на притежателя в именната група. Обаче използването на тази частица се разпространява към прилагателните, по аналогия с притежателните структури с прилагателен смисъл (като на български „човек на честта“, т.е. почтен човек). В заключение: 1) поне в началото си, съединителният член е променлива частица с показателен произход. Инфлексията често се изгубва и съединителният член става неизменен в някои езици, включително коптски, ново-акадски и персийски, 2) наличието на съединителния член в албански, румънски и персийски е още един аргумент в полза на съществуването на циркумпонтийския *Sprachbund* и 3) неговото присъствие в афро-азиатските езици подкрепя възможността за афро-азиатския или „егейския“ прединдоевропейски субстрат.

Introduction

A very interesting feature of Albanian is the so-called „preceding article“ (*nyjë e përparme*), which introduces a large number of adjectives (belonging mainly to the oldest stock of words), as well as nouns in genitive case. Let us examine a few examples:

<i>një shtëpi e madhe</i>	‘a big house’
<i>një djalë i mirë</i>	‘a good boy’
<i>rruga e pazarit</i>	‘the street of the market’
<i>shtëpia e hamallit</i>	‘the house of the porter’

For the sake of terminological uniformity, we shall call this part of speech „conjunctive article“ (< Latin *coniungo* ‘to bind together’), due to its function of binding a modified noun and its modifier.

The situation turns still more interesting when we examine the case of Romanian, where the „conjunctive article“ exists in two different forms: the „possessive article“ and the „adjectival articles“. The possessive article (*al, a, ai, ale*)¹ precedes a noun in genitive case when the modified noun has no definite article or when an adjective stands between the modified noun and its modifier. E.g.

<i>un capitol <u>al</u> cărții lui</i>	‘a chapter of his book’
<i>oaia neagră <u>a</u> familiei</i>	‘the black sheep of the family’

The adjective article (*cel, cea, cei, cele*)² is optional and can be used only if the modified noun has definite article. E.g.

<i>rochia mea <u>cea</u> nouă</i>	‘my new dress’
<i>prietenul meu <u>cel</u> vechi</i>	‘my old friend’

This common feature in Albanian and Romanian can be explained as: 1) an independent developments in the two languages, 2) the consequence of linguistic contact in the period prior to the settlement of Slavs in the Balkans or 3) the influence of a common Paleo-Balkan substratum. In the absence of any texts in Thracian, Illyrian etc., we can just guess. This feature has not been classified so far as a „Balkanism“, due to the fact that it cannot be found in other languages of the Balkan *Sprachbund*. However, the reason for the limited spread of this phenomenon is that the occurrence of the conjunctive article seems to be conditioned by two structural limitations:

- 1) „Modified – modifier“ word order in nominal groups (noun – adjective, possessed – possessor).
- 2) No prefixed definite article.

Such requirements exclude Bulgaro-Macedonian³ and Serbo-Croatian, where the adjective precedes the noun, and Modern Greek where the definite article is not suffixed

¹ Originally the deictic particle *a* plus the definite article (*a+I, a+a, a+i, a+le*) (Paliga 2007: 183 et seq.)

² Originally the deictic particle *ce* plus the definite article (*ce+I, ce+a, ce+i, ce+le*) (Paliga 2007: 183 et seq.)

³ According to I. Coteanu, in Old Bulgarian texts we may find structures such as „*оучениѣ се новоеѣ*“ (new teaching), where the demonstrative pronoun „*се*“ (this) seems to function as a conjunctive article (Coteanu 1956: 57–71).

but prefixed. Therefore, the conjunctive article could possibly be a substratum feature, limited to Albanian and Romanian because of structural reasons.

Analysis

In previous articles⁴ we have pointed out the fact that many of those features that we consider proper to Balkan languages are, in fact, common to the idioms spoken around the Black Sea, (Circumpontic languages). Among such Circumpontic characteristics we might mention the postponed definite article (Albanian, Romanian, Bulgaro-Macedonian, Armenian, Old Georgian and maybe residually in Persian), the usage of the conjunctive instead of the infinitive (Albanian, Romanian, Bulgaro-Macedonian, Serbo-Croat, Persian and Georgian), a verbal mode that renders indirect speech or doubt (Bulgaro-Macedonian, Albanian, Aromanian, Georgian, Turkish), impersonal verbs of compulsion (Bulgaro-Macedonian, Serbo-Croatian, Romanian, Albanian, Georgian, Armenian, Persian), future tense formed with the help of the verb „to wish“ (Albanian, Romanian, Bulgaro-Macedonian, Serbo-Croat and Persian). Therefore, it has sense to look for the existence of the conjunctive article in the languages spoken around the Black Sea.

The structural limitations that we mentioned above exclude most of the Circumpontic languages. Georgian and Armenian have a modifier-modified word order and therefore they are not eligible for a conjunctive article. However, Persian offers us a pleasant surprise, the so-called *ezafe*, a particle that links 1) the modified noun and the modifying adjective, 2) the possessed and the possessor and 3) nouns in apposition. E.g.

اسب مرد /asb-**e**-mard/ ‘the horse of the man’
کوه بلند /koh-**e**-boland/ ‘high mountain’
بنای دوستم /banna-**ye**-dostam/ ‘the carpenter, my friend’

Such constructions can be found in all Iranian languages, such as Dari, Tadjik, Tata, Kurdish and others. Unlike the conjunctive article of Albanian and Romanian, the Persian *ezafe* is invariable, but that characteristic is the result of the internal evolution of the language. The modern *ezafe* comes from the Old Persian deictic particle *hya*, which „is used after a noun to introduce modifiers: an appositive substantive alone... or with preceding genitive; a common adjective..., two successive common adjectives...; a superlative with following genitive of the whole...; a possessive genitive of a personal name...; or of a pronoun...; a locative substantive or an instrumental with enclitic postposition...“ (Kent 1953: 85). That deictic particle, as it appears in the Inscriptions of Darius, is variable and agrees with the referent in number, gender and case. E.g.

avam karam **tyam** hamičiyam ‘that rebel army’ (in accusative). DB 2.35 (Kent 1953: 95).

Gaumata **hya** maguš ‘Gaumata the Magician’. DB 1.44 (Kent 1953: 117).

kara **hya** mana ‘my army’. DB 1.4 (Kent 1953: 95).

amiy **hya** Kurauš ‘son of Cyrus’ DB 1.39 (Kent 1953: 117).

⁴ Cf. Loria-Rivel 1998-1, Loria-Rivel 1998-2, Loria Rivel 2000 and Loria-Rivel 2002.

The loss of the inflection of the Persian *ezafe* is certainly related to the loss of gender and case in that language. However, in contemporary Kurdish, an Iranian language that retains the gender category, the *ezafe* agrees in gender and number. The following examples refer to the Kurdish dialect spoken in Azerbaijan (Бакаев 1965: 48):

Masculine singular	-ə, -e, -m, -b
Feminine singular	-a, -b
Plural	-əдə, -əнə, -едə, -енə, -нə, -e, -b
кач'кə Сөлтəн	the daughter of the Sultan
малумə аг'ы	smart teacher
дифарə бьльнд	high wall

As we can see, the Iranian *ezafe*, the Albanian previous article and the Romanian genitival and adjectival articles are very close in nature, sense and usage and therefore these grammatical phenomena might constitute manifestations of the same „conjunctive article“. We may also conclude that the conjunctive article is a particle probably of deictic origin that connects modified and modifier in a nominal group. At least in its origins, it had inflection and agreed with the modified word in number, gender and case. Such inflection may be kept, as in the case of Romanian and Albanian, or lost as in modern Persian.

A most important question refers to the origin of the conjunctive article in the Circumpontic languages. Did it arise as the result of contact between languages, or was it inherited from a previous language or group of languages, maybe of Pre-Indo-European origin, spoken in the vicinity of the Black Sea? Possible Pre-Indo-European sources for this phenomenon are Mesopotamian languages, formerly spoken North and North-East of the Black Sea, and Afroasiatic languages, spoken South and South-West of the „Circumpontic area“.

An analysis of the structure of Mesopotamian languages reveals that only Elamite developed a kind of „conjunctive article“. Dyakonoff says that the demonstrative-relative pronoun for inanimate objects *ak(k)a* as well as the one for animate beings *arra* were used in Neo-Elamite as *nota genitivi*, under the influence of Old-Persian. This fact is not relevant for our research, because the *nota genitivi* belongs to a later stage in the development of Elamite, probably under the influence of Old-Persian (Дьяконов 1967: 106). Unfortunately, Dyakonoff gives no examples of the usage of the demonstrative-relative pronoun as a *nota genitivi*.

Let us analyze now the situation in the Semitic branch of the Afroasiatic languages. Akkadian, the oldest recorded language of this family, had a pronoun that served as *nota genitivi*, e.g. *Šarrum dannum ša mātātīm* ‘mighty king of the lands’ (Ungnad 1969: 113). In the earliest stages of Akkadian, the *nota genitivi* was a relative pronoun with full declension (*tu, tat, tūt, tāt*) that agreed with the possessor in number, gender and case. By the middle of the III millennium, Akkadian kept only the nominal forms of the pronoun (*šu, šat, šūt, šāt*). Later on, only the form *ša* survived and the Akkadian *nota genitivi* became invariable (Дьяконов 1967: 288). However, we should point out

that the *nota genitivi* is a secondary phenomenon in Akkadian. Possession is usually rendered by means of nominal groups, called construct chains, in which the governing noun (possessed) is in *status constructus*, followed by the governed noun (possessor) in the genitive case of the *status absolutus*, e.g. *bīt awīlim* „the house of the citizen“. The *nota genitivi* was normally used in Akkadian in case that the governing and the governed nouns were separated by an adjective or in case of having two governing nouns (Ungnad 1969: 112–113). Also Aramaic had a *nota genitivi*, the invariable relative pronoun „גִּ/גִּ/גִּ“ /*dī*, *dī*, *dā*⁵, e.g. *בַּיְתָא דִּי עֵלְהָא* /*baitā di elāhā*/ „the house of God“. However, in earlier Aramaic, this structure is secondary and possession is usually rendered by means of construct chains, e.g. *בַּיְתָא דִּי עֵלְהָא* /*beit elāhā*/ (*idem*) (Rosenthal 1961: 25). Around the beginning of our era, the use of the *status emphaticus* got generalized in Aramaic, the use of construct chains became less frequent and possession was usually rendered by means of the *nota genitivi* „גִּ“ /*dā*/ or the dative/directional preposition „גִּ“ /*lā*/ (Дьяконов 1967: 393–394). Neither Hebrew nor Arabic seem to have a *nota genitivi*⁶.

The Southern branches of the Afroasiatic languages (collectively referred to in the past as „Hamitic“ languages) clearly show the existence of a *nota genitivi*. In Middle Egyptian the particle /*n*/ linked the possessed object and the possessor in the so-called „indirect genitive case“ (Коростовцев 1961: 29–30). This particle agrees with the possessed object in number and gender. Let us examine some examples (Петровский 1958: 105):

- /*hm n* 'imj r' pr/ (the slave [m.sg.] of the housekeeper)
 /*hmw nw* 'imj r' pr/ (the slaves [m.pl] of the housekeeper)
 /*hmt nt* 'imj r' pr/ (the slave-woman [f.sg.] of the housekeeper)
 /*hmtw nt* 'imj r' pr/ (the slave-women [f.pl.] of the housekeeper)

The *nota genitivi* could also introduce nouns with adjectival sense. E.g. /*s n m* 't/ (man of truth, i.e. rightful man) (Коростовцев 1961: 30).

As the Egyptian language evolved, the particle /*n*/ lost its inflection and no longer agreed with its referent. The use of the *nota genitivi* spread to some adjectives by analogy with the aforementioned structures in Middle Egyptian, which contained a noun with adjectival sense. Let us examine a few examples (Martin Plumley: 42–45):

⁵ According to Diakonoff, this pronoun is evidently related to the South-Semitic *dū*, Aramaic *dī* and the Old Hebrew demonstrative pronoun *zā* < **dū* (Дьяконов 1967: 289)

⁶ Diakonoff says that in earlier poetic Hebrew texts we can find the *nota genitivi* *ša-* with duplication of the next consonant, while in later texts we find *šā-* with the same meaning. Unfortunately the Russian scholar gives no example. However we should be careful about this statement, because the duplication of the next consonant (later prolongation of the vowel of the particle) most probably indicates the lost of a consonant (which could possibly be „גִּ“ /*l*/. In that case, we would have the structure *šal-*, analogous to „גִּ“ /*ašer lā*/ or in later Hebrew „גִּ“ /*šel*/. This structure, typical for Hebrew, consists in a the relative pronoun „גִּ“ /*ašer*/ or in later Hebrew „גִּ“ /*šā*/ and the dative/directional preposition „גִּ“ /*lā*/, i.e. we are dealing with a relative periphrasis („which [belongs] to“), rather than with a real *nota genitivi* (Дьяконов 1967: 393)

πω̄νρε̄ π̄λνο̄υτε̄ ‘the Son of God’
 τ̄μ̄π̄τερο̄ π̄μ̄λη̄νε̄ ‘the Kingdom of Heavens’
 πε̄ρ̄ω̄νρε̄ π̄ο̄ῡω̄τ ‘his only son’
 νε̄λρο̄φ̄η̄τῑς π̄νο̄ῡζ ‘the lying prophets’.

The /n/-particle exists in other Southern Afroasiatic languages as well. Such is the case of Modern Hausa, where this particle links both, 1) the adjective and the noun (in this order!) and 2) the possessed object and its possessor. E.g. *gidan uba* „the house of the father“ (Смирнова 1960: 29), *babban gida* „big house“ (Смирнова 1960: 59). Hausa grammars do not consider the /n/-marker as an independent suffix but regard the word followed by the /n/-marker as a single unit, called „connective state“ (Смирнова 1960: 58).

In Berber, the /n/-particle is used only to link the possessed and the possessor and not the noun and the adjective. Let us see an example from the Ibadhite dialect: *Tamzida n Yuc* „the house of God“ (Haddadou 2000:180).

Conclusions

Despite of the multiplicity of names, the „conjunctive article“ exists in several Circumpontic languages (Albanian, Romanian and Iranian), as well as, to a certain extent, in diverse Afroasiatic languages (Akkadian, Aramaic, Middle Egyptian, Coptic and Hausa).

At least in its origins, the conjunctive article was a variable particle of deictic origin that agreed with the modified noun in number, gender and case⁷. However, inflection was sometimes lost and the conjunctive article became invariable in some languages, including Coptic, Neo-Akkadian and Persian.

The conjunctive article exists in languages that share two characteristics: 1) „Modified – modifier“ word order in nominal groups (noun – adjective, possessed – possessor)⁸, 2) No prefixed definite article. Such requirements exclude Bulgaro-Macedonian, Serbo-Croatian, Armenian and Georgian, where the adjective precedes the noun, and Modern Greek where the definite article is not suffixed but prefixed. That explains why this phenomenon is so limited within both, Balkan and Circumpontic languages.

As it concerns a possible Pre-Indo-European substratum, we should point out that a Mesopotamian substratum can be excluded, because these languages had no *nota genitivi* at all, except for the Neo-Elamite, where the demonstrative-relative pronouns *ak(k)a* and *arra* were probably borrowed from Old Persian. A so-called „Aegean“

⁷ Therefore, not any *nota genitivi* must be necessarily regarded as a „conjunctive article“.

⁸ The only exception seems to be Hausa, where the word order of nominal clauses is irregular: modified – modifier in the case of genitive constructions and modifier-modified when adjectives are used.

substratum is much more likely, because Afroasiatic languages, especially their oldest forms (Akkadian and Middle Egyptian), clearly had a variable *nota genitivi* of deictic origin⁹, which agreed with the modified noun in number, gender and even case. In later stages, the *nota genitivi* of both Akkadian, Middle-Egyptian lost its inflection and in Neo-Akkadian and Coptic they were already invariable particles.

At least in the case of the Afroasiatic languages, it seems that the *nota genitivi* was originally limited to genitive constructions. However, the use of this particle spread to adjectives, by analogy to genitive structures with adjectival sense. Such structures can be found in modern languages, including English: „a man of honor“ (i.e. an honorable man), „words of truth“ (i.e. true words).

Whenever we deal with substratum issues (Proto-Balkan or Pre-Indo-European substratum), we face the same dilemma. Are we dealing with independent developments, linguistic contact or substratum influence? Due to the scarceness or total lack of sufficiently old written records, we are almost always doomed to stay in the field of hypothesis. However, the fact that we can find similar linguistic phenomena in unrelated or scarcely related languages in the same geographical area is certainly meaningful. It is also meaningful that similar linguistic phenomena can be found in languages, for which a substratum-superstratum relation has been proposed. Therefore, the presence of the conjunctive article in Albanian, Romanian and Persian is meaningful as for the existence of the Circumpontic Sprachbund, while its presence in the Afroasiatic languages supports the possibility of an „Aegean“ Pre-Indo-European substratum¹⁰.

Bibliography

- Абаев 1982:** Абаев, В. И. *Основы иранского языкознания, Новоиранские языки*. Москва: Наука, 1982.
- Бакаев 1965:** Бакаев, Ч. Х. *Язык азербайджанских курдов*. Москва: Наука, 1965.
- Дьяконов 1967:** Дьяконов, И. М. *Языки Древней Передней Азии*. Москва: Наука, 1967.
- Коростовцев 1961:** Коростовцев, М. А. *Египетский язык*. Москва: Издательство Восточной Литературы, 1961.
- Петровский 1958:** Петровский, Н. С. *Египетский язык*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1958.
- Смирнова 1960:** Смирнова, М. А. *Язык Хауса*. Москва: Издательство Восточной Литературы, 1960.
- Allen 2000:** Allen, James. *Middle Egyptian*. Cambridge: CUP, 2000.
- Coteanu 1956:** Coteanu, Ion. Despre poziția articolului în limba română. – *Studii și cercetări lingvistice*, 1956, N 1–2, 57–74.
- Diakonoff 1988:** Diakonoff, I. M. *Afrasian Languages*. Moscow: Nauka, 1988.
- Haddadou 2000:** Haddadou, Mohand Akli. *Le Guide de la culture berbère*. Paris: Éna-Yas, Paris, 2000.
- Kent 1953:** Kent, Roland. *Old Persian*. Connecticut: American Oriental Society, 1953.

⁹ The *nota genitivi* of Middle-Egyptian (n, nt, nw, nt) was possibly related to the relative pronoun (ntj, ntt, ntjw, ntt).

¹⁰ Cf. Musu, Gh. *Voci din depărtări*. București: Editura Științifică, 1995.

- Loria-Rivel 1998-1:** Loria Rivel, Gustavo-Adolfo. Persian in the Context of Circumpontic Languages, Presumed Vestiges of a Suffixed Definite Article. – *Thraco-Dacica*, 19/1998, N 1–2, 47–49.
- Loria-Rivel 1998-2:** Loria Rivel, Gustavo-Adolfo. Direct Object Marking in Circumpontic Languages and Turkish. – *Thraco-Dacica*, 19/1998, N 1–2, 50–51.
- Loria-Rivel 2000:** Loria Rivel, Gustavo-Adolfo. Bulgarian Indirect Speech Verbal Forms and the Circumpontic Substratum. – *Thraco-Dacica*, 21/2000, 13–17.
- Loria-Rivel 2002:** Loria Rivel, Gustavo-Adolfo. „Have to–“ Sentences of Compulsion in Circumpontic Languages. – In: *Proceedings of the VIII-th Congress of Thracology „Thrace and the Aegean“*. Vol. I. Sofia: International Foundation „Europa Antiqua – Sofia“, Institute of Thracology, 2002, 237–240.
- Mace 1962:** Mace, John. *Modern Persian*. London: English University Press, 1962.
- Martin Plumley 1948:** Martin Plumley. *An Introductory Coptic Grammar*. London: Home & van Thal, 1948.
- Muşu 1995:** Muşu, Gheorghe. *Voci din depărtări*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1995.
- Paliga 2007:** Paliga, Sorin. *Etymologica et Anthropologica Maiora*. Bucureşti: Fundaţia Evenimentul, 2007.
- Rosenthal 1961:** Rosenthal, Franz. *A Grammar of Biblical Aramaic*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1961.
- Ungnad 1969:** Ungnad, Arthur. *Akkadian Language*. Atlanta: Scholar Press, 1969.

Deixis in spoken vs written Albanian

Linditë Sejdiu-Rugova
University of Prishtina
linditarugova@gmail.com

Ziel des folgenden Beitrags ist es eine detaillierte Überprüfung der deiktischen Elemente im Albanischen, betrachtet aus der Perspektive der Pragmatik und Diskursanalysestudien, darzustellen. Darüber hinaus wird eine Befragung über die Verwendung von deiktischen Elementen im gesprochenen und geschriebenen Albanisch durchgeführt, mit einer Akzentsetzung auf ihre Häufigkeit, Typologie, sowie deren Einfluss auf die strukturelle und semantische Mehrdeutigkeit im Satz.

Die Befragten (hauptsächlich Studenten der Philologischen Fakultät) werden nach ihren Herkunftsorten gewählt, es werden so viele Orte wie möglich aus Kosova, Presheva-Tal, West-Mazedonien miteinbezogen, sowie Studenten aus dem Norden Albaniens, die an der Universität Prishtina studieren. Die schriftliche Beurteilung (Teil des schriftlichen Interviews) wird deiktische Elemente im Standard-Albanisch testen.

Folglich werden die Ergebnisse der Analyse die am meistverwendeten und weniger verwendeten deiktischen Formen des Albanischen ins Licht bringen, ihre semantische Bedeutung und funktionale Klassifikation in verschiedenen gesprochenen Varianten der albanischen Sprache und ihre Opposition zu anderen grammatischen Mitteln der geschriebenen Sprache, die den Gebrauch von deiktischen Ausdrücken im selben Kontext ausschließen.

Schlüsselwörter: Deixis, deiktisches Zentrum, Personendeixis, Zeitdeixis, Ortsdeixis, Sprachvariante

The aim of this paper is to describe deixis in Albanian as an important field of language study, relevant to the analysis of conversations and pragmatics. The meaning of deictic expressions depends exclusively on the context in which they are used, and are interpreted differently in different types of discourse. Their occurrence and their reference potentially varies from one utterance to another. So, deictic semanticity is explicitly related to the features of the utterance-act itself. (Huddleston 2002: 1451).

In his discussion on deixis Levinson describes it as a reference by means of an expression whose interpretation is relative to the (usually) extralinguistic context of the utterance, such as:

- who is speaking
- the time or place of speaking
- the gestures of the speaker, or
- the current location in the discourse. (Levinson, 1983)

It follows that with deixis we mean here all cues provided by a language that localise a speech event and its participants (speaker, hearer and narrated participant) in space and time. In English, deixis is usually expressed by personal pronouns, demonstratives, and tense. According to Yule, deixis means “pointing via language” (Yule 1996: 9), whereas any linguistic form used to accomplish this “pointing” is called

a deictic expression (indexical). Yule further on claims that deixis is a form of referring that is tied to the speaker's context with the most basic distinction between deictic expressions being near speaker (proximal terms), versus away from speaker (distal terms) (Yule 1996: 9–15).

In order to have proper action and interaction between people, it is necessary to be properly oriented in space and to perceive information in the right way. These two factors are generally accepted as crucial for communication. According to Svorou (1993: 1–41), the speech heavily depends on knowledge of the context: *Where* and *When* a sentence is uttered, and by *Whom*. These three dimensions are traditionally seen as the so-called deictic center of all linguistic events, without which no linguistic expression can be properly interpreted.

Expressions like *I, we, you, this, that, here, there, now, yesterday, next year* are all indexed to the speaker in speaking; that is, they take their current interpretation from the speaker at the moment of speaking. It is necessary for a listener to identify the speaker, and the time and place of utterance, in order to interpret fully what was said, and what was meant by what was said.

Huddleston and Stirling (2002), in their joint chapter on Deixis and anaphora within the *Cambridge Grammar of the English Language* (Huddleston 2002: 1451–1564) describe thoroughly the concept of deictical interpretation as referring to some object present in the situation of utterance and anaphorical interpretation as referring to its antecedent (Huddleston 2002: 1455). In Huddleston's terms, if one considers examples of deixis in Albanian, the grammatical structures, such as: *ai, ajo, këtu, atje*, etc., could be analysed as indexicals in the following way:

E.g. in a clause: *Guri është këtu!* *Guri* can refer to many people named *Guri*, and as such referring to the third person singular, familiar to both the speaker and the addressee, but not having the deicticity, whereas the deictic expression *këtu* makes it primarily a matter of relative closeness to the speaker. Deixis has been described as a phenomenon that relates the features of the utterance-act to the reference of time, place and participants, those with the role of the speaker or addressee (Huddleston 2002: 1451).

E.g. 1. *Dje e pashë ndeshjen e futbollit!*, 2. *A po e sheh këtë shenjë këtu?* or 3. *A po i merr këto letra që t'i fusësh në ato kutitë atje?*

So, adverb *dje* can be interpreted in relation to the time of the utterance, more precisely it refers to the day before that on which the utterance takes place, and as such it is a part of what is known as Temporal deixis.

Këtë and *këtu* refer to the location close to the speaker, whereas *atje* and *ato* to the objects that are further away. They both refer to the Locative deixis, whereas the verb form in the second person singular, present indicative (*sheh*), or the verb form (*pashë*) in the first person singular, past indicative denote that the participants involved in the communication are *unë* and *ti*, which both refer to the addressee and to the speaker and they perform the function of the Person deixis.

The noun phrase *Ato kutitë* is considered to be a deictic expression as a whole. However, it is just the demonstrative determiner *ato* that incorporates the meaning "relatively distant from the speaker".

Since Deixis and Anaphora have a great deal in common (Huddleston 2002: 1454) and that forms like *ne, këtu, atje* in the following examples might be treated as anaphoric and deictic simultaneously:

1. *Gresa vjen më vonë, ne do të hamë bashkë!*
2. *Unë kam lindur në Prishtinë dhe gjithmonë kam jetuar këtu.*
3. *Unë kam lindur në Prishtinë dhe gjithmonë kam jetuar atje.*

The first examples implies that the first person plural *ne* refers to the set consisting of *Gresa* and *unë*, therefore having both anaphoric and deictic interpretation, anaphoric in regard to the antecedent *Gresa* and deictic in regard to the inclusion of the speaker component.

Whereas, the example 2 and 3 have both the same anaphoric reference (*në Prishtinë*), but different deictic interpretation: first taking place in Prishtina and the second which does not!

Another important issue that must be emphasized is the notion of deictic center, which in our paper has been interpreted in relation to the speaker's "now", the time of utterance. (Huddleston 2002: 1563). But, it is also possible for the deictic center to be shifted away from the speaker: an instance of such a shift could be written notices in the roads: Prishtina (interpreted deictically as *Këtu është Prishtina* or *Kjo është Prishtina.*), or the temporal deixis expressed in the work of fiction, such as: "*Të mendosh se para katër vjetëve ajo e urrente atë! Absurde!*" where the PP in Albanian *para katër vjetëve* reports the thoughts of the character of the story four years before the time at which she was having these thoughts, not four years before the work of fiction was written!

In addition to Person, Space and Time Deixis, Charles J. Fillmore (Fillmore 1997: 300–305) and John Lyons (Lyons 1995: 275–281) argue a lot on some other language-in-use deictic expressions, related to the discourse and social context of the utterance-act, the so-called discourse and social deixis! The first being related to the text and is considered to be an expression that has its reference within the discourse or text. Examples of text deixis in Albanian are: *në fjalimin paraparak, në kapitullin vijues, pjesa tjetër e punimit, në hyrje*, etc. Demonstratives *ky, kjo* and *ai, ajo* often behave as a discourse deixis. *Ky / kjo* can be used to refer to a forthcoming portion of the discourse, as in (1), and that to a preceding portion, as in (2):

- (1) *Çfarë ne dyshuam në fillim ishte pikërisht kjo!*
- (2) *Ajo ishte situata më e veshitirë me të cilën u përballëm.*

Social deixis has been described by Levinson (Levinson 2006: 119–121) as a deixis which involves the marking of social relationships in linguistic expressions, with direct or oblique reference to the social status or role of participants in the speech event. Special expressions exist in many languages, including the honorifics well known in the languages of Southeast Asia, such as Thai, Japanese, Korean, etc. In terms of Levinson, one could distinguish two kinds of social deixis in Albanian: absolute and relational social deixis, (Levinson 2006), absolute social deixis is deictic reference to some social characteristic of a referent (especially a person) apart from any relative ranking of referents. Often absolute social deixis is expressed in certain forms of address. The form of address will include no comparison of the ranking of the speaker and addressee; there will be only a simple reference to the absolute status of the addressee: *Zotëri Kryetar, Madhëria Juaj*, etc. Whereas, relational social deixis is deictic reference to a social relationship between the speaker and an addressee, bystander, or other referent in the extralinguistic context: e.g. *Ti /Ju* distinction in Albanian as well as in other languages, such as: French, Serbian, etc.

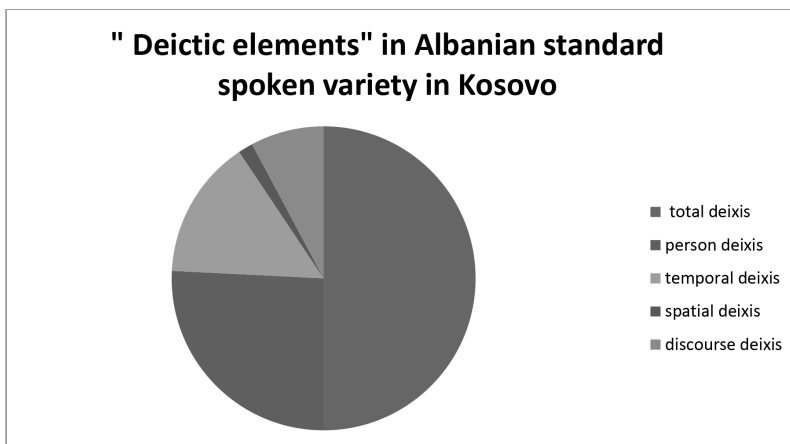
One of the first analysis of discourse deictic elements in Albanian has been conducted by Lindita Tahiri in her master thesis publication: *Rrëfimi impersonal*

i Kadaresë, (Tahiri 2009) which partially describes the effect of deicticness in the impersonal style of Kadare's writing.

Another textbook which offers, mainly, theoretical account on Deixis in Albanian is the students' textbook *Gjuhësi teksti*, compiled by Klodeta Dibra and Nonda Varfi. However, it offers more arguments on the theoretical distinctions between the discourse and other types of indexicals rather than any other argumentation of deixis or its practical usage in Albanian.(Dibra, Varfi 2005)

In order to reflect on Deixis as a part of Text Linguistics and Pragmatics, a field research has been conducted in different towns throughout Kosovo, with the help of the students of English language MA Program, who conducted the research in their respective hometowns. The respondents were speakers of Albanian as a mother tongue from Prishtina, Gjilan, Rahovec, Skenderaj, Suhareka, Kaçanik, Ferizaj, Mitrovica, Ulqin and Preshevo. Their task was to record audio-visually the speakers of two group ages (20-40 and 40-60 years old), with a minimum high school education and majority of them employed in public institutions. The respondents were asked to tell a story from their life experience, a long fairy tale or their life biographies in their own version, without being obstructed by the researcher. The average number of words obtained from one speaker varies between 1500 and 2000 words per person.

Another group of students had to obtain deictic elements, by recording and transcribing them from the spoken variant of standard Albanian in Kosova and in Albania, paying considerable attention to discourse deictic elements. TV shows transmitted during the period December 2013-April 2014, such as: *Talk Show* in TOP Channel, *Zona e Debatit* in KLAN Kosova, *Rubikon* in KTV as well as *Drejt përdrejt* in TVSH are some of the most popular TV broadcasts taken as a corpus for further analyses. Most of these shows have been performed as dialogues between the show host (moderator) and the guest speaker. The topics discussed were of historical, political, educational and social background. The third group of students had to identify all deictic elements in the written media from the newspaper *Koha Ditore* in Prishtina and the daily *Shqip* in Tirana, mainly covering news stories and feature. The research proves that in Albanian spoken standard variety, either in Kosova or Albania, the most utilized deictic elements are those via person (person deixis) and less utilized are those via space (place and spatial deixis).

The percentage above have been extracted from the TV shows: *Zona e Debatit*, *Top Show* and *Rubikon*. In the statistics extracted from *Zona e Debatit*, the total number of deictic elements in a 1398 words transcript is 128 lexemes, which means that approximately 9% of the text consists of deictic expressions (66 person deixis, 38 temporal deixis, 20 discourse deixis and 4 spatial deixis). The more familiar with the situation the guest speaker was, the more deictic elements were used.

According to the statistics extracted from the show by Alban Dudushi, *Top Show*, which took place on Dec. 4. 2013, the total number of words used in the parts of the debate chosen for it, is 2964 words. Out of them, 193 or 6.51% are deictic words. Furthermore, deictic words which express person deixis are used 68 times or 2.29%, temporal deixis 40 times or 1.34%, and spatial deixis 85 times or 2.86%.

A transcript extracted from a political current affairs program called *Rubikon*, hosted by Adriatik Kelmendi, (Interview with the major of Prishtina, Mr. Shpend Ahmeti) on the 08.04.2014, at 8 pm, consisted of 1500 words, and the following deictic elements have been found: person deixis (69 times), temporal deixis (11 times), spatial deixis (8 times).

Contrary to spoken Albanian literary variety, deictic elements in the spoken variety of Albanian language in the Prishtina region, in a spontaneous dialogue (out of 1970 words), cover the following percentage: 40 person deixis, 49 spatial, 15 temporal and 2 cases of social deixis.

So, the spatial deixis is the one prevailing compared to the other forms of deixis, similar to other texts. It must be emphasized that in this case two forms of social deixis '*zoti*' and '*inxhe*' have been encountered, the last one being used to address an old woman in a more considerate and polite way. However, when a speaker comes from the Presheva Valley, and was supposed to tell his biography, the following results were obtained: out of the total of 509 words analysed, person deixis was identified in 13% of the whole story, whereas temporal and spatial 7% each .

However, in written Albanian, the statistics on the usage of deictic elements is quite different and the total deictic elements in the written language could be shown in the following table:

Deictic elements in daily newspapers	
<i>Person deixis</i>	(5%)
<i>Temporal deixis</i>	(20%)
<i>Spatial Deixis</i>	(15%)
<i>Discourse Deixis</i>	(60%)

Conclusion

Having carried out a thorough text analysis, it can be concluded that deixis in Albanian is more dominant (spatial deixis being the most frequent form) in informal style, similar to what was expected. In the written texts of daily newspapers, out of the few cases of deictic expressions in general, the discourse deixis has been more frequent, whereas person deixis almost inexistent.

In the spoken variety of Presheva Valley the medial proximity forms have been very frequent, such as the adverbs *qaty* in opposition to *qetu* and *qatje*, which denotes that the speaker and the addressee are close to each-other, but not at the exactly same place. Also, in the spoken variant of Kosovar towns, no cases of honorific deixis have been found at all.

One could draw the conclusion that deictic forms are more numerous in number than in English for example, due to the flective nature of Albanian, and the most used deixis was the gestural one (by pointing, eye movement, etc.). As noted above, the addressee, in the case of writing, usually does not witness the utterance-act, and hence there is much less scope for indexing.

Another problematic issue in the Albanian deictic expressions remains the difference between anaphora and the discourse deixis, the former being referred to its antecedent physically present and the latter located in the discourse itself:

e.g. 1. a. *Qatipi po i vidhke dokumentat!* 2. A. *Qatipi po i vidhke dokumentat!*
 1. b. *Kjo (dukuria e vjedhjes) nuk falet!* 2. B. *Rrenë është' kjo (pohimi i folësit për Hasanin)!*

While analysing the texts, several cases of non-deictic usage of some expressions of time and place that have varying reference have been noticed and there is nothing in the meaning of these expressions that relates them to the place or the time of the utterance-act. In order to have a deictic expression it should identify time and space in relation to the time of speaking (si p.sh.: *dy javë më parë, në shtëpinë e tij*, etj.). The students had huge problems in identifying these forms in written texts mainly, since the expressions such as: *në shtëpinë e tij* don't relate to the objects in relation to the current place of speaking, the newspaper article could have been written at any place with Wi-Fi coverage, in the internet caffee, in the office or in the city park. This phenomenon becomes difficult to understand due to the possible shifting of deictic center, which switches from one speaker to another. What is one *këtu* for speaker A is not oriented with respect to speaker B.

However, a further research is recommended regarding the shift of meaning within the category of indexicality in Albanian due to the possible new interpretations of context-bound deixis, in spoken and in written discourse.

Bibliography

- Buchholz, Fiedler 1987:** Buchholz Oda, Fiedler Wilfried. *Albanische Grammatik*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1987.
- Dibra, Varfi 2005:** Dibra Klodeta, Varfi Nonda. *Gjuhësi teksti*. Tiranë: SHBLU, 2005.
- Dibra, Varfi 2000:** Dibra Klodeta, Varfi Nonda. *Deiksisi dhe shprehjet deiktike në gjuhën shqipe*.-In: Lika, Ethem (ed.) *Studime albanologjike* (1, viti 5/6), Tiranë: Universiteti i Tiranës, 2000.
- Fillmore 1977:** Fillmore Charles J. *Topics in lexical semantics*. – In P. Cole (ed.), *Current issues in linguistic theory*. Bloomington: Indiana University Press, 1977
- Fillmore 1975:** Fillmore Charles J. *Santa Cruz Lectures on Deixis 1971*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club, 1975.
- Halliday, Hassan, 1976.** Halliday Michael A. K., Hassan Ruqaiya. *Cohesion in English*. Lon-

- don: Longman, 1976.
- Huddleston, Pullum at al. 2002:** Huddleston Rodney, Pullum Geoffrey at al. *The Cambridge Grammar of the English Language*. London: Cambridge University Press, 2002
- Levinson 2006:** Levinson Stephen C. Deixis.-In: Horn Laurence, Ward Gregory (ed.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006. pp. 97 – 122.
- Lyons 1995:** Lyons John. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Nuhiu 1980:** Nuhiu Vesel. *The Use of Articles – a Contrastive Approach between English and Albanian*. Prishtinë: Buletin i Universitetit të Kosovës, 1980.
- Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik 1985:** Quirk Randolph, Greenbaum Sidney, Leech Geoffrey, Svartvik Jan. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Pearson Education, 1985.
- Palmer 1976:** Palmer F. R. *Semantics – A New Outline*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1976.
- Renkema 2004:** Renkema Jan. *Introduction to Discourse Studies*. Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 2004.
- Svorou 1993:** Svorou Soteria. *The Grammar of Space*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1993.
- Tahiri 2009:** Tahiri, Lindita. *Rrëfimi impersonal i Kadareës*. Shkup: Vatra, 2009.
- Tahiri 2006:** Tahiri Lindita. *Monologu, personazhi dhe autori*. Prishtinë: Kosova PEN Center, 2006.
- Werlich 1983:** Werlich, Egon. *A Text Grammar of English*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1983.
- Yule 2002:** Yule George. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

The Classification of Adjectives in Albanian

Bardh Rugova,
University of Prishtina
bardh.rugova@uni-pr.edu

Die vorliegende Studie setzt sich zum Ziel die Überprüfung der Klassifizierung der Adjektive im Albanischen. Im Mittelpunkt steht nicht nur die Klassifikation im Satz sondern auch innerhalb eines Textes. Diese Klassifikation bezieht die Textsemantik mitein und sie ist Teil vom Sprecherstandpunkt als eine Einheit der Textgrammatik. Folglich führt das zu zwei Hauptgruppen von Adjektiven: Adjektive, die den Standpunkt ausdrücken und neutrale Adjektive. Ihre Opposition und ihre Zugehörigkeit zu einer der Gruppen ist eine Reflexion einer Konvention: die eines semantischen Blickwinkels.

Die vorliegende Untersuchung basiert auf der Textpräsentation der Adjektive in verschiedenen Textkategorien, und diese Klassifikation gewinnt an Bedeutung, da dadurch die Abgrenzung von Texttypologie auf der Grundlage der im Text verwendeten Adjektive ermöglicht wird.

Schlüsselwörter: Textsemantik, Adjektive, Textgrammatik, Sprecherstandpunkt, Textpräsentation

Grammars of Albanian language classify adjectives in three main fields: formal – accompanied by connective articles and without the latter, a division we shall not discuss further in this paper; logic: attributive – relative and according to semantic taxonomy: where division is made in five groups: colour; form; size; spatial distribution; taste; physical or emotional state and physical and mental characteristics.

In his classification, Dixon (Dixon 1977) expands these categories from five to eight, and according to him six of those are subjective whereas 2 are objective. To his measurement, 91% are subjective whereas 9% are objective adjectives.

The concepts of traditional grammar of Albanian language are similar to those of other authors who have made the classification of adjectives, concluding their analysis only within the margins of sentence.

Selman Riza (Riza 1952: 386, 415) emphasises that ‘ndajemënat’ (adnouns), as he calls them, beside attribution can also express theme of content, and therefore, he divides those in qualitative and thematic-relative; Leonard Newmark (Newmark et al. 1982) considers those within the function of adjectival phrase that modifies a noun or pronoun, either as qualitative modifier or by a verb as a predicative modifier.

Camaj mentions difficulties in classification of adjectives, drawing three main criteria (Camaj 1984: 54):

1. The very meaning of the word from which it derived, *ar – i artë* (gold – golden);
2. Function of formant (for instance, suffix that expresses attribute); and
3. Grammatical category from which it derived (pronoun, verb etc.);

Polisi (2009: 103) makes an attributive and determinative–relative division, similar to Riza. A more comprehensive study on traditional classification of adjectives can be found at Dhrimo (2008).

Bokshi (2012: 30) discusses modality and aspect within adjectives as in *i thyeshëm* vs *i thyer*.

Traditional grammar has limited classification of adjectives within the sentence and can not be used for measuring text presentation. Text grammar introduces the category of point of view. With reference to the constitution of a text, point of view refers to that set of constituents which indicates and delimits aspects of the mental and physical positions from which the encoder speaks in a communication process and to which he relates all his references to phenomena (Werlich 1983:133). Presentation is that aspect of point of view which indicates in the encoder's linguistic choices what attitude he takes to major contextual factors (Werlich 1983:139). The most general form of text presentation is with reference to himself as the encoder – creating two main categories: subjective vs objective presentation.

Objective vs subjective

Ibrahim Rugova (1980), treating a trend of poetry in Kosovo during late seventies, wrote about objective poetry, using objective adjectives: *trëndafili i drunjtë* vs *trëndafili i zi*.

The relationship between encoder and recipient depends on the way the recipient constructs meaning, which on the other hand depends on experiences, beliefs, and the way text is constructed.

As we shall see in our research, Dixon's taxonomy is also not correct in regards to text presentation, except for the colour. As it was shown in previous publications (2008 and 2009) treating audience design, the entire classification of adjectives is not as clear-cut as it appears on the first sight, if observed within text as the grammatical unit.

Methodology for the needs of this paper is based on the comparison of two different texts, a newspaper and a literary corpus – each with circa 1000 words. The first text is extracted from the newspaper “Zëri”, and the second one from Ismail Kadare's novel “Kronikë në gur”.

Study claims to show whether text classification of adjectives indicates encoders presentation.

Both texts of the selected corpus have more or less the same number of adjectives: 1055/56 to 1071/60, so the efforts to empirically divide adjectives in attributives and relative, or according to taxonomy, were not in the least possible to determine text representation, because the number of adjectives in objective and subjective text did not differ considerably. Therefore, a much deeper classification was required.

Lets take an example: *djali i vogël*. Adjective *i vogël* is the same according to meaning within the sentence, but differs when it comes to text representation and taxonomy.

In terms of Halliday and Hasan, first case shows epithet, whereas second case shows classifier. As such, first case is subjective, while second case is objective it expresses colloquial attitude, encoder's viewpoint within communication while giving stratification of nuance to the head of the phrase.

This example, according to the point of view and presentation, makes us classify adjectives in two large groups: neutral adjectives and adjectives that express encoders attitude.

Positioning of the one versus another is conveyed upon the existence or inexistence of a convention, a semantic angle or agreement upon which this positioning is made.

In the case of *djali i vogël*, the determiner is based upon direct conventional meaning: *i vogël* (little) versus *i madh*, *i mesëm*, *i tretë* (big, medium, third). A son, born after the first son, is *djali i vogël*.

This conventional hierarchy determines the meaning of *i vogël* and makes the adjective to be neutral.

In the case of *djalë i vogël*, as age or height, there is no such base, leaving the semantic level to be determined by the encoder and context. Therefore, there is no general convention as to what is called *i vogël* (little).

Harald Weinrich in his essay “The Linguistics of Lying” (2005:17) determines principal criteria in text semantics, stating that every lexical meaning within a sentence is abstract, but such a meaning becomes concrete within a text as a whole.

In our case, we may simplify it as follows: how old should a boy be in order not to be called little? How many centimetres tall should a person be in order to be called tall? How many awards should a paper receive in order to be called successful, how intelligent should one be in order not to be called ignorant, and what kind of face should one have in order to be called handsome, beautiful?

In a comparative case, we may determine a boy that is rather smaller than the other, but we do not have a universal convention for the little boy. Here, apparently, concepts and social, ethnic, psychological as well as other perceptions play a role too.

Therefore, while there is no convention according to which a clear-cut criterion would be set in order to define these concepts, classifications of such as form; size; spatial distribution; taste; physical or emotional state and physical and mental characteristics like: little, tall, short, pretty, easy, successful, are subject to attitudes of individual or social criteria and make these adjectives be subjective or expressed in our terms – adjectives that express attitude.

However, superlative adjectives, i.e. comparative ones of size and spatial distribution based on the criteria of comparison, create neutral adjectives.

Now, let's see the results of our research.

12 out of 56 adjectives (21,43 %) (9 of them in direct speech, in quotes) in the newspaper reports were classifiers that is adjectives that express attitude, while 51 of 60 adjectives (85%) in Ismail Kadare's prose were classifiers.

Now as the number of adjectives itself does not indicate text presentation (5,31% vs 5,6%), their classification into epithets and classifiers clearly demonstrates the objective presentation in the first corpus vs subjective presentation in the later one.

Through this it is shown that the text classification of adjectives as epithets and classifiers is necessary for determining text presentation and the encoder's attitude and point of view.

Bibliography

- Bokshi 2012:** Bokshi, Besim. *Format e futurit të shqipës në raport me ato të gjuhëve ballkanike*. – In: Ismajli, Rexhep (ed.) *Shqipja dhe gjuhët e Ballkanit*. Prishtinë: ASHAK, 2012.
- Camaj 1984:** Camaj, Martin. *Albanian Grammar*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1984.

- Dixon 1982:** Dixon, Robert M. V. *Where have all the adjectives gone*. Berlin; New York: Mouton, 1982.
- Dhrimo 2008:** Dhrimo, Ali. *Për shqipen dhe shqiptarët I*. Tiranë: Infbotues, 2008.
- Halliday, Hassan, 1976:** Halliday Michael & A. K., Hassan Ruqaiya. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.
- Newmark et al 1982:** Newmark, Leonard; Prifti, Peter; Hubbard Philip. *Standard Albanian: A reference Grammar for Students*. Stanford: Stanford University Press, 1982.
- Polisi 2009:** Polisi, Mehdi. *Gramatika e gjuhës turke – fonetika dhe morfologjia*. Shkup: Logos A, 2009.
- Riza 1952:** Riza, Selman. *Gramatikë e sërbo-kroatishtes*. Prishtinë: Mustafa Bakija, 1952.
- Rugova 2008:** Rugova, Bardh. *Dizajni i audiencës*. – In: Ismajli, Rexhep (ed.) *Studime filologjike shqiptare*. Prishtinë: ASHAK, 2008.
- Rugova 2009:** Rugova, Bardh. *Gjuha e gazetave*. Prishtinë: KOHA, 2009.
- Rugova 1980:** Rugova, Ibrahim. *Strategjia e kuptimit*. Prishtinë: Rilindja, 1980.
- Werlich 1983:** Werlich, Egon. *A Text Grammar of English*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1983.
- Weinrich 2005:** Weinrich, Harald. *Linguistics of Lying & Other Essays*. Washington: University of Wasngington Press, 2005.

ГЛАГОЛНА СИСТЕМА

Evidentiality and Mirativity in Bulgarian and Albanian

Екатерина Търпоманова
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
katja@dcl.bas.bg

В статията се разглежда категорията евиденциалност в български и албански, като се изхожда от нейното основно значение – източник на информацията в изказването. Мотивира се статута на евиденциалността като самостоятелна глаголна категория, различна от категорията наклонение. Разглеждат се връзките между евиденциалност и адмиративност и се съпоставят евиденциалите в двата езика.

Key words: evidentiality, admirativity, mood, verbal category

Introduction

Among the languages of the Balkan Sprachbund, Bulgarian and Albanian have developed grammaticalised means to express source of information and/or surprise. Evidentiality and (ad)mirativity in the two languages have been object of linguistic analyses and discussions, but despite the big interest there isn't a unified approach for the interpretation of the linguistic data. Opinions differ in terms of their status among the verbal categories, their semantic content and internal organisation. In this paper I will discuss these issues and I will offer a common framework for the evidential systems of Bulgarian and Albanian, focusing on the similarities they show, but also outlining some important differences between the two languages.

What is evidentiality?

In natural languages evidentiality is a grammatical way to express the information source in a statement. Evidentials are forms (marked by verbal affixes, particles, or clitics) that show how the speaker comes to know the information he utters. The speaker may present the information as directly perceived by him (by one of his or her senses), as inferred from visible traces, as reported by somebody else, as assumed, etc.

In any language the source of information can be expressed lexically, as in English:

- (1a) *I saw him leaving the room.* (visual)
- (1b) *They say he left the country.* (hearsay)
- (1c) *I suppose he left the country after this failure.* (assumed)

However in some languages there are grammaticalised verb forms that express exactly source of information. According to Aikhenwald, about a quarter of the languages of the world have grammatical evidentials (Aikhenwald 2004: xii). In Bulgarian and Albanian the perfect tense forms were specialised as evidentials.

Origin of evidentials in Bulgarian and Albanian

In the Balkan linguistics discussions about the origin of evidentials in Bulgarian and Albanian are usually focused on the possible outer influence, i.e. the connection between the evidential systems of the two languages or their independent development, or possible influence by the Turkish *miş*-forms (different opinions see in Gerdzhikov 1984/2003: 252–261, Friedman 2003: 110–111, Demiraj 2004: 169–170, among others). In fact, when comparing evidentiality in Bulgarian and Albanian, it should be stressed that among different strategies known worldwide (verb forms, particles, verb tenses, modalities, etc.) it arose from the perfect tense. According to Assenova, the grammaticalisation of the perfect forms as evidentials is based on the specific opposition between aorist and perfect in Bulgarian and Albanian: localised vs. non-localised event in the past and non-actualised vs. actualised event in the present. The features of the perfect *non-localisation in the past* and *actualisation in the present* enable the speaker to express non-firsthand information. In Greek where the opposition between aorist and perfect is based on neutral vs. emphatic statement the non-firsthand has not been grammaticalised (Assenova 1996).

Formally Bulgarian and Albanian evidentials differ by the word order. In Albanian evidentials are formed by inversion of the perfect components, while in Bulgarian original word order of the perfect is preserved. This formal distinction determines some important differences in the development of the evidential systems of the two languages. In many Indo-European languages inversion is a means of expressivity and intensification, for example inverted subject and verb in SVO languages. In the inverted structure of the Albanian evidentials, Gerzhdikov sees the main reason for the predomination of the mirative over the other evidential meanings (Gerdzhikov 1984/2003: 120). The assumption that initially the inverted perfect form had an expressive value which further acquired a mirative meaning seems well grounded especially if the Albanian evidentiality model is compared to the Bulgarian one where the normal word order didn't give rise to a domination of expressive meanings over the evidentials *sensu stricto*.

Evidentiality and mood

The thesis for “the fourth mood” launched by Balan (1940) and adopted by Andreychin (Andreychin 1944, Andreychin 1962) dominated the Bulgarian linguistics for a long period of time. In the official grammar of the Bulgarian language, renarration is also classified as one of the verbal moods (Stoyanov et al. 1989/1993). In the late 1970's and the 1980's Georgi Gerdzhikov motivated the distinction between evidentiality and mood as grammatical categories in Bulgarian. Within the frame of the hypercategory *modus* Gerdzhikov discriminates two modal categories: *modus actionis* ('modus of action' = mood) which denotes the relation of the action to the reality, and

modus dicendi actionis ('modus of narration of action' = evidentiality) which expresses the speaker's evaluation about the relation of the narration of the action to the reality (Gerdzhikov 1984/2003: 74–75).

In traditional Albanian grammars mirative is considered one of the verbal moods (Demiraj 2002: 318–320). In 1912 Samuel Peci defined it as “mirative mood” (in Demiraj 1976: 146) and the term became commonly accepted after the Lushnja Congress. Many of the researchers of Albanian though argue that the mirative is not a mood. Densitskaya (1958: 13) defines it as a specific modal category. For Sytov the mirative meaning includes a subjective evaluation of the information. Further more, the modal meaning of the mirative resembles the indicative and not the oblique moods (Sytov 1979: 109–111).

In recent studies evidentiality and mirativity tend to be considered grammatical categories clearly distinct from mood (Plungian 2001, Friedman 2003, among others). In her typological study of evidentiality among the languages of the world, Aikhenwald includes the cases of Bulgarian and Albanian (Aikhenwald 2004). In Bulgarian linguistics the status of the evidentials is reconsidered too, as in Nitsolova (2008) and Aleksova (2004), who followed and further developed Gerdzhikov's ideas. The distinction between mood, evidentiality and mirativity is motivated by their core meaning as verbal categories. Mood is broadly defined as a verb feature used to express the attitude of the speaker towards his or her utterance (see similar definitions in Jakobson 1957/1971, Vinogradov 1947, Soyakov et al. 1989/1993, Wikipedia: Grammatical mood, etc.). As a typical modal category it can be used to signal a statement of facts, a desire, a command, a wish, a potential event, realisation of the event upon certain conditions, etc. The primary meaning of evidentiality is to express source of information (Aikhenwald 2004: 1), which can be further subjected to modal interpretation, i.e. the evaluation of the speaker how the event is related to the reality. Mirativity is a category that encodes the speaker's surprise for a sudden and unexpected ascertainment of facts (DeLancey 1997; Nitsolova 2007; Duchet and Pěrnaska 1996; Wikipedia: Mirative). Its modal meaning is close to the indicative mood, as they both present a statement as a state of affairs. The common feature of mood, evidentiality and mirativity is their close interaction with linguistic modality, but for evidentiality and mirativity the modal meaning should be considered a supplement of their core meaning.

Evidentiality and mirativity

The discussion whether evidentiality and mirativity are independent categories is still unsolved in modern linguistics. DeLancey (1997) was the first scholar who launched the theory for mirative as a distinct semantic and grammatical category. Lazard (1999) and Hill (2012) dispute its independent status and argue that mirativity cannot be distinguished from evidentiality. From a typological point of view evidences can be found for both theories. Aikhenwald, who studies the mirative extensions of evidential systems, admits that cross-linguistically mirative meanings are not always expressed through evidentials and in such languages mirativity should be considered a separate grammatical category in its own right (Aikhenwald 2004: 195). Bulgarian and Albanian though are commonly used to exemplify evidential systems with a mirative

extension (Friedman 2003; Aikhenwald 2004). In Bulgarian mirative is classified either as a submeaning of inferential (Gerdzhikov 1984/2003: 113–118), or as a transposition of renarrative (Nitsolova 2008: 382). Guentcheva claims that the mirative meaning should be attached to the continuum of values of the perfect tense, by the intermediation of the inferential value, that is to say she excludes both inferential and mirative from the evidentiality system of Bulgarian (Guentcheva 1990). In Albanian mirative is traditionally considered the main meaning of the category due to its frequent usage (Duchet and Përnaska 1996; Demiraj 2004: 169).

An important argument for the relation between evidentiality and mirativity in the languages in question is that both meanings are expressed by the same form and presumably in the development of the overall system it has subdivided into several meanings.

Organisation and semantic content of the category

Aikhenwald defines Bulgarian and Albanian as languages with small evidentiality systems with two choices, but Bulgarian is classified as a language with A1 system where a firsthand and a non-firsthand term are opposed, while Albanian system is of the type A2 with opposition between non-firsthand and “everything else” (Aikhenwald 2004). That is to say that in Bulgarian non-firsthand is opposed to a term marked for evidentiality, while in Albanian the opposed term is evidentiality neutral. In (2a) in Bulgarian the verb in aorist signals that the speaker is an eyewitness of the event and the statement is a reliable fact, while in (2c), in Albanian the aorist form is neutral with respect to information source.

(2a) *Дойде един съсед, завари го в стаята и му каза: ...*

(2b) *Дошъл един съсед, заварил го в стаята и му казал: ...*

(2c) *Erdhi një fqinj, e gjeti në dhomë dhe i tha: ...*

This important difference in the systematic organisation of evidentiality in the two languages can be explained with its origins and development. In Bulgarian renarrative can be viewed as the basic evidential meaning and that is why the raising of the new category causes the reconsideration of the neutral term marking it for evidentiality, in particular for a firsthand source in contrast with renarration. In Albanian where the inverted perfect form is associated with expressivity and the mirative meaning is dominant, the opposition remains between a marked and a neutral term.

Despite this incoherence, the similarity Bulgarian and Albanian exhibit in the semantic organisation of the category of evidentiality is impressive. In both languages there are four evidential meanings that can be opposed to the indicative as a default interpretation.

Conclusive (inferential) presents information as gained by conclusions based on visible traces. The speaker is not an eyewitness of the event but he infers what has happened from the evidences left. Beside the inferential meaning based on personal conclusion, Nitsolova defines for Bulgarian a non-inferential meaning of the conclusive which denotes indirect knowledge based on the general experience (Nitsolova 2008: 355). For Albanian this case is specified by Duchet and Përnaska (1996: 37–38) as

a gnomic meaning of the admirative. Conclusive is illustrated in (3) by its primary meaning, namely inferential.

- (3a) *Явно е излязла набързо, според мен насила.*
(3b) *Po atë Memon e paskëshin plagosur, se ia pashë emrin në ato afishet.*

Renarrative (mediative) marks information acquired through someone else's narration. It is considered the main meaning of evidentiality in Bulgarian and a typical evidential meaning in Albanian folklore texts, but it can be found also in everyday speech, in media texts, and in fiction.

- (4a) *Тя напуснала часовете по солфеж и се вляла в редиците на простосмъртните гимназисти след инцидент.*
(4b) *Shkak i vonesës është Bashkia e Tiranës e cila thuhet se paska ndarë fondet vetëm për njësitë që drejtohen koalicioni i djathtë.*

Dubitative expresses a renarrated information which is evaluated by the speaker as doubtful, uncertain or unreliable. The subjective evaluation of a non-firsthand information is a modal feature of the dubitative meaning which is common for the two languages. The strong modal undertone of the meaning of dubitative is the reason that many scholars don't classify it as an evidential. Kutsarov (2007: 325), for example, defines dubitative as an expressive function of renarrative. In the classifications of Aikhenwald (2004) dubitative is not accounted an evidential, either. However, in the case of Bulgarian and Albanian, the evaluation of the information as doubtful presupposes that the question is about a non-firsthand information. That is to say that the source of information is predefined and the evaluation of the information regarding the reality is subsequent.

- (5a) *Този бил голям смелчага! Щял бил да отиде в прокуратурата.*
(5b) *Sipas kumteve të tij në fushën e helenistikës na del se Iliada e Homerit na qenka shkruar në Himarë.*

Mirative signals the sudden ascertainment of a fact that evokes the speaker's surprise. As already mentioned, it can be considered an extension of the evidential systems in Bulgarian and Albanian because of its formal connection with the other evidentials, but as for information source, it is closer to indicative. Gerdzhikov interprets mirative as an expressive use of the conclusive (Gerdzhikov 1984/2003: 111).

- (6a) *Я! Ама ти си бил жив и здрав! А на мене вече три пъти ми казват, че си умрял!*
(6b) *Au, more cun, sa qenke rritur!*

In Bulgarian, all evidentials have formal distinctions: the auxiliary *be* is obligatory in conclusive, it is omitted in 3rd person of renarrative and optional in 3rd person of mirative; dubitative is additionally marked by the renarrative form of the auxiliary. In Albanian all the evidential meanings are expressed by the same form.

Pragmatic values of mirative

In a number of studies on mirative, especially in Albanian, sympathy and irony are viewed as specific meanings of admirative (Demiraj 2004: 169, Demiraj et al. 2002: 318). The expressivity of the mirative allows the speaker to express his or her attitude towards the situation or the object of the utterance, i.e. to evaluate them in a positive or negative way. The positive attitude expressed by the mirative implies approval or sympathy:

(7a) *Tu si бил цяло съкровище!*

(7b) *Po ti qenke kaq e bukur! I meriton të gjitha komplimentet që të janë bërë.*

The speaker can express a negative evaluation by using mirative to express a false surprise thus making the utterance ironic or even sarcastic.

(8a) *Даракчиев, ти си бил цял Левски, бе!*

(8b) *Ti qenke poet i pazbuluar!*

The positive or negative evaluation is a supplementary context-dependent meaning of the mirative forms and it is not a part of the primary meaning of mirativity. Therefore, they should not be considered distinct meanings of the evidentiality/mirativity system of Bulgarian and Albanian, but rather stylistic or expressive effects of the usage of mirative.

Conclusion

One of the bilateral correspondences between Bulgarian and Albanian in the frame of the Balkan Sprachbund is the verbal category of evidentiality whose status among the other verbal categories should be reconsidered in official grammars of the two languages. Being a grammaticalised way to express source of information with its own temporal system, evidentiality should be recognised as a category independent from mood. A comparison between „Bulgarian renarrative” and „Albanian mirative”, named after the dominant term of the category in each of the languages in question, does not cover the complexity of their evidentiality systems and does not reveal the similarities in their organisation and semantic content. In Bulgarian and Albanian there are four main evidentials that express different evidential meaning: firsthand information (indicative), information perceived by conclusion (conclusive), renarrated information (renarrative), and renarrated information interpreted as doubtful (dubitative). In addition, the two languages have a mirative, which is expressed by the evidential forms and can be considered as an extension of the evidentiality system. Evidentials can have stylistic and pragmatic values, illustrated by the pragmatic meaning of mirative.

References

- Aikhenwald 2004:** Aikhenwald, Alexandra. *Evidentiality*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Aleksova 2004:** Алексова, Красимира. *Адмиративът в съвременния български език*. София: Сема РШ, 2004.
- Andreychin 1944:** Андрейчин, Любомир. *Основна българска граматика*. София, 1944.

- Andreychin 1962:** Андрейчин, Любомир. Още по въпроса за преизказното наклонение. – В: *Български език*, 2, 1962.
- Assenova 1996:** Assenova, Petya. Habitortja e shqipes dhe mënyra e ritregimit e bullgarishtes. – In: *Seminari XVII ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare*. Tirana, 18–31 gusht 1996. Tirana, 1996, 565–579.
- Balan 1940:** Теодоров-Балан, Александър. *Нова българска граматика*. София, 1940.
- DeLancey 1997:** DeLancey, Scott. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. – In: *Linguistic Typology*, 1, 1997, 33–52.
- Demiraj 1976:** Demiraj, Shaban. *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, Pjesa II. Tirana, 1976.
- Demiraj 2002:** Demiraj, Shaban. *Gramatika e gjuhës shqipe. Vëllimi 1, Morfologjia*. Tirana: Akademia e Shkencave, 2002.
- Demiraj 2004:** Demiraj, Shaban. *Gjuhësi ballkanike*. Tirana: Shkenca, 2004.
- Desnitskaya 1958:** Десницкая, А. В. О морфологической структуре албанского языка. – В: *Вопросы языкознания*, 1958, № 5, 11–23.
- Duchet and Përnaska 1996:** Duchet, Jean-Louis, Remzi Përnaska. L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique. – In: *L'énonciation médiatisée*. Zlatka Guentchéva (ed.). Louvain – Paris, 1996, 31–46.
- Friedman 2003:** Friedman, Victor. Turkish in Macedonia and Beyond. Studies in Contact, Typology and other Phenomena in the Balkans and the Caucasus. – In: *Turcologica*. Lars Johanson (ed.). Wiesbaden: Harrassowitz, 2003.
- Gerdzhikov 1984/2003:** Герджиков, Георги. *Преизказването на глаголно действие в българския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Guentchéva 1990:** Guentchéva, Zlatka. Valeur inférentielle et valeur “admirative” en Bulgare. – In: *Съпоставително езикознание*, кн. 4-5. София, 47–52.
- Hill, Nathan W. 2012:** „Mirativity” does not exist: hdug in “Lhasa” Tibetan and other suspects. – In: *Linguistic Typology*, № 16. De Gruyter, 2012, 389–433.
- Jakobson 1957/1971:** Jakobson, Roman. Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb. – In: *Selected Writings*, vol. 2. Paris: Mouton, 1971.
- Lazard 1999:** Lazard, Gilbert. Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? *Linguistic Typology*, № 3 (1). De Gruyter, 1999, 91–109.
- Nitsolova 2008:** *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Plungian 2001:** Plungian, Vladimir. The place of evidentiality within the universal grammatical space. – In: *Journal of Pragmatics* (33). Elsevier, 2001, 349–357.
- Stoyanov et al. 1989/1993:** Стоянов и др. *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Том 2. *Морфология*. София: Издателство на БАН, 1993.
- Sytov 1979:** Сытов, А. П. Категория адмиратива в албанском языке и ее балканские соответствия. – В: *Проблемы синтаксиса языков болканского ареала*. Ленинград, 1979.
- Vinogradov 1947:** Виноградов, В. В. Русский язык. *Грамматическое учение о слове*. Москва, 1947.
- Wikipedia:** *Grammatical mood*: http://en.wikipedia.org/wiki/Grammatical_mood.
- Wikipedia:** *Mirative*: <http://en.wikipedia.org/wiki/Mirative>.

За конюнктив в балканските езици и да-конструкцията в българския език: употреба и значение в главните изречения¹

Снежана Гаджева
Inalco, Париж
snejana.gadjeva@inalco.fr

In this study, we discuss the parallel between the subjunctive forms in the Balkan languages and the constructions with *да* in Bulgarian. We compare the status of *да* in Bulgarian with the status of *të* in Albanian, *să* in Romanian and *να* in Greek. We analyze some morphosyntactic parameters of these lexical items which determine the degree of their union with the verb that follows in the construction. We distinguish between the use of *да* in the subordinate and the independent clauses, and examine the independent use of the *да*-constructions. Finally, we focus our attention on their main modal meanings in independent imperative and interrogative clauses.

1. Категорията конюнктив в балканските езици

Както вече е подчертавано (Sandfeld 1930; Асенова 2002), съществуват известни съответствия между формите за конюнктив в румънски, албански и гръцки и да-конструкцията в българския език. Те се характеризират с една и съща структура, състояща се от спрегната глаголна форма и предхождаща я лексема – *të* в албански, *да* в български, *να* в гръцки и *să* в румънски, която най-общо се дефинира като частица. Употребата на тези форми в различните балкански езици се разглежда във връзка със заместването на инфинитива² и се смята за един от балканизмите в морфосинтактичен аспект.

Въпреки еднотипността на посочените глаголни конструкции, категорията конюнктив в балканските езици се изследва по различен начин от езиковедите. В румънски и албански, които разполагат с отделни парадигми³, тази категория се разглежда традиционно като самостоятелно наклонение, докато в български и гръцки, в които не съществуват специфични форми, тя се анализира най-често като подвид на изявителното наклонение.

Тезата, че конюнктивът не съществува в български, се поддържа от голяма част от изследователите⁴. Те аргументират становището си с липсата на обосо-

¹ Изследването е проведено в рамките на проекта LabEx EFL *Experimental syntax, SA2 Mood alternation in embedded clauses* (рък. D. Godard и S. Vassilaki), в сътрудничеството с G. Bilbiie, A. Mardale, S. Vassilaki и D. Kolliakou.

² За връзката между инфинитива и да-изреченията в старобългарския език вж. Минчева (1987: 74–106).

³ Различията в парадигмите между индикатив и конюнктив се наблюдават съответно в румънски в 3 л. ед. и мн. ч. и в албански във 2 и 3 л. ед. ч.

⁴ Относно дискусията по този въпрос вж. Викторова (2009: 325–332).

бени конюнктивни форми и с невъзможността да се говори за *да* като за приглаголна морфема, която характеризира флексията му (Балан 1947: 114; Попов 1963: 100–106; Куцаров 2007: 262–287; Ницолова 2008: 327–329).

Според някои езиковеди обаче липсата на флексия за конюнктив не е достатъчен аргумент за отричането му (Георгиев 1991: 341–342). Основавайки се на становището, че употребата на *да* променя в модален и синтактичен план глаголните форми, някои изследователи говорят за оморфизъм на индикатив и конюнктив. Това становище води до идеята за наличието на „аналитичен конюнктив“ в български (Sandfeld 1930: 176, Gołąb 1954: 81–82, Маслов 1962: 3).

Асенова подчертава, че статусът на *да* в български не се отличава от този на *të* в албански, на *va* в гръцки и на *să* в румънски и че без значение как точно се дефинират да-конструкциите в български, те имат същите значения като съответните им конюнктивни форми в другите балкански езици (Асенова 2002: 152). С цел да съпоставим природата на тези лексеми, ще се спрем по-подробно на техния статус в балканските езици.

2. Статусът на *да* и съответстващите му лексеми в балканските езици

2.1. Подчинителен съюз и частица

Съществува известно колебание при дефинирането на *да* и съответстващите му лексеми в балканските езици. От една страна се набляга на тяхната синтактична роля и те се определят като подчинителни съюзи, от друга страна се акцентира върху формообразуващата им роля, вследствие на което се определят като частици. Някои изследователи изразяват мнението, че става въпрос за две различни лексеми, които са омоними, други предпочитат да говорят за една лексема с двойна функция.

За разлика от първите български граматика, в които определянето на *да* като съюз се основава на неговата подчинителна функция, позната от старобългарския⁵, по-късните научни публикации отразяват неговата полифункционалност (Викторова 2009: 307–308). В съвременния български език *да* се използва като частица, влизаща в състава на сложни глаголни форми (1), като модална частица в самостоятелни подбудителни и въпросителни изречения (2) и като подчинителен съюз при различни видове подчинени изречения (3) (ГСБКЕ 1983: 464, 489, 499).

- (1) а. отрицателните форми на бъдеще време: *няма да ходя, няма да бъда*
б. формите на бъдеще време в миналото: *щях да чета, нямах да говоря*
в. бъдеще предварително време в миналото: *щеше да си ял, нямах да е спал*
г. формите на преизказните времена: *щял да пее, няма да пътувате*
- (2) Да тръгваме! Да донесем ли книгите?
- (3) Излизат да се разходят в София. Искам да отида на планина.

⁵ За функциите на *да* в старобългарския в славянски и балкански аспект вж. Минчева (1987: 112–138).

Прави впечатление, че без значение от морфосинтактичната функция, която изпълняват, *да* и съответните му лексеми в балканските езици стоят винаги в непосредствена близост до глагола. Те имат различна употреба в сравнение с други подчинителни съюзи с декларативна функция: бълг. *да* / *че*, гръц. *να* / *ότι*, рум. *să* / *că*, алб. *të* / *se*. Различията се свеждат първо до невъзможността за вмъкване на лексеми между *да* и глаголната форма, за разлика от употребата на *че*, при която това е възможно (4а). Второ, *да* може да следва относително местоимение, изпълняващо съюзно-подчинителна роля – употреба, която не е възможна с *че* (4б):

- (4) а. Надявам се тази вечер да дойдеш.
*Надявам се да тази вечер дойдеш.
Надявам се, че тази вечер ще дойдеш.
б. Търси се студент, който да говори български.
*Търси се студент, който че говори български.

Заедно с тези особености, които подкрепят идеята за дефиниране на въпросните лексеми като прилаголни морфеми, можем да подчертаем и други.

2.2. Степен на единство с глаголната форма

Съществуват критерии, въз основа на които може да бъде определено единството на дадена езикова единица с глаголната форма. По този начин се разграничават клитиките като сравнително самостоятелни единици от афиксите, които образуват едно цяло с глагола (Zwicky, Pullum 1983; Miller 1992).

Първият критерий, който определя степеня на единството на *да* с глаголната форма, е свързан със словореда в глаголната група. В български, както и в останалите балкански езици, той е строго определен, като единствените лексеми, които могат да стоят между *да* и глагола, са частицата за отрицание, въпросителната частица и местоименните клитики:

- (5) а. *Да му го дадеш утре!*
б. *Да не ти ли ги нося днес?*
в. **Да им я веднага купя.*

Вторият критерий се отнася до спецификата на глаголната форма, следваща *да*. В това отношение балканските езици могат да бъдат разделени на две групи: албански и румънски, в които това може да бъде единствено формата за конюнктив и български и гръцки, които се характеризират с категорията вид на глагола и при които и двата вида – свършен и несвършен – могат да бъдат използвани:

- (6) *Да отивам / отида в събота в офиса?*

Важно е да се отбележи, че в съвременния български език свършеният вид на глагола, за разлика от несвършения вид, не може да бъде използван самостоятелно без *да*, освен в заповедна форма. В гръцки *να* може да се намира в по-общ контекст, например пред именна група: *να το σπίτι μας* ‘Ето нашата къща.’

Задължителната повторяемост на *да* в състава на сложни изречения също показва тясната му връзка с глагола. В български, тази повторяемост характеризира също употребата на съюза *че*, докато в румънски тя е типична само за *să*:

(7) *Надявам се да свършиш бързо и да дойдеш с нас на кино.*

Едновременната употреба на да с подчинителен съюз също подкрепя идеята за единството му с глаголната форма. Докато в румънски е допустима употребата на *să* със съюза *са*, в български такава употреба не се наблюдава:

(8) **Надявам се, че днес да започнеш работа.*
рум. *Sper ca azi să încep lucrul.*

Важна особеност е участието на да в състава на сложни подчинителни съюзи като *без да*, *преди да* за въвеждане на подчинени обстоятелствени изречения. Те могат да бъдат разкъсани (9а-б), като това потвърждава контактното положение на да спрямо глагола. Подобна употреба е невъзможна при финалния съюз *за да* (9в), което показва едновременно обособеността му като едно цяло и тясната му връзка с глаголната форма:

(9) а. *Разбрах за празненството, без той да ми каже.*
б. *Преди гостите да дойдат, те се обадиха в ресторанта.*
в. **Обадиха се в ресторанта, за бързо да потвърдят резервацията.*

Въз основа на тези критерии, можем да съпоставим статуса на *да* и съответстващите му лексеми:

Степен на единство с глагола	алб. <i>të</i>	бълг. <i>да</i>	гръц. <i>να</i>	рум. <i>să</i>
Определен словоред	+	+	+	+
Селекция на определена глаголна форма	+	- / +	-	+
Повторяемост в сложни изречения	+	+	+	+
Съвместна употреба с подчинителен съюз	-	-	-	+
Участие в състава на сложни съюзи	+	+	+	+

От таблицата става ясно, че тези лексеми са по-тясно свързани с глагола в румънски и албански, което дава основание на езиковедите да ги дефинират като глаголни афикси⁶, докато в български и гръцки единството е сравнително по-слабо и идеята за афикс не е разпространена и подкрепяна. В това отношение Фридман говори за наличието на континуум, при който албанският представя най-тясното отношение между *të* и глагола, а гръцкият най-слабото (Friedman 1988: 86–87).

Според Томич единството с глагола определя дефинирането на *të*, *да*, *να* и *să* като морфеми, които могат да бъдат сметнати за формообразователни за конюнктив (Tomić 2006). В същия ред на мисли Фьойе заключава, че съществува „un subjonctif typiquement balkanique constitué d’un marquant qui a la particularité d’être en même temps un subordonnant spécifique“ (Feuillet 2012: 117).

Без значение дали се говори за да-конструкциите като за отделно наклонение – конюнктив или не, те представляват едно цяло във формален аспект.

⁶ За рум. вж. Bilbiie, Mardale 2013.

3. Употреба на *да*-конструкциите в главни повелителни изречения

Употребите на *да*-конструкциите могат да бъдат наблюдавани в самостоятелни или подчинени изречения (Асенова 2002: 152–178, 182–195; Ницолова 2008: 410–429; Виžарова 2004). Тук ще се спрем само на основните им употреби и значения в главните повелителни и въпросителни изречения.

3.1. *Заповед*

Най-типичната употреба на *да*-конструкциите в самостоятелни изречения е при изразяването на заповед в сегашно време. Както останалите балкански езици, българският има специфични императивни форми само за 2 л. ед. и мн. ч. Формите с *да* се използват за останалите лица с различна фреквентност и разнообразни семантични нюанси. За 2 л. в двете числа те са в конкуренция със същинските заповедни форми и заради това са маркирани.

Заповедта с *да* в сегашно време във 2 л. в сравнение с императива е по-строга, по-настоятелна, изисква бързо осъществяване и на всяка цена (10а)⁷. Когато е с глагол в отрицателна форма, заповедта е строга и обоснована от презумпцията на говорещия, че слушащият не е готов да я изпълни (10б).

- (10) а. *Да се прибираш веднага!*
б. *Да не мърдаш от тук!*

При употреба в 1 л. мн. ч. и в 3 л. ед. и мн. ч. строгостта изчезва (11а). Употребата на този тип конструкция във всички лица и числа изразява готовността на говорещия да извърши дадено действие (11б-в):

- (11) а. *Да не се притесняват, аз ще им се обадя.*
б. *Да дойда с вас, ама кой ще ми даде отпуски.*
в. *Да си купим нова кола, ама откъде пари.*

3.2. *Желание и необходимост*

В сегашно време *да*-формите могат да изразят желание, което би могло да бъде изпълнено в бъдеще (12а). В минало несвършено време изразеното желание е неосъществимо (12б):

- (12) а. *Само компютърът да рестартира.*
б. *Да можех само за миг да зърна тази пра-пра-баба на Данчо, която е имала такива вълишебни ръце.*

В минало неопределено време формите с *да* имат почти същото значение като опативни изречения. Говорещият смята действието за изпълнимо или необходимо в миналото и иска резултатът от него да бъде налице спрямо определен бъдещ момент:

- (13) а. *До довечера да сте свършили с тези таблици.*
б. *Като се върна от работа, да си се приготвил за излизане.*

⁷ Посочените примери са от различни източници: съвременна българска реч, литературни произведения и интернет форуми.

С употребата на *да*-формите в минало предварително време се отбелязва известно съжаление, че желаното не е било осъществено в момента на говорене (13а). Във 2 и 3 л. може да бъде интерпретирано като молба за дадено действие, чието извършване зависи от желанието на събеседника (13б). В българските граматика тази употреба се дефинира като „деликатна подкана“ (Ницолова 2008: 418):

- (14) а. *Да бях влязъл някъде да попитам.*
б. *Да беше казал тъй веднага бе, човек.*

3.3. Изненада

В повествование, разказващо минали моменти, употребата на *да*-формата в сегашно време служи за изразяване на изненада спрямо неочаквано действие:

- (15) *Вестниците писаха за един, дето живял като Робинзон на островче сред Дунава цяла година. Даже го водили безследно изчезнал. Ама да вземе да разбие някаква кола, нещо му дотрябвало на човека.*

Според Асенова (2002: 195) тази употреба, която се наблюдава и в другите балкански езици, се основава на желанието да бъде изразен емоционален и стилистичен контраст спрямо типичните за даден контекст времена и наклонения. Този контраст се постига с *да*-формата, която в случая функционира като вид модалност.

3.4. Пожелание

За разлика от българския, в който устойчивите изрази за благословия и клетва съдържат винаги *да*, в някои изрази от същия тип в румънски, формите за конюнктив могат да бъдат използвани самостоятелно без *să* (17):

- (16) а. *Да си жив и здрав!*
б. *Бял ден да не види!*
- (17) *Facă-se voia Ta!* ‘Да бъде волята ти!’
Ducă-se pe pustii! ‘Да вървиш в ада!’

От разгледаните примери става ясно, че *да*-конструкциите в главните повелителни изречения имат различни модални значения, чрез които се различават от заповедта, изразена чрез същинския императив.

4. Употреба на *да*-конструкциите в главни въпросителни изречения

Употребата на *да*-конструкциите в главните въпросителни изречения може да бъде самостоятелна, диалогична и при вметнати изрази.

4.1. Самостоятелна употреба

Самостоятелната употреба на *да*-формите се среща в три вида въпросителни изречения: в еднополюсни и двуполюсни въпроси и с въпросителна дума. Този тип въпросителни изказвания могат да изразяват различни значения.

Да-конструкцията в еднополюсни въпроси е най-често придружена от въпросителната частица *ли* и служи за изразяване на колебание:

(18) *Да се престоря ли на нечула алармата и да си продължа да спя.*

В това си значение, тя се употребява и в двуполюсни въпроси с положителна и отрицателна форма на един и същи глагол, в които въпросителната частица *ли* е най-често пропусната:

(19) *Да излизам или да не излизам след малко, това е въпросът!*

В сегашно или минало предварително време да-конструкцията служат за изразяване на предположение, съмнение или несигурност при хипотеза във връзка със сегашни (20а) и минали ситуации (20б). В отрицателна форма изразяват съмнението на говорещия за неосъзнато действие, което събеседникът му е извършил (20в):

- (20) а. *Да е около 5 часа най-много.*
б. *Откъде се взеха тези кашони в гаража? Брат ми да ги е оставил?*
в. – *Да си ми виждал случайно портмонето.*
– *Да не си го забравила в някоя чанта?*

При употреба с въпросителната частица *ли* или с въпросителна дума, най-често при заглавия на статии или инструкции в упътвания, да-формите служат за искане на съвет или даване на информация по даден въпрос:

- (21) а. *Да пътуваме ли със самолет, ако не се чувстваме добре?*
б. *Откъде да си купим телефон?*
в. *Къде да гласуваме зад граница?*

Понякога да-формите изразяват необходимост и могат да бъдат използвани на мястото на конструкции с модалните глаголи *трябва* и *мога*:

- (22) а. *Да идвам ли утре на работа?*
б. *Гладенето тогава за утре. Да идвам (ли) да помагам?*

С глагол в положителна форма и без въпросителната частица *ли*, да-формите имат смисъл на предложение (23а), докато с глагол в отрицателна форма изразяват предпазливостта на говорещия спрямо дадено нежелано действие, което събеседникът му би могъл да извърши (23б):

- (23) а. *Какво ти се яде за обяд? Да направя едни яйца?*
б. *Сега да не им го дадеш? Да не им кажеш?*

4.2. Диалогична употреба

Различни стратегии са използвани при диалогичната употреба на да-конструкцията във въпроси. С да-форма може да се даде положителен отговор на даден въпрос или да се покаже, че отговорът на даден въпрос е осмислен, като в същото време тя служи за отправяне на предложение:

- (24) а. – *Ще обядваме ли заедно днес, към 12:30?*
– *Да се чакаме на входа?*
б. – *Здрасти, удобно ли е?*
– *Точно излязох на пазар.*
– *Да ти звънна по-късно тогава?*

За изразяване на отрицателен отговор на даден въпрос се отговаря с *да*-въпрос, който отхвърля очаквания, предполагаем отговор от страна на питащия:

- (25) – *Здравей, лелю. Накъде в този студ?*
– *Към селото. На погребение. .. Чини ми се, че сестра ми се е споминала.*
– *Как така ти се чини? Обадиха ли ти се?*
– *Кой да ми се обади!? Аз телефон нямам.*

От друга страна с *да*-конструкция в ехо-въпроси се изразява очевиден за събеседниците отговор чрез повтаряне на същия глагол, който е използван в първоначалния въпрос:

- (26) а. – *Какво прави през уикенда?*
– *Какво да правя, нали знаеш, чистене, готвене.*
б. – *Задава се лято и с него 101 въпроса: какво да нося, какво да подарявам, къде да ходя. Предлагам тази тема за обмяна на опит.*
– *Ами къде да ходя? До БГ да се видя с родителите си и с някои приятели.*

Интересна е също и употребата, при която говорещият задава първо въпрос, който след това повтаря, но в изменен вид с *да*-форма, за да изрази съчувствие по отношение на получения отговор:

- (27) – *Какво правиш?*
– *Ами, какво да правя, работя.*
– *Ами, какво да правиш.*

4.3. **Вметнати изрази**

Чрез употребата на вметнатия въпрос *какво да правя* събеседникът забавя предполагаем отговор, като подчертава с доза ирония липсата на възможност за избор:

- (28) – *Е, как, не сте права! Пълно е с телевизионни „звезди“. Цяла България им се възхищава.*
– *А вие възхищавате ли им се?*
– *Ами какво да правя? Довечера аз също като вас ще си пусна телевизора, трябва да се различам.*

Съществуват специфични употреби при вмязане и на въпроса *какво да кажа*, чрез които отново може да се забави очаквания отговор:

- (29) – *Разкажи ни за себе си.*
– *Ами какво да кажа за себе си? Родом съм от едно малко хубаво градче намиращо се в полите на Родопите – Асеновград.*

В други случаи и в зависимост от контекста този въпрос може да изрази възхищение (30) или възмущение (31):

- (30) *Какви са тия торти, как ги правиш. Все съм виждала красиви неща, но това което видях тук... ми какво да ти кажа? Без коментар, нямам думи невероятно. Bravo!*
- (31) *Започваш да говориш, че имало малоумни закони, че аз съм се вземал на сериозно..., как народът движел нещата и т. н. Ами какво да ти кажа – нямам думи.*

В края на това изследване бихме искали да наблегнем на два основни извода. От една страна да подчертаем, че въпреки различните си функции, *да* е лексема, която образува едно морфосинтактично цяло със следващия я глагол, но в сравнение с албански и румънски е относително по-слабо свързана с него. От друга страна да обърнем внимание на възможността на *да*-конструкциите да изразяват модални значения в самостоятелни изречения. В повелителните изказвания *да*-формите имат различни значения в заповед, желание, предположение, докато във въпросителните значения им варира между колебание, молба за съвет, предложение, необходимост, очевиден отговор, съчувствие. Дори и да не бъдат разглеждани като отделно наклонение в българския, тези модални конструкции в главните изречения съответстват на конюнктивни форми в другите балкански езици, чийто подробен съпоставителен анализ предстои да бъде направен.

Библиография

- Асенова 2002:** Асенова, Петя. *Балканско езикознание*. Велико Търново: Фабер, 2002.
- Викторова 2009:** Викторова, Калина. Функционален развой на *да*-конструкцията в съвременния български език. – В: *Българско езикознание 5*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009, 304–345.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Станьо. *Българска морфология*. Велико Търново, 1991.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. т. 2 Морфология*. София: БАН, 1983.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Иван. *Теоретична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Попов 1963:** Попов, К. По въпроса за българския конюнктив – *Език и литература*, XVIII, 5, 100–106.
- Bîlbîie, Mardale 2013:** Bîlbîie, Gabriela, Mardale, Alexandru. Notes on the distribution and the interpretation of the Romanian subjunctive in a Balkan perspective – *46th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, Croatia, Split University, 18-21 September 2013.
- Bužarova 2004:** Bužarova, Eleni. Subjunctive relatives in Balkan languages – In: Tomić, Olga (ed.) *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Pub., 2004, 377–404.
- Feuillet 2012:** Feuillet, Jack. *Grammaire comparée des langues balkaniques*. Paris: Institut d'études slaves, 2012.
- Friedman 1988:** Friedman, Victor. La typologie morpho-syntaxique des constructions en *da-të*

să-na dans les langues balkaniques – *Cahiers balkaniques*, 1988, 12, 77–94.

Gołąb 1954: Gołąb, Z. Funkcja syntaktyczna partykuły *da* v językach pd.-słowiańskich (bułgarskim, macedońskim i serbo-chorwackim) – *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*, 1954, XIII, 67–92.

Маслов 1962: Маслов, Ю. С. К семантике болгарского конъюнктива – *Славянское языкознание*. 316/1962, 64, 3–10.

Miller 1992: Miller Philip. *Clitics and Constituents in Phrase Structure Grammar, Outstanding Dissertations in Linguistics*. New York: Garland, 1992.

Sandfeld 1930: Sandfeld, Kristian. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris, 1930.

Tomić 2006: Tomić, Olga. *Balkan Sprachbund Morpho-syntactic Features*. Dordrecht: Springer, 2006.

Zwicky, Pullum 1983: Zwicky, Arnold M., Pullum, Georey K.. Cliticization vs. inflection: English n't. – *Language* 1983, 59

ЛЕКСИКА, ОНОМАСТИКА, ЕТИМОЛОГИЯ

Deutsche Elemente in den Balkansprachen – kulturelle und linguistische Aspekte.

Helmut Wilhelm Schaller
Herbststraße 5
D-82194 Gröbenzell
schalleh@staff.uni-marburg.de

There are different influences of German language concerning the number and the semantic qualification of lexical borrowings in South Slavic languages and Rumanian, Albanian and Modern Greek. In Serbian and Croatian languages we find certain semantic fields of borrowings, also in Rumanian, but not in Albanian and Modern Greek. In South Slavic languages we find certain fields of borrowings, as there are technical, military terms, terms concerning household and daily life. In Albanian and Modern Greek German borrowings are only by chance.

Unter den vielfältigen lexikalischen Beziehungen der Balkansprachen sowohl untereinander als auch zu anderen europäischen Sprachen sind die deutschen Lehnwörter nur zum kleinen Teil gründlicher untersucht und dargestellt worden, was vor allem für die südslawischen Sprachen, das Bulgarische, Serbische und das Kroatische als einer am Rande des Balkansprachbundes gesprochenen Sprache gilt. Zugrunde gelegt wird hier eine Auswahl der deutschen Lehnwörter im Bulgarischen und Serbischen als zwei Balkansprachen. So finden sich nämlich im Bulgarischen deutsche Entlehnungen in größerer Zahl im Handwerks- und Bergbauwesen, unter anderem auch ein Beleg für die früheren engen deutsch-bulgarischen Beziehungen in diesen Bereichen.

Vergleichend herangezogen werden für diese Betrachtung die nichtslawischen Balkansprachen Rumänisch, Albanisch und das Neugriechische, wobei dieses wohl den geringsten deutschen Einfluss in seiner Lexik aufweisen dürfte. Anhand von Bedeutungsgruppen soll gezeigt werden, welche Bereiche in den verschiedenen Balkansprachen besonders stark von der deutschen Lexik erfasst wurden. In einem weiteren Schritt werden einige Aspekte der lautlichen und morphologischen Adaption deutscher Entlehnungen in den genannten Balkansprachen aufzuzeigen sein. Anhand von Wörterbüchern, aber auch aufgrund von wissenschaftlichen Einzeluntersuchungen soll ein kurzer Überblick über den Einfluss der deutschen Sprache auf die Balkansprachen im Bereiche der Lexik ermöglicht werden, der zugleich auch den deutschen Einfluss in verschiedenen kulturellen Bereichen verdeutlichen soll. Spricht man von deutschen Lehnwörtern in den Balkansprachen, so hat man es mit einem sprachwissenschaftlichen Konzept zu tun, das bereits auf die Mitte des 17. Jahrhunderts zurückgeht: ein fremdes Wort wird als sprachlicher Ausdruck von einer Sprache in eine andere übernommen, meistens bezeichnet es im Gegensatz zum „Lehnwort“ eine Vorstellung oder einen

Gegenstand, der in der aufnehmenden Sprache bisher noch nicht vorhanden war, so z.B. *Gemütlichkeit*, *Leitmotiv*, *Schnitzel* oder neuerdings auch *Sushi*. Es ist hier vorauszuschicken, dass die Unterscheidung zwischen „Fremdwort“ und „Lehnwort“ sehr oft unklar ist. Die Übernahme von sprachlichen Ausdrücken von einer Sprache in eine andere findet sich vor allem dann, wenn in der aufnehmenden Sprache keine Bezeichnung für neue Objekte, Begriffe, Zustände u. ä. vorhanden sind. Ursachen für solche gegenseitigen sprachlichen Einflüsse können besondere politische, kulturelle, soziale oder wirtschaftliche Entwicklungen sein, so z.B. die Einfuhr neuer Produkte, Prestigebezeichnungen, Bezeichnungen für Lokalkolorit, Internationalisierung von spezialisierten Sprachen und Jargons. Durch ihre ganze Geschichte hindurch waren die Balkansprachen dem Einfluss fremder Kulturen und damit auch Sprachen ausgesetzt, dies gilt für die Ausdehnung des Römischen Reiches, zahlreiche Migrationen auf der Balkanhalbinsel, die Christianisierung, Entwicklung und Zunahme moderner Wissenschaft, zahlreiche Entlehnungen aus dem Türkisch-Osmanischen seit der Eroberung der Balkanhalbinsel durch die Osmanen. Noch im 19. Jahrhundert war der Anteil der Turzismen am Wortbestand der Balkansprachen beträchtlich. Die Entwicklung der Standardsprachen auf der Balkanhalbinsel bedingte jedoch eine stilistisch niedrigere Einstufung und Marginalisierung vieler türkischer Lehnwörter. Dennoch sind das türkische Substantivsuffix *-ci*, das attributive Suffix *-li*, qualitatives oder konkretes Suffix *-lik* unter Angleichung an die Vokalharmonie, Stimmtonassimilation weiterhin als Derivationsuffixe produktiv. In den Balkansprachen finden sich in neuerer Zeit neue Entlehnungen aus Dutzenden Sprachen, so aus dem Italienischen, Französischen und Deutschen sowie in neuester Zeit aus dem Englischen – bedingt durch die zunehmende Bedeutung von Telekommunikation und Fernreisen.

Die folgenden Ausführungen sollen einen kurzen Blick auf die deutschen Elemente in den Balkansprachen ermöglichen, ein Thema, das bereits von mehreren Sprachwissenschaftlern am Ende des 18. und am Beginn des 20. Jahrhunderts behandelt wurde. Nach dem Zweiten Weltkrieg war die Diskussion um dieses Thema jedoch weitgehend beendet und erst in neuerer Zeit wurde diese Frage wieder aufgegriffen, u.a. auch mit der Diskussion eines „Balkangermanischen“ durch den serbischen Sprachwissenschaftler Ivan Pudić. Es war der österreichische Slawist Franz Miklosich (1813-1891), Begründer der vergleichenden Betrachtung der slawischen Sprachen, der 1867 in den Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften eine Abhandlung veröffentlichte, wo er u.a. ausführte: „Die Scheidung jener Bestandtheile einer Sprache, welche deren ursprüngliches Eigenthum bildeten, von denjenigen, welche sie später durch Entlehnung von anderen erworben hat, ist eine den Sprach- und Alterthumsforscher in gleichem Grade interessierende Aufgabe... Auch die fremden Sprachen nachgebildeten Ausdrücke sind nicht vernachlässigt worden...“ (Miklosich 1867: 68). Der niederländische Sprachwissenschaftler Christian Cornelius Uhlenbeck veröffentlichte im Jahre 1893 eine Abhandlung zu den germanischen Wörtern im Altbulgarischen/Altkirchenlawischen, wo er eine ansehnliche Zahl deutscher Lehnwörter präsentieren konnte, von denen sich jedoch einige im Hinblick auf ihre tatsächliche Herkunft als zweifelhaft erwiesen (Uhlenbeck 1893: 481). Betreffend germanische Lehnwörter im Altgriechischen erwähnt Paul Kretschmer (Kretschmer 1934: 100) das griechische Wort *πυργος* entlehnt vom germanischen Burg oder gotisch *bourgs* oder althochdeutschem *burg*.

Im Jahre 1902 veröffentlichte der deutsche Sprachwissenschaftler Albert Thumb eine Abhandlung zu den germanischen Elementen im Neugriechischen (Thumb 1902), auf die sich wiederum D. C. Hesseling in einer Abhandlung zu den germanischen Elementen des Neugriechischen bezieht (Hesseling 1903: 595). Im Jahre 1904 behandelte der deutsche Sprachwissenschaftler Richard Loewe altgermanische Elemente in Balkansprachen (Loewe 1904). 1909 veröffentlichte der bulgarische Sprachwissenschaftler Stefan Mladenov eine Abhandlung über die alten germanischen Elemente in den slawischen Sprachen, wo er etwa 200 germanische Lehnwörter anführte, von denen ihm aber nur 22 wirkliche germanische Lehnwörter zu sein schienen (Mladenov 1909). 1911 folgte der Wiener Albanologe Norbert Jokl mit einer Abhandlung zur albanischen Etymologie und Wortbildung (Jokl 1911), wo auch einige germanische Elemente im Albanischen erwähnt werden. Zu erwähnen ist in diesem Zusammenhang schließlich auch der Romanist Ernst Gamillscheg mit seinen 1932 und 1935 erschienenen Abhandlungen zu den ältesten Berührungen von Rumänen und Germanen (Gamillscheg 1932: 9; Gamillscheg 1935: 222-269). Die Frage germanischer Lehnwörter in slawischen Sprachen wurde auch von den Slawisten Max Vasmer (Vasmer 1927: 359-361; 1934: 50; 1936: 329-337), und Valentin Kiparsky (1934) behandelt.

In seinem bis heute aktuellen Buch „Linguistique Balkanique. Problèmes et résultats“, veröffentlicht 1930 in Paris, hat der dänische Romanist und Balkanphilologe Kristian Sandfeld (Sandfeld 1930: 97-98) eine Übersicht über die meisten der bereits angeführten Abhandlungen gegeben und zu den germanischen Entlehnungen in den Balkansprachen die folgenden Ausführungen gemacht: „Des mots germaniques de date récente (c.-a.d. allemands) se trouvent dans toutes les langues don't il est question ici, p.a. roum. *flinta* „fusil“, serb. *flinta*, gr. *flinta*, turc. *flinta*, roum. bulg. *plaivaiz* „crayon“ (de alb. *bleiweiss*, en roumain aussi dial. *blai*, *bleiveis*); roum. *vacsui*, bulg. *vaksuvam* „cirer les bottes“, roum. *fain* „fin“, serb. *funat* „livre“ (de pfund), bulg. *kamerton* „diapason“, *traur* „devil“, etc. (comme il faillit s'y attendre, ils sont surtout nombreux vers le Nord et pour plupart reçus par l'intermédiaire du Magyar et du slovène.“ Sandfeld erwähnte auch die Tatsache, dass manche deutschen Lehnwörter in das Neugriechische über das Italienische gelangten. Einige deutsche Lehnwörter sind in mehr als nur eine Balkansprache entlehnt worden, so das deutsche Wort „Schnitzel“, das sich sowohl im Rumänischen als auch im Neugriechischen findet, jedoch nicht im Serbischen, wo hierfür das Wort *одрезак* verwendet wird. Das deutsche Wort „Stand“ mit der Bedeutung Verkaufsstand findet sich im Albanischen als *shtand* und im Bulgarischen als *щанд*, das deutsche Wort „Schmecker“ für einen Betrüger (Grimm 1984) ist nicht nur im Rumänischen als *şmecher* mit der Derivation *şmecherie* zu finden, sondern auch im Bulgarischen als *шмекер* mit den Derivationen *шмекерия* und dem dazu gehörigen Verbum *шмекерувам*.

Lexikalische Zusammenhänge zwischen dem Germanischen und den Balkansprachen lassen sich sicher auf die indoeuropäische Epoche zurückführen, wenn ein albanisches Wort *flakë* mit der Bedeutung „Flamme“, dem Verbum *flakëroj* mit dem deutschen „flackern“ zusammengestellt werden kann, ebenso das albanische Wort *flatër*, *fletë* mit der Bedeutung „Flügel“ mit dem deutschen Wort „flattern“ in Zusammenhang zu bringen ist. Hierher gehört auch das deutsche Wort „Fledermaus“ und englisch „flittermouse“. Eqrem Cabej vertrat für solche Wortparallelen die

Auffassung, dass hier eine „Elementarverwandtschaft“ vorliegt, auf keinen Fall jedoch eine Entlehnung (Desnickaja 1965: 37).

Seit Beginn der modernen Balkanlinguistik wird von Balkanslawisch, Balkanromanisch und Balkangriechisch gesprochen. Nur für das „Balkangermanische“ scheint die Zahl der sprachlichen Parallelen zu niedrig zu sein um einen solchen Terminus anzunehmen. Der Terminus „Balkansprachbund“ wurde eingeführt entsprechend der Tatsache, dass Balkansüdslawisch, nämlich Bulgarisch und Serbisch dazugehören, ferner auch die nichtslawischen Sprachen Albanisch, Rumänisch und Neugriechisch. Nur eine kleine Zahl germanischer Elemente, „Germanismen“ finden sich in den Teilen der Balkanhalbinsel, die in Kontakt mit germanischen Völkerschaften geblieben waren, so die Goten in Serbien, Bulgarien, Rumänien und Griechenland. Ein intensiver deutscher Einfluss kann angenommen werden aufgrund des Kontaktes mit dem Habsburgerreich und seiner „Militärgrenze“, ebenso aufgrund der technischen Evolution im 19. Jahrhundert, was zu einer großen Zahl von Kontakten in bestimmten Bereichen der Kultur und der Technik geführt hat. Dort finden sich neben „Verschiedenes“ insgesamt 21 Sachgruppen deutscher Lehnwörter im damaligen Serbokroatischen: Siedlung, Haus und Hausrat, Tracht und Schmuck, Speise und Trank, Landwirtschaft und Viehzucht, Gewerbe und Industrie, verschiedene Berufe und Beschäftigungen, Bergbau, Handel und Verkehr, Familie und Verwandtschaft, Recht und Verwaltung, Kirchenwesen, Unterrichtsarten, Heilkunde, Heerwesen, Kunst, Unterhaltung, Gruß und Anrede, Schimpf und Spott, Volksglaube, Natur sowie Abstrakta (Schneeweis 1960). Während dieser Zeit übernahmen nicht nur das Serbische, sondern auch das Bulgarische und das Rumänische eine ansehnliche Zahl von deutschen Lehnwörtern. Zurzeit gibt es auch keinen „Kampf“ gegen Germanismen wie vordem gegen „Turzismen“. Bei der Behandlung deutscher Lehnwörter in den Balkansprachen erhebt sich immer wieder die Frage, ob diese nicht bereits für das Deutsche als Lehnwörter aus anderen Sprachen anzusehen sind. Dies gilt z.B. für das Substantiv *Gips*, im Rumänischen als *ghips* und im Albanischen als *gips*, bulgarisch *zunc* mit der Verbalderivation *zunciram* und der Nominalverbindung *zuncov таван* = Stuckdecke, das auf das griechische *Υύψος* zurückgeht und über das lateinische *gypsum* in mehrere europäische Sprachen gelangt ist, so auch in das späte Althochdeutsche als *gips*. Das Substantiv „Zink“ geht auf das spätlateinische *zincum* zurück und findet sich im Neuhochdeutschen als *Zink*. Das Substantiv „Mine“ mit der Bedeutung „Erzgrube“ geht auf das Mittellateinische zurück und findet sich auch als gemeinromanisches Wort *mina*. Das Substantiv „Schal“ geht auf das persische *šal* mit der Bedeutung „Umschlagtuch“ zurück und wurde durch das englische *shawl* in andere europäische Sprachen vermittelt. Im Bulgarischen findet sich das Wort *uar* mit einem Deminutivum, nämlich *uarve* mit der Bedeutung „kleiner Schal“, im Albanischen findet sich das Wort ebenfalls als *shall*. Das Substantiv „Scharlatan“ gilt als nicht erklärbares Wort, auf das 15. Jahrhundert zurückgehend (Kluge 1943: 508), ähnliches gilt für das bulgarische Wort *unepu* mit der Bedeutung „Dietrich“, einem Spezialinstrument zum Öffnen verschlossener Türen, möglicherweise auf „sperzen“ zurückgehend, eine verbalen Intensivbildung zu „sperren“. Demgegenüber dürften Substantive wie „Stand“ und „Spindel“ sicher als ursprünglich germanische, also deutsche Wörter zu betrachten sein und mit den Verben „stehen“ und „spinnen“ zusammenzustellen sein. Im Albanischen, wie in anderen Balkansprachen auch, finden sich auch einige Entlehnungen aus dem

Englischen, z.B. *lider i partisë* = Parteiführer, *handboll* = Handball (spiel), *holl* = Halle, Vorhalle, *kauboj* = Cowboy, *miting* = meeting.

Die größte Zahl deutscher Entlehnungen findet sich im Serbischen und Kroatischen, dem früheren Serbo-Kroatischen (Schneeweis 1960: XIX): „Was die geographische Verbreitung der deutschen Lehnwörter auf serbokroatischem Boden betrifft, so finden wir sie aus den angeführten Gründen massenhaft in Kroatien, Slawonien und in der Wojwodina, südlich der Save und Donau, der alten türkischen Reichsgrenze herrschen türkische Lehnwörter vor. Nach Bosnien und Herzegowina sind allerdings nach 1878 durch das Militär und Beamte deutsche Lehnwörter in größerer Zahl eingedrungen. Die Sprache Dalmatiens, das viele Jahre unter venetianischer Herrschaft gestanden hat, weist viele italienische, ja sogar altdalmatinische Lehnwörter auf. Die Zahl der deutschen Lehnwörter ist dort gering. Hier finden sich deutsche lexikalische Elemente in nahezu allen Lebensbereichen, z.B. *цедуля* = Zettel, *цигла* = Ziegel, mit der Substantivderivation *циглана* = Ziegelei, *флаша* = Flasche, dazu *оплетена флаша* = Korbflasche, *колрабица* = Kohlrabi, *лагер* = Lager; *штала* = Stall; *штан* = Stab, Stock, *вага* = Waage mit der verbalen Derivation *вагати* = wiegen.

Im Bulgarischen gehören viele deutsche Entlehnungen in den militärischen und technischen Bereich, sie gehen zurück auf die Zeit des 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts, z.B. *генерален щаб* = Generalstab; *граната* = Granate, als *ръчна граната* als Teillehnübersetzung aus dem Deutschen „Handgranate“ übernommen, *ефрейтор* = Gefreiter, *щурм* = Sturm, mit der verbalen Derivation *щурмувам*, ebenso auch *шлеп* = Schleppkahn, *шпалта* = Druckfahne, zu deutschem „Spalte“, *шлосер* = Schlosser, *щекер* = Stecker, *щепсел* = Stöpsel, Flaschenverschluss, *шнур* = Schnur, *шайба* = Mutter, Unterlegscheibe, *фасунга* = Fassung, *филиц* = Filz, *цигла* = Dachziegel, *танет* = Tapete, eine Lehnübersetzung aus dem Französischen, dazu die Substantivableitung *тапицер* = Tapezierer, *винт* = Schraube, *валиц* = Walze, *шлийфам*, *шлифовам* = schleifen, feilen, *мина* = Bergwerk, Grube, Mine mit den Derivationen *минен инженер* = Bergbauingenieur, *мињор* = Bergmann, Bergarbeiter. Einige wenige deutsche Lehnwörter im Bulgarischen gehören in den Bereich des Sports, z.B. *ринг* = Ring, *танц* = Tanz mit der verbalen Derivation *танцувам* = tanzen, *фехтовка* = Fechten mit der verbalen Derivation *фехтувам*, *яхта* = Jacht, *шанца* = Schanze, Sprungschanze. Andere Lehnwörter im Bereich des Sports sind aus dem Englischen übernommen, z.B. *баскетбол* = Basketball, *волейбол* = Volleyball, *футбол* = Fußball mit der bulgarischen Substantivderivation *футболист*. Eine große Zahl anderer Entlehnungen aus dem Deutschen ins Bulgarische finden sich, ohne dass sich hierfür bestimmte Bedeutungsfelder nennen ließen, z.B. *кифла* = Hörnchen, Kipfel, *курорт* = Kurort, vielleicht auf dem Weg über das Russische entlehnt, *лагер* = Lager, *концентрационен лагер* = Konzentrationslager, dazu auch die verbale Ableitung *лагерувам* = zelten, *майстер* = Meister mit den Derivationen *майсторство* und *майсторски* oder auch *майстер на спорта* = Meister im Sport.

Heute noch lässt sich eine stattliche Zahl deutscher Lehnwörter im Rumänischen finden, die aber kaum bestimmten Bedeutungsbereichen zugeordnet werden können, z.B. *zețar* = Setzer dazu *zețărie* = (Buch- oder Schrift) Setzerei, *șnapan* = Betrüger, Gauner, *bancnotă* = Banknote, Geldschein, *șină* = Schiene, Gleis, metallene Stange, *strand* = Strandbad, *șvaițer* = Schweizer, Emmentaler Käse, *ghivint* = Gewinde, *lagăr* = Lager, *haltă* = Haltestelle, *mină* = Mine, Bergwerk mit der Substantivderivation *miner*

= Bergarbeiter. Auf deutsche Herkunft weist auch das Wort *macel* = Gemetz, Blutbad und das dazugehörige Substantiv *macelar* = Fleischhauer, Metzger dazu *măcelări* = abschlachten und *măcelarie* = Metzgerei. Dies gilt auch für *mester* = erfahren, geschickt, Meister, Handwerker, *mesteri* = herstellen und *mesterup* = Handwerk. Das Substantiv *plug* = Pflug ist wohl germanischen Ursprungs, könnte aber auch über das Slawische in das Rumänische gelangt sein, dazu die Derivationen *plugar* = Bauer, Landmann, *plugușor* = Pflüglein, kleiner geschmückter Pflug für den Neujahrsumzug.

Das heutige Albanische hat nur wenige deutsche Entlehnungen, die in verschiedene Lebensbereiche gehören, z.B. *xeh* = Bergwerk, Grube, Zeche, davon abgeleitet das Adjektiv *xehesor* = Erz-, Bergwerks sowie *xehetar* = Bergmann, *zigzag* = Zickzackkurve, *shlläger* = Schlager im Bereiche der Musik, *shojnicë* = Scheune, Getreidespeicher, *shlizë* = Nut, Nute, davon abgeleitet das Verbum *shlizon* = nuten, falzen im Bereiche der Technik, *sallë* = Saal geht als deutsches Wort auf das Althochdeutsche zurück, im Albanischen mit den nominalen Fügungen *sallë leximi* = Lesesaal und *sallë buke* = Speisesaal. Das deutsche Wort „Steg“ lässt sich bereits im Althochdeutschen belegen und findet sich im heutigen Albanischen als *shteg* für einen Steig im Gebirge, dazu die albanischen Derivationen *shtegtar* = Wanderer, *shtegti*, *shtegtim* = Wanderung, *shtegton* = wandern, reisen und das Adjektiv *shtegtuar* = weitgereist. *lajtmotiv* = Leitmotiv, „roter Faden“, *qelër* = Keller, Vorratsraum, *shinobus* = Schienenbus, *shinë* = Schiene, *shtab* = Stab im militärischen Bereich, *shpindel* = Spindel, *shtand* = Stand, Verkaufsstand, z.B. *shtandi libravi* = Bücherstand, *turbinë* = Turbine, *ajsberg*, *ajzberg* = Eisberg aus dem Deutschen, möglicherweise über das Englische entlehnt, *danc* = Tanz mit der verbalen Derivation *dancon* = tanzen, *feldmarshal* = Feldmarschall, *feldshpat* = Feldspat, *mjeshtëri* = Meister, Maurer mit der alten Bedeutung von „Lehrer“. Das albanische Wort *tush*, bulgarisch *duš* für „Dusche“ war ursprünglich kein deutsches Wort, sondern mit dem französischen *douche* entlehnt worden, das wiederum auf das italienische *doccia* „Tropfbad“ zurückgeht, im Deutschen seit 1779 bekannt (Kluge 1943: 119). Unklar ist, wann und wie das Substantiv *plug* = Pflug ins Albanische gelangt ist. In Frage kommt hier auch eine Entlehnung aus dem Slawischen, davon im Albanischen abgeleitet *plugim* und *plugon* = pflügen sowie *pluguar* = gepflügt. Unklar ist die Herkunft des albanischen Substantivs *shulc* als Bezeichnung für „Riegel“ oder „Türriegel“.

Einige Hinweise auf deutsche Entlehnungen im Neugriechischen finden sich bei Peter Mackbridge in seiner Darstellung des Neugriechischen (Mackbridge 1985: 317): „German, which has provided the model for a large number of loan-translations in Modern Greek (e.g. κοσμοθεορία „world view, Weltanschauung“, κοσμοιστορικόζ „of world importance“ < welthistorisch, has been the source of very few loanwords (e.g. το κραχ (financial) crash < Krach, το λαιτ-μοτιβ „Leitmotiv“ and το προζες „process“ < Prozess (normally διαδιδασκασια). It is not clear why there should be so few German loanwords in Modern Greek.“ Zu nennen ist hier auch eine kurze Abhandlung von D. C. Hesseling zu den germanischen Elementen des Neugriechischen (Hesseling 1903: 595-600), in der er das Substantiv βίσων = Auerochse, anführt, das er zu althochdeutschem *wisunt* stellt, die lateinische Entsprechung *bison*, auf die die griechische Form zurückgeht, findet man bereits bei Seneca, Plinius und Martial. Genannt wird von ihm auch das Substantiv σάπων = Seife, zu lateinischem *sapo*. In seiner heutigen Form *σαπούνη* stammt das Wort wohl aus dem Italienischen in der Form *sapono*. Hesseling stellte fest, dass ein Teil dieser Lehnwörter durch das Italienische und Französische vermittelt

wurde, zum Teil liegen aber auch direkte Entlehnungen vor wie z.B. bei *ιόχτ* = Jacht. Über diese Erwähnungen hinausgehend gibt es noch einige wenige andere deutsche Lehnwörter im Neugriechischen, z.B. *σνιζελ* = Schnitzel, *σολα* = Sohle, *ταπετο* = Tapete, davon abgeleitet das Verb *ταπεζάρω* = tapezieren und *μπαλα* = Fußball. Neben diesen deutschen Entlehnungen finden sich im Neugriechischen auch englische Lehnwörter wie z.B. *σαλι* = Schal, *σπρει* = Spray, *στεικ* = Steak, *σουπερ-μαρκετ* = Supermarkt u.a. In der Abhandlung über die neugriechische Gemeinsprache, ihre Entstehung und ihre Verwendbarkeit als Schriftsprache des Leipziger Sprachwissenschaftlers Gustav Soyter bleibt merkwürdigerweise das Deutsche als Entlehnungssprache im Gegensatz zu anderen lexikalischen Einflüssen auf das Neugriechische unerwähnt (Soyter 1937: 47).

Als Ergebnis dieser kurzen Ausführungen von deutschen Lehnwörtern in den Balkansprachen in Auswahl lässt sich feststellen, dass es auf der Balkanhalbinsel wohl kein germanisches Substrat oder Adstrat wie das romanische oder griechische Adstrat gegeben hat. Der germanische Einfluss ist auf das Lexikon beschränkt sowie in einigen wenigen Toponymen der Balkanhalbinsel deutlich. Betreffend den Vortrag von Ivan Pudić, den dieser während des 9. Internationalen Linguistenkongresses in den Haag 1964 mit dem Titel „Die altgermanischen Elemente in den Balkansprachen“ gehalten hat, wurden von Henrik Birnbaum die folgenden kritischen Bemerkungen gemacht (Pudić 1964: 869):

„Den Hauptfehler des Beitrages von Herrn Prof. Pudić sehe ich darin, dass er glaubt, das Balkangermanische, d.h. das Bibelgotische sowie germanisches Namengut auf dem Balkan, mehr oder weniger als einen Bestandteil des balkanischen Sprachbundes behandeln zu dürfen, obgleich dieser Sprachbund, wenn es ihn je als solchen gegeben hat, erst viel später zustande kam.“

Man muss wohl Henrik Birnbaum zustimmen, dass es hier keine Faktoren oder Elemente germanischen Ursprungs gab, die den Balkansprachbund konstituiert hätten. Der Balkansprachbund ist das Ergebnis von romanischem, griechischem und slavischem Adstrat, vielleicht auch einiger Substratwirkungen und entwickelte sich erst dann, nachdem der germanische Einfluss wirksam geworden war.

Es hat sich gezeigt, dass der Einfluss des Deutschen im Wortschatz der Balkansprachen ganz unterschiedlich ist, dieser vor allem abhängig von den jeweiligen kulturhistorischen Einflüssen ist. So finden wir im Serbischen und Bulgarischen und auch im rumänischen semantisch abgrenzbare Felder von Entlehnungen, während für das Albanische und das Neugriechische der gelegentliche deutsche Einfluss im Bereiche des Wortschatzes mehr zufälliger Art gewesen sein dürfte.

Literatur

- Desnickaja 1965:** Desnickaja, A. V. Древние германо-албанские языковые связи в свете проблем индоевропейской ареальной лингвистики. – *Вопросы языкознания* 6. Москва, 1965, 24–43.
- Gamillscheg 1935:** Gamillscheg, E. Romania Germanica. In: *Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*. Berlin-Leipzig, 1935.
- Grimm 1984:** Grimm, J. u. W. *Deutsches Wörterbuch*. München, 1984.
- Hesseling 1903:** Hesseling, D. C. Zu den germanischen Elementen des Neugriechischen. – *Byzantinische Zeitschrift*, 12. Leipzig, 1903, 595–600.

- Jokl 1911:** Jokl, N. *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*. Wien, 1911.
- Kiparsky 1934:** Kiparsky, V. *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. Helsinki, 1934.
- Kluge 1943:** Kluge, F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin und Leipzig, 1943.
- Kretschmer 1934:** Kretschmer, P. Nordische Lehnwörter im Altgriechischen. – *Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache*. XII. Göttingen, 1934, 100–122.
- Loewe 1904:** Loewe, R. Altgermanische Elemente der Balkansprachen. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 39. Göttingen, 1904, 265–334.
- Mackbridge 1985:** Mackbridge, P. *The Modern Greek Language. A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford, 1985, 317.
- Miklosich 1867:** Miklosich, F. *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*. Wien, 1867.
- Mladenov 1909:** Mladenov, St. Старите германски елементи в славянските езици. В: *Сборник на народни умотворения, наука и книжнина*. XXV. София, 1909.
- Poruciuc 2012:** Poruciuc, A. Old Germanisms in the Balkans and Other Parts of Europe. – *Philologica Jassyensia*. VIII, 1. Ed. Alfa, 2012, 181–194.
- Pudić 1964:** Pudić, I. *Alt(ost)germanische Ortsnamen in den Balkansprachen. Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*. Wiesbaden, 1964, 229–236.
- Pudić 1964:** Pudić, I. Die altgermanischen Elemente in den Balkansprachen und die Frage des sog. Balkangermanischen. – *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. The Hague, 1964, 863–869. Hierzu H. Birnbaum dass. The Hague, 1964, 863–869.
- Repnikov 1981:** Repnikov, E. Deutsche Lehnwörter im Bulgarischen. – *1300 Jahre Bulgarien. Studien zum I. Internationalen Bulgaristikkongress*. Sofia, 1981, 1, 303–316.
- Sandfeld 1930:** Sandfeld, K. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris, 1930.
- Schneeweis 1940:** Schneeweis, E. Zur deutsch-serbokroatischen Lehnwortkunde. – *Leben der Völker*. Berlin, 1940, 64–77.
- Schneeweis 1960:** Schneeweis, E. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin, 1960.
- Soyter 1937:** Soyter, G. Die neugriechische Gemeinsprache, ihre Entstehung und ihre Verwendbarkeit als Schriftsprache. – *Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa* 1, 3. Leipzig, 1937, 40–51.
- Thumb 1902:** Thumb, A. Die germanischen Elemente des Neugriechischen. – *Germanistische Abhandlungen Hermann Paul zum 17. März 1902 dargebracht*. Straßburg, 1902, 225–258.
- Uhlenbeck 1893:** Uhlenbeck, C. C. Die germanischen Wörter im Altslavischen. – *Archiv für Slavische Philologie* 15. Berlin, 1893, 481–492.
- Vasmer 1927:** Vasmer, M. Studien über die germanisch-slavischen Beziehungen: 1. Gibt es slavische Lehnwörter im Gotischen? – *Zeitschrift für Slavische Philologie* 4. Leipzig, 1934, 359–361.
- Vasmer 1936:** Vasmer, M. Ältere germanische Lehnwörter im Slavischen. – *Zeitschrift für Slavische Philologie* 11. Leipzig, 1936, p. 50.
- Vasmer 1936:** Vasmer, M. Germanisches und Ugermanisches bei den Südslaven. – *Zeitschrift für Slavische Philologie* 13. Leipzig, 1936. 329–337.

Observations préliminaires sur l'état actuel du lexique balkanique commun dans les langues littéraires¹

Petya Assenova
Université de Sofia St. Kliment Ohridski
petyaass@gmail.com

В доклада се съобщават първите резултати от съставянето на корпус на общо-балканската книжовна лексика и принципите за изработване на речниковите статии на един бъдещ тезаурус, в който вниманието е насочено към семантичния развой на идентичните лексеми във всеки отделен балкански език.

Mots clés : *union linguistique balkanique, lexique balkanique commun, sémantique lexical*

Dans les conditions de bilinguisme et multilinguisme les systèmes des langues balkaniques ont subi des transformations visant à optimiser la communication entre les locuteurs de langues différentes. C'était au cours de ces transformations historiques que l'union linguistique balkanique fut formée. Le lexique est le niveau de la langue le plus sensible à l'influence des phénomènes extralinguistiques – historiques et sociaux, mais il n'est pas pertinent pour existence d'une union linguistique. Néanmoins, le lexique fut l'objet de recherches depuis le début de la linguistique balkanique, en commençant par Fr. Miklosich au milieu du XIXème siècle, jusqu'à nos jours. L'intérêt était fixé surtout sur les emprunts d'une langue balkanique dans une autre: du grec en bulgare et dans les langues slaves de Sud en général (cf. par ex. Vasmer 1908, 1909, 1944, Beševliev 1937, Andriotis 1952, Popović 1955, Ničev 1962, Filipova-Bajrova 1969, Tzitzilis 1990 etc.) et en roumain (cf. Diculescu 1924, Galdi 1939, Mihăescu 1966, etc.); du turque dans les langues voisines (cf. par ex. Miklosich 1884–1888, Skok 1935, Boretzky 1975, Grannes 1970, 1987); du slave en albanais (cf. par ex. Miklosich 1861, Vasmer 1921, Jokl 1923, 1933, Селищев 1931, Çabej 1976, Barić 1955, Десницкая 1963, Ylli 1997) et en roumain (Miklosich 1860, Яцимирски 1903, Цонев 1921, Milăilă 1963, 1964, 1971, Olteanu 1960, Zdrenghea 1967, Nestorescu 1968, Vrabie 1968, Pătruț 1974); du roumain (Capidan 1923, Skok 1924, Nestorescu 1971, Chelaru 1976, Gămulescu 1983, etc.) et de l'albanais (Nasteva 1953, Ismaili 1971, Murati 1984, Hoxha 2001...) dans les langues slaves de Sud.

1. Cependant, dans la linguistique balkanique, une place beaucoup plus modeste est accordée au vocabulaire commun de toutes les langues balkaniques. C'est pourquoi, dans un moment, tout à fait approprié et opportun, en 1991, le linguiste bulgare Maxim Sl. Mladenov a proposé un projet ambitieux pour l'élaboration d'un corpus du lexique balkanique commun qui devrait coordonner les efforts des instituts nationaux de balkanologie de la Bulgarie, de la Roumanie et de la Grèce.

¹ Résultats préliminaires du projet *Common Balkan Lexicon*, réalisé en 2013, à l'aide de *VLAKE (Vlaams Academisch Centrum)*. Centre for Advanced Studies of the Royal Flemish Academy of Belgium for Science and the Arts.

A cause des changements politiques en Europe du Sud-Est, la situation s'est avérée défavorable pour la science, le projet de M. Sl. Mladenov reste un rêve inaccompli. Mais l'essence de son idée, étant toujours vivante, nous amène à un projet pareil, effectué au début de l'année 2013 dans le cadre du Programme de recherches de l'Académie royale flamande de Belgique. Dans cette communication, ce projet mené par le professeur Raymond Detrez de l'Université de Gant et moi, nous nous efforçons de vous présenter les résultats obtenus jusqu'à présent. L'objectif de notre projet, intitulé *Common Balkan Lexicon*, est de poser les bases d'un corpus du lexique balkanique commun. Les diverses études sur le lexique ne donnent pas une idée du volume de ce corpus. Pendant le Réveil national (à partir des premières décennies du XIXe s.), parallèlement avec la formation de nouvelles langues littéraires, le corpus des mots communs devient de plus en plus restreint: l'émancipation linguistique des pays voisins a conduit à une réduction du vocabulaire commun balkanique. Les emprunts faits au turque par ex. sont les premiers d'avoir été éliminés en bulgare et consciemment remplacés par des néologismes d'origine slave. Les mots turcs persistants passent dans les basses couches stylistiques. L'abondance des mots slaves en roumain diminue au profit des dérivés des racines latines.

Le dynamisme de ce processus est digne d'attention, mais le projet se limite à l'état actuel du lexique balkanique commun dans les langues littéraires. Nous ne sous-estimons pas le fait que la communication de la péninsule balkanique était principalement en formes orales et la source la plus fiable d'informations authentiques sur la taille et la composition du vocabulaire commun balkanique soient les dialectes. Pour commencer, nous avons choisi les langues littéraires (standardisées) en tant qu'objet d'étude prévisible où les lexèmes les plus fréquents sont mis en œuvre.

Nous avons constitué le corpus des mots communs des langues qui forment l'union linguistique balkanique ou *Sprachbund*, qui, selon N. S. Trubetzkoy, l'auteur du terme, comprend l'albanais, le bulgare, le grec et le roumain (Trubetzkoy 1928: 17–18). Nous n'avons inclus que des mots qui se retrouvent au moins dans trois des langues de cette union, comme il est de règle aussi pour les phénomènes morpho-syntactiques communs, dits *balkanismes*. Le serbo-croate est qualifié comme *langue balkanique périphérique* (Birnbaum 1967). Pourtant, dans le domaine du lexique (et de la phraséologie), le serbo-croate pourrait être considérée comme membre de l'union linguistique balkanique, c'est pourquoi elle est prise en considération dans le corpus. La présence des mots respectifs dans son vocabulaire est mentionnée, mais leurs significations ne sont pas analysées.

En vertu des critères pour la formation du corpus, les mots communs de deux langues de l'ULB sont exclus: les lexèmes d'origine turque, fréquents et parfois très pittoresques, tels que *чифт* / *çift*, *мек* / *tek*, 'pair / impair'; *сербес* / *serbes* 'fier' en bulgare et en albanais ou *серсем* / *σερσέμης* 'fichu'; *дженабет* / *τζεναμπέτης* 'abusif' en bulgare et en grec, n'y figurent pas. La même chose s'applique aux mots slaves adoptés uniquement en albanais ou uniquement en roumain.

Pour des raisons d'objectivité nous nous appuyons sur les dictionnaires explicatifs édités par les Académies des sciences des pays respectifs, et notamment:

Albanais : *Fjalor i gjuhës shqipe* (43000 lèmes), rédacteur J. Thomai. Tirana, 2006.

Bulgare : *Български тълковен речник* (46000 lèmes), rédacteur L. Andrejčin. (IIIe. éd.). Sofia, 1973 .

Grec : *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* (48000 lèmes), édition de l'Institut „Triandafyllidhis“ (www.komvos.edu.gr.)

Roumain : *Dicționarul explicativ al limbii române*. București. (www.DEX online)

Actuellement, notre corpus comprend 496 entrées (343 pages). Nous avons l'intention de les publier en forme d'un dictionnaire comparatif des langues balkaniques littéraires. Le dictionnaire est organisé sur le principe de thésaurus. Les lèmes sont divisés en trois groupes sémantiques – eux-mêmes divisés en sous-groupes: 1. *Monde intérieur* (tout ce qui concerne le domicile jusqu'au bord du seuil): parties de la maison, vaisselles, vêtements, nourriture, outils, ustensiles; 2. *Monde extérieur* (tout ce qui se trouve à l'extérieur de la maison): *Nature* (relief, objets aquatiques, végétation, animaux) et *Culture* (édifices, milieu urbain, champs); 3. *L'homme*: ses rapports avec lui-même, avec la nature et la culture (qualités, parties du corps, ethnies, professions, parenté; idées, état d'esprit, rapports et comportement sociaux).

Certains échantillons des entrées du dictionnaire sont présentés plus bas.

2. Les observations préliminaires sur l'état actuel du lexique balkanique commun dans les langues littéraires permettent déjà **certaines conclusions**.

2.1. Le statut des mots communs dans l'ensemble du lexique

Les mots communs sont établis dans les langues littéraires, après avoir subi un examen préalable de l'ensemble du tout le vocabulaire commun présumé, d'où il découle que :

1) ils peuvent être considérés comme un *échantillon représentatif* de l'ensemble du lexique balkanique commun;

2) la plupart d'entre eux appartiennent au *vocabulaire littéraire actif*, mais dans les langues balkaniques différentes ils possèdent *différent statut d'emploi*: mots régionaux, vieilliss, mots du langage courant... Une bonne partie des mots turcs sont marginalisés parallèlement avec la marginalisation de leurs dénotatums; certains sont stylistiquement marqués dans une langue, et stylistiquement neutres dans une autre. C'est le cas des mots tels que *кѡише* 'coin', *дюкян* 'magasin', *мохабет* 'conversation', *чифут* 'juif', etc., neutres en albanais et expressifs dans les autres langues balkaniques.

2.2. Les composants d'origine différente

Les mots communs ont des origines différentes: grecque, romano-latine, slave, turque, autochtone ou autre. Dans la grande majorité leur étymologie est déjà éclairée et ne pose presque pas de problèmes. Sans avoir fait des statistiques, nous dirions que les mots venant du turc (soit d'origine persane ou arabe, soit proprement turque) s'avèrent les plus nombreux, à peu-près 52% ou 257. En outre, ils sont représentés dans les quatre langues de l'ULB et en serbo-croate aussi. Une bonne partie du corpus appartient aux mots communs de l'albanais et du roumain qui sont d'origine slave, par ex. *кърнач*

‘cordonnier’, *ковач* ‘forgeron’, *роб* ‘esclave’, *труп* ‘corps, cadavre’, *дар* ‘cadeau’, *неволя* ‘détresse’, *ведро* ‘seau’, etc. Il arrive que les slavismes albano-roumains soient attestés en grec aussi, par ex. *сито* ‘tamis’, *прост* ‘simple’, *блато* ‘marais’. Mais il est rare que cette origine slave soit reconnue dans la littérature grecque spécialisée. Il y en a, pourtant, des exceptions, par ex. *βίδρα* < *видра* ‘loutre’, *κότσι* < *кост* ‘os’, *κούρβα* < *курва* ‘putain’, *βρικόλακας* < *върколак* ‘loup-garou’.

Indépendamment de leur origine, les termes communs du groupe sémantique *Monde extérieur. Nature*, qui se rapportent aux objets de la flore et de la faune, sont abondants, par ex.: *коч* ‘bélier’, *видра* ‘loutre’, *жаба* ‘grenouille’, *чакал* ‘chacal’, *скумрия* ‘maquereau’, *кефал* ‘mulet’, *калкан* ‘turbot’, *мида* ‘moule’;

ластар ‘rejeton’, *дафина* ‘laurier’, *трендафил* ‘rose’, *зюмбюл* ‘jacinthe’, *божур* ‘pivoine’, *кайсия* ‘abricot’, *мушмула* ‘nèfle’, *вишина* ‘griotte’, *фидан* ‘bourgeon’, *зарзават* ‘légumes’, etc.

En principe, les „internationalismes“ ne font pas partie de notre dictionnaire. Un compromis relatif est fait pour la terminologie religieuse et en particulier pour les termes orthodoxes, qui sont d’origine grecque. Dans ce cas, il s’agit des mots spécifiques, utilisés uniquement dans le discours quotidien des Balkans, par ex. *игумен* ‘abbé’, *митрополит* ‘archevêque’, etc.

2.3. Le développement sémantique des mots communs

Dans les conditions de contact linguistique la valeur communicative des mots communs augmente, étant destinée à optimiser la communication entre les locuteurs de langues différentes. D’autre part, les lexèmes communs reflètent la proximité des cultures des Balkans dans l’interprétation du monde objectif (dans la construction de l’image balkanique du monde).

Mais une fois qu’ils ont pénétré d’une langue dans une autre, les mots communs subissent normalement leur adaptation phonétique et morphologique, et aussi un développement sémantique particulier. Les mots communs ne sont plus identiques. Ce développement sémantique les transforme notamment en trésor d’un autre système, du système du vocabulaire de la langue-cible de l’interférence.

Notre recherche sur le lexique balkanique commun accentue spécialement aux transformations sémantiques.

On observe que les mots empruntés dans une époque plus éloignée, ont subi des changements sémantiques plus importants. Prenons comme exemple les mots suivants:

2. Monde extérieur. Culture.

обор м. (+ срхр. *обор*)

алб. **oborr-i** м. :: *oborri i shtëpisë (i shkollës)* ‘дворът на къщата (на училището)’; *si në oborrin e vet* ‘свободно, без страх и без свян, букв. като в двора си’ (= бълг. *Като у дома си*).

(-гр.)

рум. **obór** ср.

1. Страда, ограда за едър добитък, яхър (бълг.)

2. Двор (алб.)

3. Оградено място за добитък; говежди пазар (рум.)

[< бълг., срхр.]

Забележка: Самостоятелен развой на знач., представено в езика източник: ‘оградено място (за животни)’ → ‘двор’ (алб.); ‘оградено място (за животни)’ → ‘пазар за животни’ (рум.).

et

град м. (+ срхр. *grǎd*): *Под тежките му стъпки каменният град изтръпва и намръщен се събужда.* Смирн.

алб. **gardh** м. (**gardhëtar**, -и м., **gardhiq/e**, -ja ж., **gardhisht/e**, -ja ж., **gardhisht/ë**, -a ж., **gardhnaj/ë**, -a ж., **gardh/oj** зл., **gardhol/e**, -ja ж., **gardhor/e**, -ja ж.): **gardhiq/e**, -ja ж., **gardhnaj/ë**, -a ж., **gardh/oj** зл. **gardhim**, -и м., **gardhol/e**, -ja м., **gardhor/e**, -ja м.): *thur gardhin* ‘плета ограда’, *gardhi ka sy (veshë)* ‘оградата има очи (уши) = от хорските очи и уши нищо не може да се скрие’ (срв. бълг. *И стените имат уши*)

гр. **Γαρδίκι** (само като МИ)

рум. **gard** n. (**gardagiu** м, **gărdui** зл., **gărdurăriță** ж., **gărdurărit** ср.)

1. Голямо селище; крепост, твърдина (само в бълг.).

2. Плет, ограда; препятствие (в алб. и рум.)

[< прасл. **gardŭ* ‘оградено място’]

Забележка: Праславянска заемка в съседните езици, както свидетелства отсъствието на ликвидна метатеза.

◇ изр. *A sãri peste garduri* ‘имам неморално поведение, букв. прескачам през оградите’; *A sãri peste (sau dincolo de) gard* ‘преминавам допустимата граница на поведение, отношение, букв. прескачам през (или извън) оградата’; алб. *e kapërceu gardhin* ‘преодоля трудността, която имаше, букв. прескочи оградата’.

La façon la plus naturelle et immédiate d’emprunter des mots dans le processus de la communication bi-(multi-)lingue, c’est d’adopter le nouveau mot parallèlement avec le dénotatum respectif: les réalités inconnues de la culture étrangère entre en circulation dans la vie quotidienne avec sa dénomination dans la langue étrangère, comme par ex. *калдаръм* ‘*rauvé*’, *ракия* ‘*eau de vie*’, *мастика* ‘*mastic*’, *гайда* ‘*cornemuse*’, *кавал* ‘*flûte*’, *леген* ‘*cuvette*’ etc. Habituellement, ils conservent la signification qu’ils ont dans la langue source et ne se caractérisent pas par polysémie, prenons comme exemple :

bulg. **сѣдѣѣ** m.

alb. **sedef**, -i, m.

гр. **σεντέφι** το [sendéfi] & **σιντέφι** το [sindéfi]

roum. **sidéf**

1. Nacre

[< turc *sedef* ‘nacre’ < arabe *sadef* ‘coquille’]

Outre ce type d’emprunt, généralisé partout, les langues balkaniques se caractérisent avec des emprunts de notions élémentaires, qui entrent en circulation côte-à-côte avec les mots primordiaux, en tant que synonymes doublets, par ex. *даскал/учител* ‘enseignant’, *ливада/луг* ‘prairie’, *синор/межда* ‘bordures de champs, lisière’, *кавак/топола* ‘peuplier’, *таван/потон* ‘plafond’...

Pour distinguer ces deux types d’emprunts nous acceptons les termes proposés par A. Desnickaja: *emprunts culturels et historiques* (*культурно-исторические*) pour le premier type, *et emprunts ethno-historiques* (*етно-исторические*) pour le second type

(Десницкая 1988: 134). Les emprunts *ethno-historiques* sont liés à l'interaction entre les différentes ethnies de la péninsule des Balkans et sont pertinents pour l'existence de l'union linguistique. Ils peuvent conduire à remplacer des lexèmes primordiaux en prenant leur place, tels que *каймак* 'crème', *кайма* 'viande hachée', *кюфте* 'boulette de viande', *мезе* 'entrée, zakouski', *верига* 'chaîne', *сунджир* 'chaîne', *маркуч* 'tuyau', *кутия* 'boîte', *сандък* 'boîte', *кош* 'hotte', *панер* 'panier', *боя* 'peinture', etc. Les emprunts *ethno-historiques* qui coexistent avec leurs synonymes d'origine primordiale ont développé des connotations qui les rendent irremplaçables dans le système du vocabulaire balkanique, étant spécialement explicites pour la mentalité de l'homme balkanique. Il s'agit avant tout d'orientalismes: caractéristiques spirituelles, physiques et sociales de l'être humaine, comme *левент*, *батакчия*, *калпазанин* 'fripouille', *будала*, *маскара*: ou rapports interpersonnels, du comportement dans la société, de l'humeur et de l'état d'esprit, comme *хатър*, *хаир*, *халал*, *късмет* 'chance', *кусур* 'défaut', *рахат*, *салтанат*, *мурафет*, *мерак*, *инат* 'tête', *кеф* 'amusement, plaisir'. Je les laisse sans traduction – ils ont tous des propriétés spécifiques: polysémiques, transparente pour les locuteurs natifs des langues balkaniques, imperceptibles pour les autres. Ils portent un coloris spécial et sont indispensables du point de vue du style et de la sémantique.

bulg. *хал* *m.* (+ sr. *hal*): *Такъв му е халът. Не си гледа хала! На какъв хал е!*
alb. *hall,-i* *m.* : *jam në hall* 'в тежко положение съм'

gr. *χάλι* το *Είμαι / βρίσκομαι σε κακό ~ / σε κακά χάλια* 'съм/ намирам се в тежко положение'

roum. *hal* *n.* : *Vai, în ce hal l-am găsit!* 'Въй*, в какво лошо положение го намерих!'

1. 'Etat, situation (habituellement situation difficile) dans laquelle quelqu'un se trouve; malheur, difficulté'

(Положение, състояние, в което някой се намира, обикновено тежко положение, нещастие, затруднение.)

[< turc. *hal* 'état' (sens neuter) < arabe]

Забележка: Общо за всички езици значение, стеснено по отношение на значението в езика източник ('положение' > 'тежко положение'), разговорна употреба, пейоративност срещу неутралност в езика източник и в алб.

бълг. *мерак* *m.* (+ срхр. *мерак*) (**мераклия** *m.*, **мераклия** *ж.*): *Меракът на чичо Денчо. Имам мерак на книги. Мерак ми е да стана учител.*

алб. *merak,-u* *m.* (**merakli,-e** *прил.*, **merakos** *гл.*, **merakosem** *гл.* *възв.*, **merakosj/e,-a** *ж.*, **merakosur** (**i, e**) *прил.*): *kishte merak për punën* 'имаше мерак за работа'; *mos ki merak!* 'не се тревожи, нямай грижа!'; *e bëri për merak (diçka)* 'направи го (нещо) с мерак (с любов и красиво)'; *kishte merak se mos i ngjiste gripin* 'тревожеше се да не се заразят от грип'

gr. *μεράκι* *то:* (**μερακλής** *ο*, **μερακλού** *прил. ж.*, **μερακλίδικός** *-η -ο*, **μερακλίδικα** *нрч.*, **μερακλώνω** *-ομαι гл.*): *Εχω ~ να πάω στο Παρίσι.* 'Имам мерак да ида в Париж.', *Αν το παιδί δεν έχει ~ για γράμματα, μην το πιέξεις.* 'Ако детето няма мерак за учене, не го насилвай.', *Ο παλιός μάστορας δούλευε με ~, όχι τυποποιημένα όπως ο σύγχρονος οικοδόμος.* 'Старият майстор работеше с мерак, не стандартно като съвременния строител.; *Ρετσίνα και μεζέδες για μερακλήδες.* 'Рецина и мезета за мераклии.'

(- рум.)

1. Силно желание, страст.

2. Безпокойство и отговорност, грижа и силна обич към нещо (обикновено определена дейност)

3. Страх, несигурност, притеснение, меланхолия (алб., гр.)

[< тур. *merak* ‘любопытство, любознательност ; желание, влечение; безпокойство, опасение, тревога’ < араб. *mārāqi* ‘ипохондрия’; тур. *meraklı*]

Забележка: Всички значения в езика източник са застъпени в балканските езици с различно отношение между осн. и производни, без да е възприето осн. значение в тур. (‘любопытство, любознательност’).

3. En guise de conclusion

Notre corpus confirme des faits déjà connus concernant le vocabulaire commun balkanique.

Comme on pouvait s’y attendre que la plus grande partie du vocabulaire commun balkanique est composée de noms, faisant appel aux réalités du monde matériel et objectif, et relativement peu de verbes exprimant des actions élémentaires.

Il est particulièrement impressionnant que dans les langues littéraires se sont maintenus de nombreux *mots du discours* (adverbes, interjections, particules : *ама, бре, хич, машала, макар, хайде, аман, де, хем, я, барем, яваш, сефте*), principalement caractéristiques du langage courant et des dialectes. Ce sont des *mots du discours emblématiques* dans les conditions de contact linguistique.

Dans les temps modernes, lorsque les aires du bilinguisme aux Balkans deviennent de plus en plus restreintes, la valeur communicative du lexique balkanique commun devient, elle aussi, de plus en plus restreinte. La valeur communicative du lexique balkanique commun s’appuie aujourd’hui sur le sentiment de proximité spirituelle entre les locuteurs des différentes langues balkaniques.

A notre avis, l’objet le plus valable de l’étude postérieure serait l’évolution sémantique des mots dans chaque langue des Balkans. L’interprétation du contenu sémantique des mots fournirait des informations importantes sur l’interprétation ethnolinguistique du monde objectif.

Bibliographie

Birnbaum 1967: Birnbaum, H. Balkanslavisch und Südslavisch. – *Zeitschrift für Balkanologie*, 3/1967, N 1, 12–63.

Trubetzkoy 1928: Trubetzkoy, N. S. Proposition 16. – In: *Actes du Premier Congrès International des Linguistes*. La Haye, 1928, 17–18.

Десницкая 1988: Десницкая, А. В. Типы лексических взаимосвязей и вопросы образования балканского языкового союза. – В: *Славянское языкознание. X. Международный съезд славистов. Доклады советской делегации*. Москва: Наука, 1988, 131–150.

Sur la postérité en albanais et roumain de la famille du lat. magus

Cătălina Vătăşescu
Institut d'Études Sud-est Européennes
de l'Académie Roumaine, Bucarest
catavata49@yahoo.fr

Die Prüfung des lexikalischen Zaubergebietes im Rumänischen und Albanischen gibt interessante Auskünfte über die Geschichte dieses Zweiges der traditionellen Kultur der beiden Völker und der Zone der Süd-ost Europa. Wir verfolgen die semantische Entwicklungswege der rumänischen und der albanischen Nachkommen der Wörterfamilie des lat. *magus* (< gr. μάγος) (lat. *magia*, *manganus*, **manganear*, **admagire*, *magister*, etc.: gr. μάγος, μαγεία und μαγεύειν, μάγανον, μαγανικόν, μαγανεία, μαγίστρα). Die abgeleitete Verben von *magus* dauerten fort nur im Dakorumänischen, als Elemente des Gefülslexik und nicht des Zaubervokabulars: **manganear* > *mângâia* 'streicheln, liebosen; trösten', **admagire* > *amăgi* 'täuschen, betrügen, verlocken'. Wie *magus*, das Derivat *magia* fehlt im Dakorumänischen. Als Namen für diese Notion funktionieren *farmec* < lat. **pharmacum* (< gr. φάρμακον 'Gift; Heilmittel'; *a farmeca* < **pharmacare*) und das slawische Element *vraĵă* (вража).

Im Albanischen, das Wort *mëngji* 'Zauberei; Heilmittel' wäre erklärbar durch eine lateinische Form mit Nasal: **mangia*; die Nasal erscheint auch in der Form die im Rumänischen bewahrt wurde, **manganear*.

Das arumänische Dialekt hat entlehnt aus dem Griechischen eine spätere Serie, die auch im Albanischen anwesend ist, als Dublette der älteren Elemente: ar. *măyie*, *măyistră*, alb. *magji*, *magjistricë*.

Le mot grec μάγος 'mage, sorcier' (d'origine iranienne, Dauzat, Dubois, Mitterand 1964: 435) est entré en latin, où il est devenu populaire (Mihăescu 1993: 294), avec le sens 'mage, prêtre chez les Perses; sorcier' (Guțu 1983: 725 s.v.). Aucune langue romane n'a conservé le terme latin, les langues romanes occidentales en l'empruntant relativement tard. Le mot roumain *mag*, emprunt slave ecclésiastique (магъ), a le sens 'prêtre chez quelques peuples de l'antiquité orientale', 'roi mage', 'astrologue', 'sorcier' et est attesté pour la première fois au XVIIe siècle (MDA 2010: 1415).

De même, les langues romanes n'ont pas hérité lat. *magia* 'magie, sorcellerie' (< gr. μαγεία). Les idiomes romans occidentaux ont emprunté le mot, à côté de *magus*, au latin; roum. *magie* 'sorcellerie', à étymologie multiple, est beaucoup plus récent que les termes des autres langues romanes et apparaît pour la première fois à la fin du XVIIe siècle; la forme *maghie* est considérée d'origine néogrecque, tandis que la variante *magie* provient du français (MDA 2010: 1415).

Si les termes de base *magus* et *magia* n'ont pas été hérités en roumain, on constate, en revanche, la conservation de deux dérivés verbaux que les autres langues romanes ne connaissent pas, à l'exception de quelques patois du Sud de l'Italie (Candrea, Densusianu 1907: 35, nr. 52 *amăgi*, Mihăescu 1993: 294). Selon Ov. Densusianu (1901: 197, 198), l'influence grecque ancienne en latin a été plus accentuée dans les

provinces danubiennes que dans d'autres contrées de l'Empire (sauf, précisément, le Sud de l'Italie, où se trouvait *Magna Grecia*). Sur la liste des exemples de Densusianu on trouve, précisément, lat. **admagire* (< **magire* < gr. *μαγεύειν* 'charmer, ensorceler, duper, tromper') > roum. *amăgi* 'séduire, tromper, duper' et lat. **manganeare* (< *manganum* < gr. *μάγανον*) > roum. *mângăia* 'consoler, caresser', 'séduire'.

Le lien entre le verbe roumain *amăgi* et *mag* (: gr. *μάγος* 'magicien, sorcier') a été mis en évidence, pour la première fois, par B. P. Hasdeu (1886: s.v. *amăgesc*). Il observait que le verbe *amăgi* n'a pas perdu complètement le sens fondamental 'charme' (sens autour duquel s'organise la famille de *μάγος*). Dans un document du XVIIe siècle, Hasdeu remarque l'association du verbe *amăgi* et du nom *fermecător* 'sorcier' < *farmec* 'charme': *hitlenii oameni și fărâncătorii îndemnă spre amar, amăgind și amăgindu-se* 'Les fourbes et les sorciers poussaient vers malheur, en trompant et en se trompant'.

À l'encontre d'Ov. Densusianu, qui soutenait que les termes que le latin a empruntés au grec sont plus nombreux dans la zone orientale de l'Empire Roman, leur conservation en étant une caractéristique, H. Mihăescu (1966: 53; 1969: 366) est d'avis qu'il ne s'agit pas d'hellénismes connus seulement dans l'Est de l'Empire, mais qu'il est question des mots du latin populaire ayant des représentants – sporadiques, il est vrai – dans l'occident roman aussi (avec des sens éloignés: sp., cat. *amagar* 'menacer', 'ne pas respecter la promesse').

Le verbe *amăgi* est ancien et populaire en roumain, formant une riche famille: *amăgire* 'illusion, séduction', *amăgit* 'trompé, ébloui, séduit', *amăgitor* 'qui trompe, qui dupe, qui séduit', *amăgitoră* 'ruse, tromperie', *amăgeu* 'séducteur, charlatan' (en ancien roumain, avec l'antonyme *neamăgeu* 'sincère, honnête'), *amăgeală* 'tromperie, ruse, leurre', *amăgelnic* 'trompeur, séducteur' (Hasdeu 1886: 764–772, Mihăescu 1966: 54).

L'autre verbe roumain continuant un terme latin dérivé de *magus* est *mângăia* 'consoler, caresser'. Le sens 'tromper, séduire' de l'ancien roumain s'est perdu en roumain actuel. À l'origine de ce verbe il est à supposer une forme latine **manganeare* (la bibliographie de l'explication étymologique chez Avram 1990: 33). Cette forme supposée, contenant la nasale, est prouvée par une série de termes attestés, qui témoignent la présence assez fréquente de la nasale: *manganus* 'sorcier', *mangones* 'dupeurs, commerçants malhonnêtes', *mangonius*, *mangonico*, *mangonium*. Toutes ces formes peuvent être rapportées à l'emprunt que le latin a fait au grec: *μάγανον* 'philtre'; la double consonne occlusive du grec *γγ* serait à l'origine de la nasale en latin, comme résultat de l'adaptation phonétique. Du sens initial de **manganeare*, 'ensorceler qqn par un philtre' (< gr. *μαγανεύω*, Șăineanu 1887: 23, Mihăescu 1993: 321), s'est développé le sens 'séduire', que le roumain a perdu. Par l'atténuation de l'acception péjorative est apparu le sens conservé dans le roumain actuel, 'consoler' (Candrea, Densusianu 1907: 196, nr. 1131, Mihăescu 1966: 55, Mihăescu 1978: 308). Pour ce qu'il est de l'aspect phonétique, il faut souligner la fréquence assez haute de différentes formes avec nasale, tant en latin que dans quelques parlars romans occidentaux. On y pourrait ajouter la glose latine *manganus* = *seductor* et la forme italienne dialectale *manganelle* 'fourberie' (Densusianu 1901: 198).

Au XVIe siècle, il y a des textes montrant que le verbe *mângăia* et ses dérivés (*măngăitoriu*, *măngăiatu*) avaient encore le sens 'enchanter, ensorceler'. On rencontre, par exemple, dans le *Psautier* de 1577 de Coresi, le passage suivant: ...*nu aude glasul măngăetoriului, măngăiatul măngăie-se* (lat.: non auscultat voci mussitantium, utentis

cantionibud peritissimi). Un *Psautier* de 1651 utilisait dans le même passage des dérivés du mot *farmec* (resté, dans le roumain actuel aussi, le terme propre pour ‘charme’): *nu aude cuvântul fermecătorilor; fârmăcătura fârmăcătoriului măestru* (Cipariu 1866: 67, 68; Şăineanu 1887: 21–23; Densusianu 1938: 763), tandis que le *Psautier* „Hurmuzaki” le rendait à l’aide des termes de la famille du verbe *descânta* ‘conjuré, exorciser’: *descântătorilor, descântate, descântă-se* (Densusianu 1938: 763). Chez Dosoftei, au XVIIe siècle, on rencontre la forme ancienne *mângănetură* (aujourd’hui, *mângăietură* ‘caresse’, assez rare à son tour) avec le sens, maintenant hors d’usage: ‘sacrifice afin d’amadouer le dieu’, ainsi que le nom *mângăinii* f.pl. ‘charmes’, expliqué dans une note marginale du manuscrit par *fapturi* ‘sortilèges’ (Şăineanu 1887: 22). À son tour, l’adjectif *mângaios* était employé avec le sens ‘séducteur, trompeur’ (Densusianu 1938: 763). Il est intéressant de constater l’association de l’adjectif *mângaios* et du verbe *amăgi* chez Dimitrie Cantemir: *Frumoasă şi ... mângăioasă la vedere iaste poama morţii; nu te amăgi* (Şăineanu 1887: 22).

Le sens hérité du verbe *mângăia* est peu fréquent même dans les textes du XVIIe siècle et sort d’usage assez tôt. Pourtant, *mângăia*, tout comme *amăgi*, continue à occuper, avec les sens gagnés en roumain, une place importante. Il faut observer que *mângăia* ‘caresser, conforter’ supplée l’absence du descendant du lat. *consolare*¹.

*Il faut retenir, donc, l’existence en roumain de deux verbes hérités du latin, tous les deux faisant partie à l’origine du lexique des charmes, organisé autour du mot magus (< gr. μάγος). Il est intéressant de constater aussi qu’ils aient perdu tôt la qualité initiale, devenant des termes de la vie affective. Ils se sont spécialisé du point de vue sémantique, amăgi développant un sens péjoratif, mângăia un sens mélioratif, fait qui expliquerait leur maintien à la fois. En ce qui concerne l’aspect phonétique, il faut remarquer la présence de la nasale en mângăia, et son absence en amăgi*².

L’albanais continue le nom lat. *magia* (Meyer-Lübke 1904: 1050; Bonnet 1998: 334, 338), absent en roumain. Alb. *mëngji* conserve le sens de l’étymon, ‘magie, sorcellerie’, et lui ajoute le sens nouveau ‘médecine; remède’. Le mot apparaît fréquemment dans le premier livre en albanais, un livre de messe (*Meshari*) traduit en 1555 par Gjon Buzuku; il forme syntagme avec le verbe *ban* ‘faire’: *ban mëngji* ‘ensorceler’. À côté de l’emprunt ancien fait au latin il y a une variante relativement plus récente, *magji*. Buzuku utilise les deux variantes dans la même phrase: *E ma vien një Ungjill..., qi anshtë fjala e dëreja e Tinëzot, se gjithë magjitë e mëngjitë e tu* ([Afin de guérir quelqu’un] mieux vaut [lui lire] un Évangile ..., qui est la vraie parole du Dieu, que toutes les magies et [tous] les remèdes [ou les magies ?])³.

Dans l’emprunt albanais ancien *mëngji*, on observe la présence de la nasale, que nous avons déjà mentionnée dans plusieurs mots latins de la famille de *magus* et de

¹ À l’encontre du roumain, en albanais le verbe latin *consolare* a été conservé: *ngushëlloj, ngushulloj*. Le mot fait partie, d’ailleurs, des éléments latins conservés seulement en albanais (Mihaescu 1993: 59, 63). La forme sans préfixe, *gushëllim*, chez Franciscus Blanchus (1635); une variante à initiale sourde chez Buzuku (1555) (Bonnet 1998: 225, 347).

² Nous sommes en face d’un exemple spécial de doublets, où les deux éléments sont hérités. Le doublet est absent en Gabinschi 2007: 116 (s.v. *magus*), où apparaît seulement *amăgi*, et en Moroianu 2005, qui ne discute pas la famille de *magus*.

³ „Meshari” i Gjon Buzukut (1555) „Le livre de messe” de Gjon Buzuku, 1555, édition critique d’Eqrem Çabej. II, Tirana, 1968: 61.

magia conservés en roumain (*mângâia*) et dans quelques idiomes romans⁴.

L'origine du mot albanais *mëngji* est soumise à une assez longue discussion. À l'avis d'Eqrem Çabej (1976: 346-347), à cause du sens «médecine, remède», il devrait être considéré variante du terme *mjekí*, dérivé de *mjek* < lat. *medicus*. L'explication néglige le sens «sortilège» et la présence de la nasale. Vl. Orel (1998: 261) accepte l'explication du lat. *magia* donnée par W. Meyer-Lübke, mais suppose l'influence, due à l'étymologie populaire, de l'adjectif *mëngjër* 'gauche'. Il fait appel à ce mot, fort probablement pour expliquer l'apparition de la nasale. Ce rapprochement, pourtant, a des importants inconvénients sémantiques, vu que *mëngji*, par le sens 'remède', développé en albanais, ne doit pas être conçu exclusivement comme un terme ayant un contenu défavorable, mais tout au contraire. L'apparition du sens 'remède' dans le cas de ce terme pourrait être rapprochée de l'évolution du roum. *mângâia*, qui a perdu le sens 'charmer, ensorceler' à la faveur de celui de 'caresser, consoler'. De la sorte, le mot albanais et celui roumain gagnent le sens «réconfort» et accentuent le côté positif du contenu sémantique.

Dans la langue des textes anciens, le terme *mëngji* a été la base d'une famille de dérivés assez riche, ayant aussi l'acception 'guérir': *mëngjis* 'charmer, captiver; guérir', *mëngjim* 'remède, cure', *mëngjistar* 'sorcier' (Mann 1948: 281).

Nous avons mentionné que, déjà chez Buzuku, il y a, de même, le nom plus récent *magji*. La forme sans nasale a aussi une famille importante: *magjoj* 'charmer', *magji*, -u 'sorcier', 'roi mage', *magjistar* adj. 'magique', *magjistrice* n.f. 'sorcière' (Mann 1948: 259); en albanais actuel on a les variantes *magjistar* n.m., *magjistare* (*magjistrice*) n.f. (Kostallari, Thomaj, Lloshi, Samara 1980: 1047). On peut constater que la variante plus récente appartient exclusivement au vocabulaire magique.

Il faut mentionner, de même, la série *magjeps* 'ensorceler', *magjepsje* 'ensorcellement', *magjepsur* 'charmé'.

En aroumain et meglenoroumain sont usuels les emprunts assez récents faits directement au grec, avec la conservation du sens de l'étymon: ar. *may* < *μάγος* 'sorcier, mage', *máye*, *máysisă*, *máyise* < *μάγισσα* 'sorcière'; *amáye* 'sortilège, charme', *amáe*, *amáie* 'id' < *μάγια* (τα) 'sortilèges', *máye* 'sortilège, charme'⁵ < *μαγεία* 'id' (Papahagi 1974: 141, 142, 763, 775); *măyipsescu* 'ensorceler' < *μαγεύω* 'ensorceler', avec les dérivés *măyipsire* 'incantation', *măyipsit* 'enchanté' (Papahagi 1974: 775, 776)⁶.

On peut ajouter *măyistru*, *măyistră* 'sorcier', 'sorcière' < gr. *μάγισσα*, *μαγίστρα* (Papahagi 1974: 776)⁷.

En meglenoroumain, *maghesnic* 'sorcier' (Papahagi 1902: s.v.) est emprunté au bulgare: *магьосник* 'charmeur, enchanteur, magicien'. En albanais du XVIe siècle, *magjistik* (f. *magjistikë*) provient du serbe ancien *магесъникъ*, dérivé de *магия* (Svane

⁴ Bonnet 1998: 334, 338, qui démontre d'une manière convaincante l'origine latine (*magia*) du mot albanais, ne prête pas d'attention à la nasale et ne se réfère pas aux possibles correspondances avec les langues romanes qui présentent le même phonème. La forme **mangia* semble conservée uniquement en albanais.

⁵ Ar. *máye* est, probablement, de la même époque que l'alb. *magji*.

⁶ Cette série correspond au group formé en albanais des termes *magjeps* 'ensorceler', *magjepsje* 'ensorcellement', *magjepsur* 'charmé' (voir au-dessus). Vu la coïncidence de forme, on peut supposer que le mot aroumain ait été influencé par l'albanais aussi.

⁷ Les termes *magjistar* n.m., *magjistare* n.f., qui correspondent aux formes aroumaines, sont dérivés en albanais de *magji*.

1992: 213–214). Il s’agit, donc, d’une autre voie et d’une autre période de circulation des représentants des mots grecs et des termes latins, par l’intermédiaire des idiomes slaves du sud. Tous ces emprunts, faits par l’aroumain et l’albanais à des différentes périodes, sont absents en dacoroumain.

Tache Papahagi constate que dans le dialecte dacoroumain on fait la distinction entre les actes nuisibles, maléfiques et ceux restaurant l’ordre considérée normale et favorable: les actes hostiles portent le nom de *farmec* ou *vrajă* (< sl.)⁸. Les dérivés verbaux du terme latin *magia*, que le roumain a hérités, *amăgi* et *mângâia*, ont perdu tôt le sens magique. Les incantations qui aident à réparer les actions nuisibles portent le nom conservé du latin *descântece* (Candrea, Densusianu 1907: nr. 356). L’organisation du vocabulaire magique du dacoroumain a des traits qui la différencient de celle des dialectes sud-danubiens. En aroumain sont absents les continuateurs des termes latins **a(d)magire* et **manganeare*.

Les faits que nous avons présentés esquissent dans les idiomes du Sud-est de l’Europe une longue et bien ramifiée histoire, directement ou par le truchement du latin, des termes grecs *μάγος* et *μαγεία*. Dans la zone sud-est européenne, seul le dacoroumain a conservé, en tant qu’éléments hérités du latin populaire, les verbes dérivés **admagire* (formé en latin) et **manganeare* (pris comme tel en latin du grec). Les sens initiaux des mots roumains, présents dans les premiers textes, ont été abandonnés à la faveur des sens, innovés tôt, du domaine de la vie affective.

En albanais, on constate, dans le cas du terme *mëngji*, le rôle du latin dans la transmission du mot grec ancien *μαγεία*. Il faudrait supposer une forme latine avec nasale (**mangia*). La présence de la nasale est prouvée tant par une série de formes, dont plusieurs, isolées, apparaissent dans la Romania Occidentale, que par le mot latin qui est à l’origine du roum. *mângâia*. À l’encontre du roumain, en ajoutant au mot en question une acception favorable, l’albanais n’a pas perdu complètement le sens d’origine. Plus tard, l’albanais a emprunté directement le mot grec *μαγεία*, exclusivement comme terme magique.

En aroumain et meglenoroumain le terme grec *μαγεία* et ses dérivés sont empruntés assez tard, probablement à la même époque que la deuxième couche d’emprunts en albanais. La couche ancienne, qui correspond aux éléments du dacoroumain et à la couche de l’emprunt latin en albanais (*mëngji*), est absente en aroumain.

Le grec a été la source pour des emprunts que les langues slaves ont faits aussi. Une recherche systématique suivra tant les voies des emprunts faits par le bulgare et le serbo-croate que les directions des emprunts que les langues voisines (sauf le dacoroumain) ont fait, après, aux langues slaves du sud.

Le système dacoroumain est caractérisé par l’opposition entre, d’une part, le terme hérité, que le latin a emprunté au grec, *farmec*, et l’emprunt slave synonyme, *vrajă*, et, d’autre part, le terme latin propre, que le dacoroumain (les autres dialectes roumains aussi) a conservé, *descânta*.

⁸ Roum. *farmec* ‘incantation magique’ fait partie, tout comme *amăgi* et *mângâia*, des mots grecs anciens entrés en latin est conservés en tant que mots hérités: lat. **pharmacum* (< a.gr. *φάρμακον* ‘poison, médecine’), *farmeca* ‘ensorceler’ < lat. **pharmacare* (Mihăescu 1966: 51). Le nom alb. *farmak*, plus récent, conserve le sens du grec, ‘poison’: *farmakos* vb. ‘empoisonner’ (Kostallari, Thomaj, Lloshi, Samara 1980: 455, 456). Roum. *vrajă* et *vrăji* < sl. *вража, вражуму*. On pourrait supposer que ces mots ont remplacé avec le temps *amăgi* (< **admagire*) et *mângâia* (< **manganeare*) du vocabulaire magique du roumain.

Bibliographie

- Avram 1990:** Avram, Andrei. *Nazalitatea și rotacismul în limba română*. București: Editura Academiei Române, 1990.
- Bonnet 1998:** Bonnet, Guillaume. *Les mots latins de l'albanais*. Paris: L'Harmattan, 1998.
- Candrea, Densusianu 1907:** Candrea, I.-A., Densusianu, Ovid. *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. București: Socec, 1907.
- Çabej 1976:** Çabej, Eqrem. *Studime gjuhësore në fushë të shqipes*. Prishtina: Rilindja, 1976.
- Cipariu 1866:** Cipariu, Timotei. *Principie de limbă și de scriptură*. – In: Timotei Cipariu. *Opere*. I. Ed. Carmen-Gabriela Pamfil, Gavril Istrate. București: Editura Academiei Române, 1987.
- Dauzat, Dubois, Mitterand 1964:** Dauzat, Albert, Dubois, Jean, Mitterand, Henri. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. IVe éd. Paris: Larousse, 1964.
- Densusianu 1901:** Densusianu, Ovid. Histoire de la langue roumaine. I. 1901. – In: Ovid *Densusianu. Opere*. II. *Linguistica*. Ed. V. Rusu, B. Cazacu. București: Minerva, 1975.
- Densusianu 1938:** Densusianu, Ovid. Histoire de la langue roumaine. II. 1938. – In: Ovid *Densusianu. Opere*. II. *Linguistica*. Ed. V. Rusu, B. Cazacu. București: Minerva, 1975.
- Gabinschi 2007:** Gabinschi, Marcu. *Dicționar de rizodublete etimologice ale limbii române*. Chișinău, 2007.
- Guțu 1983:** Guțu, G. *Dicționar latin – român*. București: EȘE, 1983.
- Hasdeu 1886:** Hasdeu, B. P. *Etymologicum Magnum Romaniae*. I. 1886. – In: B. P. Hasdeu. *Etymologicum Magnum Romaniae*. Ed. Gr. Brâncuș, I. București: Minerva, 1972.
- Kostallari, Thomaj, Lloshi, Samara 1980:** Kostallari, Androkli, Thomaj, Jani, Lloshi, Xhevat, Samara, Miço (ed). *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*. Tirana: Mihal Duri, 1980.
- Mann 1948:** Mann, Stuart E. *An historical Albanian – English dictionary*. London, New York, Toronto: The British Council, 1948.
- MDA 2010:** *Academia Română. Institutul de Lingvistică „Jorgu Jordan – Al. Rosetti“* (București). Eugen Simion, Marius Sala (éd.). București: Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- Meyer-Lübke 1904:** Meyer-Lübke, Wilhelm. Die lateinischen Elemente im Albanesischen. – In: Gröber, Gustav (ed.). *Grundriß der romanischen Philologie*, P. Strasbourg: Karl J. Trübner, 1904.
- Mihăescu 1966:** Mihăescu, Haralambie. *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*. București: Editura Academiei Române, 1966.
- Mihăescu 1969:** Mihăescu, Haralambie. Influența veche greacă. – In: Coteanu, I., Fischer, I., Sala, M. (ed.). *Istoria limbii române*. București: Editura Academiei Române, 1969, 366–367.
- Mihăescu 1978:** Mihăescu, Haralambie. *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*. Bucarest: Editura Academiei Române: 1978.
- Mihăescu 1993:** Mihăescu, Haralambie. *La romanité dans le sud-est de l'Europe*. Bucarest: Editura Academiei Române, 1993.
- Moroianu 2005:** Moroianu, Cristian. *Dublete și triplete etimologice în limba română*. București: Editura Universității din București, 2005.
- Orel 1998:** Orel, Vladimir. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 1998.
- Papahagi 1902:** Papahagi, Pericle. *Megleno-Români*. I–II. 1902.
- Papahagi 1974:** Papahagi, Tache. *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. IIe éd. București: Editura Academiei Române, 1974.
- Svane 1992:** Svane, Gunnar. *Slavische Lehnwörter im Albanischen*. Aarhus: Aarhus University Press, 1992.
- Șăineanu 1887:** Șăineanu, Lazăr. Încercare asupra semasiologiei limbei române, Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor. – In: Lazăr Șăineanu. *Încercare asupra semasiologiei limbei române*. Ed. Livia Vasiliuță. Timișoara: Editura de Vest, 1999.

Accent changes of Greek loanwords in Bulgarian language

Mirena Patseva

Assoc. prof. PhD, Sofia University „St. Kl. Ohridski”

mirena.patseva@gmail.com

Какви изисквания и ограничения причиняват акцентните промени при лексикалните заемки от един език в друг? Това е въпросът, на който се търси отговор в три направления: културно-историческо, морфологично и прозодично. За илюстративен материал се използват акцентни промени от типа: *μελωδία* – *мелодия*. Това акцентно изместване от пенултимната сричка може да изглежда изненадващо на фона на доминиращия акцентен модел в български език – именно на пенултимната сричка (Мишева 1991).

Изместването на словното ударение с една сричка напред в разглежданата група намира обяснение в общата картина на деривационните процеси при имената от женски род. Деривационните суфикси при съществителните от женски род са предимно неакцентувани и преакцентувани. Приобщаването към общия модел може да е вероятна причина за акцентното изместване на морфологично ниво. На прозодично ниво можем да търсим обяснение на акцентните трансформации в доминирането на формалните изисквания в гръцки и морфологичните в български език.

Accent changes occur in the process of transition and assimilation of lexical units from one language to another. What requirements or restrictions cause them? I'll try to seek an answer to this question in three directions: cultural, morphological and prosodic. The main topic is the interaction between prosody and morphology in the frame of Optimality Theory (OT).

Greek loanwords compose one of the largest group among loanwords in the Bulgarian lexicon. Sometimes however the recognition of parallel units is impeded because of various phonological reasons, including not least their different accent pattern. If the lexical accent is not on the right spot – that makes the word unrecognizable. The accent shift occur sometimes along transformation of gender characteristic

For example the neuter gender nouns often transform through epenthesis or elision into masculine gender nouns:

<i>ἀρώμα</i>	<i>аромát</i>	<i>aroma</i>
<i>αυτόγραφο</i>	<i>автогрáф</i>	<i>autograph</i>
<i>ἐπίθετο</i>	<i>епíтет</i>	<i>epitet</i>

Accordingly the accent characteristics of the words changes. They receive ultimate accent, which is distinctive accentual pattern of masculine gender nouns in Bulgarian language (Patseva 2012).

Feminine gender nouns from Greek origin also often undergo accent migration. For example nouns ending on *-ία* and *-ή* in Greek which have accent on the suffix (in the first case on *iota*, and in the second – on the final *ita*). In Bulgarian language however the words are accented on the syllable before the suffix:

(1)	μουσική εστηθική	мýзика εστéтика	music aesthetics
(2)	μανία μελαγχολία μελοδία	мáνια меланχóλια μελόδiα	obsession melancholy melody

I'll focus on the latter case, the nouns of the type of μελωδία (melody), changed into *μελόδiα* and try to trace the placement of the Greek loanwords in our lexicon. My main goal is to look for an explanation of accent changes on the level of morphological and prosodial requirements specific to both languages in the frame of OT and the Head Dominance Theory.

Approximately 2000 words in Bulgarian language have the ending *-ия* according the *Reverse Dictionary of Bulgarian academy of science – BAS* (Murdarov and oth. 2011). The Greek loanwords among them have a significant place. Many of them belong to the terminology vocabulary and international cultural lexicon. Most of the nouns in this group have abstract meaning: *αρμονία – хармóния, αναλογία – αναλόγiα, ειρωνεία – ирония*, denote scientific disciplines like *αστρολογία – астролóгiα* or are proper names like *Αντωνία*. There are also few nouns with concrete meaning like *βανίλια – вани́лия*. We can consider them derived nouns with the suffix *-ia*, because there are also adjectives and verbs composed in the language:

*хармония, хармоничен, хармонирам, хармонизирам;
ирония, ироничен, иронизирам.*

The lexical accent of most of them shifts one syllable forward from the position of the original language and appear on the antepenultimate syllable before the suffix. Accent matches are few: *μαγεία – маγiя, τυραννία – тиранiя (magic, tyranny)*.

Why Bulgarian language do not accept the penultimate forms *μανία, μελαγχολία*? This non-acceptance is surprising on the background of the general accentual picture of the language: penultimate stress is most common in Bulgarian language. According to Misheva trisyllabic structures with penultimate stress are statistically the most common lexical unit (Misheva 1991).

(I) One possible answer of the question can be on the level of cultural history: foreign accents and rhythmic patterns are not accepted "intentionally" or because of a subconscious reluctance to accept the words with their overall rhythm and prosodic features. The prosodic shift may be a way to mark a token as separated in a certain class. As Stojkov says:

Among all the nations with which the Bulgarians have come into contact ... of the Balkan Peninsula, the most powerful and the longest were their relations with Greece and Turkey. Most of the Greek and Turkish words in Bulgarian language did not follow the way of voluntary loan, through cooperation, but a violent way, the way of restriction and persecution of Bulgarian language during the Greek and Turkish rule. Bulgarian people have a strong resistance to the Greek and Turkish influence, fighting with him, but they were forced to accept in his language many Greek and Turkish words (Stojkov 1993).

I do not think that we can accept this as a main explanation for accentual changes of Greek loanwords because Bulgarians change the accent characteristics of borrowing not only from *Greek (and Turkish)* language, but also from Western European languages. For example the typical Germanic accentuation on the leftmost syllable is most often violated. For instance:

<i>student</i>	<i>студѐнт</i>
<i>character</i>	<i>харáктер</i>
<i>instrument</i>	<i>инструмѐнт</i>

Languages have different degree of tolerance of foreign elements. For example foreign words in Greek often are not attributed with compulsory Greek endings and are recognizable at first glance as foreign – *μπεζ, ροζ*. Bulgarian language is more tolerant or more "open" to foreign elements: foreign words receive suffixes *бежов* and *розов* (exceptional are some expressive adjectives of Turkish origin as *инат stubborn*). In the field of accentuation loanwords are also most often assimilated through accent shift.

(II.) The next level of explanation is connected with the morphological and prosodic interaction: Assimilated loanwords appear in a particular relationship with the lexical units of Bulgarian vocabulary. They have to individuate and differentiate themselves rhythmically. Words ending on *-ия* belong to different groups:

- Country names: *Бългáрия, Гърцiя*, accented always on the syllable before the derivational suffix.
- First conjugation verbs: *тiя, бiя, шiя, крiя*, accented on the penultimate syllable.
- Negative connotation nouns: *лакомiя, скъпотiя*.
- Masculine gender nouns from Turkish origin with suffix: *-лия and -джия/чия* : *късметлiя, бургазлiя, бояджiя, обирджiя, майтапчiя*. The suffixes exist in accented and unaccented variants. Interestingly, if the suffix is not accented, the stress falls on the leftmost syllable, so the suffix appears in pre-pre-accented form: *хáсковлия, цiркаджия, стóпаджия*. (*a man from Haskovo, circus artist hitchhiker*)¹ (*Reverse Dictionary BAS 2011*).

The Greek loanwords ending on *-ия* take the "free" accent position before the suffix. They coincide with the accentual pattern of the country names as spatial or abstract scientific field nouns and differ from the other groups.

In this way they identify themselves with the majority of feminine gender nouns in Bulgarian language accented on the syllable before the suffix with unaccented or pre-accented suffix (Table 1.).

¹ We can continue with the plural forms of neutral nouns like *пoнiятия, величия*.

Table 1. Accentual characteristic of main feminine gender derivational suffixes.

Nonaccented / preaccented suffixes	Accented suffixes
<p>-ка (2500)¹: marker for feminine gender</p> <p>α. nomina agentis: <i>готвачка</i></p> <p>β. nomina actoris: <i>баничарка</i></p> <p>atributiva: <i>българка</i></p> <p>patientis: <i>грешка</i></p> <p>instrumenti: <i>отвѣртка</i></p> <p>actionis: <i>справка</i></p> <p>-ост (2500) essendy: <i>младост</i></p> <p>-ика (360) essendy: <i>естетика</i></p> <p>-лка (90) instrumenti: <i>бъркалка</i></p> <p>-лня (25) loci: <i>чакълня</i></p> <p>-ница (30) loci: <i>сладкарница</i></p> <p>actionis: <i>гоненица</i></p> <p>-ба (20) patientis / actionis: <i>продажба, жалба</i></p> <p>-ица (100) <i>стóлица, кáтерица</i> + open group of deminutive: <i>тóчица</i></p>	<p>-ица (45) nomina atributiva <i>старица</i> + open group of deminutive: <i>мушица</i></p> <p>-инá (24) nomina essendy: <i>добринá</i></p> <p>-отá (30) nomina essendy: <i>красотá</i></p> <p>-отíя (20) nomina essendy: <i>скъпотíя</i></p> <p>-ба (7) nomina patientis / actionis: <i>стрелбá, творбá</i></p>

The prevailing meaning of the noun group under consideration is abstract: *хармония, ирония, мания, меланхолия* (*harmony, irony, mania, melancholy*). Abstract words of the group of *nomina essendy* show similar prevailing tendency of accentual pattern –before the derivational suffix (Table 2.), such as *младост, съседство* (*youth, neighborhood*)².

Table 2. Accentual characteristics of suffixes of *nomina essendy*

Accented derivational suffixes: -ина, -отá, -лък, -и́зъм, -у́ра	Pre accented derivational suffixes: -ост, -ест, -ие, -ица, -ство, -ика, -тика, -ция
<p><i>добринá</i> (24)²</p> <p><i>красотá</i> (30)</p> <p><i>докторлък</i> (20)</p> <p><i>буди́зъм</i> (450)</p> <p><i>култу́ра</i> (50)</p>	<p><i>младост</i> (2500) <i>бóлест</i> (5)</p> <p><i>богáтство</i> (900)</p> <p><i>адаптáция</i> (800)</p> <p><i>величíе</i> (700)</p> <p><i>фíзика, генéтика</i> (160, 180)</p> <p><i>дивацíна</i> (80)</p> <p><i>безрéдица</i> (10)</p>
570	5235

So loanwords find their place in the system of the host language. Furthermore, we can see that the morphological units – suffixes have their accentual prespecifications. They build distinctive accent patterns and contrasts in the language.

Feminine gender nouns are rarely accented on the final syllable which in most cases is open: Two trends can be observed: in terms of OT and in particular of Head Dominance Theory:

² The amount of words with unaccented suffix of feminine and neutral gender is nearly is ten times more than those of accented suffix.

1. Light syllables are not accented (word stress depend on the type of syllable according to the Weight-to-Stress-Principle in OT – WSP)
2. The head of the word define the accentual pattern (Head domination or Faith Head). Derivational suffixes of feminine gender are most often unaccented or pre-accented

The head in derived words coincides with derivational suffix, which defines the accent position. As Radeva pointed out: *...suffixes usually define the categorical meaning of the word, because their ending is a formal mark of belonging to particular part of the speech.* (Radeva 2007: 66).

The majority of nouns of masculine gender have ultimate accent on the last closed syllable, usually derivational suffix (Patseva 2012). This trend reflects two basic constraints in OT:

1. Heavy syllables are accented (in accordance to WSP).
2. The head of the derivative word and the word stress are associated (Faith Head).

The accent in loanwords in masculine often shift to the final syllable. They fit into the overall picture of accent patterns in the process of assimilation of the lexical item into the new system .

These observations can be interpret in the light of the of **Head Dominance Theory** of Anti Revitiadu within OT: morphemes have their inherent accent features: Some of them are marked, others – not. Those who are marked can be accented, pre-accented , post- accented or un- accented. In Greek language morphemes are pre-specified. For example:

unaccented: *ανθροπ-*...

accented: *κλιων-, φαντάρ-*

post-accented: *ουραν-, αγορ-*

(Revitiadu 1999)

The suffix *-ία* is marked and accented In Greek: *Θεσσαλία, μελαγχολία* (with some exceptions). The Greek loanwords from this group In Bulgarian language occur predominantly with accent on the syllable before the suffix because feminine gender suffixes are most often unaccented or pre-accented and this is one possible reason for the changed pronunciation до Greek loanwords.

(III) Besides the morphological level of explanation, however, there may be structural or prosodial level also. According to Revitiadu Greek language obeys strictly constraints for word form. One of them is the requirement of a Hierarchical Alignment (HierAl). It requires to align the lexical stress with prosodial constituent that contains it (Ito & Mester 1995). That means that the accent occurs on the left or right margin of the prosodic unit. This requirement is also called **binarity** of prosodial word.

Eligible models according to HierAl consist of binary structures of steps (F) and syllables (σ). Those which consist of three elements as σFF , $\sigma F\sigma$, $F\sigma F$ are unacceptable. Lexical units under consideration like (*μελω*)(*δία*) fit perfectly well to the HierAl constraint. According to Revitiadu the unacceptable pattern are not attested among the marked lexical units in Greek (but only among unmarked units with antepenultimate stress as regular *αστράγαλος* (*ankle*)).

In Bulgarian language however accents patterns with three elements like $\sigma F\sigma$ are not problematic. Such are many of the loanwords like: *ме(лѳди)я, хар(мѳни)я*. They are preferred, although they violate fundamental rhythmic condition Hier A1. That means that morphological constraints for Head domination dominate over the rhythmic ones: Faith Head >> Hier A1

Conclusion

- There is interaction between prosody and morphology on the level of assimilation of loanwords.
- The accentual pattern differences between Bulgarian and Greek languages reflect the domination of well formedness in Greek, whereas the faithfulness to the morphological head in Bulgarian.

References

- Мишева 1991:** Мишева, Анастасия. *Интонационната система на българския език*. София: Изд. на БАН. 1991
- Мурдаров 2011:** Мурдаров, Владко и др. БАН, Обратен речник на българския език. София: Издателство Изток-Запад. 2011.
- Пацева 2012:** Пацева Мирена *За словното ударение в български език, изучаван като чужд*, София: Университетско издателство „Св. Кл.Охридски”. 2012
- Радева 2007:** Радева Василка. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*, София: Университетско издателство „Св. Кл.Охридски”. 2007.
- Стойков 1993:** Стойков Стойко. *Българска диалектология*, София: Издателство на БАН. 1993.
- Ito & Mester 1995:** Junko Ito & Armin Mester. *Markedness and Word Structure* <http://roa.rutgers.edu/files/255-0498/roa->
- Revithiadou 1999:** Revithiadou, Anthoula. *Headmost accent wins*. The Hague: Holland Academic Graphics. 1999
- Prince & Smolensky 1993:** Prince, Alan & Paul Smolensky. 1993. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Ms., Rutgers University and University of Colorado. 1993.
- McCarthy & Prince 1993:** McCarthy, John & Alan Prince. 1993a. *Prosodic Morphology I: Constraint interaction and satisfaction*, Ms. University of Massachusetts, Amherst & Rutgers University. 1993.
- Rene 1999:** Kager Rene. *Optimality Theory*. Cambridge University Press. 1999.

Отново за изразяване на приблизително количество в румънския и българския език

Силвия Михайлеску, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
mihalesku@abv.bg

Руксандра Ламбру, Букурещки университет
axural@yahoo.com

The article aims at presenting and comparing the linguistic means of expressing the approximate quantity in the two languages and to point out the differences and resemblances which exist in the way the numerical approximation is marked. A semantic and syntactical classification is made of the structures integrating the numeric approximation category. Examples thereof are given in the Romanian, Bulgarian, French and Serbian languages. A totally different case is that of the *un/едно/један* lexeme, when associated to a numeral or a numerals succession marking approximation that is to be found in Romanian, Bulgarian and Serbian, but is absent in French.

Под категорията *приблизителност* разбираме:

Операцията за преценяване на дадено количество, за установяване на темпоралните и пространствените координати на действието или за означаване на даден предмет, когато говорещият прибегва до нея, имайки като ориентир едно число, една точка в пространството или група от предмети (Krieb-Stoian 2011: 31).

Количествената приблизителност представлява вариант на тази категория и се осъществява, когато говорещият преценява дадено количество, отнасяйки го до едно число. Количествената приблизителност има висока фреквентност в устната реч, където тенденцията към апроксимация е обусловена от типичните за разговорната реч характеристики – спонтанност, неточност, бързина.

Настоящата статия представлява продължение на предишно изследване¹, посветено на изразяването на приблизително количество в румънския и българския език. Румънският и българският език притежават богати средства за изразяване на това езиково явление. Много често те са идентични и различията са малко. Направеното съпоставяне на средствата за изразяване на приблизителността в двата балкански езика ни мотивира да проследим това явление в съпоставка с друг романски и друг славянски език. За нашия анализ избрахме френския и сръбския език. Смятаме, че би било интересно да проследим как се отразява разглежданата категория на лексикално и синтактично равнище в другите два езика, единият – сроден с румънския, а другият – с българския. Ще се опитаме да направим семантично-синтактична класификация на моделите, които изграждат разглежданата категория, тъй като по този начин се открояват по-лесно езиковите сходства и различия.

¹ Ламбру, Р., С. Михайлеску. Изразяване на приблизително количество в румънския и българския език (статия под печат).

От синтактична гледна точка *приблизително количество* се появява в нумерално-субстантивното словосъчетание, към което се прилага един апроксиматор. Апроксиматорите са лексикални единици, които в тази структура модифицират числителното име, изразяващо точно количество.

Семантично-синтактична класификация на средствата за изразяване на приблизително количество

На семантично ниво разграничаваме три вида апроксимация, които биха могли да се прилагат при изразяване на приблизително количество в четирите езика, съпоставяни тук, а именно: центробежна апроксимация, центростремителна апроксимация и апроксимация спрямо определена граница. Във всеки вид при осъществяването на разглежданата категория се определят модели от синтактични структури. В изложението нататък ще проследим тези модели, като използваните в тях апроксиматори ще бъдат изписани с курсив.

А. Центробежна апроксимация, при която се задава отворен интервал за модификацията на числителното име: *десетина* тетрадки, *към осемнайсет* молива. Тук числовата стойност се представя „в приблизителни интервали, които са със зададено точно начало“ (Гърдев 2000: 60). В рамките на тази разновидност се различават следващите типове структури – модели:

1. Структура: *приблизително числително*² (*числително* + *наставка, играеща роля на апроксиматор*) + *съществително*.

В три от четирите съпоставяни тук езика съществуват морфологични форми за изразяване на апроксимация. Това се наблюдава при имена, произведени от бройни числителни чрез добавяне на типична за всеки език наставка, която може да изразява приблизителност при числителните имена. Този начин на реализиране на апроксимацията се определя като морфемна апроксимация:

рум. —

бг. *-ина* (от 10 до 100): *десетина* изречения, *стотина* депутати;

фр. *-aine*: *quinzaine* de soldats ‘петнайсетина войници’, *douzaine*³ d’oeufs ‘дванайсетина яйца’;

срб. *-ак*⁴: *десетак* момака ‘десетина момчета’, *петнаестак* минута ‘петнайсетина минути’.

2. Структура: *предлог или предложен израз* + *числително* + *съществително*.

рум. *spre* cincizeci de ani ‘към петдесет години’, *în jur de* o sută de elevi ‘около сто ученици’;

бг. *към десет души, около шест самолета*;

² В сръбската граматика приблизителното числително е възприето като съществително с функция на това числително, т.е. да означава приблизително количество.

³ Интересен е фактът, че в румънския и в българския език съществителните *duzină* и *дузина* означават ‘дванайсет предмета или лица, обикновено еднакви’; българската лексема има и значение, което назовава голямо количество, т.е. ‘голяма група, голям брой’. В търговската реч обаче *duzină* се използва със значение на бройно числително.

⁴ В сръбския има и съществителни, образувани от числителни с наставката *-ак* без апроксимативно значение, напр. *шестак* ‘ученик в шести клас’.

срб. *око* две хиљаде литара ‘около 2000 литра’, *близу* тридесете године ‘около десет години’;

фр. (aller) *sur ses dix-huit ans* ‘към 18 години’.

3. Структура: *наречие или адвербиален израз + числително + съществително.*

рум. *aproximativ două sute de tablouri* ‘приблизително 200 картини’, *cam șapte pagini* ‘приблизително 7 страници’, *vreo trei copii* ‘приблизително 3 деца’, *undeva la 10 miliarde* ‘някъде около 10 милиарда’;

бг. *приблизително* сто речника, *някъде около* три месеца, *някъде към* седем лева;

срб. *приближно* десет минута ‘приблизително 10 минути’, *отприлике* тринаест килограма ‘приблизително 13 килограма’, *негде око* двадесет динара ‘някъде около 20 динара’;

фр. *environ deux mois* ‘около два месеца’, *quelque cent ans* ‘около сто години’, *approximativement quatre milliards d'années-lumière* ‘приблизително четири милиарда светлинни години’.

4. Структура: *едно / un / jedno + съществително.*

рум. *un douăzeci de lei* ‘едно 20 леи’, *un douăzeci și unu de ani* ‘едно 21 години’;

бг. *едно* десет минути, *едно* пет години, *едно* двајсет човека;

срб. *jedno* двадесет минута ‘едно 30 минути’, *jedno* три кила ‘едно 3 кила’;

фр. —

В този тип структура първичното числително *един*, във формата за среден род *едно*, неопределителният член *un* (само формално лексемата *un* е член, иначе функционално е наречие) и числителното *jedno* с адвербиална употреба се съчетават по нетипичен начин с едно числително име. В румънския език тази синтактична структура е доста нова и не е описана в румънските граматики. Заради това в първото ни изследване не сме отбелязвали съществуването на неопределителния член *un* като апроксиматор в румънския и смятахме, че употребата с тази функция на еквивалента му *едно* е специфична само за българския.

Подобни синтактични структури съществуват и в италианския, и във фриулския език, където не представляват нови езикови структури в сравнение с румънския (Stan 2006: 176–177).

ит. *prendiamo un due-tre caffè* ‘ще вземем едно 2-3 кафета’;

фриул. *sjolin un 2-3 café* ‘ще вземем едно 2-3 кафета’.

Френският език, откъдето произлизат много от романските калки в румънския, не разполага с този синтактичен модел за изразяване на приблизително количество. В испанския, португалския и сардинския език съществува подобна употреба, но само формите за множествено число на неопределителния член се съчетават с числително бройно и изразяват приблизителността⁵:

исп. *unos once kilómetros* ‘приблизително 11 километра’;

сард. *unas vinti féminas* ‘приблизително 20 жени’;

порт. *umas trinta pessoas* ‘приблизително 30 души’.

⁵ Всички примери са от статията на К. Стан (Stan 2006).

Интересно е, че в албанския⁶ съществуват синтактични конструкции, подобни на тези с *едно* в българския, *un* в румънския и *једно* в сръбския, образувани с лексемата *nja*. Тези конструкции са също типични за разговорния албански език: Bëheshin (ishin) *nja* njëzet veta. ‘Ставаха (бяха) *едно* 20 души.’; Nxë *nja* tridhjetë litra. ‘Побира *едно* 30 литра’. Лексемата *nja* произлиза от числително *një* ‘един, една, едно’, използвано и като неопределителен член в албанския. Според известния албански езиковед Е. Чабей самостоятелната адвербиална форма *nja* се е получила от съчетанието *një a dy* ‘един или двама’ или от формата *njadý*, и в двата случая със значение ‘няколко’.

Синтактичните структури за изразяване на приблизителността с *едно* / *un* / *једно* не са ново езиково явление в българския, сръбския и албанския език, както е в румънския.

Б. Центростремителна апроксимация, при която се задава ограничен интервал: *десет-двайсет* дена, *сто-двеста* души. Приблизителността с указание на границите, посочени от две числителни, има предвид „представянето на числовата стойност като приблизителна точка в интервала между зададени точни граници“ (Гърдев 2000: 60).

1. **Структура:** *числов интервал* + *съществително*.

Безсъюзно свързване на две последователни бройни числителни е определено като съставна форма на приблизителното числително само в българската лингвистична литература⁷. В другите езици, съпоставяни тук, това представлява конструкция от две последователни числителни или от две числителни имена, назоваващи съседни десетици, стотици, хиляди.

рум. *opt-noiș cești* ‘осем-девет чаши’, *douăzeci-treizeci de poze* ‘20–30 снимки’;

бг. *пет-шест* флага, *двеста-триста* билета;

срб. *девет-десет* компютера ‘9–10 компютъра’, *три-четири* неделѐ ‘3–4 седмици’;

фр. *deux-trois enfants* ‘2–3 деца’, *sept-huit ans* ‘7–8 години’.

2. **Структура** (*предлог*) + *числително*¹ + *съюз/предлог* + *числително*² + *съществително*.

В този модел се включват синтактични структури, които изразяват приблизителността в рамките на вътрешна граница, маркирана всъщност от две числителни като показатели.

рум. *între douăzeci și treizeci de participanți* ‘между 20 и 30 участници’, *cincisprezece până la douăzeci de persoane* ‘15 до 20 души’, *opt sau zece ani* ‘осем или десет години’;

бг. *между* *двайсет и два* и *двайсет и пет* човека, *от сто до сто и петдесет* души, *шест или седем* статии;

срб. *између сто и двеста* путника ‘между 100 и 200 пътници’, *двадесет до тридесет* радника ‘от 20 до 30 работници’, *осам или девет* година ‘осем или девет години’;

⁶ Благодарим на преподавателите по албански език Миранда и Раки Бело от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ за ценните информации относно употребата на лексемата *nja* в албанския език.

⁷ За спора в българското езикознание дали тази форма с числителни, свързани с дефис, представлява съчетание от две числителни имена или приблизително числително вж. Крумова-Цветкова 2007: 57–58.

фр. *entre dix et vingt passants* ‘между 10 и 20 минувачи’, *dix à douze minutes* ‘от 10 до 12 минути’, *un cheval de deux à trois ans* ‘кон (на възраст) между 2 и 3 години’.

В. Апроксимация спрямо определена граница, посочена от едно числително име. На семантично ниво тук разграничаваме два варианта за осъществяване на приблизителното количество: по-ниско или по-високо от посочената граница.

Структура: *апроксиматор+числ.бройно+съществително*.

При **по-ниска стойност на приблизителното количество в сравнение с определена граница** апроксиматорите са:

• Предлози:

рум. *sub douăzeci de ani* ‘под 20 години’, *până la cincisprezece studenți* ‘до 15 студента’, *până în o sută de kilograme* ‘до 100 килограма’;

бг. *под* пет месеца, *до* три минути;

фр. *sous les dix millions* ‘под 10 милиона’;

срб. *испод* сто динара ‘под 100 динара’, *мање од* девет дана ‘по-малко от 10 дена’.

• Наречия:

рум. *aproape o sută de copii* ‘почти 100 деца’;

бг. *почти* десет блока, *близо* двеста души;

фр. *presque huit semaines* ‘почти осем седмици’, *facilement deux mois* ‘почти 2 месеца’;

срб. *највише* три дана ‘най-много 3 дена’.

• Адвербиални изрази:

рум. *mai puțin de șapte note* ‘по-малко от 7 бележки’, *nu mai puțin de pouă feluri* ‘не по-малко от 9 вида’, *cel mult șapte mare* ‘най-много 7 папки’;

бг. *не повече от* десет страници, *без малко* сто тома, *по-малко от* четиристотин лева;

срб. *мање од* десет лица ‘по-малко от 10 души’;

фр. **à peine dix personnes** ‘едва 10 души’, *pas loin de dix mois* ‘не повече от 10 месеца’, **à peu près une semaine** ‘почти една седмица’, *pas plus de dix ans* ‘не повече от 10 години’.

При **по-висока стойност на приблизителното количество в сравнение с определена граница** апроксиматорите са:

• Наречия:

рум. *măcar două pagini* ‘поне две страници’, *minimum zece discuri* ‘минимум 10 диска’;

бг. *поне* сто лева, *макар* пет килограма, *минимум* десет минути;

срб. *макар* двадесет разлога ‘поне 20 причини’, *барем* десет пута ‘поне 10 пъти’;

фр. *au moins trois mois* ‘най-малко 3 месеца’, *au moins deux heures de cours* ‘не по-малко 2 часа’.

• Предлози:

рум. *peste o mie de vizitatori* ‘над 1000 посетители’;

бг. *над* сто лева;

срб. *изнад* стотину долара ‘над 100 долара’, *преко* десет килограма ‘над 10 кг’; *најмање* седам минута ‘минимум 7 минути’;
фр. *plus de dix ans* ‘над 10 години’.

• Адвербиални изрази:

рум. *mai mult de douăzeci de animale* ‘повече от 20 животни’, *pe puțin trei ore* ‘най-малко 3 часа’, *cel puțin trei zile* ‘най-малко три дена’;

бг. *повече от* десет примера, *минимум* десет страници, *най-малко* четиринадесет души;

срб. *више од* четрдесет учесника ‘повече от 40 участници’;

фр. *beaucoup plus de dix ans* ‘повече от 10 години’, *bien plus d’un million d’euros* ‘доста повече от един милион евро’.

• Глаголи:

рум. *a sări de două kilograme* ‘надминава 2 кг’, *a trece de patru milioane* ‘превишава 4 милиона’, *a depăși unsprezece milioane* ‘превишава 11 милиона’;

бг. *надхвърля* два килограма, *не надминава* пет часа, *превишава* един милиард, *надскача* 1000 лева;

срб. *превазилази* стотину килограма ‘надвишава 100 кг’, *прелази* десетину милиона евра ‘надскача 10 милиона лева’;

фр. *excède neuf kilos* ‘превишава 9 кг’, *dépasse les deux mois* ‘превишава 2 месеца’.

Съществува и **друга структура**, при която числителните бройни са следвани от лексикални единици, които експлицират по-висока стойност на количеството:

рум. *douăzeci și ceva de copii* ‘двайсет и нещо деца’, *optzeci de mingi și peste* ‘80 топки и повече’;

бг. *петдесет и нещо* гости, *четири стаи и повече*;

фр. *vingt minutes et quelques* ‘20 минути и нещо’, *cinquante ans et des poussières* ‘50 години и нещо’;

срб. *десет метара и још преко* ‘10 метра и нещо’.

Изводи

Много структурно-семантични модели за изразяване на категорията приблизително количество са общи в четирите езика – факт, който свидетелствува за универсалния характер на категорията, както и за универсални тенденции в развитието на семантиката на някои лексикални единици в разглежданите съвременни романски и славянски езици.

Разговорната реч налага възникване на нови средства за маркиране на приблизителността (като словосъчетанията с неопределителния член *un* в румънския език), проявление, причинено от прагматичната свобода на говорещите, свързана с непрецизираност, неангажираност в съвременната комуникация.

Разглежданата категория се изразява главно чрез лексикални средства – предлози, наречия и адвербиални изрази, вербативни лексикални единици и чрез определени синтактични конструкции – безсъюзно свързване на две последователни бройни числителни, вмъкване на предлог между две числителни. Освен това в

три от съпоставяните езици съществува морфемна апроксимация, получена чрез прибавяне към числително бройно име на специфична за всеки език наставка. Румънският език се отличава от другите разглеждани езици чрез липсата на словообразователно средство за назоваване на приблизителността.

Интересен в структурен план е моделът с *едно / un / jedno*, неприсъстващ във френския, но засвидетелстван в италианския и фриулския. Това езиково явление има аналог в албанския език, факт, който би могъл да аргументира едно по-широко съпоставително изследване, свързано с този структурен модел в балканските, романските и славянските езици.

Библиография

- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. II. *Морфология*. София: Издателство на БАН, 1983.
- Гърдев 2000:** Гърдев, Стефан. *Числото в реч*. Русе: ЛЕНИ – АН, 2000.
- Кримова-Цветкова 2007:** Кримова-Цветкова, Лилия. *Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007.
- Милошевић 2003:** Милошевић, Милош. *Граматика српскога језика*. Београд: Драганић, 2003.
- Стевановић 1986:** Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. I. *Увод, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научна књига, 1986.
- Çabej 2002:** Çabej, Eqrem. *Studime etimologjike në fushë të shqipës*. VI. Tiranë: Akademia e Shkencave, 2002.
- Charaudeau 1992:** Charaudeau, Patrick. *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette, 1992.
- Chevalier, Blanche-Benveniste, Arrivé, Peytard 1964:** Chevalier, Jean-Claude, Claire Blanche-Benveniste, Michel Arrivé, Jean Peytard. *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paris: Librairie Larousse, 1964.
- Dubois, Giacomo, Guespin et al. 1994:** Dubois, Jean, Mathée Giacomo, Louis Guespin et al. *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*. Paris: Larousse, 1994.
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqiptërsisë, 1980.**
- GA 1963:** *Gramatica limbii române*. Vol. I. Bucureşti: Ed. Academiei, 1963.
- GA 2008:** *Gramatica limbii române*. I. *Cuvântul*. Bucureşti: Ed. Academiei, 2008.
- Gaiffe, Maille, Breuil et al. 1936:** Gaiffe, Félix, Ernest Maille, Ernest Breuil et al. *Grammaire Larousse du XXe Siècle. Traité complet de la langue française*. Paris: Librairie Larousse, 1936.
- Klajn 2005:** Klajn, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- Krieb-Stoian 2011:** Krieb-Stoian, Silvia. *Mijloace lingvistice de realizare a aproximării în limba română actuală*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2011.
- Stan 2006:** Stan, Camelia. Utilizări de tip special ale articolului nedefinit din limba română. – In: Pană Dindelegan, Gabriela (coord.). *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, 175–182.
- Vaguer 2010:** Vaguer, Céline. Quand facilement rencontre un numéral, ça parle d'approximation. http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/98/01/31/PDF/Vaguer_facilement-approximation_2010.pdf, 2014, 01.05.

Мотивирующие основы построения терминов области права в албанском языке в сопоставлении с болгарским и сербским языками

Эда Шэху

Тиранский Университет, Албания
e-mail: edashehu_2006 @ yahoo.com

In the law terminology of specific importance is the motivation regarding the concept-based contents of terms of the legal field in each of these specified languages (Albanian, Bulgarian and Serbian) from the construction point of view, which elaborates upon the mechanism of term functioning, where the links between form and content are closely examined in each of the above languages (relying on the internal mechanisms of the mother tongue, on the lexical-semantic sources, and on the term-formation models and patterns). Motivation, say in terminology, where the combination of words from the form perspective is hard to dismantle, it is rather well determined and is stipulated on a common or approximate feature with the word which serves both as a basis and as an internal form, which the term make use of to arise and develop. As such, terms have a basis of motivation which is pretty much the case for each of the languages being examined. The closer the languages tend to get to each-other by their internal nature, the nearer the mechanism of motivation becomes. The closely-related languages (like Bulgarian and Serbian) are close to each other even when it comes to their common form on the basis of which motivation occurs as in *e drejta/ право / pravo*.

Key words: *term, motivation, mechanism, terminology, formation*

Как все терминологии, а так же как вообще и терминология права в частности, и в албанском языке отличается своими связями с общей лексикой, а также с терминологической лексикой других областей знания, особенно с прикладными науками. Схожее явление отмечается и в болгарском и сербском языках. При этом следует выделять важность рассмотрения мотивации понятийного содержания терминов этой области в каждом из этих языков с точки зрения их построения, что представляет собой механизм функционирования этих терминов. При этом бросается в глаза особенно связь, существующая между содержанием и формой, в отдельности в родном языке (осуществляемая средствами родного языка, лексико-семантическими источниками, моделями и словообразовательными средствами).

В большинстве терминологий различных областей знаний, также и в вышеупомянутой области, каждый термин в системе терминов, где участвует, своей внешней формой совершенно ясно связывается с понятием, воплощённым в ней, так что совершенно ясно внутреннее содержание (Звегинцев 1957) через составляющие их элементы, а также через форму, взятую в её целостности, и в том случае, когда она не расщепляется на составные части. Рассматривая вопрос под таким углом зрения, как уже отмечалось выше, термины проявляют себя гораздо

мотивированными по сравнению с обычными словами (Pasho 1985: 56) конечно, в том случае, если их рассматриваются в рамках знаний, участниками которых являются. Такая их более полная и более непосредственная мотивация обеспечивается двойной связью знака: с понятием, реально выраженным им, а также с понятием, откуда сам знак произошёл (Duro 1982: 49).

Рассматривая вопрос под таким углом зрения, можно утверждать, что термины более мотивированы, чем слова. В каждом из этих вышеупомянутых языков подобное явление проявляется одинаково. Термины строятся по определённым одинаковым или приблизительным приёмам. Термин (shq.) *e drejta*₂ / *право*₂ имеет как термин мотивацию с (shq.) *e drejta*₁/*право*₁, как обычное слово (по-болг. *право*₂ – *право*₁), (по-серб. *pravo*₂ – *pravo*₁), а также группа терминов (shq.) *marrëdhënie* – *соотношение* (по-болг. *Престой*, *поведение*, *позиция*), (по-серб. *zadržavanje, držanje*), (shq.) *ndalim* – *задержание* (по-болг. *спиране* (*спиране на престъжник*), *забрана* (*безусловно забрана*); (по-серб. *zaustavljanje*); (shq.) *humbje* – *потеря* (по-болг. *загуба*), (по-серб. *gubitak*), то есть выступают и в роли юридических терминов и в роли обычных слов. Поскольку эти языки сходны по своей типологической природе с албанским, постольку соответственно и термины и слова, на основе которых они образуются, одни и те же.

Итак, в области терминологии, и в случае когда основа имеет нерасщепляемую (неразделимую) форму, то представляется более или менее определённой и обуславливается определённой общей чертой или приблизительной мотивацией со словом, послужившим основой. В приведённых выше примерах мотивация одинакова для обеих единиц, как в случае с термином обычным словом (shq.) *ndalim*₁ *задержание*₁ (в смысле *задержать будущего человека*) (по-болг. *спиране*₁), (по-серб. *stajanje voza*₁) (shq.) *ndalim*₂ – *задержание*₂ (в смысле *задержать преступника*) (по-болг. *спиране*, *забрана*) (по-серб. *zaustavljanje*), так и термином, обозначающим „действие по отношению к нарушителю закона“.

Степень мотивации значительно растёт в случаях с терминами словосочетаниями. Мотивация в таких случаях связана с каждым элементом в отдельности. Такое явление присуще обоим вышеупомянутым языкам. Примеры: (shq.) *këqyrje në vend* – *осмотр местности* (по-болг. *наблюдение на място*; *мониторинг на място*), (по-серб. *pregled u mestu*). Вместе они раскрывают смысл термина, который при этом получает функцию полуопределения. И чем больше составляющих элементов, тем больше единица теряет свою функцию термина, как в случае: (shq.) *kërkesë e prokurorit për rishqyrtimin e gjykimit të vendimeve* – *требование, предъявленное прокурором для пересмотра принятого судом решения* (по-болг. *искане на прокурора за преразглеждане на съда*), (по-серб. *zahtev tužilaca za ponovo razmatranje suđenja odluka*).

В подобных случаях, составляющие элементы терминов имеют почти единую мотивацию, несмотря на то, что их форма построения может быть специфичной для каждого языка.

1.1. Мотивация терминов, состоящих из одного слова

Термины происходящие из других терминологий

Значительная часть юридической терминологии имеет своё происхождение из других терминологий. Они редко встречаются отдельно, как правило, являются составной частью словосочетаний. Вопрос требует отдельного рассмотрения, но мы ограничимся приведением примеров для иллюстрации: (shq.) *pronë, pronësi, tokë* (ек.) – *собственность, земля (экономический термин)*, (shq.) *armë, armatim* (usht.) – *оружие, вооружение (военный термин)*. Мотивация таких единиц осуществляется в словосочетаниях типа: (shq.) *prone shtetërore* / *государственная собственность* (по-болг. *др̀жавна собственост, др̀жавно имущество, др̀жавен имот*), (по-серб. *др̀жавна имовина*), (shq.) *prone zanafillëse* / *начальная собственность* (по-болг. *изконна собственост*), (по-серб. *posed, imanje, svojina*). Во всех этих случаях имеем дело с непосредственной двойной связью: с одной стороны, это связь со сферой происхождения термина (военной, экономической), а с другой стороны, это связь с видоизменным содержанием, приобретаемым при употреблении в новой области.

Термины, взаимствованные из других языков

Субъекты, использовавшие такие термины, сталкиваются с определёнными трудностями особенно в тех случаях, где пользователь не знает иностранного языка, из которого происходит термин. Нас интересует проблема изучения иностранных терминов в родном языке и пути их мотивации.

В более общем виде, в большинстве иностранных терминов это происходит непосредственно, и иностранный термин сохраняет частично свою внешнюю форму, подчиняясь фонетическим законам албанского, болгарского и сербского языков а их остальная часть вступает в другом языке через словообразование, образуя при этом более или менее гибридные формы.

По своей мотивации различаем:

а) Без внутренней мотивации, для языка, в который входит термин: (shq.) *propaganda, amendament, mandat* / *пропаганда, амендамент, мандат* (по-болг. *пропаганда, мандати*), (по-серб.: *propaganda, amandman, mandat*)

б) По мотивации через разбор составляющих элементов самого термина: (shq.) *ekspertiza, arbitrazh, sabotazh* / *экспертиза (эксперт+иза), арбитраж (арбит+аж), саботаж (сабот+аж)* (по-болг. *експертиза, арбитраж, саботаж*), (по-серб. *ekspertiza, arbitraža, sabotaza*)

в) Со смешанной мотивацией, когда термин вступает в словообразовательный процесс соответствующего языка: (shq.) *administratë, administrim, akreditim, anulim* / *администрация, администрирование, акредитация (+ суффикс -ация), аннулирование (+суффикс -ание)* (по-болг. *администрация, администриране, акредитация, анулиране (отмяна, отказ)*), (по-серб. *administracija, (uprava); administranje, (upravljanje); punomoćje (overenje); ukidanje*).

Термины с изменённым (модифицированным) понятийным содержанием

Это термины, построенные на основе обычных слов. Они отличаются высокой мотивацией, ясны своим составом, однако мотивация с единицами, откуда они происходят, а также они характеризуются многозначностью, что чревато снижением точности выражения концепции. Иногда происходят внутренние развития их содержания, положительно влияющие на степень мотивации, но отрицательно влияющие на понятие. В качестве примера приведём такие термины, как (shq.) *humbje* (e së drejtës)/ *потеря* (права), (shq.) *goditje* (e grupit)/ *удар* (на группу), (shq.) *kalim* (pronësie)/ *переход* (собственности), мотивированными значениями соответствующих слов (shq.) *humbje*, *goditje*, *kalim*/ *потеря*, *удар*, *переход*. Большинство из них находит соответствие в болгарском *право*, *спиране*, в сербском

Термины, мотивированные внутри собственной сферы употребления

1. Термины с дальнейшим понятийным развитием внутри сферы употребления.

В своей совокупности большинство терминов имеют дальнейшее понятийное развитие в науках своей сферы, внутри которой можно выделять понятия, выраженные одним и тем же знаком. Отметки в скобках в избранных примерах раскрывают понятие (концепцию) термина, присовокупленного к микросистеме, то есть понятия происходят одно от другого. Понятийные структуры и соответствующие им понятия можно выписать из терминологических словарей, но также и из толковых словарей вообще. Приведём несколько примеров с использованием определённых схем, выписанных из терминологических словарей и толковых словарей, в которых отмечаются все понятия сферы в семантической структуре слова термина, каждого из языков.

В албанском языке (Kostallari и кол. 1980)

В болгарском языке (Кацори и кол. 1959)

В сербском языке (Çipuri 2005)

<i>Shtet</i> ₁	<i>Държава</i> ₁	<i>Država</i> ₁ “politička
Политическая организация	Политическа организация	organizacija”
↓	↓	↓
<i>Shtet</i> ₂	<i>Държава</i> ₂	<i>Država</i> ₂ „mesto kao
Страна, как территориальная единица	Страна, като территориална единица	teritorialne jedinice“
↓	↓	↓
<i>Shtet</i> ₃	<i>Държава</i> ₃	<i>Država</i> ₃ „vlast kao celini
Власть как всеобщий организм	Власт, като всеобщи организъм	organizam“

2. Термины, мотивированные своими составляющими элементами.

В синтетизированном виде указываем на термины, построенные на основе словообразующих элементов:

а) С преффиксом: (shq.) *riatdhesim, rizgjedhje, mosveprimi / переизбрание, бездействие*, (по-болг. *преизбран, бездействие*), (по-серб. *repatriacija, ponovni izbor, nedejstvovanje*). Преффикс *пере-* означает повторение (по-болг. *пре-*), а преффикс *без-* (по-болг. *без-*) означает не повторение.

б) С суффиксом (shq.) *ligjor/ законный* (по-болг. *законен*), (по-серб. *zakonit*).

в) С композицией (shq.) *drejtmarrës-i/ правополучатель* (по-болг. *правополучател*), (по-серб. *imati pravo uzetina*).

1.2. Мотивация терминов словосочетаний

Словосочетания с сравнительно низкой мотивацией

Словосочетания такого типа встречаются редко, так как у них отсутствует стилистическая и эмоциональная нагрузка (Попова 1985: 37). В мало терминологии, также как и в терминологии права вообще можно выделить словосочетаний со сравнительно низкой мотивацией: в албанском *kap në flagrancë, arrestim në vend/ поймать с поличными, арестовать на месте преступления* и другие. В некоторых случаях словосочетание можно разделять на составляющие части, при этом один из элементов словосочетания можно рассматривать как образны, однако потерявшими такое качество при употреблении в своей сфере. Примеры: (shq.) *libër i bardhë, libër jeshil, gjykatë e lartë/ белая книга, зелёная книга, Верховный Суд* (по-болг. *бяла книга, зелена книга*), (по-серб. *belo knjiga, zelena knjiga*).

В группу словосочетаний более мотивированных, чем две предыдущие группы входят образования, состоящие только из элементов, который вообще обнаруживается сравнительно ясно содержание понятия через внешнюю форму. Такое явление можно проиллюстрировать примерами, через которых можно выявлять сходства или сближение структур, между языками. Они походят с терминами, имеющими менее устойчивые связи.

В албанском языке

gjykatë e lartë Верховный Суд
e drejta civile гражданское право
ligj rrugor закон дорожного движения

В болгарском языке

Върховен Съд
гражданско право
пътно законодателство

В сербском языке

Vrhovni sud
građansko pravo
putni zakon

Словосочетания с высокой степенью мотивации

Эту группу составляют подавляющее большинство словосочетательных образований, поэтому вообще такие структуры предпочитают в сфере терминологии любого языка, в том числе и в языках, рассматриваемых нами, так как элементы, составляющие эти образования, очень чётко обнаруживают результирующее понятие (Wuster 1959/1960: 30) выраженное двумя или всеми составляющими (в случаях когда термин имеет более двух составляющих).

Исходя из количества составляющих членов, такие термины можно разделять на: а) с *высокой мотивацией* и б) с *очень высокой мотивацией*. Несмотря на то, что такое разделение имеет лишь субъективное и относительное значение, так как опирается только на форму, всё таки его можно проводить в качестве линии ограничения количества составляющих. Если такое количество два (или вообще состоит из множества составов), тогда имеем дело с очень высокой мотивацией. Таковыми считаются вообще расширенные терминологические словосочетания, проявляющие себя особенно в узких сферах знаний, когда совершаются расширенные разделения и подразделения понятией, что сопровождается обильным формированием номинативных словообразований (со множеством элементов) (Wuster 1959/1960: 30). Последние получают возможность выступать в роли полуопределений, так что в словарях узких сфер их можно включать полностью, а в словарях широких сфер их надо редуцировать до уровня двухчленных словосочетаний. Приведём несколько примеров из случаев а) и б).

С высокой мотивацией

В албанском языке	В болгарском языке	В сербском языке
<i>A) normë juridike</i> юридическая норма <i>ligj juridik</i>	<i>правна норма</i>	<i>pravna norma</i>
<i>юридическое право</i> <i>e drejta penale</i>	<i>юридическо право</i>	<i>pravni zakon</i>
<i>право дорожного движения</i> <i>e drejtë trashëgimie</i>	<i>наказательно право</i>	<i>krivično pravo</i>
<i>наследственное право</i>	<i>наследвенно право</i>	<i>nasljedno pravo</i>

С очень высокой мотивацией

<i>Б) гражданское</i> <i>процедуральное право</i>	<i>гражданско процесуално право</i>	<i>pročudurjalna građanska Pravda</i>
<i>Право на защиту здоровья</i>	<i>право за защита на здравето</i>	<i>pravda za zašitu zdravlja</i>

Что касается мотивации термина, в более общем плане, следует отмечать степень его мотивирования, качество, которое предъявляется и перед словом, то что Сосюр (Sosyrg 2002: 36–44) называет арбитражность знака, без чего слово не может выполнять свою функцию. Но у термина связь знака с понятием, воплощённом в нём, более непосредственна чем его связь обычного слова со значением, поэтому термин должен быть главным образом мотивированным особенно в сфере знания, где применяется; всё таки такая связь выступает как языковой и проявляется через внешний вид термина и главным образом через части, составляющие словосочетание. Так что чем прозрачнее эта связь проявление, тем быстрее и полнее возможно проникновение в его сущность. Остальная часть термина раскрывается через его определение, через «усвоение» понятийного содержания концептуального термина. Человек неспециалист «чувствует», но не «усваивает» это содержание термина, что достигается непосредственно специалистом. Отсюда

делается вывод, что фактор определяемости выступает как основная черта термина, фактически он и подводит нас к понятию содержания термина (*shq.*) *e drejta civile, dënim kapital/ гражданское право, смертная казнь* (по-болг. *гражданско право, смъртно наказание*), (по-серб. *građansko pravo, smrtna kazna*).

Мотивацию терминов словосочетаний можно рассматривать и с точки зрения источников происхождения элементов, так как каждый термин может иметь различную степень мотивации в зависимости от его происхождения. Словосочетание, состоящее из комбинирования иностранных терминов с терминами национального происхождения может иметь различную степень мотивации. В то же время мотивация находится и в зависимости от того, какой термин является более ярким и находится в зависимости от определяющего или определяемого элемента.

Выводы:

Термины более мотивированы, чем слова и это можно наблюдать и в вышеупомянутых языках в сопоставлении с албанским. Чем ближе языки по своей природе, тем ближе они по своему механизму мотивации.

Схожие языки (одинаковые языки) по своей природе (болгарский, сербский) близки в то же время и по своей форме, служащей для реализации своей мотивации.

Их изучение представляет особый интерес для ознакомления с тем, что в них общее и что специфично в ходе разработки терминологии, что даёт возможность опираться при выборе наиболее подходящей модели мотивации, так как термин, чем мотивированным представляется по своей внутренней форме, тем качественным он является.

Библиография:

- Duro 1982:** Duro, Agron. *Togfjalëshat e qëndrueshëm terminologjikë në gjuhën shqipe*. В: “Studime filologjike”, 1982/4.
- Çipuri 2005:** Çipurip Hasan. *Albanski recnik: albansko-serbski, serbsko-albanski*. Tiranë, 2005.
- Кацори и коллектив 1959:** *Българско-албански речник*. София: БАН, 1959.
- Kostallari et al.1984:** *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, 1984.
- Pasho 1985:** Pasho, Hana. *Togfjalëshat e zgjeruar emërore në terminologjinë e ekonomisë*. В: “Studime filologjike”, 1985/2.
- Sosyr 2000:** Sosyr, Ferdinand. *Kursi i gjuhësisë së përgjithshme*. Tiranë, 2002.
- Wuster 1959/1960:** Wusterp Eugen. *Das Worten der Welt, schaubildlich und terminologisch*. В: „Sprachforum“, Boon 3, 1959/1960.
- Звегинцев 1957:** Звегинцев, В.А. *Семасиология*. Москва, 1957.
- Попова 1985:** Попова, Мария. *Термини словосочетания*. София, 1985.

Тематична класификация на българските и румънските неологизми

*Румяна Лютакова,
СУ „Св. Климент Охридски“
lyutakova@abv.bg*

The paper deals with the distribution of the new Bulgarian and Romanian vocabulary by thematic areas, called conceptual spheres, e.g. Society and Politics, European Integration, Economy, Education, Information and Communication Technologies, Arts and Culture, Everyday Life, etc. The recent period of the evolution of the two languages, i.e. the time after 1989 until now, is analyzed. Taking into consideration the same extralinguistic context, a lot of common features have been observed: identical thematic groups comparable by their size, appearance of analogical new concepts, lexicon internationalization. In certain cases there are some particularities which are due to a concrete linguistic decision each language has made: a borrowing or a loan, a new lexical unit or a new meaning, a specific concept, a stylistically marked item, etc.

Често разглеждана класификация на неологизмите е обособяването им по тематични групи, наричани в по-новите трудове с термина от когнитивната лингвистика концептуални сфери или концептосфери¹.

Дълбоките изменения в обществено-политическия и икономическия живот, проявите на световните процеси на глобализация и силното развитие на техниката, комуникациите и информационните технологии, отварянето към света, промяната на начина на живот вследствие на настъпилите преобразувания, преориентацията на ценностите предпоставят обновяването в настоящия период на концептуалните сфери, свързани с тези процеси. Попълването на разглежданите микросистеми с нови номинативни единици е свързано с възникналата необходимост от назоваване на новопоявили се понятия или с преназоваване на познати явления и реалии, отнасящи се до съвременната действителност.

Настоящата статия си поставя за цел да проследи основните тематични области, които се обогатяват с нова лексика в последния етап от развитието на българския и румънския език, а именно от края на 1989 г. до наши дни, като взима предвид почти идентичната извънезикова ситуация, извънредно близкия социокултурен контекст и аналогичните исторически процеси в двете страни.

Както в българския, така и в румънския възникват множество нови лексикални единици (словообразователни неологизми и заемки), неосемантизми (нови значения) и устойчиви словосъчетания, които са езикови представители на концепти от следните групи:

¹ Вж. напр. Втори дял, глава 4 и Трети дял, глава 2 в Бълг. лексикология 2013 и Stoichițoiu-Ichim 2008.

1. Обществено-политическа сфера

Това е една от най-динамичните концептосфери, която бележи извънредно активно обновяване. Извънезиковата реалност, отразена в новата лексика, се състои в промяна на политическия модел, преход към демократично държавно и обществено устройство, въвеждане на многопартийна политическа система, нарастваща гражданска активност, смяна на господстващата идеология, приобщаване към европейските и евроатлантическите структури, преориентиране на обществените нагласи. Това преустройство протича в контекста на значителни промени в международен план, между които политическа, икономическа и културна глобализация, прояви на световен тероризъм, въоръжени конфликти в различни точки на света.

1.1. Процеси, явления и тенденции, свързани с демократизацията на обществена система:

бълг.: антикорупционен, гербаджия, гражданско неподчинение, гражданско общество, двуполюсен модел, деидеологизация, електронно правителство, импийчмънт, клиентелистки, контрапротест, лобизъм, лустрация, популистки, посттоталитарен, правова държава, *преход², *прозрачност, разсекретявам, *реформатор, седесар, следдесетоноемврийски, средна класа, тройна коалиция;

рум.: anticorupție, bipolarism, clasă de mijloc, clientelist, contramiting, decident, desecretiza, dezideologizare, e-guvernare, lobbyism, lustratie, nesupunere civică, ordonanță de urgență, penelist, pesedist, a *picheta, populist, postdecembrist, posttotalitar, *revoluție, stat de drept, societate civilă, a transparentiza, *transparentă, *tranzitie, uselist.

Заедно с неутралното назоваване, в новата политическа лексика се изразяват и вижданията на обществото за конкретни явления или личности чрез създаването на експресивно оцветени образувания или метафори, с негативна конотация и често характерни за всеки език поради специфичен концепт или специфична оценка:

бълг.: *борчески, етажки на властта, замена, изборен туризъм, *калинка, компромат, *мутра, обръч от фирми, отлюсвам се, политически чадър, реститутка, силова групировка;

рум.: *baron, *bulgarizare, cotrocenizare, criptocomunism, dosariadă, *golan, democratură, mâini murdare, mineriadă, mitingism, oameni de bine, paliere ale puterii, pomană electorală, spectacol politic, turism electoral, umbrelă politică.

1.2. Процеси, явления и дейци, характерни за световната политическа ситуация:

бълг.: алкайдист, анклавизация, арабска пролет, косовизация, интифада, мироопазващи операции, междуетнически, муджахидин, нежна революция, паравоенен, путинизъм, саддамистки, суперсила, талибан, фундаментализъм, югоембарго;

² Знакът * е използван като символ за семантичен неологизъм, т.е. поява на ново значение към вече съществуваща в речниковия състав дума. Този похват е заимстван от начина, по който е подходено в РНДЗ и РНД.

рум.: *al-qaedist, enclavizare, fundamentalism, interetnic, intifada, iugoslavizare, kosovizare, mujahedin, operațiuni de menținere a păcii, paramilitar, primăvara arabă, putinism, revoluția de catifea, saddamist, superputere, taliban, tiermondist.*

1. Европейска интеграция

Едновременното присъединяване на двете държави през 2007 г., дългата подготовка за него и дейностите за пълноценно приобщаване към европейските структури и усвояване на европейските фондове са предпоставки за паралелни процеси при изграждането на европейската терминология в техните езици. Тя е изцяло интернационална, с източници английския и френския език чрез заемане или структурно или семантично калкиране.

бълг.: **директива, евронаблюдател, европеизация, евроскептицизъм, оперативна програма, право на ЕС; преговорна глава, предпазна клауза, предприсъединителен, пътна карта, структурни фондове, транспортен коридор, управляващ орган, хармонизиране на законодателството, шенгенско пространство;*

рум.: *acquis comunitar, armonizare a legislației, autoritate de management, capitol de negociere, clauză de salvagardare, coridor de transport, *directivă, euroobservator, europenizare, euroscepticism, foaie de parcurs, fonduri structurale, preaderare, program operațional, spațiul Schengen.*

2. Финансово-икономическа област

Периодът от края на ХХ и началото на ХХІ в. е белязан в България и в Румъния от преминаване към пазарно стопанство, въвеждане на нови икономически отношения, форми и структури, нови професии, взаимоотношения с международни финансови институции, глобализация, а към края на периода и от задълбочаване на световната икономическа криза. Възникват и неологизми в областта на банковото дело и търговията:

бълг.: *аутсорсинг, банкомат, баркод, бонус, бранд, валутен борд, ДДС, дилър, дистрибутор, електронно банкиране, кредитна карта, кредитополучател, лизинг, малък и среден бизнес, макроикономист, мениджърски, мол, мултинационална компания, надзорник, обществена поръчка, одит, офшорен, плосък данък, потребителска кошница, приватизация, промоция, публично-частно партньорство, раздържавявам, реституция, сива икономика, следприватизационен, спонсорирам, стендбай споразумение, фиксинг, франчайзинг, хипермаркет, шоурум;*

рум.: *achiziție publică, acord stanby, audit, bancomat, beneficiar de credit, bonus, brand, bugetar (същ.), card de credit, cod de bare, (companie) multinațională, coș de consum, cotă unică (de impozitare), dealer, dezetativa, distribuitor, e-banking, economie subterană, externalizare/outsourcing, fixing, franciză, hipermarket, IMM (întreprinderi mici și mijlocii), leasing, macroeconomist, mall, managerial, off-shore, parteneriat public-privat, privatizare, postprivatizare, promoție, retailer, showroom, sponsoriza, RON, TVA.*

3. Здравеопазване и медицина

В тази тематичната област се налагат както номинации, свързани с реформите в здравеопазването, така и названия на новооткрити болести или модерни методи за лечение, имена на разнообразни видове терапия и нови целебни процедури, повлияни от нетрадиционната медицина:

бълг.: *ароматерапия, блистер, брекети, виагра, джипи, доболнична помощ, електронно здравеопазване, здравноосигурителна каса – НЗОК, имуностимулатор, ирисодиагностика, личен лекар, луда крава, клинична пътека, *направление, парамедик, птичи грип, реимбурсиране, рейки, смехотерапия, скрининг, стволови клетки, стент, су-джок, сурогатна майка, хоспис;*

рум.: *aromoterapie, asistență extraspitalicească, bilet de trimitere, blister, bracketuri, celule stem, CNAS – Casa asigurărilor de sănătate, DRG – grupuri înrudite de diagnostic, e-sănătate, gripă aviară, hospice, iridodiagnostic, malpraxis, mamă-surogat, medic de familie, paramedic, răsoteraapie, reiki, screening, stent, stimulent imunitar, Su Jok, traseu clinic, vacă nebuună, viagră.*

4. Образование

Системата на образованието също се реформира, пораждайки нови концепти, отразени в лексиката като:

бълг.: **акредитация, алумни, външно оценяване, *департамент, делегиран бюджет, дистанционно обучение, дуална система, интерактивен, кампус, *кредит, магистрант, *магистратура, *мобилност, отпадане от училище, постдокторски;*

рум.: *abandon școlar, *acreditaare, curricula, *departament, evaluare națională, *extensie universitară, extracurricular, finanțare „per capita“, interactiv, învățământ la distanță – IDD, master, masterand, masterat, postdoctoral, (punct de) credit, sistem dual, *tutore.*

5. Информационни и комуникационни технологии

Бурното развитие на технологиите, непрекъснатото създаване на нови информационни продукти и тяхното усъвършенстване, навлизането на компютърната техника в ежедневието и превръщането ѝ в неизменна част от работата на всеки, засиленият обмен на информация довеждат до редица нововъведения в живота на съвременния човек. По този начин термините от тези области проникват в масовата практика и стават активни в езика.

Тази подсистема е водеща по брой на неологизмите, като преобладаващата част от тях са от английски произход. И в българския, и в румънския език се предпочита заемането им заради леснотата, необходимостта от бързо назоваване и международния им характер, но не са малко примерите за калкиране, предимно семантично, което носи повече прозрачност в приемащите езици.

6.1. Информационни технологии

В тази подсистема включваме думи, значения и словосъчетания, свързани с боравенето с компютъра и навлизането му в ежедневието:

бълг.: айпод, *антивирус, браузвам, драйвер, записвачка, звукова карта, емотикон, кликвам, *компресирам, компютърна грамотност, компютърджия, лаптоп, *мишка, мултимедиен проектор, операционна система, *приложение, принтер, *прозорец, разпечатка, сейфвам, скрийнсейвър, слайд, сканирам, сървър, таблет, *тапет, файл, флашка, фолдър/*папка, четец, ънгрейдвам, mp3, IT, USB;

рум.: *antivirus, *aplicație, a browsa, calculatorist, cititor², a clica/a da click, a *comprima, *driver, emotigramă, *fereastră, fișier, folder/*dosar, imprimantă, iPod, IT, laptop, mouse, mp3, operare PC, placă de sunet, print, proiector multimedia, a *salva, screensaver, a scana, server, sistem de operare, slide, stick, *tabletă, a upgrada, USB, wallpaper, writer.

6.2. Комуникационни технологии

6.2.1. Създаването на глобални компютърни мрежи променя общуването и въвежда в езика ни думи като:

бълг.: блог, виртуална реалност, имейл, интернет, кльомба/ет, линк, онлайн, *портал, поствам, *прикачвам, сайт, Скайп, *свалям, социална мрежа, *сърфирам, търсачка, уебстраница, *форум, хакер;

рум.: a rond/at, a *atașa, blog, a *descărca, e-mail, *forum, hacker, internet, link, motor de căutare, a *naviga, on-line/online, *portal, a posta, pagină web, realitate virtuală, rețea de socializare, site, Skype.

6.2.2. Други телекомуникационни средства:

бълг.: айфон, видеоконферентна връзка, гласова поща, есемес/SMS, зарядно (устройство), мобилен оператор, мобилен (телефон)/джиесем/GSM, роуминг, симкарта/SIM-карта, смартфон, тъчскрийн;

рум.: card/cartelă SIM, căsuță vocală, fax, iPhone, *încărcător, operator mobil, roaming, smartfon, SMS, telefon (mobil)/GSM, touchscreen, videoconferință.

7. Култура и изкуство

Новите концепти в тази сфера са относително по-малко, въпреки че и тук се забелязва разширяване, най-вече в областта на масовата култура – популярната музика и киното.

7.1. Музика

бълг.: арендби/R&B, *банда, бонустрак, демозапис, диджей, етномузика, кавър (версия), караоке, кийбордист, латино, максисингъл, мегаконцерт, металист, миксирам, рапър, ремикс, рокаджия, салса, саундтрак, техно, фолк, фронтмен, хевиметал, хип-хоп, чалга, чарт;

рум.: bonus track, chart, clăpar², DJ, folk, frontman, heavy metal, hip-hop, înregistrare demo, karaoke, *manele, maxi-single, megaconcert, metalist, a *mixa, latino, muzică etno, *preluare/(versiune) cover, R&B, rapper, remix, rockist, salsa, soundtrack, tehnno.

7.1. Филмово изкуство

бълг.: екипън, кастинг, копродуцент, латиносериал, мултиплекс, *номинация, порнофилм, психотрилър, римейк, сапунен сериал/сапунка, *сезон, ситком, суперпродукция, трейлър, трилър, фентъзи, хорър;

рум.: (film de) *acțiune, casting, coproducător, *fantezie/fantasy, film porno, horror, multiplex, *nominalizare, psiho-thriller, remake, *sezon, sitcom, superproducție, telenovelă, thriller, trailer².

7.2. Други изкуства, културен живот, развлечения

бълг.: артмениджър, бинго, *инсталация, галерист, графитист, оригами, попкултура, пърформанс, селфи, трибют, флашмоб;

рум.: bingo, cultură pop, flashmob, galerist, graffer, *instalație, manager de artă, origami, performance, selfie, spectacol/concert tribut.

7.3. Медии – преса, телевизия и радио

бълг.: брифинг, електронни медии, информационна завеса, медиен, медиен партньор, медия, *новинар, нюзрум, папарак, праймтайм, *преекспонирам, риалити (шоу), саморегулация, таблоид, телевизионер, телешип, токишоу;

рум.: audiovizualul, autoreglementare, briefing, camera știrilor, cortină mediatică, media, mediatic, a mediatiza, paparazzo, partener media, *presă, prime-time, reality-show, știrist, tabloid, talk-show, telecumpărături, a ultramediatiza.

7.4. Реклама и връзки с обществеността – субекти и средства на рекламата

бълг.: билборд, имиджмейкър, копирайтър, лого, пиар, промоционален пакет, рекламен блок, рекламист, рекламодател, рекламоносител, слоган, флайър;

рум.: advertorial, *anunțator/advertiser, copywriter, creator de imagine, flyer, grupaj publicitar, logo/*siglă, publicitar²(същ.), pachet promoțional, *panotaj, relații publice/PR, *slogan, suport publicitar.

8. Бит

Битовата лексика също бележи значително обновление във връзка с навлизането на различни новости в ежедневието ни. Прави впечатление, че тук преобладават лексикалните неологизми.

8.1. Предмети за домакинството, битова техника, устройство на дома

бълг.: блендер, бяла/черна техника, джакузи, дивиди плейър, духалка, кабелна/сателитна телевизия, *кенгуру, кухненски робот, кучегон, ламинат, микровълнова печка, mop, окачен таван, *омекотител, памперси, пасатор, ПВЦ/PVC дограма, плазмен телевизор, *санирам, стъклопакет, съдомиялня, тостер, уреди за вграждане, фризер, фритюрник, чаена свещ, *иредер;

рум.: *absorbant, balsam de rufe, *blat, blender, cuptor cu microunde, dedurizator, (dispozitiv) anticâini, distrugător de documente, dressing, DVD player, electrocasnice

*albe/negre, electrocasnice încorporabile, friteuză, jacuzzi, lumânare pastilă, *marsupiu, mașină de spălat vase, mop, motoferăstrău, parchet laminat, pampersi, plafon suspendat, prăjiitor de pâine/toaster, a *reabilita, robot de bucătărie, tâmplărie PVC, televiziune prin cablu/prin satelit, televizor cu plasmă, termopan.*

8.2. Транспорт и автомобилна техника

бълг.: *автокъща, автоморга, антирадар, АТВ, ван, велоалея, *винетка, дрифтя, ербег, кабрио, кемпър, миниван, маршрутка, *навигация, *паяк, офроуд, синя зона, тунинг, фейслифт, хечбек, *хибрид;*

рум.: *airbag, antiradar² (същ.), ATV, autorulotă, bicorp/hatch-back, casă auto, cimitir auto/de mașini, decapotabilă² (същ.)/cabrio, a dрифта, dubiță, facelift, hayon, *hibrid, minifurgonetă, navigator² (същ.), offroad, pistă de biciclete, *platformă, rovinietă, timbru de mediu, tuning.*

8.3. Мода и облекло

Тук включваме както нови названия на облекла и тъкани, така и термини, свързани с модата:

бълг.: *боди, боксерки, винтидж, гръндж, дрескод, екокожа, маркови дрехи, ликра, органза, полар, *прашка, прет-а-порте, стреч, суитиърт, топ², унисекс;*

рум.: *adidași, body, boxeri, cod vestimentar/dress code, grunge, haine de marcă, lycra, organză, polar²/polartec, prêt-à-porter, stretch, tanga/string, top², unisex, vintage.*

8.4. Козметика

В нашата съвременност се наблюдава силно активизиране на концептуалната област, свързана с външния вид и с полагането на грижи за него, със създаването на много нови козметични продукти и процедури за тази цел.

бълг.: *антиейдж, антицелулитен, душ гел, ексфолиращ, липосуция, лифтинг, масло от ший, ноктопластика, пилинг, пийрсинг, салон за красота, слънцезащитен фактор, *тоник, топлак, фотоепилация, френски маникюр, хидромасаж;*

рум.: *anticelulitic, anti-îmbătrânire, antiperspirant, argan, cosmetice, exfoliant, factor de protecție solară, fotoepilare, gel de duș, *gomaj/peeling, lifting, liposucție, manichiură franțuzească, piercing, salon de frumusețe, *tonic, topcoat, ulei de karite, unghii false.*

8.5. Храни и хранене

Навлизането на наименования на многобройни продукти, ястия и напитки, плодове и зеленчуци, характерни за близки и далечни народи, е благоприятствано и от нарастването на потока от информация, глобализацията, интензификацията на туризма, силното развитие на хранителните заведения и магазини. Може да се твърди, че новата лексика в тази сфера е с най-пъстра етимология в сравнение с останалите неологизми. Обхваща заемки, най-често интернационални, от италиански, английски, френски, немски, испански, японски, арабски и други езици. Сравнително малко са домашните образувания, които обикновено са калки по чужди модели или са резултат от метонимен пренос на търговски наименования.

бълг.: багета, броколи, брънч, брускети, бургер/хамбургер, гирос, годжи бери, гуакамоле, *джоб, дюнер, енергийна напитка, жива бира, земел, крекер, каперси, кафява захар, киноа, маскарпоне, мокачино, моцарела, мюсли, мъфин, равиоли, плескавица, помело, пълнозърнест (хляб), рукола, салата айсберг, суши, табаско, тирамису, топинг, тост², тофу, фалафел, фреши, чери домати, чийзкейк, шот;

рум.: *băutură energetică, berea casei, broccoli, brunch, bruschete, burger/hamburger, cappuccino, *cereale/müsli, cheesecake, chiflă kaizer, dressing², draught, falafel, frankfurter, fresh, goji berry, guacamole, gyros, mascarpone, mocaccino, mozzarella, muffin, oregano, (pâine) *integrală, pomelo, quinoa, ravioli, roşii cherry, rucolă, salata aisberg, sana, shot, sushi, şaorma, tabasco, tiramisu, tofu, topping, zahăr brun.*

9. Спорт

Новата спортна лексика обозначава нови спортове, практикувани професионално или като любителско занимание, лицата, които ги упражняват и други понятия в областта на спорта. Повечето от тях са англицизми:

бълг.: бодибилдинг, бьнджи, бягаща пътечка, голфър, дартс, джогинг, дъмбел, зумба, каланетика, кардио, кикбоксър, кростренажор, кърлинг, параолимпийски, парапланер, петанка, пилатес, плеймейкър, плейоф, рафтинг, ролери, скейтборд, скуош, сноуборд, *спининг, степаеробика, стречинг, сумист, тае-бо, таекуондо, трансферен прозорец, уайлдкарт, ултрас, фитнес;

рум.: *bandă de alergare, bicicletă eliptică, body building, bungee-jumping, callanetics, cardio, conducător de joc/playmaker, curling, darts, fereastră de transferuri, fitness, ganteră, golfer, jogging, kickboxer, luptător sumo, paralimpic, parapantă, petanque, pilates, play-off, rafting, *role, skateboard, snow-board, *spinning, squash, step-aerobic, stranie, stretching, tae-bo, tae kwon do, ultras, wildcard, zumba.*

И в двата езика се появяват неологизми и в други области: социално дело, екология, туризъм, религия и вярвания, престъпност и наркотици и т.н

Въз основа на събрания и организиран по тематични области неологичен материал в българския и румънския от най-новия етап на тяхното развитие се откроява следното заключение:

Поради аналогичната екстралингвистична ситуация и в двата езика се наблюдават еднакви концептуални сфери на лексикално обновление, съизмерими по своя обем, като няма такава, в която единият език да е създал отчетливо по-голям брой неологизми.

Високата степен на паралелизъм в новата българска и румънска лексика се дължи предимно на появата на идентични или сходни нови концепти, от една страна, и на интензивния процес на интернационализация, от друга. Симетрията се нарушава при решението, което избира всеки език за назоваването на нововъзникналите понятия – заемка или калка, нова лексема или ново значение. Различия се наблюдават най-вече при преназоваването на съществуващи реалии, в единични случаи на специфични концепти, при стилистично маркираните единици или когато номинацията в единия от езиците се е появила по-рано поради разнообразни, но по-скоро конкретни причини.

Библиография

- Бълг. лексикология 2013:** *Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология.* Ред. Ем. Пернишка, Л. Крумова-Цветкова. София: АИ „Марин Дринов“, 2013.
- Stoichițoiu-Ichim 2008:** Stoichițoiu-Ichim, Adriana. *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate.* București: Ed. ALL Educational, 2008.
- РНД:** Пернишка, Е., Д., Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език.* София: Наука и Изкуство, 2010.
- РНДЗ:** *Речник на новите думи и значения в българския език.* Ред. Ем. Пернишка. София: Наука и Изкуство, 2001.

Из историята на афективната лексика в румънския език

Василка Алексова
(Софийски университет „Св. Климент Охридски“)
aleksova@abv.bg

The purpose of this paper is to track the incorporation of a group of lexemes of Bulgarian origin with the stem *liub-* that appear in the earliest Romanian texts and determine their place in the Romanian language. They were either borrowed by Romanian or were formed in Romanian at different times and eventually had quite different destinies. A special attention is paid to the verb *a iubi* ‘to love’ and its derivatives as well as to the nouns *liubov* ‘love’, *liubovnic* ‘lover’ and their variants, and to their presence in texts from the old period of Romanian. Through their varying use over time in the recipient language and their different frequency in the written sources, the analysed lexical items offer an impressive view of Bulgarian-Romanian language contacts.

Афективната лексика в румънския език е привличила и продължава да привлича вниманието на редица езиковеди. През последните години в Румъния се появиха няколко интересни изследвания върху тази лексика в диахронен и в синхронен план. Защитена и публикувана е дисертация по темата. В автореферата авторката Габриела Стойка отбелязва, че в стария румънски език преобладава афективна лексика с латински и славянски произход „в еднакво съотношение що се отнася до означаването както на положителни, така и на отрицателни чувства“ (Stoica 2011: 4). Коректни са нейните наблюденията по отношение на стабилността на изследваната лексика в диахронен аспект. Латинските елементи като цяло се оказват по-стабилни като честота на употреба и съхраненост на семантиката, докато голяма част от славянските са характерни само за периода на стария румънски език. Целта на настоящото изложение е да внесе някои уточнения относно пътищата на проникване и мястото в румънския език на група лексеми с български произход с основа *liub-*, които представят богато словообразователно гнездо. Отделните единици в него проникват в румънския език или са образувани на румънска почва по различно време и имат твърде различна съдба. Една част от тях се срещат в периода на стария румънски език в едни и същи териториални книжовни варианти, други се „прехвърлят“ от един вариант в друг през различните векове. Някои лексикални единици се явяват спорадично през XVI в., а едва през следващия век получават по-широко разпространение, други още с първите паметници на румънския език се срещат в различни области. И накрая – само едни от тях са съхранени до днес в румънския език.

1. Безспорен и добре познат факт е, че глаголът *a iubi* ‘обичам’ е сред най-ранните старобългарски заемки в румънския език, проникнала по устен път, за което говори смекчаването и изпадането на съгласна *l* пред йот, характерно както за унаследените латински елементи, така и за ранните славянски заемки. В различни изследвания многократно е изтъквана причината за несъхраняването в румънския език на латинския глагол *amo, amare* ‘обичам’, присъстващ в останалите романски езици. Става дума за съвпадането на парадигмата на този глагол с

парадигмата на *a avea* ‘имам’ (един класически пример за онагледяване на принципите на Ж. Жилиерон). *A iubi* се среща много често още в първите румънски писмени паметници от XVI в. (само във второто Поучително евангелие – *Sazania 2* на дякон Кореси например е отбелязан 186 пъти – вж. *Dimitrescu 1973: 166*) и днес е единственият глагол с посоченото значение в румънския език. Производните от него *iubire* ‘любов, обич’, *iubit* ‘обичан, но и мил, приятен’ (срв. стб. люкъ ‘мил, приятен’), *iubitor* ‘обичащ’ също са засвидетелствани още през XVI в. с голяма честота на употреба в текстове от различни центрове и са съхранени до днес както в книжовния език, така и в диалектите. Отразени са в *Славяно-румънския лексикон* на Мардарие Козианул от 1649 г. (*Cozianul 1900*), както и в *Dictionarium valachico-latinum* от началото на XVIII в. (*DVL 2008*). Интересно е, че във втория цитиран речник *iubesc* е преведено с *eligo* ‘избирам’, *iubit* с *electus* ‘избран’, а *ibesc* с *amo* ‘обичам’ и *iboste* с *amor*. Необясним е фактът, че само при делабиализирания рядко срещан вариант *ibesc* е посочено общопознатото и рано засвидетелствано значение. На един по-късен етап се появяват производните *iubeŃ* и *iubăreŃ* ‘страстен, пламенен’.

В първите преводи на Псалтира от XVI в. се среща спорадично, вероятно под влияние на оригинала, и дублетната форма на глагола със съхранена начална съгласна – *a liubi* (срв. напр. *Densusianu 1975: 479*). Дори в текстовете, в които е отбелязана, тя е конкурирана от по-ранната форма *a iubi*, а посочените по-горе производни, доколкото ми е известно, не се появяват със запазено *l*. Определено книжовната заемка *a liubi* не успява да се наложи, остава в рамките на XVI в. и очевидно никога не е била в устна употреба.

2. Сред книжовните български заемки в румънския език особено място има лексемата *liúbov* (от стб. люковъ, с варианти *libov*, *libóv* и *iúbov* и основно значение ‘любов, обич’, но също и ‘доброжелателност, приятелство; очарование’). Смятам дори, че тя неоснователно е пропусната в основния лексикален фонд на стария румънски език, установен от Кл. Тудосе (*Tudose 1970*). Позната е във всички териториални варианти на книжовния език и е използвана твърде често у определени книжовници. В речниците на румънския език се определя като книжовнославянска, църковнославянска или славянска заемка, като за вариант *libov* у Тиктин (*Tiktin 1998*) и Ал. Чорънеску (*Ciorănescu 2001*) е посочена и бълг. диал. *любов*.

Облик *liúbov* е много характерен за писмените паметници в периода на стария румънски език. През XVI в. е засвидетелстван предимно в текстове на дякон Кореси (напр. във второто Поучително евангелие дори 20 пъти, наред с *iubire* и със синонима *dragoste*, също ранна заемка от старобългарски, които са използвани много по-често и вероятно са били добре познати на преводача), а също и в най-ранния запазен текст на разпространения на север от Дунав средновековен паметник *Цветослов на добродетелите* (*Floarea darurilor*). В така наречения славяно-румънски двуезичен вариант от Путна се употребява единствено тази лексема и в първата глава, посветена на любовта, и на други места в ръкописа, но посоченият по-горе глагол винаги е с облик *a iubi*. Т.е., би трябвало да се очаква по-познатото и по-близо за книжовниците *iubire* или дори синонимът *dragoste*, възприет по устен път, но очевидно влиянието на оригинала е повлиял решително върху избора на преводача.

Срв.: *Liubovul credincio(s) și cu bucurie cu inetă curată iaste uîn lucru mare și semnu întăiu a toate*. ‘Вярната любов с радост и с чисто сърце е голяма работа и пръв знак за всичко’; *Cându veri să iubești pre omul întăiu-(l) ispiteaște și deca-l veri ispiti, atu(n)ce-l iubeaște cu inema curată*. ‘Когато искаш да обичаш човека, първо го изпитай, и ако го изпиташ, тогава го обичай с чисто сърце’ (Цитатите са по Olteanu 1992: 196, 199).

През XVII в. *liubov* е отбелязана в различни по характер текстове – религиозни и исторически съчинения, документи. Това е една от най-често срещаните славянски думи в *Румънска книга за поука* (Cazania) на молдовския митрополит Варлаам – 85 словоупотреби, понякога в тавтологични конструкции. Запазва се в почти всички преписи на книгата, направени в различни културни средища през XVII и XVIII в., след което бива заменена с *iubire* (Цитираните тук данни са по Frîncu 1974: 75).

Лексемата е отбелязана също и в по-късни текстове на *Цветослова на добродетелите* – от 1620 и 1693 г., отново наред с възприетия по устен път глагол *a iubi*. Срв.:

Liubovu(l) curat: cade(se) să iubești pre toți nu de vro nevoia... ‘Чистата любов: полага се да обичаш всички не от някаква нужда’; *Liubovu(l) iaste să iubești pre to(ți) nu pe(n)tru bogăția ni(cî) pe(n)tru sărăcia lu(i)...* ‘Любовта е да обичаш всекиго не поради богатството, нито поради бедността му’ (Olteanu 1992: 303, 324).

Среща се и по-късно, през XVIII в., напр. в „*Seasonicul domnilor*“ в превод на Николае Костин (Costin 1976: 685) и в хрониката на Йон Некулче (DLR 5: 30). След XVIII в. не е отбелязана.

Още през XVI в. е засвидетелстван и вариант *iubov* с палатализирано *l*, в текст на Псалтира (Psaltirea Șcheiană) и у дякон Кореси (Dimitrescu 1973: 166; DLR5: 30). Той има по-кратък живот в стария румънски книжовен език.

Спорадично само през XVII в., в творба на молдовския митрополит Дософтей, се среща депалатализираният вариант *libov* (DLR 5: 31).

Най-трайно присъствие в румънския език показва делабиализираният вариант *libov* или *libov*.

Според наличните данни този вариант се появява в текстове от XVII в. и постепенно измества *liubov*. Проследява се до началото на XIX в., а като архаизъм, рядко, и в художествената литература в началото на XX в. (напр. у Михаил Садовяну). Производният глагол *a libovi* ‘веселя се, забавлявам се; обичам’ и неговите деривати *libovie* ‘любов, обич’, *libovire* също, *libovit* ‘влюбен’, са характерни за разговорния език (DLR 5: 31).

Libov се среща и във фразеологизми, напр. *a face libov* ‘благоволявам, любезен съм’, *a fi cu libov* ‘приятен съм, мил съм, имам чар’: *Fă libov, părinte, de-mi spune cine-i acel bătrân* ‘Бъди любезен, отче, и ми кажи кой е този старец’ (XVII в. – Дософтей); *Înțeleg că ești bărbat cu libov și cu inima ca pâinea* ‘Разбирам, че си приятен човек и с добро сърце’ (XX в. – Садовяну) (DLR 5: 30, 31).

Не е чужд и на говоримия език. Записан е например в сватбени пожелания:

Să trăiască nănașu,/ Pentru dânsu-i libovul,/ Să trăiască nănașu,/ Pentru dânsa-i dragostea. ‘Да живее кумът,/ за него е любовта,/ да живее кумата,/ за нея е обичта’ (DLR 5: 31 – *libov*).

Още една лексема със значение ‘любов’ от същия корен е отбелязана в стария румънски език с няколко варианта – *iuboste*, *iboste*, рядко *liboste* (вж. у Ciogănescu 2001: 438 – от слав. **ljubostь*). Среща се епизодично в някои от първите писмени паметници, и по-често през XVII в. в текстове както от Молдова, така и от Влахия, наред с производните *ibostnic*, *ibostarnic* ‘любовник’ (вж. DA 2). Представена е в Румънско-латинския речник, споменат по-рано. Би могло да се предположи тук и влияние на друг славянски език – сръбски, украински или полски.

Всички разгледани лексеми със значение ‘обич, любов’ са използвани в различни стари текстове в интересни тавтологични конструкции. Напр.:

Dragostea înnoindu-și, liubovul și ibostele își adeverește. ‘Подновявайки любовта си, обичта и любовта си доказва.’ (Д. Кантемир – по Niculescu 1980: 101).

...*înmulțește liubovul și dragostea dintre ei...* ‘...увеличава любовта и обичта помежду им...’ (Митрополит Варлаам – по Frîncu 1974: 74–76).

3. Следващата дума от разглежданото словообразователно гнездо, на която искам да се спра, е *liubovnic* (с варианти *iubovnic*, *libovnic*, *ibovnic*, *ibomnic*, *ibohnic*). Първият посочен фонетичен облик *liubovnic* е засвидетелстван през XVI в. (напр. в текстове на дякон Кореси – Densusianu 1975: 479) и рядко през XVII в. (напр. във вариант Брашов на Floarea darurilor от 1693 г. – Olteanu 1992: 329).

Вариант *iubovnic* е отбелязан в периода на стария румънски език рядко, напр. у Димитрие Кантемир (DA 2). В наши дни е записан в мунтенски говори със значение ‘любим, любовник’ (DGDS 2: 184).

Делабиализираният облик *libovnic* (който би могъл да се свърже и с бълг. диал. *либовник*) се среща през XVII и XVIII в. В някои текстове се използва като прилагателно със значение ‘обичаш, а също и добър, мил’. Напр.:

Libovnic era la băutări. ‘Обичаше напитките’; *Antonie Ruset Vodă era nelacom, bun la judecăți, libovnic*. ‘Антоние Русет Вода беше нелаком, разсъдлив, добър’ (XVIII в. – Tiktin 1998: 908).

Румънският език е съхранил само вариантите с палатализирано *l*.

Съвременните речници на румънския език отразяват *ibovnic* със стилистична бележка народно.

4. Привлича вниманието още една лексема: *iub* (< стб. *любъ*), която е регистрирана в мунтенски говор със значение ‘пъпка на лицето’ (DGDS 2: 183) и в баяния с възможно значение ‘мил, любим’: *S-au urcat în luntre de argint dragul cu dragostile, iubul cu iubostile* ‘Качиха се в сребърна лодка милият с милите, любимият с любимите’?? (Gaster 1891: Descântece 1784).

Разгледаната лексикална група показва интересна картина на езикови контакти, на специфична употреба в езика приемник в различни периоди от неговото развитие, на различна фреквентност в писмените паметници.

Що се отнася до етимологията, на най-стария пласт български заемки принадлежат глаголят *a iubi* и същ. *iub*. Може да се каже, че става дума за суперстратни елементи, останали от езика на асимилираното на север от Дунав славяно-българско население. По-късно, по книжовен път, в периода на първите паметници на румънски език, проникват лексемите с отразено начално *l*. Но тъй като в румънския вече съществува модел с палатализирана съгласна, новоустановените думи също се подчиняват на познатата фонетична промяна. Така че фонетичните

варианти на *liubov* и *liubovnic*, независимо от изпадането на палатализираната начална съгласна, не трябва да се разглеждат отделно като евентуални устни заемки. От друга страна обаче, за делабиализираните облици *libov* и *libovnic* е възможен и устен път на проникване, а лексемата *iuboste* би могла да се свърже и с друга редакция на старобългарския език. Тоест, при търсене на непосредствения източник могат да се установят различия не само от хронологично естество, но и такива, които са свързани с пътя на проникване на заемката.

Румънските текстове от XVI и XVII в. показват видимо колебание в употребата на отделните варианти на представените лексеми, някои от които са използвани по традиция в определен тип паметници. Най-дълго се запазва етимологичната форма на *liubov*, вероятно под влияние на оригиналите. Някои текстове представляват определен интерес що се отнася до използването на лексемите от разглежданото словообразователно гнездо. Напр. в Поучителното евангелие на дякон Кореси (XVI в.) се срещат *a iubi, iubire, iubit, iubitor*, но и *liubov* (Dimitrescu 1973); в *Cronica universală* на Михаил Мокса (XVII в.) – *a iubi, iubitor, iuboste, ibovnic*, но и *liubov* (Моха 1989: 390, 397); в *Ceasornicul domnilor* в превод на Николае Костин (XVIII в.) – *iuboste, iboste, a iubi*, но и *libovnic* и *liubov* (Costin 1976: 685). В Латинско-румънския речник на Теодор Корбя от началото на XVIII в. (Corbea 2001) на *amor* отговаря *liubov, dragoste*, на *amo* – *iubăsc*. Във всички посочени паметници присъства и синонимът на *liubov dragoste*. И все пак, както и в някои други случаи, в езика приемник се съхраняват обикновено възприетите по устен път думи и техните деривати.

Библиография

- Ciorănescu 2001:** Ciorănescu, Al. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Saeculum I. O., 2001.
- Corbea 2001:** Corbea, T. *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Cluj-Napoca: Clusium, 2001.
- Costin 1976:** Antonio de Guevara. *Ceasornicul domnilor*. Traducere N. Costin. București. 1976.
- Cozianul 1900:** Cozianul, Mardarie. *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Ed. Gr. Crețu. București: Institutul de arte grafice, 1900.
- DA 2:** *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui S. Pușcariu. București, 1940.
- Densusianu 1975:** Densusianu, O. *Opere*. Vol. II. *Lingvistica. Histoire de la langue roumaine*. Ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb. București: Minerva, 1975.
- DGDS 2:** *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Vol. 2. București: Ed. Academiei Române, 2010.
- Dimitrescu 1973:** Dimitrescu, Fl. *Contribuții la istoria limbii române vechi*. București: Editura didactică și pedagogică, 1973.
- DLR 5:** *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Vol. 5. București: Ed. Academiei Române, 2008.
- DVL 2008:** *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Ed. Gh. Chivu. București: Ed. Academiei Române, 2008.
- Frîncu 1974:** Frîncu, C. *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*. – In: *Studii de limbă literară și filologie*. București: Ed. Academiei RSR, 1974, 47–80.
- Gaster 1891:** Gaster, M. *Crestomație română*. Leipzig, București, 1891.

- Moxa 1989:** Moxa, Mihail. *Cronica universală*. București, 1989.
- Niculescu 1980:** Niculescu, Al. *Între filologie și poetică*. București, 1980.
- Olteanu 1992:** *Floarea darurilor*. Ed. P. Olteanu. Timișoara: Ed. Mitropoliei Banatului, 1992.
- Stoica 2011:** Stoica, G. *Constituirea vocabularului afectivității în limba română*. Teză de doctorat. Rezumat. www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011August/StoicaGabriela, 05.07.2014).
- Tiktin 1998:** Tiktin, H. *Dicționar român-german*. Vol. II. D–L. Reproducere după ed. din 1903. București: Paideia, 1998.
- Tudose 1970:** Tudose, Cl. Vocabularul fundamental al limbii române vechi. – In: *Sistemele limbii*. București: Ed. Academiei RSR, 1970, 119–164.

Reception and Development of Turkisms in Judeo-Spanish in Contrast with Other Balkan Languages

Iskra Dobрева

Sofia University St. Kliment Ohridski

iskradobрева2000@yahoo.com

Ладино или езикът на сефардските евреи, част от които около пет века живеят на Балканите съвместно с другите народи от Османската империя, придобива, наред с множество морфосинтактични структури, голямо количество балканска лексика. Не само от турски, но и от персийски, арабски, гръцки, славянски и друг произход, в ладино и другите балкански езици тя е разпространена главно посредством турски. Развитието на турцизмите в съвпада с това в другите балкански езици особено в пост-отоманските общества, по отношение на стремежа към заместване на турската лексика със западно-европейска, възприемана като по-престижна. Успоредно обаче със стандартизирането на ладино през XX и XXI в. много от турцизмите се използват за подчертаване на самобитността и разграничаване от съвременния испански език и неговите диахронични и диатопични варианти.

Since the last quarter of the XIXth century when the systematic studies of Judeo-Spanish began, the abundant number of loanwords has been divided in three main groups, according to their origin: Hebrew, French and Turkish. If excluded the first which represents vocabulary related mainly to Judaic tradition and religion, the remaining two namely Gallicisms and Turkisms may be regarded as pan-Balkan vocabulary in Judeo-Spanish, as they exist also in the other Balkan languages. If etymologically specified, this Balkan vocabulary is not only French or Turkish origin, but also from other European and or non-European languages, such as Italian, Greek, Slavic, Persian, etc. Nevertheless, Turkish and French were the main carriers which directly provided lexicon. Rather than on etymology, this paper will focus on the presence of numerous pan-Balkan vocabulary in Judeo-Spanish and regard it as a factor pointing out to the belonging of this Hispanic variety to the Balkan Sprachbund, beside the existence of several Balkan phonological and morpho-syntactic features.

Prior to leaving Iberian kingdoms, Sephardic communities were abiding in towns all across Medieval Iberian Peninsula, such as Toledo, Palencia, Zaragoza, in the central and eastern parts, as well as in southern parts, Seville, Granada, etc. Without entering into details, it should be mentioned that approximately 60 % of Judeo-Spanish grammar and core vocabulary are basically Castilian. The Spanish spoken by the Spanish Jewish population was presenting the variations typical for the XVth century to the respective region. Some elements, however, are closer to Portuguese, Galician, Aragonese, Mozarabic, Catalan, etc. Like the other Ibero-Romance varieties, Judeo-Spanish retained several phonological and morpho-syntactic characteristics that Castilian later lost.

Later, with the establishment of part of Sephardic Jews to the lands of the Ottoman Empire which started around the end of the XVth century and continued in the following

two, Judeo-Spanish language acquired several Balkan features at all linguistic levels.

A series of historical facts shaped the particularities of Balkanization of Ladino language. This paper will approach the development of Turkisms (or more precisely etymological Balkanisms), which in some aspects differ or coincide with the fluctuating trajectory of those in other Balkan languages.

First of all, Judeo-Spanish joined relatively late the Balkan Sprachbund, only after the end of the XVth century, when the main Balkan languages have already been in a multi-centenary contact and have been established not only shared vocabulary, but also many contact-induced features in their grammars.

Nevertheless, Judeo-Spanish arrived at a very crucial moment to the Balkan Peninsula when the influence of Turkish was gaining momentum and the entire region was united politically and economically under the Ottoman rule. Therefore, a vast number of words were adopted simultaneously in the active vocabulary of all the people living under this political unity. Considerable part of this vocabulary is comprised of Ottoman realia, namely words designating objects proper to the administrative-political, geographical and everyday reality, like names of institutions, titles, professions and occupations and the sites of their practice, weapons, clothes and accessories, foods and drinks, etc. (for instance, *zaptiye*, *kadiya*, *fes*, *yatagan*, *hamam*, *hale*, *vishnap*). Characteristic to these loanwords is that they disappear from active language (often become archaic or stylistically marked) as soon as the respective reality ceases to exist in the extra-linguistic reality, unless they acquire new meaning(s) or get stable in some phraseological construction or other means helping them last longer in active language, as in the following phrase in Judeo-Spanish: *Con fes y cofia* (get ready to the minimum detail, into elaborated, complete shape).

Among the similarities between the vocabulary adopted via Turkish in Judeo-Spanish and the other Balkan languages it may be stated that it has been adopted at the same time and with the same meaning from the same source-languages which, as stated above, frequently has not been only Turkish, but also Persian, Arabic, Greek, Slavic, Italian, or other European languages. ex: *saraf* (Ar.) *m* money changer, *paras* (Pers.) *fpl* money, *chini* (Pers.) *m* plate, *portokal* (It.) *m* orange, *bagajo/e*, *m* (Fr.) luggage, *gara f* (Fr) station, *zarzavat* (Pers.) vegetables, *visna* (Sl.) sour cherry, *kays/si* (Tr) apricot, *fistic*, *fusutuk* (Pers.) peanut, *bira* (Dutch via It.) beer. Nevertheless, these examples bear the same phonetic and pronunciation characteristics (often the one adopted firstly in Turkish and then adopted in the other languages of the region) in all Balkan languages where they exist.

Another similarity between Judeo-Spanish and Balkan languages in the development of Turkisms is the co-existence of doublets and triplets, for instance, in an article of about 300 words in two issues of the Sephardic newspaper *La voz de Turkiye* from 1 and 15 September 1948 published in Istanbul, three synonyms are used to designate single persons, namely the Turkish *bekiares*, the French *celibatarios* and the patrimonial Hispanic *solteros*. Another examples from the same source from the Hebraic Collection of the Bulgarian State Archive (see bibliography) are the Turkish *para* 'money', beside *moneda* (*dinero*), as well as *buz* 'ice' and *yelo* (*hielo*). Similarly, three words for 'grandfather' are presented in the Beginner's Ladino manual (Markova 2008): the Italian *nono*, the Greek *papu* and the Hispanic *avuelo*. This example illustrates yet another similarity in the development of Turkisms in Judeo-Spanish and other

Balkan languages: pushed by the perception of prestige and preference in Ottoman and post-Ottoman societies over the XIXth and XXth centuries many Turkish, Arabic or Persian words have been replaced by French, Italian, or other European lexicon.

Along the XXth century, as occurred in most Balkan languages, Judeo-Spanish has also reduced the number of its pan-Balkan Turkish vocabulary, but in slightly different circumstances, as it will be shown below.

Some historical and sociological particularities relevant to the perception of Turkisms in Judeo-Spanish have contributed to these differences.

First, unlike other Balkan people, Sephardic Jews were never conquered by Ottoman Turks in war. On the contrary, they were invited by the Sultan Bayazid II to settle at Ottoman towns and freely practice their religion and develop trade and many other activities, subsequently forming considerable part of local bourgeoisies. Therefore, the lack of military conflict between the two people will later be reflected at linguistic level as quite a positive attitude towards Turkisms in Judeo-Spanish, which is not the case for BS languages over the end of XIXth and the first half of the XXth century.

Second, the pan-Balkan trend of perceiving Ottoman vocabulary as antiquate in the end of XIXth and the first half of the XXth century and, as a result, narrowing it from active use in BS languages (which reflects the collective conscious desire for change and Europeization), affected mainly the lexical material. This is due to the fact that foreign influence is most easily seen at lexical, most superficial level of language, where foreign lexical items are easy to perceive, even by non-linguists. In turn, phonological, morpho-syntactical and paralinguistic features are more intrinsic and lie deeper in language structures; therefore they remained, with little exceptions, untouched by purification trends. Only in the XXth century, scholars have started detecting and investigating common Balkan structural and paralinguistic features in the concerned languages. For Judeo-Spanish, even more recently, since the end of the XXth century, but every time more frequently and precisely, common Balkan structural features are starting to be detected and analyzed by linguists (for instance, (Varol-Bornes 2001), (Montoliu and Auwera 2004)).

Third, as observed by Borovaya (2012: 14), Judeo-Spanish was never fully functional language. It has always existed in situation of unidirectional bi- or multilingualism of its speakers accompanied by another language spoken in the respective area. Thus, over the first three or four centuries after arrival to the Balkans, Sephardic Jews used Turkish and/or Greek as accompanying fully functional language. With strengthening of French and Western European influence over the XIX century, this fully functional language for Judeo-Spanish speakers has often been French. And with the introduction of mandatory primary education on the language of the respective post-Ottoman nation-states at end XIX and beginning of XX centuries, the fully functional language for the new generation of Sephardic community became the respective national language (Greek, Turkish, Bulgarian, etc.). Naturally, after Sephardic migrations to North and South America and Western Europe in the beginning of XXth century, English or another respective language assumed the role of a fully functional language, and after the formation of the state of Israel, this function was taken over by Hebrew for Sephardic population in Israel. As a result, Judeo-Spanish which continued to be used within the community and family has always been receiving the influence of the respective accompanying

fully functional language. Therefore, in parallel with the shift of accompanying fully functional language, Judeo-Spanish has been replacing great part of Turkisms with patrimonial Hispano-Romance or another vocabulary. This is a natural consequence of the reduced direct contact with Balkan countries.

As mentioned by Quintana Rodriguez (1999): "In recent Judeo-Spanish the language turns to Castilian Spanish and drops many of these Turkisms." (Quintana-Rodriguez 1999: 598-601, cited in Benaim 2012: 183).

As in other Balkan languages, many turkisms in Modern Ladino have become archaic (*cizmes* 'boots', *filgan* 'cup', sherbet 'sugar syrup'). Others are competing with Hispano-Romance equivalents: for instance, according to data taken from the corpus of emails written in Ladino *Letras de los miembros de LK Ruiz Tinoco 2002*: the Turkish adverb *kolay* 'easy' returns 61 occurrences, versus the Hispanic *fasil*, *fazil* (168 occurrences), and *zarzavat/es* 'vegetables' gives 7, versus the patrimonial Hispanic *vedrura/s* (10) (*Letras de los miembros de LK Ruiz Tinoco 2002*). The Greek spread via Turkish *legen* 'basin' returns 5 occurrences, while the Patrimonial *basin(a)* 2. As in other Balkan languages, Turkisms prevail in the semantic field of foods, ingredients and dishes: thus the Balkan *prasa* 'leeks' has returned 27 occurrences versus 1 of the Spanish *puerro*, and 16 occurrences of Balkan *koftes/keftes* have been found versus 6 of the Spanish *albondigas*, etc.

A case-study illustrating how the Balkan names of certain fruits, trees and flowers have been replaced by Hispano-Romance equivalents (*gul* or *triandafil* by *rosa*) or phonetically and semantically similar ones (*sinbul* 'hyacinth' by *azumbel*) is performed in the comparison of the Balkan and Moroccan versions of two Sephardic Koplas: *Kante por las frutas* and *Komplas de las Flores*.

Nevertheless, over the last quarter of XXth century after outstanding efforts at national and international level, several steps have been taken to preserve and promote Ladino and its study. It has been recognized as official minority language in Israel and Turkey, and is studied as graduate and postgraduate discipline in several universities in Israel, USA, Russia and Spain. La Autoridad Nacionala del Ladino was created in 1997 and several standardization efforts have been taken, dictionaries and manuals published.

In the second half of the XX and the beginning of XXI century the largest number of Judeo-Spanish speakers in the Balkans are those in Turkey. It should be noticed that Judeo-Spanish spoken by Sephardic Jews residing in Istanbul and other towns in Western Turkey have never interrupted its contact with Turkish as a fully functional language. Therefore, great number of Turkisms were included into standard modern Ladino as a result of contact with Turkish as a fully functional language used by the Sephardic community in Turkey over the XXth and XXIst century.

As a conclusion, it may be observed that the pan-Balkan trend of replacing Turkisms by patrimonial words or Europeisms has also taken place in Judeo-Spanish over the XXth century, yet not as a result of negative attitude due to historical circumstances as it occurred in Balkan languages, but rather as a result of a shift of the fully functional language accompanying Judeo-Spanish. This shift was produced when Sephardic Jews were massively migrating out of the Balkans in the beginning of XXth century to West Europe and America, as well as to Israel in the middle of XXth century. Therefore, the fully functional language accompanying Judeo-Spanish ceased to be the

respective national Balkan language and was replaced by English, French, Hebrew, etc. Nevertheless, great part of Turkisms or more precisely, pan-Balkan loanwords carried by Turkish in Judeo-Spanish, have been quite successfully used by nowadays language planners as a medium not only to distinguish Ladino from standard Spanish and its diachronic and diatopic varieties, but also to establish and highlight its uniqueness. Beside the existence of several Balkan phonological and morpho-syntactic features, the presence of numerous pan-Balkan vocabulary in Judeo-Spanish may be regarded as a factor pointing out to the belonging of this Hispanic variety to the Balkan Sprachbund.

Bibliography:

- Добрева 2013:** Добрева, Искра М. Панбалкански лексически заемки в юдеоиспански въз основа на две сефарадски копли, в *Десета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии (май 2013)*. София, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2013, 78–82.
- Benaïm 2012:** Benaïm, Anette. Sixteenth Century Judeo-Spanish Testimonies: *an Edition of Eighty Four Testimonies from the Sephardic Responsa in the Ottoman Empire*. Leiden, Brill, 2012.
- Borovaya 2012:** Borovaya, Olga. *Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire*. Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 2012.
- Bulgarian State Archive, a. u. 407 of Collection1568k. Issues 209 and 210 of the newspaper *La boz de Türkiye*, Istanbul, form 1 and 15 September, 1948.
- Markova 2008:** Markova, Alla. *Beginners' Ladino* (with 2 Audio CDs). New York, Hipocrene Books, 2008.
- Montoliu/Auwera 2004:** Montoliu, César and Auwera, Johan van der. *On Judeo-Spanish Conditionals. Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam, John Benjamins, 2004, 491- 505.
- Quintana 1999:** Quintana Rodriguez, Aldina. Proceso de recastellanización del Judesmo. Jewish Studies at the Turn of the 20th Century, *Proceedings of the Sixth EAJIS Congress, Toledo 1998*, vol. 2. Leiden, Brill, 1999, 593–602.
- Ruiz 2002:** Ruiz Tinoco, Antonio. PHP-KWIC de textos en Djudeo-Espanyol – Letras de los miembros de LK. <http://lingua2.cc.sophia.ac.jp/diksioryo-LK/kwic/index.html> 2002, April 2014.
- Varol 2001:** Varol, Marie-Christine. Calques morphosyntactiques du turc en judéo-espagnol: mécanismes et limites. *Faits de langues 2001 18: langues de diaspora*. Paris: Ophrys, 2001, 85–99.

Балканизми в съвременния турски език

Ирина Саръиванова

Катедра „Тюркология и алтаистика“, ФКНФ, СУ

irina_sara@abv.bg

There are many articles, dedicated to the influence of the Turkish language on Bulgarian, as well as on other Balkan languages. As a result of these interlinguistic contacts, lexical elements from these languages penetrate and settle into Turkish. This text presents an attempt to identify, register and comment on lexical elements in the thesaurus of the contemporary Turkish language, borrowed from Balkan languages such as Bulgarian, Greek, Romanian, Serbian, Albanian. It is focused on the literary language, thus predetermining the sources of the empirical material, selected for the purpose: the last edition (2011) of the Dictionary of the contemporary Turkish language by the Turkish Language Association and, for a more precise and thorough research, older editions of the same dictionary, as well as other dictionaries.

Много е писано за влиянието на турския език както върху българския, така и върху други езици на народите на Балканите. В резултат на междуезиковите контакти обаче известно количество лексика от тези езици преминава и трайно се настанява в турския. В този доклад ще бъде представен опит за идентифициране и анализ на лексикални елементи, заети от балкански езици като български, гръцки, румънски, сърбохърватски, албански, превърнали се в част от *актуалния речников фонд* на съвременния турски език.

Преди появата на исляма, тюрките се намират под влиянието на различни религии. Преминаването към новата религия е съпроводено и с приемане на арабската писменост, култура, наука. В езика трайно се настанява не само значителен обем лексика, но и много граматически категории от арабския. Досегът на онези тюркски племена, които се оказват в географска близост с Персия, също се отразява на междуезиковите контакти и спомага за влиянието на арабографичния персийски език, съответно и на персийската култура, дотолкова, че някои от тях приемат персийския за официален дворцов език.

Когато през XI в. част от тюрките достигат и постепенно се настаняват трайно в Мала Азия, те заварват население, говорещо гръцки, арменски и други езици. Тюрките са номадски народи и именно от тези заварени езици те се „снабдяват“ с понятия, свързани с уседналия начин на живот и поминък, а също и с морска терминология (корабоплаване, флора и фауна, климатични специфики). В този процес безспорно най-силно е влиянието на гръцкия, който те наричат *Rumca/румджа*, а населението – *Rum/рум*¹. За сравнение – съвременния гръцки език, езика на гърците в Гърция, наричат *Yunanca/юнанджа*.

¹ В хода на дискусиата, последвала представянето на този доклад, беше приветствано и подкрепено устно заявеното намерение *румджа* да бъде представен като *ромейски език*, а *рум* като *ромей*, *ромейски*. Някои турски автори използват и други термини като *Грекçe – гръцки* (вж. Саг 2008).

През османския период от развитието на езика се наблюдава влияние и от езици, които условно ще наречем европейски² – това са както френският, италианският, дори английският и испанският, така и езици от Балканите, а също и руски. Голяма част от тази лексика се запазва, а в повечето случаи се обогатява и в съвременния словен фонд. Предвид многообразието от говори и диалекти, засегнати от това влияние, е трудно да се направи прецизно изследване на цялостното езиково богатство, затова този текст е насочен към книжовния език, регистриран в речника на турския език, издание на Турския езиков институт от 2011 г. (TS2011), но, за по-голяма представителност на доклада, е ползван емпиричен материал както от по-стари издания, така и от други извори, като речника на чуждите думи от 2004 г. (TYSS 2004)³. Проблематиката, свързана с етимологията на тази лексика, ще бъде частично засегната, тъй като това проучване е насочено по-скоро към регистриране на заемането и опит за проследяване на влиянието на цитираните езици върху живия книжовен език. Даваме си сметка, че не бихме могли да обхванем в максимална пълнота обема на тази лексика, но ще се опитаме да представим една обща картина на балканизмите в съвременния книжовен турски език.

Влиянието на балканските езици, в т.ч. гръцки, български, сръбски (и хърватски), румънски, албански върху турския е във фокуса на различни изследвания, предимно с ограничен обхват. Сред тях важно място заемат трудовете на наши и чужди изследователи, посветени на лексикалните елементи от славянски езици и в частност от българския: П. Миятев (Миятев 1969), Х. Мемова-Сюлейманова / Н. Süleymanoğlu Yenisoй (Мемова-Сюлейманова 1981; 1983; Süleymanoğlu Yenisoй 1998), А. Титце (Tietze 1957; 2002). В турското научно пространство през последните години⁴ във фокуса на изследванията е главно турското влияние върху тези езици, но внимание е отделено и на чуждиците, традиционно във вида „чужди думи със западен произход“, сред които място намират и заетите от славянски езици (вж. Eren 1999, Korkmaz 1995, Vural, Böler 2008 и др.). От по-ново време е и изследването на М. Джинджич, посветено изключително на славянските заемки в турския книжовен език, върху материал от речника, издание от 1998 г. (Тинђић 2006).

Сред по-новите издания, това от 2005 г. е с може би най-кратка уводна част, но в нея се уточнява, че усилията на съставителите на речника да посочат етимологията на лексикалните единици, включени в него, са били съсредоточени предимно в корпуса от 1988 и 1998 година. Изрично е отбелязано, че посоченият произход се отнася до езика на заемане (TS2005: XIV, XVIII).

В речника на турския език от 2011 година е отделено място и на заетите елементи в книжовния език, във вид на справка относно техния брой. Отбелязани са 448 гръцки (румджа), 37 гръцки (юнанджа), 22 български, 1 сръбска, 1

² За някои исторически аспекти на заемане на лексика от европейски езици вж. също Саръиванова 2012.

³ За превода на някои от значенията на български език на разглежданата в текста лексика е ползван Академичният турско-български речник (АТБР 2009).

⁴ По-старите изследвания по въпроса са многократно цитирани и коментирани, затова споменаваме само тези от по-ново време, предвид заявеното намерение да бъде обхванат най-новият период от развитието на езика.

славянска, 1 албанска дума.⁵ Справка в корпуса показва несъответствие в посочения брой (например при сръбските и славянските заемки). По-голямата част от чуждата лексика е представена предимно с езика на заемане, а не е посочен езикът-източник.

Тук бихме искали да отбележим някои несъответствия. В списъка с ползваните съкращения липсват езици с по-малобройни заемки, които обаче са отбелязани в корпуса (като сръбски, хърватски и албански например). Особен казус представлява румънският. Както вече беше отбелязано, не са посочени румънски заемки, но откриваме румънска лексика, отбелязана със съкращението за гръцки език. Това произлиза от наименованието на двата езика и спецификата на абривиатурата: *Rum.* за *Rumca* (гръцки) и *Rumence* (румънски език). Традиционно *Romence* е възприето като съответствие на латинския език, но в някои извори се среща като синоним на *Rumence*, т.е. румънски. В речника срещу *Romen* откриваме именно „римски, свързан с Рим, римлянин“, също и *Latince*, съответно със съкращението *Lat.* за латински. Още по-объркващо е наличието на румънски думи, отбелязани в речника като *Romence*, недвусмислено навлезли чрез румънски, а не латински – *Ulah* (влах) и *Ulahça* (влашки език)⁶, както и на думата *ley* (лея, румънската парична единица), която е посочена като *Rumence*. Румънските лексикални елементи в турския са малко на брой, но тази непоследователност ни провокира да се опитаме да проследим евентуалното наличие на румънска лексика сред отбелязаната с абривиатурата *Rum*.

Непоследователността при посочване на езика на заемане, а също и промяната в посочения език на заемане прави впечатление при едно сравнително изследване на първия речник на турския език, изготвен от новосъздадения Институт за турски език (1932), публикуван през 1944 г., и издание от по-ново време, например това от 2005 г. В първото издание 72 думи, квалифицирани като латински и 603 като гръцки, през 2005 г. са определени като френски заемки. Произходът на 460 думи първоначално не е посочен (1944), но е уточнен в по-късното издание (2005) – сред тях откриваме както европеизми (италиански, испански, унгарски и др.), така и монголска и арменска лексика (Вурал, Бюлер 2008: 54–57); не липсват и такива, чийто език на заемане не е посочен. Този феномен се наблюдава и в най-новия речник, например при думи като *gayda* (гайда), *som* (сьомга), *kokoroz* (царевица; мамул; *жарг.* грозник) и др.

За славянските заемки в турския

Славянската лексика в турския е подробно изследвана, като са засегнати някои аспекти на заемането ѝ в исторически план. Отделно са правени публикации и върху книжовния, и върху влиянието на славянските езици в отделните турски говори; допълнителен принос към разкриване на спецификата на тази проблематика представляват и изследвания, посветени на това влияние още в османския период (вж. Михайлова-Мръвкарлова 2005). Ще си позволим да пред-

⁵ Посочваме броя на лексикалните елементи само от онези езици, които са предмет на настоящото проучване.

⁶ В един от речниците на чуждите думи в турския език те са квалифицирани като руски заемки (TYSS 2004: 486).

ставим обозначените като славянски заемки думи само в най-новото издание, основно поради заявеното намерение да регистрираме актуалното влияние от конкретните балкански езици; също и защото голяма част от тази лексика е отразена и в останалите издания, но често е или квалифицирана като елемент от конкретния език, или липсва език на заемане.

В речника (TS2011) е отбелязано, че има само една дума, обозначена като славянска. Открихме две: едната е посочена като *Sl.*, а другата като *Slav.*

lepiska	(< Лайпциг) вид коприна, произвеждана в Лайпциг; дълга, руса и мека (коса)
mazurka	вид полски танц; музиката към този танц

Български лексикални елементи в съвременния книжовен турски език

Българският е сред езиците със силно влияние в отделни говори в Република Турция. В речника на турския език, издание на Турския езиков институт, срещаме думи като

7

TS2011	Значение	TS2005	TS1998	TS1992	TS1988	TS1966 ⁷
çete	чета, банда	+	+	+	+	<i>слав.</i>
çuşka	лота чушка, червен пипер	+	+	+	+	-
dobra	хубав, добър; разбираем; прям	<i>рус.</i>	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>
gocuk	кожух, шуба	+	+	+	+	<i>неопр.</i>
iştir	щир (куча лобода)	+	+	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>
kuluçka	квачка, клочка	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>неопр.</i>
kumpir	вид ястие: печен цял картоф, към който са добавени кашкавал, царевица и др.; <i>нар.</i> Картоф	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>	-	-	-
laga laga konuşmak/ etmek	празнословя	<i>неопр.</i>	-	-	-	-
leva	лев	+	+	+	+	+
pastav	остар. топ сукно	+	+	+	+	<i>унг.</i>
patika	пътека	+	+	+	+	<i>неопр.</i>

⁷ От непълните библиографски данни и кратката уводна част можем да заключим, че представлява издание, съставено през 1955 г., второ поред след 1944 г., препечатано през 1966 г. Не е посочен броят на думите, включени в него, но е сред по-малко обемните, в сравнение с по-късните издания, което дава основание за колебание относно причините за отсъствието на определена лексика. А именно – краткото съдържание, а не липсата на употреба на съответната дума в езика.

pištov	пистолет, пищов	<i>ит.</i>	<i>ит.</i>	<i>ит., нем., фр. < чешки</i>	<i>ит., нем., фр. < чешки</i>	<i>ит.</i>
pulluk	плуг	<i>слав.</i>	<i>слав. < нем.</i>	<i>слав. < нем.</i>	<i>слав.</i>	<i>нем.</i>
soyka	сойка	+	+	<i>неопр.</i>	<i>неопр.</i>	-
višne	вишна	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>неопр.</i>
višnap [višne + <i>перс.</i> ab]	сироп от вишни	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав. + перс.</i>	<i>слав.</i>	-
yarka	ярка	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	-

В първото издание (TS1944) няма посочени български думи, в TS1998 са 8, в TS2005 – 9, TS2011 – 22.

В предговора към по-старите издания (напр. TS1988, TS1992) *kosa* (зем. *сечиво* коса) е посочена като българска, а в самия корпус е квалифицирана с по-обобщеното *славянска* (TS1988: XXIV, 902; TS1992: XXIV, 902), в този от 2011 г. е определена като руска. *Hrvat* също е посочена като българска заемка (TS2011), а в корпуса е включена и отбелязаната като хърватска дума *ban*, със значение на „в османската държава, титла, давана на санджак-бей или принц в Унгария и Хърватия“.

Лексика от сръбския език

Статистиката на включените чуждици, представена в края на речника, посочва само една сръбска заемка, а в корпуса е регистриран по-голям брой (обозначени са с *Srp.*, *Sirpča*), като:

TS2011	Значение	TS2005	TS1998	TS1992	TS1988	TS1966
bor	миза	<i>слав.</i>	<i>неопр.</i>	-	-	-
kral	крал	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>
kraliçe	кralица	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>
palanka	паланка	<i>унг.</i>	<i>унг.</i>	<i>унг.</i>	<i>унг.</i>	<i>унг.</i>
voyvoda	войвода	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>	<i>слав.</i>

Румънска лексика

Румънските думи в турския са малко на брой, а според анализа, направен в края на речника от 2011 г., такива в езика не съществуват. Според З. Коркмаз, която цитира А. Титце, румънската лексика в турския език е преминала с посредничеството на българския (Korkmaz 1995: 845). Според увода на изданието на речника от 1988 г., *masa* (маса) е Rumence, т.е. румънска, но в самия корпус е посочена като италианска, преминала от латински (също и в TS1992). В TS2005 и TS2011 е посочена като гръцка заемка.

Посочените по-долу *kopil* и *tamaliga* са отбелязани с *Rum.* в TS2005 и TS2011.

TS2011	Значение	TS2005	TS1998	TS1992	TS1988	TS1966
kopil	жарг. безпризорно дете; копеле	+	неопр.	неопр.	неопр.	неопр.
mamaliga	качамак, мамалига	+	неопр.	неопр.	неопр.	-
ley	лея	+	+	+	+	+

Към горното бихме могли да добавим и думата *kalas* (< Галац), със значение „грубо издялана дъска“, която е отразена във всички цитирани издания, чийто източник на заемане е описателно посочен в скоби.

Лексика от албанския език

Албанският също е сред балканските езици, повлияни от турския и подобна лексика е част и от актуалното словно богатство на езика. Що се отнася до обратния процес обаче турската наука традиционно представя като албанска заемка една-единствена дума (и нейните производни).

TS2011	Значение	TS2005	TS1998	TS1992	TS1988	TS1966
plaşka	плячка, грабеж	+	+	неопр.	неопр.	неопр.

Гръцко влияние в турския език

Трудно е да се проследи заемането на гръцки лексикални елементи в турския, защото това влияние е започнало още преди появата на тюрките в Мала Азия, чрез арабски и персийски, през арамейски (Meuer 1893: 3–5). Впоследствие, в резултат на директни междуезикови контакти както на територията на Анадола, така и след османското нашествие на Балканския полуостров, навлиза по-голям обем гръцка лексика. Изданието от 2011 г. ни дава възможността да проследим разграничението, което турската наука, в лицето на съставителите на речника, прави между *Rumca* и *Yunanca*. Това разграничение не формулира категорично периода на заемане, но ни дава основание да приемем именно лексиката, квалифицирана като *Yunanca*, като част от балканското влияние. Отново ще направим уговорката, че представяме турската гледна точка относно езика на заемане, тъй като един по-подробен анализ на гръцката (*Rumca* и *Yunanca*) лексика, би разкрил редица несъответствия по отношение на произхода и на вероятния език на заемане на тези думи, регистрирани и в други извори.

Сред тях има такива, които можем да причислим към т. нар. международна лексика, предимно с втора съставна част *-grafya/-графия*, но има и с по-ограничена употреба. Броят на тези думи в турския е относително постоянен, но в различните издания варира, именно поради различните езици на заемане, посочени в тях. Ето част от тази лексика (фиксирана на общо 37 думи):

abanoz	абанос, абаносово дърво
bibliyografya	библиография
idea	идея
lepra	проказа
menderes	меандър
tifo	тиф

Някои от тези думи имат и варианти, заети от френския, също част от актуалния речник на езика: *ide* (идея), *tifüs* (тиф) и др.

Много от балканските заемки нямат домашен еквивалент и често биват включвани в отделни корпуси на чуждите думи в турския език. В опит да представим балканското лексикално влияние в турския в по-голяма пълнота, ще споменем и конкретен такъв корпус. В Речника на чуждите думи в турския език на Али Пюскюлюоглу (TYSS 2004) част от славянските заемки не са представени поотделно, по езици. Там откриваме: *bocuk* (божик), *borç* (борш), *çete* (чета, банда), *Hirvat* (хърват, хърватски), *kral* (крал) и производни, *kuluçka* (квачка, клочка), *mazurka* (мазурка), *Nemçe/Nemse* (немски), *telatin* (дебела, мека телешка или волска кожа), *vişne* (вишна), *voyvoda* (войвода) и др. Изрично са посочени само думите, приемани за руски, както и български заемки като *gayda* (гайда), *gocuk* (кожух), *leva* (лев), *patika* (пътека), *zagon* (закон) и др.

Отделно са отбелязани румънските лексикални елементи. *Palanka* е квалифицирана като унгарска, а *Ulah* и *Ulahça* – като руски заемки.

В заключение можем да кажем, че, независимо от малкото на брой заети думи от балкански езици в турския, по-голямата част от тях има своето място в съвременния книжовен език. Наблюдаваната непоследователност при определяне на езика на заемане в отделните издания на речника, което, в отделни случаи, поставя въпроса и за достоверността, е всъщност своеобразно потвърждение за активния процес на интегриране на тази лексика. При някои от тези езици (като българския например), със силно влияние в отделни говори, се наблюдава тенденция за увеличаване на заетата лексика. Именно преминаването на тези лексикални елементи към по-широка употреба е сред причините за този феномен. Пряко доказателство за категоричната интеграция на все повече балканизми в книжовния турски език е и високата продуктивност на тези лексикални елементи в морфологичната система на езика.

çeteci çetecilik çete savaşı	четник, член на банда, гангстер четничество гангстерска война
dobra dobra konuşmak	говоря свободно, прямо, откровено
kuluçka devri/dönemi kuluçkahane kuluçkalık kuluçka makinesi	време за мътене, бременност; инкубационен период полог за мътене състояние на мътене; за мътене инкубатор
vişne çürüğü vişne hoşafı vişne kompostosu vişneli ekmeç vişnelik vişne reçeli vişne suyu vişne şerbeti/şurubu	тъмночервен цвят, букв. „вишневогнил“ ошав от вишни компот от вишни вид сладкиш с вишни вишнева градина сладко от вишни сок от вишни сироп от вишни
kraliyet krallık	кралство кралство
voyvodalık	войводство

plaşkası plaşkasılık	грабител, мародер мародерство, грабителство
abanoz kesilmek abanozlaşmak abanoz gibi	втвърдявам се; помътнявам, загубвам цвета си потъмнявам, почернявам като абанос (много твърд)

Ползвани съкращения

букв.	буквално
вж.	виж
др.	други
жарг.	жаргонно
ит.	италиански
нар.	народна дума
нем.	немски
напр.	например
неопр.	неопределен
перс.	персийски
рус.	руски
слав.	славянски
унг.	унгарски
фр.	френски

Библиография

- АТБР 2009:** *Академичен турско-български речник*. Науч. ред. И. Добрев. София, 2009.
- Мемова-Сюлейманова 1981:** Мемова-Сюлейманова, Х. Лексикални заемки в турския език от българския и другите славянски езици. – *Съпоставително езикознание*, 6/1981, № 3, 105–135.
- Мемова-Сюлейманова 1983:** Мемова-Сюлейманова, Х. Фонетична, морфологична и семантична характеристика на славянските земки в турския език (с оглед народните говори на Турция). – В: *България и светът през вековете*. София, 1983, 119–129.
- Михайлова-Мръвкарлова 2005:** Михайлова-Мръвкарлова, М. *Следи от влиянието на българския език върху езика на османските документи (XV-XIX в.)*. София, 2005.
- Миятев 1969:** Миятев, П. Славянски лексикални елементи в народните говори на турския език. – *Български език*, 19/1969, № 2, 176–180.
- Саръиванова 2012:** Саръиванова, И. Към въпроса за заетите думи в османския език. – В: *Сборник доклади от Деветата конференция на младите преподаватели от ФКНФ*. София, 2012, 88–94.
- Ѓинђић 2006:** Ѓинђић, М. Позајмљенице словенског порекла у савременом турском језику. – *Јужнословенски филолог*, 62/ 2006, 281–289.
- Korkmaz 1995:** Korkmaz, Zeynep. *Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri*, Ağustos 1995, C: 1995/II, S: 524, s. 843–858, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*.

- Meyer 1893:** Meyer, G. *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen*. Wien, 1893.
- Sarı 2008:** Sarı, M. *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*. Ankara, 2008.
- Süleymanoğlu Yenisoy 1998:** Süleymanoğlu Yenisoy, H. *Tarih Boyunca Slav-Türk İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*. Ankara, 1998.
- Tietze 1957:** Tietze, A. Slavische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache. – *Oriens*, 10/1957, N 1, 1–47.
- Tietze 2002:** Tietze, A. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. V. 1. Istanbul, 2002.
- TS:** *Türkçe Sözlük*. TDK, Ankara. 1944 (TS1944), 1966 (TS1966), 1988 (TS1988), 1992 (TS1992), 1998 (TS1998), 2005 (TS2005), 2011 (TS2011).
- TYSS 2004:** Püsküllüoğlu, A. *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*. Ankara, 2004.
- Vural, Böler 2008:** Vural, H., T. Böler. Türkçe Sözlük (TDK)'den Hareketle 1944'ten 2005'e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükler. – *TAED* 36/2008, 49–63.

Тракийски антропоними в надписите от късната античност на територията на България

Албена Мирчева
СУ „Св. Климент Охридски“
azhechkova@gmail.com

Several anthroponyms are attested as of a certain or probable Thracian origin in Greek and Latin inscriptions from the 4 – 6th centuries A.D. in the territory of contemporary Bulgaria. The following section summarizes and supplements the information about their origin, distribution and use. A case apart is the name *Δαλι-* attested in an inscription, along with a name of German origin. We assume that the *Δαλι-* is the first component of a Thracian female name of type *Δαλι-ξετα/ Δαλι-συκις /Δαλι-ουλη*, which is found for the first time in the sources. The name of presbyter *Buraidus* is a proof of attendance of the Thracians in the important Christian institutions in the 5th and 6th century. Dual naming is typical of Late Antiquity: the names of the father *Zia Dinnius* and the son *Zia Bitianus* who held key public posts, as well as a military officer with the Thracian and Latin name *Ρώλης Ρεπαράτος* lead to the conclusion that the local Thracian population fitted naturally in the administrative regulations of the Empire.

В надписите на гръцки и на латински език в периода 4 – 6 век от територията на днешна България има засвидетелствани няколко лични имена със сигурен или вероятен тракийски произход. Някои от тях нямат паралели в надписите от предходните периоди по нашите земи, или в късноантичните епиграфски източници от другите географски ареали.

Периодът на късната античност се характеризира с непрекъснати унищожителни нашествия на племена отвъд Дунава, в резултат на което земите на днешна Северна България са почти обезлюдени от местното тракийско население. Траките и техният език успяват да оцелеят единствено на юг от Балкана и по Черноморското крайбрежие. Съответно през 4 – 6 век преобладаващите от римската епоха латински надписи от Северна България почти изчезват, като остават основно надписи на гръцки език от Южна и Югоизточна България.

Специфичната етнолингвистична картина по нашите земи намира пряко отражение в характера на имената, засвидетелствани в епиграфския материал от тази епоха. Както при топонимите, така и при антропонимите, се откриват голям брой имена с малоазийски произход, тъй като особено по Черноморието, е имало много преселници от Мала Азия. От друга страна, приемането на християнството от траките в началото на 4 век променя съществено традиционното тракийско именуване и в надписите започват да се срещат все повече християнски имена, които изместват тракийските (Домарадска 2006: 45–46; Мирчева 2006: 21–22).

Като сигурни и твърде вероятни тракийски антропоними в гръцките и в латинските надписи от периода 4 – 6 век са разчетени следните имена: *Δουδου*, *Δαλι-* (както първа съставка), [*Ρο*]λου, *Buraidi*, *Moco*, *Zia Dinnio*, *Zia Bitianus*, *Ζιασαλβη* (sic).

Δουδου е генитивна форма по гръцки модел от личното име Δουδης (*Dudis*), което е засвидетелствано в няколко надписа от Тракия (Detschew 1957: 151), така че тракийският му произход не подлежи на съмнение. Δουδου е изписано в добре запазен надгробен надпис от 6 век от Одесос и се отнася до висши военни от римската войска:

... Μάρκελλος ὁ τῆς μακαρίας μνή- μης δέκαρχος βάνδου κόμιτος
Δουδου καστελίου Ρουνις... (Beševliev 1964: №89).

Дудес е характеризирани като *comes* на кастела Рунис и Б. Геров предполага, че става въпрос за известния *comes Duda* от писмата на Теодорих, писани през 507 – 511 г. (Героу 1946: 22). При това положение формата Δουδου трябва да се приеме за родителен падеж от името Δουδα, а не от Δουδης. У Дечев *Duda* е цитирано само като женско име в надпис от Дакия (Detschew 1957: 151).

Δαλι- е засвидетелствано в надгробен надпис от 6 век от Одесос и е твърде вероятно да представлява първа съставка на тракийско име (Beševliev 1964: №92, 63). Плочата е отчупена отляво, което прави невъзможно разчитането на голяма част от текста. В конкретния случай любопитно е не толкова продължението на името след Δαλι-, а обстоятелството, че след липсващата част от текста се чете непознато буквено съчетание ιγιλδι:

/+ Ευθάδ/ε κατά-|/ките ή μακα/ρία Δαλι-|/ /ιγιλδι ἐτὼν.... (Beševliev 1964: №92).

Завършекът ιγιλδι навежда на мисълта за име с германски произход и може да се обясни с честите набези и заселвания на германски племена на юг от Дунава в периода 4 – 6 век. До този момент такъв тип германско име няма паралел в гръцките и в латинските надписи от нашата територия. Бешевлиев предлага три възможни допълвания на липсващия текст между Δαλι- и ιγιλδι:

1. Δαλι- + мъжко (като втора съставка) име в Gen. + σύνβιος / γυνή + женско име със завършек ... ιγιλδι
2. Δαλι- + женско име (като втора съставка) + ή καὶ + женско име със завършек ... ιγιλδι
3. Δαλι- + женско име (като втора съставка) + σύνβιος / γυνή τοῦ + мъжко име със завършек ... ιγιλδι

Първата версия на допълване според Бешевлиев предполага името Δαλι- да се завърши с втора основа на тракийско мъжко име в Genitivus + σύνβιος / γυνή, последвано от германско женско име, завършващо на -ιγιλδι. Основанията за такова четене са свързани с факта, че засвидетелстваните двусловни имена с първа съставка Δαλι-, Δαλη-, Δαλαι-, Δαλε-, Δαλα- са най-вече мъжки, напр. Δαλη-πορις, Δαλαι-τραλις, Δαλα-ζελμις (вж. Георгиев 1977:40, 44, 90; Detschew 1957: 114).

Възможно е обаче след Δαλι- да е имало само флексия за *Genitivus*, тъй като в епиграфския материал присъства и едноосновно тракийско мъжко име Δαλις (форма Δαλιου в родителен падеж присъства в надпис от В. Търново от 2 в. пр. Хр.¹, а форма τοῦ Δάλιος – в надпис от Егейска Тракия от 3 в. сл. Хр.²). Според Ге-

¹ Сп. Археология 31, 3 (1989) 42, 2 ἐπὶ Κλεωνόμου. Δαλίου. Δαμοκράτεως.

² <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=gis%3Fregion%3D5>, Regions: Thrace and the Lower Danube (IG X), I. Aeg. Thrace 394, p. 4 ... τοῦ Δάλιος ἐστήσεν...

оргиев Δαλις представлява съкратен вариант от двуосновното име Δαλα-ζελμις (Георгиев 1977: 40, 44). Следователно бихме могли да допълним текста или с едноосновното име Δαλις в Genitivus, или с двуосновното Δαλη-πορις, Δαλαι-τραλις, Δαλα-ζελμις в Genitivus + σύνβιος /γυνή ... ιγιλδι. Тогава преводът на надписа ще бъде: „Тук лежи блажената ...игилди, съпруга/ жена на Далис/Дали-порис/ Дали-тралис/Дали-зелмис, на възраст...“.

Едно от възраженията ми срещу тази версия на Бешевлиев е, че според отчупената част на плочата, между Δαλι- и ιγιλδι би трябвало да има около 7-8 букви. По-съществено съображение е, че моделът на стандартния християнски надпис по това време предполага след епитета ή μακαρία да следва непосредствено името на блаженопочивщата жена. Така второто предположение на Бешевлиев – Δαλι- + женско име + ή καί + женско име със завършек ... ιγιλδι звучи най-естествено за този тип надпис. Допълването се основава на възможността жената да е притежавала две имена – германско и тракийско, ако приемем, че е имало смесени бракове между германските заселници и местното тракийско население.

При това положение за пръв път засвидетелстваме тракийско женско име с начално Δαλι- и следваща втора съставка (или суфикс) за женски род, примерно Δαλι-ζετα /Δαλι-συκίς /Δαλι-ουλη. В същия смисъл можем да допълним и καλουμένη вместо ή καί. В тази версия преводът на надписа ще бъде: „Тук лежи блажената Дали-зета/ Дали-сукис/ Дали-уле, наречена още ...игилди, на възраст...“

Друга възможност е с буквеното съчетание ...ιγιλδι да е завършвало германско мъжко име, както предполага Бешевлиев в третото си допълване. При това положение мястото за липсващите букви допуска по-скоро само определителният член τοῦ след женското име с Δαλι-, без следващи σύνβιος / γυνή или γαμετή: Δαλι- + женско име + τοῦ + мъжко име със завършек ... ιγιλδι. Тогава възможният превод на надписа е: „Тук лежи блажената Дали-зета/ Дали-сукис/ Дали-уле, (жена) на ...игилди, на възраст...“

Buraidi е форма в родителен падеж от *Buraidus* – мъжко име със сигурен тракийски произход, но приспособено към латинската склонитбена система. Надписът е надгробен, от Сердика, и е датиран в 5 или в 6 век :

+ *Ic requiescit corpus vi|-ri religiosi Buraidi| presbyteri* + (Beševliev 1964: №12; Бояджиев 2008: №7).

Тракийският антропоним *Buraidus* е посочен у Дечев (Detschew 1957: 80), а по-късно е коментиран от Бешевлиев като име, известно с това, че е носено от племенника на Юстиниан (вж. Beševliev 1964: 12). От своя страна, Бояджиев набляга на факта, че един представител на висшия клир – презвитер – носи тракийско име, което е съхранено, въпреки стремежът към унифициране на имената след приемането на християнството. Тракийското име *Buraidus* е доказателство за силното присъствие на траки във важните християнски институции и е показателно за етнолингвистичната обстановка около Сердика в периода 5 – 6 век (вж. Бояджиев 2008: 117–118).

Moco е тракийско мъжко име, засвидетелствано в надгробен надпис от 5 – 6 век от Берое:

Domo eternal fecit| Done Fl(avius) Moco dome-| sticos de patria Artacia de vico Calso. (Beševliev 1964: №192; Бояджиев 1990: №50).

Тракийският произход на антропонима е потвърден от Дечев (Detschew 1957: 319) и от Георгиев, който го възприема като съкратено едноосновно име – *Muco*, *Mosso*, *Moso*, редом с популярните *Μουκας*, *Μοκας*, *Μοσα* (Георгиев 1977: 87). Тракийското име, носено от domestik – административна длъжност в Източната Римска империя – е още един пример за активното участие на траки в обществено-политическия живот, както и за съхраняването на тяхното самосъзнание и език (вж. Beševliev 1964: 131). В надписа присъстват и два тракийски топонима – *Artacia* и *Calso* (sic), които доказват местния произход на Флавий Мока.

Zia присъства два пъти като първо име в надгробен надпис от с. Чумаковци (Белослатинско), датиран в началото на 4 век:

D(is) M(anibus) Zia Dinnio | p(ref)ecto vehi(culorum) vix(it) | an(nis) LX, mil(itavit) an(nis) | XXXV[I, e]t Aurel(iae) | Salviae, vix(it) an(nos) | LXX. Hic sepulti sunt. | Quorum memoria(m) | et tit(ulum) bene meri(tis) patri | <i> et matri Zia Bitianus | prot(ector) dom(esticus) fecit. (Бояджиев 2008: №21).

Zia е често срещано тракийско име, както в самостоятелен вид, така и като първи и втори компонент на двуосновни имена от типа Ζιαμαρκης, Ζιακατραλις, Ταταζια, Μοκαζιη (Mirčeva 2006: 93–94). Името Ζιασαλβη, което е засвидетелствано в друг раннохристиянски надпис от Стара Загора, представлява интересна комбинация от първа съставка с тракийски произход и втора съставка от латински корен (подробно за това име вж. Mirčeva 2006: 94–96).

В надписа от с. Чумаковци относно името *Zia Dinnio* има две четения: първият издател Димитров, както и Дечев, приемат, че името е едно – *Ziadinnius* (Димитров 1942: №53; Detschew 1957: 186), докато Бояджиев отчита наличието върху камъка на разделителна точка между третата и четвъртата буква и смята, че имената са две – *Zia Dinnius*. Аргумент в полза на второто четене е другото име в надписа – *Zia Bitianus*, при което *Zia* със сигурност стои отделно от *Bitianus*, както е и при името на майката – *Aurelia Salvia*, т.е. става въпрос за определен модел на именуване (Бояджиев 2008: 129).

Имената *Dinnius* и *Bitianus* със сигурност произлизат от същинските мъжки тракийски антропоними Δίνιας (Detschew 1957: 138) и Βίθιος (Detschew 1957: 19–20), като в случая завършват на *-inus/ -anus* по модела на латинските имена. От текста става ясно, че бащата *Zia Dinnius* и синът *Zia Bitianus* са заемали важни обществени постове – *praefectus vehiculorum* и *protector domesticus*, с които явно са се гордеели и затова са прилежно описани в надгробния надпис. Отново се налага изводът, че местното тракийско население се е вписвало естествено в административната уредба на империята; паралелно с това в езика се отчитат и известни асимилационни процеси, при които изконните тракийски имена са били нагаждани по звучене към латинските.

В гръцки надпис от Одесос, поради счупената на две части плоча, съобразно липсващите букви, *exempli causa* е допълнено от Бешевлиев името Ρολου:

[+ Ενθάδε κα/τάκηνται | [ή της μα/καρίας μνήμης | /σύμβιος Ρ(?)όλου του κ(έ) Ρεπαρά- | /του] του σκρινιαρίου..... (Beševliev 1964: №94).

Ρολου е предложено като евентуален генитив от тракийския антропоним Ρώλης, засвидетелстван у Дечев (Detschew 1957: 406). Сигурно е, че въпросното лице е носело две имена – едното от които, Ρεπαράτος, е познато от ла-

тинските старохристиянски надписи, а другото би могло да бъде тракийското Ρώλης (Beševliev 1964: 65). Починалият е заемал военната длъжност скриниарий, което дава основание за носенето на две имена – официалното латинско, и родното тракийско. Форма Ρώλη (евентуален генитив от Ρώλης), която следва след латинско мъжко име Αὐρ(ήλιος) Μερκούριος (sic), е засвидетелствана в надпис от Балчик от 3 в.³ Тази практика е характерна за епохата и надписите от късната античност ни предоставят немалко подобни случаи (вж. Домарадска 2006: 44).

В заключение може да се каже, че макар и оскъдни, езиковите факти и косвените данни относно изследваните по-горе имена, потвърждават техния тракийски произход. Женското име Δαλι-ζετα /Δαλι-συκις /Δαλι-ουλη, което допускаме, че е за пръв път засвидетелствано в надписа от Одесос, както и важните наблюдения относно двойното именуване при траките през късната античност, обогатяват общата картина на тракийската антропонимия.

Библиография

- Бояджиев 2008:** Бояджиев, Димитър. Езикът на късните латински надписи от България. (Първа част). – В: Димитър Бояджиев *OPERA MINORA SELECTA*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2008, 105–168.
- Бояджиев 2008:** Бояджиев, Димитър. Езикът на късните латински надписи от България. (Втора част). – В: Димитър Бояджиев *OPERA MINORA SELECTA*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2008, 168–210.
- Георгиев 1977:** Георгиев, Владимир. *Траките и техният език*. София: Издателство на БАН, 1977.
- Геров 1946:** Геров, Борис. Латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи. – В: *Годишник на Софийския университет*, 42. София: Университетска печатница, 1946.
- Димитров 1942:** Димитров, Димитър, П. *Надгробните плочи от римско време в Северна България*. София: Наука, 1942.
- Домарадска 2006:** Домарадска, Лидия. *Етнокултурна и езикова характеристика на населението в диоцеза Тракия през периода IV-VI век (по епиграфски данни)*. Автореферат. София, 2006.
- Мирчева 2006:** Мирчева, Албена. *Особености на гръцкия език в периода IV-VI век по епиграфски данни от България*. Автореферат. София, 2006.
- Beševliev 1964:** Beševliev, Veselin. *Spätgriechische und Spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*. Berlin: Akademie-Verlag, 1964.
- Detschew 1957:** Detschew, Dimitër. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1957.
- Mirčeva 2006:** Mirčeva, Albena. On the feminine name Ζιασαλβη. – In: *Linguistique Balkanique*, XLV (2006), 1, En Hommage au Prof. Petja Asenova. София: Académie des Sciences de Bulgarie, 2006, 93–97.

³ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=gis%3Fregion%3D5>, Regions: Thrace and the Lower Danube (IG X), IGBulg I² 14, p. 15 ... Αὐρ(ήλιος) Μερκούριος Ρώλη...

Linguistic and cultural contacts in the *paşalık* of Ioannina: Onomastics¹

Doris K. Kyriazis
Aristotle University of Thessaloniki, Greece
kyrdoris@lit.auth.gr

След като представихме мрежата от езикови и културни контакти в Янинския пашалък в края на XVIII и началото на XIX в. (Kyriazis 2012, въз основа на документите от архива на Али паша Тепеленски, издадени от Гръцкия Национален Институт за Изследвания, Атина, 2007, 2009), в настоящия доклад се занимаваме с едно специфично (и „второстепенно“) поле на контакти – антропонимите.

Архивът на Али паша Янински ни предоставя уникално богатство от антропоними на албанците (главно от южните области), претърпели масово изслямизиране през XVII и XVIII в. Тяхното проучване показва, че имената с османски произход, разпространили се сред албанците посредством исляма, са били адаптирани към местната традиция за кратък период от време. В настоящата работа се изследват механизмите и начините на това адаптиране.

It is widely known and accepted that the Ottoman occupation of the Balkans,² created certain new conditions that have left their trails on the languages and the cultures of the peoples of the region. A pretty interesting phenomenon, within this framework, is that of the islamization of certain parts of those peoples, which in the case of the Albanians was pretty widespread and had a direct impact on the course of the Albanian history. In F. Blanchuses *Dictionarium Latino-Epiroticum* of 1635 we locate the following saying: *Ku turku ve kambënë, aty s' del bār* 'Doue il Turcho pone il piede non nasce herba': "Where the Turk steps, no grass shall rise".

Paraphrasing this saying, we could say that, new names, Islam-related names rose, wherever a Turk stepped. This is mostly apparent in regions where there was a high impact of the Turkish language, that is to say, in the islamized populations. Nonetheless, even here, phenomena that prove the integration of Islamic names in the local Albanian and broadly Balkan tradition are observed.

Our conclusion is based on the rich onomatological material that can be found in a recent 5 volume publishing that contains documents from the archives of Ali Pasa of Ioannina (APXEIO 2007, 2009). This material consists of approximately 1700 documents, written mostly in a wide range of varieties of the Greek language. These documents can be from several lines to many pages in length and they cover a

¹ See also Kyriazis 2012: 21-38.

² "Qiejt po zhvisheshin, Mjerë ju, popuj të Ballkanit, / Mjerë ju gjuhështerpa, me mbaresë si shkopinj të thatë, me alfabetë të përgjakur. / Sa do t'ju djegë malli për të pjellë një vjershë. Medet!" [The skies remained naked, Alas, peoples of the Balkans, / Alas for you barren languages, with endings like foddlers and bloody alphabets. / What pain will burn your loins to conceive two verses, alas!] "Mundja e ballkanasve nga turqit në Fushën e Kosovës më 1389" [The loss of the Balkans in the battle with the Turks in Kosovo, in 1389] (Kadare 1981: 320).

70 year period of time (1750-1820). This noteworthy work greatly depicts the social, political, economic as well as linguistic condition in the *paşalık* of Ioannina and in the broader region.

In some of the volumes, but mostly in the 5th one, we find lengthy catalogs of Ali Pasa's men (*çohadarlar*) that come from islamized villages of the north eastern part of contemporary Albania. From these catalogs,³ that are dated 1814–1815, it seems that first and last names of the inhabitants have been almost fully islamized.

Regarding first names of islamized inhabitants, we can find either the complete or the shortened form of them, in the same document: Ημπραήμης / Μπράχο, Μπράτζε [Ibrahim-is / Braho, Braçe] (doc. 1581), Μηφτάρ / Τάρε [Miftar / Tare] (1577), Μουχαμέτ, Μεχμέτ / Μέτο [Muhamet, Mehmet / Meto] (1584), Οσμάν / Μάνε [Osman / Mane] (1474), or in different ones: Ουμέρ [Umer] (1578), Ημέρ [Imer] (1581) / Μέρο [Mero] (1577), Ζεκίρ / Ζέκο [Zeqir / Zeko] (1577), Ασλάν [Asllan] (1578), Καπλάν / Λάνο [Kapllan / Llano] (1577), Μεχμέτ / Μέμο [Mehmet / Memo] (1577), Γιαχγιά / Γιάτζε [Jahja / Jaçe] (1577), Ησμαήλ [Ismail] (1578) / Μάλιο [Malo] (1578), Χαμπίλ [Habil] (1586) / Μπήλιο [Bilo] (1578, 1579), Χασάν / Τζάνε [Hasan / Cane] (1578), Τζελίλ / Τζέλιο [Xhelil / Xhelo] (1578), Καλέμ / Κάλιο [Kalem / Kalo] (1577), Ζενέλ [Zenel] (1577) / Νέλιο [Nelo], Σινάν [Sinan] (1581), Μερσίν [Mersin] (1590) / Σήνο [Sino] (1578), Ντεμήρ [Demir] (1583) / Ντέμο [Demo], Καπλάν [Kapllan] (1584) / Κάπο [Kapo], Μουσταφά [Mustafa] (1616) / Μούτζιο [Μυço] (1589), Μπεκίρ [Beqir] (1582) / Μπέκιο [Beqo] (1589), Σουλεμάν, Ρεσούλ [Sulejman, Resul] (1578) / Σούλιο [Sulo] (1590), etc.

We can easily conclude that the majority of the first names of this set are shortened types which are combined with diminutive endings, not necessarily of Turkish origin: Αλί – Αλιούς [Ali – Alush](1590), Αλίο [Aliko], Χαμζά – Ζάτζε [Hamza – Zaçe] (1474), Νουρί – Νούρτζε [Nuri – Nurçe] (1474), Νούρκα [Nurka] (1581), Χασάν – Χάσκο [Hasan – Hasko] (1474), Κεμάλ – Κέμτζε [Qemal – Qemçe] (1474), Σούλιο – Σούλτζε [Sulo – Sulçe] (1474), Ιμπραχίμ – Ημπρούζ [Ibrahim – Ibrush] (789), Μπράτζε [Braçe] (1581), Χασάν – Χάσκος [Hasan – Hasko-s] (1577), Ιλιάζ – Λιάσκα [Iliaz – Laska] (1585), Μεχμέτ / Μετούς [Mehmet / Metush] (1586), Ισλάμ / Λιάνκα [Islam / Lam-ka] (1586), Τζομπάν / Μπάκο [Çoban / Baço] (1586), Μπανούς [Banush], Σκεντέρ – Ντέρκο [Skënder – Derko] (1586), Χουσέν – Τζένκο [Hysen – Cenko] (1586), etc. (See Xhuvani-Çabej 1980: 459, 509-511, 569-571).

As far as last names are concerned, the situation is more complex, as:

- The majority of them are patronymics that can be found in their definite or indefinite types and are used as last names: Νταφίλ Ντουρμίσης [Tafil Durmish-i-s], Λιάλιο Οσμάνη [Lalo Osman-i](1584), Σελμάν Μεχμέτης [Selman Mehmet-i-s], Αλιζότ Μουχτάρης [Alizot Muhtar-i-s], Μουσταφά Τζατζάνη [Mustafa Çaçan-i], Μπασηράμ Κάπο [Bajram Kapo], Νταλιάν Τζαφέρη [Dalan Xhafer-i], Βέλιο Τζελλήλη [Velo Xhelil-i] (1585), Μέτο Αβντουλάχου [Meto Avdullah-u], Καραφίλ Καμπέρη, [Karafil Kamber-i], Μερσίν Σιάχος [Mersin Shaho-s] (1590), etc.

³ Our presentation is limited only in certain preliminary observations and conclusions. A more detailed description and appraisal of this material requires the gathering of all the data and the appropriate processing of them.

We should note here that, in some cases, these patronymics appear with types that refer to families, relatives or tribes. They seem to be fewer than the group mentioned above: Λήτζιο Μπεκήρ Μουτζοντέμανι [Liço Beqir Muçodemanj] (1474), Πάσιο Αλίο Μέμανη [Pasho Aliko Memanj] (1579), Χόντο Γιάσκο Τάβαϊ [Hodo Jasko Tavaj] (1583), Σάκο Λήτζο Μουράτ Σινάν Μάταης [Sako Liço Murat Sinanmataj-s] (1583). (See Bidollari 2010: 156-166).

- Last names related to nicknames are also very few: Μούτζιο Κέρε [Muço Qere (Alb. qere ‘scurf’)] (1474), Μπανούς Κιόρις [Banush Qorri-s (Alb.<Turk.) qorr ‘blind’)] (1540), Μάνε Κιόρης [Mane Qorri-s], Σαλή Γκόγια [Sali Goja (Alb. gojë ‘mouth’)] (1577), Μπήλιο Γρόσης [Bilo Groshi-s (Alb. grosh ‘kind of money’], Μάνε Χούντας [Mane Hunda-s (Alb. hundë ‘nose’)] 1579), Ζέκιο Κόκας [Zeqo Koka-s (Alb. kokë ‘head’], Τζούφε Γκιάλπηρι [Çufe Gjalpëri (Alb. gjalpër ‘snake’)] (1581), Αλή Μπίσας [Ali Bisha (Alb. bishë ‘wild beast’], Μπεκίρ Ριέπης [Beqir Rrjepi-s (Alb. rrjepës ‘flayer, thief’)] (1582), etc.

- Since we are referring to mountainous populations, who make a living as mercenaries, professional last names are almost inexistent: Μπεράμ Καφετζής [Beram Kafexhi-s] (789).

- A large group of last names, along with those that derive from patronymics, refers to village / region of the origin of their bearers. It is characteristic that these last names also appear in their definite type: Ουμέρ Οσμάν Κασίστης [Ymer Osman Kashisht-i], Μαχμούτ Τζέτζο Μπετζήστης [Mahmut Çeço Beçisht-i-s], Μουχαμέτ Ζήκο Δραγότης [Muhamet Ziko Dragot-i-s], Σαντήκ Ράπο Τεπελένας [Sadik Rrapo Tepelena-s] (1585), Αηνητήν Ζέκο Τάτζη [Ajdin Zeko Taç-i], Μπάκο Χαλήλη Κολόνια [Bako Halil-i Kolonja-a] (1586), Χαρήσι Κρουσιόβας Harisi Krushov-a], Αλήκο Ραχοβήτζα [Aliko Rahovic-a], Μιμίν Θεραπέλης [Mimin Therapel-i-s], Ντέμτζε Χούς[ο] Βαζέζια [Demçe Huso Vërzhezha] (1587), Νεζήρ Τζαφέρ Φράταρης [Nezir Xhafer Fratar-i-s], Λιάμτζε Γκότι Πρεμέτη [Lamçe Goti Premet-i], Χασάν Τουράνη Κόρτζα [Hasan Turan-i Korç-a], Νταλήπ Πρέσπα [Dalip Presp-a] (1588), Ημπραήμ Μπρέγια Αργυροκάστρα [Ibraim Breja Argjirokastr-a], Μπεκτάς Μεμάν Αργυροκάστρας [Bektash Meman Argjirokastr-a-s] as well as Ησούφ Ντίνος Καστρινός [Isuf Dino-s Kastrinos] (1589), Σαλή Σιάγκο Ντεβόλη [Sali Shanko Devoll-i] (1590), etc.

In certain cases we come across two consecutive last names referring to the origin of their bearers, whereby the second is complementary to the first: Χατζή Γκουμενίτζα Αυλώνας [Haxhi Gumenic-a Avllonas] (1577). It is made apparent, from this example, that considering the person who writes (Gr. γραμματικός), the Greek/Hellenized types of the settlements are also used: (see above Αυλώνας and Βλώρα [Vlor-a], Αργυροκάστρας [Argjirokastr-a-s] and Αργυροκάστρα [Argjirokastr-a]). The last names of this kind, associated with specific suffixes, are much fewer: Ισμαήλ Λιάράκου [Ismail Lar-ak-u] (913), Ουμέρ Ντελβενιώτη [Ymer Delven-iot-i] (1595), Ζενέλ Μαργαλιτζιώτης [Zenel Margalic-iot-i-s] (1589), Μουχαμέτ Μουράτ Ερανίτασι [Muhamet Murat Eranit-as-i] (1584), etc. (Xhuvani-Çabej 1980: 431–432, 446–447, 534).

- Cases of full names that are composed of miscellaneous components regarding their origin are also pretty interesting. This phenomenon, that has already been noticed in the diminutive suffixes, is also apparent in cases where one part of the full name derives from the Ottoman tradition whereas the other one resists in time and reflects

the older Christian onomatologic layer: Αλή Πέτρο Ράχοβα [Ali Petro Rahova] (1616), Στεφάν Αβτούλη Χορμόβα [Stefan Avduli Hormova] (1474), etc.

The way that people who use a limited range of first names distinguish each other is one more interesting aspect of these names. As we have seen, the most common last name type is that of a first name (father's or other ancestor's name) in its definite or indefinite form, or a place name, usually in the definite form, that presents the origin of the individual. Pretty seldom we can across a combination of the two elements that contributes to the level of identification of the individual. This type of last names is more popular than both the type whose suffixes present that someone belongs to a certain family and the type related to last names based on the place of origin, accompanied with specific suffixes.

Apparently, in order for a greater degree of individualization for the person that is named to be achieved, there are cases of a three-parts, and more seldom cases of a four-parts, structure of the type: *main name + patronymic (+ patronymic) + place name, with or without suffix*, as: Ζενέλ Ντάνο Θεραπέλη [Zenel Dano Therapeli], Σιάχο Μαχμούτ Κεσαράτι [Shaho Mahmut Qesarati], Μεχμέτ Λήλιο Ζαμποκίκα [Mehmet Lilo Zhapokika] (1584), Μάλιο Τερβής Χαλήλη Τεπελένα [Malo Dervish Halili Tepelena] (1474), Μουχτάρ Λιάμε Μπέγκα Μεμαλιάνη [Muhtar Lame Bega Memalianj] (1589), etc.

The mechanisms and the formation procedures that were described above coincide greatly with the characteristics of the Albanian full names, in the way we know them and as they have been formed until today (Bidollari 2010). For instance, the use of the definite form of a patronymic or of a place name as a last name is one of the fundamental trends of the Albanian naming system and cannot be found in other neighboring languages.

Furthermore, most of these names have two syllables, which signifies that during one or more centuries, they have acquired their short types that are today found in the respective regions of Tepelenë and others (see phone catalogs of the cities Tepelenë – Τεπελένι, Vlorë – Αυλώνα and Bilisht – Μπίγλιστα).⁴ This kind of two-syllables first and last names seems to be dominant even during the period before the Ottoman occupation. This is proven by the census of settlements and inhabitants of the respective regions in the early 1500s:

⁴ See, for example, in Numeratori telefonik dhe fletët e verdha të Shqipërisë, 2002-2003, surnames Avduli and Dule, Beqiri and Beqo, Kalemi and Kalo, Sulejmani and Sula (Tepelenë), Maliqi and Malo, Myrtezai and Myrto, Elmazi and Maze, Kapllani and Kapo, Hyseni and Hyso, Hysko (Vlorë), Lame, Meço, Sala, Sulçe, Tare, Zaçe, Zeqo etc. (Bilisht).

**Banorët (kryefamiljarët) e qytetit
të Gjirokastrës në vitin 1520**

(sipas defterit të hollësishtëm osman të të njëjtit vit të
përmendur më parë):

f. 209

Qyteti i Gjirokastrës në livanë (sanxhakun-F.D.) e Vlorës

Mëhalla Koço Jorgo:

Koçoja i lartpërmendur, Dhamo (Hamo?) Jani, Simo Jani, Mantho Jani, Petro Jani, Jorgo Qiriaçi, Dhimo Niko, Mantho(?) Parganit-i*, (I)Stamad^m Dede, Niko Dhamo, Papa Kostandin-i, Petk- Jani, Gllava Jani (b)^m, (I)Thtaseno Panki(?), Galeka Jorgo, Zoto Jorgo, Dhimo Jorgo, Jani Selanelo, Kosta Nika^m, Jorgo Manthio, Miho Manthio, Jani Manthio, Jorgo Niko, Dheno Petko, Jano Petko, Koço Vagl-i (Vagal-i?), Duka Jani, Dhimo Jani, Dhimo Kosta, Galeka Dhima (b), Koço Dhimo (b), bashatina^m e

List of names of Christian inhabitants of Gjirokastrë (Argyrokastron) in 1520 (Duka 2009: 249).

It is noteworthy to underline the fact that, in 1583, the first islamized inhabitants of Gjirokastrë bear Islamic names in their original, not shortened, form:

**Banorët (kryefamiljarët) e qytetit të
Gjirokastrës në vitin 1583**

(Sipas defetarit të hollësishtëm osman të livasë së Vlorës
të të njëjtit vit të shqyrtuar në këtë studim)

f. 125/b

Qyteti i Gjirokastrës (Ergjirikasri)

Bashkësia e myslimanëve të qytetit të mësipërm:

Myslimanët e lartpërmendur kujdesen për kalatë e saponëdërtuara në nahijen e Kurveleshit dhe ndihmojnë shefat ushtarakë në përpjekjet për të shtypur kryengritjet dhe revoltat e popullsisë së krishterë të nahijes në fjalë. Përkundër këtyre shërbimeve ata janë të falur nga avarizi i Divanit dhe taksat zakonore.

Ahmed-i, hatib; Mustafa Çam-i(?), halifë; Mahmud Leka, imam; Mustafa Resim-i (Rustem-i?) muezin; Mustafa Balli-u (Jani?), imam; Mehmed Balli-u (Jani?), kaim; Sinan Papushçi-u (Këpucari-F.D.), Ali Hasan-i, Mustafa Hasani, Murad Sulejman-i, Ali Sulejman-i, Pervane Subash-i, Dylgjer (Karpentier) Pervane-ja, rrobaqepës (derezi) Ali Basha, Hasan Ali Basha, Mustafa Ali Basha, Mustafa Papush-i (Këpucari), Qiraxhi Jakup-i, Murad Mimar-i (Arkitekti-F.D.), Mustafa Ahmed-i, Mehmed Mehmed-i, Hasan-i lëkurëpunues (debbad); Mustafa-i, lëkurëpunues; Ali Mehmed Gjuz-i, lëkurëpunues; Mexhid' Mehmed Gjuro, Papushçi (këpucar) Mustafa Abdullah-u, Mustafa Papushçi u tjetër, Zulkadir Gulam-i, Mehmed Mergali (Kërgali-F.D.), Hasan Abdullah-u, Trim (Shexhaa) Hasan-i, Qiraxhi (Karvanxhi) Hasan Çeka (Çefa?), Pervane Abdullah-u, Labova (është nga Labova - F.D.); Mustafa Goxhi(?), Dyz(?) Uzun (I gjatë) Hasan-i, Shexha Uzun Hasan-i, Hasan Bardh-i, Ali Abdullah-u, Mehmed Kasap Hasan-i,

List of names of islamized inhabitants of Gjirokastrë (Argyrokastron) in 1583 (Duka 2009: 253).

The fact that names of Islamic origin were adjusted to the indigenous Albanian as well as to the broader Balkan tradition is also asserted by certain documents from the archives of Ali Pasa, in which Ottoman names that are greatly different from the islamized Albanian names are mentioned. In document 737, for example, we come across the names Κεντίκ Ογλού Αχμέτης, Καρά Ουσμάν Ογλού Χασάν, Μεχμέτ Ογλού Οουσμάν, etc. We should note that the word Ογλού almost never appears in the names of islamized Albanians in the documents of the Ali Pasa's Archives.

On the other hand, the records that consist of names of residents of Christian villages (for example, Χουμελίτσα Αργυροκάστρου – Humelica Gjirokastër, doc. 1608) seem to continue prior tradition: Δήμα Κέντρος [Dhima Qendro-s], Ντούρο Ντρεις [Duro Ndre-s], Χρήστο Βήτως [Kristo Vito], Βήτο Μούτζως [Vito Muço-s], Βασή Πρέμπτη [Vasi Premti], Ζάπα Μήτζως [Zhapa Miço-s], Γκίκα Γούγας [Gjika Guga-s], Λέκα Ντέτες [Leka Dede-s], Ράπο Γκρήνη [Rrapo Gjoni], Ζάπα Λέκας [Zhapa Leka-s], etc.

The same image is also presented by the full names of the Christian community of the Qeparo village (Rusha 2005: 180–181), located a few kilometers south of Chimara, from the early 1900s:

<p>180</p> <p>67. Rina Thodhri 68. Naqe Marta 69. Spiro Marta 70. Vathi Janje 71. Fotina Hiso 72. Taso Hiso 73. Gaqe Hiso 74. Polo Janji 75. Naqe Janji 76. Qiric Janji 77. Çane Foto 78. AretiaPali 79. Gaqe Pali 80. Llambro Pali 81. Nile Pali 82. Manol Miu 83. Nikollo Miu 84. Nile Xhuveli 85. Lekse Xhuveli 86. Pilo Qesku 87. Mino Qesku 88. Lisandro Lani 89. Neço Lani 90. Petro Lani 91. Vasil Lani 92. Kiço Hila 93. Kozma Apostoli 94. Naqe Apostoli 95. Taso Apostoli 96. Gaqe Bufi 97. Polo Bufi 98. Nikollo Bufi 99. Llukë Vongli 100. Pilo Gjikoaka 101. Nile Zaho 102. Vangjel Leka 103. Pilo Leka 104. Kozma Leka</p>	<p>105. Nile Leka 106. Nikollaq Leka 107. Naqe Leka 108. Polo Leka 109. Nono Leka 110. Dhimë Leka 111. Anest Vaso 112. Neço Kapo 113. Qiric Ondrosi 114. Taso Vongli 115. Mihal Vongli 116. Mico Dhrami 117. Pilo Dhrami 118. Nine Jorgu 119. Qiric Spirogjika 120. Dhimitraq Spirogjika 121. Nikollaq Spirogjika 122. Foto Spirogjika 123. Nine Dedi 124. Naqe Karmeni 125. Paulina Karmeni 126. Nica Karmeni 127. Lolo Kokëdhima 128. Kiço Kokëdhima 129. Manol Thanasi 130. Mico Thanasi 131. Vasil Thanasi 132. Foto Kristo Thanasi 133. Sofia Caushi 134. Aleks Lame 135. Mico Lame 136. Harito Çako 137. Sotir Dhrami 138. Qiric Dhrami 139. Taso Dhrami 140. Nono Karmeni 141. Arsen Konomi 142. Ilija Konomi</p>
--	--

The same picture is provided by the names of the residents of Greek-speaking villages of the Dropoli region: Γιότη Γκογγόνης, Ζήσι Γγήνης, Νάτζη Λάζος, Χρίστο Καραμάνης, Γιάνη Δήμας (Πέπελη – Perpel, 1816, doc. 875), του Νίκο Χρήσι, του Γιάνη Μαργαρίτη, του Τζάβο Φώτου, του Δήμο Παναγιώτη, του Νάτζη Χρήστου, του Γιάνη Τζίμη (Σελιό – Selo, 1817, doc. 934). This image is not that far from the respective one found in the Ottoman register of 1520, for the same region:

F. 247

Fshati Dhuvjani, në nahijen e Dropullit, timar i Hasanit dhe i Ibrahimit, të birit të Mahmudit, e zotërojnë dhe e punojnë bashkërisht:

Kola Dedush-i	Kola Pjetri
Dhima Jani	Tupe Gjin-i
Gjon Nika	Nika Dhemi
Gjin Sari	Deda Nika
Kond Sari	Jani Dhem-i
Deda Dedush-i	Llesh Kosta
Deda Gjin-i	Leka Jani
Mihal Sul-i	Jorgo Ferra
Deda Niko	Jani Jorgo
Deda Muzhaq-i	Qiriaq Jorgo
Nika Dhima	Gjon Petri
Doda Dhemi	Joka Petri
Dhemi Gjin-i	Ilia Kola
Niko Dhemi	Mantho Jani
Deda Menksh-i	Andrica Jani
Gjin Dhemi	Kola Kaleka
Jorgo Dhemi	Nika Putra
Vertho Pal-i	Nika Gjin-i
Gjin Nika	Andria Gjon-i
Deda Gjin-i	Jorgo Karamuzhaq-i
Ilia Deda	Gjin Karamuzhaq-i
Muzhaq (I) Vreto	Gjon Miha
Deda Dhemi	Jani Gjon-i
Petri Gjon-i	Pap Vasil-i
Miho Jani	Kosta Niko
Jorgo Jani	Jorgo Niko
Dhimo Servica	Kosta Cukar-i

List of names of inhabitants of Δουβιανη – Dhuvjani (Δρόπολη – Dropoli) in 1520 (Duka 2009: 293).

That is to say that two-syllables first names and last names are an intralinguistic characteristic of the onomatologic material of the broader Epirus region. Concerning the Aromanians of Epirus region (Βλάχοι), see, for example, doc. 632 (dated in 1812), where there are a lot of two-syllables first and last names: ο Γιάνκο Φουσεέκης και Μπούτζο παπάς, ο Μπίτας του Γιάνκου, ο Νάτζιος και Νούσιας και Στέργιος του Τζάτζη. See also ο Στέργιος του Σηληχτάρη, ο Νάσιος του Μουχουρντάρη, where names of different origin are found.

The two-syllables first and last name characteristic seems to also concern the Slavic-speaking populations of the broader geographic area, as it is presented by the Ottoman records of the Chroupista region, located close to Kastoria. In these records,

dated in the beginning of 16th century, we find a lot of two-syllables first names and last names as: Dimo Mano, Dimo Istayko, Duka Velçe, Istayko Petko, Istoyko Rademir, Istoyo Kirar, Kirko Mano, Kirko Koyo, Kirko Yovan, Komin Duka, Petri Istayko, Petri Dimitri, Petri Dasko, Peyo Dusko, Peyo Aleks, etc.

Along with the data that we added from the Chroupista region (known today as Argos Orestiko), we are oriented towards the question whether this two-syllables form of first and last names is a local or a broader specific characteristic.

Without claiming that we already know the answer, we will refer to the widespread in Greece perception that two-syllables last names are principally found in Epirus as well as to the fact that in Zaimov's dictionary of Bulgarian anthroponyms, next to the complete, according to the Christian tradition, name forms, there is a wealth of shortened-diminutive forms, that are used in daily, informal cases.

The material of the Archives of Ali Pasa 'traps' and 'stills' fragments of the oral communication of populations that haven't been affected by the habits or the conventions of the written language.

Bibliography

Займов 1994: Заимов, Ђордан. *Български именник*. Софија: БАН, 2003.

Bidollari 2010: Bidollari, Çlirim. *Hulumtime onomastike. Patronimia shqiptare. Mbiemrat, emrat e familjeve*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, 2010.

Bidollari 2011: Bidollari, Çlirim. *Fjalor i patronimeve të shqiptarëve*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, 2011.

Duka 2009: Duka, Ferit. *Shekujt osmanë në hapësirën shqiptare (studime dhe dokumente)*. Tiranë: UET Press, 2009.

Kadare 1981: Kadare, Ismail. *Vepra*. Tiranë: "Naim Frashëri", 1981.

Kyriazis 2012: Kyriazis, Doris. *Kontakte gjuhësore në pashallëkun e Janinës, përmes dokumenteve të Arkivit të Ali Pashë Tepelenës*. – In: V. Maldjievej i K. Taczyńskiej (eds.) *Poznań Bałkany. Historia – Polityka – Kultura – Języki. III*. Toruń: Drukarnia Cyfrowa UMK, 2012, 21–38.

Rusha 2005: Rusha, Spiro. *Qeparoi. Historia dhe kultura popullore*. Tiranë: Botimpex, 2005.

Xhuvani-Çabej 1980: Xhuvani, Aleksandër & Eqerem Çabej. *Prapashtesat e gjuhës shqipe*. – In: Aleksandër Xhuvani, Vepra, I, Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1980, 419–581.

ΑΡΧΕΙΟ 2007, 2009: ΑΡΧΕΙΟ ΑΛΗ ΠΑΣΑ (Γενναδείου Βιβλιοθήκης). Έκδοση – Σχολιασμός – Ευρετήρια Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου, Π. Μιχαηλάρη. Vol.: Α' (1747–1808), Β' (1809–1817), Γ' (1818–1821) Αθήνα 2007, Δ' Εισαγωγή – Ευρετήρια – Γλωσσάρι. Αθήνα 2009: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. [Vol. V (forthcoming)].

Български и румънски мъжки лични имена, образувани от римски родови имена

Гергана Петкова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

e-mail: gerganapetkova@uni-plovdiv.bg

The research object of the present text is the masculine Bulgarian and Romanian male personal names, derived by Roman family names. The objective of the article is to present a complete list of these names, including all their variants. They are divided into several major groups according to the part of speech, used as a basis for their derivation, namely if the given name is derived from a noun, an adjective, a verb, etc., and according to the model of word-building, used during the process of their formation, i. e. if the given name is derived from the form for Nom. sg. of the Latin name or from its working base.

According to the extralinguistic information found about the canonization of the researched anthroponyms, i. e. if the name is canonized by the Orthodox church only, by the Catholic one, or by the both of them, additional classification is given.

It is worth mentioning the initial meaning of the Bulgarian and Romanian anthroponyms when this is possible.

Key words: masculine personal names, Bulgarian, Romanian, Roman family name

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen* (Джонсън 1903, 1932; Федорова 1982: 85; <http://www.imena.org/latin.html>) / *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010: 65) / *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932)).

Родовите имена през класическия период от развоя на латинския език завършват на *-ius* (*Caecilius*) (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801; Федорова 1982: 87; Фелекан 2010:65; <http://www.imena.org/latin.html>), суфикс, използван за образуване на прилагателни имена. Всъщност голяма част от родовите имена представляват прилагателно име, изведено от лично име (*Marcius* < *Marcus*, *Octavius* < *Octavus*) или от прякор. Този суфикс се използва и при деривация на родово име в случаите, когато римският гражданин е осиновен от представител на друг род, т. е. носи новото си родово име, но към него е прибавен *-ius* (Фелекан 2010: 65).

Този суфикс е използван само от патрициите. Вариантите на суфикса, използвани от не така знатни римляни при извеждането на родовите им имена, са *-eius*, *-aius*, *-aeus*¹ и *-eus* (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801).

Родовите имена, завършващи на суфикси *-ilius* и *-elius*, постепенно се контаминират от диминутивните суфикси *-illus* и *-ellus* (например, *Opillus* вм. *Opilius*, *Hostillus* вм. *Hostilius*, *Quintillus* вм. *Quintilius*, *Ofellus* вм. *Ofelius*) (Смит 1875: 801).

По време на Републиката със същата функция като *-ius* се използват и суфиксите *-is* (*Caecilis*) и *-i* (*Caecili*) (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

¹ Този суфикс е по-късен вариант на *-eius*. Доказателство за това са засвидетелстваните форми *Anneius/Annaeus* и *Appuleius/Appulaeus* (Смит 1875: 801).

Подобно на преномените, най-известните родови имена са съкращавани в надписите по следния начин: *Aelius* (AEL), *Antonius* (ANT, ANTON), *Aurelius* (AVR), *Claudius* (CL, CLAVD), *Flavius* (FL, FLA), *Iulius* (I, IVL), *Pompeius* (POMP), *Valerius* (VAL), *Ulpus* (VLP) (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

Голяма част от родовите имена са много древни и с течение на времето тяхното значение е забравено (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

През 1 в. пр. н. е. в Рим се появяват предпоставки за смяна на формата на държавно управление (от Република към еднолична власт). Тогава представителите на елитните семейства, които имат амбиции да застанат начело на империята, започват да търсят своите корени сред легендарните царе и герои. Например, *Юлий Цезар* (*Iulius Caesar*) свързва името на своя род, *Юлиевия* (*gens Iulia*), с името на легендарния основател на Рим, *Юл* (*Iulus*) (Федорова 1982: 87–88; <http://www.imena.org/latin.html>).

След възникването на християнството и разпространението на новата религия в Европа една огромна част от древните римски имена са канонизирани и така навлизат в чужди антропонимни системи – в това число в българската и румънската.

Обект на настоящето изследване са 30 български и румънски мъжки лични имена, които са изведени от римски родови имена. В проучването са включени само тези римски антропоними, които имат еквивалент и на български, и на румънски.

Основните източници, от които сме ексцерпирани, са „*Честотно-etimологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*“ от Николай Ковачев, „*Речник на личните и фамилните имена у българите*“ от Стефан Илчев, „*Български именник*“ от Йордан Заимов, „*Речник на румънските лични имена*“ (*Dicționar onomastic romînesc*) от Н. А. Константинеску (N. A. Constantinescu), както и електронните сайтове www.behindthename.com и <http://kurufin.narod.ru/>, които предлагат изключително богата информация по изследвания въпрос.

Българските и румънските мъжки лични имена, мотивирани от римски родови имена, според канонизацията си са следните:

- I. Български и румънски мъжки лични имена, образувани от римски родови имена, канонизирани от Католическата църква: *Вергилий/ Виргилий/ Virgil*, *Емил/ Emil*, *Октавий/ Octav*, *Силвий/ Silviu*;
- II. Български и румънски мъжки лични имена, образувани от римски родови имена, канонизирани и от Православната, и от Католическата църква: *Антон/ Anton*, *Валериу/ Valeriu*, *Игнат/ Ignat*, *Киприан/ Ciprian*, *Клавди/ Клавдий/ Claudiu*, *Корнелий/ Cornel*, *Лукиян/ Lucian*, *Маруян/ Marian*, *Марий/ Marius*, *Марин/ Marin*, *Марцел/ Marcel*, *Сергей/ Sergiu*, *Фабий/ Fabiu*, *Флавий/ Flaviu*, *Флавиян/ Flavian*, *Юлий/ Iuliu*.

Разглежданите имена разпределяме в няколко групи с оглед на изходния им апелатив и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски родови имена, което с течение на времето е избледняло. Възможна е и замяна с т. нар. „народна етимология“ под въздействие на направени асоциации с лексеми, които са характерни за езика, в чиято именна система римският антропоним е навлезнал.

Българските и румънските мъжки лични имена, мотивирани от римски родови имена, могат да бъдат класифицирани и на базата на готовите лексикални единици, от които са изведени:

1. Български и румънски мъжки лични имена, мотивиращата основа на които е съществително име:

- А. Съществително собствено име: *Лукиян/ Lucian* (< *Lucianus* < римския преномен *Луций (Lucius)*); *Флавиян/ Flavian* (< *Flavianus* < римското родово име *Флавий (Flavius)*);
- Б. Съществително нарицателно име: *Лукреций/ Lucretiu* (< *Lucretius* < лат. *lucrum*, i, n – ‘печалба, богатство’); *Овидий/ Ovidiu* (< *Ovidius* < лат. *ovis*, is, f – ‘овца’); *Фабий/ Fabiu* (< *Fabius* < лат. *fabā*, ae, f – ‘бобче’); *Хораций/ Horaṭiu* (< *Horatius* < лат. *hora*, ae, f – ‘час, време, сезон’);

2. Български и румънски мъжки лични имена, мотивиращата основа на които е прилагателно име: *Аврелий/ Aurel* (< *Aurelius* < лат. *aureoles/ aureolus/ aureus*, 3 – ‘златен, позлатен’); *Киприан/ Ciprian* (< *Cyprianus* < лат. *Cyprianus*, 3 – ‘от/ родом от Кипър’); *Юлий/ Iuliu* (< *Iuleus/ Iulius/ Julius* < гр. *ιοῦλος* – ‘с мъхеста брада; къдрав; космат’);

3. Български и румънски мъжки лични имена, мотивиращата основа на които е глагол: *Валери/ Valeriu* (< *Valerius* < лат. *valeo*, 2 – ‘здрав съм, силен съм; як, крепък’);

4. Български и румънски мъжки лични имена, мотивиращата основа на които е числително име: *Октавий/ Octav* (< *Octavius* < лат. *octavus*, 3 – ‘осми’);

5. Български и румънски мъжки лични имена, изведени от римско родово име с повече от една етимология: *Антон/ Anton* (< *Antonius* < 1) лат. *Antenium* (име от етруски произход с неясно значение); 2) гр. *ανθος* – ‘цвете’; 3) гр. *αντέω* (йон.) < *αντάω* < *αντίω* – ‘взимам участие; готвя се за борба; встъпвам в бой’); *Вергилий/ Виргилий/ Virgil* (< *Vergilius/ Virgilius* < 1) лат. *virgo*, *inis*, f – ‘девица’; 2) лат. *virga*, ae, f – ‘жезъл; лоза’; 3) лат. *vergiliae*, *arum*, f – ‘съзвездие Плеяди’; 4) лат. *virgo*, 2 – ‘зеленея, раззеленявам се’); *Емил/ Emil* (< *Aemilius* < 1) лат. *aemulus*, i, m – ‘враг, конкурент, съперник’; 2) лат. *aemilius*, 3 – ‘вражески’); *Игнат/ Ignat* (< *Egnatius/ Ignatius* < 1) от самнитски или от етруски произход с неясно значение; 2) лат. *ignis*, is, m – ‘огън’; 3) лат. *gnatus*, 3 – ‘роден’ (минало страдателно причастие от глагола *gnascor*, 3 – ‘раждам се’); 4) лат. *igneus*, 3 – ‘огнен’); *Клавди/ Клавдий/ Claudiu* (< *Claudius* < 1) лат. *claudus*, 3 – ‘куц, сакат’; 2) лат. *claudius*, 3 – ‘заклучен’); *Корнелий/ Cornel* (< *Cornelius* < 1) лат. *cornu*, us, n – ‘рог’; 2) лат. *corneolus*, 3 – ‘роговиден, твърд’; 3) лат. *cornu*, i, n – ‘ягода’); *Ливий/ Liviu* (< *Livius* < 1) лат. *liveo*, 2 – ‘злобея, завиждам; посинявам, ставам син’; 2) лат. *livor*, oris, m – ‘синкаво обезцветяване’; 3) лат. *lividus*, 3 – ‘злобен, завистлив’); *Мариян/ Marian* (< *Marianus* < 1) римското родово име *Марий (Marius)*; 2) библейското женско име *Мария (Maria)*); *Марий/ Marius* (< *Marius* < 1) митологичното име *Марс (Mars)*; 2) лат. *mas*, *maris* – ‘мъжки’; 3) лат. *mare*, *maris*, n – ‘море’); *Марун/ Marin* (< *Marinus* < 1) римското родово име *Марий (Marius)*; 2) лат. *marinus*, 3 – ‘морски’; 3) женското лично име *Мария (Maria)* (в редки случаи от *Марина (Marina)*); *Марцел/ Marcel* (< *Marcellus* < 1) деминутив на римския преномен *Марк (Marcus)*; 2) лат. *marcellus*, i, m – ‘чукче’); *Помпилий/ Pompiliu* (< *Pompilius* < 1) неясно значение; 2) сабинското лично име *Ротро* със значение ‘*netu*’; 3) лат. *rompra*, ae, f – ‘све-

щена процесия’); *Сергей/ Sergiu* (< *Sergius* < 1) лат. *servus*, i, m – ‘слуга, роб’; 2) гр. *σεργυος* – ‘стражар, пазач’; 3) от етруски произход с неясно значение); *Силвий/ Silviu* (< *Silvius* < 1) лат. *silva*, ae, f – ‘гора’; 2) лат. *silvius*, 3 – ‘живеещ в гора’); *Флавий/ Flaviu* (< *Flavius* < 1) лат. *flavus*, 3 – ‘жълт, златен, златистожълт; жълтенкав, рус’; 2) *Flavius*, ii, m – ‘флавианец’).

Най-голяма е групата на имената, образувани от римско родово име, чиято етимология не е еднозначна (19 български и румънски мъжки лични имена), следвана от тази, в която антропонимите са резултат на деривация от съществително име (2 български и румънски мъжки лични имена, изведени от съществително собствено име, и 4 български и румънски мъжки лични имена, мотивирани от съществително нарицателно име). Трети по продуктивност са прилагателните имена (3 български и румънски мъжки лични имена). С най-малка продуктивност са глаголите и числителните имена (с по едно българско и румънско мъжко лично име).

Резултатите са логични и се дължат на древния произход на римските родови имена.

Съществуват два модела за образуване на български и румънски антропоними от латинско име – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т.е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант.

Български мъжки лични имена, образувани от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име: *Аврелий* (< *Aurelius*), *Вергилий/ Виргилий* (< *Vergilius/ Virgilius*), *Клавдий* (< *Claudius*), *Корнелий* (< *Cornelius*), *Ливий* (< *Livius*), *Лукреций* (< *Lucretius*), *Марий* (< *Marius*), *Овидий* (< *Ovidius*), *Октавий* (< *Octavius*), *Помпилий* (< *Pompilius*), *Сергей* (< *Sergius*), *Силвий* (< *Silvius*), *Фабий* (< *Fabius*), *Флавий* (< *Flavius*), *Хораций* (< *Horatius*), *Юлий* (< *Iuleus/ Iulius/ Julius*);

Румънски мъжки лични имена, образувани от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име: *Claudiu* (< *Claudius*), *Corneliu* (< *Cornelius*), *Fabiu* (< *Fabius*), *Flaviu* (< *Flavius*), *Horatiu* (< *Horatius*), *Iuliu* (< *Iuleus/ Iulius/ Jilius*), *Liviu* (< *Livius*), *Lucretiu* (< *Lucretius*), *Marius* (< *Marius*), *Ovidiu* (< *Ovidius*), *Pompiliu* (< *Pompilius*), *Sergiu* (< *Sergius*), *Silviu* (< *Silvius*), *Valeriu* (< *Valerius*);

Български мъжки лични имена, образувани от работната основа (от формата за *Gen. sg.*, но без форманта за падеж) на изходното латинско име: *Антон* (< *Antonius*), *Валери* (< *Valerius*), *Емил* (< *Aemilius*), *Игнат* (< *Egnatius/ Ignatius*), *Киприан* (< *Cyprianus*), *Клавди* (< *Claudius*), *Лукиян* (< *Lucianus*), *Мариан* (< *Marianus*), *Марин* (< *Marinus*), *Марцел* (< *Marcellus*), *Флавиян* (< *Flavianus*);

Румънски мъжки лични имена, образувани от работната основа (от формата за *Gen. sg.*, но без форманта за падеж) на изходното латинско име: *Anton* (< *Antonius*), *Aurel* (< *Aurelius*), *Ciprian* (< *Cyprianus*), *Cornel* (< *Cornelius*), *Emil* (< *Aemilius*), *Flavian* (< *Flavianus*), *Ignat* (< *Egnatius/ Ignatius*), *Lucian* (< *Lucianus*), *Marcel* (< *Marcellus*), *Marian* (< *Marianus*), *Marin* (< *Marinus*), *Octav* (< *Octavius*), *Virgil* (< *Vergilius/ Virgilius*).

По-продуктивен от двата модела и в българската, и в румънската антропонимна система, е първият. Както се вижда от изложената по-горе класификация, един и същи модел е валиден и в двата изследвани езика. Изключение представляват следните случаи: *Аврелий* (от формата за *Nom. sg.* на *Aurelius*) / *Aurel* (от работната основа на *Aurelius*), *Валери* (от работната основа на *Valerius*) / *Valeriu*

(от формата за Nom. sg. на *Valerius*), *Вергилий* / *Вургилий* (от формата за Nom. sg. на *Vergilius* / *Virgilius*) / *Virgil* (от работната основа на *Vergilius* / *Virgilius*), *Октавий* (от формата за Nom. sg. на *Octavius*) / *Octav* (от работната основа на *Octavius*). Римското родово име *Claudius* има два еквивалента в български (*Клавдий* и *Клавди*), които са изведени посредством използване на принципите и на двата модела. Аналогичен случай в румънската антропонимна система са двата еквивалента на римското родово име *Cornelius* – *Corneliu* и *Cornel*.

От направените наблюдения можем да направим следните изводи:

– От разгледаните български и румънски мъжки лични имена, мотивирани от римски родови имена, най-голяма е групата на имената, изведени от латински антропоним, чиято етимология е нееднозначна.

– Моделите на образуване на български и румънски антропоними от латинско име са два – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т.е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант. По-продуктивен тук се оказва първият от двата представени модела.

– Почти всички от разгледаните имена (с изключение на *Ливий* / *Liviu* (< *Livius*), *Лукреций* / *Lucrețiu* (< *Lucretius*), *Овидий* / *Ovidiu* (< *Ovidius*), *Помпилий* / *Pompiliu* (< *Pompilius*) и *Хорацій* / *Horațiu* (< *Horatius*)), т.е. 25 от включените в това изследване 30 антропонима, са имена на светци. По-голяма е групата на имената, канонизирани и от Православната, и от Католическата църква (16 български и румънски мъжки лични имена). Четири римски родови имена са канонизирани само от Католическата църква. Липсват български и румънски мъжки лични имена, образувани от римски родови имена, които да са включени единствено в списъка на светците, приет за официален от Православната църква.

Библиография

- Войнов, Милев 1990:** Войнов, М., Ал. Милев. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство, 1990.
- Батаклиев 1979:** Батаклиев, Г. *Антична митология (Справочник)*. София: Д-р Петър Берон, 1979.
- Илчев 1959:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Издателство на БАН, 1959.
- Ковачев 1995:** Ковачев, Н. *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. Велико Търново: Пик, 1995.
- Немировский 2004:** Немировский, А. И. *Мифы и легенды народов мира. Т. 2. Ранняя Италия и Рим*. Москва: Мир книги, 2004.
- Николова, Богданов 1996:** Николова, А., Б. Богданов. *Антична литература. Енциклопедичен справочник*. София: Отворено общество, 1996.
- Овидий 1963:** Овидий. *Метаморфози*. (Превел от латински: Георги Батаклиев). София: Народна култура, 1963.
- Скар 2008:** Скар, К. *Хроника на римските императори (летопис на владетелите на Римската империя)*. София: Рива, 2008.
- Фьодорова 1982:** Фьодорова, Е. В. *Введение в латинскую эпиграфику*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, 85–101.
- Collins Latin Dictionary & Grammar*. Glasgow: Harper Collins Publishers, 1997.

- Constantinescu 1963:** Constantinescu, N. A. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.
- Felecan 2010:** Felecan, O. A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania. – *Philologia Jassyensia*, 1 (11)/ 2010, 57–80.
- Johnson 1903, 1932:** Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans*. Scott, Foresman and Company, 1903, 1932. (http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html (19.09.2011)).
- Smith 1875:** Smith, W. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, 800–803.
- www.behindthename.com (24.07.2013).
- <http://kurufin.narod.ru/> (24.07.2013).
- <http://www.imena.org/latin.html> (18.05.2010).

Индекс на българските и румънските мъжки лични имена, образувани от римски родови имена

Използвани съкращения:

- гр.** – гръцки език;
лат. – латински език;
КС – католически светец;
ПС – православен светец;
BG – български език;
RO – румънски език.

AEMILIUS (< 1) лат. aemulus, i, m – ‘враг, конкурент, съперник’; 2) лат. aemilius, 3 – ‘вражески’. Име на КС (Б, К²); **BG:** Емил (Б, БА, И, К, КО) (*Емили* (К, КО), *Емилиј* (ВМ, К, КО), *Емилин*, *Емилио* (КО), *Емилко*, *Емилчо* (К, КО), *Емилян* (КО))³; **RO:** Emil (Б, К) (*Emilică*) (К);

ANTONIUS (< 1) лат. Antenium (име от етруски произход с неясно значение); 2) гр. ανθος – ‘цвете’; 3) гр. αντήω (йон.) <αντήω < αντήω – ‘взимам участие; готвя се за борба; встъпвам в бой’ (И, К)). Име на КС и ПС (К); **BG:** Антон (Б, БА, И, К, КО) (*Анатони*, *Анатоний* (КО), *Андон* (Б, БА, И, К, КО), *Андони* (И, КО), *Андоний* (КО), *Андончо* (И, КО), *Антоан* (КО), *Антони* (И, К, КО), *Антоний* (ВМ, И, К, КО, НБ, О), *Антонио*, *Антонко*, *Антончо* (КО)); **RO:** Anton (Б, К, КОН) (*Andon*, *Andoni*, *Andonie*, (КОН), *Antonaș*, *Antonel* (Б, К0), *Antonie* (Б, К, КОН));

AURELIUS (< лат. aureoles/ aureolus/ aureus, 3 – ‘златен, позлатен’ (Б, ВМ, И, К, КО, КОЛ, НБ)); **BG:** Аврелий (ВМ, КО, НБ, С) (*Аврел* (И), *Аурел* (И, КО)); **RO:** Aurel (*Aureliu*) (Б, К);

² С цел спазване на ограниченията за обем са въведени следните абривиатури за използваните в индекса източници: **Б** = www.behindthename.com; **БА** = Батаклиев 1979; **ВМ** = Войнов, Милев 1990; **И** = Илчев 1959; **К** = www.kurufin.narod.ru; **КО** = Ковачев 1995; **КОЛ** = Collins Latin Dictionary & Grammar, 1997; **КОН** = Constantinescu 1963; **Н** = Немировский 2004; **НБ** = Николова, Богданов 1996; **О** = Овидий 1963; **С** = Скар 2008.

³ С цел настоящето изследване да бъде максимално изчерпателно, в скоби са посочени всички производни имена, които са образувани на местна почва от проучваните български и румънски антропоними.

CLAUDIUS (< 1) лат. claudus, 3 – ‘куц, сакат’ (Б, К, КОН); 2) лат. claudius, 3 – ‘заключен’ (КО)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Клавди (КО)/ Клавдий (ВМ, КО, НБ, С) (*Клодий* (ВМ)); **RO**: Claudiu (Б, К) (*Claudie* (КОН));

CORNELIUS (< 1) лат. cornu, us, n – ‘рог’ (Б, К); 2) лат. corneolus, 3 – ‘роговиден, твърд’; 3) лат. cornu, i, n – ‘ягода’ (КО)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Корнелий (*Корнели* (ВМ, И, КО)); **RO**: Cornel (Б)/ Corneliu (Б, К) (*Cornilie* (КОН));

CYPRIANUS (< лат. Cyprianus, 3 – ‘от/ родом от Кипър’). Име на КС и ПС (К); **BG**: Киприан (И, К, НБ) (*Киприян* (И, К), *Циприан* (НБ), *Чиприян* (КО)); **RO**: Cyprian (Б);

EGNATIUS/ IGNATIUS (< 1) от самнитски или от етруски произход с неясно значение; 2) лат. ignis, is, m – ‘огън’ (Б, И, К, КОН); 3) лат. gnatus, 3 – ‘роден’ (минало страдателно причастие от глагола gnascor, 3 – ‘раждам се’); 4) лат. igneus, 3 – ‘огнен’ (КО)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Игнат (БА, И, К, КО) (*Игинат*, *Игнателин* (КО), *Игнати*, *Игнатий* (И, КО), *Игнато*, *Игнатчо* (КО)); **RO**: Ignat (К, КОН) (*Ignați* (КОН), *Ignațiu* (К), *Egnatie/ Ignatie* (КОН));

FABIUS (< лат. faba, ae, f – ‘бобче’ (Б, К, КО)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Фабий (ВМ); **RO**: Fabiu (К);

FLAVIANUS (< римското родово име *Флавий* (*Flavius*) и е със значение ‘Флавиев, принадлежащ на Флавий’ (Б, К)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Флавиян (*Влавиян* (КО), *Флавиан* (И, КО)); **RO**: Flavian (К);

FLAVIUS (< 1) лат. flavus, 3 – ‘жълт, златен, златистожълт; жълтеникав, рус’ (Б, К, КО); 2) Flavius, ii, m – ‘флавианец’ (И)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Флавий (ВМ) (*Флави* (И)); **RO**: Flaviu (Б, К);

HORATIUS (< лат. hora, ae, f – ‘час, време, сезон’ (Б, ВМ, К)); **BG**: Хораций (ВМ, НБ); **RO**: Horațiu (Б, К);

IULEUS/ IULIUS/ JULIUS (< гр. ιουλος – ‘с мъхеста брада (Б); къдрав (БА, К); космат (КО)’). Име на КС и ПС (К); **BG**: Юлий (ВМ, И, К, КО, НБ, О) (*Жул*, *Юли*, *Юлио*, *Юлион* (КО), *Юлуис* (И, КО)); **RO**: Iuliu (Б, К, КОН) (*Iulie* (КОН));

LIVIUS (< 1) лат. liveo, 2 – ‘зlobeя, завиждам (ВМ, К); посинявам, ставам син’; 2) лат. livor, oris, m – ‘синкаво обезцветяване’ (К); 3) лат. lividus, 3 – ‘зlobен, завистлив’ (ВМ)); **BG**: Ливий (ВМ, НБ); **RO**: Liviu (Б, К) (*Livius*) (К);

LUCIANUS (< римския преномен *Луций* (*Lucius*) със значение ‘Луциев, принадлежащ на Луций’ (Б, К)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Лукиян (през гр. Λουκιάνοϛ) (И, КО) (*Лукиян* (И), *Лусиен* (КО), *Луциан* (И), *Луциян*, *Люсиен* (КО)); **RO**: Lucian (Б, К) (*Luchian* (КОН));

LUCRETIUS (< лат. lucrum, i, n – ‘печалба, богатство’ (Б, ВМ)); **BG**: Лукреций (ВМ, НБ) (*Лукрецио* (КО)); **RO**: Lucretiu (К);

MARCELLUS (< 1) деминутив на римския преномен *Марк* (*Marcus*); 2) лат. marcellus, i, m – ‘чукче’ (Б, ВМ, К)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Марцел (ВМ, С) (*Марсел*, *Марчел*, *Марчело* (КО)); **RO**: Marcel (Б, К);

MARIANUS (< 1) римското родово име *Марий* (*Marius*); 2) библейското женско име *Мария* (*Maria*) (Б, И, К, КО, КОН). Име на КС и ПС (К); **BG**: Мариан (*Мариян* (И, К, КО), *Мариянко*, *Марияно*, *Мариянчо* (КО)); **RO**: Marian (Б, К, КОН);

MARINUS (< 1) римското родово име *Марий* (*Marius*); 2) лат. *marinus*, 3 – ‘морски’ (Б, К, КО); 3) женското лично име *Мария* (*Maria*) (в редки случаи от *Марина* (*Marina*)) (И). Име на КС и ПС (К); **BG**: Марин (БА, И, К, КО) (*Маринел* (КО), *Маринко* (БА, И, К, КО), *Маринкьо* (И), *Марино*, *Маринос* (КО), *Маринча* (БА), *Маринчо* (БА, И, К, КО)); **RO**: Marin (Б, К, КОН) (*Marinel*, *Marinică*) (К);

MARIUS (< 1) митологичното име *Марс* (*Mars*), римски бог на войната (т.е. със значение ‘принадлежащ на бог Марс’ (К, КОЛ)); 2) лат. *mas*, *maris* – ‘мъжки’; 3) лат. *mare*, *maris*, *n* – ‘море’ (Б). Име на КС и ПС (К); **BG**: Марий (ВМ, КО, С) (*Марийо*, *Марийчо* (КО), *Марио* (през ит. *Mario*) (И, КО), *Мариос*, *Маритин* (КО), *Мариус* (И, КО), *Мариуш* (КО)); **RO**: Marius (К);

OCTAVIUS (< лат. *octavus*, 3 – ‘осми’ (Б, К)). Име на КС (К); **BG**: Октавий (ВМ); **RO**: Octav (К);

OVIDIUS (< лат. *ovis*, *is*, *f* – ‘овца’ (Б, ВМ)); **BG**: Овидий (ВМ, НБ); **RO**: Ovidiu (Б, К);

POMPILIUS (< 1) неясно значение; 2) сабинското лично име *Ромпо* със значение ‘*пети*’ (К); 3) лат. *pompra*, *ae*, *f* – ‘свещена процесия’ (Н); **BG**: Помпилий (БА, ВМ); **RO**: Pompiliu (Б, К);

SERGIUS (< 1) лат. *servus*, *i*, *m* – ‘слуга, роб’ (Б); 2) гр. *σεργυος* – ‘стражар, пазач’; 3) от етруски произход с неясно значение (Б, К). Име на КС и ПС (К); **BG**: Сергей (Б, И, К, КО) (*Серги* (църк.) (К, КО), *Сергия* (И), *Сергий* (църк.) (ВМ, И, К, КО), *Сергиос* (КО), *Сергеожа* (И), *Серьожа* (И, КО)); **RO**: Sergiu (Б, К) (*Sergei* (Б));

SILVIUS (< 1) лат. *silva*, *ae*, *f* – ‘гора’ (Б, БА, О); 2) лат. *silvius*, 3 – ‘живеещ в гора’ (КО). Име на КС (К); **BG**: Силвий (БА, КО, О) (*Силвен* (КО), *Силви* (И, КО), *Силвиан*, *Силвин*, *Силвио*, *Силвион*, *Силвиян* (КО)); **RO**: Silviu (Б, К);

VALERIUS (< лат. *valeo*, 2 – ‘здрав съм, силен съм; як, крепък’ (Б, ВМ, И, К, КО)). Име на КС и ПС (К); **BG**: Валери (ВМ, И, К, КО) (*Валерий* (ВМ, И, К, КО, НБ), *Валерик*, *Валерин*, *Валерио* (КО), *Валерчо* (И)); **RO**: Valeriu (Б, К);

VERGILIUS/ VIRGILIUS (< 1) лат. *virgo*, *inis*, *f* – ‘девица’ (Б, ВМ, К, Н); 2) лат. *virga*, *ae*, *f* – ‘жезъл (Б, ВМ, К); лоза’; 3) лат. *vergiliae*, *agum*, *f* – ‘съзвездие Плеяди’; 4) лат. *virgeo*, 2 – ‘зеленея, раззеленявам се’ (КО). Име на КС (К); **BG**: Вергилий (ВМ, И, КО, НБ)/ Виргилий (Вергил (КО), *Вергили* (ВМ, И), *Вергилчо*, *Вергил* (КО)); **RO**: Virgil (*Virgiliu*) (Б, К).

On the notion ‘blind’ in indo-european

Bilyana Mihaylova
Sofia University
bilydim@gmail.com

Статията разглежда моделите на семантична еволюция на понятието ‘сляп’ в индоевропейските езици. Предполага се етимологична връзка между гр. *ἄλαός* ‘сляп’ и славянските думи, произлизащи от общослав. **slěpъ*. Двете форми се извеждат от ие. корен **(s)leh₂y-/(s)lh₂ey-*¹ с *s* mobile и шведбеаблаут, като се допуска родство с думите за ‘ляв’ гр. *λαῖός*, лат. *laevus*, общослав. *lěvъ* < ие. **leh₂i-wo-*. Предложени са два възможни сценария на семантична еволюция: 1. от първоначално значение ‘крив’ или 2. от семантичен развой ‘скрит’ > ‘невидим’ > ‘сляп’.

0. Calvert Watkins points out that „like other physical infirmities the psychologically and semantically charged notion ‘blind’ belongs to those whose lexical expression is subject to frequent renewal” (Watkins 1984: 13).

The single trustworthy cognate that we could find between different branches of the Indo-European languages is Lat. *caecus* ‘blind’, OIr. *cáech* ‘one-eyed’, MW. *coeg* ‘blind, one-eyed’, W. *coeg* ‘empty, vain’, OCo. *cuic* ‘blind in one eye, one-eyed’, Goth. *haihs* ‘one-eyed’ and possibly the late Indic form *kekara-* ‘squint-eyed’. These words derive from IE **kayko-* or, according to those scholars who does not accept the existence of Indo-European phoneme **a*, to IE **keh₂yko-* or **kh₂eyko-*.

It is well known that the words designating physical infirmities were often subject to taboo or replaced by euphemisms. As Watkins (ibid.) notices “the ordinary, semantically unmarked Proto-Indo-European expression of the notion could only be guessed at”. We might assume that this was the lexeme **h₂end^hos* as supposed by Mallory and Adams (Mallory, Adams 1997: 70, 2006: 197). This word is very poorly attested: only in Indo-Iranian – Skt. *andhá-*, Av. *anda-* ‘blind’, and eventually in the Gaulish term for a gladiator who fights blind with a helmet without eye-openings *anda-bata*.

1. Let us now consider the most common models of the semantic evolution presented by the notion ‘blind’ in the IE languages.

1.1. A very interesting formation from the semantic viewpoint is attested in Baltic: Lith. *āklas* and Latv. *akls* ‘blind’ are cognate with the word for eye Lith. *akis*, Latv. *acs* from IE **h₃ek^w-* ‘to see, eye’, but do not contain any prefix denoting the deprivation of sight or eye. These adjectives are formations in *-lo-* on the basis of the Lithuanian verb *àkti*, *ankù* meaning at the same time ‘to heal, begin to see’ and ‘to become blind’. According to Vaillant (1946: 44) the opposite meanings of *àkti* result from depreffixation („déprévervation”) of the verb *apàkti* ‘become blind’. Other scholars associate the Baltic word for ‘blind’ to the ambivalent mythological consciousness which perceives the too strong vision as equal to the blindness. (МФН 253–254).

However, Buck indicates that only a few of the words for ‘blind’ are connected with those for ‘eye’ and ‘see’ (Buck 1949: 322).

¹ For a detailed discussion of the roots of the type **(s)C/ReHy-* v. Rasmussen 1989

1.2. Some very common and obviously interrelated semantic developments are the following:

'dim, smoky, blurred, hazy' > 'blind';

'dark, obscure' > 'blind';

'confused' > 'blind'.

Here below I shall cite some examples of those developments.

Gk. τυφλός is formed from the zero grade of the enlarged form **d^hew-b^h-* 'fill with smoke; cloudy, obscured, also of mind and senses' (cf. Goth. *daufs* 'deaf') of the IE root **d^hew-(H)-*.

To the same root belong probably OIr., MW., OBret. *dall* 'blind' < PCelt. **dwal-no-* < IE **d^hw-l-no-* (Matasović 2009: 88), cf. Goth. *dwals* < Germ. **dwalaz*, G. *toll*, E. *dull* 'foolish, stupid' < Germ. **dwula-*.

The basic meaning of the root **d^hew-(H)-* (IEW 261) is 'dust, smoke, to raise dust'. In view of the fact that from this root developed as well the words for 'deaf' and 'stupid' in the Germanic languages, we could suppose two possible scenarios:

a. The Greek and Celtic words for 'blind' evolved directly from 'smoky, hazy' and the cognate German words for 'deaf', 'dumb' and also 'stupid' developed independently as shown below in **b**.

b. The Germanic outcomes from **d^hew-b^h-* imply an interweaving of the concepts 'deaf' and 'stupid': Goth. *daufs*, ON. *dauf^r*, OE. *deaf* 'deaf' and especially OHG. *toup* 'deaf' and 'stupid'. As the deprivation of a sense is identified with some kind of inadequacy, lack of mental perception and confusion, we could imagine that the words for 'blind' and 'deaf' developed from an original meaning 'confused' < 'dim, smoky'. For the same reason the notion 'stupid' is often associated with the different concepts denoting the deprivation of some of the senses.

If we assume the latter possibility, the semantic evolution would be the same as in Germanic **blenda-* 'blind', cf. Goth. *blinds*, O.N. *blindr*, E. *blind* etc.

I presume that Germ. **blenda-* evolved directly from the meaning 'confused'. It goes back to the IE root **b^hlend^h-* 'trübe werden, to become confuse' (LIV 89), cf. OBg. *вастнн, вадж* 'to chatter, to talk nonsenses', Lith. *blęsti, blendžiù* 'to sleep, stir flour into soup, talk nonsenses, become cloudy', Latv. *blenst* 'to have poor eyesight, be short-sighted', with *o*-grade of the root Goth. *blandan sik* 'to mix', OIcel. *blanda* 'to mix, blend', OE. *blandan* 'to mix', OBg. *владити, владжж* 'to err, wander, indulge in debauchery'.

1.3. Another less common semantic model is 'crooked' > 'squint-eyed' > 'one-eyed' > 'blind'. In this case we are dealing with loss of a particular semantic mark, as pointed out by Watkins (loc. cit.).

This semantic development is specific to the notion 'blind' and is not shared with 'deaf'. It is attested in MGr. *στραβός* 'blind' (meaning also 'crooked' in Modern Greek) which had the sense 'squint-eyed' in Ancient Greek. The lexeme is related to *στρεβλός* 'twisted, crooked' and also 'squint-eyed'.

Gk. *ἰλλός* 'squint-eyed' also make evidence of such an evolution of the meaning. This form is derived from the reduplicated verb *ἴλλω* 'to turn, wind' < **F₁-F₂ω* connected to *εἰλέω* 'to turn, roll, wind' (DELG II 319-320, GED 384) from the IE root **wel-* 'to turn, wind'

A development 'one-eyed' > 'blind' is observed in Lat. *caecus* 'blind' in comparison with its Celtic and Germanic cognates that point to an original sense 'one-eyed'. If

Skt. *kekara-* ‘squinting’ is really related to them, then we could suppose that the words were connected to an etymon meaning ‘crooked’.

2. I believe that the Greek adjective *ἀλαός* is also an example of this semantic development.

2.1. In a previous article of mine I have analyzed Gk. *ἀλαός* and the Slavic word **slěpъ*, both meaning ‘blind’ (Mihaïlova 2008: 193–196). I have argued that these two forms are cognate and go back to a root with *s* mobile and floating ablaut **(s)leh₂y-* / *(s)lh₂ey⁻²*. Gk. *ἀλαός* should be derived from a protoform without *s* mobile **lh₂ey-o-s*. A root structure **RHey-ó-s* is attested for example in germ. *dailaz* ‘part’ < **dh₂ey-lo-s* from the root **deh₂y-* / **dh₂ey-* ‘teilen’ and Lat. *saeculum* < **sh₂ey-tlo-m* from the root **seh₂y-* / **sh₂ey-* ‘fasten’.

The phonetic evolution **RHV-* > **aRV-* seems quite possible (Mihaylova 2012)³.

2.2. According to Vaillant (1974: 92) CSlav. *slěpъ* is a postverbal adjective built on the basis of *slīpnōti*, causative **slěpiti*. The causative has a regular o-grade of the root (as in the cases of OBg. *гониѣти*, *-морити*, *вѣдити*) and goes back to IE **sloyh₂-p-éye⁻⁴* or **sloh₂i-p-éye⁻⁵* > PSlav. **sláipiti*.

The element *-p-* is attested in Indo-European causative formations, especially in Balto-Slavic (Mladenov 1916: 116–135; Specht 1944 : 122–128).

2.3. Now, we could presume that Gk. *ἀλαός* and the Slavic **slěpъ* are cognate to Gk. *λαίος*, Lat. *laevus*, CSlav. *lěvъ* < **leh₂i-wo-* ‘left’.

We should consider two possible ways to explain the connection between the notions ‘blind’ and ‘left’.

2.3.1. The meanings ‘left’ and ‘blind’ evolved from an original sense ‘crooked’⁶. In confirmation of this assumption is the Latin gloss *laevī boves* ‘oxes with curved horns’ and the related Lithuanian verb *išlaivóti* ‘to bend, crook’.

The semantic development ‘crooked’ > ‘left’ is proven by such expressions as Bulg. dial. *крива ръка* and SCr. (*ruka*) *kriva* ‘left hand’ and the Baltic formations from the same root Latv. *krēiss*, Lith. *kairas*, *kairias* ‘left’.

On the other hand, the etymological relation between **slěpъ* and **lěvъ* is corroborated by the Russian Church Slavonic forms *кривыи*, *кривои* which mean ‘deprived of one eye’ (ЭССЯ 12: 171–173).

² For a detailed discussion of the roots of the type **(s)C/ReHy-* v. Rasmussen 1989

³ I have discussed the development IE **RHV-* > Gk **aRV-* in Mihaylova 2012 and I have adduced there possible evidence: Gk. *ἄλεα*, *ἄλέη* ‘warmth, heat’ connected to OBg. *лѣто*, SCr. *ljěto* ‘summer’ < **leh₂to-* and perhaps to OIr. *laithē* ‘day’ < **lh₂tyo-* from an IE root **leh₂-* ‘warm; to be hot’; Gk. *ἀμαλός* ‘soft, weak’ with assimilation from *ἀμελός* from IE **mh₂elo-*, cognate to Gk. *μῆλον* ‘small cattle’, OIr. *mil* ‘small animal’, Dutch. *maal* ‘heifer’, OBg. *малъ* ‘small’; Gk. *ἄλεμος* < **lh₂emo-s* explained by Hesychius as *κόμπος* which means ‘din, clash’, but also metaphorically ‘boast, vaunt’, cognate with Gk. *λήρος* ‘trash, trumpery; nonsense, delirium’ and OIr. *liid* ‘accuses, blame’ from IE **leh₂-* with approximate meaning ‘tell false or futile things’.

⁴ It is well known that secondary full grades like **sleyh₂-* / **sloyh₂-* are formed on the basis of the zero grade **slh₂i-* > **slih₂-*.

⁵ The reconstructions proposed by me in my previous articles are erroneous. **slh₂oy-p-éye-* should yield PSlav. ***slěpiti* which is not the case. The question if the IE sequence CVHI should yield an acute or a circumflex diphthong in Slavic remains open (see for example Zair 2012: 13–14).

⁶ See Buck 1949: 866, IEW 652.

2.3.2. We could find another possible connection between the notions ‘blind’ and ‘left’ on the basis of the mythological and folklore data. Both concepts are related to the world beyond and to the death.

In most of religions and mythological beliefs the notion ‘left’ in opposition to the ‘right’ is linked to what is awkward, wrong, unhappy or ill. For example, Tetis held Achilles by his left heel when immersing him in the river Styx so that the great hero remained with one vulnerable spot: his left heel. The opposition *left-right* is also equivalent to *high-low*. The left is related to the world beyond, to the underworld. In shaman pictures from Siberia the underworld is painted on the left side while the upperworld – on the right side (МНМ 581–582).

It should be noted that the blindness is a punishment for those who break the law and commit sins. Thus blinded are considered for dead for our world. They are equal to dead men, but their death is understood as death for earth matters, as ignorance of our world and knowledge of the world beyond (Михайлова 2006: 134).

Finally we have to emphasize that the mythological blindness implies the idea of reciprocity: blind is not only who cannot see, but who cannot be seen. The creatures of the world beyond are invisible for the inhabitants of this world, but also blind for it (Неклюдов 1998). Those who are punished with blindness on occasion become prophets. Their faculty to see the future is a sure sign that they are representatives of the other world since the secret knowledge of the future could be acquired only there (Маразов 1992: 84).

Now we could agree with the connection proposed by Steinbauer (apud De Vaan 2008: 323) who derives Lat. *laevus* from the IE root **leh₂*- ‘hide’.

However the semantic model proposed by Steinbauer (“the left hand would be called ‘the hidden hand’, similarly to the ‘shaded’ hand that can be reconstructed for *scaevus*”) seems to me less convincing than a simple development ‘hidden’ > ‘invisible’ > ‘blind’.

References

- Buck 1949: Buck, C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the History of Ideas*. Chicago: University of Chicago Press, 1949.
- DELG II:** Chantraine, P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Vol. II. Paris: Klincksieck, 1970.
- GED:** Beekes, R. S. P., L. van Beek. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden/Boston: Brill, 2010.
- IEW:** Pokorny, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Francke: Bern, 1959.
- LIV:** Rix, H., M. Kümmel et al. *Lexikon der indogermanischen Verben*². Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- Mallory, Adams 1997:** Mallory, J. P., Douglas Q. Adams. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London: Fitzroy Dearborn, 1997.
- Mallory, Adams 2006:** Mallory, J.P.; Douglas Q. Adams. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Matasović 2009:** Matasović, R. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden/Boston: Brill, 2009.

- Mihaïlova 2008:** Mihaïlova, B. Notes sur l'étymologie de gr. ἀλαός 'aveugle', v. bulg. slěpъ et ses congénères. – *Indogermanische Forschungen* 113. De Gruyter Mouton, 2008, 193–196.
- Mihaylova 2012:** Mihaylova, B. On the Reflex of Word Initial *RHV-* in Greek. – In: Sukač, R., O. Šefčík (eds.). *THE SOUND OF INDO-EUROPEAN 2 (PAPERS ON INDO-EUROPEAN PHONETICS, PHONEMICS AND MORPHOPHONEMICS)*. Copenhagen, 2012, 219–221.
- Mladenov 1916:** Mladenov, S. Die Labiale Tenuis als wortbildendes Element im Slavischen. – *Archiv für Slavische Philologie* 36. Berlin, 1916, 116–135.
- Specht 1944:** Specht, F. Zur Herkunft der Kausativa mit p-Erweiterung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 68. Göttingen, 1944, 122–128.
- De Vaan 2008:** de Vaan, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Brill. Leiden/Boston, 2008.
- Vaillant 1946:** Vaillant, A. La dépréverbation. – *Revue des études slaves* 22/1946, № 1-4). Paris, 1946, 5–45.
- Vaillant 1974:** Vaillant, André. *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome IV. Paris: Klincksieck, 1974.
- Zair 2012:** Zair, N. *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Celtic*. Leiden/Boston: Brill, 2012.
- Watkins 1984:** Watkins, Calvert. 'Blind' in Celtic and Romance. – *Ériu* 34/1984, 113–116.
- Маразов 1992:** Маразов, И. *Мит, ритуал и изкуство у траките*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Михайлова 2006:** Михайлова, К. *Странствацията сял певец просяк във фолклорната култура на славяните*. София: Издателско ателие АБ, 2006.
- МФН:** *Мифы народов мира*. Электронное издание. Москва, 2008.
- Неклюдов 1998:** *Образы потустороннего мира в народных верованиях и традиционной словесности*. <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov8.htm>, консултирано на 15. 04. 2014 г.
- ЭССЯ** = *Этимологический словарь славянских языков*. Вып. 12. Москва: Наука, 1985.

ФРАЗЕОЛОГИЯ

Балканската фразеология в когнитивно-културологична перспектива. Проект за създаване на балкански фразеологичен корпус

Анастасия Петрова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
anastassianp@gmail.com

Христина Марку
Университет „Демокрит“, Комотини
ctarkou@bscc.duth.gr

The main aim of this paper is to present the project to create a Balkan phraseological thesaurus. The thesaurus is a necessary tool for semantic description and interpretation of the Balkan linguistic material. The project is based on the principles of cognitive-culturological approach to phraseology: 1. Cognitive nature of the approach, focusing on mental nature of idioms; 2. Elimination of opposition ‘synchrony – diachrony’ and analysis of the phraseological units as a fragment of living process; 3. Focus on cultural information encoded in the imagery of idioms.

През последните години се наблюдава своеобразно преоткриване на фразеологията от различни, непознати в традицията изследователски аспекти. Натрупаният езиков материал и опит разколебаха задълго утвърдената идея за статичността на фразеологичната единица, насочиха научния поглед към удивителната гъвкавост и вариативност, които тя проявява в отговор на промените в интралингвистичния и екстралингвистичния контекст. Извеждането на фразеологията на ново ниво на научната спирала наложи извода, че средствата за вторична номинация са от изключителна важност за разкриването на невидимото в природата на езиците, за усвояване на родния и на чуждия език и отразяването на концептуалната система на общността. В тази атмосфера на засилен интерес са осъзнати няколко факта, свързани с фразеологията на балканския езиков ареал:

1) Вече е необходимо не само изследване на отделни единици или групи фразеологизми, а детайлно корпусно проучване. Лингвокултурното своеобразие може да бъде разкрито само чрез анализ на цели масиви от данни, които образуват в съвкупността си „идеографически фрейм“ (Телия). В подобен езиков масив става видима съвкупността от различни базови категории в основата на човешкото мислене, които предшества формиранието на идеите и светоусещането и съдържат универсални за социума понятия и представи. Фразеологията на балканските народи предоставя изключителната възможност за доказване в детайли на балканската духовна близост, все още формулирана повече по интуиция, когато

става дума за лексико-фразеологичното равнище на езиците. В действителност фразеологията очертава особеностите на езика на всичките му равнища, като предлага и знания за бита, историята и духовния живот на народа. Сложната ѝ специфика произтича от нейната когнитивна природа, ярка национално-културна оцветеност и способност за допълнителна *фонова категоризация*, представена в актуалното значение като вторично осмисляне на описаната в единицата същност или ситуация (Баранов, Добровольский 2008: 374).

2) Лингвистиката в балканските страни изостава значително в сравнение с другите изследователски екипи в разработването на методика за балканско съпоставително изследване на фразеологията. Отсъствието на единна методология за събиране и интерпретиране на балканските единици, както и на методология за лексикографско представяне с отразяване на всички семантични компоненти и на имплицитно присъстващите фонови знания, води до заявяване на тъждество в случаи, в които може да се гради само предположение, което изисква допълнителна изследователска работа по доказването му. Ценни сами по себе си, някои изследвания върху балкански фразеологичен материал (напр. Papanagi 1908, Djamo-Diaconița 1968: 277–292, Икономов 1968, Thomaj и колеktiv 1999, Цонев 1934, Јашар-Настева 1962/1963 и др.) съдържат просто констатация за формално съвпадащи балкански езикови факти. Наистина видимото тъждество в материалния план много често е свързано със семантично тъждество, но нерядко допълнителният когнитивен анализ доказва семантични разлики в привидно сходни единици. По тази причина при изграждането на общобалканския фразеологичен корпус всички изследвания от последните години трябва да бъдат привлечени като ценна основа в ролята на „предварителен тест“ за предполагаемо структурно-семантично тъждество. То може да бъде доказано или отхвърлено с прилагане на единен теоретичен подход, свързан с еднотипно събиране, систематизиране и анализиране на семантиката на фразеологизма (чрез основано на единни принципи описание на всички функционални семи, отразяване на стилистичната диференциация на единиците, прокарване на ясна граница между стилова и конотативна характеристика, последователно отразяване на оценъчния компонент и др.).

Като се съобразява с тези факти, проектът за изработване на общобалкански фразеологичен корпус протича в два последователни етапа: 1) Разработване на теоретичната платформа за фразеологичното проучване (съсредоточено основно върху семантиката); 2) Електронен набор на общобалканските фразеологични единици (концепцията за изграждане на корпуса предвижда кръгът на обхванатия езиков материал постепенно да надхвърли рамките на балканския езиков съюз (с традиционно включваните в него албански, български, гръцки и румънски) и да обхване диалекти на турския, гагаузкия, сръбския, унгарския език и др., които по определен начин са свързани с езиковата ситуация на Балканите.

Формулирането на принципите, по които да бъдат изолирани и отразени в корпуса основните семантични компоненти в съдържателния план, става от позицията на *когнитивно-културологичния подход*¹. В обобщен вид те могат да бъдат представени така:

¹ Вж. повече у Петрова 2011: 79–101; 2012: 171–185.

1) Фокусиране върху когнитивната основа на междуезиковите сходства и различия. Използването на подход с когнитивна същност се предполага от самата специфика на фразеологията (вж. развитието на идеята в Lakoff, Johnson 1980; Lakoff 1987; Fauconnier, Turner 1998: 133–187; Kövecses 2002–2003, 2006a, 2006b; Dobrovolskij, Piirainen 2005, Телия 1996, 1999: 13–24 и др.). Прилагането на такъв подход е продиктувано до голяма степен и от факта, че в повечето случаи идиомите имат (макар и в различна степен) жива *вътрешна форма* и при описание на семантиката им е необходимо наред с другите компоненти в плана на съдържание да се вземе под внимание *образността* на единиците, отчетена на три различни нива: на индивидуалните квазивизуални образни представи; на понякога безсъзнателното отчитане на следите от буквалния прочит на идиомите при тяхната употреба; на абстрактните отношения между *областта източник* и *областта цел* (Добровольский 1996: 75). Изходна изследователска позиция при организирането на фразеологичния материал стават следните научни постановки:

– Спецификата на фразеологизма е в неговата същност на знак с особен характер, предопределен от особеностите *разделна оформеност, идиоматичност, относителна устойчивост* и *номинативно-експресивна функция*;

– Фразеологизмът е многопластова информационна структура, в чийто съдържателен план могат да бъдат изолирани няколко информационни слоя: денотативно-оценъчен, мотивационно-образен, емотивен и стилистичен (срв. Телия 1996, Ковшова 1999, Феоктистова 1999 и др.).

2) Хармонично допълване между синхронните и диахронните елементи във фразеологичната семантика, при което акцентът пада върху съвременното състояние, без да се губи диахронната перспектива. Анализът отчита факта, че семантиката се попълва и видоменя във всеки синхронен срез, привличат се нови вербално-образни средства и възможности за интерпретация, смисълът се доизгражда интуитивно според съвременното светоусещане и културна специфика. Затова представянето на единиците трябва да направи видима мотивацията за активиране на определени представи и знания, да позволи осмислянето им не в идеалния статус (в речниците на книжовните езици), а в движение, с внимание към реалните когнитивни феномени.

3) Отчитане на синергетичното взаимодействие между езиковите и културните аспекти в семантиката. Културната конотация присъства в асоциативно-образните компоненти на фразеологичното значение и се проявява във връзката на образите със стереотипи, еталони, символи, митологеми, прототипни ситуации и други знаци на културата, усвоени и възпроизвеждани от общността във времето.

Постигането на оптималното устройство на корпуса (тезаурус по своята същност) е нелека задача. От позицията на *когнитивно-културологичния подход* ръководно начало в тази насока е организацията на съдържателния план на единиците. Семантиката е сложен феномен, който чрез семантичен метаезик може да се представи като особен вид речникова организация на езикови данни. Образец за подобен изследователски труд може да бъде моделът на речник от тезаурусен тип (вж. Баранов и Добровольский 2008: 363–475; Добровольский 2011: 181–198; Баранов, Вознесенская, Добровольский 2009: 5–34, своеобразно развитие на идеята на П. Роже (1852), отразена в тезауруса на думи и фрази в английския език). Осъществен в електронен формат, подобен езиков корпус

става ефикасен инструмент за описание на различни семантични области. Принципът на представяне, ориентиран към организацията на съдържателния план на единиците, позволява една и съща единица да бъде отнесена към няколко идеографски групи. Напр., рум. *a-i freca cuiva ridichea <la nas>* букв. ‘трия ряпа <на носа>’, ‘здравата бия някого’ може да попадне в няколко таксона: ‘бия (нанасям удари на някого)’, ‘части на тялото’ и ‘растения’. Каква да бъде дълбочината на семантичното разлагане е въпрос, който не получава еднозначен отговор и поставя под съмнение лингвистичната ценност на идеографско описание, разпределящо единиците по много голям брой таксони². Но компютърната версия на корпуса позволява експликация на всички семантични елементи и поместване на единицата в такова количество таксони, колкото елементи са отделени в съдържателния план. Прилагането на индуктивен подход³ към материала позволява реконструкция на езиковата картина на света, една от крайните цели на съпоставителното разглеждане на езиковите данни.

В рамките на привлечения материал⁴ попадат няколко групи единици: *идиоми, пословици и поговорки, образни колокации*. В някои случаи, с цел да се постигне пълнота в очертаването на различните метафорични/метонимични процеси, могат да бъдат привлечени още и някои видове *сравнения, формули* (поздрави, благопожелания); периферни случаи като именни съчетания с един непреосмислен компонент (*идиоми-кентаври*, Телия); устойчиви сравнения (иначе с най-слаба степен на фразеологизация, но означаващи типично качество, което не е органически присъщо на обекта, а е характерно за определена среда и исторически период); сравнения, при които думата се съпоставя с абстрактен предмет, като се цели по-голяма експресивност; фразеологизирани конструкции, които претърпяват семантична трансформация и стават същински фразеологизми; устойчиви съчетания с описателно изразено действие (в основата на които лежи жест); сложни названия, които имат освен називна още и експресивна функция; предложно-именни съчетания, при които се е осъществило пълно преосмисляне на компонентите и др.⁵

² Вж. съображенията на А. Баранов и Д. Доброволски по отношение на проекта за семантичен метаезик *lingua mentalis* на А. Вежицка (Баранов, Добровольский 2008: 366).

³ Опитът показва, че прилагането на абстрактна схема (дедуктивен подход) към определени лексикални или фразеологични пластове води до неадекватен резултат. Фразеологичните единици са непроницаеми за подобна априорно зададена класификация, защото са ориентирани не толкова към реалния свят, колкото към човека и сферата на неговите представи. Априорните класификации са свързани с резултатите от колективното познание над света и в определен смисъл са универсални, но в същото време са и антропоцентрични, защото отразяват субективния опит от взаимодействието на човека с действителността и емоционалната сфера, което ги прави неуниверсални (срв. и Баранов, Добровольский 2008: 367).

⁴ Оставен съзнателно без ясно и категорично очертаване на границите, за да се гарантира условието езиковите данни да „водят“ анализа, а не обратно.

⁵ Извеждането на *експресивността* като основна характеристика на фразеологизмите обаче налага изключването от него на *синтактичните фразеологизми* (фразеологизирани конструкции, които представляват застинал синтактичен модел с постоянни и променливи членове) и *граматическите фразеологизми* (сложни съюзи, предлози и др., които имат единно цялостно значение, но нямат *образност* и *експресивност* и са със служебна функция в изречението).

Организирането на единиците в корпуса става на базата на двойното групиране по понятие и по образ. Формират се *терминални класове (таксони)* от фразеологизми, които имат едно и също актуално значение. Вътре във всеки терминален клас единиците се поделят на *подкласове* по образ, т.е. чрез въвеждане на нови дескриптори. По този начин всеки компонент от многопластовото значение на фразеологичния знак се представя чрез набор от различни дескриптори: за денотативно-оценъчен компонент (ДДОК): напр. *ум, глупост, гняв, страх, флирт* и под.; за мотивационно-образен компонент (ДМОК): напр. *очи, игра, хващане, Бог* и др.; за емотивен компонент (ДЕК): напр. *неодобрение, укор, ирония* и др.; за стилистичен компонент (ДСК): *книжовно, разговорно, жаргонно* и др. Избраният начин на отразяване на езиковата семантика позволява да се констатират няколко групи единици:

1) Фразеологизми с еднакво актуално значение, еднаква синтактична и лексикална структура и оттам – сходна образност (пълни еквиваленти), вж. (1) и (2):

(1)

алб. *kokë boshe* пренебр. букв. ‘празна глава’, ‘глупав човек, глупак’

бълг. *празна глава* пренебр. ‘глупав човек, глупак’

гр. *Άδειο κεφάλι* пренебр. букв. ‘празна глава’, ‘глупав човек, глупак’

рум. *sar sec* пренебр. букв. ‘празна глава’, ‘глупав човек, глупак’

(с дескриптори на основни пластове в актуалното значение, съответно: ДДОК *ум/глупост*; ДМОК *глава*; ДЕК *пренебрежение*; ДСК *разговорно*)

(2)

алб. *futi kokën në trastë (torbë)* букв. ‘слагам си главата в торбата’, ‘заемам се с рисковано дело, което може да ми струва живота’

бълг. *турям (слагам) си главата в торба* ‘заемам се с рисковано дело, което може да ми струва живота’

гр. *βάζω το κεφάλι μου στον торβά* букв. ‘слагам си главата в торбата’, ‘заемам се с рисковано дело, което може да ми струва живота’

(с дескриптори на основни пластове в актуалното значение, съответно: ДДОК *риск*; ДМОК *глава*; ДСК *разговорно*)

В диахронен план концептът източник за трите идиома в (2) е семиотизираният акт на самообричане на опасност, възникнал в балканските култури във времето на османското господство и свързан с обичая спахиите да носят отсечените гяурски глави в конска торба⁶.

⁶ Мотивираността на рум. (*umbla*) *cu capul în traistă* букв. ‘ходя с главата в торбата’, ‘разсеян съм’ е различна и това се отразява върху актуалното значение. По тази причина румънският идиом не присъства редом с единиците от български, гръцки и албански. Езиковото съзнание ремотивира израза чрез извикване на образа на човек с глава, покрита с торба – това му пречи да възприема ясно реалността и да подреди мислите си.

2) Фразеологизми с различно актуално значение, но еднаква синтактична структура, лексикален състав и образност (фразеологични омоними):

(3)

бълг. *едно на ръка* ‘съвсем сигурно, напълно ясно (обикн. при изтъкване на нещо, което е необходимо условие, сигурна предпоставка за нещо друго, което следва’;
рум. *una la mînă* ‘първо (употребява се при изброяване, за да се посочи за нещо, че е първо по ред)’.

3) Фразеологизми с еднакво актуално значение, но в определена степен различна синтактична структура, лексикален състав и образни компоненти (частични еквиваленти), срв. единиците със значение ‘здравата бия, налагам, пердаша някого’ в (4), при които има тъждество на ДДОК, но различия в останалите компоненти в семантиката:

(4)

бълг. *отупвам всичкия прах <от гърба>* на някого (ДДОК *бой*; ДМОК *прах*; ДСК *разговорно*)

бълг. *бия като шкембе в дувар* някого (ДДОК *бой*; ДМОК *част от тялото*; ДСК *грубо*)
рум. *a-i freca cuiva ridichea <la nas>* букв. ‘трия ряпа <на носа>’ (ДДОК *бой*; ДМОК *трия, растение, част от тялото*; ДСК *грубо*)

гр. *τουλομιάζω* кл. *στο ξύλο, τον τουμπάνιασαν στο ξύλο, τον έκαναν τουμπανο/νταούλι στο ξύλο* букв. ‘удрям в дърво (с дърво), за да направя на тулуп/тъпан/даул’ (ДДОК *бой*; ДМОК *предмет от одрана животинска кожа*; ДСК *грубо*)

гр. *χτυπάω* кл. *σαν χταπόδι*⁷ (ДДОК *бой*; ДМОК *животно*; ДСК *разговорно*)

4) Безеквивалентни фразеологизми – изрази, които нямат съответствия в другия език, срв. гр. *Είναи λύσσα το φαί* ‘яденето е солено’ (*λύσσα ή ‘бяс’, ‘ярост’, ‘гняв’,*), което няма еквивалентен идиом в българския и трябва да се преведе описателно.

Този модел на представяне на единиците в корпуса създава възможност за наблюдаване и ясно отразяване и на ефекта от полисемията. Различните значения на многозначния израз се ориентират към различни *таксони* и това откроява сходствата и различията между тях, както и мястото, което заемат в семантичната структура на единицата във всеки език, вж. напр. данните в (5) и (6):

(5)

бълг. *играят ми очите*

1) ‘(обикн. за жена) гледам предизвикателно мъжете, кокетирам, флиртувам’ (ДДОК *флирт*; ДМОК *движение, части на тялото*; ДЕК *неодобрение*; ДСК *разговорно*);

2) ‘жив съм’ (ДДОК *жив*; ДМОК *движение, части на тялото*; ДСК *разговорно, остаряло*)

рум. *a-i jusa cuiva ochii* букв. ‘играят ми очите’

1) ‘с буден ум съм, способен, хитър съм, не мога да бъда излъган’ (ДДОК *ум*;

⁷ Свързано с начина, по който се обработват октоподите, за да се промени структурата им и да омекнат.

ДМОК *движение, части на тялото*; ДЕК *одобрение*; ДСК *разговорно*)

гр. *Παίξει το μάτι του* букв. 'играе му окото'

1) 'с буден ум е' (ДДОК *ум*; ДМОК *движение, части на тялото*; ДЕК *одобрение*; ДСК *разговорно*);

2) 'гледам предизвикателно, кокетирам, флиртувам' (ДДОК: *флирт*; ДМОК *части на тялото, движение*; ДЕК *неодобрение*; ДСК *разговорно*

(6)

бълг. *потупвам по рамото* 1. 'показвам, че одобрявам действията на някого, похвалявам го' (дескриптор *одобрение*); 2. 'премълчавам и отминавам снизходително грешките на някого, прощавам грешките на някого' (дескриптор *прощаване*).

гр. *χτυπάω στον ώμο* букв. 'потупвам по рамото', 1. 'привличам нечие внимание' (дескриптор *внимание*); 2. 'одобрявам действията или изказването на някого' (дескриптор *одобрение*); 3. 'утешавам, успокоявам някого' (дескриптор *утешаване*)

Изработването на общобалканския фразеологичен корпус е необходимата основа за предстоящо съпоставително изследване на балканската фразеология. То прави възможно достигането до обективни изводи за степента на сходство или различие в синхронните пластове на балканските езици, защото се проявяват всички детайли в семантичната структура и твърдението за наличие/отсъствие на (пълна) еквивалентност може да бъде подкрепено с данни за тъждество/различие на денотативно-оценъчния, мотивационно-образния, емотивния и стилистичния компонент в семантиката на съпоставяните единици.

Библиография

- Баранов, Вознесенская, Добровольский 2009:** Баранов, Анатолий, Мария Вознесенская, Дмитрий Добровольский. *Фразеологический объяснительный словарь русского языка*. Москва: Эксмо, 2009.
- Баранов, Добровольский 2008:** Баранов, Анатолий, Дмитрий Добровольский. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак, 2008.
- Баранов, Добровольский 2009:** Баранов, Анатолий, Дмитрий Добровольский. Принципы семантического описания фразеологии. – *Вопросы языкознания*, 2009, № 6, 21–34.
- Добровольский 1996:** Добровольский, Дмитрий. Образная составляющая в семантике идиом. – *Вопросы языкознания*, 1996, № 1, 71–93.
- Добровольский 2011:** Добровольский, Дмитрий. Заметки о сопоставительной фразеологии. – В: *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, 181–198.
- Јашар-Настева 1962/1963:** Јашар-Настева, Оливера. Македонските калки од турскиот јазик. – *Македонски јазик*, 13–14/1962–1963, № 1–2.
- Икономов 1968:** Икономов, Николай. *Балканска народна мъдрост*. София, 1968.
- Ковшова 1999:** Ковшова, Мария. Как с писаной торбой носиться: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Москва: Studia philologica, 1999, 164–173.
- Петрова 2011:** Петрова, Анастасия. Предизвикателството *фразеологична образност*. – В: *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, 79–101.
- Петрова 2012:** Петрова, Анастасия. Балканская фразеология – в поисках исследовательс-

- кого подхода. – In: *Balkanismen heute*. Wien, 2012, 171–185.
- Телия 1996:** Телия, Вероника. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва, 1996.
- Телия 1999:** Телия, Вероника. Първостепенни задачи и методологически проблеми на изследването на фразеологическия състав на езика в контекста на културата. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Москва: Studia philologica, 1999, 13–24.
- Феоктистова 1999:** Феоктистова, Анна. Културно значимая роль внутренней формы идиом с позиций когнитологии. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Москва: Studia philologica, 1999, 174–180.
- Цонев 1934:** Цонев, Беньо. *История на българския език*. Т. 2. София, 1934.
- Djamo-Diaconiță 1968:** Djamo-Diaconiță, Lucia. Contributions à la parémiologie balkanique. – In: *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*. Т. VI. Linguistique. Sofia, 1968, 277–292.
- Dobrovolskij, Piirainen 2005:** Dobrovolskij, Dmitrij, Elisabeth Piirainen. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. – In: *Current Research in the Semantic-Pragmatic Interface*. Vol.13. Amsterdam: Elsevier, 2005.
- Fauconnier, Turner 1998:** Fauconnier, Gilles, Mark Turner. Conceptual Integration Networks. – *Cognitive Science*, 22/1999, № 2, 133–187.
- Kövecses 1986:** Kövecses, Zoltán. *Metaphors of anger, pride, and love*. Amsterdam, Philadelphia Amsterdam: John Benjamins, 1986.
- Kövecses 1990:** Kövecses, Zoltán. *Metaphor and Culture; Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Kövecses 2002–2003:** Kövecses, Zoltán. Cultural Variation in Metaphor1. – Online. Available: <http://www.fulbright.hu/book2/kovecseszoltan.pdf>. Date of access: 23.01.2014.
- Kövecses 2005:** Kövecses, Zoltán. The ‘container’ metaphor of anger in English, Chinese, Japanese and Hungarian. – In: Radman, Zdravko, ed. *From a Metaphorical Point of View. A Multidisciplinary Approach to the Cognitive Content of Metaphor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005, 117–145.
- Kövecses 2006a:** Kövecses, Zoltán. Embodiment, Experiential Focus, and Diachronic Change in Metaphor. – In: *Selected Proceedings of the 2005 Symposium of New Approaches in English Historical Lexis (HEL – LEX)*. Ed. R. W. McConchie et al., 1–7, Somerville, MA: Cascadilla Proceeding Project, 2006.
- Kövecses 2006b:** Kövecses, Zoltán. *Language, mind and culture: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Lakoff 1987:** Lakoff, George. *Women, Fire and Dangerous Things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Lakoff, Johnson 1980:** Lakoff, George, Mark Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago, 1980.
- Papahagi 1908:** Papahagi, Pericle. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen. – *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 14/1908, 113–178.
- Thomaj, Lloshi, Hristova, Qiriayati, Melonashi 1999:** Thomaj, Jani, Xhevat Lloshi, Rusana Hristova, Kosta Qiriozati, Ana Melonashi. *Fjalor frayeologjik balkanic*. Dituria, 1999.

Метафоричният образ в зоокомпонентните фразеологизми в българския и новогръцкия език¹

Марияна Карталова, Галина Брусева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
mariqna_kartalova@abv.bg, gbrusseva@gmail.com

Object of study in this paper are zoomorphic metaphors in the composition of phraseological units in Bulgarian and Modern Greek. The phraseological combinations are interpreted except as units of emotional expressiveness such as language instrument loaded with significant cultural meaning. The concepts that reflect specific features of the national outlook and character in the two nations are discerned. Similarities and differences in the way of the world interpretation are localized by comparing the metaphorical imagery in Modern Greek and Bulgarian language. This, in turn, is a key point, especially in the selection of resources for a full and multilateral knowledge of the culture of the "other". Interpretation of the culture in terms of language implementations legitimize the language beyond its communicative function, namely as an expression of ideas, values and concepts, i.e. language as code for the correct perception and arrangement of the outside world from another national community.

Фразеологизмите са единици, които не се създават непосредствено в самия речеви акт, а се предават от поколение на поколение по силата на традицията, т.е. те са съхранители и изразители на мирогледа и ценностната система на дадения народ. Посредством тези устойчиви съчетания се изгражда и представата за езиковата картина на етноса. „Появата на фразеологизмите е свързана с естествената необходимост на човека да създава образни и емоционално богати езикови средства, които той използва в своята реч, за да я направи по-изразителна, по-ярка и емоционално оцветена” (Кювлиева-Мишайкова 1986: 17).

Спецификата на фразеологичните единици (ФЕ) се свързва най-вече с тяхната семантична неделимост (монолитност), която изключва значението им да се отъждествява със значението на съставящите ги елементи. Съдържателната монолитност на фразеологизмите е резултат от процеса на семантично преосмисляне, който засяга в различна степен отделните компоненти, които ги изграждат. В историята на човешкия език метафората е изпълнявала съществена роля от древността. Дефиниция за метафората като средство за номинация е предоставена още от Аристотел в неговата „Поетика”. Същността на пренасянето като езиков похват, както се изтъква от всички последвали във времето определения, е онагледяването, чиято основна цел е постигане на оценъчност и експресивност. Присъщата на човешката природа склонност към опознаване на света се проявява в използването на метафората като средство за сравнение, чрез което се експлицират прилики и разлики. Фразеологичните единици се изграждат именно чрез

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № МУ 13 ФЛФ 004 / 19.03.2013, финансиран от Фонд „Научни изследвания” при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”.

образно преосмисляне, в повечето случаи на свободни словосъчетания, и чрез метафоричен пренос. В голяма част от фразеологизмите се метафоризира образът на дадено животно. Интерес представлява въпросът за избора на образ при възникването на зоокомпонентни фразеологични единици в двата изследвани езика.

Заслужено място тук трябва да отделим и на хипотезата за лингвистична относителност на Сепир – Уорф, където е застъпено убеждението, че хората виждат света по различен начин – през призмата на своя роден език. Б. Уорф, автор на твърдия вариант на тази хипотеза, твърди, че няма нищо общо между езиците, дори между родствениите, и всеки е уникален посвоему. Това, че всеки език е уникален, проличава и от устойчивите изрази – фразеологизмите, но не бихме могли да се съгласим, че между езиковите системи на отделните народи няма нищо общо. Едуард Сепир е по-умерен в своите възгледи – отчита известна прилика в езиковите картини на света при родствениите езици и родствениите култури. Ние подкрепяме схващането за наличието на общи черти в езиково и културно отношение между близки народи.

Цел на настоящото изложение е да се съпоставят фразеологичните единици в българския и новогръцкия език, съдържащи в структурата си зоокомпонент. Близостта на двата народа в чисто географско отношение, тяхното общо историческо минало, съжителство и заимстване от културата (в най-общ смисъл на думата) на „другия”, не означава, че двата етноса изграждат по един и същ начин езиковата си картина за заобикалящия го свят. Целта на изследването ни е да се установи кои животни генерират най-голям брой фразеологизми, кои са по-малко предпочитани за семантичен център и кои образи са националноспецифични.

Зооморфната метафора (лексикални единици, означаващи животни, които се използват за назоваване на личностни характеристики) се използва широко във всички езици за образна характеристика на хората. Названията на животни условно се използват при образното представяне на два типа характеристики у човека – свързани с неговите качества и имащи връзка с дейността му. Въпреки че в основата им лежат наименования на едни и същи биологични обекти, зооморфните характеристики в различните езици могат да бъдат различни. П. Легурска и А. Сираков виждат метафората по следния начин:

„Метафората се основава върху дупланоно сходство, при което си взаимодействат два субекта: главен и спомагателен. На главния субект се приписват свойства, принадлежащи на спомагателния. Процесът на приписване на свойствата (предикацията) е интелектуална операция, предхождана от избор на „фокус” на бъдещата метафора. Например, на даден предмет от околния свят (вълк – „фокус” на бъдещата метафора) се открива аналогия с качества на човека (главен субект)” (Легурска, Сираков 1984: 5).

При споменаването на думата вълк човек си представя комплексно всички качества на животното (той може да бъде алчен, хищен, свиреп, жесток и т.н.). Но няма как да твърдим, че при метафората става пълно уподобяване и че на съответното лице му се приписват всички тези качества наведнъж. Конкретизирането на метафоричното изречение Той е вълк <Αυτός> είναι λύκος² зависи от ситуацията, контекста, в който се употребява. За да се тълкува това изречение правилно, трябва да се обър-

² С остри скоби < > сме обозначили наличието на факултативен елемент във ФЕ, т.е. елемент, който може да бъде пропуснат, без да се промени значението на фразеологизма.

не внимание и на по-широкия контекст. Ако откъснем изречението от ситуацията, то би могло да означава: *Той е жесток; Той е хищник; Той е алчен; Той е свиреп* и т.н.

Голяма част от примерите, в които има зоокомпонент, принадлежат към сферата на устойчивите сравнения (УС). Още Аристотел посочва, анализирайки метафората и сравнението, че съществува връзка помежду им и „изводимостта“ на всяка от тези две форми от другата. Според Исак Паси „сравнението е ембрионална метафора, а метафората – преформирано сравнение“ (Паси 2001: 34). Не се наблюдава еднозначно мнение по въпроса за появата на двете фигури – дали сравнението се е появило първо, или пък метафората. Една от най-изтъкнатите изследователки на българската фразеология – Веса Кювлиева-Мишайкова привежда пример за семантично преобразуване на УС *хитър като лисица* 'много хитър', въз основа на което се е появило метафоричното значение на лисица *'хитър човек'*. Според гореспоменатата авторка „това преносно значение, резултат от дефразеологизацията на изходното УС, е широко употребимо в разговорната реч“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 62). Същият процес се наблюдава и при УС *нея като славей / славейче*, което мотивира преносното значение на славей *'човек, който пее много хубаво'* (положителна конотация), *повтарям като папагал* 'повтарям дословно нечи думи' и т.н. Семантичната кондензация настъпва обикновено при УС, с които се характеризират прояви, качества на човек. Образът, с който те се сравняват, по метафоричен път, имплицирайки сравнението, става название на самия човек. Друга известна авторка на българската фразеология, която прави задълбочен анализ по въпроса за видовете механизми и начините на възникване на ФЕ, е Кети Ничева. В монографията си „Българска фразеология“ тя задълбочено изследва пътищата за възникване на фразеологизмите. Отбелязва, че механизмът за създаване на ФЕ на базата на професии и други човешки занимания е метафоричното преосмисляне – „в повечето случаи, ако човек е запознат със съответната терминология, вътрешната форма на дадена ФЕ ще му бъде ясна“ (Ничева 1987: 50).

Едни от най-старите фразеологизми и в двата изследвани езика са резултат от непосредствения контакт на хората с природата, която са я одухотворявали, като са ѝ приписвали човешки черти на животни и птици. По пътя на уподобяването са възникнали ФЕ *кротък като агне* (гр. *ύίνομαι πρῶς σαν αρνί, ήμερος σαν αρνί*) – 'много кротък', *сам като кукувица* (гр. *μόνος σαν κοῦκος*) – 'съвсем сам', *мълча като риба / ням като риба* (гр. *βουβός σαν ψάρι*) – 'мълча напълно', *инатя се като магаре* (гр. *πεισματόνω σαν γάιδαρος*) – 'инатя се много, упорито', *зъл като змия – 'много зъл, лош'* и т.н. Екскерпираният и изследван материал е от „Фразеологичен речник на българския език“ (т. I и II), „Нов фразеологичен речник на българския език“, „Устойчивите сравнения в българския език“, „Λεξικό της κοινής νεοελληνικής“ и „Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας“. Корпусът включва общо над 750 ФЕ, достатъчно показателен обем за целите на нашето изследване.

Прави впечатление, че проучените фразеологизми включват като компоненти названия на извънредно широк диапазон представители на фауната (диви и домашни животни, птици, насекоми, риби и т.н.): куче, котка, вълк, мечка, крава, свиня, пчела, оса, мравка, слон, лъв, пеперуда, кукувица, гълъб, коза, змия, лисица, кокошка, петел, костенурка, жаба, сврака, заек, мишка, кон и др. При по-задълбочен анализ на семантичните параметри на ФЕ се установява, че по-голямата част са свързани с пейоративна оценка на качества и характеристиките, притежавани от хората.

И в двата изследвани езика се срещат фразеологични единици, които имат за цел да изтъкнат лошия и злия нрав на човека. В тях като зоокомпонент влизат вълкът, кучето, змията. Например: *βάλανε τον λύκο να φυλάει τα πρόβατα* [пр. сложили вълка да пази овцете]; *αρνί που φεύγει απ' το κοπάδι, το τρώει ο λύκος* [пр. агне, което се отделя от стадото, вълкът го изяжда]; *βάλαν τον τρελό να βυάλει το φίδι απ' την τρύπα* [пр. накарали лудия да извади змията от дупката; семантичен еквивалент: *вадя кестените от огъня с людски ръце*]; *κακό σκυλί ψόφο δεν έχει* [букв. пр. лошо куче мор няма / лошо куче не умира; семантичен еквивалент: *черен гологан не се губи*]; *με τρώνε τα φίδια* [пр. ядат ме змиите]; *φίδι κολοβό* [букв. пр. змия с отрязана опашка; еквивалент: *жив дявол*]; *вълк в овча кожа; зла като усойница; змия има в устата / змия му е плюла в устата; зловна като кучка* и др. В българския език характерът на лошия и злия човек може да се изрази и чрез образите на осата (*яхнал е на оса*); овцата (*черна овца = μαύρο πρόβατο*); риса (*зъл като рис*) и т.н. Различните зоокомпоненти, залегнали в тези ФЕ, са резултат от богатата асоциативност на двата народа, които определят и налагат своя мярка за нещата и чрез силно експресивно назоваване се постига емоционално въздействие.

Друга група зоокомпонентни фразеологизми се възприемат негативно, тъй като възплащават пейоративна оценка за друго човешко качество – гордостта. Много често отрицателното отношение към горделивия човек граничи и с иронията. Това проличава от следните ФЕ: *καμαρώνω σαν παχώνι / παχώνι* [пр. *надувам се като паун*]; *καυχιέμαι σαν ψείρα* [пр. *надувам се като въшка*]; *κορδώνομαι σαν πετεινός* [пр. *виря глава / надувам се като петел*]; *φουσκώνω / περηφανεύομαι σαν πετεινός* [пр. *надувам се като петел*]; *наперен като петел; надут като пуяк; надувам се като мисирка (паун, попарена въшка, свинска въшка); надут като въшка в нова риза* и т.н. Гордостта в новогръцки език се свързва още с орела и лъва (*περήφανος σαν αετός* / пр. *горд като орел*; *περήφανος σαν λιοντάρι* / пр. *горд като лъв*). В представените фразеологизми горделивостта се осмисля предимно с поведението на различни птици.

Според народните стереотипи глупостта (и в частност глупавият човек) и в двата езика най-често се асоциира с образите на овцата, патката, гъската, кокошката. Това нагледно може да проличи от следните примери: *с кокоши ум* / гр. *κοκόρου γνώση* [букв. *с ум на петел*], *глупав като овца, умен като гъска* (ирон.), *патка (чавка) му е изпила ума* и т.н.

Голям брой фразеологични единици осмиват друго отрицателно човешко качество, а именно – проявата на инаг. Како компоненти в тях влизат най-вече магарето, волът, котката, камилата (в новогръцки език предимно магарето и камилата). Например: *котка по гръб не пада / котка по гръб пада ли*; *дърпам се / опъвам се като магаре на мост*; *тегля като вол на жегла*; *πεισματώνω σαν γάιδαρος* [пр. *инатя се като магаре*]; *πεισματάρης σαν γάιδαρος* [пр. *инат / opak като магаре*]; *ξεροκέφαλος σαν γάιδαρος* [пр. *твърдоглав като магаре*] Друг представител на фауната и в двата езика, който се свързва отново с ината, е камилата – *инатя се като камила* / гр. *πεισματώνω σαν καμήλα*.

И в българския, и в новогръцкия език с трудолюбието се свързват пчелата, магарето, къртицата и мравката. Това го доказват и следните фразеологизми: *работлив като пчела* / *εργατικός σαν μέλισσα*; *работлив като мравка* / *εργατικός σαν μυρμήγκι*; *товаря се като магаре* / *φορτώνομαι σαν γάιδαρος* и т.н.

За българския език показателни от народопсихологическа гледна точка са една група устойчиви сравнения, в които косвено се съдържа естетическа оценка на човешки действия, прояви и качества. Голяма част от тях имат ироничен характер и изразяват неодобрение, напр. *гледам като бивол <през ярем>*, *гледам като магаре в иконостас*, *гледам като петел бобово зърно*, *гледам като теле в железница*, *гледам като изтърван заек* и т.н. В този тип УС позицията на *tertium comparationis*³ най-често се заема от глагол – *гледам*, *ходя* (*ходя като костенурка*, *ходя като мравка* и др.).

И в двата езика пейоративността е по-силно изразена. Изцяло с отрицателна конотация са натоварени образите на *мечката*, *свраката*, *вълка*, *лисицата*, *гарвана*, *въшката*, *бълхата*, *кърлежа*, *кукувицата*, *прасето* и т.н. – *обикалям като лисица около капан* / *τριγυρνάω σαν αλεπού*, гр. *ύπουλος σαν αλεπού* [пр. *подъл / коварен като лисица*], *българ като вълк*, *дебел като прасе* / *χοντρός σαν γουρούνι* и др. А като силно положителни и в българския, и в новогръцкия език могат да се определят образите на *елена* / *сърната*, *славей*, *гълъба*, *пчелата*, *агнето* и др. – *кротък като агне* / *ήμερος σαν αρνί*, *бърз като елен* / *γρήγορος σαν ελάφι*, *бял като гълъб* / *άσπρος σαν περιστέρι* и т.н.

Често при животните може да се натъкнем на редица противоречиви оценки, които се асоциират с положителни или отрицателни човешки качества. Крайна противоположност се наблюдава при метафоризация на образа на кучето (*зъл като куче – какός σαν σκυλί* и *верен като куче – πιστός σαν σκυλί*). Голяма част от птиците също са натоварени с отрицателна конотация, въпреки че и те не се възприемат еднозначно. Ако гълъбът и в двата езика символизира мир, красота, чистота, любов, то останалите птици носят негативна символика (*петел*, *паун*, *пуяк*, *кукумявка*, *кукувица*, *сврака* и т.н.). Известно е, че зооморфните метафори често може да не приписват обективно притежаваните от животните качества. От първостепенно значение е и културният опит на социума, който може да носи както универсален, така и националноспецифичен и индивидуален характер. В резултат на това се създава и езиковата картина на света, която се отличава както с индивидуални особености, така и с типологически общи.

Българската и новогръцката фразеология доказват склонността на човека да спира своето внимание предимно върху грозното, несъвършеното, лошото, непристойното, особено в човешкото поведение. Възможно е този стремеж да е неосъзнат опит да се коригира светът, като се осмива или окарикатурява. В някои устойчиви сравнения, образувани от разпадането на поговорки, се забелязва приближаване до гротеската като начин на мислене на българския народ, напр. *прилича ми като на свиня ботуши*, *прилича ми като на свиня звънец*, *прилича ми като на свиня обица*, *прилича ми като на свиня седло* и др. Анализът на оценъчния характер на зоокомпонентните фразеологични единици (ЗФЕ) налага извода, че животните и в двата изследвани езика не могат да се приемат еднозначно – като само положителни или само отрицателни образи. От направеното проучване безспорно може да кажем, че се наблюдава превес на отрицателното над положителното. Колкото и общо да имат двете изследвани фразеологични системи, не трябва да забравяме, че гово-

³ *Tertium comparationis* – Основание или признак на сравнението, който има обединяваща в семантично отношение функция между сравнявано и сравняващо.

рим за два отделни етноса. Съпоставителният анализ показва, че по-голямата част от привлечените животни като образи символи представляват домашни животни (куче, котка, агне, свиня), а по-малката част включват като зоокомпоненти диви животни, насекоми, влечуги, риби (лисица, вълк, мечка, лъв, змия, оса). Друго, което е общо за ЗФЕ и в двата езика е, че в тяхната основа лежат обективно наблюдаваните от човека характеристики на животните (особености в поведението, външен вид, начин на придвижване и т.н.). И в българския, и в новогръцкия език едни и същи характерни черти се възприемат за най-типични за съответното животно. Като имаме предвид факта, че експресивността и емоционалността са задължителни характеристики на всички ФЕ, е обяснимо защо във фразеологизмите на преден план излизат отрицателните явления и прояви от действителността.

Самият термин „езикова картина“ показва, че не става дума за огледално отражение на света – картините на света са различни и притежават свойството да се променят. Като доказателство, че езиковите картини са много, Ир. Чонгарова излага следните доводи: „...първо, субектите, носители на картината на света, са много и се различават. Второ, картината на света не е вродена, а се формира в процеса на познавателната дейност на човека и в процеса на неговата социализация; и не на последно място, картината на света е интерпретативен образ“ (Чонгарова 2002: 29). Това доказва, че се наблюдават разлики и при две толкова близки в териториално и културно отношение държави. Съществена част от културната памет на всяка една езикова общност е кодирана във фразеологичната система. След извършения съпоставителен анализ, като разлика бихме могли да изтъкнем факта, че българите предпочитат и избират за образи най-вече кучето, котката, магарето, овцата, прасето / свинята и т.н., а гръцкият народ – представители на едрия рогат добитък, вълка, мечката, лисицата, кучето и др.

Библиография

- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986, с. 62.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Фразеологизмите в българския език*. София: Народна просвета, 1986, с. 17.
- Легурска, Сираков 1984:** Легурска, П., Сираков, А. Образна метафора (върху материал от славянските езици). – Съпоставително езикознание, № 4. София, 1984, с. 5.
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987, с. 50.
- НФРБЕ: Анкова-Ничева 1993:** Анкова-Ничева, Кети. *Нов фразеологичен речник на българския език*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Паси 2001:** Паси, Исак. *Метафората*. София: Труд, 2001, с. 34.
- ФРБЕ: Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974/75:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. Том I и II. София: БАН, 1974/75.
- Чонгарова 2002:** Чонгарова, Ир. *Интеркултурната комуникация. Аспекти на лингвокултурната теория и практика*. Пловдив: Студио Ирида, 2002, с. 29.
- ΛΚΝ 2007:** *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. 7η ανατύπωση με βελτιώσεις*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2007.
- ΛΝΕΓ 2002:** Μπαμπινιώτης 2002: Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002.

Phrase Concordances in Serbian and Albanian

Merima Krijezi, Dhimitri Bello

University of Belgrade, Faculty of Philology

merima.krijezi@gmail.com dhimbello@yahoo.com

Когато съпоставяме албанския и сръбския език, трябва да се има предвид, че става въпрос за два балкански езика от различни групи на индоевропейското езиково семейство. Като балкански езици те имат различен статус в така наречения Балкански езиков съюз, понеже албанският език заема централно място, а сръбският е периферен в състава на този езиков съюз, с по отразени балканизми в признатско – тимошкия говор, наречен също торлашки. Основна цел в нашето изследване ще бъдат сходствата между тези два езика в областта на фразеологията. Материала, които сме използвали в нашата работа е ексцерпиран основно от два речника, като „представители“ на фразеологичното богатство в тези два езика: Фразеолошки речник српског јеика, от Джордже Оташевич от 2012 г. и Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe, съставен от известния албански лексиколог Яни Томаи през 2010 г. Прави впечатление, че в двата езика има много еднакви фразеологични единици, които съвпадат по структура и семантика. Направени са няколко класификации главно на лексикално и семантично ниво. Смятаме, че това изследване ще бъде принос в областта на съпоставителното и балканското езикознание.

When we talk about the linguistic contrasting of Albanian and Serbian languages we have to take into consideration the fact that Albanian and Serbian belong to two different groups inside the large Indo-European language family and that due to it, they have different status inside the Balkan Linguistic Union (Balkan sprachbund). We say different status, because Albanian language belongs to the central languages of this Union, when Serbian language is marked as marginal, peripheral in the mentioned Union, with the most prominent Balkanisms in Timok-Prizren language variant or dialect, i.e. Torlakian dialect. Although these two languages don't have much in common in the grammar field or the phonetic field, we notice great deal of similarities and concurrences in the field of lexical system. It is possible to make many researches in that direction so as to identify similarities which these two languages have inside the lexical system.

In scientific terminology beside the term of a phrasal construction, which in general means complex and established linguistic units, sets of two or more words, phrasal constructions are also called: phrase units, idioms, phrases, expressions, locution (Дешић 1984: 53–56). Regardless many different terms existing in linguistic and scientific papers, their common characteristic is that they represent the same thing – sets of two or more words which have established form. Based on the definition of phraseologism itself we already notice that the accent is on the adjective *established* meaning that a phraseologism can't be just any set of words (Типић 2011). If a set of words is marked as phraseologism it must have a complex structure, made of at least two words with sole meaning and with unchangeable position of its parts.

In our work we do not deal with certain specifics which mark these two languages, but the similarities in the field of phraseology. So as to make adequate contrasting in this field, we have used two dictionaries which we could call the main “representatives” of phraseological conditions in Albanian and Serbian, and these are: *Phrase dictionary of Serbian language* (Оташевић 2012) and *Phrase dictionary of Albanian language* (Thomaj 1999). We find that these two dictionaries give a review of a current linguistic situation in the field of phraseology in Albanian and Serbian languages; the dictionary of Otasevic represents the last or the latest one dedicated to this problem and published in Serbian language; while, the Albanian phrase dictionary is the most accomplished one existing at the moment in this language and dealing with the phraseological corpus. Based on the previous study we have noticed many similarities in the structure and semantics of phrasal constructions (which are presented in mentioned dictionaries). In this work, we want to give some kind of classification and grouping of these phrasal constructions.

Based on the study of the work dealing with contrasting of phrasal constructions in Serbian and Albanian, we are under the impression that there is a lack of a kind, because the contrasting in the earlier times took into consideration the language not existing any more on the linguistic map, Serbo-Croatian, therefore the language today divided into several standard variants, all of which have their own individual linguistic characteristics and peculiarities.¹

When we start to study those two already mentioned dictionaries and contrast them, we notice many similarities. They are primarily related to the structure and formation of phrase units.

In Serbian language, many phrase units have impersonal verb aspect in their structure, in their formation, a form which we find in a lexical way of representing verbs, for example: *pogrešiti, davati, pobrati, omirisati, baciti, sipati, birati, biti, osećati, promeniti, zaorati, brojati, vaditi...*etc. In Albanian language it is also not given in a representative form (the first person, singular, present tense, indicative) which can be given as a separate lexeme in an Albanian language dictionary with an explanation, but the form in the third person, which represents obligatory and usual variant in speech, with frequent addition of verbal government put in brackets in many cases (- *dikush, dikujt* etc.), for example: *humbi, bie, hedh, përplasi, gjuan, fryn, s'do, u bë, është, mbeti*, etc.; and in rare number of cases in the first person, as in examples: *marr, kam*, etc. In both languages the verb unit (or verb) is at the beginning of a phrase unit, and in very few cases it can be at the end of a phrase unit.

If we call upon one type of classification which was given by the Albanian scientists Thomaj and Lloshi in their study “Disa probleme frazeologjike të gjuhës shqipe me gjuhët e tjera të Ballkanit” (Thomaj 1981: 234–255) we can distinguish the following types of phrase units which exist both in Serbian and Albanian languages:

– Phraseological types which we consider to be formed from free syntagms. Such units can be easily singled out because they can have that kind of a form, and when we make their semantic analysis (a free syntagm – a phrasal construction) we notice the difference between them. We will list just a few of those examples although there are lots of them:

¹ Me must also add, that we are talking about the old corpus (which is the same).

Давати акценат (нечему) – Vë theksin; Првоаприлска шала – Shaka e një prillit; Балон од сапунице – Flluskë sapuni; Држати (носити) барјак – Mban flamurin; Буре барута – Fuçi baruti; Бацити (некоме нешто) у лице – Ia përplasi në fytyrë (dikush); Бацити кроз прозор – E flak nga dritarja; Црно на бело – E zezë mbi të bardhë; Чисто и бистро – Pastër e qartë; Бити једном ногом у гробу – Është me një këmbë në varg; Бити све и сва – Gjithmonë e gjithçka; Бити на кривом (погрешном) путу – Mori rrugë të keqe (të shtrembër); Бити на прагу – Është në prag; Ставити руку у вагру (за некого) – Vë dorën (duart) në zjarr; Бити у ваздуху – Qëndron (mbeti) në ajër; Променити боју – Ndërron ngjyrën; Извући/ вући (некога) из блага – E nxori (e ngriti) nga balta; Бројати последње дане – Numëroj ditët; Не бити од јуче – Nuk është i djeshëm; Бити једном ногом у гробу – Është me një këmbë në varg; Бити на кормилу (нечега) – Është në (timon) drejtim; Бити тврда кост – Kockë e fortë; Бити чистих руку – Me duar të pastra; На смрт болестан – I sëmurë për vdekje; Бити прва виолина – Violina e parë; У цепу је (нешто) – E vë (e fut) në xher; Бројати дане, Numëroj ditët – Бројати звезде (на небу), Numëroj yjet;

– Phrase units which are formed from the words with their basic and figurative (metaphorical) meaning:

Бирати речи – Zgjedh fjalët; Бити на страни (некога) – Маг анën (e diku); Бацити (нешто) на папир – Hedh (diçka) në letër; Бити сам себи господар – Zot i vetes; Без задњих мисли – Pa mendime të mbrapshta; Бити пијан (луд) од среће – I dehur nga lumturia; Глава је (некоме) у торби – E vuri kokën në torbë; Бити на седмом небу – Është në qiellin e shtatë; Бити између живота и смрти – Është midis jetës e vdekjes; Бити на мртвој тачки – Pikë e vdekur; Тражити некога (нешто) свећом – Ta kërkosh me qiri; Бацати прашину у очи – I hedhi hi syve; Начуљити уши – Ngriti veshët; Бити сит (некога, нечега) – Është i ngorur (me dikë); Бити на линији – Është në linjë; Бити на мртвој тачки – Pikë e vdekur; Бити на срцу – Është në zemër; Бити без срца – Nuk ka zemër (dikush);

– Phrase units where a metaphorical word is a bearer of meaning:

Преко света – Është prapa botës, Është prapa dyndasë; Тући воду у авану – Rreh ujë në havan; Бити у ваздуху – Qëndron (mbeti) në ajër; Бити на челу (нечега) – Është në ballë;

– Phrase units with a different degree of semantic and idiomatic unification which are formed by repetition of a word or two words which are connected by meaning:

Нека буде шта буде – Të jetë ç'të jetë; Надуго и нашироко – Gjerë e gjatë; Корак по корак – Har pas har; Раме уз раме – Krah për krah; (Ићи) Од уста до уста – (Shkoi) gojë më gojë (diçka); Од ува до ува – Vesh më vesh;

There is one more type of phrase units which are characterized by the same formation type, but where one or more words which are the main parts of a phrase unit in Serbian language correspond to the words which have different meanings as parts of a phrase construction in Albanian language. This shows that regardless of a similar pattern from which they originated, each of the units made some adjustments within its

domain and in accordance to the language it belongs. Semantics of a whole phrase unit is the same or almost the same:

Бити на удару – Është në presion; Од аз до ижице – Nga a-ja deri te zh-ja; Принц из бајке – Princi i kaltër; Бацити карте – I harë (i zbuloi kartat); Сипати уље на ватру – I hedh benzinë zjarrit, I fryn zjarrit; Буре (бачва) без дна – Teneqe e shpuar, Shportë pa fund; Бежати као ђаво од крста (свеће, тамјана) – (Ikën, ruhet) si djalli nga temjani; Наћи цркву у којој се Богу моли – Gjete kishë të falesh; Где има дима, (ту) има и ватре – Nuk ka zjarr pa tym; Виси у ваздуху – Mbeti pezull; Бити везан (привезан, прикован) за кревет – Zuri shtratin; Заорати праву бразду – Erdhi në brazdë; Ђаво је у торби – Shtie (fut) shejtanin në shishe; Бити пун крви и меса – Gjak e dhjamë; Брат по млеку – Vëllezër gjaku; Бити (нечија) сенка – Rron (është) në hijen e dikujt; Без гласа – S’do fjalë; Усред бела дана – Në mes të ditës; Бити кост у грлу – I mbeti kocka në fut; Бити тврд на ушима – Është rënduar nga veshët; Зидати куле у ваздуху – Ndërton kështjella në rërë;

-Units which have a similar formation, but different or opposite, antonym meaning:
Вадити (вруће) кестење из ватре – I nxjerr gështenjat (nga zjarri) me duart e botës;
Бити без кучета и мачета – Erdhën me kuç e me maç;

There is no lack of phrase constructions related to religion or parts of the Holy Scripture. When speaking of these phrase constructions it is understandable that they have much more extent than any of the two languages:

Анђео чувар – Engjëll mbrojtës; Прави анђео – Engjëll i vërtetë; Бацити се камењем (капом) на (у) Бога – E marr Perëndinë me gurë; Не дај Боже – Mos e dhëntë Zotit; Не дао Бог – Nuk desh Zotit; Борба за насушни хлеб – Luftë për bukën e gojës; Дати цару царево, а Богу божје – Jepini Cezarit çfarë i takon Cezarit;

A great number of similar phrase constructions in Serbian and Albanian ensued under the influence of patterns from some foreign languages. Of course, these kinds of phrase constructions have status of words internationally used:

Сијамски близанци – Vëllezërit siamezë;
Бити на дневном реду – Është në rend të ditës;
Бити или не бити – Të jesh a të mos jesh;
Царски рез – Prerje cezariene

We could carry on with listing of other classifications of phrase constructions, like classification based on meaning, based on expressive or indicative side of a phrase construction, based on structure or formation, etc. We also find interesting their classification based on translation, i.e. possibilities of translation in the other language. Based on this classification phrase constructions are divided into three groups: positive (with complete concurrence, matching in meaning and translation), correlate (with partial concurrence in translation) and negative (phrase constructions without concurrence in meaning of translation). By analyzing phrase constructions in referential dictionaries of Serbian and Albanian languages we noticed that a great number of correlate and positive phrase constructions are in forms of adverbial-case constructions, syntagms and clauses with incomplete structure:

Me hapa të gjatë (të shpejtë) – Krupnim (brzim, hitrim) koracima;
Kemi ngënë një torbë kripë bashkë – Pojesti džak (vreću) soli (s nekim);
Ia mblodhi rripin – Stegnuti kaiš/Štedeti (Odricati se mnogih stvari, početi/
počinjati živeti skromnije);

I doli për hundësh – Izaçi/Izlaziti (nekome) na nos (Presesti, postati/postajati
nekome nepodnošljivo, dosadno);

Si qeni me macen – Kao pas i mačka

Kockë e lëkurë – Kost i koža

The greatest number of phrase concordances in Albanian and Serbian relates to the phrases which are composed of words that denote parts of a body, like: hand/s, eye, face, nose, leg, neck, back, etc; as well as phrases which mention animals or items from everyday life.

Since Albanian and Serbian people have lived together for many centuries, it surely influenced perceiving some segments of life in a very similar way. We could say that this perception is at the same time based on a very similar mentality. Such perception of reality could bring on existence of phrase constructions which have almost identical or very similar form in these two languages. Maybe we could say that this perception up to a degree created even the possibility of understanding of the image which every phrase construction possesses since it is a mono-semantic set of units which cannot be translated literally.

Bibliography

Дешић 1984: Милорад Дешић. *Критеријум за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика. Лексика и лексикологија.* Београд, 1984.

Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић. *Фразеолошки речник српског језика.* Нови Сад, 2012

Ћирић 2011: Гордана Ћирић. *Фразеологија и фразеологизми. Карловачки лингвистички кружок.* Карловац, 2011.

Demiraj 1994: Sh. Demiraj. *Gjuhësi ballkanike.* Shkup, 1994.

Fjalor i gjuhës shqipe. Tiranë, 2006

Thomai, Lloshi 1972: Thomaj Jani, Xhevat Lloshi. *Paralele frazeologjike të shqipes me gjuhë të tjera të Ballkanit.* In: “Studime mbi leksikun dhe formimin e fjalëve në gjuhën shqipe”. II. Tiranë, 1972.

Thomai 1981: J. Thomaj. *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe.* Tiranë, 1981.

Thomai 2010: J. Thomaj. *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe.* Tiranë, 2010

За отрицателните конотативни значения на някои устойчиви сравнения с компонент названия на диви животни, птици и насекоми (върху материал от български и сръбски език)

Светла Рускова-Джерманович,
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“
e-mail: svetlaruskova@gmail.com

The Negative Conotative Meanings of Some Idioms, Containing a Lexeme for a Wild Animal, Bird or Insect as an Element of Their Structure (over Bulgarian and Serbian Examples)

The research object of that very text is sustainable word groups (phrasemes, phraseologismes) in Bulgarian and Serbian, containing a zoonym, i. e. a lexeme for a wild animal, bird, insect or reptile, within their structure. These idioms are also used to describe and express typical human features (physical and psychical). The author's main aim is to compare these sustainable word groups, i. e. to find out the Serbian equivalents of the Bulgarian idioms, and to “reveal” their hidden negative meaning.

Key words: *zonyms, sustainable word groups, paremies, Bulgarian, Serbian*

Сравненията трайно са се установили в говора и са преминали във фразеологичния фонд както на българския (БЕ), така и на сръбския език (СЕ). По този начин днес те представляват внушителен дял от фразеологията на всеки един от тези три езика, поради което предизвикват особен интерес у изследователите. Като се има предвид, че чрез тях се изобразява именно народопсихологията на всеки един народ, за нас представлява интерес да потърсим фразеологични паралели в езиците на двата славянски народа – български и сръбски.

Най-многобройни и най-разпространени са сравненията, свързани с домашните животни, с техните качества, навици и поведение, но не по-малък интерес представляват и сравненията, свързани с дивите животни, птици, насекоми и влечуги.

Целта на настоящето изследване е да се направи съпоставителен план на устойчивите сравнения (УС) с компонент диво животно, птица, насекомо или влечуго т.е. да се открият съответствията на българските сравнения в сръбския език. Изследваният материал (общо 87 единици, от които 62 в български, 25 в сръбски език) е екскерпиран главно от *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Ž. 2006), *Фразеологичен речник на българския език* (Ничева, Спасова, Чолакова, 1974/75, т.1 и 2.), а като помощни източници сме използвали: *Устойчивите сравнения в българския език (речник)* (Кювлиева-Мишайкова 1986), и *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003).

Няма да разглеждаме подробно всяко едно от сравненията, а ще се спрем единствено на познанието за животинския свят, ще видим доколко символиката на животните влияе върху образуването на фразеологичното значение и дали

едни и същи особености на животните са достатъчно впечатляващи и мотивиращи, за да участват в създаването на сравненията в двата езика.

Предвид обемния и разнообразен материал, на който се натъкнахме, ексцерпираният материал е класифициран с оглед на експресивно назоваването от сравненията човешки качества за характеризиране на отрицателни качества, започвайки се от зоонима, който е застъпен в най-голяма степен в двата езика.

1. Сравнения с лексемата *риба/шаран* – *риба/шаран*

От гледна точка на броя на сравненията от тази група на първо място стои названието на *рибата/шарана* (8 сравнения на български, представени в речника, на които съответстват 6 сръбски език). Значенията на сравненията от тази група почти изцяло се препокриват с малки изключения.

Най-широко застъпеното значение, илюстрирано от образа на *рибата/шарана* и в двата езика е значението ‘мълчалив’, напр. *мълча като риба* в смисъл на ‘много мълча’. В сръбски съответно: *ћутати као риба*

Друго значение е значението ‘не се чувствам на мястото си, не се чувствам добре’, напр. в български език: *чувствам се като риба на сухо*, в сръбски. *осећати се као риба на сувом*.

С названието на *рибата/шарана* съществуват още няколко сравнения, но предвид че тяхната конотация не е отрицателна, ние няма да ги разглеждаме в това изследване.

Посочените по-горе примери показват абсолютно съвпадение и отразяване на определени отрицателни качества у човека в двата славянски езика.

Съществуват и примери, които изцяло се различават в български и сръбски, а това са именно сравнения със значение ‘влюбя се силно’, ‘прозявам се много’, където българите правят сравнението чрез образа на шарана, а сърбите – на кучето, слона и сома, напр. БЕ *налапам като шаран*, в СЕ – *заљубити се као псето* или БЕ *прозявам се като шаран*, съответно в СЕ *зевати као слон*, *зевати као сом*

2. Сравнения с лексема *змия / змија*

Голяма част от изследваните сравнения съдържат лексемата *змия / змија*.

И в двата езика тази лексема характеризира ‘*лошия, злия човек*’, напр. БЕ *зъл като змия*, <бесен> *като настъпана* <гърмяна> *змия*, *съскам като змия*, в СЕ *бесан као змија*, *љут као змија*, *бесан као змија*, *љут као змија*, *сиктати као змија*

Според народните стереотипи злият човек най-често се свързва именно със змията.¹

Освен значението ‘*зъл, лош човек*’ лексемата ‘*змия*’ характеризира и ‘*пиенето в прекомерни количества*’, като в български език това значение все пак по-често се характеризира с лексемата *свиня* (но се срещат и сравнения с лексемата *змия*), напр. *напивам се като свиня – напитки се као смук*; *напия се като смок – напитки се као смук*; *пия (смуча) като смок – пити као смук*.

¹ Освен със змията, злият човек се характеризира и с образа на кучето (за което вече говорихме) и вълка.

Две от сравненията с компонент 'змия' в бълг. език нямат съответствия в сръбски, а именно: *бърз като змия* – СЕ няма; *имам дълъг език като змия* – в СЕик няма.

Това обаче не означава, че в сръбския език не съществуват сравнения с подобни значения. Напротив, съществуват, но те са изразени чрез образите на други животни, като напр. *бърз като змия* – *брз као корњача*

3. Сравнения с лексема *муха* / *мува*, *муха*

Не малка част от сравненията в БЕ и СЕ съдържат в себе си лексемата *муха* / *мува* – общо 9, българските сравнения са 5, а сръбските – 4.

Три от тези сравнения и в двата езика се базират върху наблюденията на двата народа върху наглостта и нахалството на този вид насекоми, напр. *налетим/налитаме като муха (мухи) на мед* – *наћалити као мува (муве) на мед*; *лепим се като муха (мухи) на мед* – *лепити се као мува (муве) на мед*; *нахален (досаден) като <конска> муха* – *досадан као мува*

Освен значението 'нахален', 'досаден' сравненията конотират и друго значение, което изразяват с лексемата '*муха*', а именно значението '*бягам (тичам) без посока*', напр. *хукам (тичам) като муха без глава* – *јурити (трчат) као мува без главе*; *разбягаме се като мухи без глави* – *разбежати се (разићи се) као ракова деца*

Що се отнася до последния пример, в този случай сърбите не използват лексемите '*пиле (пилци)*' или '*муха*', както българите, а предпочитат лексема, която дори не е зооним, а именно – '*деца*'. Това е една наистина съществена разлика, която изпъква на фона на всички останали сравнения, които изцяло се препокриват.

4. Сравнения с лексемите *оса*, *търтей* / *оса*, *трут*

Сравненията в БЕ, които съдържат *търтей* са 2, а лексемата *оса* – 1. В сръб. език ситуацията е почти същата: 2 сравнения с лексемата *трут*, нито едно обаче не съдържа лексемата *оса*. Всички тези сравнения са с отрицателна конотация (за разлика от УС с лексемата *пчела*, за които няма да говорим тук), напр. *живея като търтей* – *живети као трут*; *мързелив като търтей* – *лењ као трут*; *зъл като оса* – *љут као паприка*. Последният пример ни показва, че само в БЕ осата изобразява '*лошия характер на човека*', докато в СЕ се използва главно лексемата *паприка* (чушка).

5. Сравнения с лексемата *костенурка* / *корњача*

Основното значение, което посочва лексемата *костенурка* е '*мудност*', '*прекалено бавното движение*', напр. *бавен като костенурка* – *спор као пуж* (в СЕ това значение се изобразява с лексемата *охлюв*); *движва се (вървя) като костенурка* – *ходати као корњача*

От друга страна, и в двата езика костенурката изобразява '*дълголетие*', но предвид, че това е положителна конотация, няма да се спираме на този тип примери.

6. Сравнения с лексемата *охлюв* / *пуж*

Аналогично на костенурката, охлювът също изобразява основно 'мудността', 'бавното движение'. Но докато костенурката има и друго значение освен току що споменатото, охлювът се ограничава именно само с това свое основно значение, напр. *пълзя като охлюв – вући се као пуж; бавен като охлюв – спор као пуж*

7. Сравнения с лексемата *пор* / *твор*

Един от характерните образи в българските и сръбските сравнения е *порът*. Основното значение, което той изобразява е 'лоша миризма', което може би е резултат от действителната лоша миризма, която отделя. Именно поради тази причина и българите, и сърбите сравняват каквато и да било неприятна миризма именно с *пора*, напр. *смърди (вони) като пор – смрдети (заударати) као твор*.

В БЕ съществуват още две сравнения с лексемата 'пор', която обаче в СЕ е заменена от лексемата 'бува' (бълха), напр. *сит като пор – сит као бува; заспя (спя) като пор – заспати као бува*. Въпреки очевидното разминаване на лексемите в двата езика, значенията, които тези сравнения асоциират са едни и същи.

8. Сравнения с лексемата *въшка* / *ваши*

Случаят с лексемата 'въшка' е доста интересен. В БЕ тя има две значения – едното е 'има много хора на едно място', а другото – 'много нахален, досаден човек'. В СЕ тези значения също съществуват, но нито едно от тях не е изобразено именно от въшката. Вместо нея сърбите са предпочели образа на дървеницата, напр. *има някого като въшки – има кога као блата; нахален като въшка – досадан као стеница*

9. Сравнения с лексемите *сврака*, *чавка* / *сврака*, *чавка*

И в двата езика свраката се свързва с прекаленото любопитство и със силните звуци, които издава, в резултат на което са възникнали УС с тази лексема (макар и малко на брой), напр. *любопитен (нахален) като сврака – радознао (знати-желъан) као сврака; грачат като свраки (чавки) – гракчу као чавке*

В БЕ съществуват и доста сравнения, с тази лексема, които конотират значението 'много крадлив', но такива сравнения не бяха открити в речника, поради което не намерихме за необходимо да добавяме техните съответствия в СЕ, тъй като това не е целта на нашето изследване. И в този случай забелязваме пълно прекриване на сравненията както в структурен, така и в семантичен план.

10. Сравнения с лексемата *рис* / *рис*

Тази лексема асоциира едно единствено значение и в двата езика 'много ядосан човек', с тази разлика, че в СЕ съществуват 2 сравнения, които са синонимни, а в БЕ сравнението е само 1, напр. *зъл като рис – бесан као рис, љут као рис*

11. Сравнения с лексемата *кърлеж* / *крпелъ*

Сравненията с лексемата '*кърлеж*' не са от най-често срещаните сравнения, както в български, така и в СЕ Броят на сравненията, които открихме в двата езика е общо 4 – 2 в български и 2 в сръбски език, като в едното от тези 2 сръбски сравнения се използва лексемата '*пијавица*', а не лексемата '*кърлеж*', както е в български език. Основното им значение, а както ще видим от примерите по-долу и единствено значение, е '*много нахален*', '*прекалено досаден*', напр. *нахален (досаден) като кърлеж – досадан као крпелъ; впия се като кърлеж – залепио се као пијавица*

Прави впечатление е, че за разлика от българите, които уподобяват впиването чрез кърлежа, сърбите в този случай си служат с образа на пиявицата.

12. Сравнения с лексемата *лисица* / *лисица*

Както българите, така и сърбите използват *лисицата* за изобразяване не '*хитростта*' и '*лукавостта*'. Тази черта е типична, както за единия, така и за другия народ, поради което е еднакво застъпена и в двата езика с тази разлика, че в български съществуват 2 сравнения с тази лексема, които са синонимни, докато в сръбски сравнението е само едно, напр. *хитър като лисица, лукав като лисица – лукав као лисица*

13. Сравнения с лексемата *вълк* / *вук*

С тази лексема в двата езика има по едно сравнение с еднакво значение както в български език, така и в сръбски, а именно значението на '*гладния човек*', напр. *гладен като вълк – гладан као вук*

14. Сравнения с лексемата *слон*/слон

Продължаваме нататък с лексемата '*слон*'. Тук ситуацията относно броя на откритите сравненията в двата езика е подобна. Отново имаме 2 сравнения с тази лексема в СЕ и едва едно в БЕ. Значенията и в двата езика са две и са еднакви. Едното значение е '*държа се странно, неадекватно*', а другото – '*много се прозявам*'. Разликата тук отново е в лексемите използвани в тези общо 4 сравнения. Докато лексемата '*слон*' присъства и в двете сръбски УС, то що се отнася до българските, тя присъства само в едното, напр. *държа се като слон в стъкларски магазин – понашати се као слон у стаклани; прозявам се като шапан – зевати као слон*

От направената съпоставка можем да обобщим следното:

1. Фразеологичното богатство на сръбския език в съпоставка с български разкрива много общностни черти в мисленето и образните асоциации на народите, говорещи тези трите езика.
2. Голяма част от сравненията с изброените и представени в изследваното компоненти се базират на ирония.
3. Отрицателните качества, които най-често се изтъкват чрез тези сравне-

- ния: ‘лош, зъл’, ‘нахален’, ‘любопитен’, ‘досаден’, ‘бавен’.
4. Едно животно може да се използва от различни негови страни за различни характеристики, както и едно качество може да се свързва с различни животни.
 5. Сравненията с компонент животни (в това число и домашните) не са изцяло изчерпани в *"Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema"*. Не знаем поради каква причина в него е представена само една част от всички съществуващи в българския език сравнения. Тъй като нашата цел е да открием съответствията в сръбски език на поместените в речника български сравнения, ние също не представяме всички съществуващи в сръбски език сравнения с компонент животно, а само тези, които пълно или частично съответстват на сравненията в българския език.
 6. Т.е. посочените в изследването примери не изчерпват изцяло ФЕ, но все пак прави впечатление, че образите на животните, които откриваме са твърде разнообразни и безспорно са обусловени от множество фактори – бит, култура, фолклор и др.

Библиография

- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език (речник)*. София: БАН, 1986.
- Ничева, Спасова, Чолакова 1974/75:** Ничева К., Спасова С., Чолакова Кр. *Фразеологичен речник на българския език в два тома*. София, 1974/75.
- Fink-Arsovski 2006:** Fink-Arsovski, Ž. и колектив. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb, 2006.
- Menas, Fink-Arsovski, Ventrin, 2003:** A., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb, 2003.

ЕЗИКОВИ КОНТАКТИ

Linguistic aspects of the contact of Aromanians with Albanians

Manuela Nevaci

The Romanian Academy's „Iorgu Iordan – Al. Rosetti“

Institute of Linguistics,

University of Bucharest

elanevaci@yahoo.com

Les dialectes sud-danubiens du roumain sont: l'aroumain (appelé aussi macédo-roumain), le mégléno-roumain et l'istro-roumain. Ces dialectes sont parlés au sud du Danube, dans la Péninsule Balkanique, tandis que le daco-roumain est parlé surtout au nord du Danube.

Le dialecte aroumain est parlé sur un territoire large au sud de la Péninsule Balkanique (en Grèce, Albanie, R. Macédoine, Bulgarie) et aussi en Roumanie.

Les Aroumains sont représentés par plusieurs *groupes*, appelés aussi *branches* ou *lignées*, dont le plus important et celui des *Pindeni* (les plus nombreux, dans le massif montagneux du Pinde et aussi en Thessalie, Grèce), les *Gramosteni* (dans la Macédoine grecque, en R. Macédoine, en Bulgarie), les *Fărșeroți*, les *Moscopoleni* et les *Muzăcheari* (ces trois groupes se trouvent surtout en Albanie); des *Fărșeroți* existent aussi en Grèce. Tous ces groupes sont représentés en Roumanie aussi, où les plus nombreux sont les *Grămosteni*, suivis par les *Fărșeroți*. La conscience de la roumanité a été plus forte chez les *Fărșerots* que chez les autres Aroumains. Le parler *fărșerot* est plus proche du dacoroumain que les autres idiomes aroumains. Cette conscience est encore vive aujourd'hui et correspond probablement au fait qu'eux-mêmes se désignent comme *rămăni* (sans *a* prothétique), mot qu'ils assimilent et identifient à celui de Roumain.

1. Aromanian dialect is one of the four dialects Romanian language: Dacoromanian, Aromanian, Megleno-romanian and Istro-romanian. Aromanians form more groups, different from one another by certain aroumanian dialects particularities, as well as certain specific elements with regard to clothing, music, some traditions, and also lifestyle and occupations. The most important groups are: the Pindens, the Gramosteans, the Farsherots, and the Grabovens.

During August 1 – September 30, 2011, I was in Greece, Albania and R. of Macedonia within the postdoctoral contract POSDRU „Valuation of cultural identities in global processes“ with the project *Romanian Identity In Balkan Context*.

Among Romanians from South-Danube, Aromanians are the only ones who have kept until today their ethnic name, calling themselves *aromâni* ‘Aromanians’ (*armân, rămăń, sg. armân, rămăń*), a term which, just like the Dacoromanian word *rumân* (< Lat. *romanus*), shows the Latin origin. The peoples among which they live in the

Balkan Peninsula call them generally *vlahi*¹ ‘Vlachs’, a term which describes the entire Romanised population both from the South and from the North of the Danube. The Greeks also call them *cušovlahi* ‘limping Vlachs’, *caraguni* (wearers of black mantles) and *arvanitovlahi* (Vlachs coming from Albania), the Serbians call them *tinčari* and the Albanians *rëmëri* and *čobani*.

Both the Lat. *romanus* (> Rom. *rumân*) and the Sl. *vlah*, which are used to name Romanians from the North and the South of the Danube, show their common ancestry, as direct descendants of the Romanised population from the Eastern Roman Empire.

During my research visit, in June, I had the opportunity to carry out on-site surveys on the Aromanians from Albania. On this occasion, I recorded dialectal texts in the localities Shquepur, Stan Cabunara, Fier, Andon Poci, Përmet, Korcea, Moscopole, Greava. I also used a special questionnaire (for shepherding) in Moscopole. With regard to the repartition of Aromanians, I have noticed that they mostly inhabit certain areas, namely: Permet-Fraşari, Corcea-Moscopole, the Muzachia Plain and the Greava-Nicea-Lunca area near the town of Pogradë.

It was of particular interest for me to identify the dialectal groups, starting from the fact that the Farsherot Aromanians coming from the Balkans and established in Dobrudja are divided in two groups, şopani and plisoti, showing aromanian dialects differences (Saramandu 1972; Nevaci 2011). During my on-site research carried out in Albania, I identified the existence of these two groups, along with others, namely: *căstrănoş*, *jărcănoş*, *uiñaş*, *culuñaş*, *mizuchiari*, *megidoñ*. There are some differences, especially in phonetics, among these groups.

This paper will deal with the aromanian dialects of the Farsherot Aromanians from Albania from the point of view of the linguistic similarities with the Albanian language.

2. The Farsherots (sg. *fărşirót*, pl. *fărşirót*) derive their name from the place of Fraşari (alb. *Frashër*), where most of them come from, namely the ones that call themselves *fărşeroşi*. They live around the town of Korcea, Albania (Arom. *Curceauă*, Alb. Korçë) and a few surrounding villages, from where a part, leaving east, established on the northern side of Mount Vermio (Greek Macedonia) and in Nijopole (Republic of Macedonia). The name *fărşeroşi* has been generalized however to all those calling themselves *rămân* (as opposed to *armân*, as the rest of the Aromanians call themselves) (see map 1).

The Farsherots from Albania are to be found in the Southern half of the country (the area of the Tuscan dialect of Albanian), both in the mountain areas or higher areas of the south-east and the centre, and in the western plain. The Farsherots from the districts of Vlorë, Fier, Lushnja (Muzachia Plain) and part of those from the Berat district are known also under the name of *muzăcheari* (Arom. *mizucheári*). Being a population of shepherds, the Farsherots are largely spread, especially in Greece. Many of those who had their wintering places throughout the Plain of Thessaly, at the Aegean Sea (where the Pindens also used to winter) or in the west, at the Ionian Sea, established themselves permanently

¹ The name *vlah* ‘Vlach’ is of Celtic origin and was introduced in the Balkans through Slavic. The term *vlah*, which defines a Romanian population (probably Aromanian) appears in the 11th century at the historiographer Kedrenos and refers to an event occurred in 976 and in the document attached to Kekaumenos’ *Strategikon* (the 12th century), written by an Aromanian and which confirms the existence of a Romanian population in Greece ever since the 10th century.

in these places. The Greeks call them *arvanitovlahi* (Aromanians coming from places inhabited by Albanians). They reach the most southern areas where Aromanians live in the Balkans, finding them as close as Misolonghi and the Gulf of Corinth.

Most of the Farsherots from Albania left their places of origin and took their herds to Mount Neaguș, above Veria. Here, they settled in Selia de Sus Commune. A part of them took their herds to winter close to the town of Neaguște, while others took down their herds to the sea shore, establishing near the town of Caterina, at the foot of the Olympus. Those from Neaguște, in time, established a commune called Hurpani². Most of them wintered in Caterina, and the rest in the Plain of Thessaly (where they dealt with agriculture) (Capidan 1926: 123).

Even though a lot of studies have been published on the Aromanian dialect spoken to the South of the Danube, only a few of them have been based on direct research surveys carried out on site. Such a study was published by Th. Capidan in 1932, called *Fărșeroții*, based on a one-month research visit in the summer of 1928 at the Farsherots from Albania³. More than eight decades later, I visited many of the places mentioned by Th. Capidan in his monograph, where I recorded many texts. On this occasion, I could confirm many of the dialect characteristics of the Farsherot Aromanian dialects, but I have also identified some phenomena (regarding phonetics, morphology, lexicology) which were not mentioned by the Romanian scholar, some of them caused by the recent evolution of the dialect.

3. In what follows, I will present only some of the essential particularities that differentiate the Aromanian dialects of the Farsherots from Albania from the rest of the Aromanian Aromanian dialects and the similarities with the Tuscan dialect of the Albanian language.

3.1. THE PHONETIC AND PHONOLOGICAL SYSTEM

3.1.1. The vowel system

From the analysis of *Atlasul dialectal al limbii albaneze* ‘The Dialectal Atlas of Albanian’ (Gjinari et al.: 2007, see maps 64–66), results that the phoneme *ë* [ə] is in Albanian, as known, a reality of the Tuscan dialect, where it occurs both in stressed and non-stressed position. In the area of the Tuscan dialect, where Farsherot Aromanians

² Horopani, in time, became a town. Even today, it is inhabited mostly by Farsherots (even if many no longer speak the language, they are aware that they belong to this community); Horopani is the place where my grandparents (including my father) left for Romania in 1938.

³ On-site research at the Aromanians from the Balkans established in Romania (Dobruđja) has been carried out by Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului aromânilor din Albania* ‘Research on the Aromanian Aromanian dialects spoken in Albania’ (1930; excerpted from „Grai și suflet“, IV), Nicolae Saramandu, his results being published in two papers: *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* ‘Research on the Aromanian Spoken in Dobruđja’ (1972), *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* ‘The Aromanian Spoken in Dobruđja. Dialectal Texts. Glossary’ (2007) and Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea* ‘The Farsherot Aromanian Aromanian dialects spoken in Dobruđja’ (2007; 2011 – 2nd edition). Nicolae Saramandu has also carried out on-site surveys and research on the Aromanians from the Balkans, in order to develop *Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR)* ‘Linguistic Atlas of the Aromanian Dialect’, currently under press.

live, we can find the phoneme [ə] (Rom. *ă*). The comparison between Romanian and Albanian may be extended starting from maps 90 and 91 of vol. I of the *Atlas*, which identifies the phoneme [ã] in non-stressed, middle and final position in words like *mëzat* ‘steer’ and *në rrugë* ‘on the road’. In the Tuscan dialect, [ə] is kept in these positions [məzat] and [nə ruɡə], while in the Ghec dialect, the identified forms are [mzat] and [n ruɡ], with the syncope of the non-stressed vowel in middle position or its deletion in final position. The situation from the Tuscan dialect is similar to the one in the Farsherot aromanian dialects of Aromanian, where [ə] is kept in non-stressed middle or final position: *măcare* ‘food’.

3.1.2. The consonant system⁴

The Farsherots from Albania, except *l*, as heard at all Aromanians, have ɫ (velar *l*) as in Grabovean aromanian dialects (due to Albanian influence): *alás* ‘I let’, *cále* ‘road’, *lunⁱ* ‘Monday’, *láp^{te}* as opposed to *alás*, *cále*, *lunⁱ*, *láp^{te}* ‘milk’ (at the *şópañ* Farsherots) (cf. Capidan 1932: 199) (see map 2).

At the level of the consonant system, I mention a phenomenon where Aromanian influenced the Tuscan dialect: the pronunciation of the consonant clusters *cl*, *gl* as *cl'*, *gl'*: “In the same southern area, the parallel group *gl* (pronounced *gl'*) had the same evolution (I, h. 59 b): the old cluster *gl* in *gju* ‘knee’, *zgju* ‘hive’, *i gjatë* ‘long’. I noticed the representation on the maps of the consonant clusters *kl*, *gl* for the reason that they were kept mostly in villages inhabited by Farsherot Aromanians, whose aromanian dialects, as known, pronounce *cl*, *gl* as *cl'*, *gl'*: *cl'áie*, *gl'emu*” (Brâncuş 2012: 9).

3.2. MORPHOLOGY

3.2.1. In the Farsherot aromanian dialects, **future tense** is built without the conjunction (s-): *va cănt*, *va cănţ*, *va căntă*, *va căntám*, *va căntát*, *va căntă*; the form homonym with the one from the other aromanian dialects (with the conjunction s-) means ‘has to...’: *va s-cănt* ‘I have to sing’. Th. Capidan explains the deletion of the conjunction through the interposition of the personal pronoun: *va tsí spun* (cf. Capidan 1932: 466; see also Saramandu 1984: 457; Saramandu 1969: 155–162; Nevaci 2011: 148). Grigore Brâncuş made connections, showing the similarities between the Farsherot aromanian dialects and the Tuscan dialect of Albanian. This also includes the morphology of the future indicative in Albanian, which deletes the conjunction Alb. *të*, Ar. *să*: Alb. *do shkoj*, Ar. (Farsh.) *va neg* (Brâncuş 2007: 172).

With regard to how old the future built with *va* + *subjunctive* is in Aromanian, Theodor Capidan believes that it is rather recent, since traces of the old future, built with the infinitive are kept in the adverb *vahĩ* (**va** + *hi* < **hie* ‘be’) ‘maybe’. Talking about the structure of future forms, Nicolae Saramandu notices the analogy with the compound verb forms of Balkan languages (Greek, Albanian), emphasising at the same time the specific of Aromanian as Romance varieties – among Balkan varieties: „Thus, while in Modern Greek and Albanian the future indicative – θα[va] χάνω, *do të afroj* –

⁴ I will present in this subchapter only the phonetic particularities and some of the changes that may show certain trends in the evolution of the consonant system of this aromanian dialects.

may be analysed as the auxiliary *voi* + conjunction (elided in Modern Greek) + present indicative, in Aromanian *va s-cântu* shall be analysed as: the auxiliary *voi* + present subjunctive. The other compound verb forms mentioned before shall be interpreted similarly. This characteristic of Aromanian is explained through the fact that the present subjunctive was inherited from Latin“ (Saramandu 1969: 161).

The future auxiliary used by the Farsherots from Albania (Përmet area) is *u* (cf. Dacoromanian: *o*): *u s-cânt* ‘I will sing’, while in Corcea area it is *a*: *a z-cânt*. The situation is similar in Albanian: *do* ‘I want’ + the subjunctive: *do të shkoj* ‘I will go’; *do* is invariable and probably impersonal, just like *o* (< Lat. *volet*), the Romanian counterpart, which gained currency in written texts rather late. The Albanian construction *do* + subj. is general in both main dialects. With regard to the future indicative form in Romanian with the auxiliary *vrea* (< Lat. *volere*), Grigore Brâncuș places it among „grammar particularities attributable to the substratum“ (Brâncuș 2002: 47), underlining the similarities between the Farsherot aromanian dialects and the Tuscan dialect of Albanian: Alb. *të*, Ar. *să*: Alb. *do shkoj*, Ar. (Farsh.) *va neg* (Brâncuș 2007: 172), (see map 3).

3.2.2. The Gramostean and Farsherot aromanian dialects of Aromanian has, just like Romance as Portuguese, Spanish, Catalan, Occitan, a ternary deictic system with regard to adverbs of place: *aoá* (*aoáti*) ‘here’ < Lat. *ac-hac*, *ația* ‘here’ < Lat. *ecce-hic*, *acló* (*acóti*) ‘there’ (< Lat. *eccum-illoc*), the same with the aromanian dialects from Oltenia (*aci* – *acia* – *acólo*); this phenomenon is found in Roman Iberia (Portuguese, Spanish, Catalan) and in Occitan.

The adverbs with general and abstract meanings which showed only the distance (in time or in space) from the event of speaking, like *hic*, receive, the same with demonstratives, elements to strengthen their deictic value (Lat. *eccum* + *hic* > It. *qui*, Fr. *ici*, Sp., Pg. *aquí*; Lat. *hicce* > Rom. *ici*, *aci*, It. *ci* (Jordan, Manoliu 1965: 202–203). This is also strong evidence of the connections between the pronoun system and certain categories of adverbs, which some researchers label pro-adverbs, not just because of their generally abstract and relational meaning, but also because of the possibility to express again certain adverbials.

Talking about the deictic forms of place, Grigore Brâncuș shows that a similar situation occurs in Albanian. The pronominal adverbs *këtu*, *aty* and *atje* have the same distribution as Rom. *aici*, *aci* and *acolo*: *këtu* means ‘where we are, in this place’, *aty* ‘in the place close to the interlocutor, where the person being talked to is, *atje* ‘in a place away from us’, related thus to the 3rd person: *Atje banonte*, *atje punonte* ‘He lived there, he worked there’ (Brâncuș 1999: 18–19).

4. LEXICOLOGY

4.1. In my research on Farsherots carried out on site, I have identified some **words unattested** in Tache Papahagi’s *Dicționarul dialectului aromân* ‘Dictionary of the Aromanian Dialect’:

bilóc ‘place’, *călămîște* ‘corn field’ (derived from *călămi*), *cóță* ‘tight’ (< Alb. *koce*), *cuturá* ‘piece of cheese’ (< Tk. *guioeuturi*)⁵, *grămbă* ‘couch grass’, *gumitică*

⁵ Cf. Alb. *kuturí*.

‘water mug’ (probably derived from *ġumétǎ*), *lafi* ‘gossip’ (<Alb. *lafë*⁶), *sinea* ‘self’ (Lat. *se+ne*), *vič* ‘calf’ (<Alb. *viç*).

4.2. Some of the words I identified are interesting from the point of view of similarities with Albanian:

bánǎ, s. f. ‘life’. DDA questions the direct origin of Albanian *banë*, which in Albanian (old) means ‘place to live, a shepherd’s hut’. In Aromanian there is the verb *bânédz* ‘I live’ from which, probably, on Aromanian land, the regressive derived word *banǎ* was built, meaning ‘life’.

čilimeán, registered in DDA only with the meaning ‘boy’, I identified with the meaning of old Albanian *çilimi* ‘child (3–8 years old), son’.

úmplu ‘I turn (number of years)’, cf. Alb. *mbush* ‘I turn (number of years)’: *Méni umplúi yínghit ań*; cf. *Unë mbusha njëzet vjet*.

nou, nǎi came to mean ‘young’, being a semantic calque of the Alb. *i ri* ‘1. new; 2. young’; the same with Gr. *νεος*⁶; the term is also found in the collocation *nveástá náu* ‘young wife’.

Another category is words of Latin origin common with Albanian, not registered as a form or meaning in other aromanian dialects; the words are described and commented for Aromanian, in general, by Cătălina Vătăşescu (Vătăşescu 1997: 45, 441):

cǎnt ‘to read’, Alb. *këndoj* (< Lat. *cantare*), in other aromanian dialects *ġivǎşescu* (< Gr. *διαβάζω*) (see map 4)

númír ‘to count’, Alb. *numëroj* (< Lat. *numerare*), in other aromanian dialects: *misúr* (< Lat. *mensurare*)

scríir ‘to write’, Alb. *shkruaj* (< Lat. *scribere*), in other aromanian dialects *nyrǎpsescu* (< Gr. *γράφω*)

sǎmt ‘saint’, Alb. *i shentjë* (< Lat. *sanctus*), in other aromanian dialects *ay* (< Gr. *ἅγιος*). (see map 5).

Another aspect of Aromanians living in the Balkans is illustrated convincingly by politeness forms, often common with those to be found in Balkan languages. There are similarities with Albanian: *mi ncl’in ǎli tínie* ‘[lit.] I bow in your honour’ = Alb. *falemenderit*; with Greek: *hiratímati múlti* ‘many compliments’ = Gr. *πολλά χαιρετίσματα*; *cu nchérdu* ‘be it with luck’ = *με κέρδος* etc.

In this category of similarities with Albanian we include also the thanking forms, organised around such words as Ar. *ambár* ‘augurs’, *tińie* ‘respect, honour’:

Ar. *Lucru-ambár* ‘work with luck’ = Alb. *Puna mbarë*;

Ar. *S-ǎi ímnǎ lúcrulu ambár* ‘May all go alright with you’ = Alb. *Të të shkojë puna mbarë/ Të të shkojë mirë*;

Ar. *Mi ncl’in ǎli tíáie* ‘I bow to your value, to your honour’ = Alb. *Faleminderit*;

Ar. *Ancl’inǎcúń múlti* ‘Many compliments’ = Alb. *Shumë të fala*;

Ar. *S-ai dzíuǎ búnǎ* ‘Have a nice day’ = Alb. *Ditën e mirë*.

5. The geographical area and the social status of the Farsherot aromanian dialects spoken by various generations, as well as the characteristics of the lexical material have been described in the paper by comparison with Albanian, considering that Albanian and Romanian are characterised, inside the Balkan sprachbund, by a tight alliance. This alliance is noticeable within the entire system of the two languages,

⁶ A regional word in Albanian meaning ‘talk’; cf. Tk. *laf*.

in the phonetic system, in the morphology structure, in the syntactic construction, in phraseology, in word-formation and in vocabulary. The long cohabitation with the peoples among who Aromanians live has made it possible to loan elements from Greeks, Albanians, Turks, Slavs, with whom however they have never identified themselves ethnically or linguistically, and Aromanians are the living proof of the continuation of the Rome effigy in the Balkans.

Bibliography

- Brâncuș 1999:** Brâncuș, Grigore. *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*. București: Editura Academiei Române, 1999.
- Brâncuș 2007:** Brâncuș, Grigore. *Studii de istorie a limbii române*. I. București: Editura Academiei Române, 2007.
- Brâncuș 2007:** Brâncuș, Grigore. Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu româna. – *Fonetică și dialectologie*, 31/2012, 5–20.
- Capidan 1922:** Capidan, Theodor. Raporturile albano-romane. – *Dacoromania*, 2/1921–1922, 444–454.
- Capidan 1926:** Capidan, Theodor. *Romanii nomazi. Studiu din viața romanilor din sudul Peninsulei Balcanice*. Cluj, 1926.
- Capidan 1932:** Capidan, Theodor. *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*. Cluj, 1932.
- Gjinari et al. 2007:** Gjinari, J (coord.), B. Beci, G. Shkurtaç, Sh. Gosturani. *Atlasi dialektologjik I gjuhës shqipe*. Vol. I. Napoli, 2007.
- Iordan, Manoliu 1965:** Iordan, Iorgu, Maria Manoliu. *Introducere în lingvistica romanică*. București, 1965.
- Nevaci 2011:** Nevaci, Manuela. *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*. București: Editura Universitară, 2011.
- Papahagi 1974:** Papahagi, Tache. *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ed. a doua augmentată (DDA). București: Editura Academiei Române, 1974.
- Rosetti 1930:** Rosetti, Alexandru. Cercetări asupra graiului românilor din Albania. – *Grai și suftet*, IV/ 1930, 1–83.
- Saramandu 1969:** Saramandu, Nicolae. Sistemul formelor verbale compuse în aromână. – *Fonetică și dialectologie*, VI/1969, 155–162.
- Saramandu 1972:** Saramandu, Nicolae. *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*. București: Editura Academiei Române, 1972.
- Saramandu 1984:** Saramandu, Nicolae. Aromâna. – In: Rusu, V. (ed.). *Tratat de dialectologie românească*. Craiova: Scrisul românesc, 1984, 423–475.
- Saramandu 2007:** *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*. București: Editura Academiei Române, 2007.
- Vătășescu 1997:** Vătășescu, Cătălina. *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*. București: Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie, 1977.

За един случай на граматична интерференция в условия на българо-румънски езиков контакт

Христина Дейкова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин – БАН“

hristina.deykova@gmail.com

The paper analyzes the verb group borrowings from Romanian in the dialect of Novo Selo, Vidin district, presenting the results of the etymological approach to the establishment of a unified model of morphological adaptation of Romanian loan verbs in the dialect of Novo Selo. Special attention is paid to aspectual characteristic of the loan verbs by re-evaluating the opinion of M. Sl. Mladenov as saying it is imperfektiva tantum verbs. The analysis of specific examples reveals biaspectual functioning of adapted verbs representing a special case of interference in the grammatical relations concerning formal morphological expression of Slavic category of verbal aspect.

При етимологизуването на лексиката на българския език в рамките на „Български етимологичен речник“ (БЕР) се поставят за решаване различни по своята същност лингвистични проблеми, свързани, от една страна, с етимологизуване на домашна, славянска по произход лексика, а от друга страна, с етимологизуване на заемки от съседните балкански езици, проникнали в българския език в резултат на интензивни езикови контакти с останалите балкански езици. Широките пластове диалектна лексика от цялото българско езиково землище, включвани в БЕР, налагат отчитането както на диалектните езикови характеристики, така и на екстралингвистичните условия, в които всеки конкретен диалект се е развивал.

В условията на интензивен езиков контакт с румънско население се е развивал говорът на Ново село, Видинско, отличаващ се с многобройни румънски заемки. Системно и подробно говорът е проучван най-напред от Ст. Младенов (1901), а по-късно и от М. Сл. Младенов (1969), като последният се спира по-подробно на румънското влияние върху говора въз основа на новосъбран и по-пълнен материал. Количеството на лексикалните заемки от румънски в говора на Ново село е значително, като заемането е осъществявано спонтанно, по пътя на непосредствено общуване, а не чрез културно въздействие (Младенов 1969: 181–182). Свидетелство за тесните езикови връзки е и заемането на голям брой глаголи. Сред заетата глаголна лексика се очертава една група от около 40–50 глагола, отличаващи се с общ завършек *-ишъ(м)*, като: *булдуишъм, гуишъм, дърнуишъм, съ достишъ, изворишъ, ключишъ, съ кнунишъ, копилишъ, съ нъмолишъ, мошишъ, поликриишъ, припонишъ, пръпдишъ, съ руменишъ, съ ребеишъ, съ скоколишъ, съ стъфидишъ, судомишъ, туртишъ, съ фъсулишъ, чугулишъ* и др. За тази група глаголи М. Младенов говори специално в граматичния дял на изследването си, в частта за вида на глагола, като според него те „почти винаги са видово дефективни, т.е. имат форма само за несвършен вид“ (пак там: 83–84). Авторът отбелязва, че „за характера на тези глаголи има и доста сигурен фонетичен показател – съгласна *ш* в завършек *-ишъм*, която може да служи почти като сигурен белег за

несвършения им вид и за техния румънски произход¹ (пак там: 84). Тъй като това заключение на М. Младенов поражда допълнителни въпроси за същността, произхода и функционалната натовареност на този завършек (и по специално взаимообвързването му с несвършения вид на глаголите), логично беше да се насочим към БЕР, където част от тези глаголи са обяснени¹. При анализирането на някои от конкретните етимологични тълкувания в БЕР [на глаголи, като: *збъндѝша се, клочѝша се, къорѝшам се* (под *къор*), *лъпсѝшѝм, намолѝша (са)* (под *нъмол*), *повестѝшѝм, поликрѝшѝм* (под *поликра*), *припонѝшам, пѝргуйѝша се, скоколиѝшам са*] се оказва, че липсва единство при обяснението на тяхното образуване и характера на завършека (доколкото той въобще се обяснява). Наложил се и уточнението, че към глаголите с преобладаващ завършек *-ѝшѝ(м)* трябва да се отнесат и такива с по-редките завършеци *-ѝшѝ(м)* (като *съ к'орѝшѝм, лъпсѝшѝм, съ спузѝшѝм* и др.) и *-ѝшѝ(м)* (на основата на регистрирани прилагателни, като: *гънфѝшѝн, къпѝйѝшѝн, фермекѝшѝн, фъръмѝшѝн, ѝпукѝшѝн*, по произход страдателни причастия от незасвидетелствани в говора глаголи, заети от румънски език)².

Стигнахме до заключението, че става въпрос за **единен модел за граматично адаптиране на глаголи, заети от румънски език**³. Адаптирането се извършва основно с помощта на суфикса *-ѝшѝ(м)* и по-рядко с помощта на *-ѝшѝ(м)* и *-ѝшѝ(м)*, като началната гласна съответства на инфинитивното окончание на изходния румънски глагол. Преобладаващият вариант с *-ѝ-* съответства на изходни румънски инфинитиви, завършващи на *-ѝ* (1 л. ед. ч. *-esc*), като *повестѝшѝм* от рум. *a povestѝ*. Вариантът с *-ѝ-* се съотнася с румънски инфинитиви, завършващи на *-ѝ* (1 л. ед. ч. *-ăsc*), като *к'орѝшѝм съ* от рум. *a se chiorѝ*, а вариантът с *-ѝ-* отпраща към румънски инфинитиви, окончаващи на *-ѝ*, като **гънфѝшѝм* (от което прил. *гънфѝшѝн*⁴) от рум. *a gâmfă*.⁵ Тъй като изходните румънски глаголи на *-ѝ* и *-ѝ* се отнасят към IV спрежение в румънския език, а тези на *-ѝ* към I спрежение, при които инфинитивната форма съвпада с аористната основа, т.е. инфинитивното окончание е идентично с темпоралния аористен суфикс, българските заети глаголи биха могли да се изведат от аористната основа на румънските глаголи, така както голяма част от гръцките и турските глаголни заемки в българския език се извеждат от аористните основи на изходните гръцки и турски глаголи (вж. по-долу). Що се отнася до произхода на суфиксите *-ѝшѝ(м)*, *-ѝшѝ(м)* и *-ѝшѝ(м)*, смятаме, че те са идентични с общобългарските *-ѝса(м)*, *-ѝса(м)* и под., които са различни разширения на разпространения в българския език суфикс *-са-* със *-с-* (*-с-*) от гръцка аористна основа. Разглежданите тук суфикси са варианти, получени в резултат на характерните морфонологични редувания (*с~ш*) в глаголната парадигма на новоселския говор, в който се наблюдава обобщаване на вариантите

¹ Една голяма част от тези новоселски глаголи не са включени в БЕР и досега не са били обект на специално етимологично проучване. Произходът на 15 глагола от тази група се изяснява у Дейкова 2012б, а на отделни други – у Дейкова 2010 и Дейкова 2012а.

² Вж. по-подробно Дейкова (2010: 303). По-конкретно произходът на *къпѝйѝшѝн* и *фермекѝшѝн* е разгледан у Дейкова (2011: 196–202).

³ По-подробно за това вж. Дейкова 2010.

⁴ За произхода на *гънфѝшѝн* вж. по-подробно Deukova 2010.

⁵ В някои редки случаи се наблюдава *-ѝшѝ(м)* на мястото на очакваното *-ѝшѝ(м)* и обратно – *-ѝшѝ(м)* вместо очакваното *-ѝшѝ(м)*, за обяснението на което вж. Дейкова 2010: 305.

с *ш*: срв. *обрѣишѣм* св.в. ~ *обрѣишувѣм* несв.в. 'почиствам с бърсане', съ *сопѣишѣм* св.в. ~ съ *сопѣишувѣм* несв.в. 'разпасвам си пояса' и под. Срв. и новоселското *вѣрѣишѣм*, еднакво с общобълг. *варѣсам*⁶.

Грамматичната адаптация на заетите единици при тяхното пренасяне е нормално явление, което засяга с особена сила глаголите. По мнението на Вайнрайх флективните глаголни системи на индоевропейските езици оказват съпротивление на въвеждането на нови основи, което се решава чрез оформяне на тези чужди основи с допълнителни суфикси (Вайнрайх 1979: 69). Примери за това могат да се посочат във всички езици, а към тях да се добави вече и адаптирането на румънските глаголни заемки в новоселския говор със суфиксите *-ѣишѣ(м)*, *-ѣишѣ(м)* и *-ѣишѣ(м)*. Със суфикс *-ѣиса(м)* [фонетичен вариант на *-ѣиса(м)*] се адаптират и румънски глаголни заемки в банатския говор, като: *баишкурѣис(в)ам*, *културѣисвам*, *накажѣис(в)ам*, *пурнѣисам*, *усынѣисам* и др. (вж. Стойков 1968: 15). А иначе адаптирането на румънските глаголни заемки може да се съотнесе с адаптирането на турски глаголни заемки в българския език с помощта на комплексния суфикс *-ѣиса(м)* [получен от завършека *-ѣи/-ѣи-* на турската аористна основа и гръцка аористна наставка *-(ѣ)с-*]⁷, както и с адаптирането на глаголните заемки в книжовния български език с недомашния суфикс *-ѣира(м)*. Изборът на суфикса *-са-* (в неговия диалектен вариант *-ишѣ-*) за граматична интеграция на пренесените румънски думи в говора е предопределен, от една страна, от отнасянето на заетите глаголи към най-продуктивното и най-разпространеното III спрежение в говора, а от друга страна, от широкото разпространение на този суфикс в българския език, което е резултат от дългогодишните и интензивни контакти на българския и гръцкия език.

Разкриването на произхода на завършеците *-ѣишѣ(м)*, *-ѣишѣ(м)* и *-ѣишѣ(м)* и свързването им със суфикса *-са-* поставя въпроса и за видовата характеристика на така интегрираните румънски глаголи. Както беше споменато по-горе, според М. Младенов те „почти винаги са видово дефективни, т.е. имат форма само за несвършен вид“ (Младенов 1969: 83). Трябва да се има предвид обаче, че глаголите със суфикс *-са-* (вкл. и тези на *-ѣисам*) в българския език са от свършен вид (СВ), като несвършените им корелати се образуват допълнително със суфикс *-ва-*, а в диалектите и с *-ува-*, *-ова-* (в говора на Ново село, Видинско, това би била наставката *-ува*). Налага се сравнението и с посочените по-горе румънски заемки в банатския говор, които са адаптирани със същия суфикс и са от СВ, а към тях са образувани допълнително форми за несвършен вид (НВ) с имперфективирация показател *-в(а)*: *баишкурѣисвам* несв. ~ *баишкурѣисам* св., *културѣисвам* несв., *накажѣисвам* несв. ~ *накажѣисам* св., *пурнѣисам* св., *усынѣисам* св.⁸ За да характеризираме откъм вид разглежданите тук глаголи, е необходимо да изходим от трите основни критерия, които Маслов сочи за определяне на видовата принадлежност на глаголната основа: парадигматичен – какви глаголни форми могат (или не могат) да се образуват от нея, синтактичен – как се употребяват образуваните форми, и словообразуващ,

⁶ Вж. по-подробно пак там: 305–307.

⁷ Срв. напр. *кандѣисвам*, *кандѣисам* разг. 'съгласявам се, отстъпвам' от основата на мин. вр. *kandi* – на тур. *kan-tak* също и наст. *-ис-* от гр. аор. основа, вж. БЕР 2: 203, и мн. др.

⁸ В увода към речника авторът изрично уточнява, че „когато при някой глагол не е установено видовото му съответствие, дава се само свършеният или само несвършеният вид, без това да е категорично указание за видова дефективност“ (Стойков 1968: 32).

който тук като по-уместно ще наричаме формообразуващ – какви производни видови основи е възможно да се образуват от нея (Маслов 1963: 14–15). Основната част от разглежданата тук група глаголи нямат видови корелати и не образуват видови двойки. Срещат се само някои единични случаи на видови съответствия, като например *куфурѝшѝм съ* несв. 'имам разстройство' ~ *искуфурѝшѝм съ* св., тълкувано 'хване ме диария' (префигиран корелат). Сравни и обяснението в БЕР 6: 767, на *скоколѝшѝм съ* св. 'смачкам се на кълбо, прегърбя се' като „префигирана форма от **коколѝшам са*, което е от рум. диал. *a cocoli* 'увивам (се)'“. Интересен пример е и *търѝшѝм* несв. 'влача, тътразя', образуван на българска почва със суфикс -к- от незасвидетелствано **търѝшѝм*, което трябва да се изведе от рум. нар. *a (se) tîrîi* 'влача (се), мъкна (се), тътря (се)'. Т.е. към допълнително „побългарения“ глагол е образуван вече вторичен СВ *търѝшѝнѝм* в единство с видовата система на новоселския глагол: срв. *бучѝм* ~ *бучна*, *фѝскѝм* ~ *фѝснѝм* и под. Вероятно воден именно от формообразуващия критерий, Младенов определя тези глаголи основно като имперфектива тантум. Но глаголите без видов корелат в българския език могат да бъдат, от една страна, дефективни по вид, т.е. да притежават форма само за един от двата вида, като имат свое определено видово значение – по причини от семантичен (несв. *бродя*, *лежа*, *мълча*) или формален характер (св. *посъветвам*, *замилвам*) (вж. ГСБКЕ 1983/2: 259), а от друга страна – двувидови⁹, т.е. морфологично нехарактеризирани глаголи, които могат да се употребяват и като несвършени, и като свършени. Традиционно се смята, че двувидовостта не е характерна за съвременния български език и е застъпена при една малка част домашни глаголи на -ува- като *съдействувам* (по формални причини) и основно при глаголите от чужд произход на -ира-, -изира- като *ангизирам*, *планирам*, *характеризирам* и др. (пак там: 268). На друго мнение са Ю. С. Маслов (1963), Св. Иванчев (1971), В. Станков (1980) и др. които отреждат на двувидовостта в рамките на домашната лексика в българския език много по-голямо място и противопоставят севернославянските езици на южнославянските, и в частност на българския, който в много по-голяма степен „търпи“ двувидовостта (Иванчев 1971: 170–171). Становището за по-широк обхват на двувидовостта в българския език е от съществено значение в нашия случай, тъй като то предполага наличие на благоприятни вътрешноструктурни фактори, позволяващи появата на това явление при заемането на чуждоезична лексика. При традиционното описание на двувидовостта определящ за видовото функциониране на двувидовите глаголи е контекстът. Ето защо, за да определим видовата принадлежност на разглежданите глаголни заемки, е необходимо да се обърнем към парадигматичния и синтактичния критерий. Макар и представени в доста ограничен контекст, от приведените в речника към изследването на Младенов примери се вижда, че едни от разглежданите глаголи функционират като несвършени, а други – като свършени (като някои от последните неправилно са интерпретирани като несвършени).

В изследването на Младенов правилно са интерпретирани и тълкувани като несвършени глаголите в следните примери:

⁹ Определяни така според традиционното описание на вида като граматична, морфологична или като лексико-граматична категория от словоизменително-класификационен тип (по Иванчев).

1) *У бѣч ни изворишь вода.* ‘В мазето ни извира вода.’¹⁰

2) *Што съ кьнуишьши коно грѣишьн г'дол с той лойзь у брѣг.* ‘Защо се мъчиш като грешен дявол с това лозе на хълма/брега.’

3) *Грѣйзь прѣз август съ пьргуйшь.* ‘Гроздето зрее през август.’

4) *Нашо мѣсто е у вальгу – там съ прѣе блѣто и съ ньмолийшь.* ‘Нашето място е във влага – там се образува блато и се заглачва.’

5) *Нькай дѣ съ к'оръишьши къ е тъмно.* ‘Недей да се къоравиш, че е тъмно.’

6) *Нькай дѣ га поликрийшьши, къ чѣ тѣ млѣти.* ‘Недей да го наричаш по прякор, че ще те бие.’

В пример 1) глаголт е употребен в сегашно време с конкретно-процесно частновидово значение (действието е представено в процес на извършване и отразява конкретна ситуация), в примери 2) и 3) глаголите са употребени в сегашно време с общофактическо значение, а в пример 4) глаголт изразява постоянно-процесно значение. В останалите примери – 5) и 6), глаголите имат типична употреба в отрицателен императив¹¹.

Като глаголи от СВ правилно са определени от Младенов *скороджъшь съ и судумишьм* в примери:

7) *Кошъл'а ми съ скордъжъшьла нь гърбину од зной.* ‘Ризата ми се е втвърдила на гърба от зной (жега).’¹²

8) *Град е судумишьл свѣ по Чобанку.* ‘Градушката е опустошила/поразила всичко...’

Тук глаголите са употребени в минало неопределено време, с конкретно-фактическо значение на СВ (действието се представя като конкретен факт, взет в неговата цялост), като резултативният характер на перфекта подчертава неговата комплексност.¹³ Идентична перфективна употреба в минало неопределено време имат и други глаголи, които обаче Младенов тълкува или определя като несвършени:

9) *Вол е прѣпъдишьл свѣ прѣз грѣдину.* ‘Волът е унищожил всичко из градината.’

10) *Едън'е съ свойеджъшьло и чѣ га фърлимо.* ‘Яденето е плесенясало и ще го хвърлим.’

11) *Овѣй едън'е е от ичѣр съ клочъшьло.* ‘Това ядене е от вчера, развалило се е.’

¹⁰ Всички примери са извлечени от речника към изследването на М. Младенов. Поради спецификата на диалекта и с оглед на анализа смятаме за целесъобразно да посочваме книжовните еквиваленти на приведените примери.

¹¹ За тази специфична за говора аналитична форма на забрана, в която се използват само несвършени глаголи, вж. Младенов (1969: 116).

¹² На друго място в изследването се сочи форма *съ скордъишь* (със завършек *-ишь*, а не *-ъишь*, както в речника), тълкувана ‘втвърдява се (за пране зимно време или за течност, която хваща кора)’, т.е. като несв. в., но без специална бележка за това (пак там 1969: 170).

¹³ За засилената употреба на минало неопределено време вместо минало свършено и минало несвършено време вж. Младенов (пак там: 107). От значение в случая е и фактът, че ‘в новоселския говор има само едно минало действително причастие, което се образува от съответната II (аористна – бел. моя, Хр. Д.) основа на всеки глагол’ (пак там: 119), ако се изходи от становището за видов характер на опозицията аорист-имперфект в българския език, което според Станчева (2009: 216) е ‘основна причина да се говори за „двувидовост“ в рамките на традиционните теории за вида като граматична категория...’

Конкретно-фактическо частновидово значение на СВ в бъдеще време откриваме в примери 12) и 13), макар глаголите в тях да са определени от Младенов като несвършени:

12) *Мъни мѣ къ чѣ льпсъишѣм ѡдгльде.* ‘Остави ме, че ще умра от глад.’

13) *Чѣ припонишѣиш краву и чѣ дѡйдеиш дѣ съ кѹпѣмо.* ‘Ще вържеш кравата и ще дойдеш да се къпем.’

При други примери глаголите са употребени в условия на видова конкуренция, където биха могли да функционират и като несвършени (както ги определя основно Младенов), и като свършени:

14) *Трѣбѣ дѣ чѣкъм лѣб дѣ съ доспѣишѣ.* ‘Трябва да чакам хлябът да втаса/втасва.’

15) *Имѣиш бѹбѣ по ѡчи – бѣж при цѣгън’е дѣ тѣ стропишѣйѹ дѣ ти прѡйѣдѣ.* ‘Имаш рана (?) по очите – бягай при цигъните да те напръскат/пръскат, за да ти мине.’

16) *Кѣдѡ чѣ ѡлтуишѣтѣ слѣвѣ у грѣдѣиѹ?* ‘Кога ще ашладисате/ашладисватے сливата в градината?’¹⁴

17) *Йѡ нѣ бѣи тѣ суферишѣла и двѡ дѣнѡ тѣбѣ.* ‘Аз не бих те търпяла/изтърпяла и два дена тебе.’

В примери 14) и 15) глаголите са употребени в да-конструкция, като в пример 14) е налице конкуренция между конкретно-фактическото значение на СВ (изразяващо цялостния характер на действието) и конкретно-процесното значение на НВ (придаващо модална отсянка на нетърпение). В пример 15) има конкуренция между конкретно-фактическото значение на СВ (по-конкретизирано действие, свързано с конкретните условия на реализация) и общофактическото значение на НВ (предава действието като обща констатация). В примери 16) и 17) се наблюдава конкуренция между конкретно-фактическото значение на СВ и общофактическото значение на НВ в бъдеще време и в условно наклонение, като НВ в условното наклонение в пример 17) е с модална натовареност (нецялостният характер на действието му придава аналитичност, чрез която се изразява отрицателно отношение, в случая досада, неубеденост в необходимостта да се извърши действието и под.).

Приведените и други подобни примери ни дават основание да смятаме, че така интегрираните глаголи са двувидови, т.е. те могат да се употребяват като несвършени и като свършени, което е и причина да не образуват видови двойки (с единични изключения). В това отношение тези глаголи се съотнасят с двувидовите български глаголи, образувани с чуждата по произход наставка *-ира(м)*. Какви обаче могат да бъдат причините за липсата на специален морфологичен показател за СВ или НВ и за двувидовото функциониране на тези глаголи. Дали причините са от формален характер, както традиционно се обясняват морфологично нехарактеризираните глаголи. Ако се предположи, че началната съгласна или сричка при перфективната употреба на глаголите се преосмисля като префикс (*доспѣишѣ съ, припонишѣм, прѣпѣдѣишѣм, свойеджишѣ съ, стропишѣм и др.*), не съществува пречка към тях да се образуват вторични имперфективи с

¹⁴ В посочения пример глаголт се определя като свършен – ‘облагородя’ (Младенов 1969: 300), а на друго място в изследването *ѡлтуишѣм* се тълкува като несвършен – ‘облагородявам’ < рум. *a altoi* (пак там: 170).

типичната и широко разпространена в говора наставка *-ува*. Би могло да се допусне и влияние на сръбския език, в който глаголите с наст. *-иса(ти)*, като: *збòрисати, инвентàрисати, канàлисати, коментàрисати, мајстòрисати, сабòрисати* и под. са двувидови (макар че това са отименни глаголи, образувани на сръбска почва). Това, че явлението се наблюдава само при глаголи, заети от румънския език, ни кара да търсим причините в непосредствения българо-румънски езиков контакт. Сравни и мнението на Младенов: „Особеното положение на тези глаголи като имперфектива тантум (*sic!*), а също така и на редица други глаголи от румънски произход, несъмнено не е без въздействие от страна на румънския език, в който, както е известно, глаголите нямат категорията вид. Интересното е, че повечето заети от румънски език глаголи са само от несвършен вид. Посоченото тук явление е много съществено за новоселския говор, защото показва, че морфологичната адаптация на част от заетата в говора лексика не е пълна. Това по безспорен начин разкрива как, макар и частично, под влияние на чужд език се променя славянската природа на част от морфологичната система на новоселския говор“ (Младенов 1969: 84). Последното заключение е много съществено, като се има предвид толкова дискутираната в езиковата контактология и общото езикознание граматична интерференция. В разглеждания тук случай очевидно става въпрос за въздействие на румънския език като език-модел (наложил се като такъв вследствие на многобройните лексикални заемки) върху българския език като копиращ език (*the replica language*) по определението на Вайнрайх, т.е. това явление би могло да се определи като интерференция в областта на граматичните отношения. По-конкретно това би могъл да бъде типът интерференция, при която се наблюдава пренебрежение на отношението, характерно за копиращия език, но нямащо съответствие в езика модел (вж. Вайнрайх 1979: 62–63). Така се копира отношението в езика модел, при което се нарушава съществуващия релационен модел в копиращия език (в случая морфологичното характеризиране на СВ и НВ в българския), но значението се изяснява от общото съдържание, т.е. от контекста (вж. пак там: 71). С други думи, важно е да се уточни, че в конкретния случай интерференцията засяга морфологичното ядро (формалния морфологичен израз) на славянската функционално-граматична категория аспектвалност. Още повече, че в българския език, както беше спомената по-горе, съществува такава собствена (вътрешноструктурна) тенденция на развитие, свързана с двувидово функциониране на домашни глаголи. Сравни отново мнението на Младенов, според когото „категорията вид в новоселския говор в основни линии не се отличава от съответната категория в другите български говори и в книжовния език. Различията, доколкото ги има, не се отнасят до същината, до семантиката на категорията, а до нейното формално изразяване“ (Младенов 1969: 83).

В заключение бихме изтъкнали, че множествените и разнопосочни езикови контакти на Балканите са перспективна област за теоретични изследвания в областта на езиковата контактология и езиковата интерференция и общото езикознание. Проучването на конкретните езикови резултати от тези контакти на диалектно равнище е една от основните задачи на балканското езикознание на съвременния етап. Моделът за морфологично адаптиране на глаголни заемки от румънския език в говора на Ново село, Видинско, представя един частен случай на граматична интерференция, установен при прилагането на етимологичен подход на изследване.

Библиография

- БЕР:** *Български етимологичен речник*. 1–. София, 1971–.
- Вайнрайх 1979:** Вайнрайх, У. *Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования*. Киев, 1979.
- ГСБКЕ 1983/2:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том II. *Морфология*. София: Изд. на БАН, 1983.
- Дейкова 2010:** Дейкова, Христина. За адаптирането на някои глаголни заемки в говора на Ново село, Видинско. – In: *Jazykovedné štúdie XXVIII. Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie..* Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, 302–310.
- Дейкова 2011:** Дейкова, Христина. Проход на няколко български диалектни думи. – В: *Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст. Международна конференция, Сегед, Унгария, 28–29 май 2009 г.*. Szeged: JATEPress, 2011, 196–202.
- Дейкова 2012а:** Дейкова, Христина. Лингвистическая контактология и этимологическая практика (допълнение к „Българскому этимологическому словарю“). – In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* [Studia etymologica Brunensia 15]. Eds. I. Janyšková, H. Karlíková. Praha: Lidové noviny, 2012, 309–319.
- Дейкова 2012б:** Дейкова, Христина. Об этимологизации группы глаголов румынского происхождения в одном болгарском говоре (допълнение к „Българскому этимологическому словарю“). – В: *Этимология 2009–2011*. Москва: Пробел-2000, 2012, 78–89.
- Иванчев 1971:** Иванчев, Светомир. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. София: Изд. на БАН, 1971.
- Маслов 1963:** Маслов, Ю. *Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке*. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1963.
- Младенов 1969:** Младенов, Максим Сл. *Говорът на Ново село, Видинско* [Трудове по българска диалектология 6]. София, 1969.
- Младенов 1901:** Младенов, Стефан. Към въпроса за езика и националната принадлежност на Ново село (Видинско). – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, Кн. XVIII. София, 471–506.
- Станков 1980:** Станков, Валентин. *Глаголният вид в българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1980.
- Станчева 2009:** Станчева, Руска. За т.нар. „двувидови“ глаголи в българския език. – В: *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. [Българско езикознание 5]. София: АИ „Проф. М. Дринов“, София, 183–217.
- Стойков 1968:** Стойков, Стойко. *Лексиката на банатския говор* [Трудове по българска диалектология 4]. София, 1968.
- Deykova 2010:** Deykova, Hristina. Deux mots d’origine commune (roumaine) dans le parler de Novo selo, region de Vidine. – *Балканско езикознание*, 2010, № 1–2, 153–155.

Балканските социални диалекти – исторически прилики, езикови контакти и съвременни пътища

Георги Армянов

Institut National des Langues et Civilisation Orientales, Paris

georgi.armianov@sfr.fr

In the proposed article we analyze unknown or little known documents and facts regarding the history, relationships and development of the Balkan social dialects. We present some notes and materials, never published in Bulgaria before, that provide evidence for the ancient origin of these substandard language forms. Further, we pay special attention to several ancient types of secret and corporate sociolects and to studies and publications in this field in the neighbouring Balkan Slavic countries. We also examine various language influences, their scope and strength, and the successive waves of their occurrence. At the end, we draw conclusions about the current state of the Slavic Balkan social dialects, their specific character and possible paths of development.

Животът и историческата съдба на славянските социолекти на Балканите са близки в много аспекти, но се различават значително в сравнение със западноевропейските им събратя. Сродните езици, близостта във фолклорните традиции, както и политическото и социалното им развитие през вековете изграждат солидна основа за специфичната им идентичност. Както вече беше отбелязано в други публикации (Харалампиев 2008; Армянов 2012), базирайки се на индиректни сведения и анализи, можем с голяма доза сигурност да твърдим, че тайни, професионални и корпоративни социолекти са съществували на Балканите още през Древността и в Средните векове.

За първи път за балкански славянски социолекти говори през 1814 г. сръбският езиковед и лексикограф Вук Караджич в „Српски рјечник“ (Караџић 1814)¹. В този речник, определен от Тома Тасовац като „фантомска књига српског језика“ поради изключителната му рядкост днес (Тасовац 2012), Караджич представя два вида *тайни езици* в Сърбия, които според фолклорната традиция нарича „*вјелика и мала пословица*“ (Караџић 1814: 612). Като ги определя като *lingua ficta*, авторът дава и по един кратък пример за всеки тип, от които може да направим заключение, че става дума по-скоро за тайни начини на говорене, т.нар. условни езици, отколкото за същински социолекти: думата се разделя на срички и пред всяка се поставя специфично съчетание, взето от названията на старославянските букви и отговарящо на първата буква от сричката, напр. *добро* за срички, започващи с Д, *наше* за срички започващи с Н, *слово* за срички със С и пр.

Принципно много близък до тях е и описаният *козарски* говор, при който пред всяка сричка в думата се поставя друга, произволно избрана, но постоянна по форма и фонетична комбинация (Караџић 1814: 318). Този тип *пословечки говори*, известни в Русия като *детски условни езици* (Бондалетов 1987:73), на-

¹ В някои издания този речник е посочен с година на издаване 1814, а в други 1818.

помнят много на познатите в България детски начини на говорене с поставяне на *па-* или *пе-* пред всяка сричка в думата.

През 1891 г. в своята статия „Geheime Sprachweisen“, австрийският етнограф от хърватски произход Фридрих Соломон Краус, след като теоретично ясно отделя тайните езици (Geheime Sprache) от тайните начини на говорене (Geheime Sprachweisen) и дава многобройни примери от Босна, Славония, Войводина и други области, споменава за „*пословечки говори*“ и сред българите, без да дава никакви специални подробности (Краус 1891). Той ги свързва с епическите песни от цикъла за Крали Марко и дори илюстрира твърдението си с цитат, в който калугерът на манастирската църква в Раваница кълне Марко, загдето бил подслушал разговора на монасите:

Калуджера пословочке зборују у църква:
Проклет да си Марко Кралевичи! (Краус 1891: 133)

Същия този *пословечки*, *птичешки* или *врабешки* говор изследва по-късно и Иван Шишманов в забележителната си студия „Бележки за българските тайни езици и пословечки говори“ (Шишманов 1895). В нея той подробно описва публикуваните до този момента материали по темата и специално отбелязва, че *пословечките говори* са разпространени широко сред учениците в българските църковни училища. Въз основа на богат лексикален материал и множество чужди изследвания Шишманов открива съответствие или почти пълно формално съвпадение на българските пословечки говори с подобни говори не само сред другите балкански славянски народи – сърби, бошняци, черногорци, хървати – но и в други европейски езици, дори и в Китай:

Оказа се, че пословечки говори (по образа на детските тайни говори) има почти в цял свят. ... намирвам обилни образци от Австрия, Германия, Франция, Испания, Дания, Маджарско, Холандия, Исландия, Босния, Полша, Буковина, Индия, Китай и пр. В(ъв) всичките тия страни пословечките говори се образуват по същите начини (Шишманов 1895: 16).

Странно е, но единствените до този момент писмени сведения, които документират съществуването на *пословечки говори* в България, са две български народни песни от Софийско, принадлежащи към юнашкия цикъл за Крали Марко. Те са публикувани частично от Шишманов през 1895 г. и в цялостен вид едва през 1942 г. В песните ясно става дума за използване на някакъв вид таен говор между Крали Марко и неговия побратим Дете Дукадинче или между героя и неговия верен кон Шарколия:

Марко коню **пословечки** дума:
– Ей, фала ти, Шарко, добра коня,
стана време, три недели време
ка одиме с дете Дукадинче.

А Марко си па турски отбира,
и то турски, и па арнаутски,
и арапски, и па и татарски,
па на дете **пословечки** дума:
– Фала тебе, Кулевичи бане! (Шишманов 1895: 23–24; СБНУ 1942: 100–127)

Според фолклористи, тези песни датират вероятно от началото или средата на XVI век, макар че са записани едва в края на XIX век. Трудно е днес да се определи какъв точно е бил споменатият *пословечки* говор, но може да се предположи, че става дума за социолект от типа на описаните от Караджич, Краус и Шишманов тайни сричкови условни езици.

За същия вид *пословечки говори* пише през втората половина на XX век и македонският езиковед Благоя Корубин (Корубин 1955), както и някой си Горан в интернет-блог, посветен изцяло на *пословечкия говор* на село Галичник в Северо-западна Македония (Горан 2006). И двата материала недвусмислено потвърждават широката известност и употреба на тези условни социолекти във всички славянски области и страни на Балканския полуостров.

Към групата на тези специфични повече или по-малко тайни условни социолекти трябва да се прибави и сръбският (или сърбохърватският) *шатровачки говор* (или само *шатра*), разпространен и в Босна и Херцеговина, при който се разменят местата на сричките, като след това е възможно да се прибавят и някои определени префикси, интерфикси, суфикси или произволни срички (Kekez 2007). Подобен способ, напълно очаквано, съществува и в България, но тук той се свързва изключително с неформалните ранни детски социални групи и на практика не се разглежда като вид социолект².

Интересно е също да се отбележи, че по време на анкетите ми сред ученици от столичните училища открих практически същата езикова матрица, каквато е описана в материалите на Караджич и на Миличевич от Сърбия, на Кекез от Босна, както и в краткия пример на Шишманов за изграждането на типичния за неговото родно място „*пословечки говор*“³. Думата все така се разделя на срички и след всяка се поставя относително постоянен сричков композит от две съгласни и две гласни по модела C-V-C-V, в който първата съгласна е **К**, а втората **Р** (в друг модел съгласните са **Р** и **Ч**), а гласните са идентични с тези в основната сричка³. Ако сричката е затворена, финалната съгласна се слага в края. Последните ми наблюдения, както и разговорите ми с колеги от Сърбия и Хърватска показват, че този тип условни детски социолекти вече почти не се използва от подрастващите или е познат в твърде ограничен кръг.

Представените дотук описания, материали и сравнения се отнасят изключително до т. нар. тайни условни говори. Картината при същинските тайни и корпоративни социолекти с целия им диапазон от слово- и формообразователни модели, лексикални връзки и пр. е доста по-различна и пъстра. На Балканите за първи път за тях говори Сима Милутиновић-Сарајлија в една кратка бележка върху *гегавачкия говор*, публикувана през 1838 г. в Пеща (Сарајлија 1838)⁴. Авторът цитира и 8 думи от говора на гегавците (слепците) и го определя като „*Сокровищата духа!*“ (Сарајлија 1838: 33).

² Идентичен по своя характер е и френският *verlan*, основан също на размяна на местата на сричките. Неговата употреба е твърде широка във Франция и той се разглежда като същински социолект.

³ Тези тайни начини на говорене може да бъдат сравнени с френските *largonji* и *louchèrbem*, които в езиковедската традиция обикновено се наричат *argots à clef*, т.е. *арго с ключ* (за разбиране).

⁴ Видан Николич определя Сима Милутиновић като предтеча на социолингвистичните изследвания в Сърбия (Николић 2008).

През 1852 г., вероятно подтикнат от малката статия на Милутиновић, във второто, разширено издание на своя речник Караджич включва и описва накратко говора на сръбските просяци във Вуковар, който също нарича „гегавачки говор“ и който очевидно се различава от споменатите в първото издание *пословечки говори* (Караџић 1852: 88). Статията в речника е ценна както с първите за Балканите лексикални елементи от един социолект, придружени и от етимологични бележки, така и с декларацията, че: „слијенци овијем језиком особито говоре у Славонији и у Турској Посавини“ (В. Караџић 1852: 88), която недвусмислено показва, че по това време, а вероятно и доста по-рано на Балканите, върху широки части от славянската езикова територия са съществували различни корпоративни и тайни социолекти.

Потвърждение на тази констатация е и известният български таен зидарски говор от Брацигово, за който първи споменава Ал. Теодоров-Балан в статията си „Принос към въпроса за българските носовки“ (Теодоров-Балан 1882: 143). За същия таен професиолект в Брацигово пише малко по-късно и Константин Иречек в „Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини“, като му дава и кратко описание:

По тия места общопознат е „*дюлгерски език*“ на брециговченете. Записах си един ред думи от него, които показват, че той съдържа пълно албански елементи, ... , после гръцки или чисто условни, като известните жаргони на някои отделни съсловия в Западна Европа (Иречек 1884: 5).

Твърде вероятно този таен брациговски говор произхожда от югозападните балкански райони около Костур и Корча, тъй като значителна част от население на Брацигово са преселници от тези земи, дошли в края на XVIII век. Основният им поминък е било дюлгерството и именно покрай него тайният *дюлгерски (мещругански) говор* навлиза и става известен у нас⁵.

По това време и други учени се интересуват от тайните занаятчийски социолекти на Балканите. Милан Миличевич, който между другото се занимава и с историята на българите, описва накратко тайните езици в Сърбия и Босна и в по-широк аспект сред балканските славяни. В няколко последователни книги той разглежда *мутафчийския* и *дюлгерския таен език*, като също подчертава силното албанско влияние върху тези социолекти (Миличевич 1884: 317).

През 1892 г. българският етнограф Марко Цепенков публикува обширно изследване върху народните приказки от областта на град Прилеп, в което пространно се спира и на тайните говори в този регион. Авторът говори най-вече за *аргото на ботушарите* и предоставя обширен илюстративен материал от техни разговори с превод на книжовен български език. Паралелно на това, той също споменава за съществуването на условен език сред занаятчиите и учениците, който нарича „*птичешки*“ и „*пословечки*“, явно различен от описаните от него тайни занаятчийски говори (Цепенков 1892: 284).

През 1895 година Миличевич публикува книга, посветена на работата на Ватрослав Ягич, към която прибавя и списък от старинни арготични думи, събрани

⁵ Тайните занаятчийски социолекти, сред които и брациговският мещругански говор, са подробно описани и анализирани в редица работи още от край на 19 век (вж. Стойков 1968: 238–239).

от учения по време на работата му върху сръбския език. Този списък, макар и твърде схематичен и непълен, днес може да бъде определен като първата лексикографска работа върху сръбските социолекти (Miličević 1895).

Тридесет години по-късно, през 1925 г., етнографът Сима Тројановић в списанието „Јужнословенски филолог“, добавя още няколко десетки старинни сръбски арготични думи, които заедно с речника на Ягич по-късно са включени в боршурата на Живко Петковић „Језик наших шатроваца“ (Петковић 1928).

Общото във всички тези трудове е не само ясно заявеното мнение, че тайни социолекти са съществували от векове на Балканите, но и богато илюстрираното тяхно речниково богатство, което показва тесните връзки между балканските езици. При тайните занаятчийски говори веднага изпъква силното присъствие на думи от албански и цигански, тъй като тези езици, за разлика от турски и гръцки, са били значително по-малко познати на обикновените хора. Това се потвърждава и от материалите, публикувани през 1901 г. от Стоян Аргиров в изследването му „Към българските тайни езици“ (Аргиров 1901). Авторът анализира 393 лексикални единици от дялгерския таен говор и установява, че 147 (37%) са албански, 30 гръцки, 26 турски, 7 румънски, няколко десетки са с неясен произход и 138 (35%) са български с преосмислено значение. При изследваните 163 думи от чалгаджийския социолект той установява 79 от цигански произход (49%), 34 са турски, по 9 гръцки и румънски и само една е българска⁶.

Различно е състоянието при корпоративните социолекти в онази епоха, особено в България. Техният речник, който в началото очерпа широко от народните говори и занаятчийското арго, постепенно се отдалечава от диалектната и арготичната си база, еманципира се езиково и бързо започва да се обогатява като брой на единиците и произход. Така, ако в началото на 30-те години на XX век „Тарикатско-български речник“ на Петко Войников съдържа 227 думи (Войников 1930), то през 1945 г. речникът само на софийските ученици наброява над 700 думи и изрази (Стойков 1945), за да достигне в наши дни до повече от 9000 единици, включени в последното издание на „Речник на българския жаргон“ (Армянов 2012а). Анализът на произхода показва, че в началото в него преобладават турските и циганските елементи, а гръцките и западноевропейските думи са твърде малко. Едновременно с обогатяването на лексикалния фонд се очертава и ясно намаляване на циганската и ориенталската лексика от около 35% в началото на XX век, до 21 % през 1945 г. и до по-малко от 10 % в наши дни.

Същият процес се наблюдава и при сръбските и хърватските корпоративни социолекти. Постепенно, от времето между двете войни започва увеличаване на думите от роден произход и заместване на старите балканизми с лексика от чуждите езици – най-вече френски и английски. Речникът на македонския жаргон от Томе Трневски, показва абсолютно същата тенденция (Трневски 1997).

В течение на малко повече от век балканските корпоративни социолекти не само загубват първоначалния си относително таен, затворен характер, но и скъсват с типичния си ориентализъм и регионализъм. Те се модернизират, започват да

⁶ Произходът и етимологията на някои от цитираните от Аргиров думи са доста спорни и на това обръща внимание Н. Костов в студията си, посветена на циганските думи в българските тайни говори (Костов 1956).

влияят на другите системи и подсистеми на националните езици, в известна степен дори се превръщат в специфичен социален интердиалект, използван масово от носителите на книжовния език.

Какво е ситуацията на междуезиково ниво на Балканите?

На първо място трябва да се отбележи един исторически относително широк лексикален пласт от ориенталски (турски, персийски и арабски) произход, който чувствително и прогресивно намалява през последните 100 и повече години, макар част от него да продължава стабилно да присъства в балканските славянски социолекти. Към този пласт може да се прибави и циганската лексика, която често погрешно се разглежда и анализира като ориенталска. Някои от тези лексеми са преминали в разговорния пласт на езиците и днес дори не се схващат като арготични, жаргонни или най-общо социолектни единици.

Втората съществена особеност е масовото навлизане на думи от западно-европейските езици във всички балкански социолекти, като процесът е свързан с конкретни социално-политически, икономически и дори модни вълни. В края на 19 век, най-вече по културно-политически причини френският език е водещ лексикален източник, както по отношение на книжовните езици, така и по отношение на корпоративните социолекти. След Първата Световна война в България влиянието на френския отслабва и на негово място се настанява немският език, докато в Югославия, особено в Сърбия, това влияние е почти незабележимо. След Втората Световна война и особено от началото на 50-те години на XX в. настъпва епохата на английския, която продължава твърде стабилно и до днес. И през този период България прави известно изключение с руското езиково влияние, което практически не съществува в другите балкански славянски езици.

Необходимо е да се подчертае, че през всичките тези години на промени тайните социолекти остават затворени, капсулирани и при тях измененията са принципно вътрешносистемни, базирани на познатите методи за семантична трансформация.

В заключение, преди всичко трябва да се отбележи социолектното еманципиране, т.е. установяването и признаването на тези субстандартни езикови форми като естествени, равноправни образувания във всички споменати балкански страни. Това е резултат както от социално-политическото развитие в последните години, така и от освобождаването на езиковедските проучвания от остарели и груби, дори примитивни идеологически модели.

Друг съществен елемент е интернационализацията (някои дори говорят за мондиализацията) на социолектите, без, разбира се, да говорим за изчезване на националните социални субстандартни форми, нито за някакво униформизиране, независимо от паралелизмите преди всичко в областта на лексиката. Социолектите ще продължат да съществуват национално самостоятелно, тъй като отговарят на различни вътрешноезикови нужди и процеси и отразяват спецификата на конкретни културни и социално-политически особености и отношения. В този смисъл, независимо че можем да говорим условно за някакъв съвременен тип социолектен балкански континуум (бихме могли да го наречем *Balkanische Sociolektisch Sprachbund*), всеки език запазва своята социолектна идентичност и продължава собственото си специфично развитие.

Библиография

- Аргиров 1901:** Аргиров, Стоян. Към българските тайни езици. Брациговски мешчровски (дюлгерски) и чалгаджийски таен език. – В: *Сборник на Българското книжовно дружество в София*. Кн. I. 1901.
- Армянов 2012a:** Армянов, Георги. *Речник на българския жаргон*. София, 2012.
- Армянов 2012b:** Армянов, Георги. Възникване, развитие и съвременно състояние на европейските социални диалекти. – В: *Проблеми на социолингвистиката*. Т. 11. София, 2012.
- Балан 1882:** Теодоров-Балан, Александър. Принос към въпроса за българските носовки. – *Периодическо списание на българското книжовно дружество*, 3/1882, № 3.
- Бербенлиев, Патръчев 1963:** Бербенлиев, П., Хр. Патръчев. *Брациговските майстори-строители през XVIII–XIX век и тяхното архитектурно творчество*. София, 1963.
- Войников 1930:** Войников, Петко. Тарикатско-български речник. – *Родна реч*, 1930, № 4.
- Горан 2006:** Горан. Галичник. <http://galichnik.blogspot.fr/2006/11/blog-post.html>.
- Иречек 1884:** Иречек, Константин. Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини. – *Периодическо списание на българското книжовно дружество*, 9/1884.
- Караџић 1814:** Караџић, Вук. *Српски рјечник*. У Бечу, 1814.
- Караџић 1852:** Караџић, Вук. *Српски рјечник*. У Бечу, 1852.
- Корубин 1955:** Корубин, Благоя. Преглед на слоговното деленење во македонскиот јазик (низ таканаречните пословечки говори). – *Македонски јазик*, 1955.
- Костов 1955:** Костов, Кирил. Цигански думи в българските тайни говори. – *Известия на Института за български език*, 4/1956.
- Миличевић 1884:** Миличевић, Милан. *Кралевина Србия*. Београд, 1884.
- Николић 2008:** Николић, Видан. *Сима Милутиновић Сарајлија као претеча разматрања неких социолингвистичких и правописних аспеката језика*. Ужице, 2008.
- Петковић 1928:** Петковић, Живко. *Језик наших шатроваца*. Београд, 1928.
- Сарајлија 1838:** Милутиновић-Сарајлија, Сима. Примечаније о гегавачком језику. – В: *Србска новина или магазин за художество, књижевство и моду*. Пешта, 1838.
- Сборник за народни умотворения**. София, 1942.
- Стойков 1945:** Стойков, Стойко. Софийският ученически говор – принос към българската социална диалектология. – *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 42/1945.
- Стойков 1968:** Стойков, Стойко. *Българска диалектология*. София: Наука и изкуство, 1968.
- Тасовац 2009:** Тасовац, Тома. Ко ме је још потребан Вуков Рјечник? – В: *Реклаказала, Из Вуковог р(ј)ечника*, 2009. <http://reklakaza.la/about/>.
- Трневски 1997:** Трневски, Томе. *Речник на жаргонски зборови и изрази*. Скопие, 1997.
- Харалампиев 2008:** Харалампиев, Иван. Уличният език в средновековните български писмени паметници. – В: *Проблеми на социолингвистиката*. Т. 9. София, 2008.
- Цепенков 1892:** Цепенков, Марко. Народни умотворения. – *СбНУ*, 8/1892.
- Шишманов 1895:** Шишманов, Иван. Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. – *СбНУ*, 12/1895.
- Armianov 2004:** Armianov, Gueorgui. Les dialectes sociaux européens et les relations „Est-Ouest“ dans la linguistique. – In: *ANRT*. Lille, 2004.
- Kekez 2007:** Kekez, Stipe. Sarajevski žargon. – *Prikazi i osvrti, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33/ 2007.
- Krauss 1891:** Krauss, Friedrich. Geheime Sprachweisen. Eine Enquête von F. S. Krauss. – In: *Am Ur-Quell 2*, 1891.
- Miličević 1895:** Miličević, Milan. *Dr. Vatroslav Jagić u Srbiji i Sofiji*. Beograd, 1895.

КОДИФИКАЦИЯ

Brevis Grammatica Bulgarica на Андреаш Пастори – латинско описание на българския език от средата на 19 век

Sigrun Comati (Германия)
comati@t-online.de

Die *Brevis Grammatica Bulgarica* wurde von dem ungarischen Gelehrten Andreas Pásztor im Jahre 1856 gänzlich in lateinischer Sprache verfasst, auch die bulgarischen Paradigmen und Beispiele sind in lateinischer Schrift geschrieben. Dieses originale Werk aus der Zeit der Nationalen Wiedergeburt Bulgariens beschreibt signifikante grammatische Erscheinungen aus der Zeit der Herausbildung der bulgarischen Nationalsprache, und zwar aus der Region um Plovdiv, wo Pásztor wirkte. Dieses Werk, das 2013 von Kiril Kostov und Klaus Steinke herausgegeben wurde, ist weit mehr als nur ein Faksimile des Originalwerkes, denn der in lateinischer Schrift verfasste bulgarische Grammatiktext wurde ins Bulgarische übertragen und ins Deutsche übersetzt. Das Nachwort von Sigrun Comati reflektiert wichtige kulturhistorische Hintergründe dieser Epoche. Somit liegt dieses Werk nun in lateinischer, bulgarischer und deutscher Sprache vor und kann von Lehrenden und Studierenden der Slavistik, der Germanistik und der Romanistik als wichtiger Beitrag zur komparativen Linguistik genutzt werden.

I. Уводни бележки

Настоящата книга *Brevis Grammatica Bulgarica* (1856) е изключително интересна граматика на българския език от XIX век не само поради факта, че е написана от чужденец, и то изцяло на латински език и на латиница, включително и българските парадигми, но има и редица други особености, които правят тази книга много интересна за нас от днешна гледна точка.

Несъмнено тази граматика е исторически паметник от бурното време на Българското Възраждане. Тя все още не е публикувана и достъпна за читателите, затова е останала непозната досега. Съхранява се като единичен ръкописен екземпляр в отдела „Чуждоезични ръкописи“ в Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“, към която отправяме специална благодарност за съдействието при подготовката на факсимилното издание на настоящата книга. Да разгледаме тази граматика и да разберем за нейния автор и за съдържанието ѝ:

II. Кой е Андреаш Пастори? Поради какви съображения той е написал тази *Brevis Grammatica Bulgarica* през 1856 г. ?

За унгареца Андреаш Пастори знаем, че е роден през 1824 година, както е споменато от Стоянов (Стоянов 1976: 256). Пастори завършва право и работи като нотариус в съдебен състав. По време на Освободителната борба на унгар-

ците той е войник в артилерията, а от 1849 година е лейтенант в трети батальон в седми корпус на армията. След прекратяване на военните сражения той се измъква и се спасява чрез бягство. От източници, например Костов (Костов 2012: 33) знаем, че вече на 26 януари 1850 година е в Шумен. В района около Шумен през това време са и други унгарци, като видният революционер Лайош Кошут, които по политически причини там намират временно приют. След това Пастори се отправя към Пловдив. По това време Андреас Канова е епископ на католическата църква в този регион.

А. Пастори започва работа като учител по латински в католическото училище в Пловдив и Калъчли (днес това селище е част от град Раковски) и много бързо му става необходимо да научи българския език, защото трябва да говори с учениците си и да общува с другите членове на общината. Затова той се запознава с местните пловдивски учители. По време на престоя на Пастори в Пловдив през 1852 година Найден Геров е един от най-изтъкнатите учители в този град. Пастори влиза в контакт с него и му обяснява, че иска да учи български. Найден Геров му подарява „Deutsch-Bulgarische Grammatik der Brüder Anton und Dragan Cankov“, която е издадена във Виена през 1852 година. Граматиката на Цанкови е първата граматика на българския език на чужд език, в този случай на немски, а граматиката на Пастори е втората граматика на българския език, в този случай на латински. Граматиката на Цанкови служи на Пастори като образец за неговата творба, както той посочва още на титулната страница на книгата.

Учебникът-граматика на Пастори съдържа 129 страници, в 15 глави, които са разпределени по лекции и разглеждат само морфологията по образца на античната система, която познава 10 части на речта. Граматичните правила са само кратки формулировки с примери, посочват се изключения, атематични глаголи и наблюдения. Примерите, изреченията, по-дългите пасажи с говоримия език и упражненията са по образца на граматиката на Цанкови.

Тук обаче искаме да подчертаем ясно, че граматиката на Пастори не бива да бъде разглеждана само като чист превод на граматиката на братя Цанкови. Пастори пише, че неговата граматика трябва да послужи като начален учебник за изучаване на българския език. Освен това той е добавил много изключения и ги обяснява, за разлика от граматиката на Цанкови.

Но Пастори освен граматиката на Цанкови е използвал и италианската граматика на българския език, която е написана от Pater Eduardo, който е живял от 1841 година при павликяните в Пловдив. Затова ние можем да твърдим, че граматиката на Пастори е българска граматика, разгледана през призмата на латинския и на италианския език. Това се отразява, разбира се, и върху описанието на рекцията на глаголите, и върху описанието на падежната система. Пастори изхожда от падежна система на българския език, въпреки положението, че точно в този период падежната система вече почти се е разпаднала за разлика от предишните векове. Но и в други възрожденски граматики, които са по-късно написани от български учени, намираме описание на падежна система. Пастори представя следните падежи: *Nominativ*, *Genitiv*, *Dativ*, *Akkusativ*, *Vokativ* и *Ablativ* в единствено и множествено число. В неговата граматика формата за родителен падеж е съчетание на общата форма с предлога *om*, а при Патер Едуардо същият падеж е представен като съчетание с предлога *od*. Като дателен падеж Пастори описва съчетанията с

предлога *na*, а дателният падеж образува един падеж с родителния падеж. *Genitiv* и *Ablativ* се различават само чрез предлозите *om* и *od*.

Що се отнася до българската фонетика и нейното писмено предаване, може да се каже със сигурност, че Пастори е писал българската азбука с латински букви според фонетичните предписания, които са валидни за католиците в Пловдив. Но при написването на звуци като *ъ* или *ѣ* при Пастори няма унифицирано възпроизвеждане, както се разбира от примерите. Примерите показват, че Пастори е превърнал говоримия език на Пловдивския регион в писмен език с помощта на латинските букви. Разбира се, неговите примери се ориентират във времето около 1850 година в Пловдив, с всички архаизми и турцизми, които намираме днес в речници за стари и остарели думи. Затова тази граматика е уникален писмен паметик като свидетелство за езика от това време.

Какво знаем още за Андреаш Пастори? Със сигурност е научил много езици: унгарски като роден език, после немски и латински, със сигурност и италиански и румънски, защото е работил известно време като учител по латински в Румъния. А българския език е научил безспорно. За жизнения му път ни се губят следите след 1870 година. Но той е станал известен и с неговата „Българско-италианска граматика за българи-ты“, която е позната и на Найден Геров, както знаем от писмо на Пастори до Геров, датирано от 30 август 1862 година.

III. Исторически бележки за пътя на тази граматика. Приносът на Кирил Костов

Въпросната *Brevis Grammatica Bulgarica* беше съхранена в библиотеката на католическата църква „Пресвето сърце Исусово“. След 9 септември 1944 г. католическото училище беше затворено и тази граматика намери път до Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ в гр. София, където беше съхранена в отдела за чуждоезични ръкописи със сигнатура № Lat7, 65 листа. А през 70те години д-р Кирил Костов, който тогава е работил тук като библиотекар, открива тази граматика и започва да се занимава с нея. Трябва обаче да отбележа нещо много тъжно: видният българист и изтъкнат представител на балканологията д-р Кирил Костов, който се води като един от най-изтъкнатите учени в тази област, автор на многобройни бележити публикации и съавтор на това факсимилно и коментирано издание на тази граматика, почина на 17 септември 2013 г. В Берлин, където е творил дълги години като ценен сътрудник на Академията на науките на Германската Демократична Република. Поклон пред светлата му памет!

Историята на създаването на настоящото издание обхваща повече от 30 години. За този период известният германист, славист и англицист проф. д-р Клаус Щайнке, който е виден изследовател на балканските езици (Steinke 1999) и д-р Кирил Костов се занимават, с прекъсвания, с този проект. През късните 70-те години на миналия век текстът беше сниман на микрофилм, който с съжаление се повреди изцяло и стана негоден за преработване, и работата спря. Чак през последните години се обнови идеята за издаването на факсимилно издание с преводи и коментари на български и на немски. То се осъществи с подкрепата на Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ и на сдружението *Deutsch-*

IV. Каква е идеята за настоящото преработване на граматиката и нейното представяне на латински, български и немски език?

През 80-те години в България бяха издадени няколко факсимилни издания на възрожденски граматикати, както например граматиките на Неофит Рилски (1835), Иван Момчилов (1868), Йоаким Груев (1869) и др. Тогава можеше да бъде издадена и тази граматика, но може би българската българистика тогава е гледала с известно пренебрежение към чуждестранната българистика. Това се наблюдава и в другите национални филологии, като немската германистика, руската русистика и др., които с известна резерва приемат чуждите изследвания на своя език. Но граматиката на Пастори е действително нещо особено за своето време, защото е написана на латински и по този начин става достъпна за много учени от този период. Както ни е известно, тогава латинският език е *lingua franca* за всички учени до началото на XX век. Затова чрез тази граматика се научава нещо за българския език и за неговия граматичен строеж и извън пределите на България. Пастори е искал да остави една граматика на българския език за онези, които ще го последват, а ние днес получаваме благодарение на този писмен паметник ценни информации за този изключително бурен етап от развитието на българския като национален език.

V. Анотации към изданието от 2013 г. на тази граматика

Книгата е издадена с двойни страници – факсимилните страници се намират вдясно, а българският и немският превод са разположени вляво. Не искаме да премълчим, че имаше доста технически проблеми, и че ни се увеличиха диоптрите на очилата при тази работа! Благодарим за техническата редакция на г-н Джонс и на издателството Сагнер в Мюнхен специално за положените грижи. Нашата благодарност отправяме и към фондацията Dr. Horst Röhling за осигуряването на средствата за нашите публикации.

При българския превод, разбира се на кирилица, се стараехме да запазим правописа на оригинала, доколкото това беше възможно и смислено. Опитвахме се и да запазим единна транслитерация, въпреки някои отклонения при едни и същи примери в текста. Но в самия български език ортографичната и ортоепичната норма тогава все още не са били утвърдени, както ни е известно и както пише още Густав Вайганд (1907: 3) в неговата „Българска граматика“. От лексикална гледна точка е интересно колко много турцизми се срещат. Но ние решихме, както пише и проф. Щайнке в своя предговор на стр. VIII, примерите да ги оставим в оригиналната форма, без да ги модернизирате. Иначе това щеше да бъде нещо като написването на „Под игото“ на Вазов на днешния език.

Желаем на тази граматика да има много интересувачи се от нея, бързо разпространение и отзиви за нея от преподаватели и студенти. Вече е под печат в „Съпоставително езикознание“ рецензия за книгата от проф. Руселина Ницолова.

Желаем на *Граматиката на Пастори* да бъде включена в учебната програма по *История на българския книжовен език* като паметник на българската писменост, култура и обучение, за да бъде разпространена и достъпна за преподаватели и студенти и за всички, които се интересуват от историята на българския книжовен език и за българската граматикография. Тази граматика е важен принос в областта на сравнителното езикознание, защото е написана на латински, преведена на български и на немски, така че ще бъде от интерес за преподаватели и студенти на славянските филологии, на немската филология, на класическата филология и на романистиката.

Библиография

- Груев 1869:** Й. Груев. *Основа за българска граматика*. Пловдив, Русчук, Велес: Книжарница Хр. Г. Данов, 1869.
- Момчилов 1868:** И. Момчилов. *Граматика на новобългарския език*. Русчук: Печатница на Дунавската област, 1868.
- Младенов 1981:** М. Младенов. Научни трудове на д-р Кирил Костов (1952–1980). В: *Съпоставително езикознание*. Sofia: St. Kliment Ohridski Universitätsverlag, 1981, № VI, 51–54.
- Рилски 1835:** Неофит Рилски. *Болгарска граматика*. Крагуевац: Кн. Сръбска типография, 1835.
- Стоянов 1976:** М. Стоянов. Първи български граматика на западни езици. В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*. София: 14 (20), 1976, 247–267.
- Cankof 1852:** Kyriak Cankof A. *Grammatik der bulgarischen sprache von A. und D. Kyriak Cankof*. Wien, 1852.
- Kostov 2012:** K. Kostov. Andreas Pásztor und seine Brevis Grammatica Bulgarica. In: *Bulgarien*. Jahrbuch 2011. Hg. S. Comati, W. Gesemann, R. Krauß et al. München-Berlin-Washington D.C: Verlag Otto Sagner, 2012, 31–95.
- Pásztor 2013:** A. Pásztor. Brevis Grammatica Bulgarica. Hg. Kiril Kostov u. K. Steinke mit einem Nachwort von S. Comati. In: *Bulgarische Bibliothek begründet von Gustav Weigand*. Band 19. München: Verlag Otto Sagner, 2013.
- Steinke 1999:** K. Steinke. Zur theoretischen Grundlegung der Südosteuropa-Linguistik. In: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Hg. U. Hinrichs unter Mitarb. v. U. Büttner, Slavistische Studien Bücher Neue Folge 10. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1999, 67–90.
- Velčeva/ Choliolčev 2006:** Velčeva B./ Choliolčev, Ch., Dr. Kiril Kostov. 55 Jahre im Dienste der Sprachwissenschaft. – *Linguistique Balkanique/Балканско езикознание*. София: Издателство на Българската Академия на Науките, XLV, 2, 2006, 195–202.

Абревиатурите в рамките на езиковия стандарт в българския и сръбския език

Никола Петакович

*докторанд във Филологически факултет – Белградски университет
nikolapetakovic@gmail.com*

Serbian and Bulgarian language are part of a group of South Slavic languages. Seemingly similar, they have common ground of items of spelling, but partially. In everyday use, abbreviating of words shortening both – time and space, but is it always possible? The correct use of abbreviations, which is based of knowledge of the principles of spelling is a major part of this study. Write and pronounce correctly the abbreviations mean not only be literate, but also apply the functional literacy. Different types of abbreviations are often mached by the way both in writing and in a another language. Proper preparation of lexicographical guide, especially for everyday use would lead to the progressive use of abbreviations. As we know, abbreviations change ower time, but their viability depends solely on the proper and accurate writing.

Key words: bulgarian language, serbian language, abbreviation, abbreviations, spelling principles, linguistic standard

1. Увод

В статията ще се разгледат абревиатури в рамките на езиковия стандарт в Република Сърбия и Република България, събрани от различни изследвания, лексикографски наръчници, както и други източници на фона на следния материал: Александрова и др. 2002; Брборић 2002; Велев 2009; Зарков, Трифанов 2004; Иванова, Алексич 2007; Клајн, Шипка 2008; Крумова-Цветкова, Георгиева-Чоролеева, Холиолчев 2003; Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009; Младенов 2000; Оташевић 2010; Пашов, Първев 2009; Петаковић 2012; Пешикан, Јеркковић, Пижурица 2010; Шипка 2009.

Способността да изразим мислите и чувствата си чрез думите (в устен или писмен вид), т.е. интерактивната комуникация, представлява основно условие за разбирането в този сложен процес. Всяка мисъл би трябвало да е ясна, сбито изказана и разбира се – езиково точна. Времето, в което живеем, а то по същество е динамично, само по себе си изисква по-бърз и колкото е възможно по-експедитивен начин за общуване. Не случайно езиковата икономия е един от основните езикови закони. Естествено, нуждата от кратки и бързи съобщения налага използването на съответни езикови средства. Такива средства са абревиатурите.

Ако прегледаме текстове, принадлежащи към различни стилове на един или повече езици, даже и такива, които се броят за т. нар. неформална кореспонденция чрез средствата на електронните медии (имейл, СМС, чатове...), наблюдава се изобилие от думи и изрази, които са написани съкратено. И това е съвсем нормално – такъв начин на писане спестява време и пространство.

Подобни езикови явления се наблюдават и в Република Сърбия, и в България. Двата близкородствени езика дават добра възможност да се осъществи контрастно изследване на съкращенията и съкращаването, изучавайки съвременното състояние на проблема в двата езика.

2. Класифициране и видове съкращения

Според произхода и метода на съкращаване съкращенията могат да бъдат класифицирани в няколко групи:

- общи (национални), които се делят на начални и сбити;
- съкращения, написани на латиница;
- верзални съкращения (акроними);
- вербализирани съкращения.

Трябва да се има предвид, че съществуват някои разлики между свободното и т.нар. програмирано съкращаване, което би трябвало да бъде специално обозначено по подходящ начин в съответния текст (почти винаги в началото или в края на публикацията, озаглавено като *технически съкращения*).

2. 1. Общи съкращения

Друго название на общите съкращения е национални съкращения. Използването им в устната форма на езика би трябвало да е познато на всеки, понеже такъв тип съкращения се интерпретира като че ли са написани цялостни думи.

Началните съкращения се отнасят до по-тясното или по-широкото начало на думата. Разграничаваме няколко подтипа, както следва:

1) при съкращаването остава само първата буква:

сръбски: **г.** – година или **господин**; **т.** – тачка или **тона**; **в.** – види или **век**; **н. е.** – нове ере; **в.д.** – вршилац дужности (чете се като „ве-де“)

български: **г.** – глава (на книга, труд и пр.), **година**, **гора**, **грам**; **т.** – том, тон, точка; **в.** – век, вестник; **н.е.** – новата (нашата) ера; **и.д.** – изпълняващ длъжността, *геогр.* **източна дължина**

2) при съкращаването остава само начална група консонанти:

сръбски: **бр.** – број; **гл.** – главни, *грам.* глагол или глаголски; **чл.** – админ. члан (закона); **и др.** – и други; **и сл.** – и слично

български: **сп.** – спирка, списание; **ст.** – станция, старши, стая, степен, стойност, столичен, стотинки; **вт.** – вторник

3) при съкращаване остава само начална група до друга гласна:

сръбски: **ул.** – улица; **лингв.** – лингвистика; **проф.** – професор

български: **дълб.** – дълбочина; **дълж.** – дължина; **гимн.** – гимнастика, **гимнастически**

4) при съкращаване остава само начална група до третата, по-рядко до четвъртата гласна:

сръбски: **аугм.** – аугментатив; **дијал.** – дијалектологија, дијалекатски; **необ.** – необично

български: **геогр.** – **географски, география; нариц.** – *грам.* **нарицателно (съществително); архит.** – **архитектурен**

5) при съкращаване остава само част на думата до наставките:

сръбски: **грч.** – **грчки; срп.** – **српски;**

български: **пол.** – **полски; тур.** – **турски; рус.** – **руски**

Има различни начини на писане на сбити съкращения, а българският познава и комбинирания метод на писане, т.е. освен точка присъства и тире (-). Различават се няколко вида:

1) абрeвиация без точка, образувана от първата и последната буква на съкращаваната дума:

сръбски: **мр** – **магистар; др** – **доктор; гђа** – **госпођа** (където присъства деklinация – **гђе, гђи, гђу...**); **гђица** – **госпођица** (също с падежната промяна – **гђице, гђици, гђицу...**);

български: **дн** – **дивизионен; рн** – **район** (може и **р-н**)

2) абрeвиация с началната и характерната буква или буквите с точка:

сръбски: **тзв.** – **такозвани; јд.** – **једнина; импф.** – **имперфекат;**

български: **вхв** – **водохващане; стб.** – **старобългарски** (може и **ст.-бълг.**); **срхр.** – **сърбохърватски** (може и **сърб.-хърв.**)

3) сръбският език познава няколко сложни изрази, които се пишат с точка, а представляват сбити съкращения: **итд.** – **и тако даље; нпр.** – **на пример; тј.** – **то јест**

4) българският език при сбитото съкращаване използва точка между части на думата или сложните изрази. Напр.: **т.е.** – **тоест; и.в.** – **мед. интравенозно; и т. н.** – **и така нататък; т. нар.** – **така наречен, така наречения-ят, така наречена-та, така наречено-то, така наречени-те**

5) използването на тире (-) най-често е застъпено в контракция при българските съкращения: **д-р** – **доктор; м-р** – **магистър; с-я** – **съдия; т-ка** – **техника; п-ца** – **печатница; г-н** – **господин; г-жа** – **госпожа; ст-во** – **стопанство**

6) с комбиниране на тире (-) и точка са създадени следните съкращения, които включват начални букви на сложните думи: **сърб.-хърв.** – **сърбохърватски; ст.-бълг.** – **старобългарски; лат.-ам.** – **латиноамерикански**, както и сложни съществителни, които се пишат с тире: **зам.-мин.** – **заместник-министър; чл.-кор.** – **член-кореспондент**. Възможно е и частично съкращаване, като втората част на сложните съществителни остава непроменена: **ас.-режисьор** – **асистент-режисьор; пом.-командир** – **помощник-командир; зам.-директор** – **заместник-директор...**

2. 2. Латински съкращения

В рамките на общата класификация на съкращенията най-често срещани са латински начални съкращения, които често се заменят от съответните кирилски еквиваленти – там, където е допустимо, а ако е необходимо, се променят за сметка на ограничен превод и адаптация на сръбски или български език. Винаги се четат като цели думи:

- **g, kg** <=> г / г.; **кг/ кг.**;

- **l, dl** <=> *ср.* литар (л и л.); *бълг.* литър (л и л.); *ср.* децилитар (дл и дл.); *бълг.* децилитър (дл и дл.)

- **m, km, cm** <=> *ср.* метар (м и м.); *бълг.* метър (м и м.); *ср.* километар (км и км.); *бълг.* километър (км и км.); *ср.* центиметар (цм и цм.); *бълг.* сантиметър (см и см.)

Специална група на латинските съкращения може да бъде назована и неправилни акроними, т.е. полуакроними:

V – *ср.* волт; *бълг.* волт; **W** – *ср.* ват; *бълг.* ват; **J** – *ср.* цул; *бълг.* джаул; **T** – *ср.* тесла; *бълг.* тесла

Съкращенията, взети от латинския език, се четат както и общите. Съществуват и преводни еквиваленти на сръбски и на български:

- **etc.** – *et cetera*, *ср.* итд. – и тако даље; и др. – и друго; *бълг.* и т.н. – и така нататък; и пр. – и прочие.

- **o. c.** – *opus citatum*, *ср.* н. д. – наведено дело; *бълг.* цит. съч. – цитирано съчинение, пак там

- **L. S.** – *locus sigili*, *ср.* М. П. – место печата; *бълг.* М. П. – място за печат

- **N. N.** – *nomen nacio*, не знам име, неко непознат, използва се за неидентифицирано лице, рядко срещано на кирилица, **Н. Н.** *ср.* N. N. (чете се „ен ен“), *бълг.* Н. И. – непознат извършител (чете се „не и“)

- **P. S.** – *post scriptum*, *ср.* П. С./ПС – постскриптур (след написаното); *бълг.* П. П. – послепис

2. 3. Акроними

Би могло да се каже, че най-многобройната, а също така и „най-загадъчната“ група в рамките на морфологичната система представляват акронимите. Те са специална категория думи с твърде сложен начин на адаптиране в езиковата система на фона на морфологията. Съществуват два типа акроними – тези, които поемат роля на названия (CNN, NBA, BBC, ДС, ДСС, САНУ, ГЕРБ, БСП, БАН), и общи съществителни имена, определени с „осезаемия“ предмет (PC, DVD, CD, MC).

В двата езика намираме, че е възможно заемане на чуждите акроними в оригинал: GSM – *Groupe Spécial Mobile*; GPS – *Global Positioning System*; NATO – *North Atlantic Treaty Organization*; USB – *Universal Serial Bus*; CNN – *Cable News Network*; MAP – *Международная асоциация развития*, CPB – система реального времени, ROY – *Российский открытый университет* и др.

Акронимите често се преобразуват и адаптират към езика и писмеността му, която е в официална употреба: НБА (от NBA – *National Basketball Association*), НАТО, ВМО, *ср.* УНЕСКО, *бълг.* ЮНЕСКО, ФБИ (от FBI – *Federal Bureau of Investigation*) *бълг.* ФБР – Федерално бюро за разследване. Някои от тях обаче подлежат и на преводна замяна: *ср.* САД – Сједињене Америчке Државе, *бълг.* САЩ – Съединени американски щати; *ср.* ММФ – *Международни монетарни фонд* (от IMF – *International monetary fund* или FMI – *Fonds monétaire international*), *бълг.* МВФ – *Международен валутен фонд*; *ср.* ЕУ – *Европейска унија* (от EU – *European Union*), *бълг.* ЕС – *Европейски съюз*.

2. 3. 1. Произнасяне (четене) на акроними

1) несъкратено четене:

сръбски: из **СКЗ** (из Српске књижевне задруге), у **ЛМС** (у Летопису Матице српске), у **ОШ** „Доситеј Обрадовић“ (у основној школи „Доситеј Обрадовић“) – невъзможно е четене „у **ошу**“, из „**оша**“...

български: в **РБ** (в Република България), при **ЕС** (Европейски съд), в **НС** (Народно събрание), от **МС** (Министерски съвет)

2) четене, сякаш говорим за „цели думи“:

сръбски: **САНУ** („сану“), **ИГА** („ига“ – издавачко графичка агенција / Институт за гинекологију и акушерство / Институт за групну анализу), **СИВ** (Савезно извршно веће), из **СИВ-а** (из „сива“), у **СИВ-у** (у „сиву“), **КЕБС** (Конференција за европску безбедност и сарадњу – „кепс“)...

български: **БАН** (бан), **ДЖАНА** (Jamahtyria News Agency – Информационна агенција на Либийската арабска джамахирија), **КВОН** (Комитет по висше образование и наука), **КИС** (Комплект индикаторни средства), **СУХ** (Секция за управление на хеликоптерите), **ГЕРБ** (Граждани за европейско развитие на България – пол. / гастро-езофагеална рефлуксна болест – мед.)

3) четене буква след буква – може би най-голямата група акроними, която обединява няколко подгрупи в зависимост от:

- правилата за произнасяне на кирилски букви в сръбския език: **СКЦ** („с-к-ц“ – српски културни центар), **РЦГ** („р-ц-г“), **МСЦ** („м-с-ц“ – Меѓународни славистички центар), **ВПШ** („в-п-ш“ – Виша пословна школа)

- правилата за произнасяне на латинските букви:

сръбски: **ПТТ** („пе-те-те“), из **ПТТ-а** (из „пе-те-теа“), **КП** дом („ка-пе“ дом), **УНХСР** („у-ен-ха-це-ер“ и „ун-ха-це-ер“), **ВС** („ве-це“ – веце, вееа, у вееу), **СД** („це-де“ – цеде, цедеа, цедеи, цедеима)

български: **КЛМ** („ка-ел-ем“ – Малогабаритни лакирани композиционни постоянни резистори – електр.), **ПКС** („пе-ка-ес“ – Професионални компютърни системи), **ГДП** („ге-де-пе“ – Главна дирекция по планирането), **ДТЛ** („де-те-ел“ – диоднотранзисторна логика – *електрон.*)

- паралелно произнасяне според правилата за четене на латинската и на английската азбука (характерно само за сръбския език): **DVD** („ди-ви-ди“ и „де-ве-де“), **GSM** („ди-ес-ем“ и „ге-ес-ем“), **IBM** („ај-би-ем“ и „и-бе-ем“), **NBA** („ен-би-еј“ и „ен-бе-а“)

- традиция, основана на частично или цялостно отклонение от предишните правила, т.е. комбинирано. Изключително често срещана употреба, която, би могло да се каже, представлява основа на всички български акроними:

сръбски: **АФЖ** („а-фе-же“ ум. „а-еф-же“), **ВМА** („ве-ме-а“ ум. „ве-ем-а“), **ВПШ** („ве-пе-ше“ ум. „ве-пе-еш“), из **АФЖ-а** (из „а-фе-жеа“)

български: **БЧК** („бе-че-ка“), **ВТСП** („ве-те-се-пе“), **ЖКН** („же-ка-ен“), **ЗТТ** („зе-те-те“), **ЛВЗ** („ле-ве-зе“), **НКЖИ** („не-ка-же-и“), **ОХДЦ** („о-хе-де-це“), **ПСШЛ** („пе-се-ше-ел“), **СБКМ** („се-бе-ке-ме“)

- произнасяне на буквите, както е в английския или във френския език:
сръбски: **BBC** („би-би-си“), из **BBC** (из „би-би-сија“), **CNN** („си-ен-ен“), **PC** („пи-си“ – писи), **BCG** („бе-се-же“)
български: **GPS** („джи-пи-ес“), **GSM** („джи-ес-ем“ – джисем), **USB** („ю-ес-би“), **CD** („си-ди“ – сиди, сидито, сидита)

2. 3. 2. *Вербализирани акроними*

Когато вече са придобили форма на обикновени думи, съответно и парадигматично, вербализираните акроними в сръбския език се пишат като съществителни собствени имена с главна буква:

Нин (у **Нину**, у **НИН**-у...) -> **НИН** – Недельне информативне новине

Бемус (на **Бемусу**...) -> **БЕМУС** – Београдске музичке свечаности

Битеф (на **Битефу**, на **БИТЕФ**-у...) -> **БИТЕФ** – Београдски интернационални театарски фестивал

Фијат -> **FIAT**, **Унра** -> **UNRRA**, **Фиба** (из **Фибе**, **Фибин**...) -> **FIBA**, **Унеско** (из **Унеска**, **Унесков**...) -> **UNESCO**, **Ција** (из **Ције**, **Цијин**...) -> **CIA**, (из **Фиде**, **Фидин**...) -> **FIDE**, **Удба** (из **Удбе**, **Удбин**...) -> **УДБ** (Управа државне безбедности), **Бија** (из **Бије**, **Бијин**...) -> **БИА** (Безбедносна информативна агенција), **Сиенен** (из **Сиенена**, **Сиененов**...) -> **CNN**, **Бибиси** (из **Бибисија**, на **Бибисију**...) -< **BBC**, **бесеже** -> **BCG**...

Българският език познава писане и без главни букви, освен когато е необходимо да се изтъкнат, а също и в началото на изречението: **вуз**, **вузът**, **вуза**, **вузове** -> **ВУЗ** – Висше учебно заведение **фиат**, **фиатът**, **фиата**, **фиати** -> **FIAT** (само за автомобил от фирма **FIAT**)

симка, **симката**, **симки** -> **SIMCA** фр. (само за автомобил от фирма **SIMCA**)

вещ, **вещът**, **веща**, **вещове** -> **ВЕЦ** – водно електрическа централа

2. 3. 2. 1. Вербализирани акроними като наименования на юридически субекти, продукти, агенции, сдружения, професии и др.

Изключително богата традиция на употреба и запазване на вербализираните съкращения в названията на юридическите субекти (фирми и предприятия), агенции, сдружения и съюзи откриваме и в двата езика. Такива думи, класифицирани като собствени, а по-рядко и като съществителни нарицателни имена, образувани чрез комбиниране на форманти от двучленни и сложни изрази, с невероятна лекота намират мястото си в граматическата система. Това се вижда особено ясно в падежните конструкции на сръбския език:

сръбски: **Нолит** (нова литература), **Нама** (Народни магацин), **Импекс** (импорт + експорт), **Симпо** (Сима Погачаревић), **Јумко** (Југословенска модна конфекција), **Рател** (Републичка агенција за електронске комуникације)...; **Намини** ресурси, **Стефилов** програм, најновије **Нолитово** издање, обавештење из **Ратела**

български: **Глобул** (Global Bulgaria), **Спортпром** (спортна промишленост), **Елка** (електронен калкулатор), **мотел** (моторизиран хотел), **бионика** (биология и електроника), **Ниичермет** (Научноизследователски институт по черна металургия), **Елинд** (електронна индустрия), **Оргакхим** (органична химия)

2. 4. Съкращения в Интернет пространството

Младите хора със сигурност поради липса на време, а по-възрастните и заради общия проблем на свикване с новите технологии, но най-вече поради желанието си да съобщят колкото е възможно по-кратко някаква информация, използват съкращаването при различните видове комуникация, които интернет предлага. В този случай в по-голяма степен, отколкото при печатните издания, като причина за явлението може да се посочи и пестенето на място.

сръбски: **zdr** – здраво, **poz** и **pozzzzz** – поздрав, **sa** – шта, **so** – зашто, **stra** – сутра, **np** – немам појма *жарг.* (не знам) / није проблем (све је у реду), **de** – где, **desi** – где си, **wamo** / **vamo** – овамо, **wis** / **vis** – видиш, **ae** – хајде, **amo** – хајдемо, **bzv** – безвезе, **btw** – by the way (между другото), **txs** – thanks (благодаря)

български: **zdr** и **здp** – здравей, **4ao** – чао *жарг.*, **6e** – ще, **nz** и **нз** – не зная, **kvo** и **кво** – къкво, **kav** и **къв** – какъв, **ms** и **mc** – мерси, **ko pr?** и **ко пр?** – какво правиш?, **ko staa?** и **ко стаа?** – какво става?, **mn** и **мн** – много, **praq** и **прая** – правя, **dr** и **др** – друг / друга / друго, **kfot**, **kvot** и **квот** – каквото, **are** и **ape** – хайде, **tr** и **тp** – трябвам, **k1m** – към, **sp** / **spoko** и **cp** / **споко** – спокойно, **tela** и **тела** – *чл.* телефона, **br** и **бр** – браво, **nb** – нищо / не виждаш ли, **bb** – bye, bye *жарг.* (чао, чао)

Използването на този тип съкращения е неразделна част от начина на общуване на съвременния човек, но е ясно, че употребата на абривиатури, както и на различни други графични средства (емотикони) трябва да бъде ограничена и да се толерира единствено при неформалното общуване.

4. Заключение

От направения по-горе анализ може да се заключи, че разликите в правописа на абривиатурите в сръбския и българския език са по-скоро формални, отколкото принципни. Всеки от двата езика има свой стандарт за писането и произнасянето им и този стандарт трябва добре да се познава и да се използва.

Предложеният анализ на абривиатурите в сръбския и българския език има приложен характер. Между двата езика съществуват редица прилики, но и разлики, чието непознаване би затруднило комуникацията. Изследването на съкращенията има значение за лексикографската практика, тъй като поради своя характер те бързо се появяват, но и бързо изчезват от езика и в редица случаи тълкуването им е възможно само с помощта на специализирани издания. Най-динамичната част от съкращенията, каквито са използваните при електронната комуникация, не се откриват в съществуващите речници и в този смисъл подобни изследвания имат принос за обогатяване и допълване на справочниците.

Направеният анализ има значение и за разпознаването и избягването на междуезиковата омонимия, която се открива и при абривиатурите. Това представлява сериозен проблем, който затруднява или силно намалява качеството на превода.

Изучаването на абривиатурите има важно значение и при изучаването на чужд език – както в Сърбия, така и в България.

Библиографија

- Александрова и др. 2002:** Александрова Т., К. Викторова, Б. Георгиев, М. Димитрова, Ст. Жерев, Ы. Захариева, П. Костадинова, М. Лакова, Вл. Мурдаров, В. Станков, Р. Станчева, Р. Цойнска, К. Чаралозова. *Нов правописен речник на българският език*. София: Институт за български език при БАН, Хейзъл, 2002.
- Брборић 2002:** Брборић, Вељко. Писање скраћеница код ученика основних и средњих школа. – *Књижевност и језик*, 49/2002, № 3–4, 317–320.
- Велев 2009:** Велев, Александър. *Речник на скраћеницата в българският език*. София: Алкса 08, 2009.
- Зарков, Трифанов 2004:** Зарков, Антон, Пламен Трифанов. *Србско-български речник*. София: ПАЛ, 2004.
- Иванова, Алексич 2007:** Иванова, Ценка, Мариана Алексич. *Србско-български речник, тематичен, омонимен*. Белград: Издавателство за учебници и учебни помагала, 2007.
- Клајн, Шипка 2008:** Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и изрази*. Нови Сад: Прометеј, 2008.
- Крумова-Цветкова, Георгиева-Чоролеева, Холиолев 2003:** Крумова-Цветкова, Лилия, Мария Георгиева-Чоролеева, Христо Холиолев. *Речник на скраћеницата в българският език*. София: Емас, 2003.
- Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009:** Милинковић, Слађана, Пирошка Сегеди, Владислав М. Тодоровић. *Латинско-српски и српско-латински речник*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Младенов 2000:** Младенов, Марин. *Бугарско-српски речник*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства, 2000.
- Оташевић 2010:** Оташевић, Ђорђе, Љиљана Оташевић. *Речник скраћеница 1 – ћириличке скраћенице*. Београд: Алма, 2010.
- Пашов, Първев 2009:** Пашов, Петър, Христо Първев. *Правоговорен и правописен речник на българският език*. София: Универзитетско издавателство „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Петакковић 2012:** Петакковић, Никола. *Правописна обележја скраћеница у српском и бугарском језику* (мастер рад). Београд: Филолошки факултет, 2012.
- Пешикан, Јерковић, Пижурица 2010:** Пешикан, Митар, Јован Јерковић, Мато Пижурица. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Магица српска, 2010.
- Шипка 2009:** Шипка, Милан. *Правописни речник српског језика са правописно-граматичким саветником*. Нови Сад: Прометеј, 2009.

Μεταφορικοί концепции на храната в балканските езици

Ute Dukova
Universität Frankfurt am Main
dukova@web.de

In der modernen Ethnologie wird die Nahrung als kultureller Marker und kompliziertes Symbolsystem angesehen. Das Konzept der Nahrung im Balkanischen Weltmodell, das sich aus der Lexik auf dem Hintergrund der traditionellen Kultur erschließen lässt, betont ihre Zugehörigkeit zur Kultur im Gegensatz zur Natur: das Gebackene/Gekochte als das Vollkommene und das Brot als Ausdruck des Menschseins. Die etymologischen Verknüpfungen der untersuchten Lexik sowie die antiken Belege für die Fügungen „starke“/„schwache“ Nahrung und „trockene“ Nahrung zeugen für das hohe Alter der zugrundeliegenden Konzeptionen. Der auf die Kirchenväter zurückgehende Begriff der „reinen“ Fastenspeisen weist auf die Bedeutung der Orthodoxen Kirche für die Prägung des Balkanischen Weltmodells hin.

„... ένωθα πως είναι το φαγί μιά ψυχική κι αυτό λειτουργία, και πως το κρέας, το ψομί και το κρασί είναι οι πρώτες ύλες απ'όπου γίνεται το πνεύμα.“

(N. Καζαντζάκη. *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Αθήνα, 78–79)

„Чувствах, че и яденето е също така една душевна функция и че месото, хлябът и виното са основните материали, от които е направен духът.“

(Казандзакис 1980: 75–76, превод на Георги Куфов).

Цитираната мисъл на Казандзакис намира потвърждение в съвременната етнология, която разглежда храната като сложна многопластова символна система и разкрива голямото ѝ обществено, обредно и митологично значение (Lévi-Strauss 1965; Müller 2003: 13). Храната служи като основен културен маркер (Gera 2003: 193). На езиково равнище концепцията на храната се проявява в метоними и метафори, които обединяват различни сфери на културата.

В балканските езици кулинарната терминология е пряко отражение на различните културни напластявания от автохтонни елементи до балканските турцизми и заемките от западните езици, а метафориката около храната показва дълбините ѝ измерения в Балканския модел на света.

Основно място в този комплекс заема опозицията:

Природа: култура

Самият подбор на годното за храна се определя повече от културни, отколкото от биологични показатели (Müller 2003: 13). В балканските езици той включва и менталната сфера:

Годно : Негодно за храна → приемливо : неприемливо

бг. *ядва се*
нгр. *тρώεται*
алб. *nuk ha het aspak*
s'e ha këtë

Животно : човек

Основната храна на Балканите от античността до нашия век е житото и izdelieto от него – хлябът (Berger 1993: 15), като се среща и синонимия между двете понятия: стгр. *σίτος* ‘жито’ означава и ‘хляб’, а бг. *хляб*, алб. *bukë* означава и ‘жито’. Житото като панспермия или коливо и хлябът имат важна функция в годишните и семейни обреди. Централният мит на аграрните култури – житото като дете-бог, родено от йерогамията на небето и земята, което се убива и възкръсва (Müller 2003: 84), има континуитет от античността до народната култура през 19/20 в. (Николова 1999).

Във всички балкански езици срещаме семантичния развой: *хляб* → *храна* → *прехрана*. Този преход има широко разпространение и в цялата европейска култура. Засвидетелстван е още в старовисоконемски, което убедително се тълкува в етимологичната литература (Pfeifer 1995: 173–174) като влияние на библейския език: „*Насъщния ни хляб дай ни днес*“ (Мат. 6: 9–13, Лука 11: 1–4).

В балканските езици се среща още преносното значение ‘стойност, перспектива’:

Бг. *Има хляб в нещо*
Алб. *Punë ra bukë = ra dobi* (Fjalor 1980)
Бг. *Нито хляб яде, нито вода пие* – за нещо незначително
Алб. *Nuk ha bukë = s'pi ujë*
Nuk ha bukë ky zanat ‘не ти осигурява живота’.

В клетви и проклетия се изразява някогашната вяра, че хлябът е зареден със сакрална мощ:

Бг. *Тако ми този хляб* (БНТ 1963: 12, 429).
Алб. *Për atë bukë!* (Fjalor 1980)
Бг. *Да ми хване хлябът очите!*
Алб. *Pasha bukën!*
Бг. *Да те чукне хляба!*

В модела на света хлябът е признакът, който различава човека от животното. У Омир човек се парафразира с *σιτοφάγος* ‘който яде жито и хляб’ (Ил. 6, 142; 21,

465, вж. Gera 2003: 8; Meraklis 1991: 143) По същия начин като ‘лице, което се храни с хляб’ във фразеологията на съвременните балкански езици човекът се определя като разумно същество (вж. за българския език Анастасова 1997: 177):

Бг. *Трева не пасем.*

И ние леб яйме, трева не пасиме (БНТ 12: 193) ‘не сме глупави’

Нгр. *деу трóеи ахура* ‘той не е глупав’

Алб. *nik ha bar (kashtë)* ‘той не е глупав’ (Fjalor 1980)

Арум. *ni mî'cǎ iarbǎ* ‘той не е прост’ (Paparhagi 1974)

Суровата храна на животните се свързва с тяхната нечленоразделна реч (Gera 2003: 49), с липса на интелект. Докато метафориката на хляба показва високия му статут в модела на света, метафориката на зеленчуците и плодовете често се отнася за половата сфера (напр. бг. вулг. *зарзават, слива*, еротичното значение на черешите във фолклора).

Сурово : печено

Според Детиен (Detienne 2000: 126) стгр. глагол *πεπταίνειν* ‘сварявам’ разкрива едно традиционно схващане, систематизирано в школата на Аристотел: превръщането на суровото в печено/варено става на различни равнища: печене на земята от слънцето/вътрешното варене на соковете в растенията и плодовете/варене на огнището. В тази верига може да се включи още и значението ‘храносмилане’ – варенето в човешкия организъм. Семантиката на сродните глаголи бг. *пека*, алб. *pjek* показва пълно покритие с тази на старогръцки *πεπταίνειν*: ‘пека ядене’/‘грее силно’ (за слънцето) в бг. *припек* ‘слънчево място’, алб. *Pjek dielli* / ‘зрее’ (стгр. *πέπτω* ‘зрея’, алб. *pjekur* ‘зрял’, бг. *хляб се пече* ‘казва се, когато през лятото е много горещо и житото зрее’ (БТР 1996), тур. *pişkin* ‘зрял’/‘смилам храна’ (стгр. *πέσσω* ‘смилам храна’, бг. *запек* ‘constipatio’). Поставя се аналогия между огнището, космоса, растителния свят и човешкия организъм. В съвременните балкански езици метафоризацията продължава със значението ‘дестилирам’: бг. *пека ракия* ‘дестилирам ракия’, *препечена ракия* ‘двукратно дестилирана ракия’, алб. *pjek raki* и обхваща и менталната сфера: бг. *печен разг.* ‘опитен, способен’, алб. *pjekur* също, бг. *опичам се* ‘добивам знания и умения в работата’, тур. *pişkin* ‘сръчен, способен, опитен, рутиниран’, алб. *parjekura* ‘необмислени думи’. Също така и фразеологията засяга менталната сфера:

Опичай си ума!

Вари го, печи го! – за човек, който не се поддава на никакво въздействие

Ни варен, ни печен разг. ‘никакъв’

Вятър варен, сняг печен ‘глупости’

Врели некипели ‘глупости’

Че концепцията за усъвършенстване е старинна, показва в староиндийски *араква*, т.е. ‘непечен’ за естественото тяло: *prakva* ‘съвършено („зряло“)- за тялото на йогата (Eliade 1997: 200). Подобна семантика на (не)съвършенство намираме в англ. *half-baked* ‘глупав’ и нем. *nichts gebacken kriegten* ‘нямам успех в работата’. В българския език както в други славянски езици *пека* включва още ‘трудя се, печеля’ и ‘скръб’ (БЕР 1995: 4, 899).

Силна : слаба храна

В българския език храна, богатата на хранителни вещества се нарича *силна храна*, съответно храна без нужната хранителност *слаба храна*. На първия член на опозицията отговаря нгр. *δυνατή τροφή*, тур. *kuvvetli yemek*, алб. *gjellë e shëndetshme* (срв. *shëndoshë* 'здрав, силен'), а на втория – алб. *gjellë e dobët* 'слабо ядене'. *Силна храна* има съответствие в нем. *kräftiges Essen, Kraftnahrung, starker Kaffee, Tee, Tabak*, а като слаби се означават само напитки: *schwacher Tee, Kaffee*. Първообразец на такава опозиция се намира в старогръцката диетология (при Хипократ и Гален). За „силни“ се смятат месото на едрия домашен добитък и големия дивеч, едри птици, големи морски животни, житни продукти, каши и хляб, мед и сирене, за „слаби“ – охлюви, морски дарове, зеленчуци със стъбла, краставици, маслини и градински плодове, а като храни със средно голяма сила се определят зайци, птици, риба и грудкови зеленчуци (Grimm 1996: 49). На „силната“ храна се приписват лечебни сили (Teuteberg 1993: 123). Тя има сила и дава сила, което отговаря на архаично магично мислене. Паралелите между балканските и немските изрази могат да се обяснят като елементарни, но по-скоро сочат към приемствеността на античната медицина в европейската култура.

Блажен : постен

Първостепенно значение на Балканите както и в цялата сфера на православната църква има постът. И тук корените възлизат към антична традиция, продължавана от отците на църквата. В тяхното разбиране постът представлява възобновяване на първоначалното райско състояние на човека (Schulze 2002: 1154–1155; Heimerl 2003: 368). В митовите за рая/златния век храната на човека се представя като изключително растителна (Müller 2003: 21). Така *постен* става равнозначен с *чист*, срв. *постя чисто* в Тихонравовия дамаскин, XVII в. (Мичева-Пейчева 2007: 104), нгр. *кадарј ѿдоиѡда* 'първата седмица на Великденските пости', бг. *чист понеделник*, рум. *lunea curatǎ* 'първият понеделник на Великденските пости', а *блажен* 'от животински произход' се идентифицира с *мръсен* 'изцапан, нечист', диал. 'от животински произход, мазен'. И двете прилагателни и цялото им словообразователно гнездо се отнасят за храни, за сексуалната сфера (напр. *блажен фолклор* 'еротичен') и за вредни демони (*мръсни дни* 'дните от Коледа до Богоявление, когато бродят нечисти духове' (Бадаланова 1993). Френските *faire gras* 'ям месо': *manger maigre* 'постя' възлизат към същата патристична традиция. Като антоним към *блажен/мръсен* се явява и *сух* в средногръцки: *ξηροφαγία* 'ядене на суха храна, пост', стбг. *соухоясти* 'постя', рус. *сухоядение* 'пост', рум. *sec* 'пост' и означението на дни, в които се пости като „сухи“: бг. *сух вторник* 'вторникът на първата седмица на Великденските пости', *Суха Коледа* 'Бъдни вечер'. И в този случай терминът възлиза към патристичната традиция, която от своя страна се базира на класификацията на храните като „влажни“ и „сухи“ у Хипократ и Гален (Detienne 2000: 183, бел. 27).

Разгледаната тук на фона на традиционната култура метафорика показва черти от архаичен културен модел с голяма устойчивост, както и значението на православната църква за изграждането на една балканска културна общност и Балканския модел на света.

Библиография

- Анастасова 1997:** Анастасова, Екатерина. Хлябът в българската традиционна фразеология. – В: *Хлябът в славянската култура. Етнографски институт с музей*. София: БАН, 1997, 175–179.
- Бадаланова 1993:** Бадаланова, Флорентина. „Блажният фолклор“ – етнокултурна парадигма на „БЛАГО“ и „БЛАЖЕНСТВО“. – В: Бадаланова, Флорентина (съст.). *Фолклорен еротикон*. Т.1. София: Импресарско-Издателска къща, 1993, 71–83.
- БЕР 1995, 1996:** Съст. Вл. Георгиев и др. *Български етимологичен речник*. София: „Проф. Марин Дринов“, Т.4, 1995; Т.5, 1996.
- БНТ 1963:** *Българско народно творчество в 12 тома*. Т.12. София: Български писател, 1963.
- БТР 1996:** Андрейчин, Любомир и др. *Български тълковен речник*. 4.изд. Допълнено и преработено от Димитър Попов. София: Наука и изкуство, 1996.
- Казандзакис 1980:** Казандзакис, Никос. *Алексис Зорбас*. София: Народна култура, 1980.
- Мичева-Пейчева 2007:** Мичева-Пейчева, Калина. Етнокултурната семантика на „чист“ в новобългарските дамаскини. – *Българска реч*, 13/2007, № 2, 98–105.
- Николова 1999:** Николова, Ваня. *Плитка на нивата. Български обичаи при отглеждане на житните култури*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999.
- Berger 1993:** Berger, Klaus. *Manna, Mehl und Sauerteig. Korn und Brot im Alltag der frühen Christen*. Stuttgart: Quell, 1993.
- Detienne 2000:** Detienne, Marcel. *Die Adonis-Gärten. Gewürze und Düfte in der griechischen Mythologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000.
- Eliade 1997:** Eliade, Mircea. *Das Mysterium der Wiedergeburt*. Frankfurt am Main, Leipzig: Insel Verlag, 1997.
- Fjalor 1980:** *Fjalor i gjuhës s sotme shqipe*. Tiranë, 1980.
- Gera 2003:** Gera, Deborah Levine. *Ancient Greek Ideas on Speech, Language, and Civilization*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2003.
- Grimm 1996:** Grimm, Veronika E. *From feasting to fasting, the evolution of a sin. Attitudes to food in late antiquity*. London, New York, Routledge, 1996.
- Heimerl 2003:** Heimerl, Theresia. *Das Wort gewordene Fleisch. Die Textualisierung des Körpers in Patristik, Gnosis und Manichäismus*. Frankfurt am Main et al: Lang, 2003.
- Lévi-Strauss 1965:** Lévi-Strauss, Claude. Le Triangle culinaire. – *L'arc* 26, 1965, 19–22.
- Meraklis 1991:** Meraklis, Michael. Das Diptychon Essen – Körper bei den Griechen. Eine philologisch-soziologische Betrachtung. – In: *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker*: Beiträge zur Tagung vom 19.–24. November 1989 in Hamburg. Hrsg. von Dagmar Burkhart. (Osteuropa-Institut der FU Berlin, Balkanologische Veröffentlichungen, hrsg. Von Norbert Reiter, Bd.19. Berlin, 1991).
- Müller 2003:** Müller, Klaus E. *Nektar und Ambrosia. Kleine Ethnologie des Essens und Trinkens*. München: Beck, 2003.
- Papahagi 1974:** Papahagi, Tache. *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. București, 1974.
- Schulze 2002:** Schulze, Christian. Vegetarismus. – In: *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Hrsg. Hubert Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2002.
- Teuteberg 1993:** Teuteberg, Hans Jürgen. Prolegomena zu einer Kulturpsychologie des Geschmacks. – In: Wierlacher, Alois, G. Neumann und Hans Jürgen Teuteberg (Hrsg.). *Kulturthema Essen. Ansichten und Problemfelder*. Berlin: Akademie-Verlag, 1993, 103–136.

Лютите подправки (чесън, лук, пипер) – аспекти на материалната и духовната култура на Балканите

Мая Александрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
maya@flora-bg.net

The paper studies the hot spices onion, garlic, pepper, and paprika, and traces the way they appeared on the Balkans and they are used by the Balkan people. Besides the emergence and the spread of the names of those spices, the paper compares their use in the kitchen, in the folk medicine, in the beliefs and the magical practices of Homo balcanicus.

Темата за храната и храненето е свързана с митологичното структуриране на света като природа и култура. Част от човешката култура е начинът, по който се храним, и свързаната с него употреба на подправки.

Какво представляват подправките? Подправките са естествени, трайни или направени трайни части от растения (цветове, плодове, кори и др.), които по характерен начин въздействат върху вкуса и обонянието. Всички те са лекарствени растения – билки. Могат да бъдат класифицирани и да се подредят според следните критерии:

– Същински подправки с различен произход:

1. Източни подправки;
2. Подправки от американския континент;
3. Подправки от Средиземноморието и Южна Европа.

– В друга група могат да бъдат отделени растения на границата между подправките и зеленчуците: различните видове лук и чесън.

Храната и употребяваните с нея подправки са свързани с определени етноси. Балканската кухня е специфична, относително затворена кулинария, съответстваща на определен културен кръг. Териториално тя е част от Европа, но се отличава с особеностите си, сред които е консумацията на лютивата храна (Steinke 1990: 24).

Тема на настоящия доклад са лютите подправки лук, чесън, черен пипер и червените люти пиперки.

Общото между чесъна, лука и пипера е лютият им вкус. Когато се консумира люта храна, естествената реакция на човешкия организъм е отделянето на топлина. Затова в много езици думата *лют* означава и *горещ*: англ. *hot*; нем. *heiss*, но и *scharf* ‘остър’, нидерл. *heet*, рум. *fierbinte*, *cald*, фр. *chaud*, алб. *pxehtë*, гр. *καυτό*, срхр. *врућ* / *вруџ*, рус. *горячий*, пол. *gorący*, чеш. *horký*.

Думата *лют* < праслав. **ljutъ* < ие. **leu-* ‘отрязвам, отделям’ (БЕР 1986: 583). Заета е в рум. *iute* ‘лют, бърз, чевръст; буен, груб, необуздан’; глаголтът *a iuți, iuțesc* означава ‘ускорявам; правя по-бърз, по-жив’ (БЕР 1986: 584). Сред многобройните значения на думата се открояват *лют, -а* (месец, студ, зима), пол. *Luty*, укр. *Лютий* ‘месец февруари’; *лют, -а, – и* (човек, рана, клетви).

Известен факт е, че народите, живеещи в по-топъл климат, употребяват и повече люти подправки. Това е съвсем естествено и е доказано статистически

– лютите съставки в храната неутрализират болестотворните микроорганизми, които се развиват по-бързо в тропическите страни (Интернет: 2014а).

В наши дни лютите подправки чесън, лук, черен пипер и пиперки се използват интензивно в кухнята на балканските народи.

Лукът и чесънът са на границата между подправките и зеленчуците. В някои рецепти те се използват като подправка, докато в други лукът като зеленчук добавя хранителни вещества и обем на ястията.

Хората са употребявали **лук** твърде отдавна, вероятно още от пещерния живот, като първоначално са били използвани дивите лукове, от които в България се наброяват 29 вида (Странски 1963: 8). **Чесънът** е най-лютото измежду луковичните растения. Преди повече от 6000 години народите от поречието на реките Нил и Ганг са използвали чесъна за храна, подправка и лечебно средство. В историята има много доказателства за употребата на чесън в древен Египет, Китай, древна Гърция и Рим. Чесънът е бил любима храна на траките. Племето карпиди, което населявало днешна Бесарабия, е отглеждало чесън (Кацаров 1931: 18).

Наименования на лука:

Праслав. **lukъ* се смята за заемка от прагерм. **lauka-* (БЕР 1986: 497).

Бълг. *Кромид* е заемка от гр. *Κρεμμύδι*; думата съществува и в санскрит: *krimighna* [कृमिघ्नः];

кромид е старо наименование на лука и чесъна, което е регистрирано в келт., прагерм. и балтослав. < ие. **qremus-*, **qromus-*, **qermus-* (Frisk 1965: 24).

В романските езици наименованията на лука произхождат от късния латински: *sepa* ‘лук’ и неговата диминутивна форма *sepula*:

ит.: *cipolla*;

прованс.: *cebo*;

рум.: *ceapă*;

сравни и алб.: *qepë*.

В нем. *Zwiebel* също е от този произход; близко звучащото числително име *zwei* ‘две’ е съвпадение.

Вероятно заемки от нем. са: ест. *sibul*, фин. *sipuli*, словаш. *cibuľa*, идиш: *tsibele* [צײַבעלע], укр. *цибуля*.

Фр. *oignon*, англ. *onion* и нидерл. *ui* < късния лат. *unio*, което вероятно има връзка с *unus* може би заради единичната, с правилна форма луковица, която е различна от множеството скилидки на чесъна;

Траките са употребявали много кромид. При сватбата на Ификрит с дъщерята на тракийския цар Котис (около 353 г. пр. Хр.) между подаръците за младоженците се споменава и яма, дълбока 12 лакти, пълна с кромид (Кацаров 1931: 78).

Наименования на чесъна:

В славянските езици наименованията на чесъна са свързани със способността му да се дели на части: чеш. *česnek*; словен. *česen*; пол. *czosnek*; укр. *часник*; рус. *чеснок*; праславян. **česnъ* < *česati* ‘сресвам, бера, разделям’, свързва се със срвиснем. *klieben* ‘разделям’ и се отнася до възможността за разделяне на луковичата на скилидки (Vasmer 1958: 330).

Рум. *usturoi*. < лат. *ustulo* ‘изгарям’ и се свързва с парливия вкус на растението. Лексемата се смята за структурна калка по старобългарски: (*ai*) *usturoi* по *чеснов лук* от стб. *чѣсати* (Rušcariu 1976: 280). *Ai* от лат. *alium* е съхранено в западни дакорумънски говори. В съвременните романски езици лексемата е от същия произход: фр. *ail*, исп. *ajo*, итал. *aglio*.

Рум. *usturoi*. < лат. *ustulo* ‘изгарям’ и се свързва с парливия вкус на растението. Лексемата се смята за структурна калка по старобългарски: (*ai*) *usturoi* по *чеснов лук* от стб. *чѣсати* (Rušcariu 1976: 280). *Ai* от лат. *alium* е съхранено в западни дакорумънски говори. В съвременните романски езици лексемата е от същия произход: фр. *ail*, исп. *ajo*, итал. *aglio*.

Гр. *скóрдо*, стгр. *скóрдоѡв*. Приликата с алб. *hurdhë* е забелязана още от Йокл и Кречмер. Свързва се със *sqer-d-* ‘режа’ с нарязаните, разделени части на луковичата (Frisk 1965: 738).

Бълг. *скилида* (с варианти *скелида*, *скилидка*, *скалуда* и др.), ‘отделна глава на чесън, ядка на орех’ (БЕР 2002) < гр. *σκελίδα* < от стгр. *σκελος* ‘бедро, бутче, крак’. Вероятно има връзка със *ствиснем*. *scelah* ‘крив, изкривен, покривен’ < прагерм. **skél-ha-*, – *gá-* < ие. *sqel-ko-* (Frisk 1965: 723–724).

Лукът и чесънът взимат извънредно голямо участие в нашите народни обичаи. В българската къща между гозбите на Бъдни вечер слагат обикновените постни гозби: фасул, зеле, ориз, леща, кромид и чесън. Според народните предания, преди да се яде, червеният **лук**, или кромидът, трябва да се разреже на кръст, защото бил казал: „Който ме ядат, ако не ме разрежат на кръст, ще им докарам болки, ако ли ме разрежат – 90 болки ще пропъдя“ (Маринов 1914: 53). Според народната метеорология вечерта срещу Васильовден слагат в 12 люспи червен лук по равно количество сол. Всяка люспа предварително е наречена на един месец. На другата сутрин гледат в която люспа солта се е стопила, този месец ще бъде дъждовен или кишав, а в която не се е стопила – сух (Маринов 1914: 336).

Гр.

Известна е силата на **чесъна** като мощен природен антибиотик. Той се употребява широко в народната медицина. Приписва му се изключително голяма апотропейна сила, свързана със специфичната му остра миризма и реалните му качества. Според българските народни вярвания той се употребява против всяка болест, но е особено важен през „мръсните дни“ – от Бъдни вечер до Водици.

Най-често чесън се използва срещу уроки – скилидки чесън се връзват на плитките на момите, на кърпата на родилката до 40-ия ден след раждането, на шапката на новороденото, на малки кончета, агнета, на кошерите с пчели. Не само в България, но и сред другите балкански народи, чесънът е едно от апотропейните средства с най-широко приложение (Бело, Бело, Кърпачев 2005: 222). В **Албания** за предпазване се правят различни амулети, които представляват вързани в кърпичка различни неща: коричка хляб, сол, чесън, сланутък (нахут), парченца от метла и др.

Албанците, за които чесънът също е апотропей, ако се случи някой да похвали дете или животно, плюят по похваления, който е застрашен от уроки, и казват „чесън“. В Албания чесънът най-често се използва като предпазно средство против лоши очи. Съществата, подобни на вещици, *shtrigas*, също могат да бъдат отблъсквани с чесън или пък ако се вгради кукла в строежа на къщата (Интернет: 2014б).

В Румъния:

Румънците слагат вечер чесън на прозореца, за да не влиза у дома никаква болест. Те носят чесън в пояса, на шапката по време на Русалиите, за да ги пази от агресията на лошите женски митични същества *iele*. Бабите и врачките учат хората да носят три скилидки чесън в торбичка, или на пояса, за да не ги нападат *iele* (Evseev 1997: 184). Чесънът е най-добрият амулет. Скилидка чесън се поставя във възелче от червена панделка, или просто се окачва на връвчица и се поставя на шията или на шапчицата на детето. При румънците в Буковина, когато някой се прозява, и го е страх, че е урочасан, казва: *Usturoi între ochi, să nu mă deochi*. ‘Чесън между очите, да не ме урочасаш!’

В Гърция:

И в суеверията на гърците лошите очи могат да бъдат неутрализирани с чесън. В редки случаи, когато една скилидка порасне като цяла глава чесън (неразделена на отделни скилидки), се смята, че това е най-доброто предпазно средство против уроки. За тези, които не могат да понесат миризмата на чесън, има алтернатива. Когато получават комплимент, те трябва да казват *Skórdo!* ‘чесън’ почти без глас и да плюят три пъти върху собствените си лице. Ако пък са близки с правещия комплимент, то той трябва да напълне събеседника си (Интернет: 2014в). Против уроки в Гърция се казва: *skórdo! skórda! skórda sta mátia sov!* (букв. ‘чесън’, мн. ч. ‘чесън в очите ти’).

По същия начин се пазят италианците от уроки, викайки *aglio*.

И в Силезия се казва *Knoblauch!*, когато се хвали дете.

В Германия е съществувало поверие, че ако се изнесе чесън от къщата (на някоя места и сол), изнася се и щастието (HdA 1932–1933: 3).

Черният пипер, наричан още „царят на подправките“, е най-важната, най-известната и най-широко използваната подправка. Произхожда от югозападното крайбрежие на Индия, където е отглеждан като културно растение от хилядолетия. Разпространява се в Европа благодарение на древните гръцки търговци и мореплаватели, които пренасят растението заедно със санскритското му наименование *pīpālī*. Названието преминава от гръцкия в латински – съответно от *pepēri* в *peper*, като и в двата езика означава черен, а не дълъг пипер. Нямаме сведения за разпространението и употребата на черния пипер на Балканите през античността и средните векове. Можем само да предпологаме, че подправката е била позната на римските завоеватели и евентуално е употребявана от тях. В периода на Възраждането пиперът навлиза отново на Балканите от Османската империя, като посоката на разпространение е от юг на север – северозапад.

Силното въздействие на подправката предизвиква асоциации с насилие, яд, разваляне и др.

В българския и румънския съществува изразът *a avea piper pe limbă* ‘има пиперлив език’. Крадецът има ‘пиперени’ ръце: *a avea mîini piperate*, а вицовете и песните със сексуален подтекст също са ‘пиперени’: *cîntece piperate*.

Пиперът участва в един специфичен за Югоизточна Европа мотив в народните приказки (в типа за граховия син). В различните варианти на приказките жената носи под колана си, на гърдите си, или опитва пиперено зърно, като след това ражда герой.

Лютият червен пипер, който се получава от стритите червени чили чушки, е другата люта подправка, употребявана на Балканите.

Пиперките стават известни на света благодарение на няколкото пътешествия на Христофор Колумб. Първите семена от червени пиперки са донесени от корабния лекар д-р Диего Алварес Чанка, който ги подарил на кралица Изабела и от когото са първите писмени описания на пиперките (Хайнерман 2004: 331).

Названията на подправката са аналогични във всички балкански езици и следват турски и гръцки модел: *kirmizi biber*, то *κόκκινο πιπέρι*: бълг. червен пипер; рум. *pipera roșu*, алб. *pipër, biber i kuq*, срхр. *црвена наприка / crven papar*.

За широкото разпространение на растението при сърби и хървати свидетелстват изрази от разговорния сръбски и хърватски език: *Ljut kao paprika* ‘човек, който се ядосва бързо’ или *crven kao paprika* ‘яркочервен’. Подобни изрази съществуват в гръцкия и в албанския: *U bë spec* = ‘εγίνε πιπεριά στο πρόσωπο ‘почервеня като пипер’ (FFB 1999: 277). На български език се казва „почервеня като домати“.

В повечето европейски езици наименованието на пипера се извежда от *Piper nigrum* (името на черния пипер), което идва от санскрит *pippali* [पिप्पलि, पिप्पली]. Оттам произхождат гръцкото *πιπέρι* и латинското *pipera*, които някога променили значението си от дълъг на черен пипер. Имената на двете растения *Capsicum annuum* и *Piper nigrum* често са обърквани във времената след откриването на Америка.

В някои езици плодовете на растението *Capsicum annuum* – червените пиперки – се наричат ‘сладък пипер’, например в англ. *sweet pepper*, исп. *pimiento dulce*, фр. *piment doux*, араб. *fulful halu* [فلفل حلو].

В други езици с наименованието ‘червен пипер’ се означават изсушените и смлени плодове на растението, т.е. подправката: бълг. червен пипер, тур. *kirmizi biber* и др. Това често води до обърквания, тъй като в множеството други езици така се означават самите плодове на растението.

Други английски наименования са според формата на плодовете: *bell pepper* (с форма на камбана) и *pod pepper* (с форма на шушулка). В английския език с формата за мн. ч. *peppers* се означават различните видове сладки или люти чушки и никога стритият пипер!

На румънски с *boia* се назовава само подправката червен пипер, а не растението, което се нарича *ardei*.

Латинското наименование *pipera* се заема в църклав. *като пьпърь*, > срхр. *папар / papar*, словен. *peper, p̣ṛp̣ar, poper*, струс. *пъпърь*, рус. *перец*, укр. *перець*, чеш. *pepř*, словаш. *piepor*, пол. *pieprz* (БЕР: 1999).

В българския език *чушка* е общо название на зеленчуков плод – чушки от зелен фасул, грах, пипер и др. Но най-често така се именуват плодовете на растението *Capsicum*, независимо от размера, цвета (червен, жълт или зелен цвят – в зависимост от сорта и степента на узряване) и вкусовите качества.

Чюшка ‘месната дългнеста торбичка при някои растения, в която се намира семето’, може да се нарича още *чючюлка, шишарка, какалашка, капичка, струк, стручок* (Геров 1978: 569). Ст. Младенов свързва чюшка с чушулка и шушулка, което е производно от *чушка* (Младенов 1941: 690, 696).

Чешуя, съществувало в струс. и стбълг. като *čēšija*, означава ‘люспа’, ‘кора на орех’ и е свързано с *чесаць*, както и с бълг. *чешулка* (Vasmer 1958: 335).

Чушките са символ на плодородието в сватбената обредност при българи и румънци. След венчавката мъжете, роднини на младоженеца, изпълняват ритуален танц за плодovitост, при който имитират засаждането на пиперките. Сватбеното хоро, което включва движения, онагледяващи копаене и садене на пипер, се нарича още „тос-пипер“. И обичаят, и песента, и хорото имат различни вариации и се изпълняват във всички краища на България (Вакарелски 2007: 449)¹.

Червените чушки частично приемат символиката на черния пипер – в някои сръбски народни приказки (от типа убиец на дракони) героят е *Paprika-Janče*, който се явява на мястото на Биберак (Schubert 1992: 117).

При сърбите червените чушки имат апотропейни функции: при младата майка се провисва венец от чушки, глава чесън и пръстен, за да се предпази новороденото от уроки, от вещици и други зли духове. Този обичай се наблюдава и при сватбата, при влизането на младоженците в новия дом (Schubert 1992: 117).

В румънската и в югоизточноевропейската народна митология и символика значение се отдава не на черния, а на червения пипер (чушка) с неговата конична форма и цвят на кръв. Той се появява като фалически символ и като атрибут на бога в основния индоевропейски мит за битката на героя с хтонично животно. Асоциирането с небесния огън се обяснява с лютивината на пипера (в рум. *ardei* ‘чушка’ идва от *a arde* ‘горя, изгарям’), а намесването му в магическото предизвикване на дъжд се дължи на парадоксална логика, специфична за митопоетичното мислене: жаждата (сухотата), предизвикана от лютивината на чушката, изисква да бъде утолена с вода (дъжд) (Evseev 1997: 371). Еротичният символизъм на това растение, връзката му с хтоничния и небесния огън, е видна и в румънския обичай да се поставя на снежния човек чушка за нос. Целият обред е имал някога магически характер и е бил предназначен да се ускори „смъртта“ на персонаж, който въплъщава зимата, така че чрез неговото стопяване да се ускори идването на пролетта. Значението на еротичен стимулант, който притежава това растение, се разкрива и от името *Piperul* (*Chiperiul*), което носи един ритуален танц на сватба, както и жизнерадостната мелодия, на която се играе този танц.

Румънските изрази *cu piper* ‘леко неприлично, на майтап’, *a da cui va cu piper pe la nas* ‘ядосвам някого’, показват растението като динамичен, съживителен елемент, но разкриват и използването му в някои магически практики със зловредни намерения. В румънския език съществуват доста фразеологизми, включващи в структурата си названието на червения пипер:

A avea piper pe limbă ‘говоря злобно, саркастично, букв. имам пипер на езика’;

A face cu sare și cu piper ‘накарвам се хубаво, насолявам някого, букв. правя със сол и пипер’;

Parcă ar fi plouat cu piper între ei ‘сякаш са се скарали лошо, букв. сякаш е валил пипер помежду им’;

A avea mîini piperate ‘обича да краде, букв. има крадливи ръце’;

¹ Според нас Хр. Вакарелски е допуснал грешка, като свързва „тос-пипер“ с черния пипер. Става въпрос за засаждане и копаене на червените чушки.

Sărat și piperat ‘много лош, злобен, букв. посолен и посипан с пипер’ (DLR 1974: 621–622).

Изсипването на пипер на масата е било знак за свада или бой, а ако някой искал да внесе раздор в някое семейство, трябвало да посипе пипер в двора на съответния дом.

Употребата на лютите подправки показва много съответствия – не само в бита и кухнята, но и в народната медицина, в магическите практики и вярванията на балканските народи. Особено силно впечатление прави използването на чесън като апотропейно средство. (Единствената разлика, която успяхме да намерим, е, че само в България изричането на думата „чесън“ няма сила за изгонване на зли същества или предпазване от уроки.) Разбира се, не бива да се забравя, че люти подправки се употребяват и от други европейски народи, но по наше мнение, по-честото използване на лютото в кухнята води и до по-засилена употреба и в народната медицина, и в обредно-магическите действия на *homo balcanicus*.

Библиография

- БЕР 1986:** *Български етимологичен речник*. Т. 3. С., 1986.
- БЕР 1999:** *Български етимологичен речник*. Т. 5. С., 1999.
- БЕР 2002:** *Български етимологичен речник*. Т. 6. С., 2002.
- Българска митология. Енциклопедичен речник*. София, 2006.
- Бело, Бело, Кърпачев 2005:** Бело, Д., Р. Бело, Вл. Кърпачев. Представи за злите сили в Югоизточна Албания. – В: *Между ангели и демони*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2005.
- Вакарелски 2007:** Вакарелски, Хр. *Етнография на България*. София, 2007.
- Геров 1978:** Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 5. София, 1978.
- Дочев 2008:** Дочев, С. *Отглеждане и използване на подправки*. София, 2008.
- Интернет: 2014a http://news.nationalgeographic.com/news/2005/11/spicy_medicine_2.html, 20.05.2014.
- Интернет: 2014b <http://en.wikipedia.org/wiki/Shtriga>, 20.05.2014.
- Интернет: 2014в <http://www.faliraki-info.com/susie/superstitions/greek-traditions.htm>, 20.05.2014.
- Кацаров 1931:** Кацаров, Г. Антични известия за р. Марица. – В: *Сборник в чест на Пловдивския митрополит Максим*. София, 1931.
- Маринов 1914:** Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. – В: *Сборник за народни умотворения и народопис*, 28/1914.
- Маркова 2011:** Маркова, М. *Храна и хранене: между природа и култура*. София, 2011.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство Хр. Г. Данов, 1941.
- Радева 1983:** Радева, Л. Храна и хранене. – В: *Етнография на България*. Т. II. София, 1983, 288–299.
- РСКНЈ 1959:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига I. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959.
- Странски 1963:** Странски, И. *Диви и културни растения в България*. София, 1963.
- Хайнерман 2004:** Хайнерман, Дж. *Плодове и зеленчуци*. София, 2004.
- DLR 1974:** *Dicționarul limbii române*. Tomul VIII, Partea A 2-A, Litera P. București, 1974.
- Evseev 1997:** Evseev, Ivan. *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara, 1997.

- FFB 1999:** *Fjalor Frazheologjik Ballkanik*. Tiranë: Dituria, 1999.
- Frisk 1965:** Frisk, H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Band II. Heidelberg, 1965.
- HdA 1932–1933:** *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band V. Berlin und Leipzig, 1932–1933.
- Puşcariu 1976:** Puşcariu, S. *Limba română. Privire generală*. Bucureşti: Minerva, 1976.
- Schubert 1992:** Schubert, G. „Pfeffer“ und „Paprika“ im Südosten Europas. Eine Sprach- und kulturhistorische Betrachtung. – *Zeitschrift für Balkanologie*, 28/1992, S. 109.
- Steinke 1990:** Steinke, K. Die Türken und die Balkanküche. – In: *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker*. Berlin, Wiesbaden, 1990.
- Vasmer 1958:** Vasmer, M. *Russisches ethymologisches Wörterbuch*. Band III. Heidelberg, 1958.

Ethnolinguistic Phenomenon in Terms of Comparative Proverbs in English, Albanian and Greek

Evis Celo

University of Vlora "Ismail Qemali", Albania

evis.celo8@gmail.com

Етнолингвистичните особености на пословиците и поговорките в английски, албански и гръцки представляват интересна и трудна област за изследване на културите и интеграцията на всеки един етнос в по-голяма общност – на Балканите, в Европа и т.н. В настоящата статия пословиците и поговорките се разглеждат като отражение на философията, мъдростта и естетическото съзнание на носителите на един език. Пословиците и поговорките съответстват на времето, обстановката и конкретните условия и дават представа за истинските психологически особености на различните народи. Важно е да се отбележи, че интересът към този вид народно творчество датира от стари времена, тъй като те служат като източник за предаване на идеи, за получаване на информация и за достъп до историята на съответните народи от всички които се интересуват от това.

Key words: *tradition of people; living experience; proverb approach; socio-linguistic purposes*

1. The existences and the living of the proverbs.

The existence and livelihood of proverbs, as well as other types of oral minatural literature and the folklore as a whole is highly dependent on context. Without it there can't be perceived their function, their full understanding and their strong syncretic utilitarian character. The birth of revival, cultivation and livelihood of their operation is necessary to be present, at least two people: the one who says and he who the proverb is said. It is spoken in the context of a conversation between the participants prior to any assembly or in any feast or mort. They are part of and may be the end of a story, an anecdote, a legend, a fable or any other type of threaded narrative or oral literature. Hence the following proverb, implied speaker, and the case in which it is said. Therefore the situational and problematic properties are proved through proverb. Popular vigilance, eg the proverb says: *Ujëf fle, hasmi s'fle*; while martial spirit in the proverbs: *Gjarprit shtypi kokën; Për armiknë – barutin thatë* (Zihni 1959: 48).

For proverbs in Ancient Greece has been widespread term *gnoma*, where as the collections of proverbs, called *gnomology*. Both terms are out of date. In the terminology of Latin proverbs are called *proverbium*, *difteria*, *adagium*, *adagia* dhe *sentencium* (Kekez 1984: 13; Kekez 1986: 10–11) In the chronological history of Ancient Greek the term *gnoma*, for example, quickly became obsolete, because the term was replaced with Latin *proverba* or *sententia*. These two terms, used in parallel throughout the later Middle Ages until today, but with a difference that under the influence of ecclesiastical literature, the term *proverb* prevailed over the term *sentencia*. Thus the term *proverb*, which at first ticked literary forms of oral literature, while *sentenca* ticked the written

traditions, after the Middle Ages and later in the XVIIIth – XXth century – inside itself it began to include aphorisms and sayings (*sentenca*), as is the case with *biblical proverbs of Solomon*.

The reasons why it happens so are simple: on one side it is felt the impact of church literature and on the other side the studies on the field of linguistics. For the latter, *eg proverbs*, in semiotic terms, do not present any radical difference of aphorisms or sayings, because it is considered semantically complete sentences; whereas oral literature is huge difference, because *proverbs*, as stated above context hide behind, ie. a tale, legend, plot, anecdote or song (lyric or epic), in context of which is used and as a result of which is realized. Many proverbs have their origins to popular beliefs, the religion, the fairy tales. The proverb *Miun s'e nxinte vërra, hiqte dhe kunguj pas* (Mouse alder do not have room, lift and zucchini after) regards to popular fables, while the proverb *S'a' ngushtë nieri deri n'ditë të vorrit* (As anyone close to the erecting day) is found in epic verse (Zihni 1959: 49).

This happens even for well-known fact that church literature, along medieval period, trying to affirm the new faith made the principle of distinction devaluation of styles. Among the measures taken, the first step was a compromise between the two codes of artistic communication word: *obedience in listening* and *reading* (Neziri 2006: 106–108). This was reflected in the level of its creation: *oral* and *written*. Thus religious literature, being created by models in written literature, during the Middle Ages and later, as even today, holy scripture (*Christ wrote with his finger in the desert*. Curtis affirmed *obedience of listening*, because spreads through the mouth, according legal spread of functioning forms of oral literature (Curtius 1972: 326).

2. National and international character

National and international character of proverbs, as well as the comparative method has driven tales, proverbs to be considered and explained in monogenetical way, i.e. they are deemed to be transferred from one population to another population. They have been observed more consistent by international motifs in thematic, compositional structure – eloquent style, and in function of their semantic meaning. Comparative method with Geographic – historical method explains the migration of so called *archetypes*. According to the teachings of these primal forms (preform/archetypes) were born at a certain point on earth and from there, they migrated throughout history in different countries of the world. So, historically and geographically is transferred from one nation to another, so it posed many meeting points. When we face this view with poligenetical one, we gain the opposite knowledge. The comparative method, e.g. no earlier than the examples which have historically conjunction with our events, circumstances or our sociological states (Kekez 1986: 46).

Comparative method has analyzed that material, which through history has been more graphically explored and who was closest to foreign cultures, unlike other material that has remained conservative in rural indoor. Indeed, comparative method has left out of communication all those examples that have not been poured in common source, as utilitarian interpretation has affirmed not only comparative educational units outside this paremiological view and remained the most successful poetic opus (Kekez 1986: 47). So, in every nation proverbs have existed, which

semantically are incomparable and are regularly successful examples, which the method of comparativism hasn't taken into account. Intercultural contacts in this respect among the people making the award, according to a new study *intercultural theory*, then the *theory of Intertext* of historical ancient *geographical theory*, known in the 18th century, as in the theory of monogenesis is explained in different ways. Among them are three most important factors:

- (a) the influx of population (b) living in the neighborhood (c) translation

4. Antiquity and origin of proverbs

Paramiology studies about the antiquity and origin of proverbs has developed different views. The traditional approach, roughly, can be described as historical comparative one. Paramiologist with the help of certain linguistic forms are trying to determine the genealogy of proverbs, sayings or frazeological oversorurced and the oldest forms can determine the geographic origin and migration paths from one nation to another (Permjakov 1997: 122–124). Thus, the Albanian proverbs, where we find many elements of different historical periods, we identify them with the rulers, who paraded in the history of the Albanian people during centuries.

In their present form, sometimes even inside encounter traces of the Hellenistic, Roman and Byzantine, then the Ottoman period. The three first reigns are not newer than the fifteenth century, but the earliest than the establishment of this rule, the time when the Albanian people life began to penetrate elements of Ottoman rule, which among Albanians is decided after this century. Of this nature are proverbs that seized the beliefs topics, as Christian faith, as well as those where Islam has left its mark. From a careful comparison done between Albanian proverbs and Arbëresh of Italy, Arvanites of Greece, we will find things in common and we can conclude that the age of some of our proverbs come before XIV-XV. Birth roots of proverbs, in some cases coincide with the birth of fables, legends and anecdotes of other types of oral literature are difficult to determine the origin of their creation (Berisha 1997: 261).

Proverbs and their origins have been recognized through the Middle East with the great Book of Proverb. This has caused controversy among Bible believers and pagans. The believers insist in divine oneness, but this does not mean that everything really true is unique, because the idea of situational relativity is unknown (Ecclesiastes 2009: 74).

On the other hand Solomon, son of David, king of Israel (Iki 1993: 1–15), said, to have created 3,000 proverbs. According to kings, he carried the proverbs in his songs, which contain within of about 1,000 proverbs. Obviously, he was not the source of the collection, but the source of the distribution of course!

*“The Fear of Lord is the beginning of knowledge,
But fools despise freedom and instruction”*

*“ Frika e Zotit është fillimi i dijes,
Por budallenjtë përçmojnë diturinë dhe drejtimin ”.*

“ Ο φόβος του Θεού είναι η αρχή της γνώσης, αλλά οι ανόητοι περιφρορούν τη σοφία και την κατεύθυνση ” Evidently, Solomon, many of them gathered from other sources. He is regarded editor and author of some of them. He is described credible merit as the first one dealt with the collection and codification of proverbs. Researchers, like Thirtle and any other questioned the authorship of Solomon, considering that the

proverbs were learned from his teacher. According to Thirtle, the book has a pronoun changes from its second to its third. Therefore, in the third person singular proverbs were redacted by Solomon: for the significance of *If you don't take care of small problems, they eventually get bigger*, the proverbs below follow

- o Γιά το καρφί έχασε το πέταλο.
- o For (because of) the nail he lost the horseshoe.
- o Οι ψυχές όλων των ανδρών είναι αθάνατες, αλλά οι ψυχές των δίκαιων είναι αθάνατες και θεϊκές .Σωκράτης
- o All men's souls are immortal, but the souls of the righteous are immortal and divine. Socrates

The purpose of traditional proverb expressivity, based on the scalable tracking, in ancient sources, is trying to determine the origin and meaning of the last of a linguistic form. Thus, e.g Taylor, in the first chapter of his book *The Proverb*, which deals with the origins of proverbs, although it is aware that it is impossible to determine accurately and precisely the origin and way of birth of any proverb, he although tries to prove any of their resources.

For example, the proverb When in Rome, Do As the Romans: *Sipas vendit dhe kuvendi* According to the country and the assembly (in a translation of the word to have fjalshëm = In Rome Act like Roman= *Në Romë, sillu si romak*) he matches it with the hypothetical anecdote of the conversation between St. Ambrose and St. Augustine, who noted that the Romans did not fast on the day when he used to fast in Milan. For this was asked St. Ambrose. This corresponds to:

"When I am here, I do not fast on the Sabbath; when i am at Rome, I fast on the Sabbath. To whatever church you come, observe its practice, if you do not wish to suffer or to create a scandal":

Kur jam këtu, nuk agjëroj te Sabati, kur jam në Romë agjëroj. Cilëdo kishe që t'i përkasësh, bindju zakoneve të saj, nëse nuk dëshiron të kesh vuajtje ose të nxitësh skandale:

Όταν είμαι εδώ δεν νηστεύω στον Sabath , όταν είμαι στη Ρώμη νυστεύω. Σε οποιαδήποτε εκκλησία ανήκεις παρατήρησε την πρακτική της εαν δεν θες να υποφέρει ή να δημιουργεις σκάνδαλο.

By these examples, we find among the various European ancestry only preserved ancient or medieval. Indeed, despite the existence of autonomous and native proverbs, can not be denied that a large number of proverbs are borrowed from various sources, which by translation are widespread in various European languages. Homer, Socrates, Plato, Sophocles, Aristophanes, Aeschylus, Euripides and many other writers and thinkers of the ancient Hellenic in their works included proverbs. Same happened Plauti Roman writers, Terenci, Cicero, Horace (Mieder 2008: 121–123). The origin of proverbs is very difficult to determine due to the fact that whenever used (applied) they gain new understanding of the function. That is, thanks to the practical function, adapting to new circumstances bringing important information to follow vertical progress as formulative opinion, as well as the perception of formulative shapes through different historical periods.

From antiquity is thought, proverbs that show man experience gained at war with nature are among the oldest and are created at all times. Such are the proverbs, dealing with the seasons, weather and natural phenomena for which are interested in farms, as

well as livestock. For example: *Prill e mbill; Maj e mos praj; E ftohtë e prillit, uria e korrikut; Gusht e gunë; Dimri me dimër do të dalë;* (Zihni S. 1959:48) Some of the proverbs that describe the man, his behavior and findings, compositional construction are often inconsistent with each other, because they pronounce controversial semantic meanings. e.g:

a. *Look before you leap vs He who hesitates is lost:*
Hapi sytë para se të biesh kundër Ai që heziton është i humbur;

a. *Όποιος βιάζεται σκοντάφτει vs Αυτός που δισταζει χανει*

b. *A man gets no more than he pays for vs The best thing in life are free:*

Njeriu merr atë që paguan kundër Gjerat më të mira në jetë janë falas;

b. *Ότι δίνεις παίρνεις vs Τα καλύτερα στη ζωή είναι δωρεαν*

c. *Leave well enough alone vs Progress never stand still:*

Jeton mjaft mirë vetëm kundër Progresi nuk qëndron në vend;

c. *Ζει καλά αυτός που ζει μονος vs Η προοδος δεν μένει σταθερή*

A proverb like *Harro mushkë Valarenë, se Ali Pashën' e prenë* (Forget mule Valaren that Ali Pasha was cut) historically is well placed and can not be older than 1822, when Ali Pasha Tepelena was killed. (Zihni 1959: 50) To determine the age of proverbs, written literature can be useful to us and that gave life to some of their books or papers of past centuries. Thus, proverbs published by Frang Bardhi are at least older than the year 1635, because it should have a long time being established the proverb *Ku shkel turku, nuk mbin bar; ose Anëniku plak s'të bahet kurrë mik, edhe ndë t'u bafitë s'bahet i dëreitë* (Bardhi 1983: 209).

"Για τον εχθρό που φεύγει, φτιάξε χρυσό γεφύρι."

• "For the enemy that leaves, build a golden bridge."

• Enemy.

In contrast Greek proverbs by that times comes to the way of peace and communication :

"Από την πόλη έρχομαι, και στην κορφή Κανέλα."

• "I'm coming from town, and you are talking about the peak of Salamina island."

• A surrealist turn of phrase used to describe lack of communication.

4.1 World of thematic motifs of proverbs

World of thematic motifs of proverbs is very wide. It included all the pores of human life, as it intimate and family ones, as well as the social and historical, as livestock and agricultural life, as well as the professions. Reverence for the higher virtues mentioned frequently in Albanian proverbs such as: *Shtëpia e shqiptarit – e mikut dhe e shtegtarit* (Zihni 1959: 49).

A fairly large number of proverbs dealing with morality and honor to man, to work, love, wisdom, such as: *Puna e bën njerinë njeri* (Panajoti-Xhagolli 1983: 141) *Duhen mend, s'duhen kokë* (Zihni 1959: 48); *Kambëpërbaltja e buzpërmjaltja* (Panajoti-Xhagolli 1983: 125). Also, the development of crafts and trade brought its proverbs, as in the cases: *Kovaçi mashë bën e mashë s'ka; E lirë krypa në Durrës, po e ha qeraja e udhës; Në tregti, qari e zarari janë vllazën* (Zihni 1959: 48). Stylistically is imposed on metonymy, alliteration, onomatopoeia and other expressive means. They, as stated above, as they are independent and autonomous form, opportunity and miniature

cases, as are the integral part of a much greater the whole poetic one that express reflections of experience and their parabolic, said in today's terminology is global metaphor (Hamburger 1957: 13). Generalizations of general life situations and through artistic figure in proverbs are as evident as typical. For example: *Së keqes hapi derën: If anything can go wrong, it will; Peshku i madh e ha të voglin: Big fish eat little fish; Mos i bjer fatit me shkëlqim (Mos i bjer bukës me këmbë)* (Panajoti-Xhagolli 1983: 307); *Don't burn one's boot; Mos i shiko gunën, po punën: You can't tell a book by its cover; Frika ruan vreshtin: Care killed the cat.*

Like proverbs often operate the sayings, which from written literature pass easily to be popular. Many verses of Albanian national poet Naimi Frashërit have shaped proverb: *Punë, punë natë e ditë që të shohim pakëz dritë* (work-workmall day long to see a bit of light) Also Th. Mitko statement "*Duaj të të duan*" (Love to be loved) clearly comes from the Latin St Augustine in Latin (*Si vis amari, ama*).

Απο μακρὰ καὶ ἀγαπημένοι παρά ἀπο κοντὰ καὶ μαλωμένοι."

- "*From far away and beloved rather than close by and arguing.*"
- Better to live apart and get along than to live together and argue.

In such cases maxims have turn into popular proverbs. The function of proverbs in social life is versatile, but proverb having a general form of concrete, so it has the right to be used in different directions. It is this feature of generalization in proverbs, which enables use of the same proverb in different meanings. In this way, the figurative thought of the proverb widens the scope of its use in several respects.

Conclusions

By upward comparisons on proverbs we can say that in three languages English, Albanian and Greek, they appear as a literary genre in which the authentic judgments is pronounced and assessments of performances situations, which arise from the material and spiritual life, centuries of experience from practice and popular activity. They represent the wisdom and philosophy of the people, the thought of psychology, his conscience and artistic aesthetic. About reality and the perception they give comprehensive conclusions of findings, derived after an analysis of the synthesis and lifelong verification. As such they have many values and aim to prepare man to lead at work, in conversation, in his efforts as a citizen of a particular society. Such a connection of proverb with life, with the problems of the time, the environment and the concrete conditions of consciousness and real psychology of the country, proves to emphasize realistic sense of folklore in cultures of different countries (Panajoti-Xhagolli 1983: 162).

Bibliography

- Bardhi 1983:** Bardhi, F. *Fjalori latinisht-shqip*, Prishtinë, 1983.
- Berisha 1997:** Berisha, I. *Origjina e rinjohjes*. Prishtinë, 1997.
- Curtius 1972:** Curtius, E.R. *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb, 1972.
- Ecclesiastes 2009:** Ecclesiastes. *Predikuesit 12:09*. Tiranë: Shalom media, 2009.
- Hamburger 1984:** Hamburger, K. *Die Logik der Dichtung*. Stuttgart 1957.
- Kekez 1984:** Kekez, J. *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb, 1984.
- Iki 1993:** Iki, E. *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs*. Amsterdam, 1993.

- Josip 1986:** Josip, K. *Svaki je kamen da se kuca gradi*. Samobor, 1986.
- Mieder 2008:** Mieder, R. *Proverbs speak louder than words*. New York: Lang publishing, 2008.
- Panajoti-Xhagolli 1983:** Panajoti J., A. Xhagolli. *Funksioni komunikativ i fjalëve të urta*. Tiranë, 1983.
- Permjakov 1997:** Permjakov, S. *Proverbs in mind-theories of proverbs cognitions*. New York: Lawrence Erlbaum Associate, 1997.
- Zeqirja 2006:** Zeqirja, N. *Meshari i Buzukut*. Shkup: Logos – 5, 2006.
- Zihni 1959:** Zihni, S. *Proverbat: Historia e Letërsisë Shqipe*. I. Tiranë, 1959.

Етнолингвистични етюди в белетристиката на Любен Каравелов

Десислава Попова

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – Велико Търново

cheery_dessy@abv.bg

The presented study analyses several fictional novelettes and stories – „Bulgari ot staro vreme“ [„Old Time Bulgarians“], „Slava“, „Stana“, „Maminoto detentse“ [„Mommy's Boy“] and „Glavcho“, of the Bulgarian nineteenth-century writer Luben Karavelov. The texts give us valuable first hand information about the second half of the 19th century – the so called Revival period in Bulgarian history. The ethnolinguistic methods were used in order to classify in thematic groups the archaic words extracted from the five narratives. Thus, three thematic groups were formed: words that denominate positions in the Ottoman administration; words that mark crafts and professions; words for occupations and functions in the Bulgarian community. That is how a detailed picture of everyday life and male activity was created. These lines give us evidence that culture is not lost, but it is preserved on the pages of precious literary masterpieces and that it saves the information over the time.

Българското възраждане от втората и третата четвърт на XIX век ни разкрива богато разнообразие от литературни шедеври. Писмените текстове, които са създадени през този период, са връзката между българското самобитно фолклорно творчество и литературното дело на съвременните словотворци. В това историческо време се открояват имената на книжовници, писатели, публицисти, просветни и културни дейци като: П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, братя Миладинови, В. Друмев, Р. Жинзифов, Гр. Пърличев, **Л. Каравелов**, К. Шапкарев и Хр. Ботев.

Обект на тази научна статия са белетристичните текстове¹ с битова тематика на Любен Каравелов: „Българи от старо време“, „Слава“, „Стана“, „Мамино детенце“ и „Главчо“. Всеки един ред в прозаичното литературно наследство на коптивщия писател е огледало на едно отминало време, което представя съдбата на хиляди човешки същества на Балканите. Повестите и разказите му разкриват етюди² от живота на българина, живял през XIX век. Тъй като литературата има способността да отразява детайли от културата и манталитета на даден народ, текстовете на Каравелов ни дават ценна информация за времето, в което твори авторът, за културната извисеност на неговите съвременници, и ни отвеждат към различни области от битието на възрожденския човек.

Науката, която ще ни помогне да разкрием и изследваме богатия информационен поток на Каравеловите текстове, преплетен в езиковото им структуриране, и връзката им с просветното и културно развитие на обществото от времето

¹ Използваме словосъчетанията „белетристични текстове“ или „повести и разкази“, тъй като по обем разграничението на повестта от разказа при някои от творбите на Любен Каравелов остава неясно.

² В нашето изследване използваме думата „етюд“ с първото ѝ значение: „Рисунка, изпълнена от натура, която обикновено е част от бъдещо по-голямо произведение“ (СТР 1995).

на Българското възраждане, се нарича лингвокултурология (направление етнолингвистика³). „Лингвокултурологията е научно направление, възникнало на границата на лингвистиката и културологията, което изследва езиково маркираните културни характеристики и изяви на даден народ. Чрез лингвокултурологичен анализ се разкриват националнокултурната маркираност на общуването“ (Крумова-Цветкова 2012). Според наши и чужди изследователи (В. Хумболд, Ф. Боас, Е. Сепир, Б. Уорф, Д. К. Зеленин, Е. Ф. Карски, А. А. Шахматов, А. А. Потебня, А. Н. Афанасьев, А. И. Соболевски, В. А. Звегинцев (по Маслова 2001: 9), В. А. Маслова с „Лингвокултурология“, Н. И. Толстой „Язык и народная культура. Очерки по славянской морфологии и этнолингвистике“, Л. Крумова-Цветкова с „Приноси към българската етнолингвистика и лингвокултурология“, Г. Димитрова с „Тезаурусно моделериране на лингвокултурологината терминология“) лингвокултурологията е тясно свързана с етнолингвистиката. Принос в развитието на това направление от езикознанието имат учени от цял свят. Те търсят връзката между езика и самобитните творчески актове, в които се разкриват радостите и скърбите, трудовата дейност и отдихът на определен етнос, отразени в писмените текстове. В подкрепа на изложеното по-горе ще цитираме думите на руския езиковед Н. И. Толстой: „Етнолингвистика е раздел езикознания или – шире – направление в езикознании, ориентирующее исследователя на рассмотрение соотношения и связи языка и духовной культуры, языка и народного менталитета, языка и народного творчества, их взаимозависимости и разных видов их корреспонденции.“ (Толстой 1995: 27–40).

Едни от най-интересните за нас миниатюри, описани от великия копривщенски писател в неговите белетристични текстове, са обвързани именно с бита⁴ и нравите на възрожденските българи. Ние ще проследим етюда, свързан с дейността на мъжете⁵ от битовите разкази и повести на прозаика.

Каравелов ни е оставил богат архив от своето писателско дело. Изследователят Боян Пенев разделя творчеството му на четири тематични групи: *Първата група* включва разкази и повести, в които Каравелов „...рисува страданията на българския народ, угнетенъ както отъ турци и гърци, тъй и от свои сънародници – чорбаджии“ (Пенев 1936: 248). *Втората група* включва разкази и повести с битови сюжети. *Третата група* включва разкази и повести със социални мотиви. *Четвъртата група* включва исторически повести.

Нашето внимание е насочено към *Втората група* разкази и повести с битови сюжети и конкретно с мъжката дейност, отразена в белетристичните текстове, които влизат в обхвата на тази група. Според изследователя Боян Пенев „Каравеловъ се вглежда интимния животъ на простата българска срѣда, която не се е поддавала на външни влияния и е запазила непокътната своитѣ традиции,

³ Маслова 2001: 9.

⁴ Съвкупност от жизнени условия, навици, обичаи, традиции, присъщи на един народ (СТР 1995).

⁵ За разлика от съвременните общества, в които различните дейности се изпълняват и от мъже, и от жени (без значение от пола), то през XIX век е имало определено разделение. Мъжът по време на Българското възраждане се е разграничавал от останалите членове на обществото със своята професионална или друга дейност, а жената е стояла в сянката на съпруга си или баща си.

своитѢ обичаи, изобщо, всички отличителни форми на своя битѢ“ (Пенев 1936: 253). ЛитературоведѢт обединява следния кръг прозаични творби на копривщенския писател: „Българи от старо време“, „Слава“, „Стана“, „Маминото детенце“, „Главчо“.

Тези произведения са и предмет на нашето изследване. Всички те ни разкриват етюди от живота на българина през Възраждането и неговите действия. Нашият интерес, който е свързан с проследяване на мъжката деятелност през посочения период чрез битовите прозаични творби на Каравелов, е породен от факта, че този аспект все още не е проучен. Като се опираме на лингвокултурологичния (етнолингвистичния) подход⁶, ще се опитае да нарисуваме картината на българската деятелност през Възраждането, проследявайки ангажираността на мъжа в обществения ред през XIX век. Целта ни е да покажем, че Каравеловите текстове са не само литературни шедеври, които носят естетическа наслада на своите реципиенти⁷, но са и артефакти, представящи динамичния живот на българското патриархално общество.

Насочваме нашето проучване върху остарелите думи в посочените пет повести и разкази. Всяка извлечена от нас лексема ни дава определени знания за мъжката деятелност. Структурирани по определен начин, лексикалните единици формират в човешкото съзнание етюда на мъжката ангажираност през Възраждането. Ние обединихме остарелите думи в тематични групи⁸, като по този начин изградихме детайлно платно на Каравеловите щрихи, съотнесени към мъжката деятелност на възрожденския човек.

Извлеченият от нас лексикален материал от петте повести или разкази на Каравелов, които ни представят мъжката деятелност, се разделя на следните тематични групи: *Първа група* – длѢжности в управленческата власт на Османската империя; *Втора група* – занаяти, изпълнявани по време на Османското управление по български земи; *Трета група* – професии и длѢжности, които са съществували през Българското възрождане.

Думите, които изграждат *първата група*, включват длѢжности в управленческата власт на Османската империя и те са: **Агата** – оstar (истор), (тур. ağa). В Турската империя – лице, което заема някакъв военен пост (РБЕ 1). „Мъжките езици захванали да говорят за конете, за виното, за бегликѢт, за йошурѢт или просто за това – чия крава гази чуждите ливади, кой ага е по-добѢр, чии волове са по-яки и по-напѢршени и така натѢтѢк...“ (с. 166, авторова, „Българи от старо време“); „Дошли сеймените, бильюкбашият и агата, вързали Павлину рѢцете и краката и завели го в конакѢт с викове и с шумотевица.“ (с. 184, персонажна, „Българи от старо време“); „...говорил Али ага и гладил брадата си...“ (с. 66, ав-

⁶ „Лингвокултурологичният подход има комплексен характер и сложен арсенал от методи, защото картината на света се проявява в различни дискурси (литературен, философски, фолклорен и т.н.) и в различни текстове на културата“ (Петрова 2010: 114–115).

⁷ „...читателят, слушателят, театралният или телевизионният зрител се очакствава като реципиент“ (Добрева 2000: 37) на дадения текстови продукт.

⁸ Разделихме ексерпирания лексикален материал (остарелите думи) на тематични групи, като се опираме на класификацията на Върбан ВѢтов за „по-важните тематични групи при историзмите“ (ВѢтов 1998: 221).

торова, „Маминото детенце“); **Билюкбашия** – остар. (истор.). У нас през турското робство – чин на началник, комендант на войскава част в еничерския корпус (РБЕ 1). „Дошли сеймените, билюкбашият и агата, вързали Павлину и ръцете и краката и завели го в конакът с викове и с шумотевица.“ (с. 184, персонажна, „Българи от старо време“); **Делибашия** – 1. В Отоманската империя – конен воин, телохранител на турския паша; делия; 2. (истор.) Демократизирани турски войници от края на XVIII и началото на XIX в., отдали се на грабежи и насилия; делии (РБЕ 3); остар. (истор.) Нередовна турска войска, насилник (ПРОДД). „В една из стаите, която била облепена с вар още тогава, когато била направена, т.е. в делибашийските времена, седели долу на килима агата, коприщенските чорбаджии, кадията, Хаджи Генчо и дядо Либен.“ (с. 184, персонажна, „Българи от старо време“); **Кадия** – В Османската империя и у нас непосредствено след Освобождението – съдия (РБЕ 7); нар. и остар. (истор.) (тур.) – (Мохамедански) съдия (БЕР 2); остар., ар.-тур. kadı – Съдия (ПРОДД). „...седял с кръстосани крака като турски кадия дядо Либен.“ (с. 117, авторова, „Българи от старо време“); „Но Хаджи Генчо лъгал; в своята къща той бил исти персидски шах или димотишки кадия и никога с никого не се съветувал.“ (с. 138, авторова „Българи от старо време“); „...се намирали сичките кметове и чорбаджии и кадията му обявили, че къщата и гюльът принадлежи на майка му...“ (с. 102, авторова, „Маминото детенце“); **Каймакамин(ът)** – Остар. (истор.). Каймакам – В Османската империя – титла на наместник, губернатор на област; околийски управител (РБЕ 7), остар. (истор.), от каймакам (ин) (ар.тур. каутакам). Околийски управител в турско време (ПРОДД); остар. (ар. тур.). Турски околийски управител, наместник (БЕР 2). „...каймакаминът заповядал да отведат и да го затворят и да го изпроводят в Пловдив.“ (с.102, авторова, „Маминото детенце“); **Низами** – остар. (истор.), мн.ч. „низам“. Войник в редовната войска в Османската империя (РСБКЕ 2); остар. (ар.-тур.nizam). Войник от редовната войска на бившата Османска империя (ПРОДД), (тур.). Войска (Геров РБЕ 3). „...сичките тия юнаци се събрали да се бият със султанските низами или да избият побеснелите кучета.“ (с. 184, персонажна, „Българи от старо време“). Чрез употребата на този тип лексика Каравелов докосва своите реципиенти до историческата обстановка на времето си. Всички думи в тази тематична група ни дават данни за управленческия строй на османския административен апарат през периода, когато България е била под властта на Османската империя. От гледна точка на съвременния ни език посочените думи са остарели, но са и маркери на Каравеловото време.

Втората група обединява думи, които назовават занаяти, изпълнявани по време на Османското управление по български земи. Откроява се специална лексема, използвана през Възраждането в езика ни за номинация на местните организации на занаятчиите в определен бранш (БЕР 1) – „еснафът“⁹. Лексикалната единица откриваме в повестта „Маминото детенце“: „...кесии, които били донесени преди месец и половина от устабашият на балканския еснаф.“ (с. 96, авторова, „Маминото детенце“). Тук отнасяме и думи, които ни представят занаяти, упражнявани от нашите предци. От тях получаваме информация за ис-

⁹ Еснафът бил най-обхватната обществена и стопанска организация на територията на Османската империя (Неделева 2010: 1).

торическото ни минало. Лексемите са следните: **Абаджия** – остар. (истор.) 1. В миналото у нас – производител на аби¹⁰ или търговец, 2. Шивач, който изработва връхни дрехи от аба (РБЕ 1); 1. Работещ с аба, 2. Търгуващ със стоки от аба (Геров РБЕ 1). „Когато аз се учех в училището, то на един ред с мене седеше Иванчо, синът на чича Пана, абаджият, когото ние наричахме Главчо...“ (с. 522, авторова, „Главчо“); **Берберин(ът)** – остар. ед.ч. „бербер“ (ит.). Бръснар (БЕР 1); форма на думата „бербер“. Берберин. Който има занаят да бръсне (Геров РБЕ 1); „Ето защо в Копривицица твърде често остават само селските терзии, купците, берберинът, поповете, клисаринът и копачите.“ (с. 149, авторова, „Българи от старо време“); „Защо едни се раждат да се мъчат, да проливат кръвав пот и да търпят всякакви неволи, а други да надуват чубуците си, да се изтягат като бербери и да не мислят за нищо?“ (с. 353, авторова, „Стана“); **Воденичарин** – остар. от „водиничар“. Човек, който работи във воденицата (РБЕ 2). „...Ако човек се е родил воденичарин, то той се захваща още от малко дете да прави бентове, да препишва доловете и да мокри крачулите си...“ (с. 522, авторова, „Главчо“); **Терзия** – нар. ед.ч. „терзия“ (пер.-тур. terazi). Шивач (РРОДД); остар. Шивач (СТР 1995). „Ето защо в Копривицица твърде често остават само селските терзии, купците, берберинът, поповете, клисаринът и копачите.“ (с. 149, авторова, „Българи от старо време“); „...когото копривиченските свахи говорили така благосклонно и за когото разказвали, че той знае сичко на светът, бил селски терзия, вестникарин, сайтарджия и пр., и пр.“ (с. 157, авторова, „Българи от старо време“); **Изографинът** – остар. Изограф (РБЕ 6). От „изгорфисвам“ – Изписвам икони или библиейски сцени (СТР 1995). „Когато изписвах новата черкова, то поп Стоян беше рекъл на изографинът да изпише наместо дяволът, който съблазнява св. Антония, Каля Метлата.“ (стр. 245, авторова, „Слава“); „Аз би желал да бъда изографин и да ви изпиша това невинно лице, тия ясни и живи очи, тия вити вежди, тия бялохримизни бузи...“ (с. 81, авторова „Маминото детенце“). Лексемите от посоченото тематично обединение отразяват дейността на група от хора, обвързани с определен занаят. Каравеловите текстове ни разкриват, че професии като *устабиания* и *абаджия* са изчезнали от съвременния ни живот заедно с лексикалните единици. Чрез употребата на тези думи в своите текстове копривиченският творец ни дават ясна представа за битовите нужди на обществото, живяло през XIX век и основните занимания на българските занаятчии в мирно време.

Третата група включва лексеми, които са названия на професии и длъжности, изпълнявани през Българското възрождане, като: **Бакал(и)** – Търговец на бакалия на дребно (РБЕ 1); Дребен търговец на хранителни продукти (БЕР 1); ед.ч. „бака“. Търговец, който държи бакалница, който търгува с бакал, продавец (Геров РБЕ 1). „Нашите бакали и механджии са лошеви хора...“ (с. 74, персонажна, „Маминото детенце“); **Бухалтер** – от рус. Бухгалтер – счетоводител (НРБР). „...Кольо Искрата би се главил барем за един месец във всемогъщата кантора на барона Ротшилда за бухалтер...“ (с. 57, авторова, „Маминото детенце“); **Даскал** – 1. Остар. Учител. 2. Разг. Учител (БЕР 1). „А вие как пиете гуловицата – с лакморху, или без лакморху – попитал даскал Славе и погледал докторът в очите.“ (с. 64–65, авторова, „Маминото детенце“); **Измежяри** – диал. и остар. Слуга (БЕР

¹⁰ Аба – дебел вълнен плат (СТР 1995).

2). „...той събирал в къщата си цяло стадо хрътки и копои, цели ергелета коне и цяла тайфа измежари, оруженосци (есакчи), чубукчи и така нататък.“ (с. 123, авторова, „Българи от старо време“); **Чубукчи** – мн.ч. от чибукчия – Едновременно слуга, който пълнел и подавал чибуките (РСБКЕ 3), от чибук (с лабиализация на „и“ в „у“), тур. çubukçi – който пълни и подава или пали чибук на господар; угодник, подлизурко (РЧДБЕ). „...той събирал в къщата си цяло стадо хрътки и копои, цели ергелета коне и цяла тайфа измежари, оруженосци (есакчи), чубукчи и така нататък.“ (с. 123, авторова, „Българи от старо време“); **Екиминът** – остар., (ар.-тур. hekim). Еким/Хеким – Лекар (ПРОДД); от хекимин – (тур.) еким – хеким – лекар, врач (Геров РБЕ 5). „В противоположният ъгол седнал Тончо Славей и Янаки Екиминът. Тончо Славей седнал турски и облегал се с десният лакът на една от шарените жълто-черни възглавници.“ (с. 157, авторова, „Българи от старо време“); „Днешните екими лекуват с криматартаро, с варени и с печени лекове...“ (стр. 252, авторова, „Слава“). В тази тематична група лексемите са диалектни и остарели. С изключение на думата „чубукчия“¹¹, лексикалните единици не са изгубили реалитета, която назовават, а са я заменили с еднословен еквивалент в съвременния език. Ето как може да ги заместим: *бакал – търговец, бухалтер – счетоводител, измежар – слуга, даскал – учител и еким – лекар.*

Лексикалният анализ на петте белетристични творби: „Главчо“, „Стана“, „Слава“, „Маминото детенце“ и „Българи от старо време“, ни разкрива как Каравелов е представил детайли от живота на своето време чрез словесното си творчество, чрез остарелите от съвременна гледна точка думи.

Това изследване разкрива частица от многоцветното перо на възрожденеца, която ни доказва, че литературата е средство, чрез което може да извлечем ценна информация за културата на нашите предшественици. С помощта на ексцерпирания от нас лексикален материал (остарелите думи) ние успяхме да изследваме и анализираме далечния, но не-изгубен свят на нашите деди. Ние подредихме багрите на езика на копривщениския писател и пресъздадохме етюд от богатото платно от думи, което ни е нарисувал Каравелов чрез своите повести и разкази. Изследването ни показва, че културата не умира, а само остава скътана в книгите, които са най-великото откритие на човечеството. Тъй като езикът е средство за общуване, а изменението на историческите процеси в дадено общество се отразява в неговия развой, чрез това изследване доказахме още веднъж, че думите съхраняват информационния поток на времето.

Библиография

Вътов 1998: Вътов, В. *Лексикология на българския език: Лексемика, ономастика, фразеология, лексикография.* Велико Търново, 1998.

Димитрова 2008: Димитрова, Г. *Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология.* http://liternet.bg/publish22/g_dimitrova/tezaurusyt/content.htm, 2014, 25 март .

¹¹ Лексемата е преминала към пасивния речников пласт на езика, тъй като реалитета „чубук“ не се среща в съвременния живот.

* *Чибук* – (тур. çubuk) от *чибук* (с лабиализация на „и“ в „у“). Вид лула с дълга дръжка (РЧДБЕ); лула, дървена тръба за пушене на тютюн (Геров РБЕ 5).

- Добрева 2000:** Добрева, Е., Савова, И. *Текстолингвистика*. Ш. 2000.
- Крумова-Цветкова 2012:** Крумова-Цветкова, Л. *Приноси към българската етнолингвистика и лингвокултурология*. http://www.balgarskiezik.org/2-2012/UVOD_Lili%20Krumova_BG.pdf, 2014, 25 март.
- Леков 1966:** Леков, Д. Любен Каравелов. *Събрани съчинения. Разкази и повести*. Том III. София, 1966.
- Леков 1984:** Леков, Д. Любен Каравелов. *Събрани съчинения. Разкази и повести*. Том I – III. София, 1984.
- Маслова 2001:** Маслова, В. А. *Лингвокултурология*. Москва, 2001.
- Неделева 2010:** Неделева, П. *Видове наказания в българските еснафски организации*. http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/law/Spisanie /1_2010/3_petj%20nedeleva.pdf, 2014, 2 юни.
- Пенев 1936:** Пенев, Б. *Любен Каравелов. Живот – личност – творения*. София, 1936.
- Петрова 2010:** Петрова, А. Балканската лексика в лингвокултурологичен аспект. – В: *Проблеми на балканското и славянското езикознание*. Велико Търново, 2010, 114–125.
- Толстой 1995:** Толстой Н. И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. М., 1995. <http://www.philology.ru/linguistics1/tolstoy-95a.htm>, 2014, 22 април.

Речници:

- БЕР 1 – БЕР 7:** *Български етимологичен речник*. Т. I – VII. София, 1971 – 2010.
- БТР 2012:** *Български тълковен речник*. Съставители: Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. Четвърто издание. Допълнено и преработени от Димитър Попов). София, 2012.
- Геров РБЕ 1 – Геров РБЕ Допълнение:** *Речник на българския език*. Т. I – VI (Допълнение). (Фототипно издание). П., 1975–1978.
- РБЕ 1 – РБЕ 14:** *Речник на българския език*. Т. I – XIV. София, 1976–2012.
- РЧДБЕ:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София, 2007.
- НРБР:** Влахов, Сергей. *Нов руско-български речник*. Велико Търново, 2004.
- РРОДД:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София, 1998.
- СТР 1995:** *Съвременен тълковен речник на българския език с илюстрации и приложения*. Велико Търново, 1995.

ЕТНОЛОГИЯ. ФОЛКЛОР

Mythology of the Albanians of Ukraine in Balkan Context: Structure, Personifications, Terminology

Alexander Novik

*Peter the Great Museum of Anthropology and Ethnography
of the Russian Academy of Sciences, St. Petersburg
njual@mail.ru*

Основната цел на изследването е проучване на езика и традиционната култура на албанците, които живеят на територията на бившия Съветски Съюз (Украйна, Молдова и Русия) и на равнището на етнокултурна и езикова интерференция, която се е получила в резултат на дългото съвместно съжителство с други етнически групи.

Key words: Albanians of the Ukraine, ethnolinguistics, mythology, mythological terminology, demonology, poly-lingual region, Azov Sea, Albanian patois, subdialect, traditional culture, ethnic groups, the Balkan Peninsula, Balkan features, mythological characters, concept of Maksull.

The history of question. Four villages with Albanian population are located in the Ukraine: Karakurt (Zhovtnevoe) set up in 1811 (Odessa region), Tyushki (Georgievka), Dzhandran (Gammovka) and Taz (Devninskoe) set up in 1862 (Zaporizh'a region). Before migrating to the territory of the Russian empire Albanians had moved from South-East of the present day Albania into Bulgaria (Varna region) because of the Osmanli invasion (Державин 1914; Державин 1926; Державин 1933; Державин 1948: 156–169). Three hundred years later they had moved from Bulgaria to the Russian empire by reason of Turkish-Russian opposition in the Balkan Peninsula. Ethnic Albanians also live in Moldova, Odessa and St. Petersburg.

Present day situation. Nowadays, in the Ukraine and Russia there are estimated 5000 ethnic Albanians. They live mainly in villages situated in Odessa and Zaporizh'a regions. The language and many elements of traditional culture are still preserved and maintained in four Albanian villages (Будина 2000: 239–255; Иванова 2000: 40–53). From the ethnolinguistic and linguistic point of view these Albanian villages are of particular interest and value since they are excellent examples of “melting pot” (Иванова 1995; Иванова 1999). Bulgarians and Gagauzes live side by side with Albanians in Karakurt; Russians and Ukrainians share the same space with Albanians in Azov Sea region. It is worth mentioning that in multi-lingual environment Albanian patois retain original Balkan features.

Lexica of mythology: Areal Studies. During the expeditions 1998-2013 in Azov Sea region (Pryazovs'ke district) and Budzhak (Bolgrad district) ethnolinguistic material was being gathered by using questionnaires of Julia V. Ivanova, Anna A. Plotnikova and the author's itself. Mythology was studied deeply in Pryazovs'ke district in 2009-2013. Since 2011 the author and his colleagues (Andrey N. Sobolev, Denis S. Ermolin, Maria S. Morozova, Alexandra S. Dugushina) have been gathering the lexica and narratives concerning demonology in South-Eastern Albania.

Nowadays the Albanians of the Ukraine continue to believe in mythological creatures, the parallels of which are found in the Balkans (Nopça 1913a; Nopça 1913b; Tirta 2003; Tirta 2004; Tirta 2007). The analysis of lexica of the Albanian subdialect of the Ukraine shows the continuation of mythological terminology between the districts of the South-Eastern Albania (Korça, Devoll, Kolonja) and the Albanian-speaking villages of Azov Sea region.

Collective name for evil spirits

The Albanian subdialect of the Ukraine has no collective lexeme, which involves all the representatives of the demonic world. The most common variants of denotation are these ones: *nok janë të prastûrë* (lit. 'they are unclean'), *shpîrti nok i prastûrë* (lit. 'unclean spirit'). Here is a possible combination: *të gjithë nok janë të prastûrë* (lit. 'all of them are unclean'). These denotations are set against the concept *a prastûrë* (lit. 'clean'), *shpîrti i prastûrë* (lit. 'clean spirit').

Vampirë

This character is known among the Albanians of the Ukraine under the name *vampirë* ('vampire'). It can be not only masculine, but also feminine – *vampirk/ë*, –a. Here our informants determine very strictly the difference between the stories of their grand and great-grandmothers about vampires and their images in the modern world (Mass media).

In my opinion, vampires are such animals that drink blood. But who are they? They are not like people. I don't know how to call them in Russian. (Новик 2009d)

Very often the stories about vampires are accompanied by narratives about witches, sorcerers and quacks. The layer of knowledge about mythological vampires, which is kept quite well in the Balkans (Tirta 2004; Tirta 2007), appears to be greatly reduced among the Albanians of Budzhak and Azov Sea region. Quite often respondents remember their childhood, when their parents and grandparents used the word *vampirë* as a curse. However, the stories about vampires and a harm, which they do to people, turn out to be the same ones.

There is every reason to suppose that mythological character is traditionally associated with disgrace, prank and intrigues against people.

We had a neighbor. She had a naughty boy. She always told him: «Pandîlo, mos bë! Pandîlo, mos! Îsh vampirë! Sas vampirë! Qentë të të hanë!» (Pandil'o, don't do like that. No, Pandil'o! Oh, vampire! What a vampire! Let the dogs eat you! – A.N.). (Новик 2009d).

The word *l'ugat* / *люгам* ('bogie') is not recorded in Azov sea region, whereas the Albanians of the Balkan Peninsula use the word *vampirë* ('vampire') but it is perceived as a neologism of the last decades. Albanian interlocuters in the Balkans would rather use the lexeme *lugat* ('bogie') (Tirta 2004; Qazimi 2008). In case you ask about *vampirë* ('vampire'), they usually start speaking about different films and soap-operas.

During the expedition 2012 in Gammovka we managed to record the material according to which *vampirë* is associated with a snake: "*G'arp* means not only a snake, but also some kind of a bogeyman, an evil spirit which lies in wait for you and

moreover may bite you and then lead you into trouble. This may be the meaning of the word *vampirë*” (Новик 2012b).

Harm caused to domestic animals

An evil spirit may cause harm to livestock, first of all to cows (Новик 2011; Новик 2012a). Weasels cause the most serious harm to livestock. *Nuse a lalos* (variant: *nuse lalos*; ‘bride of l’al’o’) is the subdialect word for ‘weasel’. Furthermore, the native consultants can not explain the meaning of the word *l’al’o*, so they can not say whether it is a title or a proper name (according to the subdialect system *l’al’o* may be the name of the bride itself or even of her bridegroom). *Nuse a lalos* looks like a totemic name. Most probably a mysterious animal couldn’t be called directly, that’s it was called allegorically. *Nuse a lalos* is registered in the Dialectological Atlas of Albanian Language (ADGJSH 2007; ADGJSH 2008) as a word used in South-Eastern Albania, precisely in the district which is considered to be the ancestors’ motherland of present day Albanians of the Ukraine.

Transformation of people into animals and things

We do not find the stories about transformation of people into wolves in the Albanian settlements of the Ukraine. Here the images of werewolves haven’t been preserved in the stories of the old people (however there are many stories about wolves in this steppe zone). There are only a few memorates about the ability of some witches (subdial. alb. *xhadi*, –u, masc. sing., pl. *xhadinj*; *xhadijk/ë*, –a, fem. sing., pl. *xhadjakra* – ‘witch’) to transform into wolves (moreover, some informants insist on the fact that only women had such abilities) (Новик 2012a).

Though there is a great number of stories about transformation of people into the other animals – dogs, cats, goats, foxes, chickens etc. and also into things (the most common plot is about transformation of a man into a wheel).

Concept of *Maksull* (subdial. alb. *maksull*, – i)

Set of beliefs in *maksull* is very stable. The interlocuters can hardly find any Russian or Ukrainian equivalent for this word. Usually it takes them a lot of time to explain the word *maksull*. The word *maksull* means ‘a good side which exists in every living being’. This concept is often mentioned while speaking about domestic animals.

Marr maksullnë (‘to steal *maksull*’) means ‘to witch a house’. These concepts go hand-in-hand with one another. This very fact makes the Albanians of the Ukraine kin to the inhabitants of the Balkan Peninsula. It is next to impossible to fight against witches who steal *maksull*. About several decades ago every housewife scattered poppy seeds, millet or grains of rape about the yard in order to protect the cattle from angry witches. Moreover, during this ceremony she kept repeating these words: “*Gjer më se sosesh koqet të mbellesh nok ad hinesh as brenda as ta loptë*” (‘You won’t go either into the house or into the cowshed until you finish to pick up all the grains’) (Новик 2012a).

The concept *maksull* among the Albanians of the Ukraine is closely related to the mythological worldview of the Balkan peoples (the Albanians, Serbians, Macedonians etc.) and is also associated with belief in witches (particularly in milk witches) among the Eastern Slavs as they live in the same territories (Budzhak and Azov Sea region) more than 200 years (Скуратівський 1996).

***Xhadi*, –*u* ('Dzhadi') and *Xhadijk/ë*, –*a* ('Dzhadiyka')**

Dzhadi (*xhadi*, –*u*, masc. sing.; pl. *xhadinj* < Turkish) and Dzhadiyka (*xhadijk/ë*, –*a*, fem. sing.; pl. *xhadijkra*) are characters of Albanian set of beliefs. More often the informants of Azov Sea region translate the words *xhadi*, –*u* and *xhadijk/ë*, –*a* in Russian as колдун ('sorcerer') and ведьма ('witch') respectively. However many language speakers are inclined to see the difference between Russian and Albanian characters.

It seems to be interesting that the albanized variant of Russian word ведьма ('witch') – *ved'm/ë*, –*a* – was registered in the village Devninskoje (Новик 2012а).

These persons cause serious harm to the cattle and all the living beings. First of all, they kill the cattle.

Mythological creatures coming at night and strangling people

The images about mythological creatures "coming at night and strangling people while sleeping" are very widespread among the Balkan peoples. The Albanians of the Balkan Peninsula associate these creatures with female characters, the names of which differ from one district of Albania to another. The same stories are also registered among the Albanians of the Ukraine but these mythological characters have another appearance. According to the informants' stories it is a "dark man who comes at night" (alb. *burri i zi*, rus. черный мужик – 'black man') (Новик 2009с).

***Rusale* ('Mermaids')**

The beliefs of the Albanians of the Ukraine in mermaids are very strong. *Rusale* is the subdialect variant for the word 'mermaid'. The inhabitation of mermaids is the Sea. "The mermaids are the Sea" (Новик 2012а).

The interlocuters don't remember the stories about mermaids who live in lakes, rivers or other water reservoirs.

According to the beliefs of the Albanians of the Ukraine mermaids are creatures with the upper body of a female human and the tail of a fish. Here people don't mention any legends about romantic relationship between the mermaids and the youths of the earth. In the opinion of the Albanians mermaids are dangerous and cunning creatures which may cause to people only troubles.

***Varalluzhg/ë*, –*a* ('Varaluzhga')**

Also we observe the personification of steppe wind¹ among the Albanians of the Ukraine. Thus there is a special word for such kind of wind in this subdialect – *varalluzhg/ë*, –*a* ('varaluzhga').

In the past (before 1970s) the olds claimed that this wind is alive, it has flesh and blood. Moreover, according to their tails, this blood could be seen. It was considered that if anybody threw a knife at the centre of the whirl raising clouds of dust and steppe litter, its edge would be imbrued with blood. This blood of *varalluzhgë* is the soul of steppe wind.

But *varalluzhgë* is not just a whirl; it brings diseases and evil spirits. If *varalluzhgë* wraps you up, you will catch some disease.

¹ Compare: (Скурагівський 1996).

If you see in front of you *varalluzhgë* while going, you should stop immediately and say the following: “*Varalluzhgë-varalluzhgë! Te priftit dera të hinesh!*”, which means ‘Varalluzhgë-varalluzhgë! Enter the doors of priest!’ In this case the wind goes away.

The olds also remember the following saying: “*Po shih varalluzhgë ad të sëmuresh*” (‘If you see varaluzhga, you will catch a disease’) (Новик 2011).

***D’all ma lesh* (‘Leshy, Shaggy Chort, Hairy Demon’)**

There are quite a lot of stories about *d’all ma lesh* among the Albanians of the Ukraine. *D’all ma lesh* (lit. ‘shaggy chort’) is a subdialect word for “leshy”. According to the folk beliefs this mythological character is closely related to *leshy* in beliefs of the Russians. However *d’all ma lesh* is not a creature that lives in a forest, bog or some special plot of land. This character of the Albanian mythology lives in a house, to be more precise in a garret, or in a *pl’avitsa* – a special building for storage of straw and other agricultural products.

***Tri burre qysh japin fatnë* (‘Three men assigning the fate of a child’)**

The Balkan peoples believe that the fate of every person is assigned by three mythological characters (Седакова 2007; Плотникова 2009). Most of them, including the Albanians, consider that these three characters are female. They appear several hours after the child’s birth and assign its fate.

Such tails are registered in different countries of the Balkan Peninsula. They include regional particularities, but in general these beliefs represent strong layer of the Balkan worldview. The Albanians of the Ukraine keep these beliefs, but according to their system of mythological images there are three men assigning the child’s fate instead of three women. As the native consultants claim, these are three huge, high and strong black men (Новик 2009c).

But at the same time legends about three women assigning the child’s fate also exist among the Albanians of the Ukraine (Новик 2011). The following variant of such a legend was recorded in the village Devninskoje: “*Tri gra shkrujtin kismetnë kësaj d’al*” (‘Three women write the fate of this boy’).

Another direction of this plot comprises the stories about Christ’s pupils, apostles and their followers who can also assign the child’s fate.

***Paranditë të gjithë bënë rasredelit’* (‘Everything is assigned by the Gods’)**

There is another belief among the Albanians of the Ukraine according to which the fate of a child is assigned by the *parandí, –të* (pl. ‘gods’) – from *Parandí* (‘God, deity’). It was registered in the village Georgiyevka that all the Christian Saints gather three days after the child’s birth and assign its fate. But according to the recorded narratives we may distinguish only two Gods: Jesus Christ and the Holy Virgin.

Bad route

The stories about bad route are very popular among the Albanians of the Ukraine. What is more, here there are many legends about bad places for building a house, dead points of the regional landscape and dangerous routes.

The Albanians of the Ukraine believe that the God can make a sign for the traveler. This sign can take good news as well as bad ones. “*Parandÿja të jep jÿs lle për të mirë. Parandÿja mund të të japë jÿs lle për prost. Parandÿja të jep jÿs lle të mirë. Parandÿja të jep jÿs lle prost*” (“The God makes you a sign for your good. The God can also make you a sign for disaster. The God makes you a good sign. The God makes you also a bad sign”) (Новик 2009d).

Demon of fire

The Balkan peoples, including the Albanians, have very strong beliefs in the demon of fire. The informants from Budzhak and Azov Sea region confirm that the demon of fire really exists. In the past if anything broke into flames the olds used to say: “*Dÿl ndezkan*” (“The devils set it on fire”) or “*D'allÿ a ndezi lle ndezet*” (“The devil set it on fire and now he is burning himself”).

The mythology of the Albanians of the Ukraine needs further researches. A special attention should be paid to phenomena at the interface of language and culture. The analysis of gathered material and its comparison with the material from South-Eastern Albania should give good results.

Archives

Архив Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (АМАЭ)

Новик 1998: Новик А.А. *Дукагÿин. 1998. Аудиозапись. Аудиофонд ЛАВА (Лаборатории аудиовизуальной антропологии) МАЭ РАН. Малый диалектологический атлас балканских языков.*

Новик 2009а: Новик А.А. *Традиционная культура албанцев Приазовья. Приазовский район, Запорожская область, Украина. Ксерокопия полевого дневника. 2009. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1934.*

Новик 2009б: Новик А.А. *Отчет об экспедиционных исследованиях в Приазовье в июле-августе 2009 года. Принтерный вывод. 2009. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1935.*

Архив Отдела европейстики Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (АОЕ)

Новик 2009с: Новик А.А. *Бурлачко: Мифология_1. Цифровая аудиозапись. Архив отдела европейстики МАЭ РАН. Приазовский отряд, 2009.*

Новик 2009д: Новик А.А. *Мельничук: Мифология_1. Цифровая аудиозапись. Архив отдела европейстики МАЭ РАН. Приазовский отряд, 2009.*

Новик 2011: Новик А.А. *Шопова_СМ_мифология. Цифровая аудиозапись. Архив отдела европейстики МАЭ. Приазовский отряд, 2011.*

Новик 2012а: Новик А.А. *Сендели_АН_мифология. Цифровая аудиозапись. Архив отдела европейстики МАЭ. Приазовский отряд, 2012.*

Новик 2012б: Новик А.А. *Торбина (Миц)_АК_мифология. Цифровая аудиозапись. Архив отдела европейстики МАЭ. Приазовский отряд, 2012.*

Arkivi i Institutit të Historisë (Tiranë)

Норча 1913а: Норча F. *Albanien. Kultura shpirtërore: Shqipëria. Materiale të përkthyer, dorëshkrime.* Arkivi i Institutit të Historisë. 1913.

Норча 1913б: Норча F. *Albanien. Pikëpamje fetare. Vepër dorëshkrim, e përkthyer.* Arkivi i Institutit të Historisë. 1913.

Literature

- Будина 2000:** Будина, О. *Научный отчет об экспедиционной работе Приазовского отряда в 1973 г.* In: Соколова З. (Отв. редактор), *Итоги полевых исследований*, Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2000. p. 239-255.
- Державин 1914:** Державин, Н. *Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии)*, Т. 1. Материалы по славянской этнографии, СБНУ XXIX, София: Издательство на Българската Академия на науките, 1914.
- Державин 1926a:** Державин, Н. *Албановедение и албанцы*. In: Язык и литература, Т. 1, Вып. 2-3, Ленинград, 1926. p. 171-192.
- Державин 1926b:** Державин, Н. *Из исследований в области албанской иммиграции на территории бывшей России и УССР*. In: Сборник в чест на проф. Л. Милетич за седемдесет годишнината от рождението му (1863-1933), София, 504-512.
- Державин 1948:** Державин, Н. *Албанцы-арнауты на Приазовье Украинской ССР*. Советская этнография, № 2, 1948. p. 156-169.
- Иванова 1995:** Иванова, Ю. *Проблемы межэтнических взаимоотношений в Северном Приазовье и в Крыму: история и современное состояние*. In: Исследования по прикладной и неотложной этнологии, № 82, Москва: ИЭА РАН, 1995.
- Иванова 1999:** Иванова, Ю. *Система немассовых опросных листов для оценки устойчивости этнокультурной среды населения*. In: Степанов В. (Научный редактор), *Методы этноэкологической экспертизы*, Москва: ИЭА РАН, 1999. p. 217-218.
- Иванова 2000:** Иванова, Ю. *Албанские села в Приазовье. Этнографические наблюдения за пятьдесят лет*. In: Соколова З. (Отв. редактор), *Итоги полевых исследований*, Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2000. p. 40-53.
- Плотникова 2009:** Плотникова, А. *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала* (Plotnikova A.A. Materijali za etnolingvističko proučavanje balkansko-slovenskog areala / Prevod M. Ilić), Москва: Институт славяноведения РАН, 2009.
- Седакова 2007:** Седакова, И. *Балканские мотивы в языке и культуре болгар*. Родинный текст, Москва: Индрик, 2007.
- Скуратівський 1996:** Скуратівський, В. Русалії (Редактори Л.О. Ващенко, І.М. Римарук), Київ: Довіра, 1996.
- ADGJSH 2007:** *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, (Gjinari J., Beci B., Shkurtaç Gj., Gosturani Xh), Vëllimi I, Napoli: Universita degli studi di Napoli l'Orientale; Tiranë: Akademia e shkencave e Shqipërisë, 2007.
- ADGJSH 2008:** *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, (Gjinari J., Beci B., Shkurtaç Gj., Gosturani Xh), Vëllimi II, Napoli: Universita degli studi di Napoli l'Orientale; Tiranë: Akademia e shkencave e Shqipërisë, 2008.
- Qazimi 2008:** Qazimi, A. *Fjalor i mitologjisë dhe demonologjisë shqiptare: të kremte, rite e simbole*. Tiranë: Plejad, 2008.
- Titra 2003:** Tirta M. *Etnologjia e shqiptarëve*. Tiranë: GEER, 2003.
- Titra 2004:** Tirta M. *Mitologjia ndër shqiptarë*. Tiranë, 2004.
- Titra 2007:** Tirta M. *Panteoni e simbolika: doke e kode në etnokulturën shqiptare*. Tiranë: Nënë Tereza, 2007.

За названията на светците и техните празници в традицията на балканските народи

Рачко Попов

Институт за етнология и фолклористика

с етнографски музей – БАН

Die voelkertuemlichen Bezeichnungen der einzelnen Heiligen und die Namen der ihnen gewidmeten Feiertage wurde von zwei Gesichtspunkten betrachtet: einerseits im Kontext des archaischen Mythos von den goettlichen Zwillingen und andererseits im Kontext der Volksethymologie. Im ersten Aspekt ist der Mythos von den Heiligen Zwillingen in der Volksueberlieferung von den jenigen Heiligen dargestellt, die als Zwillingbrueder geehrt werden. Solche sind zum Beispiel die zwei Brueder-Heiler Kozma und Damjan, die Brueder – Schmiede Anton und Atanas, sowie die Zwillinge Peter und Pavel. Die Bezeichnung ihrer Feiertage ist ueblicherweise von den beiden Namen der Heiligen abgeleitet.

Die Volksethymologie beeinflusst vorwiegend die jenigen Namen von Heiligen, die in Uebersetzung etwas bedeuten, was zur Zeit des Feiertages verbindlich befolgt wird. Am Tage der Heiligen Mavra zum Beispiel (uebersetzt vom Griechischen in Bulgarisch Tscherna = die Schwarze) wird keine Arbeit angefasst, um den Tod von dem Hause zu verjagen. Aehnliche Beispiele sind die uebersetzten Namen der Heiligen Simeon und Mina. Es sind Faelle, wenn als Ergebnis der Volksethymologie nicht existierende Heiligen entstehen und verehrt werden – auf dieser Weise ist zum Beispiel der Heilige Spas bei den Bulgaren und Mazedoniern entstanden.

Темата, свързана с изучаването на народните представи и поверия за имената на светците и на техните календарни празници, е била многократно обект на научен интерес от страна на етнологията. Но в случая ще очертая две главни направления в тази насока: ще разгледам проблема в контекста на близначния култ и в контекста на народната етимология. Рефлексии от старинния близначен мит откриваме предимно в образите на онези светци, които се осмислят и почитат като братя и сестри, често близнаци. Защото по думите на Херман Бауман всеки митологичен сюжет за двама братя никога не може да бъде разглеждан и интерпретиран извън контекста на близначния мит (Baumann 1955: 341). А подобни двойки в традицията на балканските народи образуват на първо място светците лечители Козма и Дамян, светците ковачи Антон и Атанас, светците на летните жеги и пожари Петър и Павел и братско-сестринската двойка Никола и Варвара.

Народнохристиянският култ към братята безсребреници Козма и Дамян обединява ведно култовете към едноименните малоазийски и римски лекари, живели през III век. Агиографските данни за тях са твърде оскъдни, поради което често и в църковната книжнина трудно се прави разлика между двете двойки светци. В своята обстойна монография върху произхода и разпространението на култа към светците лекари и на обредността, свързана с техните празници в православния Изток и в католическия Запад, немската изследователка Анелизе Витман категорично подкрепя тезата, че хронологически най-рано култът към Козма и Дамян

е локализиран в Източната Римска Империя с център Константинопол още през V-VI век, за което свидетелства големият брой от църкви и манастири, носещи техните имена (Wittman 1967: 22–27). По-късно славата на лечителите Козма и Дамян съвсем естествено „напуска“ столицата на Византия и се разпростира по целия Балкански полуостров и на изток към Русия. В официалния православен календар двете едноименни братски двойки лечители имат два различни празнични дни – малоазийските братя се почитат на 1 ноември, а римските – на 1 юли. В католическия празничен календар на словенците и хърватите денят, посветен на малоазийската братска двойка лекари, е на 27 септември.

Всички балкански народи вярват, че светците Козма и Дамян са близнаци, затова много често обединяват ведно техните имена и като че ли в представите им се изгражда един двойствен по своята природа персонаж. Такива са случаите с *Кузман-Дамян* при българите; *Кузман-Дамнян* или *Космадинул* при сърбите; *Козмиян* при словенците (Kuret 1970 Т. 3: 12–13); *Козмадин* или *Космадинул* при румънците (Pamfile 1997: 105). По същия начин се наричат и техните годишни календарни празници. Ще допълня още, че семантичната връзка между образите на братята Козма и Дамян и близначния мит е очертана и от гръцкия изследовател С. Кириакидис, който открива в представите за лекарския дует реликти от мита за античните близнаци Диоскури (Kyriakidis 1968: 110). А според наблюденията на А. Витман близнаците от мъжки пол много често се кръщават в Германия с имената Козма и Дамян (Wittmann 1967: 243). Професията им на лекари поражда и още едно широко разпространено тяхно название главно сред българите, сърбите и македонците като *Свети Врачи*, *Свети Врачове* или *Света Врача*. Така често се наричат и техните два празника (СМР: 78; Неделковић 1990: 58). В Босна двамата лекари са известни като *Светите Врачари*. Сред сърбите е регистрирано интересното поверие, че празниците на *Светите Врачеви* са два, защото единият брат умрял на 1 юли, а другият – на 1 ноември (Grubasić, Tomić 1988: 179). В района на гр. Струга в чест на *Света Врача* се жертват волове за курбан (Домазетовски 1979: 67). Редица лековити извори в местната топонимия носят името *Кузман-Дамнян*. Двамата братя се почитат като официални покровители на дипломираните лекари дори и в нашето съвремие, а по-рядко и като патрони на бръснарите (Живковић 1999). В някои баяния от епохата на Възраждането баячката отправя молба към братята по следния начин: *Кузман-Дамян, ние баеме, и ти дай цар и лек!* (Георгиев 1980: 25–26). Затова често празниците на двете близначни двойки лекари се почитат от народните лечители и баячките, за които Козма и Дамян се смятат за небесни покровители. За гърците летният празник на Козма и Дамян е патронен за всички лекари, знахари и баячки. Едноименните църкви и параклиси на светците се посещават масово в навечерието му. Болните имат обичай да преспиват върху каменния под на храма, като на следващия ден оставят метален вотив с формата на заболелия орган върху иконата на светците (Constantinidou-Partheniadou 1992: 213). Интерес представлява и фактът, че в Пловдивско и в селищата на Средните и Източните Родопи летният празник на братята безсребреници влиза в състава на свещената триада св. Петър – св. Павел – св. Врач, чиито празници се почитат неканонично в три последователни дни – 29 юни, 30 юни и 1 юли. Интересното в случая е, че към традиционната близначна двойка Петър и Павел се прибавя и трети персонаж, обединяващ ведно и „близ-

наците“ Козма и Дамян. Последният ден от триадата тук се тачи особено силно за предпазване на хората от психически заболявания и полудяване. В навечерието на Св. Врач душевно болните и лудите се отвеждат от свои роднини да преспят край параклисите (*черквичките* – каменни грамади в полукръг, типични за земите на Тракия) или лековитите извори на светеца. На сутринта близките им ги мият с изворна вода или ги къпят в реките. Оставят *нишан* край извора – конец от дръхата си и пари. Често мъжете колят предварително обречени курбани за здраве (Стаменова 1986: 275; Попов 1994: 112; Маринова 1996: 142–143).

В народните представи и вярвания на българи, сърби и румънци светците Антоний и Атанас, чиито християнски празници са на 17 и 18 януари, също се осмислят като двама братя близнаци. Техният култ се разпространява широко в земите на Източна Европа и Мала Азия още в края на IV и началото на V в. Двамата „братя“ се почитат като небесни покровители на ковачите, тъй като според поверието те измайсторили за първи път ковашките клещи. Почитат се и като „бащи“ на чумата. Румънците наричат техните два празника с общото название „Антанасии“, производно от двете имена на светците.

Аналогична близка двойка образуват светците Петър и Павел, чийто християнски празник е на 29 юни. За тях се отнасят много наши словосъчетания от рода на: *Какъвто Петър, такъв и Павел; Дошъл е Петър–Павел* – когато става дума за техния празник. Сред румънците в Банат и Олтения празникът е известен като *Петроулие* като в този случай двата основни персонажа в свещения дует са св. Петър и св. Илия (Magian 1994: 168). Аналогична практика за обозначаване на последователни празници с название, съставено от имена на светците, битова и сред гърците. Такъв е случаят с празници в чест на свещената триада св. Варвара, св. Сава и св. Никола – 4, 5 и 6 декември, които гърците често наричат *Николоварвара* (Constantinidou-Partheniadou 1992: 405). Това никак не е случайно, тъй като според поверията на българи, сърби, гърци и румънци Варвара и Сава са двете „сестри“ на повелителя на морската шир св. Никола.

Интересен е и вторият план, в който ще разгледам някои от имената на светците и на техните празници в контекста на народната етимология. В случая става въпрос за две насоки – за местни видоизменени названия на светците и на съответните им празници и за местен превод на техните имена. Ще започна с празника на пророк Йеремиа – 1 май, чийто народен празник много често се обозначава от българите в земите на Тракия с названието *Ерминден*. А това название веднага насочва към думата „ерменки“, с която много често в миналото нашите предци са назовавали едни от най-опасните демони – причинители на родилната треска. В славянския свят те са известни като *нави* и се вярва, че са произлезли от душите на починали родилки или на починали некръстени деца. Българите ги наричат още *лехуси, навяци, еврейчета*. Ерменките се осмислят като злосторни женски демони, които разболяват родилките и отнемат млякото им. Затова на *Ерминден* родилките не бива нищо да работят. Те носят в дрехите си „ерминска лепка“, за да прогонят далече демоните. Старите жени изпичат няколко хлебчета в съвсем нова пещ, които запазват през цялата година. Ако родилката заболее, дават ѝ едно от тези хлебчета.

В същия план интересни са и поверията за празниците Андреевден – 30 ноември, и Игнажден – 20 декември, които българите често наричат *Едрей* и *Инатя*.

Първото название ни насочва към прилагателното *едър* и глагола *наедрявам*. А второто съответства на *инат*. Така народната етимология, заложена в двете названия, налага на *Едрей* във всяка къща да се сготви вариво от всякакви зърна, за да растат всички посеви през идващата година високи, да наедряват. А на *Инатя* стопаните цял ден не впрягат животните, за да не се инатят. Хората избягват да спорят и да се карат помежду си, защото цялата следваща година ще е лоша. Интересен е случаят и със св. Прокопий. Неговият празник, който е на 8 юли, народът нарича най-често *Прокоп*. А народната поговорка гласи, че „който работи на Прокоп, няма да прокопса“. Затова не се тръгва на път, не се започва строеж на нова къща, не се правят годежи и сватби, защото резултатът от всяко начинание ще бъде безуспешен. Сърбите свързват името на светеца с глаголите *прокопам* и *погребвам* (*копая гроб*). Вярват, че на този ден не бива да се погребват покойници, тъй като гробарите ги грози скорошна смърт (Бандић 1991: 344–346). И още един пример, типичен за сърбите, които наричат празника в чест на св. Лука – 18 октомври, *Луковдан*. На този ден празнуват всички градинари, особено онези, които отглеждат предимно кромид-лук (Schneeweis 1953: 86).

Св. Мавра е сред най-почитаните от гръцките жени светица. Нейният празник е на 3 май. На този ден гъркините не похващат никаква работа – не плетат, не предат и не шият, защото вярват, че ако се убодат с игла или кука, раната няма да зарасне. Не поставят черни котли на огнището, „за да не хваща житото главня“ (да не почернява). През целия ден са облечени в черни дрехи, за да почетат светицата, чието име в превод от гръцки език означава „черна“ (Megas 1963: 121). Българите също почитат светицата, но сред тях тя е известна с името *Света Черна* или *Баба Чьорна*. Стопанките не работят нищо през целия ден, за да не „почернее къщата“, което на езика на народа означава против смърт на някого от домочадиято. Гръцкият етнолог Манолис Варвунис извежда имената на светците Симеон и Мина от глаголи на гръцки език, които означават ‘бележа’/‘оставям белег’ и ‘разкривам’/‘откривам’ (Варвунис 2001: 182). Затова сред гърците и българите е широко разпространена забраната на двата празника в чест на св. Симеон – 3 февруари и 1 септември, бременни жени да работят. Те не бива да похващат никаква работа, защото ще родят „симеосани“ бебета. На езика на народа това означава, че новородените ще имат белези по тялото си. Извеждането на името на св. Мина от глагола „разкривам“ предопределя вярата сред гърците и на българите в контактните с тях зони, че светецът помага на стопаните да намерят загубени или откраднати вещи. Те палят свещи пред иконата на светеца с надежда, че загубеното ще им бъде върнато. За голяма част от българите света Мина е жена светица, какъвто е случаят и със света Сава, тъй като имената им завършват на гласната *a*. Известна е поговорката „Света Мина разминава болестите“, тъй като в българския език името на светеца се извежда от глагола *минавам*. Затова в деня на неговия празник не се работи нищо, „за да се разминат всички болести“ (Попов 2006: 126). А за българите и сърбите света Сава и света Варвара са двете „сестри“ на св. Никола. В ролята на „сестра“ на св. Никола при католиците хървати и словенци влиза св. Ана, наричана от тях „Микулина сестрица“ (Lang 1913: 88).

Влиянието на народната етимология върху формирането на отделни представи за светците и за техните празници е типично и за румънците. Най-отчетлив е примерът със свещената триада св. Илия – Илия Палия – Фока. Всички пра-

вославни балкански народи почитат св. Илия като небесен господар на летните природни стихии – светкавици и гръмотевици, градушка и поройни дъждове. Светецът кара своята колесница по небесния друм. Негов кочияш е Илия Палия, а негов пръв помощник при запалване на небесния и земния огън е Фока. Това не е случайно, тъй като името на Фока се свързва със съществителното *fos*, означаващо ‘огън’ (Pamfile 1997: 127).

Не бих искал да пропусна и друго интересно обстоятелство, при което в резултат на народната етимология се появяват имена на несъществуващи светци. Най-фрапантен е случаят със св. Спас, чийто празник е на 40-я ден след Великден – Възнесение Господне, наричан от българите Спасовден в смисъл на Спасение Господне. Култът към св. Спас е най-силно разпространен в западните български земи, за което свидетелстват многобройни храмове, параклиси и оброчни каменни кръстовете, носещи неговото име (Петрунова, Григоров, Николска 2001: 15–16, 34, 66, 71, 164). Как божиите служители са осветили тези свети места, чийто патрон е несъществуващ светец, е друг въпрос.

Примерите в тази насока могат да бъдат продължени, но това едва ли е необходимо. Очевидно е, че архаичният близначен мит и народната етимология оказват своето съществено влияние върху формирането на названията на отделни светци и на техните традиционни годишни празници в православния и в католическия календар на балканските народи.

Библиография

- Бандић 1991:** Бандић, Душан. *Народна религија срба у 100 појмова*. Београд: Nolit, 1991.
- Варвунис 2001:** Варвунис, Манолис. Култ светих грчкој традицијској култури. – В: *Култ светих на Балкану*. Съст. Мирјана Детелић. Крагујевац: Лицеум 5, 2001, 175–190.
- Георгиев 1980:** Георгиев, Минчо. Магическите лекувания в българската народна медицина. – *Българска етнология*, № 3, 1980, 25–26.
- Домазетовски 1979:** Домазетовски, Петко. Есенските обичаи во Дримкол, поврзани со есенските празници и со земјоделската работа. – *Македонски фолклор* (Скопије), № 23, 1979, 65–71.
- Дукић 1953–1954:** Дукић, Душан. „Басма“ против уједа змије. – *Гласник етнографског музеја* (Београд), № 2–3, 1953–1954, 835–837.
- Живковић 1999:** Живковић, Гордана. Свети Врачи – лекарска слава у заводу за заштиту здравља „Тимок“ Зајечар. – В: *За здарвље. Из историје народне медицине и здравствене културе*. Рајачка Пивница, 1999, 233–238.
- Зечевић 1993:** Зечевић, Слободан. Нека веровања из традиције становништа приобалнах насеља Доњег Дунава. – *Гласник етнографског музеја* (Београд), № 57, 1993, 257–273.
- Маринова 1996:** Маринова, Ганка. *Календарни празници от Асеновград*. Асеновград: ЕкоБалан, 1996.
- Неделковић 1990:** Неделковић, Миле. *Годишни обичаји у срба*. Вук Караџић. Београд, 1990.
- Петрунова, Григоров, Николска 2001:** Петрунова, Бони, Валери Григоров, Надя Николска. *Свети места в Годечко, Драгоманско и Трънско*. София: IMIR, 2001.
- Попов 1994:** Попов, Рачко. Календарни празници и обичаи. – В: *Родопи. Традиционна духовна и социалнонормативна култура*. София: Академично издателство „М. Дринов“, 1994, 83–117.

- Попов 2006:** Попов, Рачко. За празника на св. Мина в миналото и днес. – В: *Делници и празници в живота на българина*. Варна: Зограф, 2006.
- СМР:** Кулишић, Шпиро, Петровић, Петар, Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. 2 изд. Београд: ИНТЕРПРИНТ, 1998.
- Стаменова 1986:** Стаменова, Живка. Календарни празници и обичаи. – В: *Пловдивски край*. София: БАН, 1986, 244–283.
- Baumann 1955:** Baumann, Herman. *Das doppelte Geschlecht. Ethnologische Studien zur Bisexualität in Ritus und Mythos*. Berlin: Reimer, 1955.
- Constantinidou-Partheniadou 1992:** Constantinidou-Partheniadou, Sofia. *A Trevelogue in Greece and a Folklore Calendar*. Athens: Athine, 1992.
- Grubacic, Tomic 1988:** Grubacic Bratislav, Tomic Momir. *Srpske slave*. Belgrade: Terazije, 1988.
- Kuret 1970:** Kuret, Nico. *Praznično leto slovencev*. Del 3: *Jesen*. Celje: Mohorjeva družba, 1970.
- Kyriakidis 1968:** Kyriakidis, Stilpon. *Two studies in modern greek folklore*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1968.
- Lang 1913:** Lang, Milan. Samobor. Narodni život i običaji. – *Zbornik Narodni Život*, 18/1913, B. 2.
- Makarović 2006:** Makarović, Gorazd. Pričevanja o svetniških zavetništvih v Trubarjevem katekizmu iz leta 1575. – *Etnolog* (Ljubljana), 16/2006, 159–196.
- Marian 1994:** Marian, Simion Florea. *Sărbătorile la Români*. Vol. 1. București, 1994.
- Megas 1963:** Megas, George. B., M. Rhodis. *Greek calender customs*. Athens, 1963.
- Pamfile 1997:** Pamfile, Tudor. *Sărbătorile la români. Studii etnografic*. București: SAECULUM I.O, 1997.
- Schneeweis 1953:** Schneeweis, Edmund. *Feste und Volksbräuche der Sorben*. Berlin: Akad.-Verlag, 1953.
- Wittman, 1967:** Wittman, Anneliese. *Kosmas und Damian. Kultausbreitung und Volksdevotion*. Berlin: Schmidt, 1967.

Румънски влияния върху календарните обичаи на българите в Румъния (етнографски наблюдения)

Валентина Васева – ИЕЕМ, БАН
valiavaseva@abv.bg

The text summarizes the fieldwork materials of the author from the 90s of the twentieth century on the Bulgarian emigrants in Romania – Catholics and Orthodox. The calendar rituals are one of the markers of the cultural identity of the Bulgarians in Romania. A number of features distinguish the tradition of the Orthodox Bulgarians in relation to the Orthodox Romanians. In the second decade of the twenty-first century some of the calendar rituals are recovered and performed in the villages of the Bulgarian settlers at folk festivals and annual demonstrations of local cultural specificities of the minorities in Romania. Specific rituals become a marker of local affiliation for the Bulgarians in Romania – **kukeri** games in Branesht, **Lazaritsa** in Alunish, the **Day of Todor** in Targovishte, **Trifon Zarezan** in Izvoarele, etc.

A number of features in the calendar customs of the Bulgarian emigrants in Romania can be traced back as „borrowed“ to Romanian customs – New Year’s mummerly games **Plugushorul**, **Capra** (‘goat’), **Brezaya**, **Irod**, **Vasilka**, and the children’s game **Steaua** (‘star’). The Romanian influence in the Bulgarian emigrant’s customs is a direct result of the bi-centennial co-existence of the two ethnicities.

Това изследване на календара на българите в Румъния се основава на собствени теренни материали, събрани в периода 1993–1997 г. в няколко села в Румъния, където днес живеят потомци на българските преселници от XIX в. – българи католици в селата Чопля и Попещ-Леорден и православни българи в селата Въръщ, Брънеш, Алуниш (старо име Броскърия) и Валя Драгулуй при Букурещ, село Бьлен Сърб при гр. Търговище и село Извоареле (старо име Гъуричу) при гр. Александрия¹. Интервютата са водени на български език, но често респондентите са преминавали спонтанно на румънски поради практикувания от тях в продължение на два века билингвизъм. Две от интервютата – с кмета на Доброещ Теодор Джурджеску през 1996 г. и с учителя Йоница Петре от Брънеш през 1993 г., са водени изцяло на румънски език. Всички интервюта са на фонозапис и се съхраняват в личния архив на авторката. Изследването се основава на лично събрания теренен материал, допълнен от писмени източници – главно материали за традиционния календар на българите отвъд Дунав, издадени на румънски език от Българската общност „Братство“ в Букурещ през същия период².

¹ Изследването е проведено в рамките на двустранен договор за научно сътрудничество между Етнографския институт с музей при БАН в София и Института за етнография и фолклор „Константин Бръйлоу“ при РАН в Букурещ. Темата на двата тригодишни проекта е „Изследване на преселническите общности от двете страни на река Дунав“ (1993–1995 г. и 1996–1998 г.). Проучването през 1993 г. е осъществено от В. Васева и Светла Ракшиева, а в следващите години – от В. Васева и Евгения Кръстева от ЕИМ при БАН.

² Българската общност „Братство“ е учредена на 24 май 1992 г. като наследник на едноименно дружество, съществувало от 1892 г. до края на Втората световна война. Орган на Българ-

Събраният теренен материал и писмените източници показват, че сред българите в Румъния са се съхранили някои старинни обичаи, специфични за българите, като празнуването на Бабинден от жените родилки, празнуването на Трифон Зарезан и избирането на „цар на лозята“, специфичното коледуване на ергените с изпълнение на български коледни песни и изричане на коледарската благословия, ринене на оборите в деня на Св. Силвестър, което се извършва от ергените в домовете на момите. Съхранена сред българите е и представата за „мръсните дни“ от Коледа до Йордановден, както и представата за демоничния персонаж „каракончо“. Голяма част от наследените от предците календарни обичаи, осмисляни като български, са възстановени и днес се изпълняват в селата на българите като елемент на възродената етническа традиция след падането на комунистическия режим в Румъния. В последните две десетилетия се създадоха благоприятни условия за културна изява на българското етническо малцинство. И през второто десетилетие на XXI в. някои от календарните обичаи се възстановяват и изпълняват в селата на българските преселници в рамките на фолклорни фестивали и годишни демонстрации на локални културни специфики на малцинствата в Румъния. Отделни обичаи стават маркер на локалната принадлежност на българите в Румъния – кукерските игри в село Брънеш, „Лазарица“ в село Алуниш, Тодоровден в гр. Търговище, Трифон Зарезан в село Извоареле и пр.

Друга част от календарните обичаи са характерни и за православните румънци, затова те се практикуват обикновено от децата и при тях песните и благопожеланията може да бъдат изречени както на български, така и на румънски език – такива са сурвакането на Нова година, общото коледуване и ходенето на децата на „Буна Диминяца“, поменаването на мъртвите пред големите календарни празници, включително в навечерието на Коледа. В празничната система на потомците на българските емигранти в Румъния се наблюдават и редица черти, които са заимствани от празничния календар на румънците – новогодишните игри на ергените „Плугушорул“, „Капра“, „Брезая“, „Ирод“, „Василка“, както и „Стяуа“ (рум. ‘звезда’) на децата. В тях се отразяват културните взаимодействия между българите и румънците в продължение на двувековното им съвместно живеене.

Коледуването е добре съхранено в паметта на българите в Румъния, но то има особености, които показват влияние на румънските обичаи на Коледа. Същинският обред – коледуването на ергените, към края на социализма вече напълно изчезва като практика по селата, но се възстановява след промените през 90-те години на XX в. Наред с него, в резултат на вековното съжителство с румънците, широко разпространение придобива обхождането на селото сутринта от по-малките момчета, което най-често се нарича също „коледуване“, или „ходене на децата на Буна Диминяца“. Същото обхождане от децата се прави на някои места и през деня преди Нова година.

В деня преди Коледа сутринта по Алуниш тръгват по-малките момчета на „Буна Диминяца“³. Сутринта ходят „коледари“, момчета и момичета с пръчка и торбичка и викат „*Коледа-а-а!*“. Децата пеят, а идването им вълнува всички хора

ското културно дружество в Букурещ е в. „Българска зорница“ (1990–2000 г.), който от 1992 г. става орган на общността „Братство“ (Нягулов 1999: 305 сл.). Днес приемник на Общността „Братство“ е „Български демократичен съюз в Румъния“ (<http://www.bulgarii.ro/>).

³ Инф. Фл. К., 68 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

в селото: „Идат коледарите, идат коледарите! Кой ще им даде кравайчета, кой няма да им даде? Че сега са скъпи кравайчетата“⁴. Ако не ги приеме стопанинът, те трясат улуците на къщата, ръчкат оградата, за да си отмъстят⁴. Описание на обичая е публикувано и от Думитра Негруша: в с. Броскъррия (старото име на Алуниш, община Мъгуреле) рано сутринта около три-четири часа в деня преди Коледа децата се събират и започват да обикалят селото, като влизат в дворовете на къщите и викат *Добро утро, Мош Ажун! Ще дадете или няма да дадете?* (на румънски език). Излиза стопанинът на къщата и им дава орехи и колачета. Като обиколят селото, децата се събират в една къща да ядат обредните хлебчета „турти“⁴. Освен това, те слагат в една чиния колаци и запалена свещ и раздават между хората в къщата и по съседите (Negruşa 1997: 63).

В с. Въръщ малките деца, само момчетата до 10 години, сутринта „*ходят на Буна Диминяца*“⁴. „*Когато е раждането на Исус, зора* (рум. ‘на разсъмване’) *тие ходеха на „Буна диминяца“ преди Коледата, а после на първия и на втория ден на Коладата ходят със Стяуа* (рум. ‘звезда’) *и казват благопожелания на румънски*“⁴. Те завършват с „*La mulţi ani!*“ (рум. ‘за много години’). Тъй като е по време на поста, стопаните на къщите дават на децата само кравайчета, ябълки, бонбони. Това правят и днес децата във Въръщ, като ходят по своята махала, а в миналото само по-големите момчета „*тръгвая да колиндат*“⁵. В Дудещ (сега в границите на Букурещ) на „*Буна Диминяца ла Мош Ажун*“ група от 5–6 деца – момчета и момичета, тръгвали в миналото сутринта да коледуват при роднини, познати и „комшии“⁴. Децата носят торбички и пеят на румънски език, застанали при вратата или в стаята, ако ги поканят, а когато са на двора – пеят до прозореца на къщата. Стопаните им дават орехи, ябълки и кравайчета. Децата приключват обхождането към 9–10 часа сутринта, а на следващия ден, на Коледа сутринта, отиват с бабите си на черква и след службата получават причастие и се връщат къщи, където родителите им ги очакват на наредената празнична трапеза⁶.

Коледа е най-големият празник през годината и за българите католици в околностите на Букурещ. Тогава в черквата се прави тържествена служба, пеят се църковни песни за Рождество Христово в съпровод на орган, а олтарът е празнично украсен с две или повече „накичени елхи“⁴. В Попещ-Леорден децата от католическата част на селото коледуват заедно с православните румънци от Попещ-Румън (румънската част на селото), като обикалят с благословии и двете части на селището. Децата от селото участват заедно и в обичаите „Ирод“, „Стяуа“, „Мош Ажун“ (рум. ‘Дядо Навечерие, Бъдни вечер’), както и „Плугушор“ или „Соркова“ (рум. ‘Сурваки’), които се правят в навечерието на Нова година (Grigore 2007b: 248). В Чопля не се е запазил обичаят момчетата да ходят да коледуват в периода около „Крачун“ (рум. ‘Коледа’), както е при православните (Grigore 2007a: 236).

⁴ Инф. Фл. В., 66 г., с. Алуниш, 15 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

⁵ Инф. М. Б., 60 г., с. Въръщ, 18 септ. 1996 г., зап. В. Васева.

⁶ Инф. А. Р., 64 г., с. Дудещ, 14, 16 юни 1997 г., зап. В. Васева. Същата жена си спомня, че когато била дете, ергените също коледували, облечени в „национални ризи“⁴. Те влизали в дворовете на къщите и пеели румънски песни в съпровод на акордеон. Сега вече нямало големи коледари в Дудещ, къщите са разрушени и хората живеят в блокове в кв. Титан в Букурещ. За коледуване с музикален съпровод в това село, както и за наличието на маскиран персонаж „Брезая“ при него, пише и Е. Грънчарова (Грънчарова 2008: 130–131).

Широко практикувани във всички села на православните българи и католиците при Букурещ са обхожданията на селата през нощта срещу Василевден от ергените с „Плугушор“, „Брезая“ или „Капра“. Много от интервюираните от нас мъже ни разказаха как лично те са участвали в тези обичаи. В Алуниш на Сурва ергените ходят на „Брезая“ на 31 декември срещу Василевден. Мъж от селото ни разказа, че е ходил с „брезаята“ още през 1940 г., когато бил на 13 години. *„Брезаята е с маска, който щеше се маскира, и аз се маскирах, на туриш си зъби от фасул, една палария (рум. ‘шапка’)“*. Само ергените ходят с „Брезая“. Стопаните дават на ергените сланина или месо от коледното прасе и по един кравай. *„Ний ходехме 10 души на Брезая и събирахме по два чувала месо и по три чувала краваи. Ни даваа хората и пари, ни вкарваха въщи, дет имаше моми. Ни тураше паралията и пеехме песни по влашки, не български... Ходим и пеем, с една гайда ходим, а от разбеля (рум. ‘от войната’) натъй вече не май има гайда, гит илезнаха акордеоните. Власите също правеха Брезая“*⁷. Жените от селото също си спомнят добре как в миналото само ергените правели „Брезаята“, а сега вече и малките деца участват в обичая: *„Покриват дъските с един чершаф и закачат една сурварка, и едно трака така (като клонът на шъркел), на им дават пари, на тръгнат“*⁸.

Другият широко разпространен обичай, практикуван от българите – православно и католици, в нощта срещу Василевден, е „Плугушорул“ (той се практикува в селата Алуниш, Валя Драгулуй, Бълен Сърб и гр. Търговище)⁹. *„На Васил, тогава одат с плуговете. Плугошор, да, с коне одат, пеят румънски песни, нема български“* (Валя Драгулуй)¹⁰. *„На Плугошор ергените пеят по румънски и хвърлят малко жито в двора“* (Алуниш)¹¹. *„На Сън Василе ходят големите момчета с плуго, влачат плуг (Плугошорул). По всичкото село ходат, по момите и вечер ядат на една маса и пият, не пеят песни и не влизат по къщите“* (Бълен Сърб)¹².

Според писмени източници, в Бълен Сърб на 31 януари младежите ходят по къщите с „Плугушорул“, с „Бухаюл“ (рум. buhai – ‘бик’; -циг, ср. – ‘инструмент, с който се възпроизвежда ревят на бик’) или с „Капра“ (рум. ‘коза’) (Negruşa 1997: 78). В българския квартал в Търговище „Матей Басараб“ на Нова година ергените също ходят с „Плугушорул“ и с „Бухаюл“ (Tufeanu 2006: 85) Младежите от квартала на Нова година се преобличат като овчари и ходят с една „Капра“, направена от дърво (Grasu 2000: 68).

⁷ Инф. Фл. К., 68 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева. Обичаят „Брезая“ се прави и при православните българи от Дудещ (Lyubanova 2008: 73). Според речника на румънските календарни обичаи на Йон Гиноу *brezia* е животинска маска, субститут на божество, което умира и възкръсва на Крачун (Коледа) и е синоним на *capra* (рум. ‘коза’). Обичаят е разпространен в Олтения и Мунтения и се прави по време на коледуването на момците (Ghinoiu 1997: 27).

⁸ Инф. А. С., 80 г., инф. Фл. В., 66 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

⁹ При румънците „Плугушорул“ е обичай, който се изпълнява вечерта на Василевден. Младежите влачат с конски впряг един плуг и изорават по една бразда в дворовете на къщите, в които има моми (Marian 2001: I, 22–23; Опришан 1979: 53). В различни варианти обичаят е структуриран по модела на коледуването, но според Йон Гиноу е аграрен обичай, изпълняван на Нова година. Той е разпространен в Буковина, Молдова, Мунтения, Олтения и Добруджа, както и в южните и източните части на Трансилвания (Ghinoiu 1997: 152).

¹⁰ Инф. К. Й., 62 г., М. Й., 60 г., с. Валя Драгулуй, 18 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

¹¹ Инф. Фл. В., 66 г., с. Алуниш, 15 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

¹² Инф. С. Д., 63 г., с Бълен Сърб, 29 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

Играта „Плугушорул“ е популярна дори сред българите католици край Букурещ. В Попещ-Леорден на 31 декември ергените ходят с коне и имат *плугушор* ‘плугче’. *„Коледари с плуг ходят, плугушори. Когато някой ерген иска да вземе едно момиче, ходят в неговия дом. Ходат, та ударят една бръзна (‘бразда’) да орът в гумното на момичето, па да фърлят жито, па сеят. Тъй се правеше напрекъ“*¹³. Момчетата се обличат с бели ризи, слагат си колани и двама носят плуга, останалите им помагат. Три от момчетата са по-големи, те ходят с плуга, а другите са „мъненки“. Ходят от рано сутринта чак до среднощ. *„Ходат по къщите поред, но там дете имат мома, ударят по една бразда на двора на нейната къща. Песента е на румънски“*¹⁴.

В другото католическо село – Чопля, не е масова практиката, както в Попещ-Леорден, в навечерието на Нова година да се ходи с „Плугушор“ и на „Соркова“ (рум. ‘Сурваки’). Тези обичаи се практикуват само от отделни хора в селото и причината е, че те имат широко разпространение сред румънците в района на Букурещ (Grigore 2007a: 236).

Само при българите в Извоареле регистрирахме спомен за изпълнение на театрализираната игра „Ирод“, която в Румъния е разпространена в Трансилвания. Възрастен мъж от селото ни разказа, че когато бил на 18 години, са правили „Ирода“ в Извоареле и той е участвал в играта. *„Ако се срещнат два Ирода на улицата, се бият“*¹⁵ (вж. още: Васева 1995: 101). Същият обичай (наречен „Ирози“) е регистриран от Евгения Грънчарова и Милена Любенова и в село Доброещ (Грънчарова 2008: 131).

На Василовден в някои от българските села в Румъния се практикува и румънският обичай „Василка“, при който младежите обикалят селото с украсената глава на коледната свиня, поставена върху поднос (Алуниш, Въръщ, Извоареле, Кяжна, гр. Търговище). „Василка“ се нарича и самата украсена свинска глава. Често респондентите споменават, че с „Василка“ ходели по селата само циганите. *„Ходеха отнапред с Василка – главата на прасето, па го накичат с кърпа и ходеха повече цигани. Пейт на влашки“* (Алуниш)¹⁶. *„Нощес една Василка ше направят, ей така я направят. Василка – това е главата на прасето, и го украсяват, и ходят с нея. Тука чукаат на вратата, и ше излещи, ше им дадеш пари, някое канче вино, ше идат на друга къща. И пейт на румънски, само циганите ходеха, идваха в нашта махала“* (Въръщ)¹⁷.

По писмени сведения в Кяжна вечерта на 31 декември няколко мъже ходят по селото с „Василка“. Това е главата на прасето, добре измита, украсена и сложена на една тава, покрита с дълга кърпа, заедно с една сурвачка. Те влизат в двора и пейт пред прозореца песента за „Василка“, в съпровод на акордеон (Negruşa 1997: 79). В българския квартал „Матей Басараб“ в Търговище в нощта на Нова година по-големите момчета, на 14–16 години, ходят по селото с „Василка“. Те пейт една българска песен, но после и една румънска (Tufeanu 2006: 85).

¹³ Инф. П. Б., 72 г., Й. К., 46 г., с. Попещ-Леорден, 14 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

¹⁴ Инф. П. Л., 80 г., с. Попещ-Леорден, 14, 16 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

¹⁵ Инф. С. В., 71 г., с. Извоареле, 1 ноем. 1993 г., зап. В. Васева.

¹⁶ Инф. Фл. В., 66 г., с. Алуниш, 15 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

¹⁷ Инф. М. Б., 60 г., с. Въръщ, 18 септ. 1996 г., зап. В. Васева.

По-различен е обичаят „Василка“ в Извоареле: *„Ходат момчета и момичета с една булка от парцали (кукла) Василка, пеят специални песни за Василка, пеят и играят. След това развалят куклата, като всеки си взима дрехите, които е дал – за здраве. Куклата носи едно момче. Ходат от сутрин до вечер на Васил“*¹⁸.

В обичаите на Сирни Заговезни също има една специфична игра за забавление на децата, която не е разпространена на юг от Дунав. Вечерта на Заговезни, когато цялото семейство се събира на трапезата, за да заговее за Великден, в Алуниш освен „хамкането“ с халва след вечерята, се прави и друг обичай: в една паница слагат „малай“ (рум. ‘царевично брашно’) и една монета, за да я търсят и да я вземат само с уста, без да си помагат с ръцете. *„Като сме били малки, сме го правели“* – казват нашите събеседници¹⁹. В друг вариант от Алуниш, за да се шегуват с децата, слагат монета в чиния с вода и тя трябва да се извади само с уста, без ръцете. *„Се бълбука, се бълбука, ма не мой да го извади, като има вода много там“*²⁰. Във Валя Драгулуй на Заговезни също връзват парче халва на един конец за тавана и я въртят, а децата трябва да я уловят с уста. *„Правеше се и друго, се казваше барбале – у една тава голяма, тъй, се гуждат трици, трици и вода, като на прасетата. Гуждаш в нея пари и си вкарваш устата там, да вадят парите с уста, с езика“*²¹. Това правят децата и много се забавляват.

Един от големите пролетни празници през месец март – Св. 40 Мъченици, българите в Румъния отбелязват, подобно на румънците, с приготвянето на малки варени хлебчета, наричани „мъченици“. Те се консумират през целия ден и се раздават по съседни и роднини, като едновременно с това на този ден се пият и 44 чаши вино. В Дудещ на 9 март почитат „Мъчениците“: *„ние на 8 март приготвяме мъчениците – от тесто така, тънко го правим и после кравайчетата правим, малки, малки кравайчетата правим [на] цялата маса и ги оставим до другия ден да изсъхнат. И на другия ден, 9 март, слагаме вода да заври, пуцаме да се варят и накръпа [слагаме] кора от портокал или кора от лимон, канела, орехи, ром, други миризми и се ядат през целия ден тия мъченици“*²².

В Алуниш в деня на Св. 40 мъченици се пият 40 или 44 чаши вино и се правят хлебчета „мъченици“²³. *„Мъчениците са едни такива колеленца, които правят от тесто, тъннички, тъннички, па направихи повече, много, па накум (‘след това’) се кипне пак така вода със захар и се турат в нея ония колеленца да се варят. После ги раздадеш на комишиите“*²⁴. На Мъченици *„направим колеленца от кока (рум. ‘тесто’), па ги варим, па турим ореи, па турим кравайче, па раздадем така по комишиите“*. Раздава се на този ден за здраве и за умрелите²⁵. Във Валя Драгулуй жените правят „мъченици“ по същия начин и си раздават една на друга²⁶. В

¹⁸ Инф. Фл. Я., 65 г., М. Я. К., 70 г., с. Извоареле, 31 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

¹⁹ Инф. Фл. К., 68 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²⁰ Инф. А. С., 80 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²¹ Инф. К. Й., 62 г., с. Валя Драгулуй, 18 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²² Инф. А. Р., 64 г., с. Дудещ, 14, 16 юни 1997 г., зап. В. Васева.

²³ Инф. Фл. К., 68 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²⁴ Инф. Фл. В., 66 г., с. Алуниш, 15 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²⁵ Инф. А. С., 80 г., с. Алуниш, 11 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²⁶ Инф. К. Й., 62 г., с. Валя Драгулуй, 18 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

Извоареле на „Мученици“ правят хлебчета наречени „кончета“ и ги дупчат, дават ги на „комшиите“ и на децата²⁷.

Българите католици от Попещ-Леорден също празнуват „Мъченици“. Който няма имен ден в календара, празнува за името си на „Мъчениците“, на 9 март. Тоя ден се правят и тестени хлебчета „мъченици“ – „*направиш кокъ и я туриш да я сварии, и тураи скорцишоаре* (рум. ‘канела’), *ванилия, орехи, захар и какао, па ядеи*“²⁸.

Сред българите в Румъния е разпространено вярването, че на Велики четвъртък пускат душите на мъртвите, а на Спасовден ги прибират – „*тогава пускат умрелите, които са на зло место*“²⁹. „*Казват, че от Великден до Ъналцаря раю е отворен, затова тогава най-често си правят помана приживе хората, които нямат деца. Умрелите са либери и тей са пуснати на свобода, и идат душите. Тогава е и голямата задушница – да раздадеш много, когит е раю отворен, да имат и умрелите сичко. На Ъналцаря Господ ги запиря умрелите*“ (Валя Драгулуй)³⁰.

Румънската православна църква почита паметта на всички загинали във войните на Спасовден (Испас) и повсеместно в тяхна чест се извършват църковни служби пред издигнатите в села и градове паметници. В Извоареле „*на Испас се четат умрелите надалеч, на война, ероите* (рум. ‘героите’), *поповете четат парастас на монумента* (рум. ‘паметник’) в центъра на селото и правят свещание“, а хората ходят там с червени яйца и си раздават³¹. В Бълен Сърб на Испас правят „*блюдо за умрелите в разбеля*“ (рум. ‘войната’) и го носят в черквата. „*В гумното на черквата има монумент на загиналите и там попът чете имената им и си раздават само тези хора от селото, които имат роднини, загинали във войните*“³².

Сред обредите, които се правят по време на засушаване, за да завали дъжд, българите в Румъния са съхранили „Пеперуда“ и „Герман“, но само във Валя Драгулуй регистрирахме и друг интересен обичай – прави се общ помен за всички мъртъвци при суша. „*Правят обща помана на пътя, всеки носи продукти, каквото имаи, и си направят помана голяма, тъй, и направят едене, и викат попо до пей, и който е по-сиромах човек, па нема дреи, го обличат – едно дете сиромах или сираче обличат с нови дрехи. Там, на пътя, ядат и пият, се заливат с вода, се пръскат и се молят за дъжд, се кръстат. Казва се „помана за дъжд“ и се прави на пътя в махалата, за да бъде на синките, затова не е в двора на никоя от къщите. Който мине по пътя, го викат да дойде и да яде на тая помана. Па некой път след това удари дъжд*“³³ (Vaseva 1997: 97; Vaseva 2001: 24).

²⁷ Инф. М. Я., 70 г., с. Извоареле, 31 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

²⁸ Инф. П. Б., 72 г., Й. К., 46 г., с. Попещ-Леорден, 14 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

²⁹ Инф. М. Т., 80 г., А. Д., 79 г., с. Бълен Сърб, 29 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

³⁰ Инф. А. А. Г., 75 г., с. Валя Драгулуй, 19 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

³¹ Инф. Фл. Я., 65 г., М. Я. К., 70 г., с. Извоареле, 31 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

³² Инф. М. Т., 80 г., А. Д., 79 г., с. Бълен Сърб, 29 окт. 1993 г., зап. В. Васева.

³³ Инф. К. Й., 62 г., Д. Й., 10 г., с. Валя Драгулуй, 18 окт. 1995 г., зап. В. Васева.

В заключение, нашите етнографските наблюдения през 90-те години на ХХ в. върху календарните обичаи на българите в Румъния показват, че в тях са съхранени редица характерни за българите вярвания и обредни практики, но наред с тях се практикуват и такива, които са характерни за румънците и липсват в календарните обичаи на българите на юг от река Дунав. Това придава и основната специфика на календарните обичаи на българите в Румъния – такива, каквито ние успяхме да регистрираме при нашата теренна работа в изброените по-горе селища.

Библиография

- Васева 1995:** Васева, Валентина. Наблюдения върху съвременната обредна система на три български села в Румъния. – В: Дончев, Тошо (съст.). *Българите в Средна и Източна Европа*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, 96–102.
- Васева 2001:** Васева, Валентина. Адаптивност на погребалните обичаи на преселническите общности (на българите в Румъния и власите в България). – *Българска етнология*, 2001, № 4, 10–28.
- Грънчарова 2008:** Грънчарова, Евгения. Танцът в обредно-празничната система на българите в Румъния. – *Български фолклор*, 2008, № 1, 129–140.
- Опришан 1979:** Опришан, Хория. Няколко български фолклорни театрални прояви в румънския фолклор. – *Български фолклор*, 1979, № 3, 53–59.
- Нягулов 1999:** Нягулов, Блавест. *Банатските българи*. София: Изд. Парадигма, 1999.
- Ghinoiu 1997:** Ghinoiu, Ion. *Obiceiuri populare de pește an. Dicționar*. București: Editura Fundației culturale române, 1997.
- Grasu 2000:** Grasu, S. *Bulgarii de la Târgoviște*. București, 2000.
- Grigore 2007a:** Grigore, Ilie-Catalin. Repere etnografice. – In: Dănuț Doboș (coord.). *Cioplea. Două veacuri de istorie*. București: Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, 2007, 211–254.
- Grigore 2007b:** Grigore, Ilie-Catalin. Oamenii acestor locuri. – In: Dănuț Doboș (coord.). *Catolicii din Popești-Leordeni. Istorie și credință*. București: Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, 2007, 203–273.
- Lyubenova 2008:** Lyubenova, Milena. The Bulgarian settlements in the region of Bucharest – their Past and Contemporaneity. (On the Example of Cioplea, Popești-Leordeni, Brănești and Dobroești). – *Anuar IEF*, serie nouă (București), 19/2008, 69–74.
- Marian 2001:** Marian, Simeon Florea. *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*. Vol. I, II, III. București: Editura „Grai și suflet – Cultura Națională“, 2001.
- Negrușă 1997:** Negrușă, Dumitra. *Obiceiuri de peste an ale etnicilor bulgari*. București: Ed. Casa Omnia Cartexim, 1997.
- Tufeanu 2006:** Tufeanu, Maria. *Cartierul bulgăresc al Târgoviștei*. Târgoviște: Ed. Pildner, 2006.
- Vaseva 1997:** Vaseva, Valentina. Adaptation in the Funeral Customs of Resettled Communities. – *Ethnologia Balkanica*, 1/1997, 91–110.

Интернет източници:

<http://www.bulgarii.ro/>, последно влизане 15 април 2014 г.

Конфессиональное взаимодействие в условиях полиэтничности (на примере с. Жовтневое/Каракурт)

Денис С. Ермолин

Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера)
Российской академии наук
denis.ermolin@gmail.com

The village of Žovtnevoe (Ukr. Žovtneve, before 1944 – Karakurt) is situated in the region of Odessa (Ukraine). The village was founded in 1811 by Balkan colonists (mainly, Albanians and Gagauz) who were invited by the Russian government to settle the steppes of Budjak annexed to the Russian Empire in obedience to the Treaty of Bucharest (1812).

From the very first days Karakurt has consisted of several *mahallas* formed according to ethnic and family principles. There are also two main borders within the village: one of them is natural – the river of Karasulak, and the other is artificial – the road from Bolgrad to Odessa. Historically these borders have divided the village into three large sectors. Even today we can witness the traces of that division in the memory of present-day village inhabitants.

At present, the village is heterogeneous not only ethnically, but also confessionally. Starting from the middle of the 20th century new Christian denominations have penetrated to the sphere of religious life in Žovtnevoe, and since the 1990-es, with the disintegration of the Soviet Union, the small communities of Orthodox Christians, Baptists and Adventists have been active in regaining their congregates.

The article is devoted to the analysis of the current ethnic and confessional situation in the village and relations between members of different churches.

Южные районы современной Украины, этнический состав которой формировался на протяжении XVIII – XX столетий в силу внешней и внутренней политики Российской империи и впоследствии Советского Союза, являются благодатным полем для этнографических изысканий по самым различным темам и направлениям. Действительно, в одной лишь Одесской области на сравнительно небольшой территории (33 тыс. кв. км.) проживает 11 этнических групп численностью более тысячи человек¹.

Начиная с 2011 г. сотрудниками отдела европеистики МАЭ РАН² ежегодно проводятся полевые исследования в Буджаке – исторической области, располо-

¹ К таковым относятся украинцы, русские, болгары, молдаване, гагаузы, евреи, белорусы, армяне, цыгане, поляки, немцы, грузины, татары, азербайджанцы, греки, албанцы, арабы. Статистику (на 2001 г.) см. на сайте Всеукраинской переписи населения–2001: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality> (проверено 5.06.2014).

² Первая экспедиция А. А. Новика в регион состоялась в 1998 г., в 2011 г. отряд работал в следующем составе – А. А. Новик, Н. Г. Голант, Д. С. Ермолин (все – МАЭ), М. С. Морозова (ИЛИ РАН), в 2012 г. – исследования проводились Д. С. Ермолиным и М. С. Морозовой, в 2013 г. в экспедиции участвовали Д. С. Ермолин, А. С. Дугушина (МАЭ), М. С. Морозова, а также Симон Шлегель (Университет Халле, Германия).

женной в Южной Бессарабии, ныне на территории Республики Молдова и Одесской области Украины. Основной точкой было выбрано с. Жовтневое (до 1944 г. – Каракурт) в связи с тем, что оно может похвастаться уникальной этнокультурной ситуацией – в границах одного поселения проживают старожилы – албанцы, гагаузы и болгары, а также представители полутора десятков этнических групп, переселившихся в село позднее³.

С момента основания села в 1811 г. и до настоящего времени преобладающими в количественном отношении этническими группами являются албанцы и гагаузы, изначально поселившиеся по разным берегам р. Карасулак. Несмотря на то, что в наши дни полного размежевания на кварталы по этническому принципу уже не существует, каждый житель села знает где в прошлом пролегла граница, отделявшая албанскую махалу от гагаузской. В настоящее время этническими границами служат р. Карасулак и автомобильная трасса М15 (Болград – Одесса): традиционно гагаузскими считаются кварталы, расположенные на левом берегу реки (Заречная, или *Первая*, улица) и по правую сторону от дороги, если смотреть в направлении Болграда. Болгары также живут в Каракурте с момента его образования, никогда не занимая отдельной махалы и не составляя какого-либо значительной доли среди всех жителей. По словам старожилов, болгары в основном жили на территории расселения гагаузских семейств.

Своеобразная ситуация в Каракурте характеризуется также тем, что среднестатистический житель села помимо родного (албанского / болгарского / гагаузского) языка, т.е. того, на котором он с детства общался в семье, знает еще хотя бы один или оба языка соседей. Все жители владеют русским и новым государственным украинским (правда, в разной степени) языками. Жители старшего поколения еще помнят некоторые фразы по-румынски, поскольку Буджак в разные исторические периоды находился в составе Королевства Румыния и Молдавского княжества, а в первые десятилетия после переселения (начале XIX в.) востребованным был также турецкий.

Бытовой билингвизм является чертой, присущей в целом населению Бессарабии, одновременно выступая и в качестве результата бурной этнополитической истории края и условия успешной интеграции в различные этнические и социальные группы. В этом отношении современное албанское и болгарское население Приазовья демонстрирует меньший уровень владения идиомами соседей, ограничиваясь, как правило, знанием родного и русского языков, в то время как еще в середине XX в. лингвокультурная ситуация в Приазовье в среде колонистов, переселившихся из Южной Бессарабии в 1860–1870-х гг., характеризовалась обязательным владением, помимо родного, болгарским и румынским, а также гагаузским (для албанцев) (Державин 1948: 159).

Сам факт существования разных кварталов у албанцев и гагаузов в с. Каракурт говорит о том, что, несмотря на сосуществование в границах одного поселения, изначально в основу организации этносоциальной жизни села был положен принцип этнического размежевания. Первые браки между представителями разных этнических групп (прежде всего, албанцев, гагаузов и болгар), относятся к рубежу XIX – XX в. Еще в начале XX в. социальные взаимоотношения и контак-

³ Об истории и актуальной этнической ситуации в с. Жовтневое см.: Ермолин 2012: 125–128.

ты гагаузов и албанцев нельзя было назвать стабильными: например, если албанские парни ходили за реку, их избивали гагаузы, и наоборот. В настоящее время дети от межэтнических браков в большинстве случаев однозначно выбирают и декларируют в качестве собственной этнической идентичности „национальность“ (как говорят информанты) отца, который, в свою очередь, также может являться ребенком от смешанного брака. Так, человек, представляющийся албанцем, может иметь по отцовской линии деда, скажем, албанца и бабушку гагаузку, а по материнской – болгарина и русскую, при этом изъясняться на четырех языках. Несмотря на это, все опрошенные нами информанты (23 человека, из них 8 – дети от межэтнических браков) достаточно четко и однозначно называют свою этническую принадлежность, и только дополнительные расспросы об истории семьи позволяют выяснить подобные обстоятельства.

Село также отличается развитой конфессиональной ситуацией: помимо возведенного в 1990-е годы вместо разрушенного в советское время православного храма Рождества Пресвятой Богородицы под юрисдикцией УПЦ Московского Патриархата, с начала 1990-х гг., то есть уже около двадцати лет, активно существуют дома молитвы евангельских христиан-баптистов и адвентистов седьмого дня⁴. Неудивительно, что один из наших информантов – юноша-албанец 1992 г.р. – характеризовал конфессиональную ситуацию в родном селе следующим образом: „В нашем селе три веры“. Данная статья ставит своей целью краткий обзор актуальной конфессиональной ситуации (с акцентом на новые деноминации) в условиях полиэтничности, а также рассмотрение некоторых вопросов взаимодействия адептов традиционного для потомков балканских колонистов православия с представителями более новых церквей – баптистами и адвентистами седьмого дня.

Православные христиане

Напомню, что Каракурт был основан в 1811 г. балканскими переселенцами, пришедшими из-за Дуная по приглашению Российского правительства и поселившимися в бессарабских степях на правах колонистов. Эту окраину Дикого Поля, отошедшую России по итогам очередной Русско-Турецкой войны и Бухарестского мирного договора 1812 г., решено было заселить православными христианами с Балкан, руководствуясь *de jure* екатерининским „Манифестом о даруемых иностранцам переселенцам преимуществах и привилегиях“ (1763 г.).

Возвращаясь, однако, к ситуации сегодняшнего дня, отметим, что подавляющее большинство населения села⁵ считает себя православными христианами – что соответствует действительности, по крайней мере, с точки зрения истории. Если же взглянуть на положение вещей глазами представителей церкви,

⁴ В изучаемом регионе, как и в целом на территории современной Украины, наблюдается значительный прирост приверженцев различных протестантских деноминаций (баптистов, адвентистов и др.) и свидетелей Иеговы начиная с первой четверти XX в. (Бойко, Ігнатуша, Лиман, Мільчев 1999: 117–148; Снежкова 2011: 129, 137–138).

⁵ На май 2011 г. население с. Жовтневое по данным сельской администрации составляло 2650 человек.

то истинно православными людьми считаются постоянные прихожане храма и члены общины, участвующие в том числе в таинствах исповеди и причастия. Их в с. Жовтневое с трудом насчитывается 50 человек. Остальные жители села, по словам сельского священника о. Сергия Тодорова, приходят в церковь лишь по крупнейшим праздникам – прежде всего, это Пасха и престольный праздник Рождества Богородицы, а также, чтобы крестить ребенка и заказать чин погребения покойного.

Одной из характеристик общины в с. Жовтневое, которая, впрочем, характерна в целом для постсоветского пространства, если мы говорим о православии в рамках современного сельского социума, является очевидный гендерный и возрастной (хотя в меньшей степени) дисбаланс. Иными словами, ядро прихожан составляют женщины пенсионного и предпенсионного возраста, мужчин на обычной воскресной службе практически не бывает.

Христиане-баптисты

Община христиан-баптистов существует в с. Жовтневое с середины 1990-х гг. В 1997 г. с помощью американских единоверцев баптисты купили в селе дом и оборудовали его под молитвенное помещение. До его постройки баптисты собирались в частном доме Ефросиньи Тоневой, которая с 1980-х гг. посещала богослужения баптистов в Болграде⁶, до этого являясь прихожанкой православной церкви; ее дочь, выйдя замуж в с. Кислица, стала посещать собрания баптистов и делиться своим опытом с матерью. В настоящее время собрания проводятся в среду вечером (происходит разбор Слова, т.е. Библии), в пятницу вечером (занятия по теме „Индуктивный метод изучения Библии“) и в воскресенье утром – в эти дни из Болграда приезжает пастор. Количество баптистов в селе достигает 30 человек при общей численности 2650 жителей (около 1,1 %).

В июне 2013 г. мне удалось побывать на воскресном собрании баптистов. Ощутимого перевеса какой-либо этнической группы среди прихожан не наблюдается, однако, несмотря на то, что богослужение полностью ведется на русском языке, до начала и в перерыве службы кроме русской звучит албанская и гагаузская речь, тем не менее, мои информанты-баптисты сообщили, что албанцев в церкви больше.

Среди духовных песен, исполненных под гитару, прозвучала одна на албанском языке (однако не исключено, что прихожане решили ее спеть в связи с моим визитом, поскольку знали, что моя работа связана, во многом, с изучением местного албанского населения). Ниже приводится текст песни № 789 из сборника „Песни Возрождения 2800“ на русском языке и ее перевод на говор албанского языка (перевод был сделан 10–15 лет назад албанцем Алексеем Михаловичем Калушем, посещающим собрания в церкви баптистов):

⁶ Болград – город районного значения в Одесской области, основан в 1821 г. православными колонистами, переселенными российскими властями из Османской империи.

Ты – мой Бог Святой,
Я к Тебе стремлюсь,
Ибо знаю: в Тебе – покой

*Ти ими паранди
Ун дрэк тюны нзитэм
Сэ ди дэк та тю рахати*

Привет (2 раза):

У Твоей груди успокоюсь я,
Успокоится сердце мое

*Ни тиндет гёвиз отлизохем ун
Отлизохет зэмбра име*

Знаю, что в Тебе
Радость вечная
И любовь неизменная
И никто уже
Не лишит меня
Этой радости неземной

*Ди дэк та тю
Нглазими тытыры вит
Тыпылькюрыт нок отгынехет
Лэ асни нок отмамары
Кыты нглазим
Ты ятырсы еты*

И когда придет
Тот последний час,
Верю, примешь меня к Себе

*Лэ кур тывины кыю
Ипыстайми сахат
Ди дэк отмымарыш*

Общее отношение к баптистам со стороны православных жителей села скорее настроенное, поскольку они „соблюдают другие обряды, не делают поминки, поют песни в церкви“⁷. Устойчивым экзоконфессионалом по отношению к баптистам является слово „сектанты“; говоря же о людях, не принадлежащих собственной церкви, баптисты употребляют термин „мирские“ (также „из мира“). При этом, наравне с термином *сектанты* используется также слово „верующие“ в качестве экзо- и эндоконфессионала. О неопитах в таком случае говорят: „стал верить“. Однако православный священник о. Сергей Тодоров призывает свою паству не использовать термин „верующие“ по отношению к баптистам и адвентистам, поскольку, с его позиции, верующие – это православные христиане, а баптистам и адвентистам более подходит наименование „сектанты“.

Моим первым информантом стала одна из наиболее активных прихожанок общины баптистов – Мария Федоровна Бельтек (гаг., 1939 г.р., род. в с. Копчак, Молдова). Она обладает высоким социальным статусом в селе и пользуется уважением как среди единоверцев, так и среди остальных жителей села, в том числе из числа тех, кто посещает православную церковь, не только благодаря личным качествам („женщина общественная, работающая“)⁸, но и ряду фактов семейной истории: во-первых, ее дед и бабушка в 1912 г. были в *хаджйистве*⁹ в Иерусалиме (что повышает социальный статус не только самих совершивших паломничество, но и их потомков), во-вторых, она не является неопитом баптистской

⁷ Ср. со стереотипами относительно протестантов, бытующими среди восточных славян: (Белова 2003: 163–168).

⁸ Оценка бывшей коллеги, ныне пенсионерки.

⁹ *Хаджйиство, хаджйлык* – термины, обозначающие паломнические поездки „задунайских“ колонистов на Святую Землю в XIX – начале XX. Подр. см.: (Ермолин 2013).

церкви – ее мать начала посещать богослужения в моленном доме Болграда еще в 1960-х гг., а к настоящему моменту большая часть родственников по отцовской и материнской линиям являются баптистами, проживая на Украине и за рубежом (Россия, Молдова, США). Информант вспоминает, что в ее детстве и молодости в кругу семьи и друзей проводились „верующие“ свадьбы и проводы в армию. О признании в качестве „своей“ в сельской среде говорит и тот факт, что она стала крестной матерью нескольким детям при их крещении в православной церкви. Информант сама с уважением относится к православию, но убеждена, что простое посещение церкви, не подтвержденное благими поступками, не приведет к спасению души.

Еще одна прихожанка баптистской церкви – Екатерина Трифоновна Долгова (алб., 1965 г.р., род. в с. Жовтневое) – сообщила, что она приняла крещение в 31 год, и считает правильным, когда человек приходит в церковь осознанно, зачастую уже взрослым – таким образом, верующие в полной мере исповедуют веру и несут ответственность за это. Она попала на баптистское богослужение первый раз в 1995 г. в Молдове, и опыт был положительным: „Я в православную церковь когда заходила, было мне страшно <...>, а сюда пришла – словно в рай попала“.

Информантка также отметила, что в начале 1990-х гг. в селе детей из баптистских семей дразнили „верующими“, „сектантами“, „баптистами“, „штундами“ (преимущественно в Болграде), а учителя в школе, несмотря на отличную успеваемость, относились к ним предвзято: „Сидите, головы наклонили, как в собрании находитесь“. У взрослых, после того, как родные, друзья и соседи узнавали о том, что они стали посещать богослужения в баптистской церкви, тоже возникали конфликты, однако информантка добавила, что, вероятно, так и должно быть – „над Христом так же измывались, смеялись, но на это обижаться не стоит“. Говоря о социальной жизни, она отметила, что в настоящее время непониманий со стороны „мирян“ (т.е. большинства населения) гораздо меньше, хотя некоторая напряженность, недоверие и враждебность с их стороны все еще чувствуются: „Эти баптисты закрывают ставни, тушат свет и непонятно чем занимаются“. Моя информантка по приглашению посещает православные похороны, однако в храм во время панихиды не заходит, что касается поминального дня *Малая Пасха*, или *Пасха Мертвых* (в понедельник через неделю после Пасхи) (Ермолин 2011: 56–60), то она принципиально не посещает кладбище в этот день („в другой день им не собраться: для них это как встреча – моду показать, или как фестиваль – пьют, едят прямо на могилах, а потом могут на карачках оттуда выйти“), а считает, что ухаживать за могилами родных и поминать можно в любой день. В поминальные дни (дни смерти) родственников в их семье принято посещать кладбище: „возьмем закуски немного, попьем водички, посидим у могилки, повспоминаем и все“.

Е. Т. Долгова, несмотря на то, что является этнической албанкой, считает, что молиться и говорить о Боге лучше по-русски – „молитва по-русски более складная“.

В подавляющей массе баптисты в с. Жовтневое вообще не употребляют алкоголь (за исключением глотка вина на хлебопреломление) и резко отрицательно относятся к табаку. Других запретов (в том числе и пищевых) зафиксировано не было.

Адвентисты седьмого дня

Община адвентистов в с. Жовтневое, существуя около двадцати лет, также занимает весьма видное место и активно вовлечена в духовную жизнь села. В 2012 г. было полностью завершено строительство молитвенного дома, которое длилось три года. По словам одного из прихожан, в настоящий момент богослужения посещает в среднем 20–25 человек (средний возраст 40–55 лет), но молитвенное помещение рассчитано на 50–60 человек – члены общины ожидают прирост числа прихожан в будущем. Сейчас в селе лишь две семьи полностью принадлежат церкви адвентистов, остальные прихожане – люди из смешанных в конфессиональном отношении семей. Важно подчеркнуть, что если среди баптистов Жовтневого нет доминирующей этнической группы, то подавляющее большинство адвентистов – гагаузы. Именно этот фактор стал определяющим и при выборе места под постройку дома молитвы – здание было возведено на *Первой* улице, то есть в махале, которая с момента основания села является гагаузской, и именно в этой части села проживает большинство адвентистов села. Албанцев в церкви всего четыре человека, и прихожане считают, что албанцы тяжело приходят к вере, поскольку, как они объясняют, „албанцы в прошлом были мусульманами“, что, естественно, не соответствует действительности.

Потомственными адвентистами в с. Жовтневое являются представители гагаузской семьи Нягуловых. Константин Иванович Нягулов (1911 – 1993) был первым адвентистом в селе. Его сын, Константин Константинович (гаг./болг., 1948 г., род. в с. Жовтневое), поделился некоторыми сведениями об истории общины в селе. К. И. Нягулов происходил из семьи баптистов, но разочаровался в этом учении, и в 1965 г. принял крещение в церкви адвентистов в с. Виноградовка и ездил туда на служения. С 1966 г. К. И. Нягулов начал активно проповедовать в с. Жовтневое, а уже с 1973 г. собрания и служения проводились у него дома. За активную проповедническую деятельность он даже был вынужден выплатить штраф в размере 50 руб. В начале 1990-х гг. община насчитывала 10–12 человек. В настоящее время в селе проживают его потомки, которые и являются лидерами общины – внук Роман Нягулов (1977 г.р.) служит пресвитером церкви.

Жители села называют церковь адвентистов „субботней верой“, им также известно, что „субботникам“ нельзя есть свинину (а лучше не употреблять мясо вовсе) и пить алкоголь, что с 18 часов пятницы до 18 часов субботы адвентисты должны говорить только о Боге, не заниматься домашними делами (не готовить, не делать уборку и покупок) – очевидно, подобная осведомленность – первичный результат бытового взаимодействия населения села с местными адвентистами, а также проповеднической деятельности последних. Местные жители рассказывают, что на свадьбах и праздниках „субботники пьют только водичку“, и, хотя они приглашают на торжества своих родственников и друзей, не принадлежащих церкви адвентистов, на подобные события люди стараются не ходить. По мнению прихожан православной церкви, адвентисты „в Бога не верят, потому что признают только Христа“, то есть не исповедуют догмат о Троице.

Перед нами пример хоть и не идеально гладкого, но все же мирного сосуществования различных конфессий в границах сельского микросоциума, истоки которого, возможно, объясняются и самой историей балканских колонистов: опыт многовекового соседства с представителями различных культур как на Балканах, так и впоследствии за пределами полуострова, помог выработать механизмы социального взаимодействия с „чужаками“, в основе которых лежит, с одной стороны, открытость к контактам, целью которой является успешная интеграция в новое социальное пространство, а с другой – дистанцирование ради самосохранения и противодействие культурной и этнической ассимиляции.

Библиография

- Белова 2003:** Белова, Ольга Владиславовна. О „жидах“ и „жидовской вере“ в народных представлениях восточных славян. – В: *Свой или чужой? Евреи и славяне глазами друг друга*. Москва, 2003, 160–175.
- Державин 1948:** Державин, Николай Севастьянович. Албанцы-арнауты на Приазовье Украинской ССР. – *Советская этнография*, 1948, № 2, 156–160.
- Ермолин 2011:** Ермолин, Денис Сергеевич. Календарный поминальный цикл приазовских албанцев в балканском контексте. – В: *Материалы полевых исследований МАЭ РАН*. Вып. 11. Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2011, 55–75.
- Ермолин 2012:** Ермолин, Денис Сергеевич. Этнокультурные стереотипы потомков балканских колонистов Буджака и Приазовья. – *Музей. Традиции. Этничность*, 2012, №2, 124–134.
- Ермолин 2013:** Ермолин, Денис Сергеевич. Православное хаджийство: паломничество „задунайских“ колонистов Буджака и Приазовья в Иерусалим в XIX – начале XX в. – В: *Радловский сборник: Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2012 г.* Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2013, 393–399.
- Бойко, Ігнатуша, Лиман, Мільчев 1999:** Бойко Анатолій, Олександр Ігнатуша, Ігор Лиман, Володимир Мільчев та інші. *Міжконфесійні взаємини на півдні України XVIII – XX століття*. Запоріжжя, 1999.
- Снежкова 2011:** Снежкова, Ирина Анатольевна. Современная религиозная ситуация на Украине. – В: Снежкова, Ирина Анатольевна (ред.) *Конфессиональная ситуация на Украине: история и современность*. Москва: ИЭА РАН, 2011, 124–141.

Электронные ресурсы

Сайт Всеукраинской Переписи Населения 2001 г. Режим доступа: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality> (проверено 5.06.2014).

The Similarity between Greek and Bulgarian Proverbs and Sayings: Intercultural Educational Aspects

*Rozalina Engels-Kritidis, Sofia University St Kliment Ohridski
e-mail: rozalinae@yahoo.com*

Докладът представя набор от буквално съответстващи по значение български и гръцки пословици и поговорки, специално подбрани за използване в педагогическо взаимодействие, целящо интеркултурно образование на български деца от предучилищна и начална училищна възраст, живеещи в Гърция.

Introduction

Education of children who live in a foreign country can be explored in two interdependent and mutually complementary aspects: the first one is in the direction of keeping their mother language and cultural identity; and the second one is connected to attaining intercultural education, helping the process of integration in the foreign society (Engels-Kritidis 2010). Development of programmes is one-sided when they approach the integration of migrant children from only a single point of view, either the country of origin, or of the accepting country. When seeking methods and forms to assist the integration from the point of view of the accepting country, migrant children from different nationalities are often treated identically, without taking into account the specifics of the culture and customs of each separate country of origin.

In order to manage cultural diversity in kindergartens and school classrooms effectively, the underlying philosophy has to be that diversity is valued and that it strengthens classroom dynamics and offers greater learning opportunities for all. In this direction, ‘effective education’ (Le Roux 2001) is particularly directed and relevant to the specific and unique learning needs to all students. Gorski (2006) has reviewed conceptualizations produced by several of the field’s pioneer voices, concluding that all of them agree on several key principles, one of which is that multicultural education is good education for all students – not only for immigrant’s children, but also for all children from the accepting society. Liddicoat & Diaz (2008) have also drawn attention towards the fact that the policy-makers have opted for an intercultural approach which has evolved from its initial focus, the integration of immigrant children, to a broader, more comprehensive goal in which intercultural education becomes a core educational process for both immigrant and mainstream students.

According to Triandafyllidou & Gropas (2007), Greek terminology refers to ‘inter-cultural’ (*διαπολιτισμική*) and not to ‘multi-cultural’ (*πολυπολιτισμική*) education. Traditionally, the objectives of intercultural education have been defined as knowledge, acceptance and respect of diversity; mutual understanding and dialogue between different civilizations; rejection of stereotypes and prejudice; equal and constructive co-existence within a multicultural society. Triandafyllidou & Gropas (2007) put forward the following definition of intercultural education: “intercultural education

involves not only intercultural exchange and knowledge of other cultures but also a reconsideration of the in-group culture through the integration of culturally diverse pupils into a cohesive societal whole”.

Some successful intercultural education practices in Greece have been described in Karatsouni (2004), Papadopoulou (2005); Mandziara (2005), and Protonotario et al. (2006). However, there remains a need for specific educational tools for the integration of Bulgarians living in Greece.

When discussing the education of Bulgarian children living in Greece, it is important to acknowledge the large number of Bulgarian migrants in the country. According to estimations by Bulgarian diplomatic missions, **as of 2011 a little over 2 million Bulgarians live abroad; approximately 300 000 of them live in Greece** (Euro Chicago 2011). Bearing in mind the increasing number of Bulgarian Sunday schools in the country (there are currently at least 3 such schools in Athens alone), it can be inferred that a significant number of Bulgarian children live and attend schools in Greece. The current publication, therefore, aims to present some specific means for intercultural education of Bulgarian children living in Greece in the form of literally-corresponding Greek and Bulgarian proverbs and sayings.

The similarity between Bulgarian and Greek proverbs and sayings as a pedagogical tool for intercultural education

When discussing the creation of a basis for a culture of behaviour, pedagogical research and practices concentrate on the period of pre-school childhood; therefore, it is when children are in the pre-school age that a means of unification needs to be found as a basis for creating forms and methods of pedagogical interaction to help the process of integrating Bulgarian migrants’ children into Greek society. On the other hand, the proverbs and sayings of the two neighbouring peoples – Bulgarian and Greek, can be used not only to integrate the wisdom and experience of our forefathers into a short expression, but also for something much more: helping the process of integration of Bulgarian migrants’ children into the Greek society and Greek language, through getting these children involved in equal peer-mates relationship with Greek children at the same age (Engels-Kritidis & Stellakis 2010). Because of the geographical proximity of the two countries, there are a lot of similarities to be found between Bulgarians and Greeks with regard to the above folk genres. Additionally, their short size and ease of use keeps proverbs and sayings alive during everyday speech, even when people have moved outside their home country. The author has found, selected, analysed and categorized a collection of Bulgarian and Greek proverbs and sayings whose literal meanings correspond, in order to develop a theoretical model of pedagogical interaction based on their similarities, which can be used to help the process of cultural integration of Bulgarian immigrants’ children aged 6 to 8 years into the Greek society. In this regard, a study was conducted (Engels-Kritidis & Stellakis 2010; Engels-Kritidis 2013) that **aimed to offer pedagogical guidelines for interaction with 6-8-year-old Bulgarian children living in Greece, based on the proximity between Bulgarian and Greek proverbs and sayings**; the study sought to develop and cement a sense of national belonging while also instilling a spirit of tolerance towards their Greek peers.

The main **hypothesis** was that specially-selected, literally-corresponding Bulgarian and Greek proverbs could be used as a basis for the development of educational resources in the field of intercultural education of Bulgarian children of preschool and primary school age, whose families have a prolonged or permanent residence in Greece.

The **methodology** of the research included:

1. Research and analysis of educational materials used in Greece in order to determine the place of proverbs and sayings in pre-school pedagogical interaction.
2. Pedagogical observation in the ‘Saints Cyril and Methodius’ Bulgarian school in Athens, Greece.
3. Development of a bilingual (Bulgarian and Greek) questionnaire in order to gather information from teachers in Bulgarian schools in Greece, as well as parents of attending pupils, to determine whether Bulgarian spoken folklore is alive outside the country and to what extent; specific attention was drawn to proverbs and sayings in use by Bulgarians in contemporary Greece, as well as to specify the most commonly-used Greek proverbs and sayings.
4. Analysis of the questionnaire answers; specifically, selecting proverbs and sayings suitable for 6-8-year-old children from among the most commonly-used, literally-corresponding Bulgarian and Greek proverbs.
5. Additional selection of literally-corresponding Bulgarian and Greek proverbs and sayings from specialized publications, as well as creating a suitable hierarchical system for classification of the selected proverbs and sayings.

After researching the relevant Greek educational materials, it can be concluded that proverbs and sayings are actively used by teachers in Greek pre-school environments; additional evidence of this can be found in publications by Kostinoudi & Sivropoulou (2009), Kourkourika & Moraiti (2007), Pagoulatou (2007); Sarakintsi (2003), Genakou (2003), Hadzimanoli & Mouser-Spasou (2005), etc. Similarly, proverbs and sayings are used in primary school (Greek Pedagogical Institute 2002). Having in mind that Bulgarian children living in Greece attend Greek schools or kindergartens, this means that there is a solid foundation on which to build and adapt the practical ideas for intercultural education suggested by the author.

Table 1: Bulgarian and Greek literally corresponding proverbs and sayings suitable for understanding by 6-8-year-old children (in a gradually-ascending order of complexity)

<i>№</i>	<i>Bulgarian Proverb or Saying</i>	<i>Literally-corresponding Greek Proverb or Saying</i>	<i>Similar by meaning English Proverb or Saying</i>
1	Тънък като клечка.	Λεπτός σαν οδοντογλυφίδα.	Thin as a stick.
2	Гладен като вълк.	Πεινάει σα λύκος.	Hungry like a wolf.
3	Треперя като лист.	Τρέμω σα φύλλο.	Shaking like a leaf.
4	Като две капки вода.	(Μοιάζουν) Σα δυο σταγόνες νερό.	Like two drops of water.
5	Като кучето и котката.	Σαν το σκύλο με την γάτα.	(Arguing) Like cats and dogs.
6	Очите ти на <u>четири</u> .	Τα μάτια σου <u>δεκατέσσερα</u> .	Be on your toes.
7	Онзи, който гони <u>два</u> заека, не хваща нито един.	Όποιος κυνηγά <u>πολλούς</u> λαγούς, κανένανe δεν πιάνει.	He who chases many rabbits catches none.
8	Не можеш да носиш две дини под една мишница.	Дύο καρπούζια δε χωράνε κάτω απο μια μασχάλη.	Two watermelons won't fit under one arm.
9	Гладна мечка хоро не играе.	Νηστικό αρκούδι δε χορεύει.	A hungry bear does not dance.
10	На каквото си постелеш, на това ще легнеш.	Όπως έστρωσες θα κοιμηθείς.	You've made your bed, now lie in it.
11	Каквото посееш, такава ще пожънеш.	Ό,τι σπείρεις θα θερίσεις.	You reap what you sow.
12	Езикът кости няма, ала кости троши.	Η γλώσσα κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει.	A blow with a word strikes deeper than a blow with a sword.
13	Казана дума – хвърлен камък.	Τα λόγια δεν παίρνονται πίσω.	A word spoken is past recalling.
14	Голям залък гълтни, голяма дума не казвай.	Μεγάλη μπουкиά να φας, μεγάλη λέξη να μη πεις.	Swallow your pride.
15	Който копае трап другиму, сам пада в него.	Όποιος σκάβει τον λάκκο του άλλου ο ίδιος πέφτει μέσα.*	If you dig a hole for someone, you will fall in it.
16	Най-добре се смее този, който се смее последен.	Γελάει καλύτερα όποιος γελάει τελευταίος.	He who laughs last laughs best.

<i>№</i>	<i>Bulgarian Proverb or Saying</i>	<i>Literally-corresponding Greek Proverb or Saying</i>	<i>Similar by meaning English Proverb or Saying</i>
17	Играя си с огъня.	Παίζω με τη φωτιά.	Playing with fire.
18	На ръба на пропастта.	Στο χείλος του γκρεμού.	On the edge of a cliff.
19	Вися на <u>косъм</u> .	Κρέμομαι από μια <u>κλωστή</u> .	Hanging by a hair (thread).
20	Приятел в нужда се познава.	Ο καλός φίλος στην ανάγκη φαίνεται.	A friend in need is a friend indeed.
21	Кажι ми какви са приятелите ти, за да ти кажа какъв си.	Δείξε μου τους φίλους σου, να σου πω ποιός είσαι..	Show me your friends and I'll tell you who you are.
22	Търкулнала се тенджерата, та си намерила похлупака (капака).	Κύλησε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι.	Birds of a feather flock together.
23	Не всичко, което блести, е злато	Ό,τι λάμπει δεν είναι χρυσός.	All that glitters is not gold.
24	Три пъти мери, един път режи.	Τρεις φορές μέτρα και μετά κόψε μια.	Measure twice, cut once.
25	Вълкът козината си мени, но нравът си – никога.	Ο λύκος και αν εγέρασε και <u>αλλάξε το μαλλί του</u> , μήτε τη γνώμη του <u>άλλαξε</u> , μήτε την κεφαλή του.	A tiger doesn't change its stripes.
26	Когато котката я няма, мишките танцуват.	Λείπει η γάτα, χορεύουν τα ποντίκια.	When the cat's away, the mice will play.
27	На две магарета слама не може да раздели.	Δεν μπορεί να μοιράσει δυο γαιδάρων <u>άχυρα</u> .	He cannot divide two donkeys' straw.
28	<u>Крушата</u> не пада по-далече от дървото.	Το <u>μήλο</u> κάτω από τη μηλιά θα πέσει.	. The apple does not fall far from the tree.
29	Мокър от дъжд не се бои.	Ο βρεγμένος την βροχή δεν την φοβάται.	Someone who is wet is not afraid of the rain.
30	Ясно небе от мълния не се бои.	Καθαρός ουρανός <u>αστραπές</u> δεν φοβάται.	A clear sky is not afraid of lightning.

**The underlined words have slight differences in meaning.*

The empirical goal of the interaction based on these pairs of proverbs or sayings is to help children build a sense of the closeness that exists between the two neighbouring peoples in many aspects; to help them realize that the 'other' (Greek or Bulgarian) child is not that different from themselves. They may speak another language and have some different customs, but at the same time Bulgarians and Greeks have a lot in common

because of their geographical proximity. At the same time, getting acquainted with the special selection of literally-corresponding proverbs and sayings aims to enrich the vocabulary of Bulgarian children living in Greece, as well as children from mixed Bulgarian-Greek marriages who speak both languages to some degree, regardless of their location in the world.

For children whose primary language is Bulgarian, it is best to introduce the Greek equivalent of a proverb or saying after the child has an understanding of its literal and allegorical meaning. The teacher should examine the meaning of each word in the Greek version separately while making a word-for-word (or, if necessary, phrase-by-phrase) comparison to the Bulgarian equivalent. The pedagogue can then point out how words of wisdom, even when expressed in two different languages, can be similar or identical. The teacher then illustrates the use of the proverbs or sayings in several real-life situations, always using both language versions. In short, the objective of the pedagogical interaction based on the pairs of literally-corresponding proverbs and sayings is for children to slowly build up confidence, taking small steps towards reaching the conclusion that, regardless of the different languages, the two neighbouring cultures have a lot in common.

Because of the limitations this publication must adhere to, the above is only an overview of how the suggested selection of literally-corresponding Bulgarian and Greek proverbs and sayings can be used in pedagogical work; a more detailed description is available in Engels-Kritidis (2013). One of the interesting fields of study during the pedagogical observation of children during their transition from pre-school to primary school is the question of how pedagogical interaction methods change when entering primary school age, bearing in mind the major change brought by completion of the first grade: acquisition of reading and writing skills. The gradual evolution of children's literacy ensures increased opportunities for usage of the Bulgarian and Greek proverbs and sayings by allowing them to be expressed in writing. In turn, this enables children to get acquainted with an additional written language, which is another expression of a country's culture.

Conclusions

Intercultural education is without a doubt an important issue in the modern world and it is no wonder that it has been researched from various pedagogical points of view. The necessity for development in this direction is also apparent by its concurrence with relevant European directives (2000 Lisbon strategy, 2002 Barcelona educational council, etc.) according to which the new role of the teacher is connected primarily with development of new pedagogical methods for increasing children's motivation and establishing their identity in the context of cultural variety.

The bilingual usage of the selected literally-corresponding proverbs or sayings is useful not only from an intercultural education standpoint, but can also help children whose knowledge of one of the languages is mostly passive; they can utilize their 'active' language in order to gain confidence when learning the other one.

During both pre-school and primary school age, children can be encouraged to use the selection of literally-corresponding proverbs or sayings they have mastered in their

home and family environment, via individual pedagogical situations enacted by their parents, especially in cases of mixed-marriage families.

The fact that Greek teachers make use of proverbs and sayings in both pre-school and primary school environments leads to the conclusion that there is a solid basis on which to build and adapt the pedagogical methods suggested here; besides being used for work with Bulgarian children in the Bulgarian schools in Greece, they can also be applied by specially-trained Greek teachers, who speak Bulgarian, to Greek children in Greek schools where there are children of Bulgarian origin.

Bibliography

- Engels-Kritidis 2010:** Engels-Kritidis, Rozalina. *Educational aspects of the integration of Bulgarian immigrants' children into the Greek society*. – International Scientific Publications: Educational Alternatives Journal. Education, Research, Development, 8/2010, № 1.
- Engels-Kritidis & Stellakis 2010:** Engels-Kritidis, Rozalina and Nektarios Stellakis. *Cultural integration of Bulgarian immigrants' children in Greece through the similarities between Greek and Bulgarian proverbs and sayings*. In: Infusing Research and Knowledge in South-East Europe. Proceedings of the 5th Annual South East European Doctoral Student Conference (DSC2010) at CITY College, Thessaloniki, 2010, 520-527.
- Engels-Kritidis 2013:** Engels-Kritidis, Rozalina. *Интеркултурна образователна програма за подготвителна група на българските училища в Гърция [Intercultural Educational Program for Preparatory classes in the Bulgarian Sunday Schools in Greece]*. Sofia: Context, 2013.
- Euro Chicago 2011:** *Брой на българските граждани в чужбина (2011 г.) [Number of Bulgarian citizens living abroad (2011)]*. <http://www.eurochicago.com/2012/04/v-tchuzhbina/>, 2012, accessed on 30 May 2014.
- Genakou 2003:** Genakou, Ζοε. *Η ποίηση του λαού και ο παιδικός λόγος: Θεωρητικές προσεγγίσεις – Ανθολόγιο – Γλωσσικές δραστηριότητες [The poetry of the people and children's speech: Theoretical approaches – Anthology – Language activities]*. Athens: Patakis, 2003.
- Gorski 2006:** Gorski, Paul C. *Complicity with conservatism: The de-politicizing of multicultural and intercultural education*. – Intercultural Education, 17/2006, № 2, 163–177.
- Greek Pedagogical Institute 2002:** *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Greek Pedagogical Institute): A cross-thematic curriculum framework for compulsory education (DEPPS)*: Translated from the Official Gazette, Β' (303/13-03-03) and Β' (304/13-03-03) by members of the GPI main staff and teachers seconded to the GPI. http://www.pi-schools.gr/programs/depps/index_eng.php, 2011, accessed on 30 May 2014.
- Hadzimanoli & Mouser-Spasou 2005:** Hadzimanoli, Anna. & Karin Mouser-Spasou. *Όπου λαλούν πολλοί κοκόροι... Παροιμίες και φράσεις [Where many roosters crow... Proverbs and sayings]*. Thessaloniki: Circe, 2005.
- Karatsouni 2004:** Karatsouni, V. *Η Σάρα, ο Ροντρίγκο και ένα παραμύθι [Sara, Rodrigo and a fairy tale]*. – Gefyres, 19/2004, 6-17.
- Kostinouidi & Sivropoulou 2009:** Kostinouidi, Anna & Irini Sivropoulou. *Η επίδραση της μαθησιακής ομάδας στην ανάπτυξη του γραμματισμού παιδιών προσχολικής ηλικίας: Το παράδειγμα της παροιμίας [The influence of the learning team on the development of literacy of preschool-aged children: The example of the proverb]*. In: Proceedings of the Pan-Hellenic Conference with international participation: The teaching of Greek language (as first/mother, second/foreign) (4-6 September 2009, Nympheo of Florina). Pre-School Pedagogical

Department of the University of Western Macedonia. Available online at <http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika/files/down/kiriaki/aithusa2/k.pdf> , 2009, accessed on 30 May 2014.

- Kourkourika & Moraiti 2007:** Kourkourika, Maria & Tzeni Moraiti. *Interdisciplinary approach of knowledge: Exploitation of cultural content through music*. In: 5th Conference of the Greek Society for Music Education: In Search of Cultural Identity in Music Education (29 June – 1 July 2007, Thessaloniki): Book of Abstracts, 28-29. Available online at http://www.eeme.gr/images/stories/downloads_en/Programm_5th_conference_eng.pdf , 2007, accessed on 30 May 2014.
- Le Roux 2001:** Le Roux, Johann. *Effective schooling is being culturally responsive*. – Intercultural Education, 12/2001, № 1, 41-50.
- Liddicoat & Diaz 2008:** Liddicoat, Anthony J. & Adriana Diaz. *Engaging with diversity: The construction of policy for intercultural education in Italy*. – Intercultural Education, 19/2008, № 2, 137–150.
- Mandziara 2005:** Mandziara, N. *Διαπολιτισμικές δραστηριότητες στο 36^ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών [Intercultural activities at the 36th Primary School in Athens]*. – Gefyres, 21/2005, 58-63.
- Pagoulatou 2007:** Pagoulatou, E. *Η παροιμία ως μέσο για την κατανόηση και προσέγγιση του σχήματος της μεταφοράς στην προσχολική αγωγή [Comprehensive of metaphor through the use of proverb in preschool education]*. In: Proceedings of the 6th Pan-Hellenic Conference of OMEP Greece: Language as a medium and object of learning at preschool age and in the first years of school (1-3 June 2007, Patras), 276 -283. Available online at <http://nipia-larisa.gr/wp-content/uploads/2012/09/praktika.pdf> , 2007, accessed on 30 May 2014.
- Papadopoulou 2005:** Papadopoulou, M. *Διαπολιτισμική εκπαιδευτική παρέμβαση μέσω ομαδικών δραστηριοτήτων στο 3^ο Νηπιαγωγείο Κιλκίς [An intercultural education intervention through group activities in the 3rd Kindergarten in Kilkis]*. – Gefyres, 20/2005, 6-9.
- Protonotario et al. 2006:** Protonotario, S., P. Haravitsidis, L. Voulalas, G. Makrigianis. *Εθνικές εορτές: Η εμπειρία μιας διαφορετικής προσέγγισης [National celebrations: The experience of a different approach]*. – Gefyres, 26/2006, 6-13.
- Sarakintsi 2003:** Sarakintsi, A. Ψωμί [Bread]. In Zografou – Tsantaki, Maria (ed.) *Νηπιαγωγείο, γλώσσα, σχέδια εργασίας: Εφαρμοσμένες δραστηριότητες με έμφαση στη γλώσσα μέσα από σχέδια εργασίας [Kindergarten, language, projects: Practical activities focusing on language through work plans]*. Thessaloniki: Kalamaria Cultural Hearth, 2003, 186-188.
- Triantafyllidou & Gropas 2007:** Triantafyllidou, Anna & Ruby Gropas. *Greek education policy and the challenge of migration: An intercultural view of assimilation. ELLAMEP paper prepared for the EMILIE project*. Available online at http://emilie.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/07/wp3_greece_final.pdf , 2007, accessed on 30 May 2014.

Що е то идентичност по „балкански“? Влиянието на националните идеологии върху интерпретацията на етническата принадлежност на чами и помаци

*Яна Стефанова Берова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
e-mail:yancheto87@gmail.com*

Along with the establishment of the sovereign states in the Balkans, arouse one of the most pressing issues in Southeastern Europe: what is the 'proper' ethnic identity of the population in the disputed border territories. The growing ethno-nationalism and the effects of ongoing identity engineering, reflects in a new tendency of cultural and ethnic differentiation.

To examine how national ideologies construct and interpret identity, the Albanian muslim Chams in Northern Epirus and the Pomaks in the Xanthi area near the Bulgarian-Greek border, represent a good example.

The parallel is to shed light on how the national politics of Greece, Bulgaria, Albania and Turkey manipulates their ethnicity trough the years. Concerning the 'proper' ethnic marker , there is considerable flexibility among the national ideologists who adjust the specific invariables to fit the nationalist theory, accept it as definitive argument for ethnicity and there so use it as an argument for national and political claims. Due to their socio-economic marginalization over a long period of time, they have created a situational identity that now evolves into a ethnical diversification ang divergence.

След формирането на националните държави на Балканския полуостров, етническата идентичност на населението в граничните области и неговата принадлежност се превръща една от главните оси за легитимация на съответните териториални и политически претенции.

Противно на очакванията и надеждите, че ХХ в. като ерата на национализма и етническите противопоставяния на Балканите и света е отминала, днес ставаме свидетели на все по-засилваща се тенденция към етнизирание. Колкото повече глобализацията унифицира социалната реалност на хората, толкова повече те се стремят да запазят културната си специфика. На Балканите тази специфична идентичност и нейната употреба през годините от държавните политики, залагат основата на продължаващото и днес диференциране по етнически признак.

Различните концепции на албанската, българската, гръцката и турската национални идеологии за етническа принадлежност и „правилния“ етноопределящ признак залагат основите на бъдещите конфликти и репресии върху населението.

Проблемите за идентичностите и тяхното конструиране чрез националните идеологии са дискутирани в различни изследвания, посветени на същността на нациите и национализма. Ерик Хобсбом нарича „протонационални“ чувствата за колективна принадлежност към дадена обществена група, които националните идео-

логии мобилизират (Хобсбом 1996: 53)¹. Ърнест Гелнер определя същността на национализма като политическа идеология, използвана от държавата за въздействие върху идентичността на гражданите. А Бенедикт Андерсън доразвива идеята за националната идеология като механизъм на въобразяване и конструиране на нации.

Въпреки многобройните общи теоретични определения и класификации, вариативни термини като „идентичност“ и етническа принадлежност, остават отворени за интерпретация поради постоянната им изменчивост. Често визират живата пъстрота на конкретните примери, каквито представляват албано говорящото мюсюлманско население: чамите² в Северен Епир, днш. Гърция, и помаците³ в Ксантийско, днш. Гърция, става очевидно, че не можем да ги впишем изцяло в нито една от класическите теории.

Проследявайки историческата съдба и на чами, и на помаци, е очевидно, че те представляват поредния феномен, който е недостъпен за дефиниране от теоретичните на Запада. Компактно население, изповядващо ислям, живяло доскоро под властта на една мултиетническа империя, където да си мюсюлманин е престижно. По волята на международните договори попадат в границите на държава, като Гърция, която определя идентичността въз основа на религиозната им принадлежност. Традиционни, локални общности, които не са достигнали до ясно разграничаване между национална, етническа и религиозна идентичност. Население, което до началото на XX век няма ясна представа за етническия си произход, като се изключи религиозната им принадлежност и считат себе си просто за местни мюсюлмани. Тяхната етническа идентичност остава субективно понятие, което продължава да бъде въпрос на гледна точка на балканските национални идеологии и интерпретация според политическата ситуация.

След края на Първата световна война Гърция разширява териториите си, включвайки Северен Епир, с преобладаващо албаногорящо мюсюлманско население, и Западна Тракия с значителен брой българо-мохамедани „помаци“. Те стават обект на гръцката асимилационна политика, която цели да хомогенизира населението в границите на държавата. До голяма степен могат да се направят паралели между положението на чами и помаци под гръцко управление. За да постигнат мечтаните национални граници, те трябва да съвпадат с етническите.

Национални идеолози трябва да обосноват аспирациите си към дадена територия чрез изграждане на нови критерии за етническа принадлежност, които да включват съответното население.

¹ Според Хобсбом те биват два вида: надлокални форми на народностна идентификация, излизащи извън границите на местното, и съществуването на политически връзки на дадени групи от хора, които подлежат на популяризиране. И двата вида връзки, счита Хобсбом, са непосредствени предшественици на националната идеология, но им липсва връзката с политическата единица – държава.

² С термина „чами“ се обозначава цялото албано-говорящо население на Теспротия и префектурата Превеза в гръцки Епир, включвайки както мюсюлмани така и християни За повече информация относно чамите: Delvina, Sh., *Low Albania (Epirus) and Cham Issue*, Eurorilindja, Albania, 2006; Vickers, M., *The Cham Issue – Albanian National & Property Claims in Greece*, Conflict Studies Research Centre, 2002, Vickers, M., *The Cham Issue – Where to Now?*, Conflict Studies Research Centre, 2007

³ Самоназвание на населението във въпросната територия (бел.авт.)

До придобиването на дадения район за гърците легитимни критерии представляват някогашният досег с елинската цивилизация и култура (разбирано като публична сфера, религиозен и търговски език).⁴ Така на Парижката мирна конференция през февруари 1919 г. гръцкият министър председател Венизелос⁵, искайки Северен Епир да бъде анексиран от Гърция, заявява, че нито народностни, нито лингвистични фактори могат да се считат за обективен критерий за националност, а единственият критерий е национално самосъзнание (Kondis 1979: 394).

Гръцките национални дейци разполагат с голям репертоар от признаци за принадлежност към гръцката нация, изработен през годините. Критериите за обосноваване на териториалните претенции се променят във времето и са нагаждани стратегически към контекста на ситуацията. Според тези вариращи критерии до анексирането на Чамерия и Западна Тракия, населението живеещо там са всъщност гърци, които са забравили езика си, защото са били лишени от грижите на гръцката цивилизация (Данова 1980: 230). Така, за да се постигне териториалното разширение, исконният за гръцкия национализъм религиозен фактор остава на заден план. Чамите са наричани в гръцки източници „албанофони“ (Αλβανόφωνοι), „туркочами“ (Τουρκοτσάμηδες) и албаноезични мюсюлмани (Winnifrith 2002:219), а помаците „славянгласни мюсюлмани“.

Самият апогей на изопачаване на етническите критерии настъпва, когато към Лозанския договор от 1923 г. между Гърция и Турция се подписва „Конвенция за размяна на население“. Според управляващите в Атина основният критерий за определяне на етническата идентичност към онзи момент е религията. Поради липсата на официално признати етнически малцинства от Атина, а само религиозни, чами и помаци влизат в графата мюсюлманско малцинство, което подлежи на размяна по клаузите на конвенцията. Въз основа на религиозната принадлежност получават нов етнически маркер и се превръщат в мюсюлмани като етническа категория.

Еволюцията на идеологическите аргументи във времето е аспект, който усложнява всеки опит за класифициране на етническата принадлежност на чамите и помаците. Гръцката национална идеология веднъж спечелила желаната територия подлага всички изповядващи ислям, без значение от етническия им произход, под общия знаменател „мюсюлмани“, който от своя страна асоциира с турци. Така се прави опит за размиване на етническите маркери и налагане на втора идентичност. От друга страна, албанският и българският национализъм се основават на базата на езика, като детерминанта. Албанската държава припознава чамите като част от своя етнос, докато българската национална идеология не е убеден застъпник на помашкото население в Гърция въпреки българския им диалектен

⁴ Кто национална програма на гръцката държава, Мегали идеята, формулирана за първи път през 1844 г. набелязва посредническата роля на гърците между Изтока и Запада и стремежът за голяма бъдеща държава, надхвърляща етническите граници. Наблюдава се склонност да се пренебрегва наличието на други етнически групи. Идеята се използва за легитимация на целите на управляващите и отклоняване от острите социални проблеми.

⁵ Елефтериос Венизелос (1846-1936) е най-изтъкнатият гръцки държавник през първата половина на ХХв. Министър-председател в продължение на двадесет години (1910-1933), ръководи гръцката политика в динамичните години на Балканската, Първата световна война и Гръко-турската война.

говор. Най-добри дивиденди от очерталата се ситуация печели модерният турски национализъм, който поставя акцента основно върху религията. Светският проект на кемализма е адресиран към мюсюлманите като цяло, без значение от етнос.

В навечерието на Втората световна война локалната идентичност на чами и помаци отново стават обект на политически манипулации. С идването на власт на профашисткия режим на Йоанис Метаксас в Гърция положението на различния „друг“ се влошава значително⁶. Характерните за диктаторските режими репресии са насочени срещу „врага вътре в държавата“ в лицето на малцинствените групи като чами и помаци. Забранено е да употребяват майчиният си език на обществени места, гръцкият става задължителен, земята на по-голяма част от мюсюлманите се изземва.

Систематичното нарушаване на правата на двете общности в навечерието на втория световен конфликт, от своя страна, води до все по-силното им капсулиране и изолиране. В същото време от другата страна на границата Италия и България използват издевателствата над тях като политически инструмент за морална мобилизация на албанците и българите в бъдещия конфликт. Последвалата окупация на Гърция от силите на Оста и колаборационизмът на част от малцинственото население от своя страна води до последващ реваншизъм от гръцка страна. Вплетени в хаоса на войната след изтеглянето на албанските и българските части, чамите и помаците попадат и в сложните игри на разразилата се Гражданската война в Гърция. Цената, която плащат за позицията си и „чуждата“ си етническата принадлежност, е горчива.

След края на войната от близо 40 000 чами в Епир, остават по малко от 100 етнически албански мюсюлмани. Заклеймени като колаборационисти, те са прогонени от гръцките военни части. След установяването на българо-гръцката граница като част от Желязната завеса, помаците са обявени за евентуални проводници на българските комунистически идеи. В граничните села се установява милитаризирана зона със специален пропускателен режим, който остава в сила чак до 1995 г.

С фактическото ликвидиране и прогонване на албанските мюсюлмани от Чамерия проблемът за чамите в гръцко-албанските отношения преминава от етно-малцинствен във въпрос основно за компенсирание на прогонените чами. Гръцката страна счита въпроса за приключен при положение, че малцинството като такова вече не съществува в границите на гръцката държава. Днешната реалност обаче свидетелства за все по-засилващото се влияние на чамския проблем, като част от въпросите, които Албания трябва да разреши по пътя си към ЕС. Наследниците на прогонените чами настояват да се признае нарушаването на колективните им права, възстановяване на гръцкото им гражданство и компенсации за загубите. Чамският въпрос излиза на дневен ред в преговорите между Гърция и Албания днес.

За помаците в Западна Тракия обаче борбата за определяне на „правилната“ им етническа идентичност тепърва предстои. В годините на Студената война

⁶ Йоанис Метаксас (1871–1941) е гръцки генерал, служебен министър председател на Гърция между април – август 1936 г. и диктатор от 4 август 1936 г. до смъртта си през 1941 г. Вътрешната политика на Метаксас се обуславя и от репресивното му отношение спрямо малцинствата на територията на Гърция. Опитва се да държи Гърция вън от Втората световна война и отхвърля ултиматума на Мусолини на 28 октомври 1940 г., останал известен, като денят „Не“.

чрез сближаването между Гърция и Турция помаците са подложени на засилена турцизация. С благословията на Атина образованието и религиозните дейности на помаците преминават изцяло в ръцете на турската общност като изразители на желанията на мюсюлманското малцинство. На помаците не се разрешава да се движат свободно извън граничната зона, не се разрешава да притежават автомобили, да купуват апартаменти в градовете, учат в университет или да заемат държавни длъжности. Говоренето на майчиният език (български диалект принадлежащ към рупския говор) е забранено на обществени места.

Тази изолираност довежда до все по-голямо капсулиране и принудително публично идентифициране с турското мюсюлманско малцинство, което се радва на значително по-големи социални привилегии. От другата страна на „желязната граница“ лъжатушещата политика на социалистическа България между опитите за побългаряване, толерантността и откритата борба срещу религията, не е алтернатива за помаците.

Благодарение на тази близо 40-годишна политика в Гърция при помаците се развива множествена идентичност, чрез която групата се адаптира в променящите се реалности. Наред с официалния гръцки език помаците учат турски в училище и в джамията, а въщи говорят на т.нар. „помашки“ език. Сходна е ситуацията с етническата принадлежност. Голяма част от помаците публично се идентифицират като „турци“, поради по-престижната позиция в обществото, но в частната сфера запазват определението „наши“.

С постепенно все по-засилващото се влияние на турското малцинство в Гърция и влошаването на отношенията между Атина и Анкара през 80-те години заради Кипърската криза настъпва момент на преосмисляне дали турцизирането на помаците всъщност не вреди на гръцките интереси. Промяната в курса на действие води до новата линия в политиката спрямо тях: полагане на усилия за откъсването им от турското малцинство. Това е моментът на поетапно конструиране на идеята за автохтония „тракийски“ произход на помаците в Гърция. Властите в Атина започват да поставят ударението на специфичните особености в езика и обичаите на помаците като белези на нова етническа принадлежност, която обаче има общи корени с гръцката. Издадените през 1995/6 г. Гръцко-помашки речник и Граматика на помашкия език, а също новините на помашки език по гръцката телевизия свидетелстват за промяната в отношението към помаците.

Днес тази поредна етнополитическа игра стимулира самите помаци да претендират за отделеност и да търсят своята потискана специфична „идентичност“. Пропагандирането на отделен „помашки етнос“ цели да постигнат по-големи социални и културни права и предпазване от пълна турцизация, а не автономност или сепаратизъм.

Като типичен регионален феномен помаците се оказват поредният особен случай. Вследствие на двойната им маргинализация: непризнаване от гърците заради различния език и религия и невъзможността им да се впишат изцяло в турското малцинство заради самобитната култура и битов ислям помаците изживяват своеобразна дивергенция.⁷ От българския диалект и „мюсюлманин“ като

⁷ Тук е нужно да се направи разграничение между етническа група и етническа общност. Първото е група население, което е отделно културно и историческо образувание, но в същото

обобщаваща принадлежност, през „външната“ турска идентичност и „тракийския“ произход днес помаците развиват ново възприятие за себе си. Нуждата да дефинират „себе си“ преминава в прокламирането на помашки език, етнос и създаване на нови митове за общ произход. Конструирана или не, помашката етническа идентичност става все по-откриваема категория.

Може да се направи заключението, че националните идеологии на балканските страни, още дори преди създаването на държавите, започват едно своеобразно „етническо инженерство“ за обосноваване на претенциите си към дадена територия и нейното население. Дългогодишното конструиране на правилната етническа принадлежност спрямо нуждите на конкретната политическа ситуация днес води до стремежа на самите общности да се диференцират и самоопределят като отделни парченца от балканската етно-културна мозайка .

Библиография:

- Андерсън 1998:** Андерсън, Бенедикт. *Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма*. Прев. Я. Генова. С., 1998
- Бретон 2002:** Бретон, Ролан. *Етнополитика*. Враца: ИК Одри, 2002.
- Гелнер 1999:** Гелнър, Ърнест. *Нации и национализъм*. Прев. Ив. Ватова и Алб. Знеполска. С., 1999.
- Данова 1980:** Данова, Надя. *Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX век*. С., Наука и изкуство, 1980.
- Даскалов, Маринов 2013:** Даскалов, Румен, Чавдар Маринов. *Преплетените истории на Балканите: национални идеологии и езикови политики*. т.1, С. 2013.
- Ериксън 1996:** Ериксън, Ерик. *Идентичност, младост, криза*. С., 1996
- Кръстева, Кацарски 1995:** Кръстева, Анна; Иван Кацарски. *Идентичности*. София: IMIR, 1995.
- Петрова 2012:** Петрова, Мария. *Етничност и етническа идентичност*. Варна, 2012.
- Смит 2000:** Смит, Антъни. *Националната идентичност*, С., 2000
- Хобсбъм 1996:** Хобсбъм, Ерик. *Нации и национализъм от 1780 г. до днес*. С., 1996.
- Barth 1969:** Barth, Frederik. *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little, Brown and Co., 1969.
- Brunnbauer 2001:** Brunnbauer, U. *The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self' and the Other*. In: Journal of Muslim Minority Affairs 21,1: p. 39-61.
- Delvina 2006:** Delvina, Sherif. *Low Albania (Epirus) and Cham Issue*. Tirana: Euroirilindja, 2006.
- Michail 2003:** Michail, Domna. *From 'Locality' to European Identity': Shifting Identities among the Pomak Minority in Greece*: In "Ethnologia Balkanica". 07, 2003, p. 147-157.
- Horowitz 1985:** Horowitz, Donald. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985
- Kondis 1979:** Kondis, Basil. *The Greek-Albanian protokol of Kapestitsa*. In: Balkan Studies Thessaloniki, 1979.

време няма оформено съзнание за отделен колектив. В този случай местните локални идентичности се оказват по-силни. Отсъстват митове за общ произход, споделени исторически спомени и чувство за солидарност с конкретна родина. От своя страна етническата общност има ясно изразени признаци (Смит: 2000: 35) 1. Колективно собствено име 2. Мит за общи прадеди 3. Споделени исторически спомени 4. Отличителни елементи на обща култура 5. Обвързаност с определена родина 6. Чувство за солидарност между членовете на общността. При помаците се забелязва дивергенция и преминаване от етническа група към етническа общност, като вече откриваме и митове за общи прадеди и за отличителни елементи на култура.

Leon 1970: Leon, George. *Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War*, Balkan Studies Nr 11. Thessaloniki, 1970.

Peckham 2001: Peckham, Robert. *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece*. London: I.B. Tauris Publishers, 2001.

Vickers 2002: Vickers, Miranda. *The Cham Issue – Albanian National & Property Claims in Greece*, Conflict Studies Research Centre, 2002.

Vickers 2007: Vickers, Miranda. *The Cham Issue – Where to Now?* Conflict Studies Research Centre, 2007

Winnifrith 2002: Winnifrith Tom. *Badlands, Borderlands: A History of Northern Epirus/Southern Albania*. London& Duckworth, 2002.

Document of the Committee of Cham Albanians in exile, on Greek persecution of the Chams, submitted to the Human Rights Commission of the United Nations, 1949

ЛИТЕРАТУРА, ИЗКУСТВО, КУЛТУРА

СРАВНИТЕЛНО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Иван Д. Шишманов и началото на балканистиката в Югоизточна Европа

*Елена Сютюр
Букурещ*

Ivan D. Schischmanoff et les débuts des études balkaniques dans le Sud-Est européen

Dans une lettre du professeur I. D. Schischmanoff adressée à Ioan Bianu, secrétaire général de l'Académie Roumaine, le 20 octobre 1898, se trouvent des réflexions sur les perspectives ouvertes alors aux futurs instituts de balkanistique ainsi que sur l'importance que le savant bulgare attribuait aux recherches concernant l'espace sud-est européen : "à propos de l'amitié qui devrait toujours régner entre deux voisins si proches et si longtemps unis, Vous connaissez mes vues là dessus. Mon idéal reste toujours une entente cordiale entre les peuples balkaniques. Ce n'est que je crois à une prochaine confédération d'ordre politique, mais que ne commencerons nous, nous autres littérateurs, savants, artistes par donner le premier exemple d'un rapprochement en nous réunissant par exemple de temps en temps dans les différents centre de nos états (Bucarest, Sofia, Belgrade, Athènes). Quelques Congrès des savants balkaniques (voilà un nouveau terme), quelques expositions de tableaux communes, quelques excursions même de simple touristes intelligents, ferait plus pour nous faire connaitre mutuellement que tous les actes diplomatiques. Que ne commencerons nous à faire comprendre, par apprenant toutes les langues principales des Balkans. Voila des idées sur lesquelles on pourrait changer quelques opinion".

En décembre 1913/janvier 1914, le prof. N. Iorga, un grand ami d'Ivan Schischmanoff, a fondé à Bucarest l'Institut des études sur l'Europe sud-orientale. La voie institutionnelle de la balkanistique a été ouverte pour un siècle !

Mots-clés: Schischmanoff, Iorga, Balkanistique, Europe du Sud-Est.

В едно писмо от 20 октомври 1898 г. към Йон Бияну, директора на Библиотеката на Румънската Академия, с когото е от пет години в кореспонденция около общи теми от балканския фолклор и култура Иван Шишманов пише: „...и относно приятелството което трябва да царува между двама толкова близки и толкова дълго обединени съседи/.../ Вие знаете моите възгледи. Моят идеал остава винаги едно сърдечно разбирателство между балканските народи. Не че вярвам в една близка конфедерация от политически характер, но защо да не започнем ние – литераторите, учените, артистите, като дадем първи пример на едно сближение, събирайки се например от време на време в различните центрове на нашите държави (Букурещ, София, Белград, Атина)? Няколко конгреса на балканските учени (ето един нов термин), няколко общи изложби на кар-

тини, няколко екскурзии дори на обикновени интелигентни туристи би направило повече за взаимното ни опознаване, отколкото всичките дипломатически действия. Защо не бихме започнали ние да се разбираме като изучим всичките главни езици на Балканите.... Ето идеи, върху които би могло да се обменят някои мнения... ”¹ (Siurîur 1968 : 359)

Този научен проект/програма предложен на румънските колеги е проект за общи изследвания върху балканския ареал, но същевременно е и проект с политически характер за сближаване и солидарност между народите от Югоизточна Европа. Този проект, Иван Шишманов ще го следи цял живот, търсейки и откривайки интерес към него и при румънските учени, и в университетските среди. Ще видим, че известният историк Николае Йорга, един от най-верните и близки приятели на Иван Шишманов, ще поеме този научен и политически проект и след няколко години ще създаде институционната форма – един Институт за балканистика – и ще покани за сътрудничество колеги от балканските страни. Само че Институтът ще се нарича *Institut des études sud-est européennes!*

Идеята и терминът „*savants balkaniques*“ и „*периодични конгреси*“ за областта на хуманитарните науки относно общия културен балкански ареал, идея и термин, които създадоха по-късно областта и новата наука, (която ние развиваме приблизително от един век, т.е. балканистика или югоизточноевропейски изследвания), тази идея и този термин се появяват при Иван Шишманов като новост, както той сам казва, през време на изследванията му върху една легенда, един общ средно и югоизточноевропейски мотив – *Леноре, Песен за мъртвия брат, Лазар и Петкана* – и в кореспонденцията му и връзките му с учени от Румъния, особено със слависта Богдан Петричейко Хашдеу. Самият Хашдеу проявява интерес към южнославянските фолклор и стара култура. През 1876 г. Хашдеу пише в „Колумна луи Траян“² рецензия за книгата на Auguste Dozon *Chansons populaire bulgares*, излязла през 1875 г. в Париж (Dozon, 1876: 47- 48). След това Хашдеу ще публикува няколко компаративистични студии, някои от които върху българския и сръбския фолклор³. От 1889 г. започва богата кореспонденция между Хашдеу и Шишманов върху фолклора и старославянската култура (Žecsev 1964: 139- 146). Хашдеу уважава и цени Иван Шишманов и неговото списание „Сборник за народни умотворения и книжнина“; ще улесни връзката му с румънски учени. Така, от Хашдеу, Шишманов стига до академикa Йон Бияну, директор на Академичната Библиотека; Бияну ще улесни запознаването му с всички известни до оня момент румънски варианти на мотива за *мъртвия брат* и връзката му с авторите на студиите или фолклорните сборки (Siurîur 1968: 348-364).

Идеята за сравнително изследване на общия културен фонд на народите от Югоизточна Европа се появява особено през време на изследванията на Шишманов върху легендата за мъртвия брат, когато търси сътрудничество при учени от

¹ Цитираните писма са на френски в оригинала.

² „*Columna lui Traian*“, 1870-1877. Енциклопедично списание за наука и култура, със сътрудници, с които ще се свърже и Иван Шишманов.

³ Цитирам само няколко: Bogdan. P. Hașdeu, *Basmele românilor și cele franceze* – „*Columna lui Traian*“, 1876; idem, *Poezia poporană serbă și bulgară. Lupta dintre frații Dan și Mircea cel Mare* – „*Columna lui Traian*“, 1877, p. 249-260; p. 261-266; idem, *Balada Cucul și turturica – Cuvinte den Bătrâni*, том II, 1879.

Сърбия, Румъния, Гърция, Албания за идентифициране на този мотив и на негови варианти в балканския ареал. Ще ги намерим цитирани в студията на Шишманов *Песента за мъртвия брат в поезията на балканските народи*, публикувана в „Сб-НУНК“ (Шишманов 1896, 1898). Преди това Шишманов обнародва в Германия през 1894 г. студията върху *Леноре* в немският и българският фолклор (Schischmanoff 1894: 416). Мисля, че изследванията му в немското пространство, в което открива мотива *Леноре*, мотив известен на самия него от българската му култура, го упътват да се ангажира в едно толкова широко изследване.

След Хашдеу и Бияну, Шишманов се свързва с много учени и професори от Букурещкият и Яшкия Университети, но най-важната среща се оказва тази с Николае Йорга, с когото ще го свърже научно и политическо приятелство за цял живот. Николае Йорга сам се интересува от историята на югоизточноевропейското пространство. През 1913/1914 г., като поема възванието от 1898 г. на Шишманов, Йорга основава в Букурещ Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale и известния „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“⁴ – от първите с подобен характер в Европа. В Румънската Академия празнувахме преди няколко дена 100 години от създаване на Института. Мога да кажа, че днес ние празнуваме тук, в София, 116 години от въвеждането от Шишманов в научния европейски дискурс на термина *savants balkaniques* и на идеята за общи балкански изследвания, идеята за конгреси по балканистика, конгреси, които ние, започвайки от 1966 г. и първия конгрес в София (може би в памет на идеята от 1898 г. на Шишманов !!), организираме периодично в различните балкански столици. А догодина – 2015 – ще дойдем пак на гости при Шишманов, в София, на Конгреса по балканистика!

В Румъния, където през XIX в. били вече развити компаративистични изследвания по фолклор и стара литература и където вече работели няколко комисии за наука в различни области, и съществували списания по различни дисциплини, Иван Шишманов привлича вниманието на научните кръгове чрез неговите студии и усилията да създаде необходимите инструменти за обнародване на изследванията от хуманитарните науки. След създаване на Софийския университет, около Шишманов се мобилизира колектив от професори и учени, които, поемайки традицията на БКД и на „Периодическото Списание“, организират изследвания за възвръщане от забравата на народната и писмена българска култура. Хашдеу ще отбележи през 1889 г., при появата на СбНУНК, в една рецензия в „Revista Nouă“⁵ (Hasdeu 1889: 398), интелектуалното движение от България и особено в областта на фолклора. И този интерес ще продължи до късно. През 1897 г. е преведена и обнародвана в „Конворбир Литераре“ отличната програмна студия на Шишманов *Задачите и значението на нашата етнография*⁶ (Schischmanoff 1897), а след 1900, когато Ив. Шишманов става министър на образованието, започват научните

⁴ „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“ / Buletinul Institutului pentru studiul Europei sud-estice/, месечно издание между 1914 – 1916 в Букурещ, между 1916 -1917 в Яш, след това отново в Букурещ до 1923 г.

⁵ „Revista Nouă“ (1875-1895), списание по литература, ръководено от Хашдеу, със сътрудници, с които Шишманов скоро влиза в кореспонденция: Йоан Богдан, Мосес Гастер, Н. Йорга, Йон Бияну, Лазар Шейняну, С. Флориян Мариян.

⁶ Преводач е Г. Мъркулеску.

посещения в Румъния и обратно, на румънци в България, и започва развитието на другите точки от програмата на Шишманов.

Интересът на Иван Шишманов към румънската научна дейност е привлечен от развитието тук на сравнителното изследване на фолклора и старата литература още от 70-те години на XIX век, от Богдан Хашдеу, Мосес Гастер⁷ и редица други фолклористи, които ще намерим по-късно цитирани в неговите студии и с които българският учен ще е в дълго сътрудничество, с богати резултати в сравнителното изследване на фолклора, старата литература и етнографията от двете страни (Ганев 1973 : 194-331; Siurîur 1980 : 44-75; Сюпюр 1973).

Бившата българска емигрантска интелигенция в Румъния, върнала се след Освобождението в България, както и българските студенти в Букурещкия университет са извор на информации относно научния и университетския живот в Румъния. И обратно, информират румънските си професори върху интелектуалното движение в България. Появяват се много преводи на български и румънски: научни студии, но и литература, обръща се внимание върху новите издания от двете страни, заемат се и се купуват книги от известни книжарници от Яш и Букурещ; обменът на книги и списания между 1889 и Първата световна война между София и Букурещ е впечатляващ (Siurîur 1980); през 1891-92 г. българинът Н. Самарджиев, студент на Хашдеу и Гр. Точилеску, пише на проф. Шишманов две писма, чрез които му съобщава, че неговите професори предлагат обмен между „Сборника“ и тяхното списание „Ревиста де историе, филолоджие и археолоджие“⁸.

След 1900 г. програмата на Шишманов относно връзките, научни, но и политически, се развива широко. Шишманов посещава няколко пъти Румъния (и неговите кореспонденция и мемоари отбелязват това), но най-важното пътуване е това от 1904 г., когато идва по покана на министъра на образованието Спиру Харет, след като Шишманов проявява интерес към реформаторския Закон за образование, издаден от Харет и който и до днес е известен като Закона на Харет (Siurîur 1980: 56-59). И със С. Харет ще има богата кореспонденция до 1912 г., когато Харет умира⁹. Посещението на Шишманов в Румъния е представено в Букурещ като особено събитие. Вестниците пишат всеки ден за срещите на Шишманов тук¹⁰.

През време на това пътуване в Букурещ се обсъждат приблизително всички проблеми, които занимават Шишманов, но и румънските му колеги. Интересът на българския министър обхваща широк кръг проблеми: посещава румънски училища, факултети, интересува се от съдържанието на образованието, от професионалните училища, създадени по Закона Харет, посещава подобно училище в Куртя де Арджеш, правят му се предложения за строеж на училища в България,

⁷ Освен студиите на Хашдеу споменавам и тези на друг кореспондент на Шишманов : Moses Gaster, *Legendele talmudice și legendele românești*, București, 1882; idem, *Literatura populară română*, București, 1883; idem, *Apocrifele în literatura română*, București, 1884, idem, *Originea alfabetului și ortografia română*, București, 1885; *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature and Its Relations to the Folklore of Europe During the Middle Ages*, Londra, 1887, ș.a.

⁸ БАН, НА, ф.11, оп.. 3, арх.ед. 1333, л. 1 и 3-4. Писма от 20. IX. 1891 и 18. II. 1892.

⁹ Кореспонденция със Спиру Харет (1904-1912), в БАН, НА, ф.11, оп..3, арх. ед. 1556, л.1-2, 6, 8, 12-16, 18, 19; арх. ед. 1557, л. 1-9.

¹⁰ „Voința Națională”, 1904, между 19 май/4 юни и 3/16 юни публикува всекидневни репортажи за посещенията на Шишманов; също и ”Adevărul”, ”Universul” и др.

участва в изпитите в Консерваторията, посещава Централната Семинария, Факултета по медицина, абонира се за списания, отива в Университета на лекциите на Йон Бияну и Николае Йорга, посещава Юридическата палата, Академията, участва в Яш в Националната конференция на учителите по география, посещава музеи, театри и се интересува от организационната система на театрите и на аграрните банки; известния фолклорист Г. Занне му подарява 36 тома от една Сбирка фолклор за библиотеки в България (Siurîur 1980: 57–58).

Бих отбелязала тук, че през годините, когато Шишманов проявява интерес към различните румънски културни институции, той създава Народния Театър в София, благодарение на него се появяват редица други институции, Художествената академия, Музикалното училище, Етнографския музей, библиотеки, и др.

През време на същото посещение той ще сключи със списанието „Конворбир Литераре“ (чийто директор през 1904 е известният славист Йоан Богдан) проект за културен обмен, проект, развит на двата бряга на Дунава с особен ентусиазъм. Десетки и десетки преводи от двете литератури, статии в румънски и български списания, между които „Мисъл“ и „Конворбири Литераре“ (Siurîur 1980: 76–146). В едно писмо от 1907 г. към новия директор на „Конворбир Литераре“, Симеон Мехединц, Иван Шишманов пише, потвърждавайки проекта от 1898 г.: „Помня много добре прекрасните проекти, които тогава начертахме ние за сближаване на културна основа между нашите народи /.../ тогава ние поставихме на първо място билатерални посещения и на второ място пропаганда чрез литература, изкуство и наука“. Писмото на Шишманов ще бъде публикувано в „Конворбири Литераре“ под заглавие *Какви трябва да бъдат отношенията между българите и румъни*. (Schischmanoff 1911: 303)

По време на същото посещение от 1904 г. Иван Шишманов е приет от Краля Карол I и Кралица Елисавета/Кармен Силва/ в двореца Пелеш, в Синая; ще открием в България до 1916 г. – годината, в която умира кралицата – многобройни преводи от творчеството на Кармен Силва, също и статии за нея и нейното творчество (Siurîur 2010, 490–503). Шишманов ще разкаже за този прием в неговия Дневник и в писмата до Лидия Шишманова¹¹. Става ясно че пътуването на Шишманов в Румъния има не само културно-научен характер, но и политически. След години, през 1913 г. Николае Йорга в речта при откриване в Букурещ на Института за югоизточноевропейски изследвания, ще подчертае и неговата политическа роля, като на церемонията се четат приветствените телеграми на монарсите на България, Сърбия, Гърция, Черна гора; на тържеството участват дипломатическите агенти на балканските страни; от българска страна говори Симеон Радев, посланик в Букурещ.

За резултатите от тези отношения на Шишманов с румънското научно и политическо общество съм писала много и няма да се повтарям тук (Siurîur 1980; Сюпюр 1973). За подчертаване обаче е фактът, че проектът от 1898 г. на Шишманов бе приет от румънската страна и въобще изпълнен. И то благодарение в много голяма степен и на Николае Йорга. Срещата с Йорга¹² става през 1904 г., среща, която

¹¹ БАН, НА, ф.11, оп.3, арх. ед. 1951.

¹² Кореспонденция И. Шишманов – Н. Йорга, в БАН, Н.А, ф. 11, и в Т. Ганев, цит. съч.; Arhiva Nicoale Iorga, Biblioteca Academiei Române, BAR, Ms., fond Iorga, 238; Nicolae Iorga, *Un om cuminte s-a dus*, în *Oameni care au fost*, vol.III, București, 1933, p. 263.

води до създаване на Института по югоизточноевропейски изследвания и до официално включване *de facto* на новата дисциплина – балканистика в европейската система на хуманитарните науки. Срещата с Н. Йорга е решителна. Румънският историк показва силен интерес към историята на Балканите и има по онова време вече богато творчество по въпроса,¹³ което се следи с интерес в България; през 1915 г. Симеон Радев пише на Йорга да му благодари за книгата *Histoire des peuples balkaniques* и предлага скоро да бъде преведена в България¹⁴. Срещата с Йорга става в Университета, като Шишманов отива на една лекция на Йорга. След това се срещат на заседанието в „Конворбир Литераре”. Оттук ще започне дълго сътрудничество и научно-политическо приятелство, тъй като двамата учени имат общи идеи относно отношенията и солидарността между балканските народи. В това научно сътрудничество се включват много учени от Румъния и България. Богатството от сравнителни студии и преводи, обмяната на информация, особено с Института на Йорга е удивително. Ако следим само кореспонденцията на Шишманов с румънските учени (Ганев 1973) разбираме колко богат път бе открит за изследванията върху Югоизточна Европа. Заслугите на Шишманов за откриването на този път в науката са подчертани от самия Йорга в едно писмо към Шишманов от 25 май 1925 г.: „Има ли нужда да Ви кажа, че аз пазя най-добри спомени за българския политически деец, който в Букурещ, проявявайки спрямо нас чувства на искрено приятелство, ни увещаваше за една напрегната работа, за да запазим нашето място в света. Аз често съм повтарял тези думи на силен и честен дух.“

Както казах, програмата на Иван Шишманов относно Югоизточна Европа има силен политически характер. В този пункт, по тези идеи се срещнали идеално Йорга и Шишманов; това го признава Йорга в речта на тържеството за откриване на Института, когато подчертава политическо-дипломатическата му роля в развитие на отношенията на народите на Балканите и сближаване на техните взаимни интереси.

И ако проследим кореспонденцията между двамата професори ще разберем, че проектът на Иван Шишманов е не само научен, но и политически. И цитирам само няколко идеи от писмата, обменени през тези 24 години: на 2 ноември 1912 г. И. Д. Шишманов пише на Н. Йорга: „Току-що прочетох с удоволствие една от вашите речи пред избирателите в Букурещ върху въпроса, който е на път да ни скара завинаги. Вие наистина отново сте показали гражданска смелост, която аз ценя у Вас от години и особено, откогато Ви познавам лично. Не е достатъчно да бъдеш човек на науката, човек на абсолютна истина – трябва да имаш моралната сила да я търсиш и да я покажеш навсякъде – дори и особено в областта на политиката, която често живее уви от двусмислености, от дребнавости, от незадоволени амбиции... Достойни Колега, аз Ви се възхищавам. Изцяло Ваш др. И. Шишманов”¹⁵

¹³ Цитирам само няколко заглавия: N.Iorga, *Dare de seamă la M.Geroff. Le problème national bulgare*, (Paris, 1915) în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, II, 1915, no.5,p.88-89; idem, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, București, 1907; idem, *Politica externă a popoarelor agricole*, Vălenii de Munte, 1913; idem, *Ilusii și drepturi naționale în Balcani*, Vălenii de Munte, 1916; idem, *Două documente moderne bulgare*, /B./, 1918.

¹⁴ BAR, Ms. Coresp. Iorga, 238, f.333-334: Писмо на С. Радев от 1915 г. към Н. Йорга.

¹⁵ В оригинал на френски. (Т. Ганев 1973: 250). Става дума за Nicolae Iorga, *Cuvântare ținută la București în 16 mai 1912*. Vălenii de Munte, 1912.

Относно друга подобна реч Николае Йорга ще получи през 1915 г. писмо от проф. В. Беязов, главен редактор на списанието "Jeunesse bulgare": „Вашата реч относно Балканския Съюз, против лакомите апетити на Великите Сили направи силно, хубаво впечатление у нас“¹⁶

На 25 май 1914 г. Н. Йорга пише на Шишманов: „Нищо не е изменено в моите чувства и идеи. Трябва да се познаваме, да си помагаме, да се защитаваме рамо до рамо срещу съперничеството на по-силните от нас.... Има ли нужда да Ви кажа, че аз пазя най-добри спомени за българския политически деец, който в Букурещ, проявявайки спрямо нас чувства на искрено приятелство, ни увещаваше за една напрегната работа, за да запазим нашето място в света. Аз често съм повтарял тези думи на силен и честен дух желая да Ви кажа още всичко най-хубаво, което мисля за Вашата нация. Да имаме и двамата смелост да се борим открито срещу предрасъдците, в интереса на самите наши народи.“ (Ганев 1973: 252).

И от ново Йорга към Шишманов на 13 ноември 1924 г. : „Тук не сме забравили Вашето посещение, интересът, който Вие проявявахте към нашето образование и нашите научни работи, както и политическата мъдрост, станала после твърде рядка, която Вие влагахте в преценката на връзките, които биха могли да сближават нашите две родини.“ (Ганев 1973: 255)

На 16 дек. 1924 г. Шишманов отговаря на Йорга: „А сега няколко думи върху политическите съображения, които съдържа Вашето писмо. Че аз съм един от най-искрените приятели на Румъния, Вие го знаете. Как бих могъл да се съглася с Вашето отчаяние, че никога няма да се стигне до едно сближение между румънците и българите..? Поначало в политиката не съществува /понятието/ *никога* и после нашите икономически и интелектуални интереси несъмнено ще ни тласнат към един съюз дори тесен. Само че ние, интелектуалните водители на народите, трябва да направим всичко, за да ускорим това естествено развитие на нещата. Нека да търсим прочее това, което ни сближава, а не това което ни разединява./.../ И тъй, да бъдем приятели, Цина“ (Ганев 1973: 257).

Когато пише това писмо, Иван Шишманов е вече член на *Paneuropäische Union*, за което Румяна Конева ни даде прекрасна книга. Идеите, политическите идеи и идеали на Шишманов се намират и в Програмата на това обединение (Конева 2011).

При създаване на Института, Н. Йорга ще утвърди този общ политически идеал на двамата учени. Тои пише на монархите на Сърбия, България, Гърция и Черна гора за неговото намерение и иска от тях морална и политическа подкрепа за Института. Ето какво казва Йорга в неговите спомени: „Имах пред вид за в бъдеще добро сътрудничество между съседите, за да попречим и спрем нещастията, които привлече върху нас през XIX век отровното съперничество между австрийци и руснаци... За това създадохме Института за изследване на Югоизточна Европа у нас, където липсваше какъвто и да е интерес за най-важните проблеми и интереси към близкото ни съседство. Откриването, в 1913 г., през онази есен на големи промени, бе направено с тържество, във Фондация Карол, при присъствие на дипломатическите представители на страните, които, няколко седмици преди се гледаха със зверска омраза. На телеграмите до суверените

¹⁶ BAR, Ms. Coresp. Iorga, 238, f. 54-55; 386 și 239, f. 132–133.

отвѣд Дунава получихме отговори, пълни с обещания за бъдещето, най-гореща беше тази на българския цар, най-искрената – тази на сръбския крал; гръцкият престолонаследник, който бе в Румъния по лични въпроси, изпрати и той добри пожелания / .../ Без бюджет, освен парите, дадени от държавата за издаване на Бюлетина на френски език, Институтът ще има програма за лекции по езици, конференции по история, география и етнография/.../ Нашият Бюлетин стана скоро списание с доста престиж“ (Iorga 1984: 326).

Мечтата на Шишманов бе осъществена!

Библиография

- Ганев 1973:** Ганев, Тодор. *Българо-румънски научни и културни връзки. 1869–1944*. София, БАН, 1973, с. 194–331.
- Конева 2011:** Конева, Румяна. *Иван Шишманов и Обединена Европа*. София, 2011.
- Сюпюр 1973:** Сюпюр, Елена. „И. Д. Шишманов и отношенията с Румъния.“ – *Литературна мисъл*, № 2, 1973.
- Шишманов 1896, 1898:** Шишманов, Ив. Д. Песента за мъртвия брат в поезия на балканските народи – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (СНУНК)*, I част, 1896, кн. XIII, с. 474–569; II част, 1898, кн. XV, с. 449–600.
- Dozon 1876:** Dozon, Auguste. Chansons populaire bulgares. – *Columna lui Traian*, 1876, p. 47–48.
- Hasdeu 1889:** Hasdeu, B. P. – *Revista Nouă*, no. 10, 1889, p. 398.
- Iorga 1933:** Iorga, Nicolae. *Un om cuminte s-a dus*. In: *Iorga, Nicolae. Oameni care au fost*. vol.III, București, 1933, p. 263.
- Iorga 1984:** Iorga, Nicoale. *O viață de om așa cum a fost*. Ed. Minerva, București, 1984, p. 326.
- Schischmanoff 1894:** Schischmanoff, Ivan. Der Lenorenstoff in der bulgarischen Volkpoesie. – *Indogermanische Forschungen*, IV, 1894, p. 416.
- Schischmanoff 1897:** Schischmanoff, Ivan D. Sarcinile și importanța etnografiei noastre. – *Convorbiri Literare*, 1897, no. 5, p. 438–454; no. 6, p. 540–566; no.8, p. 744–756 .
- Schischmanoff 1911:** Schischmanoff, Ivan D. Cum ar trebui să fie relațiile între bulgari și români. – *Convorbiri Literare*, 1911, no. 3, p. 303.
- Siupiur 1968:** Siupiur, Elena. „La chanson du frère mort” dans la poésie des peuples balkaniques et la correspondance de I. D. Schischmanoff, B. P. Hașdeu et I. Bianu. – *Revue des études sud-est européennes*, tome VI, 1968, no. 2, p. 359.
- Siupiur 1980:** Siupiur, Elena. *Relații literare româno-bulgare în perioada 1878–1918*. București, Ed. Minerva, 1980. (Особено глава: Context social-cultural. Mișcarea intelectuală, colaborare științifică și universitară, p. 44–75.
- Siupiur 2010:** Siupiur, Elena. Carmen Sylva – Königin Elisabeth von Rumänien im bulgarischen literarischen und öffentlichen Diskurs 1895-1916. – In: Binder-Iijima, Edda, Roama-nița Constantinescu (Hrsg). *Gedächtnis der Literatur. Erinnerungskulturen in den südosteuropäischen Ländern nach 1989*. Pop Verlag, Ludwigsburg, 2010, p. 490–503.
- Žcecv 1964:** Žcecv, Nikolai. Sur la relation entre Bogdan P. Hașdeu et les savants bulgares à la fin du XIXe siècle. – *Études Balkaniques*, I, 1964, p. 139–146.

Литературният Али паша – ориенталистски стереотипи и постмодерни ревизии

Клео Протохристова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“
cleoproto@abv.bg

The „Literary” Ali pasha – Orientalist Stereotypes and Postmodern Revisions

The paper explores the literary representations of Ali pasha from the beginning of the 19th c. to the present moment focusing on the interpretation of Byron, Victor Hugo, Alexander Dumas and James Merrill. Its main concern is the juxtaposition between orientalist stereotypes inherent to most of the literary works interpreting the figure of Ali and the postmodern attempts for the interrogation of these stereotypes. The comparative observations reveal that notwithstanding the determination for a postcolonial revision of the traditional images and plots the orientalist frame of representation is not overcome and the result is limited just to a more introverted and demonstratively intertextual version of orientalism.

Може с голяма степен на сигурност да се твърди, че Али паша от Тепелени, една от най-сложните и противоречиви личности в историята на Балканите от края на XVIII и началото на XIX век, е същевременно и една от най-популярните литературни фигури на епохата. Наричан от историците „Мохамеданският Бонапарт“ (Fleming 1999), „Албанският Роб Рой“ (Galt 1830), „Лъвът на Янина“ (Davenport 1837), в литературата той е лансиран от авторите като Байрон, Шели, Юго, Балзак и Дюма баща.

Личността и делата на Али паша са обект на мощно сюжетирание. На голяма популярност се радват фолклорни разкази за коварно и жестоко насилие – например, историята за гъркинята Фросини, удавена по волята на пашата в езерото край Янина заедно с многобройна група невинни жени, или за чудовищните отмъщения, осъществени от Али паша заради насилия срещу майка му и сестра му, а също и легендата за героичните сулиоти, които за да не попаднат във властта му, се хвърлят от високите крайбрежни скали в морските бездни. Фолклорните и литературните версии моделират вторично биографията на реалната историческа персона по начин, който прави митогенните елементи неразличими от действителните факти. От първите посветени му произведения, появили се още приживе, през нормозадаващите интерпретации на романтиците, до отделни, но изразителни появи в литературата на XX век, тематизациите на Али паша предлагат не само изключително любопитен материал, засега непроучен с достатъчна задълбоченост, но и неексплоатираната възможност за съпоставително изследване на стабилизираните типови сюжети около темата, предпоставени от ориенталистски стереотипи, и по-късни, постмодерни прочити, вписани в контекста на постколониалните нагласи.

В зоната между фолклора и литературата се разполага поемата „Алипашиада“, създадена в началото на XIX век от личния певец на балади на пашата Хаджи Шекрети (Вж. http://en.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasha). Написана на „димотики“,

вероятно с нагласата, че това би направило възхвалата по-ефективна, поемата се състои от 15 000 стиха и представя героя си в зенита на личностната и политическата му мощ. Идентичността на автора, както и предназначението на поемата предпоставят неразколебано афирмативния ѝ патос. В този смисъл тя е интересна основно като контрапункт на доминиращите нагласи на ужас и потрес от личността на Али паша, проявени във фолклорните ѝ конкретизации.

Най-значима роля за стабилизирането на Али паша като литературен персонаж имат Байрон и Александър Дюма баща. Приносът на Байрон е много специален, тъй като присъствието на Али в творчеството му е резултат на лично преживян опит. През 1809 г., осъществявайки своя Grand tour, който включва и Албания, Гърция и Турция, поетът се среща лично с пашата и му гостува в Янина. Байрон е и първият писател на Запад, който го въвежда в художествената литература – поемата „Чайлд Харолд“, значителни части от която пише още по време на пътуването си, е издадена през 1812 г., докато Али е още в апогея на силата си. Впечатленията от тази среща са добре документирани от писмата на Байрон до майка му, както и от писмата и дневника на спътника му Хобхаус (Вж. Hobhouse 1817).

Общуването с Али паша има значителни последици за творчеството на поета. Преките впечатления от срещата са отразени в „Странстванията на Чайлд Харолд“ в режима на дневниково-пътеписния разказ. Във Втора песен, посветена на впечатленията от Албания и Гърция, Али паша заема открояващо се място. Представянето му отразява противоречивата реакция на Байрон, в която се преборват очароваността от харизмата на везира и възхитата от надчовешките мащаби на личността и делата му, от една страна, и потресът от невероятната му жестокост, от друга. Назован в Станса 47 като „великия албански вожд“, като личността, чиято ужасяваща репутация я предхожда, той е характеризирани и чрез „своя закон“, който той „твори с безправност“ (в оригинала „whose dread command / Is lawless law;“).

Прякото представяне на Али е в Станса 62:

В чертога с под от мрамор, дето лее
струи сребристи светъл шадраван
и въздухът с прохлада свежа вее,
и одър мек за отдих е постлан,
седял Али, творец на скръб и бран.
Кой би могъл в покоя на чертите
и в погледа му благ, тъй кротко взрян,
да прочете делата страховити,
които зреят, вдън душата му прикрити. (Байрон 1958:87)

Интерпретацията е показателна с верността си към собственото преживяване на Байрон, приписано на героя му Харолд, – представената в поемата обстановка съвпада напълно с тази, описана в писмото на поета до майка му, както и в дневниците на Хобхаус. Характеристиката на пашата също следва личните впечатления на поета, декларирани извън литературата – невероятната смесица от излъчване на благодост и кръвнишка природа. В посветените на Албания стихове се споменават и най-драматични моменти от военната биография на Али.

Обрисуването на пашата следва ред ориенталистки стереотипи, измежду които се открояват възприятието на Тепелени основно чрез образа на минаретата и харема, както и разбирането за албанците като свиреп народ, изповядващ култура на насилието в който всички мъже са бойци, но също и подразбиращото се идентифициране на Али като турчин, експлицирано, извън текста на поемата, в цитираните по-горе писма на Байрон до майка му. Специфично за ориенталистките нагласи на поета в „Чайлд Харолд“ е и аисторичното описание на Янина, където са акцентирани другостта и странността, транспонирани с помощта на универсални образи като Алпите или отвъдното царство с реката Ахерон. Фетишизирайки екзотичното, Байрон остойноства Изтока в съответствие с клишетата на ориентализма (Вж. Bone 2004:87-88).

Отделни реминисценции от преживяванията на Байрон, свързани с влиятелната фигура, се появяват и в други негови творби като, например, „Дон Жуан“, където в бележките към Пета песен е описан приемът при Али паша, или „Абидоската невеста“, „Корсарят“ и „Сарданапал“, в които под влияние на силното впечатление, произведено от Али върху поетическото му въображение, Байрон рисува образи на жестоки и коварни владетели. В режима на обобщението може основателно да се твърди, Али паша се превръща за Байрон в нещо като литературен похват — своеобразен символ на неговия собствен „реалистичен ориентализъм“, такъв, какъвто той го изживява (Вж. Gregory 2009).

Любопитна симптоматика за литературното битие на Али паша проявяват и няколко мелодрами, които се появяват непосредствено след смъртта му. Първата, написана от Мордекай Ноа, носи заглавието „Гръцката пленница, или падането на Атина“ и е поставена в Ню Йорк през 1822 г. (Roessel 2001:89). На голяма популярност се радва пиесата на американския писател Джон Хауърд Пейн, озаглавена „Али паша. Пръстенът печат“, която е поставена на сцената на Ковънт гардън в Лондон още през 1823 г. (Muse 2011:340). Друга мелодрама, в която се появява фигурата на Али паша, е озаглавена „Девойката от Атина, или Въстанието на гръците“. Неин автор е Джон Бъкстон и е поставена за първи път също в Лондон в Кралския театър на Дръри лейн през 1829 г. (Muse 2011:340). Сюжетите им са изградени върху устойчиви формули, които оформят ясно очертана парадигма: с парадоксална настойчивост Али е ситуиран в Атина, интерпретиран е като „ужасния турчин“, в чиято власт е безпомощна гръцка девойка, която бива спасена от насилника благодарение на нечия благородна намеса (като идентичността на спасителя варира в диапазона от любимия мъж до американски военен кораб). Едностранчивите интерпретациите на Али паша като жесток и безжалостен повелител отговаря напълно на ориенталисткото клише за източния владетел, формирано още през предходното столетие и поради това не представляват особен интерес. Съдържащите се в тях гръкофилски манипулации пък отразяват доминиращия на Запад в началото на XIX век филеленизъм. Ако нещо ги прави значими за проучването на „литературния Али паша“, това е забележителната експедитивност на авторите им, които се движат буквално по стъпките на актуалните събития.

Сравнително скоро след смъртта на Али се появява и стихотворението на Виктор Юго „Али паша и дервишът“, включено в поетическия сборник „Източни мотиви“ (1829). Ситуацията, представена в него, е характерна за ориенталистките сюжетираня – пашата е показан в блясъка на могъществото си, как минава,

яздейки коня си, през ужасената, но славословеща го тълпа. Единственият, който дръзва да изрази открито отношението си, е стар, прегърбен дервиш, който заплашва Али с възмездие. Пашата, от своя страна, се отнася към дервиша с високомерие и досада, позволява му да изговори клетвите си, потиска гнева си и великодушно му подарява мантията си.

Особено важна роля за популяризирането на Али паша като литературен герой изиграва Александър Дюма баща. Той го представя в романа си „Граф Монте Кристо“ (1844) по изненадващо произволен начин. Там Али се появява като благороден владетел, толерантен към гърците (любимата му жена Василики е християнка, на която той е разрешил да кръсти по християнски и дъщеря им Хаиде; според разказа за последните му дни на дъщеря му при него служат „паликаретата“), по подразбиране конфликтът му със султана произтича от това му поведение. Пашата става жертва на предателството на Фернан Мондего, който възползвайки се коварно от доверието му, помага за неговото залавяне и убийство, а впоследствие продава жена му и дъщеря му в робство. В интерес на фактологичната коректност е добре да се уточни, че никъде в биографичните източници не се говори за дъщеря на Али. Но пък налице е интересното съвпадение, че когато Байроновият Дон Жуан едва не се удавя, го спасява именно момиче на име Хаиде.

Интерпретацията на Дюма става изключително любопитна в контекста на обстоятелството, че сравнително скоро преди написването на романа Дюма публикува самостоятелен опус за Али паша, включен в серията „Знаменити престъпления“ (1839-1842). Текстът, посветен на Али, има характер на подробна биография, в която са разказани обстоятелствено неописуемите му престъпления, така че влиза в драстично противоречие с едва ли не благочестивия образ от „Граф Монте Кристо“.

Интересен прецедент е романът на Балзак „Старт в живота“, където Али паша се появява като герой в разказите на един от персонажите – младеж, който пътува под чуждо име и забавлява спътниците с небивалици, с които се представя като герой. Важен епизод в авантурите му се оказва свързан с популярната за времето фигура, познанството с която очевидно е била атестат за житейски успех. Али е представен с целия набор от клишета – контраста между сърдечност и вероломство, великодушие и жестокост, харема и красивите наложници, баснословните богатства и щедрите подаръци.

Очевидно е, че представените дотук литературни версии на Али паша са ориенталистки по дух. Присъщо им е също и двусмислено отношение към Ориента, изпълнено с амалгама от конфликтующи чувства – на несигурност и малоценност, от една страна, и на превъзходство и контрол, от друга (Вж. Fleming 1999:185). Определящ момент в тях е, разбира се, фигурата на жестокия и мистериозен отомански владетел, своего рода квинтесенция на източния деспотизъм, която се налага в европейската култура тъкмо по времето на Али паша. Но същевременно Али е показан във феноменалната му адаптивност към европейския свят и с аспирациите му да бъде медиатор в активния интеркултурен трансфер между Запада и Ориента. В културен смисъл, импликациите от близостта на Али до Запада са двустранни. От една страна, тъкмо тя го прави най-достъпната за тематизиране фигура в ориенталисткия тип литература. От друга страна, обстоятелството, че той има власт точно над гръцките земи,

към които Западът има също специален интерес, го прави домакин на огромен брой пътешественици, които се интересуват не толкова от самия него, колкото от антични артефакти, които биха могли да открият в тази територия (Fleming 1999:8). Като следствие от тези обстоятелства, образите на Али паша в европейската литература от XIX век отразяват комплексната, многовалентна природа на културната репрезентация (Fleming 1999:183). Любопитният момент в случая е, че самият Али е не просто пасивен обект, но и активен субект на процеса на репрезентация, който се разгръща около него.

Макар и представително за XIX век, литературното битие на Али паша не остава затворено в неговите граници. То продължава, макар и не с равностойна интензивност и в литературата и другите естетически практики на XX век. До някъде саморазбираща се е появата на фигурата му в творчеството на Исмаил Кадаре. Освен в историческия роман „Нишата на позора“ (1974-76), главни герои в които са Али и основният му антагонист Хурсид паша, Кадаре се ангажира с Али паша и в „Падането на каменния град“ (2008)¹, където основната интрига се заплита в Гирокастро – града, понесъл ужасяващото отмъщение на Али заради изнасилването на сестра му Саниша. Тази мрачна история, която присъства в повечето биографии на пашата, е въведена в романа на Кадаре във фолклоризираната си баладна версия.

Али паша се появява и в популярния роман на Кетрин Невил „Огънят“, продължение на книгата ѝ, озаглавена „Осем“, в която се разказва за издирване на скъпоценен шах, принадлежал на Карл Велики, който остава закопан под земята в продължение на 1000 години, а след изравянето му по време на Френската революция, отделните фигури са разпръснати по целия свят. Али паша се оказва притежател на черната царица и когато турците го обсаждат, той решава да я предаде тайно на единствения човек, който има възможност да я запази – и това е Байрон, при когото той изпраща дъщеря си Хаиде. Характерен момент в интерпретацията на Али е акцентът върху принадлежността му към суфисткия Орден на бекташите, с което писателката се опитва да обясни посредническата му позиция между исляма и християнска Европа (вж. katherineneville.com/interviews/AlbaniaInterview.pdf).

Измежду тематизациите на Али паша в литературата на XX век особен интерес представя поемата „Янина“ на Джеймс Мерил от поетическия му цикъл „Божествени комедии“ (1977). В нея Али е представен с помощта на лесно разпознаваеми биографеме, въведени в режим на мозаечност и центробежна пресемантизация. Легендарно известни факти като удавянето на Фросини и всеотдайната любов на преданата му Василики функционират като метонимични акценти в репрезентацията на Янина, представени в двусмислена съотносимост с историческата истина и визуализирани в услуга на комерсиалното им оползотворяване (фолклорно-легендарната версия за съдбата на Фросини е тиражирана като посредствена рисунка, отпечатана върху пощенска картичка, а съпругеската преданост на Василики, изобразена с по-убедителна художествена похватност,

¹ Оригиналният заглавие на романа е *Darka e Gabuar* (Сбърканата вечеря). Позоваването в текста се доверява на английския превод, който е *The Fall of the Stone City* (Transl. John Hodgson Grove Press, 2012).

е превърната в експонат от музеен интериор). Същевременно целият сноп биографи, надеждно идентифициращи Али паша, са въведени и в перспективата на интимни проблематизирания, адресирани било към личността на бащата на поета (между впрочем, един от основателите на инвестиционната банка Мерил Линч), било към проблема за капаните на еротичната обвързаност или към апокристите на сексуалната идентичност.

Интерпретацията на Али при Мерил демонстративно подрива клишираната романтична схема, която акцентира полносните противоречия и взаимоизключващите се особености в характер и поведенчески маниери. Дизюнкцията е отменена в услуга на безпроблемната съгласуваност, така че изтъкваният от противоречия Али се оказва истински тъкмо в капацитета си да съвместява несъвместими идентичности, да яви онова парадоксално единодействие на срязване и кърпене (в оригинала „scissorings and mendings”), което според самия поет е основна тема на поемата (вж. Kalstone 1972) и се представя като доминиращия ѝ конструктивен принцип – със същата парадоксалност са белязани впрочем всички основни съдържателни компоненти на поетическия наратив.

Специфичен акцент в така описаната интерпретативна стратегия е открито заявената вторичност на репрезентацията. Поемата е написана в осмостистишни станси, чието подобие с прословутата *ottava rima*, разпознавана като сигурен идентификационен знак за Байрон, безпогрешно отвежда към знаменития предходник. Текстът реферира и към известното посещение на Байрон при Али паша, имплицитно с помощта на фрагменти от писмата на поета до майка му, в които той споделя впечатленията си от това посещение. Като епиграф към поемата е използван откъс от дневниковите записки на художника Едуард Лиър от пътуването му из Албания. Лиър е впрочем авторът на изключително популярната картина „Скалите на Сули“ (1849), в която е представен един от най-кръвожадните епизоди в биографията на Али. В бележките под линия към поемата на два пъти се цитира биографичната книга „Диамантът на Янина“ на Уилям Пломър. Заплитайки подобна мрежа от междутекстови отправки, Мерил реактуализира ситуацията на Байрон, който пътувайки из Ориента, осъзнава, че непосредствеността на преживяването му е компрометирана от конвенционалните представи за Изтока, усвоени от предварително прочетените книги. Така, макар и активно противопоставена на ориенталистката установка, интерпретацията на Али при Мерил се оказва родствена на Байроновия модел. Ако може да се открие съществена разлика между двамата поети, то е преди всичко в интернализирането на ориентализма и значително по-силната интертекстуална предпоставеност при втория, което парадоксално се явява задълбочаване тъкмо на стереотипното възприятие за Ориента като „текстуална вселена“, според формулировката на Едуард Саид (вж. MacDonald 1986:60). Но съществено е и едно по-деликатно изместване, което акцентирайки върху специфичната междинност (inbetweenness, според формулировката на Мария Тодорова), превръща Али в синекдоха на Балканите, а оттам и интерпретацията му в манифестация на балканизъм.

Макар и представен в неизбежния за конферентното говорене резюмиращ режим, прегледът на литературните тематизации на Али паша дава възможност за ред немаловажни изводи. Преди всичко заслужава да бъде рационализиран

фактът, че именно неговата фигура се превръща в не просто най-популярния литературен образ на Балканите, но и в тяхна общовалидна емблема. Вероятното обяснение за този феномен трябва да се търси в безпроблемното напасване на образа му към ориенталистките стереотипи и стабилизираното му обвързване с тях. Важно е да се уточни, че действителният Али паша, който полага сериозни усилия да промоцира някаква своя по-приемлива версия пред Запада, прави това с равностойни като схематизъм и рудиментарност представи за него. Ето защо въпреки усилията му да се накичи със знаците на модерността или национализма, той продължава да бъде възприеман най-вече като квинтесенция на ориенталската другост. Феноменална е и обвързаността между реалната историческа персона и литературните ѝ конкретизации, производна на фундаментално текстуралната природа на ориентализма. Във връзка с тази генетична обусловеност може да се обмисля и въпросът за невъзможността на по-късните конкретизации да надмогнат ориенталистката структурираност на парадигмалния романтически образ. Дори когато се опитват да коригират Байрон, те всъщност доразвиват неговия ориентализъм, пригаждайки го към собствените си императиви, било лични, било конструкторски на колективни идеологизации. Набелязаните проблемни полета предполагат по-нататъшни изследователски начинания. Доколкото е възможно на този етап да се заложи на някаква неусъмненост по отношение на казуса Али паша, то тя ни се явява като поредната констатация, че „изобретяването на Балканите“, макар и по същество рожба на стереотипизирано предразсъдъчно възприятие откън, е в най-голяма степен и проблем на себепредставянето.

Библиография

- Байрон 1958:** Байрон, Джордж Гордон. *Странствованията на Чайлд Харолд*. София: Народна култура, 1958.
- Bone 2004:** Bone, Drummond, Ed. *The Cambridge Companion to Byron*. Cambridge University Press: 2004
- Cochran 2006:** Cochran, Peter. *Byron and Orientalism*. Cambridge Scholar's Press, 2006.
- Dakin 1973:** Dakin, Douglas. *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*. Berkeley: University of California Press, 1973.
- Davenport 1837:** Davenport, Richard A. *The Life of Ali Pasha, Vizier of Epirus, surnamed Aslan or the Lion*. London: Thomas Tegg and Son, 1837. <http://books.google.bg/books?id=JMDAAAAQAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Fleming 1999:** Fleming, Katherine Elizabeth. *The Muslim Bonaparte: diplomacy and orientalism in Ali Pasha's Greece*. Princeton University Press, 1999.
- Galt 1830:** Galt, John. *The Life of Lord Byron 1830*. <http://classiclit.about.com/library/bl-etexts/jgalt/bl-jgalt-byron-13.htm>
- Gregory 2009:** Gregory, Allan. *Byron's Oriental Realism*. <http://irishbyronsociety.ie/pdfs/albanianayronsocietyconference.pdf>
- Hobhouse 1817:** Hobhouse, John Cam. *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople during the years 1809 and 1810*, vol. I, pp. 97–113, Letter X and XI) M. Carey, 1817. http://books.google.bg/books?id=QEgCAAAA YAAJ&hl=bg&source=gbs_navlinks_s

- Kalstone 1972:** Kalstone, David. *On "Yánnina": An Interview with James Merrill*. *Saturday Review*, December 1972.
- MacDonald 1986:** MacDonald, D.L. Orientalism and Eroticism in Byron and Merrill. *Pacific Coast Philology*, vol. 21, N1-2, Nov. 26, 60-64; www.jstor.org/stable/1316412
- Merry 2004:** Merry, Bruce. *Encyclopedia of modern Greek literature*. Greenwood Publishing Group, 2004.
- Muse 2011:** Muse, Amy. Encountering Ali Pasha on the London Stage: No Friend to Freedom? – *Romanticism*, October 2011, Vol. 17 Issue 3, p. 340.
- Roessel 2001:** Roessel, David. *In Byron's Shadow: Modern Greece in the English and American Imagination*. Oxford, 2001.
- Wikipedia:** http://en.wikipedia.org/wiki/Ali_Pasha

Балканският и европейският град през погледа на Иво Андрич и Мирослав Кърлежа

Ина Христова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ina207@abv.bg

The Balkan and the European city through the eyes of I. Andric and M. Krleza

Subject of this study is the image of the city in the novels "The Bridge on the Drina" and "Travnik Chronicle" by I. Andric and "The Return of Philip Latinovich" by M. Krleza. The analysis is focused on the different patterns of the urban identity and the alternative ways of understanding and constructing the city's image in the literary text. Andric's city is seen as model topos in which are deposited the complex and contradictory layers of the Balkan historical existence. The vision for the city in Krleza's work is divided between the concept of the Central European province and the West European cosmopolitan city. Krleza's interpretation of the city is a cultural construct – a collection of interpretive schemes and cultural languages.

Устойчива тенденция в литературнокритическото и културно-политическо обговаряне на творчеството и на фигурите на Андрич и Кърлежа е контрапунктното им съполагане – симптоматично в това отношение е заглавието на монографията на Никола Милошевич „Андрич и Кърлежа като антиподи“, което функционира като стереотипна формула на този модел. Настоящото изследване частично се вписва в тази тенденция, визирайки различността на подходите към изображението на града в романите на Андрич и Кърлежа („Мостът на Дрина“ и „Травнишка хроника“, 1945 и съответно „Завръщането на Филип Латинович“, 1932). Същевременно целта на изследването се свежда не до поредното открояване на контрапунктната различност на индивидуалните поетички на Андрич и Кърлежа, а до извеждането и типологизирането на различните модели на градска идентичност и на алтернативните начини на осмисляне и конструиране на образа на града в литературния текст.

Централната роля на града в Андричевите романи „Мостът на Дрина“ и „Травнишка хроника“ е зададена още на равнището на паратекста и жанровата автономия – първите издания на „Мостът на Дрина“ излизат с подзаглавие „Вишеградска хроника“. Жанровата структура и на двата романа до голяма степен се изгражда върху жанровата матрица на градската хроника, като моделът е много по-отчетливо разпознаваем в „Мостът на Дрина“. Същевременно, романът далеч надхвърля параметрите на локалната хроника, пресъздавайки самия процес на материалното и социално произвеждане на града: формирането на типично градските публични пространства, ритуали и обичаи, на всекидневните социални и културни практики, на специфичния за града стил и начин на живот, които преграстват в собствена философия за живота и за света.

И в двата романа градът е ключов пространствен маркер, върху който са проектирани значенията както на съответния културно-исторически контекст, така и на специфичния балкански манталитет и ценностен порядък.

Отношенията между човека и пространствения модел на света – казва Лотман – са твърде комплицирани. От една страна, човекът създава този модел, от друга – той активно формира човека, който е вписан в него. Това амбивалентно отношение между човека и пространството Андрич превръща в основна стратегия на изображение на града. Формулираният по-късно от Лотман семиотичен проблем при Андрич е предусетен преди всичко като въпрос за поетиката на града: „Дали касабата е направила от касабалиите онова, което са, или, напротив, тя е замислена според техния дух и разбиране и съградена според техните потребности и навици? (...) Едно е сигурно: Техните съдби са така преплетени, че не могат да бъдат представени и разказани поотделно”.¹ Тръгвайки от тази преплетеност, разказът в „Мостът на Дрина“ конструира представата за града преди всичко като пространство на човешката заедност и място на споделената колективна памет.

В Андричевата визия градът е открит като ключов маркер на колективна идентичност. Името „Вишеградчани”, с което в „Мостът на Дрина“ се идентифицират жителите на града, е знаково за потенциала на града не само да притежава, но и да произвежда идентичност, която определя поведението както на отделния индивид, така и на общността. Именно този идентификационен потенциал на града е активиран и по посока на метонимичното му съотнасяне с обемните пространства на Босна и Балканите и съответно на функционирането на литературните образи на Вишеград и Травник като обобщени проекции на балканския град.

За моделирането на образа на града и в двата романа на Андрич от решаващо значение е осмислянето му през на категорията на граничността. Граничността предполага постоянна отвореност към външното и възможност за придвижване, а това означава промяна, динамика и развитие. Но границата по дефиниция е и несигурен статус, нестабилност и неустойчивост на съществуването. Срещата на границата може да се развие в диалог и сътрудничество, но може да прерасне в сблъсък и конфликт. В пространствената си и символна структура и идентичност Вишеград и Травник изразяват тези две противоположни значения на граничността.

На символното равнище на разказа пространствената структура на Вишеград е изградена като диалог на хетерогенни кодове. Вишеград се намира на границата между Босна и Сърбия, но същевременно е и *град, построен върху вода*, чието градско ядро е съсредоточено в тясната равнина между две реки. Именно това фокусиране на градското в равнинното, (което по дефиниция е *пространство на прагматичния жизнен център*), неутрализира негативните аспекти на граничността и е в основата на моделирането на обществено-историческия, културен и символен облик на града. Отношението между границата и центъра тук се развиват не по линия на раздалечаването, а по посока на сближаването и съгласието. Възможностите за комуникация и обмен, които предлага границата, предопределят развитието на града, а изграждането на моста превръща затънтеното провинциално градче в динамична обществена и културна структура.

¹ Всички цитати са по: Андрич, Иво. *Мостът на Дрина*. Прев. Ж. Георгиева. София: „Унискорп”, 2009.

В конструирането на образа на Травник семантиката на граничността е активна в значенията ѝ на периферност, изключеност, политическа нестабилност и екзистенциална несигурност. Собствената идентичност на града е конфликтно раздвоена между статуса му на *везирски град*, политически и административен център и периферността на Босна като турска провинция и културно-историческа граница. Затова и романовият символ на града – тишината, често интерпретирана като знак на инертност и изолационизъм, е част от една специфична ценностна система, която обслужва стратегията на стабилността – в опит за компенсиране на екзистенциалния дефицит на периферията и за самозащита от различните форми на политическа и културна доминация. Затвореността, страхът от промени, омразата към другия могат да се интерпретират в подчертано негативен смисъл. Но те са също така и симптом на една болезнена културна чувствителност, на онези т.нар. „интимни“ аспекти на културната идентичност, „които предизвикват неудобство пред външните хора, но въпреки това даряват вътрешните хора с увереност в наличието на тяхната общност“ (Хърцфелд 2007: 17).

Именно тези аспекти на културната идентичност отключват депресивните преживявания на чуждите консули, чието субективно възприятие на града е доминирано от усещането за пустота и захвърленост „сред диви планини и сурови хора“. Подобно възприятие неизбежно възпроизвежда стереотипите и предразсъдъците, през които човекът от големия европейски град вижда балканската провинция. С тези стереотипи кореспондира и негативната емблематизация на града през символните значения на болестта, немотата, смъртта. Метафората на болестта, отнесена към Травник,² тук следва да бъде четена извън контекста на концепциите на Ницше и Шпенглер (вж. Минков 2011: 72–73). Гледан през урбанизиращия поглед на Давил и Дефосе, чиято перспектива е предопределена от самосъзнанието за цивилизационна и културна надредност, Травник е видян като място на отсъствието на знаците на града / цивилизацията. За западния поглед Травник е празнота, застинала пространственост, лишена от времеви измерения; отрицание на урбанистичното тържество на публичността и видимостта. Специфичната му градска среда е доминирана от невидимост и немота, вътрешноприсъщи както на градската архитектурата на къщите, така и на градския стил и начин на живот, на установените социални и културни конвенции. И ако за жителите на града травнишката тишина е *победоносна*, за Давил и Дефосе тя е *оловно тежка, убийствена и смъртоносна*. Болестта, в този контекст, се разпознава не като отдалечаване от естественото начало, а като *болестност на самата природа*, като изначален недостиг – който Давил, разсъждавайки за „тяхното ужасно пеене“, ще определи като „яроост на диваци, загубили наивността си“.

В сравнение с Вишеград, Травник в много по-голяма степен функционира като геополитически топос, натоварен с вековни стереотипи и въвлечен в стигматизиращи политически реторики. Подчертаната раздвоеност на визията за града (между себеусещането на травничани и рефлексите на чуждите консули) ясно откроява „смисъла на границата и периферията като идеологически конструкти,

² „Травник! Травник! – повтаряше си тази дума полугласно, като име на някаква тайнствена болест...“ – Андрич, Иво. „Травнишка хроника“. Прев. Сийка Рачева, София: Народна култура, 1975, 147; всички цитати са по това издание.

които империалната идеология настоява да представи като природни феномени“ (Kazaz 2006: 274).

Интерпретацията на града в Травнишка хроника и потвърждава, и оспорва пространственото „закрепване“ на идентичността като гарант за стабилност. Чрез познатата реплика на д-р Колоня – „Защото по какво моята мисъл, която е добра и права, има по-малка стойност от също такава мисъл, която се ражда в Рим или Париж? Затова ли, че се родила в тази котловина, която се нарича Травник?“, Андрич поставя под въпрос пространствената свръхдетерминираност на идентичността; релативизира твърдия антагонизъм между метрополията и провинцията и оспорва традиционната за Балканите идея за *вкорененост*. Именно отварянето на това поле на проблематизиране на традиционните конструкции на идентичността очертава отправните точки на потенциалния диалог с концепцията на Кърлежа и с конструирания в „Завръщането на Филип Латинович“ образ на града.

В качеството си на модерна субективна проза, която вписва модела на Прустовото търсене на изгубеното време в разказа за кризата на твореца, „Завръщането на Филип Латинович“ е роман с жанрова идентичност, твърде различна от „Травнишка хроника“ и „Мостът на Дрина“. Но и в тази разнородна жанрова структура романовият разказ се разгръща върху ясно откроената знаковост на града, пространствено маркирана чрез ключовия мотив за завръщането от европейския град в севернохърватската провинция.. На фона на ясно очертавания в романите на Андрич референциален образ на града с реалните му географски, културно-исторически, социални и архитектурни характеристики, образът на града в „Завръщането на Филип Латинович“ е изцяло конструиран през призмата на субективното преживяване и художническо възприятие на героя – известен в Европа художник фовист. В този контекст и европейският град, от който се завръща Латинович, и който, симптоматично, остава неназован, и провинциалното градче Костаневец функционират преди всичко като места на травматичния личен опит.

За разлика от подхода на Андрич, който в „Травнишка хроника“ субективизира образа на града, разкривайки начина, по който градската действителност рефлектира върху съзнанието на героите чужденци, в „Завръщането на Филип Латинович“ кризата на идентичността е проектирана върху образите на града и провинцията и разкрита чрез дълбоко субективното възприятие и преживяване на пространството. Градът в романа на Кърлежа е в много по-голяма степен понятиен и визуално-естетически, въображаем конструкт, продукт на една повече култивирана, отколкото непосредствена сетивност, отговарящ на определено състояние на цивилизацията и културата, отколкото конкретно-материална, обективна действителност. Гледната точка на героя проигравя вече утвърдени литературни парадигми на възприятие на града – през погледа на модерния субект, обременен от комплексите на провинциализма и същевременно критично дистанциран от градската цивилизация; реконструира репертоара на типично градските перспективи на симултанността, дисперсията и фрагментарността, заменяйки артизма на безцелното скитане на фланьора с не по-малко артистичната и културно маркирана поза на художника, гледащ града през прозореца на градското кафене.

Разказът за завръщането на героя привидно възпроизвежда стереотипната опозиция между модерния индустриален град и провинциалния микрокосмос, мислен като носталгичното място на чистата идентичност. Конкретният топос –

Костаневец, в който героят се завръща, функционира като метонимично обобщение на балканската провинция, системно назовавана с архаичното име *Панония*. Образът на провинцията в интерпретацията на Кърлежа е изведен от конкретни топографски означения и пренаситен с архетипова символика, която е семантизирана по посока на моделирането му като архетипно-универсалното място на завръщането – към праначалото и към *утробата*. В пространствената структура на романа той е въведен като контрапункт на „... огромния опушен град сред облак от сажди и дим във февруарски полуздрач: това е прехвалената Европа ...”. В това експлицитно противопоставяне европейският град е тематизиран като средище на масовото потребление³ и идентифициран с познатата представа за западната цивилизация като отрицание на природното начало, многократно въведена в стереотипни формули и иронични обобщения.

Начинът, по който е изказана тази представа, е симптоматичен за амбивалентния контекст, в който е конструиран образът на европейския град. Филтриран през съзнанието на героя, той е субективна визия и проекция на интимно преживяване, което обаче е вербализирано на езика на културните клишета, общоизвестни идеи и консумирани литературни представи. Иронизиращият потенциал на тази нагласа е експлициран и чрез начина, по който е преизказана многократно консумираната парадигма на осмисляне на града през болестта и болестното начало („Всичко градско е болно и краставо”; „Градът безусловно означава нездравео отдалечаване от естественото и от основната естествена почва на непосредствения живот.”), последвана обаче от иронизиращия въпрос „А къде е всъщност основата на непосредствения живот и съществува ли нещо, което би могло да бъде непосредствено?”.

Така образът на европейския град се разгръща като възпроизвеждане и дострояване на съвкупността от значения, идеи и представи, проектирани върху града от литературната и културна традиция. В същия режим на презентация е вписан и образът на провинцията. Ако при първоначалното въвеждане на образа архаичният код обслужва афирмацията на природното начало срещу урбанизираната култура на Европейския запад, в развитието на романа парадигмата на архаичното е префункционализирана по посока на изграждането на представата за природния хаос и за анахронизма на провинциалното битие. Във фигуративния език на Кърлежа тази представа е закрепена в образа на *панонското бласто* – обемна метафора на балкано-славянското жизнено пространство, която участва в системното възпроизвеждане на опозицията Балканите – Европа чрез редица конкретизации и противопоставяния – между образа на панонската провинция и европейския град, между *панонското изконно явление* и модерната европейска живопис, между *тияната панонска сватба* в деня на местния светец св. Рок Костаневецки и изображението на Христовото тяло на стените на Сикстинската капела.

В разгръщането на тази поредица от антитези първично литературните стратегии на изображение постоянно се преплитат с подчертано металитературни техники, извеждащи на преден план идеи и представи, които философията, литературата и културата са проектирали върху Балканите и Европа. В този контекст обра-

³ „Това са всъщност кубчета на детски играчки, на религии, коледни глупости, идилии, които внасят култа на чистата лъжа, а зад всичко надничат стоките: купувайте маргарин, шоколад, портокали, ванилия, платове!” (Кърлежа, Мирослав. „Завръщането на Филип Лагинович”. Прев. С. Рачева; София: Народна култура, 1966, 42. ; всички цитати са по това издание).

зът и на провинцията, и на европейския град са конструирани като културно-езикови пространства, като „вместилища“ на интерпретативните образци и идеите на фундаменталната за европейското мислене опозиция между природа и култура.

Андричевият подход показва една съвсем различна инструментализация на опозицията природа – култура в изграждането на литературния образ на града. И в двата романа тя е изведена от референциалния план на изображението, вписана в структурата на градското пространство и инструментализирана в съответствие с различния тип символизация на града – в посоките на културната или географската символика.

Ключовият символ и емблема на Вишеград – мостът, е *par excellence* културен символ. Пространните му описания са ключов инструмент за визуализацията и естетизацията на образа на града. Най-важният компонент на тези описания е акцентът върху човешкото възприятие и преживяване на моста, чрез който затвореният хоризонт на паланката се отваря към безкрайността на природното пространство и към нови измерения на живота и културата. Мостът извежда градчето от неопитоменото природно пространство и го превръща в град, вписан в глобалното космическо пространство, разбрано като онова „идеално единство на природа и култура, характеризиращо се с логичност, хармоничност, видимост ...“ (Топоров 1984: 26).

Ако визията за Вишеград внушава хармонизирането на природното и културното начало, образът на Травник се вписва в представата за града, създаден въпреки природата и в борба с нея. Градът е емблематизиран чрез географското си местоположение, представено като трудно достъпно, *особено, необикновено и гордо*: той е *тесен и дълбок разсед, укрепен прелез, тясна котловина*, обградена от диви планини. Материално-културното му пространство е описано като изоморфно на природния хаос – създадено без план и ред, така че „нямаше почти никъде прав път, нито равно място, където човек може да стъпи свободно и безгрижно“.

Уводното описание на града обединява в едно знаците на природния хаос и културния порядък, създавайки представа за неединното и нееднородно пространство на този *заплетен град*, който нарушава целостта на земята и природата и се вмъква и вклинява в нея като процеп и *разсед*. И ако мостът в „Мостът на Дрина“ е конципиран като „символичен контрапункт“, който преодолява стихийните на природата и историята (срв. Ђађић 1995: 219), образът на Травник е затворен във визията за неизбежния триумф на природната стихия и пропадането (вкл. и чрез Марковото пророчество: „В този град тлее огън, тлее на много места. Не се вижда, защото хората го носят в себе си, но един ден ще пламне и ще обхване всички виновни и невинни.“)

Според Лотман „Город как замкнута пространство может находиться в двойном отношении к окружающей его Земле: он может быть не только изоморфен государству, но олицетворять его...“ (Лотман 1984 : 30). Именно върху това изоморфно отношение между Травник и Босна е изградена и Андричевата визия за балканския град като своеобразен *анклав*, изключено от времето и историята пространство, за чиято идентичност е определящо усещането за сигурност и защитеност от чужди, враждебни светове.

Балканският град, в интерпретацията на Андрич, е конструиран като моделен топос, в който са отложени превратностите на балканското историческо битие и пластовете на традицията, културата и колективната памет. Градът за Андрич е

преди всичко *съвместно битие* (Лиотар) и споделени ценности; стабилна идентичност, която детерминира поведението на всеки член от общността и удържа нейната цялост. Същевременно, литературните образи на Вишеград и Травник открояват две различни типологии на балканската градска идентичност. Ако Вишеград е видян като исторически променлив и динамичен социален конструкт, като пространство на уседналия градски живот, но и като град на пътя, на постоянното преминаване и движение, Травник е пространственият образ на „отказа от съвременност“ и на онази застиналост „в някакво вечно етнографско настояще“ (цит. по Голдсуърти 2004 : 39), през която чуждият поглед възприема Балканите.

Градът в романовата визия на Кърлежа е културологичен конструкт; динамично поле от идентичности и съвкупност от интерпретативни схеми и културни езици. Те се разпознават както в пространството на големия европейски град („Колко жалки са гипсовите Хигии по прашните аптекарски витрини“), така и във филигранната пластика на малката бронзова Европа върху запъхтян бик, изровена от глухонемия кравар Мишко в затътената панонска провинция или в дълбокото отчуждение, което художникът фовист Филип Латинович изпитва към късносецесионистичната скулптура на провинциалния градски площад. Градът, в интерпретацията на Кърлежа, функционира като двусмислена метафора – и на самата идея за града като квинтесенция на западната цивилизация, и на философския мит за нейния залез.

В очертаващите се разлики между начините на конструиране на образа на града в романите на Андрич и Кърлежа се отразява не само и не толкова различността между балканския и европейския град, колкото спецификата на различните модуси на четенето и обговарянето на града – като човешки обживяно и преживяно пространство или като място в *текста на културата*.

Библиография

- Голдсуърти 2004:** Голдсуърти, Весна. *Измислянето на Руритания*. София: „Кралица Маб“, 2004.
- Ђађић 1995:** Ђађић, Петар. *Митско у Андрићевом делу: Храстова греда у каменој капљи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Сабрана дела Петра Ђађића ; т. 3), 1995.
- Минков 2011:** Минков, Борис. *Град – междинни полета*. София: Жанет 45, 2011.
- Лотман 1984:** Лотман, Юри. Символика Петербурга и проблемы семиотики города.- В: *Ученые записки Тартуского государственного университета*.664. Труды по знаковым системам. Вып. XVIII, Тарту, 1984, 30-45.
- Лотман 2000:** Лотман, Юри. *Семносфера*. – janko.lib.ru/books/cultur/lotman_semiosphera.htm, 2000, 15. 05.2014.
- Топоров 1984:** Топоров, Владимир. Петербург и петербургский текст русской литературы. – В: *Ученые записки Тартуского государственного университета*.664. Труды по знаковым системам. Вып.XVIII, Тарту, 1984, 4-29.
- Хърцфелд 2007:** Хърцфелд, Майкъл. *Културната интимност. Социална поетика в националната държава*. София: Просвета, 2007.
- Kazaz 2006:** Kazaz, Enver. Treći svijet i njegova mudrost isključenosti (Slika imperijalne ideologije i prosvetiteljske utopije u Andrićevoj *Travničkoj hronici*). – U: М. Матицки (ур.), *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006, 267-285.

Les Balkans des comparatistes français : Fauriel, Ampère, Marmier

Francis Claudon
Université Paris XII / Uni. Vienna
Claudonfra@aol.com

The Balkans of the French Comparatists: Fauriel, Ampère, Marmier

Fauriel (*Chants populaires grecs et serbes*), Ampère (*La Poésie grecque en Grèce*), Marmier (*Lettres sur l'Adriatique, Du Rhin à Constantinople*) are the founders of comparative literature (at least in France) in the 19th. century. It was the time of the renewal of the Balkans, the time of the independences, the freedom and the national unities. This comparatists have marked the unity of the subcontinent, its historical specificity, its culture and its ancient literary originality. They have been more successful and have more charm than the works of philologists or specialized geographers.

Le tournant des Lumières au Romantisme a mis le voyage en grande faveur. C'est aussi le moment où les Balkans, singulièrement, attirent les visiteurs. L'Empire ottoman, spécialement la Turquie d'Europe, comme on disait alors, suscitent la curiosité des diplomates, des historiens, des linguistes, des géographes, ainsi de suite. Mais il existe d'autres intéressés : les comparatistes dont la discipline s'établit alors officiellement. Fauriel, Ampère, fondateurs de l'école française ont laissé des travaux qui méritent d'être rappelés. Avec leur collègue Xavier Marmier, ils nous livrent des analyses qui veulent montrer la spécificité de ces régions réapparaissant dans le cours de l'Histoire.

Claude Fauriel et les « Chants populaires grecs et serbes »

Les Balkans commencent d'exister dans l'opinion savante des Français grâce aux travaux de Fauriel. Claude Fauriel (1772-1844) a été le premier titulaire d'une chaire de 'littératures étrangères', comme on disait ; comprenons de littérature comparée, en 1830, à Paris. Il n'a pas voyagé dans les Balkans, il est vrai ; il n'en connaissait pas toutes les langues ; mais il fait date pour de multiples raisons. Singulière figure! Stéphanois d'origine, éduqué chez les Oratoriens de Tournon, révolutionnaire, secrétaire de Fouché, ami de Manzoni, c'était un linguiste hors-pair; Fauriel n'avait passé aucun doctorat; il écrivait dans les journaux, fréquentait les milieux intellectuels, en particulier les Idéologues de la "Société d'Auteuil". Il s'intéressait tout particulièrement aux cultures méridionales, entendons par là celles du Midi de la France, de l'Europe, de toute la Méditerranée, jusqu'à l'Arabie. Il était vivement frappé par leurs similitudes.

"Tâchons de bien fixer notre idée, de bien dégager celle de Fauriel, d'atteindre à l'unité profonde et définitive (...).Pour qui l'observe de près, tout aboutit manifestement ou du moins converge dans son esprit aux origines de la civilisation moderne ". (Sainte-Beuve 1882 :230)

Fauriel a bâti sa réputation avec le recueil de « Chants populaires grecs et serbes » (1824). On observera que les Balkans sont alors encore au pouvoir des Ottoman. Les

Serbes débute leur affranchissement autour de 1800. Les Grecs conquièrent leur indépendance vers 1824. Mais leurs littératures ? Comme leurs langues elles n'existaient plus guère ; on les avait longtemps oubliées. Fauriel a entrepris de faire entrer dans le patrimoine littéraire un répertoire populaire ; il a ouvert le musée à des cultures, des idiomes altérés ; il a montré que ces chants soutenaient la comparaison avec des répertoires d'une identité nationale incontestable. Plus de littératures dominantes, plus d'œuvres exemplaires ! Il n'existe qu'un ensemble, reposant sur des parentés, dont chaque branche mérite attention.

Sainte Beuve l'a bien expliqué :

« Fauriel fut amené, par l'étude des littératures, des philosophies, des langues (...) par tous les points à la fois, à sentir la différence qu'il y a entre la société moderne et l'ancienne. Savant original et sagace, érudit philosophe (...) ce qu'on a retrouvé de lui en fait de travaux considérables et silencieux, de matériaux d'études et de masses d'écritures, de glossaires en toute langue (langue basque, dialectes celtiques) est prodigieux ... tout aboutit manifestement ou du moins converge dans son esprit aux origines de la civilisation moderne (...) c'est de là qu'il faut dater l'histoire des littératures et des sociétés modernes (...) Tel est le vrai Fauriel : c'est l'histoire qui a l'immense prédominance ». (Sainte Beuve 1882 : 240)

Fauriel suscite depuis quelque temps un regain d'intérêt. Mais les spécialistes le tirent chacun vers son domaine. Les germanistes le font participer aux débats de la philologie et de l'historiographie allemandes. Les Grecs insistent sur sa culture grecque, les Serbes sur ses curiosités slaves. Or le recueil des chants populaires grecs et serbes est justement intéressant parce qu'il fait sauter les barrières nationales et linguistiques. Avant Fauriel il n'y avait guère de 'balkanistique' en France. Par exemple Le « Viaggio in Dalmazia » de l'abbé Fortis de 1774, traduit en français et édité à Berne en 1778, apportait quelques notions vagues sur le peuple qui habitait le littoral de l'Adriatique. Il avait fait connaître la ballade de la femme d'Asan-aga, qui, grâce à l'adaptation de Goethe, eut ensuite une grande fortune par toute l'Europe :

« Qu'y a-t-il de blanc sur les collines verdoyantes ? Sont-ce des neiges ? Sont-ce des cygnes ? Des neiges ? elles seraient fondues. Des cygnes ? ils se seraient envolés. Ce ne sont point des neiges, ce ne sont point des cygnes : ce sont les tentes de l'aga Asan-aga »

Mais selon Nicolas Banachevitch l'abbé Fortis écrit dans l'approximation, la fantaisie. C'est Vouk Stefanovitch Karadjitch qui imposera l'appellation 'poésie populaire serbe'. Vouk Karadjitch est parvenu jusqu'à Fauriel par l'intermédiaire des savants d'Allemagne (Jacob Grimm) et d'Autriche (Kopitar).¹ A peu près à la même date, durant l'hiver 1821-1822, Fauriel prend des leçons de grec moderne. Selon Alexis Politis, du fait de son niveau linguistique Fauriel demande des textes en langue courante – justement au même moment où l'on se met à discuter des traductions d'après Karadjitch. D'où la comparaison, tentante et originale : mais Fauriel est bien le premier à relier les deux domaines. Il croyait qu'il pourrait ici appréhender une étape essentielle. Et du même coup il faisait sentir l'unité balkanique.

¹ Le journal « Le Globe » est le premier, en 1824, à parler des « Poésies nationales serbiennes » ; en 1827 le même journal publie plusieurs chants dans la version en prose de Louise-Swanton-Belloc, qui traduisait d'après la traduction anglaise de John Bowring, 1827 : « Servian Popular Poetry ».

Le petit recueil a été vite agrandi. Fauriel recopiait ces pièces, rassemblait des renseignements historiques, rajoutait la traduction allemande des textes 'serviens' ; comme l'a expliqué M. Ibrovac, il pouvait alors les commenter et les comparer. Le recueil des « Chants populaires » est le seul livre que Fauriel ait parachevé de son vivant ; ce fut aussi la matière de son premier cours, dans l'hiver 1831.

Jean Jacques Ampère et « la Poésie grecque en Grèce »

Jean Jacques Ampère, écrivain, historien, historien de la littérature et de la langue, fils du physicien André-Marie Ampère, est né à Lyon le 12 août 1800 et mort à Pau le 27 mars 1864. Admirateur de Senancour, de Byron, il se découvrit une passion pour Mme Récamier aussi bien que pour l'Histoire ! Des voyages en Italie (1823), en Allemagne (1826), les rencontres de Goethe, Schlegel, des frères Jacob et Wilhelm Grimm renforcèrent cet intérêt, incitant le jeune homme à s'attacher aux questions de mythologie comparée. De retour en France, Ampère, en 1830, enseignait l'histoire de la poésie scandinave à l'Athénée de Marseille avec un succès retentissant. Suppléant de Villemain à la Sorbonne, Ampère fut maître de conférences à l'École Normale Supérieure de 1830 à 1834, et titulaire de la chaire de Littérature française du Collège de France, jusqu'en 1864. En 1847, il fut élu à l'Académie française.

J.J. Ampère n'a jamais véritablement cessé d'être écrivain, ce qui lui fit mériter de la part de Sainte-Beuve le qualificatif de "polygraphe", moins péjoratif qu'il n'y paraît. Auteur de récits de voyage, J.J. Ampère fut l'un des premiers à défendre l'idée d'une histoire comparée des littératures, qui intègre l'expérience du dépaysement culturel à celle des lectures savantes: « Littérature et voyages. Allemagne et Scandinavie » [1833], le « Voyage en Égypte et en Nubie » [1846], « La Grèce, Rome et Dante. Études littéraires d'après nature » [1848], « Promenade en Amérique » [1855] synthétisent les leçons de son instinct précurseur. « L'Histoire littéraire de la France avant le XIIe siècle » [1839-1840, en trois volumes], rappelant les leçons du Collège de France de 1836-1837, retrace une évolution de la civilisation qui dénote chez l'auteur la flexibilité, la science, l'intelligence.

Par les relations qu'il a entretenues avec les philologues de son époque: Rémusat, Burnouf, Mohl, Ampère s'initia au sanscrit, à l'arabe, au chinois.

Ampère présente les Balkans, tels qu'il les voit vers 1844. Ses pérégrinations font l'objet de deux relations : « La Poésie grecque en Grèce » et « Une Course en Asie mineure », reprises dans « La Grèce, Rome et Dante » :

« Les études que je présente (...) appartiennent à un genre de critique assez nouveau et qu'on pourrait appeler la critique en voyage. Comparer l'art à la réalité qui l'a inspiré et l'expliquer par elle, tel est le but que j'ai poursuivi dans mes courses (...) il manquera toujours quelque chose (...) tant qu'on n'aura pas visité les pays où vécurent les grands écrivains, contemplé la nature qui les forma, et retrouvé, pour ainsi dire, leur âme aux lieux où elle est encore empreinte » (Ampère 1859 : I)

Pour ce qui concerne les Balkans, Ampère n'emploie pas ce nom, mais il le traduit par un jeu référentiel :

« Pour moi, voué à la culture des lettres et passionné pour les voyages, j'ai cherché à mettre d'accord deux goûts qui ne se trouvent pas toujours réunis : la critique a été souvent un peu casanière ; j'ai voulu lui faire voir le monde » (Ampère 1859 : II).

Ainsi, d'une part la Grèce est, à ses yeux, un prolongement de l'Orient. « Le pays que je parcours, sous l'empire des mêmes préoccupations littéraires peut s'appeler la Grèce d'Asie » (Ampère 1859 : III) Mais d'autre part, cet Orient proliférant se caractérise par des racines beaucoup plus anciennes que les empires modernes : « J'ai cru qu'elle pourrait s'instruire au spectacle des mœurs, au récit des légendes, à la physionomie des races, à l'accent des langues et raviver l'intelligence de ce qui fut par le sentiment de ce qui est encore » (Ampère 1859 : II).

Deux chapitres sont particulièrement significatifs à cet égard. Le chapitre V s'intitule « La Grèce antique dans les traditions et les chants populaires de la Grèce moderne » :

« Il y a en Grèce d'autres débris que les débris des monuments. Les vieilles croyances et les anciens usages... ruines vivantes qu'on rencontre à chaque pas... Les voyageurs sont unanimes sur ce point ; tous ont été frappés de ces ressemblances du passé et du présent... Ici ma tâche se bornait à recueillir avec choix leurs témoignages... en y joignant quelques observations personnelles » (Ampère 1859 : 57).

On croise assez souvent Fauriel. Mais il y a surtout les usages, les rituels venus du paganisme : les Cariatides de l'Erechthéion sont « les vierges » protectrices, même pour les fantassins turcs ; un lièvre qui traverse un chemin est une cause d'effroi ; un serpent dans une maison marque la présence du bon génie du lieu, etc. « les légendes sont la poésie du peuple » (Ampère 1859 : 66). L'apport d'Ampère se situe dans le rapprochement qu'il fait avec les Classiques :

« Si M. Fauriel a vu avec beaucoup de probabilité dans les aventures du sire du Bousquet revenant de la croisade une transformation lointaine des aventures d'Ulysse revenant dans Ithaque, s'il y a reconnu comme une dernière édition des récits populaires qui ont servi de base à l'Odyssée, tels qu'il s'étaient perpétués en Provence, depuis l'arrivée des Phocéens jusqu'au XIIe siècle, pourquoi ne verrait-on pas un vague souvenir du retour d'Ulysse dans la gracieuse ballade grecque intitulée la Reconnaissance ? » (Ampère 1859 : 68).

Il y a une unité de la sensibilité, une similitude émotionnelle en Orient. Le chapitre VI « Mœurs, coutumes, langage antiques dans la Grèce moderne » marque encore plus fermement, la continuité culturelle. Par exemple quand il s'agit des femmes : gynécée, harem, c'est tout un : « La condition des femmes n'a pas beaucoup changé. Fidèles aux habitudes du gynécée, elles sortent rarement du logis. A Athènes on voit peu de femmes dans les rues ; jamais elles ne s'y mêlent aux hommes... elles semblent ce souvenir d'un principe d'Euripide... » (Ampère 1859 : 76). Et leurs habitudes ne détonneraient pas en Anatolie : « La femme grecque sert son mari ; elle lui apporte la pipe et le café, et ne s'assied pas devant lui » (Ampère 1859 : 76). L'Orient est homogène : « la vie intérieure des Turcs tient elle-même, en beaucoup de points, à la vie des anciens. Les habitudes musulmanes sont en partie des habitudes grecques, adoptées par leurs ancêtres : souvent les Turcs ont fait pour la civilisation grecque ce qu'ils ont fait pour Sainte Sophie, ils

ont conservé l'édifice... habiter une ville turque ce n'est pas tout à fait sortir du monde grec... Le mobilier d'une maison turque, composé surtout de tapis et de coussins peut se résumer dans un vers d'Aristophane... Plusieurs usages de l'Orient, qui ne viennent pas des anciens Grecs, existent chez leurs descendants » (Ampère 1859 : 85).

Ampère adopte, en quelque sorte, une déformation parallèle à celle de Cyprien Robert qui, dans les mêmes années, célèbre les « gréco-slaves ». Autre façon de dénommer les Balkans. Mais J. J. Ampère a le mérite d'avoir compris l'unité d'un territoire, d'avoir senti ses continuités trans-étatiques.

Xavier Marmier (1808-1892) entre Adriatique et Danube

Xavier Marmier a beaucoup de points communs avec Ampère. A la même époque il a été lui aussi homme de lettres, poète, grand voyageur, traducteur des littératures du Nord. Professeur de littératures étrangères à Rennes, rédacteur en chef de la Revue germanique, il finira comme administrateur général de la Bibliothèque Sainte-Geneviève. Cet Académicien (comme Ampère) a bien connu l'Europe centrale, l'Orient, les grands empires qu'il a visités plusieurs fois.

En 1845, il part en Égypte en passant par le Tyrol, la Hongrie, la Serbie, la Valachie, la Bulgarie, la Turquie, la Syrie et la Palestine. En 1852, il entreprend un périple vers le Monténégro. De ses nombreuses expéditions, Marmier rapportait des écrits qui servaient ensuite à documenter des fictions. Ses impressions balkaniques se trouvent dans « Du Rhin au Nil », tome I : « Du Rhin à Constantinople » ainsi que dans : « Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro ».

Marmier continue la tradition de Lamartine, de Nerval. La première fois il suit la côte dalmate pour remonter vers le Monténégro. Les réminiscences de Nodier, l'ancienne occupation française, la mémoire de Marmont, la république de Raguse alimentent des développements attendus. Quand Marmier quitte Kotor pour monter vers Četinje débute l'évocation du sauvage royaume du singulier Njegos (II, 6). L'essentiel survient dans les derniers chapitres du deuxième volume, quand Marmier évoque « les chants serbes » (II, 7) :

« Ce qu'on appelle les chants serbes n'est point, comme on pourrait le supposer, la propriété exclusive de la petite principauté danubienne... c'est la guirlande champêtre, c'est le romancero, c'est l'Iliade des différentes peuplades qui jadis formaient la royauté serbe » (Marmier 1854 : II 339)

Plus systématique que Fauriel car il bénéficie d'une érudition plus récente, Marmier décrit les grands cycles traditionnels serbes : le cycle de Lazare, le cycle de Marco Kralievitch, le cycle des Heyduques. Il insiste sur la qualité et l'originalité cette ancienne poésie épique, qu'il préfère, quoi qu'il dise, aux poèmes élégiaques. Le point central qui, selon Marmier, fonde la poésie serbe, est la bataille du Champ des Merles au Kosovo :

« En 1389, à la bataille de Kossovo, les soldats d'Amurat noyaient dans des flots de sang la liberté du peuple serbe. Tout le royaume de Duschan fut envahi, ravagé, démembré. Mais les tribus qui en faisaient partie, séparées l'une de l'autre par le glaive des janissaires, par le despotisme des pachas ou englobées dans les possessions de la monarchie autrichienne, sont restées unies par les puissants liens de la nature humaine, par la communauté de leur origine, de leur idiome, de leur religion ». (Marmier 1854 : II, 338)

Les analyses de Marmier sont variées, vivantes, plutôt qu'originales. Il conclut un peu vite que « le mouvement poétique [se confond avec] toute l'ancienne royauté de Serbie » (Marmier 1854 : II, 320). En d'autres termes, pour des yeux impatientes, les Balkans se résument à la Serbie ; c'est l'unité des Balkans serbes :

« Dans les œuvres populaires des races latines, germaniques et anglo-saxonnes il est aisé de reconnaître fréquemment, sous des formes diverses de langage, un fonds commun d'idées symboliques, d'inventions romanesques et de superstition (...) La Serbie n'a point participé à ces œuvres de l'Europe et n'en a point éprouvé l'influence. Entre les flots du Danube et les vagues de l'Adriatique, elle a vécu à l'écart sous ses vieilles forêts de chênes; elle ne s'est rapprochée de l'Occident que par quelques relations accidentelles » (Marmier 1854 : I, 345).

L'autre route utilisée par Marmier suit le Danube, plus au Nord, vise la Mer Noire et traverse cette fois Hongrie, Bulgarie et Valachie. Il y a davantage de variété dans ce trajet. Il faut dire que la situation politique se modifie rapidement : nous sommes cette fois à l'heure des états renaissants, des nationalités réaffirmées. Les Tziganes y trouvent place (Rhin, ch.13), ainsi que les Valaques miséreux, les ambitieux Moldaves (ch.15). Etonnant contraste avec la Bulgarie : « A droite le pays des Bulgares, doux, brave peuple, industriel et honnête, mais malheureux, soumis sans restrictions au gouvernement turc, aux exactions des pachas, à la justice des cadis » (Marmier 1887 : 294) . Nous sommes à la veille des fameux congrès diplomatiques qui vont garantir les indépendances :

« Dans cette poésie, il est curieux de voir se refléter, comme dans un miroir, l'esprit, les coutumes, les passions et les vertus d'une race considérable qui a eu une existence nationale, qui l'a perdue et qui tend à la reconquérir » (Marmier 1854 : II, 346) .

Les Balkans de Marmier se signalent par une grande poésie, l'attachement au christianisme grec, la réappropriation d'un passé glorieux et sanglant.

Ainsi, au seuil des indépendances nationales, les Balkans de Fauriel sont linguistiques et poétiques ; les Balkans d'Ampère sont culturels et ethnologiques ; ceux de Marmier sont vivants historiquement et politiquement. Les premiers comparatistes ne se sont pas du tout cantonnés à l'Europe occidentale ; ils sont sortis de la dialectique nord-sud, imposée naguère par Madame de Staël. Ils ont montré tout l'intérêt des anciennes provinces européennes des Ottomans et compris qu'il s'agissait d'un ensemble spécifique, à présenter comme tel.

Bibliographie

Ampère, 1859 : Ampère, Jean-Jacques. *La Grèce, Rome et Dante*. Paris, Didier, 1859.

Banachevitch, 1954 : Banachevitch, Nicolas. Les Romantiques français et la Serbie. – *La Revue des lettres modernes*, 1954, novembre.

Bechirovitch, 2007 : Bechirovitch, Commène. *Le Kosovo de l'absolu*. Lausanne, L'Age d'homme, 2007.

Blanqui, 1843 : Blanqui, Adolphe-Jérôme. *Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841*. Paris, Coquebert, 1843.

- Boué, 1840** : Boué, Ami. *La Turquie d'Europe*. Paris, Bertrand, 1840.
- Espagne, 2005** : Espagne, Michel. Le philhellénisme entre philologie et politique. Un transfert franco-allemand. – *Revue Germanique Internationale*, 1-2, 2005.
- Espagne, 1991** : Espagne, Michel. Claude Fauriel en quête d'une méthode ou : l'Idéologie à l'écoute de l'Allemagne. – *Romantisme*, 1991, n°73.
- Espagne, 1993** : Espagne, Michel. *Le paradigme étranger. Les chaires de littérature étrangère en France au 19es*. Paris, Cerf, 1993.
- Fauriel, 1824** : Fauriel, Claude. *Chants populaires de la Grèce moderne*. Paris, Doudey, 1824.
- Fortis, 1778** : Fortis, Alberto. *Voyage en Dalmatie*. Berne, Société typographique, 1778.
- Marmier, 1854** : Marmier, Xavier. *Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro*. Paris, Arthus Bertrand, 1854.
- Marmier, 1887** : Marmier, Xavier. *Du Rhin au Nil* : t. I, du Rhin à Constantinople (1845-1846), Paris, 1846, rééd. Lecoffre, 1887.
- Grève, 1999** : Grève Claude de -. « Claude Fauriel » – *Revue de Littérature comparée* : Relire les Comparatistes français, n°1, 1999.
- Ibrovac, 1966** : Ibrovac, Miodrag. *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecques et serbes*. Paris, Didier, 1966.
- Jorga, 1928** : Jorga, Nicolae. *Les Voyageurs français dans l'Orient européen*. Paris, Boivin, 1928.
- Krauth, 1994** : Krauth, Anna. *Entre Adriatique et plaine pannonienne : le regard des voyageurs de langue française, 1868-1904*. Thèse de doctorat, Paris IV, 1994.
- Politis, 2011** : Politis, Alexis. « La seconde vie des chansons populaires grecques. Modes d'incorporation de l'élément populaire dans l'intelligentsia du XIXe siècle » – *The Historical Review / La Revue Historique* – Institut de Recherches Néohelléniques, Volume VIII, 2011.
- Robert, 1844** : Robert, Cyprien. *Les Slaves de Turquie*. Paris, Passard, 1844.
- Robert 1842** : Robert, Cyprien, « le Monde gréco-slave » – *Revue des Deux Mondes*, 1842, n°29.
- Sainte-Beuve, 1882** : Sainte-Beuve, Charles Augustin. *Portraits contemporains*. Paris, Garnier, 1846, rééd. 1882.
- Sekeruš, 1999** : Sekeruš, Pavle. *Images des Slaves du Sud dans la culture française (1830-1848)*. Thèse de doctorat, Paris III, 1999.
- Stantcheva, 2004** : *L'Europe, la France, les Balkans*. (Stantcheva, Roumiana & Vuillemin, Alain, eds.) Sofia/Arras EIEB, 2004.
- Todorova, 1986** : Todorova, Liljana. *Les Slaves du Sud au XIXe siècle vus par Xavier Marmier*. Paris, POF, 1986.

Le roman psychologique moderne de l'entre-deux-guerres

Roumiana L. Stantchéva
Université de Sofia St. Kliment Ohridski
R.L.Stantcheva@gmail.com

Модерният психологически роман от междувоенния период

Вниманието в статията е насочено към модерния психологически роман. Различно поставяните от критиката акценти не пречат тук да бъдат коментирани сходни примери от три европейски литератури, румънската, българската и френската, от годините между двете световни войни.

Открит е нов момент за психологическия роман от тези години, който обосновава сравнението, а именно боязън пред несъзнаваното и използването му като градиво на романовата интрига. Примерите са от романите на Камил Петреску, Борис Шивачев, Андре Жид и Марсел Пруст.

Le roman psychologique est une des manifestations du modernisme littéraire, une tentative par d'autres moyens, à la suite des efforts des poètes symbolistes, de plonger dans les profondeurs de la sensibilité et du comportement humains. De nouvelles théories et pratiques scientifiques en psychologie (Freud), ainsi que les interprétations philosophiques nouvelles des relations entre l'homme et le monde environnant (Henri Bergson) stimulent cette nouvelle orientation dans le roman du XXe siècle.

La définition de 'roman psychologique' garde toujours son aspect flou, ce qui est dû en grande partie à l'histoire séculaire de l'intérêt pour la psyché humaine dans la littérature. Les principes de fonctionnement de ce sous-genre et sa périodisation continuent à ne pas être assez bien déterminés. D'autre part, les frontières culturelles posent également des problèmes. A la lumière de ce phénomène moderne et moderniste qui s'impose dans presque toute l'Europe, nous assistons à une sorte de croisement entre : primo, des notions scientifiques nouvellement élaborées concernant les tréfonds de la psyché humaine, d'où une nouvelle menace qui aurait découlé des instincts humains non-maîtrisables ; secundo, la réflexion philosophique sur le temps humain personnel et, tertio, les techniques narratologiques nouvelles.

Le roman, né de la mimésis de l'aventure, garde à tout moment la corrélation avec le temps et l'espace, ainsi qu'avec l'« aventurier ». Il réussit de même à se transformer conformément aux exigences esthétiques de chaque époque. Dans la littérature française nous pouvons observer le développement progressif du genre. En revanche, dans les littératures balkaniques, certaines tendances du genre viennent rattraper des stades dépassés et se déploient parallèlement en une même période de temps (à savoir : la simultanéité des tendances romantiques, décadentes, réalistes, modernistes), notamment entre les deux guerres mondiales. C'est dans cette période précisément, que se manifestent les similitudes et les réalisations synchroniques dans toute l'Europe (Станчева 2011). En parlant de roman psychologique, on entend un roman, enrichi

de nouveaux moyens d'expression, de nouveaux sujets, voire de la présentation des pulsions inconscientes qui dictent et expliquent les actions. Pourtant, le personnage de ce roman n'est plus en mesure de gérer librement son sort, qui se trouve soumis à l'arbitraire des pulsions internes, quasi-autonomes. D'autre part, ce type de roman rejette catégoriquement un certain nombre de règles normatives concernant la forme et le contenu, respectivement, le fonctionnement social du roman comme genre littéraire destiné au grand public.

En ce qui concerne le roman, toute tentative de définir strictement le genre risque d'aboutir au dogmatisme. Les genres sont des « conventions, comme les autres formes du discours », insiste le critique français Antoine Compagnon (Compagnon 2005: 20-21). De son côté, Bakhtine révèle le caractère « dialogique » du roman dans un temps et un lieu précis (le « chronotope ») et désigne un cadre dynamique et potentiel, employé aujourd'hui avec succès dans l'étude aussi bien du genre, qu'au niveau comparatif.

Le roman psychologique n'est pas toujours défini comme un genre ou un sous-genre distinct. Un bref aperçu des positions de la critique littéraire à ce sujet, qui va suivre, va nous donner les repères. Ainsi, dans l'ouvrage collectif *Précis de littérature européenne*, est inclus un chapitre à part sur le roman psychologique. Du point de vue historique, le terme paraît assez flou. Pourtant les techniques comme le « monologue narrativisé » (terme de Dorrit Cohn), le style indirect libre etc., ainsi que « l'apparition d'approches entièrement nouvelles de la psychologie au début du XXe siècle » permettent à l'auteur de l'article de cerner une étape nouvelle du roman psychologique qui reprend « le roman biographique ou le récit autofictionnel, en accordant une place capitale à un certain type 'symptomal' de souvenirs d'enfance, à la genèse de la vie sexuelle, aux motivations 'inconscientes' peu à peu dévoilées de leurs personnages et aux rapports qui se nouent dans le cadre de l'analyse elle-même » (Chardin 1998: 505, 506).

D'autres auteurs refusent de se servir du terme de roman psychologique. Dans une présentation monographique assez brève sur *Les grands mouvements littéraires européens*, de Francis Claudon, ce concept n'est pas abordé, mais il se trouve immergé dans le « Dépassement du surréalisme et la totalité moderniste » et illustré par Joyce. « Joyce a voulu réaliser une œuvre totale, c'est-à-dire que par le langage, il a tenté de réécrire la littérature antérieure (*Odyssée*) ; ... il postule... l'existence d'un temps circulaire, il fait le pari de « mimer », par l'écriture, la pensée dans ses aspects structurés (le discours philosophique et rhétorique) ou spontanés (le flux de conscience, le monologue intérieur qui font éprouver le sentiment de la durée) (Claudon 2004 : 120). L'accent, par conséquent, est mis sur la temporalité, présentée sous des aspects purement dépendants de l'intériorité humaine.

Une lecture nouvelle, susceptible de réviser les idéologies littéraires de l'entre-deux-guerres en Roumanie, est portée par le critique littéraire roumain contemporain Paul Cernat, sur ce qu'il nomme le « Modernisme retro dans le roman roumain de l'entre-deux-guerres » (Cernat 2009). Même si l'auteur aborde dans son étude des écrivains comme Mircea Eliade et Matei Caragiale, qui se rapprochent des recherches modernes et modernistes de l'époque, Cernat ne semble pas s'intéresser à la narrativité spécifique et met plutôt l'accent sur l'autoréférentiel chez M. Eliade, en le comparant aux auteurs français Proust et Gide, ainsi qu'aux auteurs roumains Camil Petrescu et Matei Caragiale (Cernat 2009: 294).

Le critique littéraire bulgare Svetlozar Igov ne manque pas de repérer des similitudes intereuropéennes en ce qui concerne la période examinée. Un critère de

comparaison, dont il se sert est celui du choix des titres dans une intention symbolique chez les romanciers bulgares Dimitar Dimov (*Tabac*) et Dimitar Talev (*Le Candélabre de fer*), dans leurs romans qui « sont plus proches de la poétique des titres dans le roman moderne », qui suggère l'aliénation et la dépersonnalisation dans le rapport homme-histoire (voir : *Le Procès, le Château, l'Etranger, La peste, La Montagne magique*) (Игров 2005: 440, ma traduction). Dans cet ouvrage d'histoire littéraire bulgare du XXe siècle, l'auteur ne s'attarde pas sur le roman psychologique des années 1920 et 1930.

Et enfin, je voudrais parler d'une critique littéraire qui a consacré ses études au roman en général et au roman psychologique moderne, en particulier, notamment Dorrit Cohn. Voici quelques définitions qu'elle formule dans ses analyses: « ... le roman psychologique, où une conscience fictive tient le devant de la scène... » (Cohn 1981: 42); ailleurs elle parle de « l'aptitude du psycho-récit à pénétrer dans les zones subliminales du psychisme » (Cohn 1981: 46); dans un contexte lié au monologue, Cohn observe : « La citation directe des pensées d'un personnage ne se limite plus à des moments isolées (...) elle accompagne désormais toutes les rencontres et les expériences du personnage. » (Cohn 1981: 78). Plus loin encore, elle ajoute: « Dans le roman psychologique moderne, quand on trouve des verbes de réflexion dans le voisinage immédiat de monologues intérieurs, ils ont un rôle moins fonctionnel qu'incantatoire ; ainsi chez Virginia Woolf, qui parsème son texte de formules comme « pensa-t-il » ». (Cohn 1981: 82) Tout cela situe le roman psychologique moderne dans un contexte d'exigences narratives, d'exigences pour le véridique, d'intuition sur l'existence d'une « réalité psychologique communément admise, et pas une invention littéraire » (Cohn 1981: 96).

De même, en citant Joseph Church, et en spécifiant que les théories sur les relations de la pensée au langage varient, Dorrit Cohn admet plutôt le phénomène d'évolution des préférences des écrivains : « Il ne s'agit pas (...) de nier la préférence qu'ont de toute évidence les romans psychologiques modernes pour la liberté d'association mentale dans les monologues, mais plutôt de voir qu'il n'y a là qu'un déplacement d'accent le long d'une gamme de possibilités inhérentes à la technique même » (Cohn 1981: 104).

Chez Dorrit Cohn, la distinction entre la verbalisation monologique et le discours peu logique et fragmentaire des abîmes de la conscience, est mise en évidence. « Joyce était quant à lui parfaitement averti de la différence entre le discours intérieur et le « langage » de l'inconscient, comme en témoigne son abandon de la technique du monologue réaliste au profit d'une fantasmagorie dramatique à caractère nettement surréaliste, lorsque, dans « Circé », il s'aventure dans les parages de l'inconscient » (Cohn 1981: 109).

Le terme de roman psychologique est employé assez librement par les critiques, qui d'ailleurs lui confèrent un sens différent, selon les textes et le contexte concret. Par exemple, Vladimir Trendafilov qui insiste sur la nécessité qu'un roman bulgare épique soit créé, finit par affirmer: «Le roman psychologique est en grande mesure une épopée sur les voies intérieures de l'individu. *Ulysse* de Joyce est un roman épique qui jette une lumière ontologique sur une seule journée de la vie du protagoniste » (Трендафилов 2010, ma traduction).

Nous appuyant sur ces exemples qui suggèrent les définitions possibles du roman psychologique moderne, nous pouvons constater que les mouvements littéraires de la fin du XVIIIe siècle aux années 20 du XXe siècle (près d'un siècle et demi), imposent

une nouvelle portée sociale pour la littérature. 1. Décrivant par ses propres moyens artistiques toutes les couches de la société humaine ; 2. Etudiant la personnalité humaine, depuis la passion jusqu'à la raison, et depuis les nuances des sensations jusqu'aux émotions intimes ; 3. Le public devient de plus en plus un public de masse ; 4. Un autre public élitaire apparaît de même, indépendamment de la stratification sociale ; c'est-à-dire une élite intellectuelle sans relation précise aux positions du pouvoir politique ; 5. Il s'agit d'une transformation nouvelle de la littérature et des arts, qui vibrent au rythme des découvertes scientifiques (deuxième moitié du XIXe et XXe siècle), des théories de l'hérédité, du progrès, des classes (respectivement : biologie, histoire, sociologie).

En donnant des exemples empruntés aux littératures balkaniques, j'essaierai d'exposer les arguments à l'appui de la différenciation du terme 'roman psychologique moderne'. Le roman dans la littérature bulgare de l'entre-deux-guerres est sous-estimé et reste toujours en processus de « découverte », bien qu'il existe un large éventail de ramifications du roman: historique, citoyen, psychologique. La relecture du roman mal lu de l'entre-deux guerres engage l'attention critique de Svetozar Igov qui met l'accent sur la « polygénèse » du roman et la nécessité de nous débarrasser du critère hiérarchique fondé sur le volume et la longueur du récit, en donnant l'exemple de l'écrivain Dimitar Dimov : « ... aussi bien le roman *Lieutenant Benz* que les *Ames damnées* sont des performances remarquables du roman bulgare, qui n'ont pas eu malheureusement l'attention qu'ils méritaient de la part de la critique » (Игов 2000: 227, ma traduction).

Dans le roman français de l'entre-deux guerres, une des nouveautés originales dans les romans d'André Gide réside dans la contestation du narrateur omniscient. Cette contestation s'exprime, paradoxalement, par la mise en valeur de la personnalité du narrateur dans son roman *Les Faux-monnayeurs*. Ainsi, au cours du récit traditionnel, apparaît un Moi, qui hésite, qui annonce expressément qu'il ne sait pas tout, « mais on ne peut tout écouter » (Gide 1925: 35). Ailleurs, la voix du narrateur exprime ses considérations personnelles : « Je ne prétends point insinuer qu'il n'eût pas été capable de revenir à Paris spécialement pour secourir Laura » (Gide 1925: 91). Le journal d'un des héros, l'écrivain Édouard, exprime plus en détails les conceptions théoriques au sujet du roman. Relevant la position ambivalente de l'écrivain, étant à la fois acteur et spectateur, il s'en prend à douter de sa propre réalité : « Il me semble parfois que je n'existe pas vraiment, mais simplement que j'imagine que je suis » (Gide 1925: 94).

Dans son article sur « Le Roman psychologique », déjà cité, Philippe Chardin est enclin à situer ce genre de roman le long de plusieurs siècles. Ce n'était pas seulement le récit et l'écriture classique qui se perpétuaient dans le roman « d'analyse psychologique », c'était aussi dans une grande mesure la psychologie de l'âge classique, en particulier pour tout ce qui touchait à la représentation des rapports entre l'« âme » et le « corps » ou des conflits entre « la volonté » et « les passions ». Mais l'apparition d'approches entièrement nouvelles de la psychologie au début du XXe siècle fournira à un certain nombre d'écrivains des références théoriques qui les aideront à se libérer de cet arrière-plan implicite. (Chardin 1998: 501-507, 506)

Il importe de souligner un autre élément majeur, en examinant les textes de l'époque. L'homme, confronté aux autorités incontestables de la tradition, comme Dieu ou les règles sociales, commence à les rejeter systématiquement. Cependant l'homme se retrouve dans un nouveau piège. Les pulsions profondes et incontrôlables

dont il devient conscient, le privent une fois de plus de son autonomie. Dans le roman *L'Inventeur* (1931), de l'écrivain bulgare Boris Chivatchev, cela est mis plusieurs fois en évidence: « Il est des choses et des faits dans les profondeurs de l'âme, dont notre ' moi ' ne sait rien de positif. Ils sont à peine ressentis, ils ressemblent à des ressorts cachés qui poussent les gens à l'action, dépourvue de tout sens et logique. » (Шивачев 1992: 122, ma traduction). Et pourtant, l'écrivain lui-même et son personnage acceptent, à contrecœur, c'est vrai, une telle impuissance. Dans le texte qui suit, le narrateur lui-même réfute ce qui a été déjà dit. Il refuse de sombrer dans la trappe des instincts, d'être à leur merci : « mais c'est ainsi pour ceux qui ne voient que la surface des choses. Tandis que pour un analyste impitoyable chaque action a une cause » (Шивачев 1992: 122, ma traduction). Il est logique que dans une telle impasse, on fasse confiance à la psychanalyse, qui est en mesure de comprendre ce qui provoque certaines actions.

Proust dans son roman *A la recherche du temps perdu* décrit les états primitifs de la conscience humaine, qui hésite entre le pouvoir de l'inconscient et la puissance suprême de Dieu : « ... comme j'ignorais où je me trouvais, je ne savais même pas au premier instant qui j'étais, j'avais seulement dans sa simplicité première le sentiment de l'existence comme il peut frémir au fond d'un animal ; j'étais plus dénué que l'homme des cavernes ; mais alors le souvenir – non encore du lieu où j'étais, mais de quelques-uns de ceux que j'avais habités et où j'aurais pu être – venait à moi comme un secours d'en haut pour me tirer du néant d'où je n'avais pu sortir tout seul » (Proust 1976: 31).

Ajoutons que, dans une optique sociale, la vie bourgeoise se sentait fatiguée de ses propres règles, et les impulsions incontrôlées, spontanées devenaient pour les esprits libres, plus indispensables que les règles consacrées : « ... les élans de notre sensibilité ont peu d'empire sur la suite de nos actes et la conduite de notre vie, et que le respect des obligations morales, la fidélité aux amis, l'exécution d'une œuvre, l'observation d'un régime, ont un fondement plus sûr dans des habitudes aveugles que dans ces transports momentanés, ardents et stériles » (Proust 1976: 108).

Chez un auteur roumain et connaisseur avisé de Proust, tel Camil Petrescu, nous trouvons des passages textuels qui soulignent ses idées à travers un de ses personnages du roman *Le lit de Procuste* (1933): « Je dois m'interrompre de nouveau. Les pensées m'attirent comme une eau profonde. C'est quelque chose qui leur répond dans mon for intérieur. Ma propre vie et tous les événements qui se sont passés, se déroulent à nouveau comme un fantôme qui soulèverait une dalle placée au-dessus de lui. Une larme authentique en provoque toujours une autre, dans les yeux d'autrui, par-dessus de la raison les instincts s'appellent et je comprends maintenant qu'aussi bien les souvenirs des autres que les tiens te répondent à partir de l'inconscient comme le font les gardiens ou les chiens dans la nuit. Dans cette salle, comme une île dans la chaleur de la journée, tout nu, je voudrais toujours fumer et penser, avec une volupté sans interruption. En 1926 ... en 1926 ... Mais, je dois lire plus loin » (Petrescu 1933: 46, ma traduction).

Dans son roman l'écrivain revient également sur la problématique de la pensée abyssale. « Depuis deux ans, ma vie est une série de contradictions stupides, de décisions démesurées et de gestes courageux, alternant avec des actions gratuites et de petites erreurs, infâmes, d'une inconscience qui me fait geler moi-même et annule tout. Emilia agite sa main devant mes yeux, comme si elle voulait me réveiller » (Petrescu 1933: 129, ma traduction).

Largement accessible au public, la littérature d'après la Première Guerre mondiale est destinée à différents genres de lecteurs : de masse ou d'élite; le roman psychologique est capable de révéler les problèmes de nature interne, abyssale, qui affectent non seulement les protagonistes, mais aussi les relations auteur / narrateur / lecteur. Triple relation dans laquelle le conscient et le subconscient communiquent activement par de nouveaux moyens artistiques et sur la base d'un horizon scientifique modifié. Surréalisme et roman psychologique sont les chevaliers des nouvelles attaques contre l'inconnu de l'inconscient, de l'intuition et des pulsions. Une nouvelle peur est à l'honneur dans le roman psychologique, née de la menace des strates profondes du subconscient. Ainsi la structure et la longueur du texte suivent leur causalité, dissimulée dans les associations spontanées.

Bibliographie

- Cernat 2009:** Cernat, Paul. *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*. București, Editura ART, 2009.
- Chardin 1998:** Chardin, Philippe. Le roman psychologique. – In: *Précis de littérature européenne*. Sous la direction de Beatrice Didier. Paris, PUF, 1998.
- Claudon 2004:** Claudon, Francis. *Les grands mouvements littéraires européens*. Nathan Université, 2004.
- Cohn 1981:** Cohn, Dorrit. *La transparence intérieure. Modes de représentation de la vie psychique dans le roman*. Traduit de l'anglais par Alain Bony. Paris, Seuil, 1981.
- Compagnon 2005:** Compagnon, Antoine. « Avant-propos ». – In: *Frontières des genres. Migrations, transferts, transgressions*. Textes réunis et présentés par Merete Stistrup Jensen et Marie-Odile Thisouin. Presses universitaires de Lyon, 2005.
- Gide 1925:** Gide, André. *Les Faux-monnayeurs*. Paris, Librairie Gallimard, 1925.
- Petrescu 1933:** Petrescu, Camil. *Patul lui Procust*. (Le Lit de Procuste). – <http://scorilos.files.wordpress.com/2012/08/camil-petrescu-patul-lui-procust.pdf> (25 май 2014)
- Proust 1976:** Proust, Marcel. *A la recherche du temps perdu. Du côté de chez Swann*. Moscou, Ed. du progrès, 1976.
- Игов 2000:** Игов, Светлозар. *Българската литература XX век – от Алеко до Атанас Далчев*. (Igov, Svetlozar. *La littérature bulgare au XXe siècle – de Aléko à Athanas Daltchev*) София, Съюз на филолозите българисти и ИК Бендида, 2000.
- Игов 2005:** Игов, Светлозар. *Кратка история на българската литература*. (Igov, Svetlozar. *Brève histoire de la littérature bulgare*). София, Изд. Захари Стоянов, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Станчева 2011:** Станчева, Румяна Л. *Среца в прочита. Сравнително литературознавие и Балканистика*. (Stantcheva, Roumiana L. *Rencontre dans la lecture. Littérature comparée et Etudes balkaniques*). София, Балкани, 2011.
- Трендафилов 2010:** Трендафилов, Владимир. *Българският роман – част 1*. (Trendafilov, Vladimir. *Le roman bulgare*). – Либерален преглед, 31 октомври 2010 – <http://www.librev.com/2013-03-30-08-56-39/arts/literature/1054--1> (25 май 2014).
- Шивачев 1992:** Шивачев, Борис. Изобретателят. (Chivatchev, Boris. *L'Inventeur*). София, Хемус, 1992.

НАПРЕЖЕНИЯ НА ЛИТЕРАТУРНИЯ ЗАКОН

Песнопойки и културна памет

Катя Станева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

stanevak@mail.bg

Предмет на анализа в статията – замалчиваемите до сих пор в историята на българската литература факти за безконфликтното сосуществование в културата на епохата на националното Възраждане на българските и турските лирически жанрове. Внимание на автора е съсредоточено на проблема за османското наследство в българската литература, което още до 1878 г. представлява в своя неавтентична форма в идеологизирани интерпретации, насочени на приуменьшение на компрометиращите, с националистическа точка на гледане, аспекти на културното общение. Обект на коментара са издадените Петко Славейковски песниници, в които са публикувани приложения с турските песниници. Наблюденията на мобилността на „свое-чуждое“, а също и на политизирането на понятията на интимното и политическото, уточнява картата на разпространение на актуалните до Освобождението от османската зависимост читателски практики, езикови и художествени компетенции.

В този текст ще насочим вниманието към премълчаваните в литературната история факти за безконфликтно битуване на български и турски лирически творби в песнопойките през Възраждането. След 1878 г. в България започва процес на интензивна промяна на политическата система, на всички области на обществената живот, на ценности, на практики. Започва и бавна подмяна на реалности чрез лансиране на идеологизиращи систематизации и анализи на текстове и събития. В литературноисторическия разказ е блокирана способността да се оцени с прав знак културата на доскорозният господар, преакцентират се съставите на литературата – нейните послания, тематизации, сюжети, езици.

Моделираването на културната памет (по Асман) е подвластно на идеята за социално конструиране на миналото. Литературата винаги се е ползвала като архив (в най-широката смисъл на понятието). От наличния разноречив архив на Българското възраждане песнопойките предлагат на историка един микро архив, който говори за реалното битуване на песента (на поезията) в конкретни времеви отрязъци – 40-те – 70-те години; **сбирките с песни проясняват, прецизират картографирането на актуални преди Освобождението читателски практики, езикови и художествени компетентности, които идеологическите прочити представят в неавтентичен обем.** (Най-вече по отношение на турските песни.)

От Боян Пенев насетне академичното литературознание фокусира вниманието към същинската поезия, която се появява след „даскалската“ и анакреонтичната – т.е. въвежда се активно опозицията висока-ниска литература като мерило за присъствие в литературната история; генерализира се противопоставянето на

образованите възрожденци срещу турските маанета и гръцките любовни песни. Като университетски преподавател от опит зная как във всички основни учебници и в научната литература се преекспонира феноменът на разделението; натъртено се говори за етническото, религиозното, езиковото, манталитетното противопоставяне като норма в Османската империя. А песнопойките са смес (на текстове) и инструмент-смесител на предмодерни и модерни човешки илюзии за взаимност, заедност, единомислие. Лирическите сборки могат да се провидят като генеалогическо място, от което израства волята за практикуване на свободата. Свобода в частното и в публичното пространство. Те успоредяват фолклор и литература – свои и чужди (във всички смисли) текстове и имат важно място в мащабните трансформации от средата на века насетне.

Песнопойките рядко са бивали обект на самостоятелно проучване; попадат в обсега на профилирани литературноисторически изследвания, посветени на по-общи рецептивистки, компаративистки, литературно-теоретически и антропологически проблеми или на жанрове, теми, поетика, на конкретно творчество (Михова 2001: 5-39; Станчева 2012; Алексиева 2012, Панов 2012). До 1878 г. излизат 20-тина печатни песнопойки, броят на въведените в научно обращение ръкописни сборки е по-голям. Съставители и издатели са Петко Славейков, Йоаким Груев, Христо Мавридов, Хаджи Найденов, Манол Лазаров Софийнец, Ради Колесов и други. Текстовете от възрожденските песнопойки не могат еднозначно да бъдат определени като популярна, масова литература. В своята жанрова, тематична, стилова, интонационна разнородност песните носят и елементи на модерност, престижност, идеологически ангажимент, част от тях принадлежат на значими имена в художествената ни литература.

В труд, посветен на разпространението и въздействието на поезията от последните десетилетия преди Освобождението, обобщавам направените наблюдения върху ръкописни сборници и печатните песнопойки: “Разнообразното съдържание на песнопойките – любовни песни, песни и стихотворения с просветна тематика, с антигръцка насоченост, с патриотични и революционни мотиви, народни песни, турски песни и др. – разкрива многообразието на очакванията и изискванията на масовия възприемател. Препечатват се обикнати от широки читателски кръгове творби, но рядко съставителят внася промени в познатия текст, за да го актуализира в зависимост от новите обществено-политически условия” (Станева 1984). Поезията е съответна на тогавашната социокултурна ситуация; тя отразява нуждите на възприемащата аудитория и се случва според тези нужди, според търсеното от младите хора познавателно и емоционално приспособяване без взривяване на социално приемливия начин на адаптация. Любовните и турските песни не съм интерпретирала, „регистрирала“ съм знаковото им присъствие и „системно“ съм ги изписвала в силни реторически позиции при представяне на съдържанието на песнопойките (позитивистичната почтеност/почтителност към фактите намалява засрамването с по-късна дата). Питанията кои са най-често преписвани, препечатвани, разпространявани по устен път творби; с какво даден поет или творба допадат на отделните читателски групи; кои поети са най-популярни получават отговор. **Успехът на Петко-Славейковите песнопойките е много солидно документиран.** Обобщаването и прочитът на рецептивните материали (от „претърсените“ архиви, мемоари, кореспонденция, дневници, периодиката, пред-

говори, обяви към спомоществателите и списъци с техните имена, ръкописни сборници и песнопойки, приписки, бележки и др.) в началото на 80-те години на ХХ в. не са ми дали – и днес също не дават – основания за обособяване на отделен читателски кръг (или определена група от „фенове“) около анакреонтичната поезия и около турските песни. Оскъдната документация за тяхната рецепция може да се обясни с идеологическата принуда тези тиражирани и пазарно пласирани песни да бъдат омаловажавани, с желанието да се възпита и заяви (по-често с късна дата) негативизъм спрямо отстояваните в тях ценности. (Ботевият императив „Остави таз песен любовна...“ започва да функционира като прочитен код и като постъпателно събдяване на предписателността.) Българските, турските, гръцките любовни песни и до днес не се мислят като свидетелства, които биха отвели към „местата“ на всекидневни съпротиви, на оспорване и загърбване на големите политически и идеологически проекти на историческо време.

И сега ще насоча вниманието към повлияните от османската градска песенност преводни и побългарени творби на Славейков, към печатаните от него турски песни. След „Песнопойка или различни песни, сатири и гатанки на български език за увеселение на младите“ (Букурещ, 1852) във втората си песенна сбирка „Веселушка за развеселяване на младите“ (Цариград, 1854) П. Р. Славейков помества в **обособения трети раздел 29 турски песни**. След три години поетът обнародва „Нова песнопойка, избрана от ветата и Веселушката с приложение на много още други нови песни и сатири. И от **по-употребителните турски песни**“ (Цариград, 1857). В „Нова песнопойка“ подборката от турски песни е заявена чрез апарата на заглавието. (Повторението, оповестените процедури на селекция и допълване с „нови“ песни изпълняват рекламни функции, не се търси опозитивност с добре пласираната първа Славейкова песнопойка от 1852 г., вече овехтяла, но пък зароботила литературни и други „активи“ за съставителя. Манифестното определение „нова песнопойка“ не се конфронтира и с ведрото именуване „Веселушка“. Този тип представяне на „употребителното“ не идеологизира наличности, просто ги събира.) Следват песнопойките „Залъгалка или любовно разговорниче, издадено от Петко Славейков за разтуха на младите“ (Цариград, 1862); „Славейче или събрание на различни песни български и **турски** за разтуха на младите“ (Цариград, 1864); „Песнопойка или събрание на разни песни български и **турски**“ (Цариград, 1870), **като последната част, съдържаща турски песни, е издавана и отделно** (курсивът навсякъде мой, К. Ст.). **Тоест до 1870 година в четири свои песнопойки Славейков печата притурки от песни на турски език с български букви и дори осъществява отделно издание на последната притурка.**

Песнопойките през Възраждането са в добра пазарна позиция. Пазарът има и функцията да бъде белег за динамиката на ценностите в едно общество – Петко Славейков отговаря на съществуващ интерес към определен вид литература, без да приветства (обратното е вярно, той възроптава срещу) пренебрегването на другите типове стойностна книжнина. Още първите издания, писмата и други документи от архива на писателя свидетелстват, че – както е нормално навсякъде за модерните и започващите да се модернизират общества – той е мотивиран за книжовна работа и от непренебрежимата идея за пазар и купувачи. Книжовникът интуитивно разбира, че пазарът индивидуализира поведенията, а публичното достояние колективизира.

В историята на българската литература се скъпи фактичността, предлагат се типологии, модела се рецепцията, но факт е, че не разполагаме с преводи, систематизации, с поне приблизителни статистически данни за печатаните турски песни, за публикациите и ръкописите на турски език, правени от книжовници като Петко Славейков, Бачо Киро Петров и „бачокировците“ в нашата литература. А тази фактология е солидна база за обсъждане на българската културна идентичност през османския и постосманския период.

В контактните зони на големия град преди Освобождението турските и гръцките любовни песни са органична част от тогавашната балканска (вкл. и от българската) култура. Регионалното произвежда свое лирическо поле. Общият културен опит от средата на XIX в. нивелира лирическия текст, влияе на всички негови равнища, отразява целия спектър от човешки емоции и отношения. Сравняването на издаваните на турски, гръцки, сръбски, румънски език песнопойки е отделна изследователска задача. Съгражданият в българската литературна история образ на балканската градска песен от средата на XIX век (Пенев 1977: 365-376; Динеков 1962: 108-110; Холевич 1986: 86-90; Станчева 2012) отвежда към предположението, че едва ли може да се очакват драстични концептуални и стилистични различия между българските, гръцките, турските любовни песни. Те – казано най-общо – изповядват дионисово опиянение и копнежа на градския човек по автентичност и свобода на интимните изяви в ежедневието, огласяват порива по себеизричане, себеразбиране, себечуване.

Любовната тема попада в хоризонта на очакване на определена публика – Петко Славейков и другите автори и съставители на песнопойки предназначават изданията си за градската младеж в една **многоезична** и мултиетнична среда в големи културни центрове и по-малки средища – Цариград, Пловдив, Русе, Шумен, Търново, Ловеч, Сливен, Ямбол, Габрово, Трявна, Панагюрище и др. Образът на любимата – възплъщение на красота, еротика, отчасти и екзотика – предпоставя културно съпричастие на аудитория в нелокален контекст, предпоставя загърбване на актуално историческото и политическото в името на радостта и споделяне на ренесансови ценности на масово равнище. Не разполагаме с безспорни и убедителни сведения за обобщения, за отговор на питаня кога и доколко Славейковите любовни песни, „написани на български език, и то ... със значителна песенна лекота, стихотворна и езикова сръчност... успяват да заместят чуждоезичните песни“¹. При смяна на оптиката към наблюдаваното литературно пространство и ново формулиране на познавателния интерес картината става проблематична и значително усложнена. Компрометиращо е да се игнорира тотално османското наследство – в двата смисъла на френския – да се пренебрегва, да не се познава.

Изместване и наместване (поставяне на точното място) на думите, образите, жанровете на българските репрезентации на любовта от средата на XIX в., е казус, за който чрез „периферното“ си творчество авторитетният поет предлага решения. Успехът на Славейков сред сънародниците е подсигурен от съчетаването на ориенталска екзотика и балканска менталност, от улучената умереност, която интригува с непознатото, без да скъсва със способността за вживяване в близкото.

¹ Трансформирам във въпрос обобщенията на Петър Динеков от неговото незабиколимо изследване, посветено на творчеството на Петко Славейков (Динеков 1962: 109).

Предложеното от самия съставител „потребяване“ български и турски песни в общ контекст, успоредяването на „воздиханията“ по красивите ханъми от Измир, Багдат, Истанбул – с лица от рози, по-сладки от мед, с очи на газели и гърди-портокали² – и любовните припявания към съседски момичета и девойки от „Песнопойка“ (1852) и „Залъгалка“ (1862), налага нееднозначни изводи за омаложаващата част от нашето балканско лирическо наследство. Фразата-поклон „Ханъмите от Багдат // са разгоряла се пещ, // как гиздаво се забраждат // ханъмите от Багдат“ изговаря страст, родееща се с призната победеност и приетата любовна „тирания“, изповядвани в популярни песни като „Гиздаво момиче, бяло Иваниче“. Любовните песни на турски език градят прелестен и прелъстяващ образ на Ориента; те носят екзотиката и престижа на арабската традиция, която в контекста на европейската градска култура през първата половина на XIX в. не се свежда до по-късно наложената у нас фолклорна (християнска, балканска) представа за „черен Арап“/църна Арапкиня. Топонимите Измир, Багдат, Истанбул (или Галата, Чамлъджа, Юскюдар и т.н.) се оказват имена на ренесансово разкрепостено говорене за любовта, те въвеждат в епоха, изпълнени с конкретни топоси, реални езикови поведения и човешки присъствия. Възпяваните градове и градини на любимия/любимата, споменатите квартали на Истанбул разширяват българското социокултурно пространство, отварят непознати хоризонти. Съставителят на песнопойката „Славейче или събрание на различни песни български и турски за разтуха на младите“ реагира на дълбоко лични налични желания и копнежи; подобрите турски текстове въвеждат в света на тогавашните хора с цялата му сложност и противоречивост. Притурките с турски песни дават отговор на въпроса защо песнопойките поемат ролята на мостове, които ни при-общават, съ-общават със сложно разпластената западноевропейска култура, амбивалентно възприемана от патриархалното балканско общество. Любовните песни могат да бъдат – и фактически са били – четени като „развращаващи“, като „сладострастни и безнравствени“ (Славейковите песни в термините на Т. Бурмов), именно защото изпълняват функцията на преносители на култура, вършат своята си работа в движението на обществото към промяна.

Турските песни, сатири, приказки са постъпателно забравени, заглушени и омаложавени. Националната идеология е чувствителна към политическите послания в песните, тя дисциплинира основните сюжети и избирателно систематизира фактологизмите. Дисциплинира и пишещите за тях – от критическа и литературноисторическа перспектива.

Научното представяне на словесността на Българското възраждане филтрира неговите гласове, прави неговите гласове, сумира ги в „глас голям“ – „Голямо, мало ставай, оръжие запасвай“. Но с глас голям са изричани не само молитви като Ботевата и призови като Чинтуловите. Ботевият стих „Пък ще си викна песента“ действително функционира като мото на възрожденската литература, то изрича нейните въздействени прицелености. Изрича хюбристичните пориви на любовта,

² По друмите на Багдат вървя,/В градините им рози сады,/Нека бъда диамантено копче/

На ръкавелите на любимата. (Цитирам преводи на турски песни, направени от Селяхидин Карабашев, мой колега и приятел от студентските години, специалист по български език и литература.)

усилията по оцеляване на Аза и на етноса, копнежите по бъдене, по имане на лично и колективно желано „утре“. Успоредно с анакреонтинични и любовни песни с глас голям са виквани и песни за султана. Като „Песен за Царя“, въвеждаща в песнопойката на Славейков от **1870-та**: „*Многа лета, мирна лета / На Честитий Господар;/ Пейте, старци и момчета:/ Да живее нашият Цар!/ Да живее, да живее,/ Султан Абдул Азиз Хан/ като слънце да светлее/ неговий Висок Диван./ Да е жив! Да ся раздава/ в България между нас/ Черно море, Дунав, Сава/ да ечат от този глас./ Нека слушат вси държави; Да ся чуе по света/ как ся люби/ как ся слави/ нашии милии Цар баща./ А ти, Боже, Вишний Боже/ дълг живот му подари,/ и под негово подножъе/ Вси врази му покори./ Светлата му диадема/ славна, честна уварди/ До когато на свет има/ Слънце, месец и звезди./ Многа лета, мирна лета на Честий Господар...*“

Шокиращото идва откъм очевидната и „оглушителна“ диалогова връзка на тази песен с високата поезия на Възраждането, с емблематични Чинтулови песни, разпространявани анонимно в ръкописни песнопойки, превърнали се в национални химни в последните подробски десетилетия. Мелодията на „Вятър ечи, Балкан стене“ в периода до 90-те години на ХХ век беше „заставка“, звуков сигнал на националното радио, че предстои излъчване на революционни песни... Още по-шокираща е връзката с публикувана ода за султана в притурката с турски песни в края на сбирката. Това е последната песнопойка, издадена от Петко Р. Славейков преди Освобождението. Ще цитирам по превод на Селяхидин Карабашев – „*Мой Падишах, благодарение на теб светът е радостен,/ Да бъдеш во веки щастлив на трона си благословен,/ Поданиците ти почитат искрено фермана³ твой:/ Жив да си хиляда години, Падишах наш, Абдул Азиз./ Ей, шах на шахите, по твоето време светът блесна... Нека повтарят слугите ти тази молитва открай докрай... Всевишният да те направи на трона ти честит/... Превърнахме тези строфи в крилати фрази/ Жив да си хиляда години, Падишах наш, Абдул Азиз!*“

Песента за царя, макам евич за шаха на шахите – се родят с класическия образец на одически текст от ХІХ в. със съответния синтаксис и стилистика. Два-та текста позволяват да се направят конкретни наблюдения върху поетическите техники, върху „езика на Музите“ в литературно положените песни на български и турски език и да се лансира теза за взаимно повлияване между доминантните тематизми и жанрови форми в балканската лирика от периода. Похвалата целенасочено идеализира обекта на лирическото изображение (във възрожденската поезия одата е продуктивен и предпочитан от първите стихотворци жанр). Идеализацията е пропаганда на ценности; темата за просветения монарх я предполага, чрез одата в началото на песнопойката и макам евич като въвеждаща турските песни се пропагандира политическа позиция. Сдвояването на извънисторични интимни отношения (от любовните песни и сюжети) и възхвала на овластените „царе, папи, патриарси“ е отречено със замах от идеолозите на националното. Но несъмнено се е практикувало, въпреки ограниченията на патриархалния морал и религиозното консолидиране.

³ Другаде съм писала по въпроса за намаляващите илюзии на християните по отношение на реформите, оповестени от хатишерифа и хатихумаюна, за съпротивата на османския елит срещу тях.

Песнопойките сътворяват разноезични поетики, дават представа за хоризонтални съжителства и за стремежа към вертикализация при конструиране на лирическа книга; привидната простота на сбирките с песни замъглява разпластването по оста възвишено-сатирично/комично, разбягването по емоционалните писти. Наличието на „национален“ коефициент в боравене с реалиите откроява работа на певеца по вписване в социалната актуалност, включване в областта на обществено ангажираната поезия. Открива се обаче и типологическа близост с европейската литературна процесуалност – и в балкански условия поезията е източник за картографиране на величалната поетическа лексика като израз на емоционалните стандарти на обществото.

В конструираната традиция да се четат текстовете от песнопойките на Славейков откъм значещото им социално присъствие не се фокусира наличието на българо-турски културен обмен. В средата на XIX в. разпространяваните български, гръцки, турски любовни песни свидетелстват, че споделяме общоевропейско духовно пространство и културно поданство, необременени от конфликта свое-чуждо, който е основополагащ при конструиране на всяка национална идентичност. Песнопойките предоставят възможност за вглеждане в тогавашната култура на изказа и култура на чувствата. Практикуваното от творци и потребители многоезичие е свидетелство за размити, прекосявани културни граници.

Библиография

- Алексијева 2012:** Алексијева, Анна. *Българската поезия от 40-те и 50-те години на XIX век. Роли на субекта*. София, Кралица „Маб“, 2012.
- Диневков 1962:** Диневков, Петър. *Възрожденски писатели*. София, БП, 1962.
- Михова 2001:** Михова, Лидия. *Модерните потреби на Възраждането*. София, Полис, 2001.
- Панов 2012:** Панов, Александър. *Поезията на Христо Ботев*. Том 2. София, ИК „Александър Панов“, 2012.
- Пенев 1977:** Пенев, Боян. *История на новата българска литература*. Том 3. София, БП, 1977.
- Станева 1984:** Станева, Катя. *Поезия и читателска публика през 60-те и 70-те години на XIX век*. Дисертация за получаване на научната степен „Кандидат на филологическите науки“. София, 1984.
- Станчева 2012:** Станчева, Румяна Л. *Европейска литература/европейски литератури. (Европейски ли са балканските литератури?)*. София, Издателство „Балкани“, 2012.
- Холевич 1986:** Холевич, Й. *Проблеми на българската възрожденска култура*. София, НИ, 1986.

Пътят към модерността в турската литература: от *Сервет-и Фюнун* до *Феджр-и Ати*

Йорданка Бибина

Институт за балканистика с Център по тракология, БАН
yorybibina@gmail.com

The breakaway from the medieval Eastern literary model in Ottoman Turkey starts in the middle of the 19th century with the establishment of a European genre system, non-existent till then. This process led to the appearance of the first Turkish novel, the first Turkish drama, new journalistic genres, influence and strong impact of European literary currents such as classicism, romanticism, naturalism, realism. Yet the true modern literature is associated mainly with two literary circles – "Servet-i Funun" ("Treasury of Knowledge") and "Fecr-i Ati" ("The Dawn of the Future") in the late 19th century and the first decade of 20th century. They actually changed and modernized expressiveness and aesthetic orientation in Turkish poetry, broke borders of imagery, opening it into the inner world of the individual. The article analyzes namely complex mental and creative way to a European modernity at the dawn of the new Turkish literature.

Формирането на новата турска литература, създавана по европейски образец, а не според източния модел на средновековната Диванска литература, започва в средата на XIX в., след като са изминали няколко десетилетия от Танзиматските реформи в Османската империя и са създали нужните за промяната културни натрупвания. Оттук и първият период в историята на съвременната турска литература получава наименованието Танзиматска, макар да се разминава времево с историческия Танзимат. Тя, подобно на българската възрожденска, е със силно просветителски характер, макар там културната ситуация да е по-сложна, поради езиковия проблем (пропастта между литературния османски и говоримия турски език), като и състоянието на османските просветни институции, различаващи се от българските възрожденски училища, даващи значително по-съвременно и светско образование още от един по-ранен период (първите десетилетия на XVIII в. или почти век по-рано). В навечерието на Танзимата можем да говорим за начало на модернизацията на османската образователна система, но както справедливо отбелязва Маргарита Добрева, тя се отличава с реформиране и модернизиране на по-високите образователни институции при запазване непокътната мрежата от мектеби и медресета (Добрева 2007: 380). Докато в българския случай просветата обхваща значително по-широки социални слоеве в системата именно на основното и средното образование, а не на по-елитарното висше образование. Иначе доста българи учат в елитните висши образователни институции в Цариград като Галатасарайския лицей и Роберт Колеж (Събев 2001: 304).

Преходът към модерността в двете литератури се извършва на един по-късен етап и се символизира в литературното течение около кръга „Мисъл“ у нас и литературното движение около списанието „Сервет-и Фюнун“ (Съкровищница на знанието) в късната Османска империя, продължено след 1908 г. в литературния

кръг „Феджр-и Ати“ (Заря на бъдещето), което условно бихме могли да определим като „второто модернистко литературно движение“, по аналогия с разволя в българската литература, доколкото наистина има немалко типологични сходства. Ако продължим сравнението, можем със сигурност да кажем, че става въпрос за поврат, прелом в турската литература, по думите на Светлозар Игов, отнасящи се до кръга „Мисъл“. Неслучайно до 50-те години на XX век „Сервет-и Фюнун“ е наричана „Нова литература“ (Едебият-ъ Джедиде). Кое е новото в нея спрямо Танзиматската? На първо място, това е промяната в разбирането за функцията на изкуството – на мястото на социалната функция, доминирала дотогава, се издига чисто „художествената“ функция на изкуството. (Игов 1990: 159). Естетизмът е, който отличава както творците около кръга „Мисъл“, така и около „Сервет-и Фюнун“. Европеизацията в края на XIX и началото на XX в. и в Османска Турция, и в независима България, доминира в културен смисъл, и изисква по-голямо сближаване на балканските с европейските литератури, както подчертава Светлозар Игов, включително и като стремеж към по-високо художествено качество (Игов 1990: 153). Наред с това в турската литература е видим огромният напредък в романа и поезията. Този качествен скок е подготвен от предходните поколения писатели, но несъмнено успехът на „Сервет-и Фюнун“ се дължи до голяма степен и на личната чувствителност на авторите, и на откъсването им от предходната парадигма, или с други думи – от привичното. Тези процеси са обусловени и от формирането на нов тип личност – модерния човек и модерния творец, чийто светоглед и себеусещане са твърде различни от тези на предшествениците им, творческото им въображение и изразност – също. Това ново поколение литератори се формира под влияние на западната философска мисъл, но почерпена не от систематизираното познание, а от различни, често пъти – второстепенни и спорадични източници. Същевременно то израства в атмосфера на засилена цензура и преследване на всяка свободна мисъл, в период на разпад на самата Османска империя. Времето двете литературни движения – „Мисъл“ (издавано в периода 1892-1907) и „Сервет-и Фюнун“ (влиятелно между 1896-1901), също съвпадат, с тази разлика, че няколко години от 1901 до 1908 г. или до победата на конституционното движение с Втория Мешрутийет, са време на определено смълчаване в турската литература, поради жестоката абдулхамидова цензура.

Тази литературна група на „обновителите“ на литературата се събира около списанието „Сервет-и Фюнун“, начело на което през 1896 г. застава големият поет Тевфик Фикрет. В него се популяризират новите разбирания за римата, която трябва да е „за ухото, а не за око“, за съдържанието на поезията, което според Реджаизаде Екрем може да включва всичко – от атома до слънцето, публикуват се преводи на европейски автори и статии за европейските литературни течения на времето, литературна критика, произведения на писателите от кръга около списанието. Най-ярките таланти са Тевфик Фикрет и Дженаб Шехабедин, но освен тях стихове публикуват Хюсейин Сирет, Али Екрем, Сюлейман Назиф, Ахмед Хикмет и др.

Общото в тяхната поезия, което дава и специфичната окраска на течението, е болезненият дух на времето и дълбокият отглас в емоционалния строй на стиховете им, в изящните като от фин порцелан строфи. В тяхното изкуство бягството е отвън навътре, към себе си, към Аз-а, който е и центърът на техния свят. За

първ път творците от това течение създават наистина индивидуалистична поезия, представяйки личността и начините на изразяването ѝ (включително в изкуството) като най-голяма ценност, ценност сама за себе си, доколкото всеки човек е един цял свят. Метафората на това „бягство“ закономерно е Пътят, водещ винаги към вътрешни или въобразени пътувания на модерния човек, изгубил се в хаоса на времето си, невярващ в света около себе си, пребиваващ в своята вътрешна тревожност и несигурност. Поетите се втурват към мамещия ги глас, обещаващ им хармония и цялостност, но колкото повече се приближават, толкова повече той се превръща в зловещ мираж. Така те, отдалечавайки се от света, се отдалечават и от самите себе си, скъсвайки всички свързващи ги нишки с реалността и с времето. Те мечтаят за някаква друга страна отвън реалността, където ги очаква щастието. Така, в стихотворението си „Зелена родина“¹ Тевфик Фикрет описва този недостижим край:

*Bahara benzetilir bu yeşil saadettir!
Uzak yakın bütün afaka neşreder safvet*

*На пролет прилично е това зелено щастие!
Разпръскваща се към всички хоризонти
чистота на природата...*

*Tabiatın o samimi tevekkül-ü safil...
Ve bir dakikacık olsun sükut edip kederim.*

*Далеч от тревоги и скърби
Поне за миг да замълчи мъката ми.²*

Тук поетът търси лек за болната си душа във все още ненакърнената ведрина на природата, въображението му е развихрено от притегателността на една далечна и екзотична страна, и тя подхранва фантазиите му за бягство. Реалният свят е място, събрало всички тревоги и нещастия, място, в което не може да пребивава поетичната душа. При Дженаб Шехабеддин наблюдаваме същото търсене на пространства, в които не тялото, а душата ще намери покой (стихотворенията му „Последно желание“, „На морския бряг“ и др.)

*İsterim bir de sayelerle muhat!
Bir beyaz aşiyane-i taziz!*

*Бих желал такова място
Да е като бяло гнездо на птица
Дом, по който тъгуваме*

Поколението на „Сервет-и Фюнун“ създава символа на „онова място“, за което жадува душата, уморена от еднообразното съществуване в реалния свят, място за „уморените си души“, един утопичен подслон, не за да живеят в него, а за да могат там да изживеят най-дълбоко човешките си вълнения и чувства. Те създават два основни символа, характеризиращи това литературно движение – „онова място“ и стремежът, носталгията по него.

Често пъти самотата е изразена чрез символното словосъчетание „Gurbet-i kabr“ – „Пътуване към гробницата“, към смъртта, към празнотата и небитието, най-вече защото тяхната вяра в живота е разклатена, така, както е разколебана и ценностната им система. Личността е затворена във времето и пространството, в което съществува, а човек е винаги абсолютно самотен. В стихотворението „Гра-

¹ Поводът за написването му е призивът на Англия за нови заселници в колонията ѝ Нова Зеландия, на които обещава безплатни земи с красиви гледки.

² Тук и по-нататък в текста преводът на стиховете е мой, Й.Б.

дът на миналото“ (*Belde – i Mazi*) Дженаб Шехабедин разкрива психологическата криза от усещането за пленничество във времето:

*Halin yed-i gadrinde birer hasta esiriz
Virane-i maziyi gelin seyredelim biz*

*Болнави пленници сме на безмилостна тъга
Елате да видите отломките на миналото*

„Сервет-и Фюнун“ има и характерна своя образност, отличаваща я от всички предходни литературно-естетически явления в Танзиматската литература. Поетите от „Сервет-и Фюнун“ търсят нова изразност и нови поетични средства, винаги отворени към нови и нови хоризонти на въображението. При все това изследователите смятат, че въпреки новаторските изрази като „часове с цвят на жасмин“ (от персийски: *Saat-i Semen-fam – Yâsemin renkli, rengi yâsemin gibi olan*), „разбъгващи се вечери“ (*leyal-i girizan*)³, „трескава надежда“ (*teb-i ümid*), те не са създали цялостна символна система. (Korkmaz 2007: 141). Подобни поетични изрази/находки не съществуват в поезията на техните предшественици и приносят на поетите на „Сервет-и Фюнун“ до голяма степен е и в това обновяване на поетиката и образността, макар да е постигната с цената на изкуственото архаизиране на езика, което го прави още по-неразбираем както за съвременниците им, така и за поколенията.

Музикалността и живописността е издигната в култ в техните стихове и много често те творят музика с букви и картини със слово, нещо, особено характерно за Дженаб Шехабедин.

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş, Едно бяло трептене, летене в мъгла
Eşini gaib eyleyen bir kuş Като птица изгубила другаря си
Gibi kar... е снегът
Geçen eyyam – i nevbaharı arar ... търси отминалите пролени дни

Ey uçarken düşüp ölen kelebek като пеперуда застигната в полет от смъртта
Gittiniz, gittiniz ey mürgan, Отлетяхте, отлетяхте птици
Şimdi boş kaldı ser-te-ser yuvalar. Пуст и празни са сега гнездата.

Продължител на „Сервет-и Фюнун“ е кръгът „Феджр-и Ати“ (1909 – 1912). Група от млади и амбициозни творци иницирират бунта срещу „остарелите“ и неоторварящи на духа на новото време произведения на своите предшественици от „Сервет-и Фюнун“. Новите условия след победата на Втория Мешрутиет (1908 г.), характеризиращи се с отмяна на цензурата и избуяването на много литературни и нелитературни издания, пораждат и нови естетически вкусове, които „младите“ се стремят да наложат. На 24 февруари 1910 г. те публикуват своята програмна декларация на страниците на списанието „Сервет-и Фюнун“, което става и тяхна основна литературна трибуна, макар първоначално да са възнамерявали да издават свое списание, „Феджр-и Ати“. Това е и първият литературен

³ Така е наречена стихосбирката (1910) на поета Хюсейин Сирет.

манифест в новата турска литература, с което те остават и в историята. След публикуване на декларацията, сред литературните кръгове започват оживени спорове и дискусии. Самите членове на „Феджр-и Ати“ също спорят помежду си, като често всеки защитава своето лично мнение. В резултат на липсата на единство по въпросите на пътищата и начините за литературното развитие и на разногласията между членовете, много от тях излизат от обединението и се присъединяват към други литературни кръжоци, като например, „Млади пера“ (*Genç Kalemler*), представляващи националното течение. Към края на 1912 г. практически „Феджр-и Ати“ престава да съществува като самостоятелен литературен кръг. Но то изиграва много важна роля в развитието на турската литература и поезията, откривайки път на много талантиливи млади автори и формирайки модерните естетически вкусове в унисон с европейските течения на времето. Поетите от „Феджр-и Ати“ се самоопределят като модернисти и се стремят да наложат „нова и съвременно звучаща концепция за художественото слово“, нова естетика и нови поетични средства. Техните естетически позиции, както беше споменато, са много близки до тези на европейския символизъм. Чрез литературно-критичното творчество на този литературен кръг се засилва взаимовръзката и взаимодействието между турската и европейската литератури.

Ако поезията на „*Сервет-и Фюнун*“ е наречена „поезия на Фикрет и на Дженаб“, то поезията на „*Феджр-и Ати*“ се асоциира най-вече с Ахмед Хашим. (Акууз 1961: 82). Той е във фокуса на това литературно движение и създава най-добрите образци на символистичната поезия в Турция в началото на XX век. (Вибина 1994: 59-72). Първите си стихове той пише в периода 1901-1903 г. По-късно част от тях влиза в стихосбирката му *Лунни стихове (Şiir-i Kamer)*. По-късно, заедно с другия известен поет на своето време, Яхия Кемал, започва да публикува литературното списание *Дергях*. Първата му стихосбирка е публикувана едва през 1921 г. под заглавието *Часове край езерото (Göl Saatleri)*, а втората – през 1926 под заглавие *Пиала (Piyale)*.

Още най-ранните му стихове носят някои особености, които ще бележат цялата му поезия. В това отношение стихотворението му *Призракът на моята любов (Hayal-i Aşkım)* е доста характерно:

Под сърдитото ридаещо небе
Под неговото бледо отчаяние
Видях това разцъфнало цвете, мила,
Под разпръснатата есенна тъга на
стенещия небосвод, есенно-бледо,
в пиянството посърнало прикрито
видях аз цветето тогаз, любима!
В тъмната празнота на хоризонта на моя живот

Стихотворението е впечатляващо с образността си, с изразните средства, които правят „видима“ палитрата на художника – „посърнало, увяхнало цвете“, и призракът с жълт и блед лик, есенните угнетяващо-тъжни цветове в природата. Това е пространството – между небето и душата, в което сгъстената емоционалност се експонира на фона на „тъмните облаци“ с „гравитационната“ тежест на необясни-

мата и необяснена скръб. В един миг природата се слива с душевното състояние на поета, или от „екстериор“ се превръща в „интериор“ на преживяването. Няма граница между двете пространства – вътрешното и външното, тя сякаш е съзнателно заличена, за да се превърне в център на тежестта, увличащ всичко нетрайно в спиралата на финото душевно терзание. Турският съвременен критик Асъм Безирджи пише, че той е превърнал природата в „огледало на своя дух“ (Bezirci 1979: 27).

Въпросът за смисъла е основен в символистичната поезия. В своите естетически позици А. Хашим се приближава плътно към френския символизъм, до автори като Маларме, Рение и др. В една от своите статии – „Смисъл и прозрачност в поезията“ (*Şiirde Mana ve Vüzu*), той пише, че поезията е винаги „красота“, а да се говори за нейния смисъл е тривиално. Поетичният език е по-близо до музиката, отколкото до речта, той е вид посредник, помагач ни да се доближим до същността на поезията и да я почувствуваме по-добре. В едно от ранните си стихотворения той пише, че поезията „винаги е красота, летяща с лунен лъч“, „винаги е красота на всички повърхности“, че тя е „шедьовър, носещ се винаги в лъчи и лунна светлина“, „небе за отегчената душа“, „лъч“, „светлина“, „заря“, „звезда струяща“. Или, поезията винаги е красота, но нестатична, а летяща, носеща се, ефирна като лунните лъчи, разпръскваща светлина. В този смисъл тя е и „всепроникваща“. А. Хашим се стреми да достигне по-дълбоки духовни пластове, чрез „съответствията“ с външния пейзаж, въвеждащ ни без преход в душевните състояния на поета. В стихотворението *Когато идваш вечер* (*Çiktiğin Geceler*) с изключителна инструментална пластичност са предадени „преливащите“ душевни състояния.

Понякога явяваш се при нас от хоризонта умълчан
като видян насън безчувствен бледен лик...

...

Отново към небето се издига страхът ти бавно,
Изпод земята спяща с чезнещите форми
Извечният живот, като застинал облак
с лъча се стеле по земята чувство-сянка...

Както виждаме, светлината е много важен компонент в поетичния текст. Струящите от лицето на жената (предполага се, че това е била майката на поета, която той твърде рано загубва и с която често излиза вечер на разходка край бреговете на реката Тигър) лъчи сякаш се сливат с разпръскваните в природата мистериозни и трептящи нощни светлини. Усещането за сливане между природата и емоцията успешно е подсилено с образно представения страх, пълзящ към небето. Той вече пресъздава света така, както художникът, току-що захвърлил кредата и хванал четката в ръка. Тук можем да открием все по-често срещащите се черти на импресионизма.

Това намира израз в по-голямата живописност. Призрачната светлина се замества от цветове и техните съчетания като „пилаво“, „синьо“, „зелено“, „бяло“, „златно“, „бронзово“, „сребристо“ (например, в стиховете му *Нощ, Полунощ*) на фона на тъмната нощ или на залеза.

Характерно за този период в творчеството му е стихотворението *Черни птици* (*Siyah Kuşlar*):

Птиците на душата поглъщат кървавия залез
Накадали върху тръстики алени, върху води рубинени
На хоризонта слънцето, подобно на отсечена глава,
Погълнаха, печално-мълчаливо, и се наситиха сега.

Турският критик Асъм Безирджи проследява влиянието на френския символизъм върху поезията на Ахмет Хашим, и по-специално на Рение, в много от стиховете на когото срещаме разработени мотивите за вечерта, залеза, пътя; образите на розите, тръстиките, звездите, цветята, използвал е кръвта, пламъка, аления цвят, златото, тъгата, въображението като елементи в тъканта на своята поезия. Критикът е проследил някои почти словни или най-малкото, образни съпадения у двамата. Отликата им от първите или по-ранните стихове е в простотата на езика, в липсата на сложни персийско-арабски конструкции и граматични форми. Оказва се, че символистичната поезия може да съществува и в тези приближени до говоримия турски език и „опростени“ езикови форми, без да губи от красотата си. „Херменевтиката“, „скритостта“ на смисъла, тук се постига именно чрез засилване на символа като парола, като *таен език (lisani hafi)* към другия, нетленния свят, обитаван от човешката душа и въображение.

В заключение, може да се каже, че и двете литературни движения – „Сервет-и Фюнун“ и „Феджр- и Ати“ полагат основите, разгръщат и развиват турския поетичен модернизъм, не само следвайки своите европейски учители, но и създавайки оригинално творчество на един оригинален език, на който сътворяват нова по дух, напълно в унисон с времето поезия със своя характерна образност, обогатявайки неимоверно много турската литература, стъпила на прага на новото време и бързаща да се освободи от средновековния дух и форма. Те променят разбирането за функционалността на литературата и издигат като основен принцип естетизма. Присъствието на такива талантиливи поети като Тевфик Фикрет, Дженаб Шехабедин, Ахмед Хашим налага убедително новата естетическа мисъл и открива нови хоризонти пред следващите поколения литератори, поети, критици.

Библиография:

- Добрева 2007:** Добрева, Маргарита. Реформите в учебната програма на мюсюлманските начални училища (мектеби) от 50-те-70-те години на XIX в. според извори за Северна България. – В: *Историята и книгите като приятелство*. Сборник в памет на Митко Лачев. София, издателство „Гутенберг“, 2007. г., стр. 380.
- Игов 1990:** Игов, Светлозар. *История на българската литература. 1878–1944*. София, Изд. на БАН, 1990.
- Събев 2001:** Събев, Орлин. *Османските училища в българските земи XV–XVIII век*. София, Любюмъдрие – Хроника, 2001.
- Akyuz 1961:** Akyuz, K. *Modern Türk Edebiyatının Ana Cizgileri*. Ankara, 1961.
- Bezirci 1979:** Bezirci, A. *Ahmet Hasim*. Arastırma/Elestirme. 1979.
- Bibina 1994:** Bibina, I. Ahmed Hashim and Turkish Symbolism. – *Etudes Balkaniques*, 1994, No. 1, 59–72.
- Korkmaz 2007:** Korkmaz, Ramazan . *Yeni Türk Edebiyatı, 1839-2000*, 4. Baskı, Ankara, 2007.

Les écrivains des Balkans de la fin du XXe siècle. Quand la vie devient roman.

Écriture de la résistance et de la désillusion chez Norman Manea

Efstratia Oktapoda
Université de Paris-Sorbonne, Paris IV
efstratia.oktapoda@paris-sorbonne.fr

Balkan writers of the late twentieth century. When life gets novel. Writing resistance and disillusionment in Norman Manea

The novels of Balkan and Romanian writers Norman Manea, Maria Mailat, Liliana Lazar, Dan Lungu and others, all related to Romania and its Conducator. They expose Totalitarian regimes and by virtue of their ideological engagement, become novels of alienation, decompartmentalization and disillusionment. These novels are all autobiographical. They recount personal experiences that rise to the level of the collective. Norman Manea's novels *The Hooligan's Return: A Memoir* (2003, English translation in 2004) and *The Black Envelope* (1995 et 2007, English translation in 2012) fit into the context of disillusionment, disenchantment and resistance. They define a new relationship between man and writing and a new form specific to Balkan writers: writing as the need for life and freedom, for disillusionment and reconciliation in itself.

Si les romans de Norman Manea et des autres écrivains balkaniques, principalement roumains, Maria Mailat, Liliana Lazar, Dan Lungu et autres, ont trait à la Roumanie et à son Conducator, il faut dire que tous les romans des grands écrivains de l'émigration (Maria Mailat, Marius Popescu, Norman Manea) ou encore des grands écrivains restés au pays (Gabriela Adamesteanu, Florina Ilis, Dan Lungu) sont tous des romans de l'aliénation, du décloisonnement et des fantômes du passé dans la Roumanie communiste et post-communiste et pointent le totalitarisme qui a rendu le monde complètement schizophrène. Tous ces romans tournent autour du biographique et de l'autobiographique relatant des expériences personnelles qui s'élèvent au niveau du collectif. Tels sont les romans de Norman Manea *Le Retour du hooligan* (2003 et trad. fr. 2006) et *L'enveloppe noire* (1995 et 2007, et trad. fr. 2009), des romans auto-biographiques, et en tant que tels je les étudierai afin de mettre en lumière un nouveau rapport entre l'homme et l'écriture et une nouvelle forme d'écriture propre à l'écrivain balkanique, l'écriture comme besoin de vie et de liberté, de désillusion et de réconciliation en soi.

Si l'autobiographie se présente comme l'une des formes littéraires les plus pratiquées au XXe siècle, le développement des écritures autobiographiques représente par son ampleur et par la réflexion qu'il suscite, une caractéristique culturelle de notre époque. Pour les écrivains des Balkans l'écriture autobiographique met au cœur de la démarche littéraire la recherche identitaire du personnage : visée apologétique, plaisir de la reviviscence, désir de connaissance. Si l'œuvre de Maria Mailat se caractérise plutôt

par le discours existentiel et l'écriture de la liberté, la littérature de Norman Manea est une écriture de l'aliénation et de l'absurde dans un monde totalitaire totalement schizophrène, mais aussi une écriture de l'hallucination et de la désillusion.

L'œuvre des écrivains des Balkans de la fin du XXe siècle se veut l'autobiographie collective et du trauma dégénéré dans les régimes totalitaires des pays de l'Europe de l'Est. En identifiant le sujet de l'écriture avec le sujet de l'histoire, l'écrivain balkanique crée un personnage pluriel dont sa sortie de l'espace – aussi improbable soit-elle – constitue pour l'auteur la fin d'un manque et le début d'une écriture, au sens où elle définit l'expérience même procurée par la littérature.

Norman Manea, né à Burdujeni, à Suceava, en Bucovine, le 19 juillet 1936, est un écrivain représentatif de l'exil et de l'écriture de l'exil dans les Balkans. L'auteur vit depuis vingt-cinq ans en exil à New York. Manea est le plus traduit des auteurs roumains contemporains. Il est l'auteur de huit ouvrages, romans, poèmes et essais, de 1991 à 2013, dont entre autres le fameux *Le Retour du hooligan. Une vie* (titre original : *Întoarcerea huliganului*, 2003), traduit par Nicolas Véron, Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2006¹ ; son roman *L'Enveloppe noire* (titre original : *Plicul negru*, 2007), traduit par Marily Le Nir, Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2009², son autre roman *La Tanière* (titre original : *Vizuina*, 2009), trad. par Marily Le Nir, Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2011 ; le poème *Parler la pierre* (titre original : *Vorbind pietrei*, 2008)³ ; son incontestable essai *Les Clowns : Le dictateur et l'artiste* (titre original : *Despre clovni: dictatorul și artistul*), traduit par Marily Le Nir et Odile Serre, Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2009⁴ ; son autre essai *La Cinquième Impossibilité* (titre original : *Plicuri si portrete/Laptele negru*, 1987-2012), trad. par Odile Serre et Marily Le Nir, Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2013.

Très connu dans les milieux de l'édition du monde entier Manea a été récompensé avec plusieurs prix et médailles, dont entre autres : le Prix Napoli pour la Fiction (Italie) en 2004, le Prix Lux Mundi de *Radio Romania Cultural* (Roumanie) en 2006 ou encore le Prix Médicis étranger en 2006 pour le *Retour du hooligan*. Norman Manea est Docteur honoris causa en littérature des Universités de Bucarest et de Cluj en 2008 et Membre de l'Académie des Arts de Berlin en 2006 ; Il reçut l'Ordre du Mérite culturel décerné par le Président de la Roumanie en 2007 et il fut Commandeur des Arts et des Lettres de la République française en 2009.

Toute l'œuvre de Manea est une œuvre exilique. Son œuvre *Le retour du hooligan. Une vie*, chef-d'œuvre de l'écriture exilique et testimoniale, déploie en quatre-vingt années, autant que l'âge de l'écrivain, l'histoire traumatique du personnage, et avec lui toute l'histoire de la Roumanie contemporaine, depuis l'avant-guerre, la Seconde Guerre mondiale, le régime communiste et le post-communisme contemporain. Une vie.

1 Le roman a été traduit en anglais, en allemand, italien, espagnol, grec, polonais, tchèque, hongrois, portugais, hébreu, chinois, néerlandais, bulgare.

2 Traduit en anglais, en allemand, italien, espagnol, français, chinois, norvégien, néerlandais, grec, hébreu, mexicain.

3 Traduit en anglais, en français, allemand, hébreu, suédois, italien, espagnol, tchèque, hongrois, polonais.

4 Traduit en anglais, en allemand, français, italien, espagnol, hongrois, chinois, polonais, grec, estonien.

L'auteur quitte la Roumanie en 1988, arrive aux États-Unis en 1989, et reprend désormais le chemin à l'envers, de New York à Bucarest, en 1997, en compagnie de Leon, le président du Bard College où il a été embauché comme écrivain en résidence et professeur des cultures européennes.

Le retour du hooligan de Norman Manea n'est pas une fiction au sens strict du terme, mais une autofiction, mieux un récit testimonial, et il se revendique comme tel. Plusieurs éléments privilégient la piste du roman autobiographique, à en commencer par le « célèbre romancier » (Manea 2006 : 17) que nous reconnaissons et qui déambule dans la city de New York dans les rues de Manhattan, le professeur roumain du Bard College, ce professeur qui vient de Bucovine.

« Au cours de l'été 1988, quelques mois après mon arrivée dans le Nouveau Monde, je reçus du président du Bard College, dans l'État de New York, un message inattendu. Il comportait des appréciations flatteuses sur l'un de mes livres, paru en Allemagne, ainsi que la proposition d'enseigner un semestre ou deux.

Je ne rencontrai Leon Botstein qu'au printemps 1989, à l'occasion de ma visite au Bard College. [...] Huit ans plus tard, j'avais publié des livres, reçu des prix, j'étais devenu *writer in residence* et professeur au Bard College. Parallèlement, ma situation évolua dans ma Patrie aussi : mon article sur Mircea Eliade et ses relations avec la Garde de Fer m'avait promu au rang d'ennemi public n° 1, division internationale » (Manea 2006 : 293).

Aussi, les intitulés de deux parmi les trois principaux chapitres du roman sont-ils assez révélateurs des faits autobiographiques relatés : l'un nommé « Premier Retour (Le passé comme fiction) », l'autre « Le Second Retour (La Postérité) », ils annoncent et tracent à la fois les chemins tortueux de la mémoire et du présent du narrateur.

Ce second Retour apparaît dans le roman comme le journal personnel de l'écrivain écrit jour après jour lors de son voyage au pays huit ans après son premier départ. Les jours du Journal s'enchaînent constituant des sous-chapitres à l'intérieur du Second Retour, si important pour le roman. La minutie chronologique de l'auteur témoigne son obsession comme s'il cherchait à capter le moment à tout jamais. Ainsi, le Premier jour est le lundi du 21 avril 1997, le Deuxième jour : mardi 22 avril 1997, le Huitième jour : lundi 28 avril 1997 et ainsi de suite jusqu'au Dernier jour : vendredi 2 mai 1997, le jour fatidique du Retour final et définitif aux États-Unis.

Dans l'élaboration de la réécriture, qui va cette fois de la fin au début de l'histoire retracée, l'auteur écrit son histoire et celle de tous ses semblables, victimes de l'histoire, et la prise de conscience de la situation singulière de tous les exilés politiques :

« À l'aéroport d'Otopeni, en attendant d'embarquer, j'écris la chute d'une histoire... » (444) « L'avion décolle de nulle part vers nulle part » (Manea 2006 : 444). « L'Amérique offre, une fois de plus, le transit le plus approprié ! » (Manea 2006 : 444).

« *“In paradise one is better off than everywhere else. The social system is stable, the rules are wise. In paradise one is better off than in whatever country.”* Je balbutie le code des métèques en m'installant dans le ventre de l'Oiseau de paradis. » (Manea 2006 : 445).

Il faut dire aussi que dans le roman, tout est construit autour de ce Retour tant désiré au Pays. Le narrateur appréhende le retour qui l'ajourne aussi année après année car il a peur d'affronter la réalité, le rejet définitif, l'exclusion. Ce Retour qui hante le narrateur, devient un catalyseur pour lui, sa construction et son évolution identitaire. « Le retour à Bucarest, au printemps 1997, semblait jeter un pont entre les deux prémisses » (Manea 2006 : 293), avoue le narrateur.

Si la fonction du Journal est de raconter au jour le jour les événements récents, le narrateur relate les événements qui se sont déroulés le jour même où il écrit. Tristesse, incompréhension et désespoir envahissent le narrateur, alors que l'axe déterminant du roman est l'interrogation continuelle entre ce qui est la patrie, le chez-soi et l'analyse de ce chez-soi qui peut être malgré tout un lieu bien lointain.

L'autobiographie de Norman Manea apparaît comme le récit d'une vie, la réalité et la conscience de cette vie. Une biographie écrite comme fiction. Une biofiction. L'auteur peut être le narrateur et ou le personnage principal, c'est le cas dans le récit de Manea, où il s'agit d'un récit rétrospectif raconté à la première personne. Le narrateur assume les faits personnels qu'il raconte – même si ceux-ci peuvent être communautaires.

« Dans les semaines précédant mon retour, je revis les cheminements tortueux des époques successives. Je me rappelai la saveur des mets et des plaisanteries, les vins et les chants, les monts et les mers, les amours et les lectures. Et l'amitié bien sûr, qui avait illuminé tant d'impasses. Non, quelqu'un comme moi, né sous le signe de l'indésirable, n'avait pas le droit d'oublier les joies de Gomorrhe le charme du lieu et des habitants n'était pas une illusion, je pouvais en témoigner. Paul Celan aussi avait vécu, dans ses années bucarestoises d'après-guerre, la période du "calembour", comme il l'appela par la suite avec une nostalgie amusée. Tolstoï de même, au cours de ces quelque sept mois de 1854 qu'il avait passés à Bucarest, Chisinau, Buzau et autres localités. Le mélange de charme et de tristesse n'avait pas échappé à son jeune regard, avide de livres et d'aventures frustrées, charnelles, aussi obnubilé par l'idée de perfectionner son caractère et son écriture que par la paysanne aux pieds nus abordée dans un champ, ou par la perspective d'une soirée au bordel. Oui, l'intensité de l'instant, la vie comme un instant » ((Manea 2006 : 40).

Telle n'est-elle pas en fait la perspective et l'intention profonde du roman ? Marqué par le récit traumatique et le double, voire triple exil de Norman : déporté d'abord en Transnistrie à l'âge de cinq ans dans des camps de concentration juifs (en 1941), obligé de fuir la Roumanie à cinquante ans (en 1988), déclaré dissident et écrivain dangereux pour le pays, puis exil prolongé dans le sens inverse avec le retour au pays dix ans après, en 1997. L'exil n'est jamais définitif. Il ronge l'individu, le torture, le hante, jusqu'à ce retour au pays tant appréhendé, mais qui ne déchant pas.

« Pour écrire, il faut être vivant. La mort ne rôde pas que dans les bureaux de la securitate. Les appartements sans chauffage, les pharmacies sans médicaments, les magasins vides, voilà les masques de la mort » (Manea 2006 : 302-303).

Ioana, une amie poète de l'auteur, « avait survécu au cauchemar final de la dictature, était devenue après 1989 une bonne professionnelle de la culture et de la diplomatie, avait

publié des livres. De mon côté », avoue le narrateur, « j'avais survécu en exil » (Manea 2006 : 303). Sa femme aussi « a fini par accepter elle aussi l'exil » (Manea 2006 : 303).

« Ni mes amis restés à Bucarest, ni la ville, ni l'exilé que j'étais devenu n'étaient plus les mêmes. Ceux qui m'étaient les plus proches étaient demeurés avec moi, en moi, même si le hasard nous avait séparés. Et ceux-là, je ne me sens pas capable de les nommer ni de les évoquer, pas plus que je n'avais su le faire pour mes parents, ou d'autres encore, avant que la mort ne les immortalise en moi. La Patrie s'était éloignée dans le passé toujours plus lointain, et avait pénétré au plus profond de moi. Je n'avais plus besoin de la géographie ni de l'histoire pour en éprouver les contradictions et l'inanité » (Manea 2006 : 44-45).

La rue 2 Calea Victoriei et l'appartement 15, le dernier lieu d'habitation de l'écrivain à Bucarest, en 1988, l'année de l'exil dans la tristesse perpétuelle et la « tyrannie de l'affectivité » (Manea 2006 : 37) hante l'auteur et revient en leitmotiv dans le roman.

L'auteur cherche à reprendre possession de son pays, de son village natal, des lieux. En vain. Le pays reste froid, les gens hypocrites dans « le flot d'amabilités et de détails bureaucratiques » (Manea 2006 : 303), les survivants rares, la vieille maison dépossédée ou plutôt occupée par de nouveaux locataires de l'État, « propriété de la Patrie » (Manea 2006 : 438) rien plus ne lui appartient, que le tombeau de sa vieille mère et l'image du père octogénaire aliéné dans un asile pour fous à Jérusalem.

« J'écris les Mémoires de ma famille décimée ! » (Manea 2009 : 17), s'écrie Tolia dans *L'enveloppe noire*, Anton Vanca Voinov, dit Tolia. Dans *L'enveloppe noire*, l'auteur, hanté par le fantôme du père tué il y a quarante ans, revient sur cet épisode initiatique qui devient le leitmotiv du roman. « Marcu Vancea, trucidé ou suicidé il y a quarante ans » (Manea 2009 : 40). Sous cet aspect angoissant de l'existence, et dans un assaut immonde de torture et d'incendie, l'auteur évoque la vie quotidienne en Roumanie sous le règne du Conducator.

« Le matin, la locataire de l'appartement... L'escalade, le balcon, les vitres... font irruption chez elle, l'immobilisent, arrachent les fils du téléphone... sous le balcon, allument un feu, un bûcher... la locataire, les chats, les poings, les coups... les vitres brisés, l'incendie... la femme attachée, les chats brûlés... [...] l'assaut de l'appartement de la rue X, l'incendie, les chats torturés, la retraitée malmenée. Un instant dans la vie du journal, un instant dans la vie du monde » (Manea 2009 : 37-38).

Roman camouflé ou dévoilé, l'auteur dénonce dans *L'enveloppe noire* la « loi martiale, et les lois raciales, et le byzantinisme de la police secrète, et les terribles hivers russes, et le scandale amoureux de l'opéra, et la paysannerie affamée, les déportations raciales et le camouflage, et les noubas du corps diplomatique, et la vanité du maréchal dictateur... » (Manea 2009 : 68). Il dénonce ouvertement les « souterrains sourds-muets » (Manea 2009 : 88) et le grand malade, le « fou qui joue à soigner les fous » (Manea 2009 : 91). Car en effet, tout devient fou dans cette société des fous, des sourds-muets et des souterrains. Des morts, des morts et encore des morts, trucidés ou suicidés. L'hôtel TRANZIT, lieu trans entre la vie et la mort est un lieu suspect. Les instigateurs et les espions sont partout, invisibles, souterrains. La mort guette partout. Les forces secrètes

aussi. Une « hystérie collective », « ça ne me va pas » (Manea 2009 : 202), s'écrie Tolia. Des codes partout, et des victimes. Des victimes disparues, éliminées de la carte humaine. L'auteur dénonce de façon romanesque les atrocités, génocides, assassinats et suicides du temps de Antonescu et de la Garde de fer jusqu'au temps du camarade Ceausescu. Dans « cet univers souterrain de masques et de doublures » (Manea 2009 : 207), l'auteur devient autre. Il recherche la vérité, un brin de clarté et de raisonnement, pour comprendre, pour pouvoir se tenir dans le théâtre National des saltimbanques.

« La Bucovine peut, autant que le Danube, définir la biographie dans laquelle tu n'existes plus. La langue, le paysage, les époques, ne s'abolissent pas automatiquement, du seul fait des adversités extérieures. L'amour pour cette terre de Bucovine... » (Manea 2006 : 30), lui dit Philipp son ami du Bard College. « Arrête de te plaindre. Tu as écrit sur les clowns, sur le cirque. Tu as une histoire à raconter. Dieu te l'a envoyée, il ne t'a pas oublié » (Manea 2006 : 34).

Le départ devient synonyme de l'exil et pour la première fois, l'auteur réalise qu'il s'embarque finalement pour le Paradis, que l'exil peut être une forme de salut paradisiaque et un lieu d'accueil positif à l'inverse du lieu d'expulsion du Pays natal.

Dans *Le Retour du hooligan*, la perte du précieux journal de route à la fin du roman avec toutes les notes prises dans le pays, terrorise, tétanise l'auteur. « Impossible de perdre ces pages, impossible que ces pages soient perdues ! » (Manea 2006 : 447), s'écrie l'auteur pris de panique. Perdre son carnet de notes c'est perdre le pays lui-même, avoue l'auteur qui essaie encore de s'y accrocher. Toutefois la perte est cette fois-ci inéluctable. Dans l'avion allemand de Lufthansa, les Allemands ont fait disparaître les misères du passé. Ce qui est « précieux objet » (Manea 2006 : 447) peut-être pour le narrateur roumain et juif, n'est qu'un « détrit » (Manea 2006 : 447) parmi tant d'autres pour les Allemands. Désastre, conformisme, le désastre d'une vie ? ou tout simplement une vie nouvelle dans son nouveau pays :

« Chez moi, à mon adresse de New York [...] Upper West Side, Manhattan » (Manea 2006 : 448).

Exilé, rapatrié, réconcilie, heureux ou malheureux, qu'est-ce qu'il est en fait Norman Manea et avec lui tous ces écrivains exilés des Balkans ? Tout simplement un être en perpétuelle errance, en quête de pays et d'identité, une ombre de nulle part, chassé, pourchassé. Être vulnérable, seul au monde, il doit retrouver le pays pour se retrouver lui-même. Désormais sa maison sera le Nouveau Monde qui l'accueillit et lui offrit une nouvelle vie et un nouveau départ. « Venu, après neuf ans, enterrer [s]a mère et [s]a Patrie » (Manea 2006 : 441), Norman Manea se réconcilie avec le passé et avec l'Histoire, referme les plaies de la douleur et réalise que sa maison est loin, définitivement.

Bibliographie

- Manea 2006** : Manea, Norman. *Le Retour du hooligan. Une vie*. Traduit du roumain par Nicolas Véron, avec la collaboration d'Odile Serre. Paris: Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2006.
- Manea 2009** : Manea, Norman. *L'Enveloppe noire*. Traduit par Marily Le Nir. Paris: Seuil, coll. « Fiction & Cie », 2009.

Одисеас Елитис – синхронен и диахронен

Фотини Христакуди

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
fotiny_christakoudy@hotmail.com

Odysseas Elytis succeeds in intertwining the best and most complicated sides of Greek literary tradition. In his work we discover not only a continuation of the language of Greek literary classicists from Homer to Palamas, but stylistic and lexical citations of the Christian-Byzantine hymnographic patrimony as well. Elytis possesses a hyper-historic sensitivity towards the language. He is a follower of the demotic movement emanating from the literary work not of Dionisios Solomos but rather of Andreas Kalvos – a language that combines a lot of lexemes that are the fruit of the imagination of the individual artist, ancient Greek tradition and modern Greek language. An idiom that has no analogy and that semiotically incarnates the visions of the poet in a material form of an as palpable, as it is imaginary, literary tool. Therefore both translation and literary analysis of his work appear to be extremely difficult.

През 1979 г. Одисеас Елитис е удостоен с Нобелова награда за литература – събитие, което мощно преповтаря възторга на световната четяща аудитория от поезията на друг голям гръцки творец – Георгиос Сеферис, и което утвърждава достойното място, заемано от съвременната гръцка литература в паноптикума на глобалната литературна сцена. Шведската Академия обявява присъждането на наградата на Одисеас Елитис на 18 октомври 1979 г. „заради поезията му, която имайки за фон гръцката традиция, с чувствена сила и духовна острота пресъздава борбата на съвременния човек за свобода и творчество“ (Elytis 1979, мой превод). Елитис получава официално наградата на 10 декември същата година лично от крал Карл Густав, след което творчеството му започва да се радва на още по-голяма международна известност. Следват множество почетни отличия в и извън Гърция, някои сред които са удостояването с Орден на честта от гръцкия парламент, обявяването му за почетен доктор на Сорбоната, учредяването на катедра по неоелинистика в университета *Rutgers* в Ню Джърси под името „Катедра Елитис“, присъждане на сребърен медал от Кралското Филологическо Дружество на Великобритания. Но какво всъщност прави творчеството на Елитис толкова обичано и четено, музицирано, интерпретирано и реинтерпретирано от различните изкуства? Какво специфично място заема творецът в панорамата на съвременната гръцка литературна мисъл и история? Разбира се, нито един от отговорите не е достатъчен, за да опише духовната плътност на подобни поетични явления, и все пак в настоящия текст ще се опитаме да се впуснем по вълните на един океан, какъвто е творчеството на Елитис.

Одисеас Елитис е роден на 2 ноември 1911 г. в град Ираклио на остров Крит. Фамилното име на баща си Алепуделис още в началото на творческата си кариера той заменя с творческия псевдоним Елитис. Икономическото положение на семейството му позволява да получи гимназиално образование в частно училище в Атина, а по-късно постъпва да учи право в Атинския университет. Първите лета в

живота си той прекарва на островите Лесвос, Крит, Спецес и още от малък обиква гръцката природа, която така колоритно е пресъздал. По-късно обича да прави излети из планините на Атика и не случайно и много от книгите, които го интересуват, са пряко свързани с гръцката природа. Някак винаги, когато погледна гръцкото море, наум ми идва едно поетично изказване на Елитис – в Гърция синьото на небето те наранява. Не се ли намират абсолютната красота и абсолютното усещане именно на границата между болката и възхищението, между възвишеното и трагичното... познаваме този дискурс още от античния театър...

Но какво точно се случва в гръцката поезия в първите десетилетия на ХХ в.? След 1925 г. не само отделни творци, а и всички гърци започват да опознават, да живеят и естетически да преживяват гръцката природа – и най-вече морето. За връщането към нея вече няма значението на бягство, а на откриването на чудото на живота. Забелязва се и по-внимателно и благосклонно изследване на живата литературна традиция, безгрижно пренебрегвана от предишните поколения от 1910 г. и 1920 г., като това тяхно отношение възпрепятства културната приемственост. Наред с това се наблюдава творческото и изцяло гръцко интерпретиране на модерните поетически достижения в Европа, чиято кулминация е сюрреализмът и Елиът, а началото – чистата поезия и Валери, факт също с огромно културно значение в този момент. Морето е основен топос на самоидентификация и при Елитис. В стихотворението „Годишнина“, включено в стихосбирката *Ориентации* (1939), поетът отъждествява екзистенциалните си дирения с вечно движещата се морска стихия (Елитис 1998: 233):

Донесох си живота чак до тука,
До този знак определен, който се бори
Тук, до морето вечно –
Теб, младост моя, тука над скалите, гръд
Срещу гръд с вятъра.

„Дори и най-уморената река достига някога благоразумна морето“ е мотото под заглавието, което обобщава и динамизира диалога между Поета и Вечността, между това, което е тук и онова „отвъд“, което остава вечно обвито в мистерия и недосегаемост. Онова „отвъд“, което Елитис винаги жадно търси, запленил от силата, магията и проклятието на словото. А в днешната противоречива епоха именно то, словото, се оказва способно да възроди и върне вярата на човека в бъдещето и в самия него. Да върне на хората човечността. В речта му по случай връчването на Нобеловата награда големият гръцки творец, съпреживял трагедията на две световни войни, на братоубийства и преселения, белязали трагично гръцката история на 20 век, ще каже:

Тогава обаче Поезията? Какво представлява тя в едно подобно общество? Отговарям: тя е единственото пространство, където силата на числата няма значение. И именно настоящото ви решение да почетете в мое лице поезията на една малка държава показва в какво хармонично съответствие се намира то с едно харизматично възприятие за изкуството, възприятието, че изкуството е единственият останал боец срещу силата, придобита в наше

време от количественото обезценяване на ценностите (Ελότης 1992: 323-327, мой превод).

Елитис също винаги е бил боец. Моралното сътресение, предизвикано от Първата световна война – главно в душите на младите, подсилено и от драмата на Малоазийската катастрофа, съдейства за формирането на антигероична, индивидуалистична и песимистична психология. Съвременният грък чувства, че живее в победена страна, без идеали, подиграна, изоставена, открита за всички ветрове. Цялата тази епоха намира най-яркия си изразител в лицето на Костас Кариотакис. Траурното очарование на стиховете му, интимният тон и антиреторична музикалност, лекотата, с която борави със стиха, пътят към прозата, който разкрива, самоубийството му в маслиновата гора на Превеза създават един мит. Именно смъртта на Кариотакис е предвестник на кризата, обхванала изкуството в този период. Цяло множество от епигони на Кариотакис избуява мълниеносно и до 1935 г. не спира да продуцира стихове, писани със същия музикален тон.

Все пак Гърция – страна на народ динамичен и жизнен – започва бавно да лекува раните. От 1924 г. нагатак тя се втурва с устрем по пътя на националното възраждане (свързано и с изграждането на една материална база, тъй необходима, за да може Гърция да се синхронизира с Европа). Четиригодишното управление на Венизелос (в периода 1928–1932 г.) е върховното усилие на междувоенна Гърция да прогресира по европейски модел и с европейско темпо. През този период ново литературно поколение прави своя дебют – това са плеяда от поети, прозаисти и критици, които създават нова поезия и нова достойна проза. В този момент като идеал на живота и изкуството се откроява „космополитизмът“ – като настройка за авантюристично бродене в модерния следвоенен град, като наслада от всяка радост и всяко удоволствие, които животът на мегаполисите предлага. Тревога, отчаяние и заедно с това бягство към модерното, изненадващото характеризират поезията, създавана след 1920 г.

Тази жажда за „новост“ е основният топос за поезията през 30-те години на ХХ в. Още от първата фаза на съществуването си *димотицизмът* поставя с особена острота проблема за поетическото обновление. Тогава модернизирането е синхронно с идеята за езиковото възстановяване. Проблемът е коя сила, кой идеал могат да вдъхновят реформирането на гръцката поезия през 30-те години на ХХ в.? „Мегали идея“ е умряла – краят ѝ е прокламиран от Венизелос през 1930 г. и е обрисуван от Паламас, призовал тук вътре, в душите си да съградим града на мечтите си и Агия София. Димотики вече е създал съвършения си литературен механизъм и от лингвистичен и литературен проблем се е превърнал във въпрос на политиката.

Така на литературната сцена се появява онзи културен феномен, известен като „поколението на 30-те“. В идеологическия и концептуален манифест на поколението на 30-те – есето „Свободният дух“ (1929) на Г. Теотокас, авторът определя Европа „като една градина, която е събрала най-различни цветя... Когато самолетът се издигне и добием перспектива, ще можем да прегърнем целия континент с един поглед, ще почувстваме изведнъж хармонията на цялото“ (Βουτοόρης 2000: 284). Тази дефиниция съществено определя и спецификите на връзката между новогръцката и европейските литератури. „Гръцкото“ според

Панделис Вутурис функционира приблизително „като филтър, вграден в проводниците, посредством които европейската литература се пренася в Гърция” (Βουτούρης 2000: 285). Този „филтър“ се проявява дори и спрямо най-авангардните идеи на европейския модернизъм, както например се случва с усилията за „гърцизиране“ на сюрреалистичното течение, предприети от Одисеас Елитис в края на 30-те години на ХХ век. Както виждаме, предпоставките за поетичното обновление са отново една хармонична смес от гръцко и чуждо.

В началото на 30-те години Елитис се сближава с поета Георгиос Сарандарис (1908-1941), който го поощрява в поетичните му експерименти, в момент, когато самият Елитис се колебае дали да публикува или не, и го свързва с литературния кръг около списанието *Νέα γράμματα* (Нова книжнина, 1935-1940, 1944). Главен редактор на списанието е известният поет и литературен критик Андреас Карандонис, който заедно с плеяда от известни писатели (Георгиос Сеферис, Георгиос Теотокас, Ангелос Терзакис, Козмас Политис, Ангелос Сикелианос) превръщат страниците му в трибуна на авангардни западноевропейски художествени тенденции. Този т. нар. духовен орган на „поколението от 30-те“ едновременно запознава чрез преводи гръцката публика с най-новите достижения на европейската литература, дава гласност на модернистичните литературни движения и представя творбите на младите гръцки творци. Ключово за Елитис се оказва и познанието му с Андреас Ембирикос, в чиято лекция през февруари 1935 г. гръцката публика за първи път чува термина сюрреализъм. Стихосбирката „Υψικάμινος“ (Висока пещ) на Ембирикос, излязла през същата 1935 г., се счита за първата изцяло сюрреалистична творба, писана на гръцки език. Приятелството между Елитис и Ембирикос е дълго и ползотворно и продължава повече от 25 години. През 1935 г. на страниците на *Νέα γράμματα* са публикувани и стихотворения на Елитис заедно с негови преводи на творби на Елюар. В този период Елитис се занимава и с рисуване и представя свои творби през 1936 г. на Първата сюрреалистична изложба в Атина. През 1939 г. излиза първата му стихосбирката *Ориентации*. Следват *Слънцето първото* заедно с *Вариации върху един слънчев лъч* през 1943 г., които затвърждават името му на майстор на словото, вдъхновен от морето, радостта от живота, слънчевите лъчи. През октомври 1940 г. Елитис е мобилизиран и се сражава през цялата война на албанския фронт. Плод на преживяванията и поетическите рефлексии от този период е прекрасната поема *Песен героична и трагична за загиналия лейтенант в Албания* (1945), в която са прославени мъжеството и себеотрицанието на обикновените хора, сражаващи се за висшите човешки блага на свободата и мира: „Сега по-бързо бие мечтата в кръвта – / бие най-истинският миг на света: / ... Свобода! / За теб ще се просълзи от радост слънцето...“, възкликва поетът (Елитис 1998: 223). Почти след петнайсетгодишно прекъсване излиза поемата *Достойно ест* (1960) – със строга архитектурна композиция, наподобяваща и отразяваща уредбата на християнски храм. Дели се на три части – „Генезис“, „Страсти“ и „Достойно ест“, подобно на триделното устройство на една църква, в която душата на поета изповядва съкровенията тайни на едно индивидуално битие, преплетени с превратностите в съдбата на гръцкия род. Синхронното и диахронното съжителстват в унисон, както по отношение на историята (персонална и колективна), така и по отношение на езика – защото езикът на Елитис успява да съчетае най-доброто и най-комплицираното от целокуп-

ната гръцка книжовна традиция. У него откриваме не само продължение на езика на гръцките литературни класици от Омир до Паламас, но и стилистични и лексикални цитати от християно-византийската химнографска традиция. Елитис при тежава хиперисторическо чувство и боравене към и с езика. Застъпник е по-скоро на линията на *димотицизма*, изхождаща от творчеството не на Соломос, а на Андреас Калвос (самият Елитис през пролетта на 1942 г. посвещава есе на творчеството на Калвос „Истинското лице и лирическа смелост на А. Калвос“) – език, в който се вплитат множество лексеми, плод на индивидуалното въображение на твореца, старогръцка традиция, новогръцки елементи. Идиом, който няма аналог и който семиотично окръгля виденията на поета в материалната форма на един колкото осезаем, толкова и имагинерен литературен инструмент. Затова и преводът, и литературният анализ на творбите му е изключително труден.

Един пример за това са и опитите за превеждането дори само на заглавията на стихосбирките му, които излизат в следващите десетилетия. *Дървото светило и четиринайсетата Красота* (То Φωτόδεντρο και η δέκατη τέταρτη Ομορφιά, 1971), *Всемогъщото слънце* (Ο Ήλιος ο ηλιάτορας, 1971). Последното заглавие ме накара особено да се замисля върху адекватните възможности за предаване на български на думата '**ηλιάτορας**' – все пак и тя, както много други думи, използвани от Елитис, се оказват негово лично творение. '**Петроπαιγνιδιάτορας**' (**играещ с камъните**), '**τρισήλιε**' (**трислънчев**) – лексеми, които липсват в речниците, лексеми, чрез които Елитис гради една уникална поетична вселена, в която звуци, мисли и идеи се намират в едно сложно съответствие със заобикалящия свят, един ребус на въпроси, които не търсят отговори, и на отговори, които в един пъзел на абсолютното могат да съответстват на всеки един въпрос. Интересен е фактът, че лексемите със суфикс '**άτορας**', се успоредяват семантично с лексеми като '**εισπράκτορας**' (**контрольор**), '**δικτάτορας**' (**диктатор**) **και** '**αυτοκράτορας**' (**император**). Смятам, че на български префикса „все“ има сходен семантичен нюанс – „Всемогъщото слънце“! Обстоятелството, че подобна лексика се появява в поезията на Елитис в този период, не е случайно. Началото на седемдесетте е време, в което военната Хунта управлява Гърция. Самият Елитис е напуснал Гърция и живее в Париж, където през 1969 г. започва да пише стихосбирката *Дървото светило*. Преводът на „Τά ρω του έρωτά“ (1972) също е труден. Става дума за специфичния стил на писане на Елитис, който отправя множество предизвикателства към реципиента чрез парадоксалните словосъчетания, нееднозначните лексеми и т.н. В случая очевидно е, че има игра на думи и звуци!!! Смисльът осцилира между „Ръ-тага на любовта“ (фонемата „р“ като една от най-звуково натоварените) и може би „Таро на любовта“ – между материята и тайната... Самата аз бих се спряла вероятно на един среден вариант като *Трешетите на любовта*. Все пак при подобен поетичен превод не сме задължени да бъдем буквални. За сравнение английския превод на наименованието на стихосбирката е *The Thrills of Love* (Тръпките на любовта).

Сред най-значимите произведения на Елитис е и Мария Нефели (1978) – многостихова композиция, написана в периода 1968-1975 и публикувана през 1978, която може да бъде характеризирана като сценична поема. В нея Елитис за първи път използва в поезията си техниката на колажа, като въвежда в творчеството си и мотива на интернационализма. Мария Нефели е млада жена, носеща

революционния дух на поколението си във вида, в който той е получил израз при събитията в Париж през май 1968 г. Елитис прилага техниките на колажа и на яркия контраст, използва фрази и цитати на други езици, придавайки на стихотворението мултиезиков характер. Мария Нефели и диалогизацията с нея събеседник оплакват и същевременно възпяват един нов свят, който се отличава с лесни смени „на времето и на резервните части“, на чиито правила се подчинява дори езикът (Елитис 1978: 19, мой превод):

В размесената Европа всичко се казва
Случва се и не се случва
С улеснения и на вноски
Време на алтернативите:
Пукаш гума – слагаш гума
Губиш Jimmy – намираш Bob
C'est très pratique както казва и Annette
хубавата сервитьорка от Tahiti.

Хедонистичната, алтруистична Мария, която като ангел се надвесва над пропастта, над бездната на лудостта – е готова да разкрие смисъл на този, който ѝ го поиска. Какво може да означава – питат гражданите, изправени пред едно модерно стихотворение... Означава това, което решите вие, това, което ви харесва, което искате да чуете – отговарят Поетите на Индивидите, а те викат в един глас: Това е херметизъм! Дайте ни правила и ключове, кажете ни как трябва да го тълкуваме. Гражданите искат закон, не знаят какво да правят със свободата си – как ли би могъл да им отговори някой по по-различен начин в тези драматични за целия свят години на противопоставяне между ляво и дясно, Изток и Запад, диктатури и либерални демокрации от Елитис, който казва, че преценката и законът сте вие, сме ние; всеки от нас е преценка и закон!

През 1971 г. Елитис се връща в родината си и отказва да получи Голямата награда за литература, учредена и присъдена му от военния режим. След падането на диктатурата той отказва предложението да бъде включен в списъците на почетните депутати – една специфична за гръцката избирателна система институция, а през 1977 г. отказва също да му бъде дадена титлата академик.

Елитис пътува изключително много и живее за определени периоди в някои от държавите, които посещава – Швейцария, Франция, Англия, Испания, Съветския съюз, САЩ и т.н.. През 1964 г. по покана на Съюза на писателите посещава и България. Автор е на около двайсет стихосбирки, критически статии (за Андреас Калвос, Андреас Ембрикос, Ал. Пападиамандис), есета (*Открити карти* от 1974, излязла и в превод на български, *В бяло* от 1992 и др.), а някои от творбите му са музичирани от най-известните гръцки композитори (*Достойно ест* от Микис Тодоракис, други от Манос Хадзидакис, Линос Кокотас и др.). Одисеас Елитис, както сам казва за себе си, е последният представител на онова митично поколение на 30-те, което по собствените му думи копае в изворите на елинизма, и от друга страна е първият представител на едно друго поколение, което „възприемаше революционните теории на едно модерно движение“ (Ελύτης 2000: 14). Той е не само поет сюрреалист, а защитава течението и чрез теоретични

статии. Повлиян от това мощно модернистично течение, Елитис го интерпретира през призмата на своя ярък индивидуален почерк, който го диференцира от ‘ортодоксалните’ сюрреалисти – Никос Енгонопулос, Андреас Ембирикос, Николаос Калас. Не бива да забравяме, че Елитис е и един прекрасен преводач – гръцката публика се запознава чрез преводите му с творчеството на Елюар, Лотреамон, Рембо (Елитис го нарежда на първо място сред европейските поети), Пиер-Жан Жув, Лорка, Маяковски, Унгарети и др. Елитис издъхва на 18 март 1996 г.

Преоткрила дълбините на онази малка вселена – човешката душа, виждаме, че през 30-те години на ХХ век гръцката поезия също попада под обаянието на двата сюрреалистични манифеста на Андре Бретон, издигнал подсъзнанието на индивида до сферите на абсолютната истина и вложил всички свои усилия в опита да улови естетическото и екзистенциално послание на материята, скрита зад съня, човешката фантазия, ‘автоматичното писане’. След стихосбирката на Сеферис *Завой* от 1931 г. пътят за навлизането на сюрреализма в гръцката поезия е отворен. Изхождайки от позициите на символизма и преодолявайки малкото разстояние, което го дели от ‘чистата поезия’ на Пол Валери, Сеферис разчиства поетичните хоризонти на гръцката словесност за нови художествени експерименти. По този повод Костис Паламас ще каже с известен критицизъм, че тази стихосбирка е: „един завой, който съвременната ни поезия прави в своя танц някак рязко, не само за да не се хареса на наблюдаващите, но и на самите танцьори, които естествено трудно ще излязат от установените стъпки“ (Μόσκου 1989: 95). Именно Елитис, подкрепен от цялата плеяда поети от поколението на 30-те, ще довърши започнатото от Сеферис в перспективата на един отново специфичен ‘балкански’ прочит на европейските модернистични послания – при него изконно гръцкото отново ще се преплита с многопластовите послания на една съвременна звучаща поетична естетика.

Библиография

- Елитис 1998:** Елитис, Одисеас. – В: *Съвременна гръцка поезия*, т. 2, превод Стефан Гечев. София: 1998.
- Elytis 1979:** The Nobel Prize in Literature 1979. Nobelprize. org. Nobel Media AB 2014.– http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1979/ (24. 06. 2014)
- Βουτουρής 2000:** Βουτουρής, Π. Λογοτεχνικές αναζητήσεις. – In: *Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα: 2000, 284-285.
- Ελύτης 1978:** Ελύτης, Ο. *Μαρία Νεφέλη*. Αθήνα: Ίκαρος, 1978, σ. 19.
- Ελύτης 1992:** Ελύτης, Ο. *Εν λευκώ*. Αθήνα: Ίκαρος, 1992, 323–327.
- Ελύτης 2000:** Ελύτης, Ο. *Αυτοπροσωπογραφία σε λόγο προφορικό*. Αθήνα: 2000, σ. 14.
- Μόσκου 1989:** Μόσκου, Ε. Ν. *Θέματα και μορφές*. Αθήνα: 1989, σ. 95.

Индивидуалният протест на героите в румънските антитоталитарни романи от 70-те години на XX век

Йоана Славчева

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“
ioanaslavcheva@gmail.com

The Individual Protest of Protagonists in Romanian Anti-totalitarian Novels of the 1970s

The 60s and the 70s of the 20th Century are an interesting period in the literary history of Romania. The period is marked by two contrary political events. The first of them is the 9th Congress of the Romanian Communist Party in 1965, which helped Romanian literature break the chains of Socialist Realism dogmas. The second event bears the seal of the so-called July Theses of Nicolae Ceaușescu from 1971, with which he marked the beginning of his Cultural Revolution. The present paper is part of a more thorough research on the Romanian novel from this period in terms of the time and space and the opposition strategies in it. The novels are oriented to a “closed page” of Romania’s contemporary history – the Communist Regime as it was in the 50s – with the concentration camps, repressions, stern censorship, ideologization of culture at all levels – things that authors had the right to expose in their works. This orientation was a compulsory requirement for authors who wished to escape being banned by the Communist party’s censorship.

След 50-те години на XX век, преминали под знака на затворите, концентрационните лагери и репресии, комунистическа Румъния навлиза през 60-те в нова фаза, която носи за мислещите хора надежда за известно нормализиране на политическия и културния живот. В литературата настъпва време за излизане от сянката на социалистическия реализъм и на културата на пролетариата, и време за възстановяване на естетическите стойности. Това е моментът, когато отново изгрява звездата на романа и то още по-силно, в сравнение с периода между Двете световни войни. С предпочитание към този жанр са много от румънските писатели, които дебютират през 60-те и 70-те и то не само защото той е модерен. Романът се оказва добро оръжие в борбата с цензурата, защото може да побере всичко: „дисекция“ на действителността, дълбок психологически анализ, скрити критики към режима, проблематизиране на различни аспекти на живота в тоталитарния свят и най-вече възможност за задълбочено общуване и обмяна на истини с читателя, чрез двупластовостта на текста.

Въпреки че през 60-те и началото на 70-те години на миналия век румънските писатели получават правото да критикуват управлението на бившия комунистически лидер Г. Георгиу-Деж, все пак от тях се изисква в романите им да става ясно, че се отнасят за една вече затворена страница от комунистическото управление и на читателите да се внушава идеята за положителната промяна, която вече е

настъпила в обществото с идването на власт на новия лидер Н. Чаушеску. В началото, когато една немалка част от румънците, в това число и интелектуалците, са убедени, че метаморфозата в комунистическото управление не е само привидна, а се случва действително, изпълняването на тези изисквания не е трудна задача. След „юлските тезиси“ от 1971 г. обаче ситуацията се променя. За повярвалите в промяната към по-добро изведнъж става ясно, че метаморфоза всъщност няма и че Румъния е на път да се върне към най-мрачните години на тоталитарното управление. Тогава писателите са изправени пред ново предизвикателство – сред критиките към предишното управление да вмъкнат и упреци към сегашното, без това да се превърне в причина книгите им да бъдат спрени от печат или пък иззети от книжарниците и библиотеките скоро след излизането им.

Една от основните стратегии в романите за оказване на съпротива срещу тоталитарното управление е индивидуалният протест на героите. Изразеното чрез пряката реч на героя мнение звучи като нещо индивидуално, като изключение, докато от позицията на разказвача то може да бъде възприето като обобщение, като всеобща истина, което вече е сериозно нарушение на правилата на играта с цензурата. В защита на тази теза тук са подбрани романите „Чардакът с дивата лоза“ (1976 г.) на Константин Цою, „Най-обичаният човек на земята“ (1980 г.) на Марин Преда, „Три предни зъба“ (1977 г.) на Марин Сореску, „Гордост“ (1977 г.) на Аугустин Бузура. В първите два романа намираме доказателства и за това, че личният дневник като форма на индивидуален протест на героите също може да бъде успешна формула за отправяне на индиректна критика към властта.

В романа „Чардакът с дивата лоза“ на Константин Цою се натъкваме на интересни размишления за комунизма, които очевидно не важат само за периода на „обсебващото“ десетилетие. Един от героите, старият антиквар Хари Брюмер, разсъждава за разликата между демокрацията и тоталитарното управление: „Основната на демокрацията е, или произлиза от „презумпцията за невинност“, характерна за развитите общества, в които, до доказване на противното, всеки индивид се счита за невинен, той е божествена искра от световния огън. Нямах право ... Разбираш ли? ... нямаш право да лишиш един човек от шанс, колкото и малък да е той. И обратно, катастрофална за човека, за културата, политиката, обществото е другата възможна позиция, наречена „презумпция за виновност“, характерна за същинската автокрация, в която първата реакция е подозрителността“ [Тою 2002: 131]. Немската политоложка Хана Аренд, която в свое изследване разполага на една плоскост нацисткото и болшевишкото движение и в резултат на сравнителното им разглеждане успява да докаже, че става дума за две проявления на един и същ механизъм на управление – тоталитарния, смята че: „категорията заподозрени при тоталитарни условия обхваща цялото население. Всяка мисъл, отклоняваща се от официално оповестената и непрекъсната променяща се линия, вече е подозрителна, независимо в коя сфера на човешката дейност се е породила. Само заради способността си да мислят хората биват смятани за заподозрени по принцип и това подозрение не може да бъде отхвърлено с примерно поведение, защото човешката способност да се мисли означава също и способност да се променят нещата“ (Аренд 1993: 174).

Главният герой на романа „Чардакът с дивата лоза“ Кирил Меришор е изключен от партията, тъй като на едно заседание в редакцията, в която работи, се обя-

вява в защита на журналистката Рета Мушон, считана за враг на партията, защото произхожда от католическо семейство, а чичо ѝ е бил богат banker в Букурещ. На партийното събрание, организирано във връзка с изключването на Кирил от партията, към което той често се връща в своите мъчителни спомени, комисията му задава следния въпрос: „Какво е комунизъм?“, а той отговаря: „Комунизмът, това е човекът, освободен от всякакви тежести, дори и от мъчителната мисъл за собствената му свобода“. След това изказване една от участничките в събранието възкликва: „Той е един опасен идеалист. Всичко, което казва е лъжа ... лъ-жа!... Той е лъжец... Индивидуалист! Нека да бъде изгонен! Да го махнем от нас като бурен!“ [в мой превод] (Тоiu 2002: 431). Интересно как ли е реагирала цензурата на директните критики в романа на Цою и дали изобщо е реагирала предвид желазното му „идеологическо алиби“, защото „Чардакът с дивата лоза“ носи клишетото роман за „обсебващото десетилетие“. Вероятно дирекция „Преса и печатни издания“, главният орган на цензурата в Румъния е излязла със становище близко по съдържание до коментара за романа, направен от критика Габриел Димисиану в неговата монография „Девет прозаисти“, излязла година след издаването на „Чардакът с дивата лоза“. Димисиану изразява мнение, че това е роман с хуманистично послание, който разказва за злоупотребите на комунистическата партия в първото десетилетие от нейното управление. В монографията си Димисиану пише за нуждата от осъзнаване на прегрешенията на властта и преоценка на миналото. Скоро след излизането на „Чардакът с дивата лоза“, в най-престижното по онова време издание за литература и култура, „Ромъния литерара“ е публикувано едно по-различно мнение за романа на Цою, това на критика Николае Манолеску. В есето си „Неразрушимият човек“ Манолеску пише: „В своя дневник Кирил се връща на няколко места към идеята, че човекът, индивидът, не е просто някаква фигура на дъската за шах на една сляпа история, че историята сама по себе си съществува само чрез човека и за човека“ (Тоiu 2002: 453). Въпреки директните критики и намеците за предимствата на демокрацията пред тоталитарното управление, романът на Цою е изключително добре приет от критиката. Обяснението на този парадокс е в „идеологическото алиби“ на романа. Под прикритието на клишетото „роман за 50-те години“ Константин Цою успява да създаде едно наистина стойностно произведение, в което смело казва истини, които малко писатели се осмеляват да кажат на глас.

Друг роман от 70-те, който също заслужава внимание е „Три предни зъба“ на Марин Сореску. В него чрез пряката реч на героите се отправя критика към изкуството, подчинено на идеологическите догми. Подобно на героите от другите цитирани тук антиоталитарни романи, героите на този роман отказват да приемат налаганите им правила, те не могат и не искат да се адаптират, те имат ясно съзнание за негативната страна на промените, които настъпват в заобикалящия ги свят и имат смелостта да изрекат на глас недоволството си от тях. Ето част от разговор на героите от този роман: „- Запитвали ли сте се някога защо вече нито един поет в нашето общество не полудява? – Защо? – попита Мими. – Защото живеят твърде добре! Също и художниците, скулпторите, музикантите, цялата пасмина. Преди се чудеше, че еди-кой си полудял, друг умрял от охтика, а сега гробно мълчание. Всички са дебели, червендалести и толкова здравомислещи, че не забравят да искат непрекъснато да им се увеличават хонорарите.“ В края на

разговора, героинята Олга прави заключение, естествено, без да липсва необходимата доза ирония, със следното изречение: „При социализма никога вече не е луд“ (Сореску 1981: 149). Цитираният диалог е сериозен упрек към онази част от творците, които са се превърнали в слуги на партията, за да могат да се радват на социални облаги и да се домогват до високи постове.

В друг интересен епизод от романа героите тръгват из стария Букурещ, където се натъкват на купища мазилка и тухли от съборени къщи и на тяхно място виждат множество новостроящи се блокове. Разочарован от гледката на рушация се стар квартал, героят Адриан споделя с приятелите си: „Аз виждам в нашата днешна експедиция един символичен път. Старото се руши навсякъде и заедно с нищетата изчезва и тайнствеността, която е характерна единствено за човека“ (Сореску 1981: 389). Героите коментират с ирония урбанистичната политика на Н. Чаушеску, израз на стремежа му да изгради модерен унифициран градски център на Букурещ на мястото на старите къщи и църкви, които са част от историята на румънската столица.

В романа „Най-обичаният човек на земята“ на Марин Преда също попадаме на ироничен поглед, но този път към друг аспект на налудничавата политика на Н. Чаушеску, а именно определянето на квоти за храна на човек от населението и дългите опашки пред магазините, на които хората чакат своята дневна дажба хляб или месо: „Попитали радио Ереван: вярно ли е, че през комунизма всеки ще има свой собствен самолет? Отговор: вярно е! Въпрос: и какво ще прави с него? Отговор: как какво, научава например, че се дава сирене в Камчатка, качва се бързо в самолета и отлита натам!“ По-нататък, обаче, коментарът става по-сериозен. Един от героите решава да анализира този виц за комунизма: „Вижте, започна да размишлява той след малко, в търговията изразът *дава се*, ако го анализира някой марксист, ще се окаже сериозна аномалия: не *се продава*, а *се дава*“ [в мой превод] (Preda 2003: III, 169). По-нататък героят споделя открито мнението си и за предимствата на пазарната икономика, за недостатъците на централизираното управление, на които тогавашната цензура едва ли е погледнала с добро око.

Изобилие от реплики срещу тоталитаризма има и в романа „Гордост“ на Аугустин Бузура. Главният герой, комуто принадлежат те, е д-р Йон Кристиан, който трескаво работи върху откриването на лек срещу рака. Успоредно с това той се занимава и със събирането на „архив на човешката деградация“, тоест на документи за престъпленията на тоталитарните форми на управление, най-вече на фашизма. Д-р Кристиан обаче е изпращан в затвора както от фашистите, така и от комунистите. В началото на романа героят е представен като убеден комунист, който смята, че със заличаването на фашисткото движение е сложен край на престъпленията срещу личността. След време обаче самият той става жертва на комунизма, изпратен е в затвор, където се опитват да пречупят волята и достойнството му и да го накарат да признае неща, за които не носи отговорност. Там д-р Кристиан достига до изводите, че държи повече на „свободата на истината“, отколкото на живота си и че „загубата на вътрешната свобода е истинска духовна смърт“. Ето какво мисли този герой на Бузура за фашизма: „С идването им на власт, светът ще забрави какво е да мисли, а истинските интелектуалци при един такъв режим ги очаква съдбата на първите християни.“ [в мой превод] (Buzura 1977: 126). Привидната критика към фашизма всъщност е насочена към

тогавашното комунистическо управление, защото двете системи си приличат по използваните средства за отнемането на свободата на човека да мисли и на интелектуалците да изразяват своите идеи. Целият роман е пропит с размисли на д-р Кристиан върху съдбата на човека в тоталитарно време. Показателно за посланието на този роман на Бузура е неговото мото, цитат от Камю: „Когато животът на човека се превърне в подробност, за мен той е целият свят и цялата история”.

Личният дневник на героите от някои от романите от 70-те години също е средство за изразяване на личен протест и отправяне на индиректна критика срещу режима. Тук можем да приведем като пример отново романите „Чардакът с дивата лоза“ на Константин Цою и „Най-обичаният човек на земята“ на Марин Преда. В първия роман цялата сюжетна линия се концентрира около историята с дневника на Кирил Меришор, който той забравя в пробната на магазин и следващите месеци прекарва в страх от Секуритате, обсебен от идеята, че заради антикомунистическите идеи, споделени в дневника, ще бъде изпратен в затвора. Както казва старият антиквар и приятел на Кирил, Хари Брюмер, дневникът му е „неговият перископ, чрез който той гледа на повърхността, плувайки в така измамната дълбочина; един прост инструмент, чиято оптична система се опитва да поправи реалността, която иначе е невъзможно да бъде възприета...” [в мой превод] (Тою 2002: 132). Константин Цою дава възможност на читателя да се запознае с част от съдържанието на този дневник едва в края на романа и то по един интересен начин – по време на разпита, на който е подложен Кирил. Отначало самият разпитващ от Секуритате започва да чете и коментира някои мисли на известни писатели и философи, които Кирил очевидно споделя и затова ги записва в дневника си. Мотото на дневника на Кирил е известната мисъл на Декарт „Съмнявам се, следователно мисля, мисля, следователно съществувам”. Ето как агентът на Секуритате коментира това мото: „И ние знаем какво е казал великият Декарт. Защо не избира някое прогресивно мото, което да изразява вярата в човека?... Да речем например Горки „Човек, това звучи гордо“ Или, защо не? „Човекът е най-големият капитал“ [в мой превод] (Тою 2002: 418). По-нататък разпитващият избира определени пасажи от дневника и принуждава Кирил да ги прочете. Това е знаков момент в романа – героят трябва да изрече на глас най-съкровените си преживявания, свързани с изключването му от партията, с разговорите му с близки хора на различни теми от обществено-политическия живот, с историите на негови познати, станали жертва на репресиите през 50-те години на миналия век.

По различен от този в „Чардакът с дивата лоза“ начин се запознаваме с личния дневник на героя от романа „Най-обичаният човек на земята“ Виктор Петрини. Целият роман всъщност е изповед под формата на дневник на героя, в който той разказва своя живот докато излежава присъдата си в затвора. Спомените си той започва да записва по съвет на свой приятел, но писането постепенно се превръща в спасителна сламка, в средство, за да продължи да живее. Така, още в началото на романа Марин Преда си осигурява алиби – всичко, което се казва в романа, всъщност са мисли на героя, става дума за една отделна личност, която не ангажира никой със своя живот и със своята гледна точка за обществено-политическите събития, на които става свидетел и чиито негативи е принуден да изтърпи. От романа разбираме, че, освен изповедта си, Виктор Петрини написва и две философски произведения, наричани от него есета, които са озаглавени

съответно „Гноза“ и „Ерата на подлещите“. Ето какво споделя за есетата техният автор: „Как се помирява обаче идеята за хармонията на нашето съзнание с космоса, в първата ми книга, с идеята за идването на ерата на подлещите във втората, в която описвам една катастрофална мутация в днешното съзнание на човека? Не се помиряват, но аз не се притеснявам. Казвах си, че *Гноза* може би ще бъде актуална в момента, в който управлението на подлещите ще доведе до появата на реакция от страна на партизаните на старите ценности и новата религия, която предлагам, след като бъде подета от някой истински гений (защото не съм толкова смахнат да мисля, че бих могъл да бъда такъв гений), ще се разпространи и ще влезе в конфликт с партизаните на Белиал“ [в мой превод] (Preda 2003: II, 359) Дали тук зад образа на Белиал, на дявола, не се крие този на румънския комунистически лидер, чието име вече е започнало да предизвиква страх у румънците в края на 70-те години, когато е и издаден романа на Марин Преда? А тази ера на подлещите, за която пише Виктор Петрини в своя трактат, не е ли всъщност ерата на тоталитарното управление в Румъния? В дневника си Виктор Петрини не се притеснява да изразява мнение по различни въпроси, свързани с управлението на страната и най-вече с културната политика на комунистическата партия. Героят е болезнено откровен, когато става дума за концентрационния лагер в Бая-Сприе, за принуждаването на големия румънски философ и поет Лучиан Блага да започва лекционния си курс с идеите на Жданов, за унищожаването на книги, които режимът смята за вредни, за това как един бивш зъболекар може да стане декан на философския факултет, за принудителното въвеждане на марксизма в програмата по философия и за други промени в образователната система като част от културната революция, с която се заема Н. Чаушеску. В разговорите на Петрини с неговия приятел Йон Мику често се засягат темите за съдбата на литературата в условията на тоталитарно управление, за същността на диктатурата и на новата идеология. „Ако искат повече да няма култура ще отида да преподавам азбука на децата, където мисля, че няма да бъде принуждаван да им говоря за двата лагера (ужасни думи, с малко мисловно усилие можеше да се избегне тази близост с концентрационните лагери, ако е толкова необходимо да се назове по някакъв начин разделянето на света на две) и никой няма да може да ми попречи да осъществя това, което моето призвание ме задължава да осъществя!“ [в мой превод] (Preda 2003: I, 271) По-нататък, в същия дух, героят разкрива своята гледна точка за това какво е демократично управление и заключава: „За този, който е добре запознат с историята, периодите на демокрация са инцидентни, човешкият океан почти винаги е бил разтърсван от бури, завоевания и тирания“ [в мой превод] (Preda 2003: I, 277).

Чрез цитираните тук романи се опитахме да представим една от основните стратегии за оказване на съпротива срещу тоталитарното управление, а именно индивидуалният протест на героите на тези романи, които разсъждават по въпроса що е това комунизъм, каква е съдбата на индивида в условията на тоталитарно управление, защо водеща при него е „презумпцията за виновност“, какви са отрицателните ефекти от еднопартийната система, защо литературата и изкуството трябва да бъдат подчинени на догмите на социалистическия реализъм и др. От примерите се вижда ясно, че освен критики към управлението на страната през 50-те години, свързани със злоупотреби и репресии, в романите от 70-те се про-

мъкват и критики към комунизма като цяло и към неговата тоталитарна същност. Повдига се и въпросът за човешката свобода, както и за индивидуализма като бягство от колективното, характерно за социалистическия строй. Най-смелият от всички романисти от разглеждания период, Марин Преда, дори си позволява да сложи на последния си роман заглавие, което според някои критици се отнася с ирония за самия Н. Чаушеску („Най-обичаният човек на земята”). Навсякъде критиката е индиректна, било то чрез пряката реч на героите, било чрез споделянето на техните мисли в личен дневник. Свидетели сме на индивидуалния протест на героите, които отказват да се адаптират към една действителност, която им отнема свободата и правото на избор. Те не се притесняват да изрекат на глас или да запишат на белия лист своята позиция и да понесат негативите на тази своя безумна смелост, граничеща понякога с лудост.

В заключение бихме могли да кажем, че румънските писатели от поколението на 70-те години успяват да се възползват максимално от временната либерализация, за да се отдалечат с бързи крачки от социалистическия реализъм и да навлязат смело в нови територии, където имат позволение да представят негативните страни от предишното комунистическо управление, но някои от тях постигат много повече. Те успяват, с разнообразни средства и талант, да поставят въпроса за цената, която плаща на режима отделният човек, да поддържат общественото съзнание будно за всеки опит за нарушаване на основните човешките права, както и да изградят у своите читатели ясна представа за демокрация и свобода на избора.

Библиография:

- Аренд 1993:** Аренд, Хана. *Тоталитаризмът*. София: Панорама, 1993.
- Сореску 1981:** Сореску, Марин. *Три предни зъба*. София: Народна култура, 1981.
- Buzura 1977:** Buzura, Augustin. *Orgolii*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1977.
- Preda 2003:** Preda, Marin. *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I- III. Editura Marin Preda, 2003.
- Țoiu 2002:** Țoiu, Constantin. *Galeria cu vișă sălbatică*. București-Chișinău: Litera Internațional, 2002.

The Myth of Consecration in Ismail Kadare and Ivo Andrić (a Genetic and Structural Comparison)

Adem Jakllari
University of Tirana
adem.jakllari@gmail.com

Dans l'un des essais d'ouverture du livre bien connu de Thomas Stearns Eliot *Quatre Quatuors* ce dernier a écrit : « les traditions et les canons génèrent des substances dans la littérature, quel que soit le genre spécifique sur lequel les œuvres artistiques sont écrites ».

De ce point de vue, on peut facilement trouver, dans chaque œuvre littéraire une relation, forte ou moins forte, mais toujours présente, avec d'autres œuvres antérieures écrites ou orales (en me référant à cette époque où l'oral dominait sur l'écrit).

C'est exactement le cas que je veux illustrer dans ce papier ou un monument littéraire qui appartient à la littérature orale, la légende de la « Femme Emmurée » constitue le socle esthétique de deux œuvres littéraires qui sont pourtant très différentes de la légende en termes de contenu, de genre et de structure.

Dans cet article, l'effort se concentre sur la recherche d'usage de la légende de la femme emmurée comme un hypotexte de deux auteurs, tous deux originaires des Balkans, Ivo Andrić dans le roman *Le Pont sur la Drina*, et Ismail Kadaré dans le roman *Le pont à trois arches*.

Les Balkans sont, peut-être, la terre qui réunit les deux enfants, Est et Ouest. Andrić, en se basant pour son roman, *Le Pont sur la Drina*, sur la ballade murée qu'il voulait être une consécration pour la clôture de la chaîne est-ouest. Tandis que Kadaré par une volonté d'une nouvelle hiérophanie basée sur la légende, cherche à établir un pont entre le monde moderne et l'Albanie isolée du temps.

In the well-known book *Four Quartets*, in one of the opening essays, Thomas Stearns Eliot writes, “the traditions and the canons are generating substances in the literature, regardless of the specific genre on which the artistic works are written” (Eliade 2009: 10). From this point of view, one can easily find, in every literary work a connection, be it strong or weak, yet present, with other earlier written works or oral literature (I am refereeing here to that point of literature where the oral dominated the written part). What I want to focus on in this paper is exactly the case in which a literary monument that belongs to the oral literature, *The Ballad of the Walled-Up Wife*, is the aesthetic basis for creating two literary works that still manage to be quiet different from the ballad in terms of content, genre and structure. In this paper the effort will be focused on finding the usage of the ballad of the Walled-Up Wife as a hypotext from two different writers from the Balkans, Ivo Andrić in the novel “*The Bridge on the Drina*”, and Ismail Kadare in the novel “*The Three-Arched Bridge*”.

To better understand as to what extent the mythical reference has left its mark on the narrative structure of both the famous writers, I will focus for a moment on the fundamental meaning of the anthropologic symbolism embedded in the ballad, which while in different AAAA (areal) can vary, preserves in all the versions the invariable

which serves as a hypotext for both the works we refer too. Based on the analysis of the rituals, myths and traditions by Mircea Eliade, one can say that “nothing can last if it is not spiritualized; the prototype of the ritual of building is strongly connected with a soul being sacrificed” (Eliade 1959: 20). Eliade uses the term hierophany. In fact, in several archaic cosmogonies, world came to existence thanks to the sacrifice of a primordial monster that symbolized chaos (Tiamat), or from a cosmic giant (Ymir, Pan-Ku, Purusa). According to this ancient human ritual “The space for the place, on which to build, is secured from making the earth into a hierophant; through its transformation into a center on which the repetition of the divine sacrifice takes place (1959: 27). Through the repetition of the cosmic act, the concrete time, in which the construction takes place, is projected into a mythical time *in illo tempore* where the world’s foundation takes place. No matter the ritual, it manifests itself not only in a sacred space (fundamentally different place from the profane space), but also in a “sacred time”, “once upon a time”, (*in illo tempore, ab origine*), which is the time the ritual took place for the first time from an ancestor or God.

Based on the primordial invariant, Ivo Andric and Ismail Kadare will engineer “semiotic translations” (Eco 2007: 10) placed in between different worlds. Ivo Andric wrote his novel “The Bridge on Drina” by using as a primary esthetic source and semiotic node precisely the ballad of the Walled-Up Wife. In this novel, whose chronotopic foundation includes an historic period of four hundred years and world and infernal spaces, hundred of events are occurring, at times important and at other times not as much, that develop primarily around the finished bridge on Drina river. The first question arising when analyzing Andric’s novel is this: why does the author need the bridge in this book?

“The Bridge on Drina” starts with the description of the town of Visegrad at an unspecified moment in time, which is nonetheless complete with its legends, the traditional kids games and the traditions. This spiritual morphology and ethno-psychic makes up the substance of the “personality” of the city that is hardly touched by the historical changes of the previous generations. The geographic topos is very important because we see a small town surrounded from three sides by hills and with a stationary and harmonic life. This description as far as the writing style is concerned is arbitrary but it makes the Andric’s goal clear. All the set of anthropologic and biblical signs results from the presence of the bridge. With her real and symbolic presence the bridge is of special importance since it connects the small town with the surrounding communities as well as the world of the ethnographic and historic memory to the modern world. The bridge is the only safe and eternal passage connecting the central to the upper Drina. And it is also the vital connection of Bosnia to Serbia and through the latter to the entire Ottoman Empire. To the habitants of Visegrad, the bridge is as vital as the sun; she is also the *raison d’être* of the town itself, which is built around the bridge as if from the bridge’s own root (Hawkesworth 1984: 126). Andric sets the bridge as a symbol that generates signs and sayings; that provides the everyday life a special semantic. Even though it does not have a well-articulated meaning, with her symbolic power she becomes the main mechanism that sets in motion the novel’s discursive and stylistic streams. The perception of the ballad, the legend or the other elements coming from the *ille tempore* is realized in a quite original fashion from the Serbian writer. He only focuses on their primordial meaning the universal spirit. Therefore the ballad and all

of the mythical patrimony allow the author to universalize its narrative. To show off the archetypal and timelessness quality of these legends, Andric uses themes and heroic ballads traditional to the southern slaves (Hawkesworth 1984: 135). One of them is simply connected to the name of the builder, Rade Neimar that is thought to have constructed the bridge. In the ballads of the southern slaves, as well as the European tradition in general, the building efforts are associated by difficulties created from a "spirit" that demands from the humans to sacrifice something before their construction can complete. In the novel, the traditional motive is very well preserved. The narrative follows such a plot that leads the craftsmen to look for two newborns, Stoja and Ostoja, and build them into the central pillars of the bridge. The newborns are indeed found and are walled up. This action is one of the references with the most impact in the underlying narrative structure of the novel. The legend is so strongly present in the novel that secondary characters use the water drops from the bridge to heal the lack of milk supply in nursing mothers (Hawkesworth 1984: 128).

The thing on which I want to focus a little bit more in this paper is the symbol of the bridge, in whose foundations takes place the sacrifice = sanctification = hierophanization. Using a historical timeframe that spans four hundred years the writer accomplishes to focus on a series of events and characters that reveal their specific substance. Thus the novel becomes an artistic structure that is highly stratified and polyphonic. He is still today one of the most thorough morphologies of the mythical and historical universe of a good part of the Balkans. At the beginning of "The Bridge on Drina" we read in detail about the Ottoman conquest and the bridge's function to connect the locals with a community. Therefore the bridge served as a symbol of the connection with a distant world. Afterwards she performs the function of connecting with Austria, which, compared with the previous community, the ottoman is a progressive community. This time wedding bands as well as the funeral procession will be signs of civilizations that will collide at the bridge that is a symbol in the ballad, but also in the Andric's writing. It is the strong clash between the Western and the Eastern culture. This closely approximates the concept of the Albanian scholars, Shaban Sinan that says "in the variant of the Walled Up ballads one can see relations of the main population with the other populations around" (Sinani 2005: 50). One of the semantics of the Walled Up ballad, in its version of the southern Slavs, which is strongly recreated in the novel "The Bridge on Drina", is that of the need for communication with the other. In this novel we see that as the legend that calls for the consecration of something necessary: the brotherhood of two contentious children of the mother World; East, the wise daughter and, West, the adventurous son.

The Walled-Up ballad, in its Albanian version, in which the sacrifice for building a peaceful building dominates, has served as an aesthetic substrate to the Albanian writer in the novel "The Three-Arched Bridge". This work has all the aesthetic and structural indicators of a remarkable originality. It is different at the genetic, structural, and typological level when compared with the Andric's novel. Kadare tends towards a changing the semantic of the ballad to give it the connotations associated with Albania's isolation during the communist dictatorship. Thus it is apparent in the Albanian writer the trend to modernize the semantics and symbolism of ballad of the sacrifice. In contrast to, also, the novel "The Bridge on the Drina" that distinguishes for its polyphonic underpinnings, deep psychological analysis and multiple signs of the local

and universal communication, the novel “The Three-Arched Bridge” distinguishes for its synthesizing strength and the semantic and symbolic overlapping. “The Three-Arched Bridge” is a novel in the form of chronicle, with events occurring during the Middle Ages, the memories of a monk who becomes a witness of the construction of a bridge that was falling apart every night right after being built during the day. Kadare transforms the bridge into a symbol that is completely vertical thus giving it the dual function of a parabola. When contextualized with the time of writing, the novel obviously narrates the message of the hierophany of the bridge for the sake of liberation and openness to the world, in an Albanian reality of communism where the dominating doctrine is isolation. As we saw in Ivo Andric's novel, such innovations, as undertakings that bring major philosophical and anthropological breaks with the past face rejections. The same happened to Kadare's novel, so he continued to turn into the main theme the substrate originating from the Balkans the ballad. In his novel, we are dealing with an inter-ethnic appeal, which appears most clearly in the search for recalling the time, when the rhapsod was issuing words as such: "I have had the king's trust." Kadare, as a missionary writer, perhaps wanted the consecration to take place and the bridge to the outside world to be built. Furthermore, in Kadare's novel not only the symbol of the bridge and its universal significance are discussed but a new bridge is also planned.

The Anxiety of the influence. The thematic similarity that can easily be observed between the Serbian writer Ivo Andric and the Albanian writer Ismail Kadare is one of those similarities that invokes the feeling of anxiety. According to the Umberto Eco's concept of the influence we should approach the issue via this triangular relationship: A is the first writer, B is the second writer and X a concept that we will call the concept of the encyclopedic universe (Eco 2007: 117–118). In our particular comparative review we will take A as a marker for Andric, B-to as marker for Kadare and X as a marker for a universal encyclopedia, basically as the marker for the Walled Up Ballade. The core of what we must deduce at the end of this review is whether Ivo Andric who wrote his novel first has had an influence on Ismail Kadare.

There are indeed three potential answers:

1. I. Kadare has read the novel “The Bridge on Drina” but does not know that behind it there is the Walled Up ballade;
2. I. Kadare reads the novel “The Bridge on Drina” and through it gets to Walled Up ballade;
3. I. Kadare refers to the Walled Up ballad and later on remembers that the same ballad is also referred to in the novel “The Bridge on Drina”.

To begin with we should mention that the Walled up Ballade does not belong to a single territory, and consequently the first possibility is rejected. No doubt that in solving this anxiety, the concept of zeitgeist will help us very much. Eco says that the said concept should not be taken as a metaphysical or metahistoric concept, but as a chain of mutual influences (Eco 2007: 118). Another fact helping us eliminate a direct impact of Andric on Kadare is the existence of a number of other works by the Albanian writer, in which myth and legend are taken as hypotext. In bringing up this argument I do not insist in finding Kadare "innocent" in as far as not having been directly influenced. Even if we are to accept the opposite the only thing to could

finally be added to our encyclopedia would be the fact that an Albanian writer has given us a masterpiece built by a hypertextuality which is hard to find after having read both the novels.

Conclusion: The Balkans are, perhaps, the land that joins the two children, East and West. Andric by putting at the foundations of his novel, "The Bridge on Drina", the Walled Up ballade he wanted to consecrate his work, which an aesthetic manifesto for closing, once and for all, the East-West chain. While Kadare through a request for a new hierophanism based on that of the ballad, seeks to achieve virtually a bridge between the modern world and the isolated Albania of the time.

Bibliography

Andric 2005: Andric, I. *Ura mbi Drin*. Tiranë, 2005.

Eliot 2009: Eliot, T. S. *Four Quartets*. Tirana: Aleph, 2009.

Eliade 1959: Eliade, Mircea. *Cosmos and History: the myth of the eternal return*. Boston: Harter Torchbooks, 1959.

Eco 2007: Eco, Umberto *Të thuash gati të njëjtën gjë*. Tirana: Dituria, 2007.

Hawkesworth 1984: Hawkesworth, Celia. *Andric: A bridge between East and West*. London: The Athlone Press Ltd., 1984.

Kadare 1978: Kadare, I. *Ura me tri harqe*. Tiranë, 1978

Sinani 2005: Sinani, Sh. *Një dosje për Kadarenë*. Tirana: OMSCA-1, 2005.

Eco 2007: Eco, Umberto. *Për letërsinë*. Tirana: Dituria, 2007.

СРАВНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Поезия и политика в Черна гора – XIX век

Яни Милчаков

*Университет по библиотекознание
и информационни технологии, София
jani_mil@dir.bg*

Poetry and Politics in Nineteenth Century Montenegro

Politics and poetry in the Montenegrin tradition are much more markedly united as compared to other strongly politicised cultures and literatures.

Both before and after the formal separation of secular and church authority by prince Danilo (1851–1860), the most important national poets and writers of 19th century's Montenegro were also heads of state. P. P. Njegoš was a religious leader, ideologist, political thinker, supreme commander, active administrator, chief diplomat, and also a national historian, folklorist, promoter and translator of the classical literature, and the author of Montenegro's national epic "The Mountain Wreath", as well as a philosopher and prime moral authority.

To all these real and symbolic roles (except for the religious leadership), King Nikola added the authorship of the national anthem, while his authority diminished increasingly, which eventually lead to the dissolution of the Montenegrin Parliament and the end of Montenegro's independence in 1918. The full power consolidation, however, did not turn Montenegro into a fundamentalist theocracy, or into an absolutist tyranny. The political practice in a literal and even hypertrophic sense reflected the utopian ideal of a „Poet on the throne of an enlightened monarchy”, embodied in the 1905 Constitution. Given the almost non-existent differences in material and legal status between the dynastic family and the rest of the clan elite, the king's legitimacy was shaped and its prestige was supported by the fictional discourse, myths and mystifications, by a cycle of songs, etc. The reverse side of Montenegro's harmony between power, literature and the ethno-politic mythology became more evident in the course of history. The officially favoured model of "poetry for all", "poetry for the whole nation", embedded in the traditional mass culture, as brilliantly described by Ivan Čolović, became a symbolic capital and a tool for political legitimization of power and public mobilisation in Yugoslavia under all names, from its pre-history, through its creation and up to its bloody break-up.

Теоретични дилеми и описателни модели

Връзките между поезията и политиката са стара тема за социалните науки изобщо и за литературната теория и история в частност. Илюстрират това много студии и книги, които под това заглавие или негови модификации отвеждат към времената на Август, Нерон и Вергилий, на Данте, в средновековните Ирландия и Англия, и към тоталитарните системи на XX в. Държавноадминистративната поезия, създавана през древността от мандарини и чиновници в Китай и в Корея,

отдавна привлича представителна международна общност изследователи. Според етнополитическия стереотип, който се приписва на Бисмарк, романтично е извисен от Й. Бродски и е дискурсивно активен до днес, поляците са смятани за „политици в поезията и поети – в политиката“¹

Отношението „политика и поезия“ обаче изправя изследователя пред сериозни теоретични проблеми и рискове. Темата може да бъде деспецифицирана в „метафизичен“ по универсална широта интерпретаторски контекст или атомизирана – в много тесен литературноисторически и екзистенциален „казус“. Строго погледнато, върху равнището на текстовите релации формалната типология на връзката демонстрират следните случаи:

1. Политически акт, увенчан от документ, може да бъде посочен с точното му име, а документът преразказан изцяло или отчасти в мерена реч като „стихотворение по повод“ (епизодично срещано в българската възрожденска лирика у Н. Рилски);
2. Фикционално художествено пространство възпроизвежда институционален политически топос като народен сбор, парламент, регион (скупщините в Ловчен и Цетине в „Планински венец“);
3. „Автоцитиране“ на фразеологично равнище от политическа програма, чийто автор е и поетът (особено характерно за силно повлияния от *Планински венец* Г.С. Раковски);
4. Лирически индивидуален или колективен говорител – резоньор на политическа идея (*коло-то в Планински венец*²);
5. Лирически герой – реалнобиографична фигура в политическата история;
6. Лирически герой – схематично олицетворение на различни „актанти“ на идеологическата и (гео)политическата сцена (Майка България, Майка Сърбия);
7. Лирически герой – читател на реални или фикционални политически текстове;
8. Частен случай за лириката и за художествената литература е тематизиране на политическата драма на друго изкуство (музика, живопис, опера, балет и т.н) (Милчаков 2009: 276).

Поетът на трона: литературна легитимност на политическия елит

Политика и поезия в черногорската традиция са свързани по начин, който надхвърля познатото от други периоди в други силно политизирани култури и литератури. Преди – а и след формалното разделение между светска и църковна власт от княз Данило (1851-1860) в Черна гора през XIX в. най-големите нацио-

¹ Макар и около авторството на този афоризъм понякога да се спори, той е включван във всички антологии с крилати мисли на „Железния канцлер“.

² Преводът на произведението на Негош – архаично като стил и философски тон – е неимоверно трудна задача, като се почне от заглавието *Горски вијенац* – т.е. *Планински венец*. В английското издание, например, то звучи дословно като *The Mountain Wreath*, но добрата асоциация с *Горски пътник* поемата на Г.С.Раковски е приемливо преводаческо решение за българския читател, който съвсем отскоро има новия цялостен превод – дело на Андрей Романов. (*Петър II Петрович Негош, Горски венец*, Изд. „Ерго“, 2013 г.).

нални книжовници, поети и писатели са и държавници. При това П.П. Негош освен религиозен водач, идеолог, политически мислител, главнокомандуващ стратег, действащ администратор, пръв дипломат, национален историк, фолклорист, езиков строител, философ е и пръв морален авторитет.

Крал Никола запазва всички тези функции и символични роли плюс авторството на националния химн (без религиозното лидерство и с постъпателно намаляващ авторитет) до емиграцията, свалянето от Скупщината и края на самостоятелната черногорска държавност през 1918 г. Пълната властова консолидация обаче не прави от Черна гора нито фундаменталистка православна теокрация (макар да е определяна понякога така), нито абсолютистско-авторитарна тирания. Политическата практика в дословен и някак хипертрофиран смисъл изразява утопичния политически идеал за „просветена монархия“, която е увенчана и от конституция в 1905 г. Конфликти между разум, интелект, морален авторитет, обществено мнение, власт и културен вкус в тази система няма, защото едни и същи фигури във властта практически олицетворяват интелекта, морала, властта, обществото и вкуса, като декларираат готовност да се вслушат във всяка публична употреба на разума, институционализирана в парламентарното ораторство. В Черна гора (и под имената Дукла и Зета) то често пъти е трудно различимо от епическия разказ и гусларското песенно сказителство. Под формалната отоманска власт от края на XV в. нататък във върховния орган на властта – Общочерногорският събор – може да участва с всички права всеки пълнолетен черногорец. При липсващи или съвсем незначителни разлики в имуществения и символичния статус между династическата фамилия и останалия родов елит в Черна гора легитимността на властта се придава от престижа и стилистиката на фикционален разказ, мит или мистификация, песенен цикъл, местни легенди и т.н. Историята на самозванеца „руски цар“ Шчепан Мали (1767–1773), който властвува на престола в Цетине, от една страна се вписва в безбройната галерия мними герои с фалшиви престижни професии („лекари“, „свещеници“, „дипломати“, „търговци“) и мистифицираните разкази за лъжливи династически претенденти. Такива гъмжат из цяла Европа от Новото време и техните подвизи са възпроизведен в не един шедьовър на сензационната и комичната литература. От друга страна обаче черногорският случай е уникален – недействителният и нелегитимен политик – незнаен авантюрист и измамник извършва много добри и полезни дела, противно на по-честото правило, действителни легитимни политици да вършат авантюри, недостойни дела и измами. Шчепан Мали става герой на цяла устна литература, а как драматургичната фикция се изгражда като съчетание между административни документи, дипломатически доклади и фолклорни легенди, личи в предговора на П.П. Негош към неговата драма *Лъжецарят Шчепан Мали*. Владетелят-драматург пояснява:

„...За Шчепан съм събрал точни известия от докладите на Паскуале Цигоня, извънреден Которски провидур (от итал. *provveditore* – *висша правителствена длъжност във Венецианската република и по-късно в Италия, генерален комисар за даден ресор или област* – б.м. Я.М.), които е изпращал до своето правителство във Венеция. А провидурът ги е добивал от своите агенти от всички краища. Що се отнася до Портата отоманска и какви средства против Шчепан е употребявала, това се вижда от рапортите на тогавашния венециански посланик при Портата, г.

Юстиниани, и тогавашния вицеконсул в Скадар, г. Дуодо... Да изреждам тук всички подробности, които тези тримата са писали, би било дълго; но между другите трябва да спомена, да се уверят читателите, че в това мое дело, няма нищо мое собствено, което не е основано на народното предание и на рапортите на гореспоменатата тройка.“ (П.П. Негош 1851: 3) [в мой превод – Я.М.].

Най-значимото произведение на П.П. Негош *Планински венец* се определя неутрално като национален авторски епос с драматургична структура. В съдържателен план творбата разказва за жестоко, трагично и травмиращо събитие от 25 декември 1707 г. Това е изстреблението на помохамеданчените черногорци (около 800 души, т.е. – 0, 85% в тогавашната демографска структура на Черна гора). То е заповядано от владика Данило и извършено от братята им по кръв православни християни. Балканските народи наричат случилото се „клане“ (Д. Угрешич коментира специално фразеологията при известното балканско сравнение „*децата спят като заклани*“, което ужасява западноевропейските родители, чиито деца „*спят като ангели*“). Европейската история налага сравнението с Вартоломеевата нощ, съвременността дефинира дипломатически хладнокръвно трагедията като „етническо прочистване“, международноправният термин е „геноцид“, а в езика и историческата памет на сърби, хървати, бошняци и черногорци събитието се нарича '*Istraga poturica*'³. Конфронтираните спомени за югославския кървав разпад и днес изострят още повече прочита на изначално конфликтна творба, каквато е „Планински венец“. Не само бошняшката общност в Черна гора в лицето на своята интелигенция протестира срещу безкритичната канонизация на *Планински венец*. Либерални черногорски интелектуалци, а дори такива с националистическа репутация, включително и авторитетният литературовед Н. Килибарда, също поставиха под съмнение ползата от апотеозното изучаване на *Планински венец* в училище, напомняйки, че с девизи от поемата се вършат кланета над черногорските мюсюлмани през 1912 г. и 1924 г. В аргументацията на бошняшко-мюсюлманската страна пред Хагския трибунал епосът на Негош и драмата на крал Никола *Балканска царица* от 1894 г. са привличани като доказателствен материал, съдържащ последователно заложени „геноцидни планове“, които биват пряко осъществени в Сребреница, Фоча и Горажде през 1991 – 95 г. (Чорович 2010). Подобни инструментализирани прочити и реинтерпретации на *Планински венец* под знаците на етническа непримиримост и реваншизъм са много вероятни и в бъдеще, което, безстрастно погледнато, вещае драматичен, а не музейно-архивен живот на творбата. Оставайки в нейното време обаче, трябва да наблегнем, че колективните образи и хоровите реплики, Държавата, парламентарните дебати, формите на управлението, националният интерес като ‘главни герои’ в поемата, омразата към различните по вяра, наричани „чума“, и пълният отказ от личното у персонажите я правят об-

³ Освен избиването на черногорските мюсюлмани понятието "*istraga poturica*" обозначава и нападенията от края на XVII – началото на XVIII в. над мюсюлманите в областта Куча в Северна Албания около днешната албанско-черногорска граница по планината Проклетие. Според най-радикалните бошняшки историографски версии, едновременно ангажирани с антисръбската и антикатолическата идеологизирана пропаганда за „вечните врагове“, геноцидът там е представен като координирана акция по внушенията и с финансовата помощ на Венеция, Ватикана и Русия, а жертвите надхвърлят 10000. Академичната историография е по-съдържана както за обхвата на тези сблъсъци, така и за преките им демографски последици.

разец на балканска политическа поезия (в която – да подчертаем – омразата срещу другите като реторична и художествена конвенция е също толкова задължителна, колкото и извършеното чудо от светеца в агиографията!). Като програма за освобождение на балканските народи от средата на XIX в. точно този патос дава силен отглас у Г.С. Раковски в неговия *Горски пътник*. Следващият откъс от *Планински венец* (в превод на А. Романов) е емблематичен за топиката и стила на единството между държавната идея и гласа на поета – неин говорител.

В ЦЕТИНЕ НА МАЛКА БОГОРОДИЦА

*Войводите стоят настрана.
Народът играе хоро и пее.*

ХОРО

Господ ни се разлюти, разсърди,
зарад греховете ни прокле ни.
Цар и княз погазиха закона,
почнаха жестоко да се гонят,
един другиму очи да вадят.
Род презряха и държава свидна,
с лудост царството опропастиха.
За слуги неверници избраха,
техните слуги ги изгориха.
Големците, Бог да ги убие,
на парчета царството разбиха,
силите му грозно разпиляха;
големците, да не видят внуци,
зли ежби посяха сред народа,
нашето отровиха с тях племе;
големците, стражи на народа,
станаха предатели народни⁴...

Политическата поезия на Черна гора от XIX в. характеризират и други уникални специфики.

1. Регионални литературни жестове от страна на Владетеля – поет: крал Никола в голям стихотворен цикъл възпроизвежда точно пространствената структура на черногорските родове като хорá (кóла) под заглавията *Негушко и цетинско*, *Цуцко и кеклишко*, *Чевско и биеличко*, *Пиешивачко*, *Граховско*, *Банянско*, *Загарачко и команско*, *Биелопавличко*, *Братоножичко коло*, *Пиперско*, *Кучко*, *Васовичко*, *Морачко*, *Ровачко*, *Дробнячко*, *Пивско*, *Луковачко*, *Жупско*, *Полско*, *Шараначко* и

⁴ Бог се драги на Србе разљути //за њихова смртна сагрешења. //Наши цари закон погазише, //почеше се крвнички гонити, //један другом вадит очи живе; //забацише владу и државу, //за правило лудост изабраше. //Невјерне им слуге постадоше //и царском се крвљу окупаше. //Великаши, проклетите им душе, //на комате раздробихе царство, //српске силе грдно сатријеше; //великаши, траг им се утро, //распре сјеме посијаше грко, //те с њим племе српско отроваше; //великаши, грдне кукавице, //постадоше рода издајнице... (П.П. Негош 2000:67)

йезерско, Подгоричко, Лиешанско, Цеклинско, Люботинско, Црмичко, Краинско, Барско, Улцинско... и дори накрая Коло на черногорските американци (Крал Никола 1997 : 877–912).

2. Поетическата фикция и стихотворната реч продължават да присъствуват в такива нелитературни жанрове като репортажа в пресата от срещата между сръбския крал Александър I и княз Никола I на Видовден 1895 г., която е отразена в пресата като стихотворен диалог между двама владетели, вдъхновени от югославската идея.

3. Освен съотносимия с Класицизма и Просвещението условен тип на просветения владетел, Омир, Милтън, Данте и Шекспир са постоянно привличани в сравненията с П.П. Негош. Младежкият портрет на крал Никола е демонстративно стилизиран *à la Byron* в романтичната образна символика на поета – бунтар, а цитати като: „Негош възприема устната поезия на своя език като наследство, от което софоклевски израства неговият *Планински венец*, като епос, който притежава *омировски* избрана историческа тематика“ до днес задължително изпълват литературноисторическите студии върху черногорската поезия, тълкувана неизменно в етно-митологически и националноромантичен ключ (Международна конференция 2013).

Краят на идиллията

Обратната страна на черногорския хармоничен синтез между власт, литература и етнополитическа митология става все по-видима с хода на историческото време.

Политическата ретроспекция потвърждава известното от опита, че дори и най-талантливия, просветен, нравствен и воден от добра воля владетел не може да замени институциите на ефективното управление и да неутрализира всички обществени противоречия. Съвременните укори към проруската ориентация на Черна гора например, зададена от династията на Негош, (извън чисто политическата конюнктура) всъщност са ‘реванш’, който след цели 200 г. дочаква някогашното „венецианско“, т.е. – прозападно антисръбско черногорско лоби. Появата на нови писани от академици истории на Черна гора, в които вековното единство със сърбите е дефинирано като „хегемонизъм“, а отделни периоди – като „окупация“, е най-драстичният признак на реориентацията.

Литературната ретроспекция потвърждава историческата и художествената ограниченост на съзнателно култивирания – а в случая с Черна гора – и практически правен от властта модел „поезия за всички“, „за целия народ“ в „народния дух“. Традиционната и масовата култура чрез романтичния механизъм във фолклоризацията на идеологията и политиката – както блестящо описва в серията свои книги Иван Чолович (Чолович 1994) – са едно от най-важните средства за политическа легитимизация на властта, символичен капитал и обществена мобилизация в Югославия – под всички нейни имена от нейната предистория и нейното създаване до разпада ѝ. Деградацията на героиката свършва с комерсиализираното клише за Балканите като територия на примитивната екзотика, на абсурда, озверяването и кръвопролитие, където тракането на „калашниците“ се преплита с псувните и блъскането на циганските дайрета. Общият терапевтичен прочит на конфликтните творби остава един сред многото културни и политически дългове на балканските интелектуалци към собствените им народи и общества.

Библиография

- Крал Никола 1997** : Кралј Никола. Изабрана дјела. Издавачко предузеће „ОБОД“, Цетиње, 1997
- Международна конференција 2013**: Меѓународна научна конференција Од косовског завета до Његошевог макроkozма Зборник резимеа 1-2/11/2013, Косовска Митровица
- Милчаков 2009**: Милчаков, Јани. Социални полета на литературата. С., Изд. СУ „Св. Климент Охридски“, 2009
- П.П. Његош 1851**: Петар II Петровић Његош. Лажни цар Шћепан Мали, Трст, 1851
- П.П. Његош 2000**: Петар II Петровић Његош. Горски вјенџ. Издавачко предузеће „ОБОД“, Цетиње, 1997 (библиофилско издание в 99 екземпляра, екз.№ 62)
- Чолович 1994**: Čolović, Ivan. Bordel ratnika: folklor, politika i rat Beograd: Biblioteka XX. vek.1994 („Бардакът на войните: фолклор, политика и война“)
- Чорович 2010**: Čorović, Enver. Njegošev Gorski vjenac kao inspirator genocida nad bošnjacima <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=39220> пос. 21. 11. 2011 („Планински венец“ като вдъхновител на геноцида над бошняците“)

Венеция в хърватската литература от XIX век

Антоанета Балчева

(Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)

ani.balcheva@yahoo.com

Venice in the Croatian Literature of the 19th Century

The article is an attempt to outline the perception of Venice according to Croatian writers during the 19th century. Its main purpose is to analyze the basic semantic fields of the Serenissima Republic in the works of A. Nemčić, A.V. Tkalčević, Iv. Kukulevich Sakcinski and S. Kranjčević. The various attitudes towards Venice are represented in the context of self-identification processes of Croatian elite. This research aims to uncover the multiform and heterotemporal specificity of the Adriatic region, characterized by variegated identities.

Градът приказка, градът тайна открай време е един от мечтаните топоси в йерархията на пилигримствата. Пробудил възторга на Байрон и Мюсе, на Мопасан и Пруст, на Хемингуей и Томас Ман; вдъхновил четките на Тициан и Тинторето, Белини и Карпачо, Веронезе, Каналето – той е най-често описваният град в произведенията на хърватските писатели през XIX век. Въпреки интереса на любознателната хърватска публика към екзотични дестинации като Америка, Азия, Полинезия, най-често погледът ѝ е насочен към западното Адриатическо крайбрежие. Италия е най-силно застъпена сред чуждестранните маршрути на хърватските романтици, а Венеция – най-често отразяваният италиански град. Привлекателност и достъпност – са двата определящи фактора за хърватския пътешественик. В своите „*Putositnice*“ („Пътни ситнежи“) А. Немчиц споделя със съжаление за осуетеното си желание да посети венецианския карнавал поради финансови затруднения. Но както свидетелствува – това не е възпрепятствало по-нататъшното му пътуване, тъй като интересът към Серенисамата е бил непресъхващ. „*Mislio sam ipak polag svega, što sam o Veneciji čuo i čitao, da će ova Palmira mora i bez njedjeljne svoje oprave za inostranca, osobito Hrvata zanimljiva biti*“¹ (Nemčić 1965: 44).

Два основни мотива доминират представата за Италия в съзнанието на пътешественика през XIX век. Страната на Данте е едновременно люлка на европейската култура и притегателно пространство за романтичните пориви. През XIX век посещението в родината на Ромео и Жулиета е своеобразен ритуал. Подобна нагласа е характерна както за влюбените двойки, така и за всички, които са привлечени от благоприятния климат, красивия пейзаж, чара на артистичното минало и присъствието на Църквата. Тези компоненти са и канавата на една своеобразна чувствителност, изтласкваща на преден план естетическото и сакрално

¹ „Мислил съм си, покрай всичко, което съм чел и чул за Венеция, че тази морска Палмира трябва да е интересна за чужденеца и особено за хърватите и без празничната си неделна премяна“ [в мой превод].

отношение към мечтания топос. Именно към тази Италия потеглят Иван Кукулевич Саксински, Иван Трънски, Станко Враз, Антун Немчич, Адолфо Вебер Ткалчевич и редица други хърватски романтици. Независимо от всички митове, свързани с основаването на Венеция, вписването на хърватите в нейното битие и обвързването на хърватските земи с историята на Серенисимата са два паралелни процеса. Във Венеция хърватинът от XIX век получава шанса да се огледа в контекста на нейните универсални измерения, подсилен от прякото участие на неговите сънародници в културната ѝ памет.

От гледна точка на литературно-историческия и диахронен анализ на пътеписите ще видим, че Италия е предпочитана дестинация за повечето им автори. Нещо повече – тя е обвързана с появата и съзряването на въпросния жанр в новата хърватска литература. Освен посветените ѝ цялостни произведения на А. Немчич *Putositnice* (Пътни ситнежи), *Listovi o Italii* (Страници за Италия) на Адолфо Вебер Ткалчевич, *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije* (Пътнически спомени от Хърватия, Далмация, Албания, Корфу и Италия) на Иван Кукулевич Саксински, заслужава да се споменат посветените ѝ страници на Антун Густав Матош и Янко Полич Камов, *Put po Italii* (Пътешествие до Италия) на Милан Бегович, както и пътеписните бележки за Венеция, Сиена, Верона, Пиза и други италиански градове на Славко Батушич. Трайното присъствие на италианските маршрути в хърватската литература прави от този корпус сигурна основа за проучване на историята на жанра. Сравнението между описанията на Венеция, направени от А. Немчич и А. В. Ткалчевич до Я. Полич Камов и М. Бегович дава благодатна основа за проучването на разнородните литературно-исторически времена и многообразно структурираната калейдоскопична оптика, в която се фокусират представите за града.² Само петдесет години делят Веберовото описание от това на Я. П. Камов, но голяма е възникналата междуременно разлика в менталните нагласи. Сходният екстаз от града е пресъздаден със съвсем различни изразни средства. Ако у авангардното описание на Я. П. Камов доминира пламтящото, кърваво, буреносно небе над Венеция (Камов 1984: 10), в наивния романтичен разказ на Вебер, градът на дожите е хармоничен, целият златен, изпълнен с музика, аромати, благозвучия и блаженства:

Zapadajuće sunce prosipa još nekoliko zlata po zvonících i viših kućah, kad na jedan put zaromoni sa svih strana preugodna glazba pravih umětnikah, kojoj se ugodno odziva pljuskanje mirišućega mora i žuberenje mornarskih pěsmicah iz mnogobrojnih brodovah u luci, pa sve to sa šaptom sědećega i prolazećega světa izdvaja takovo blagoglasje, da ti duša malone klanja od blaženstva. Počasiv tu nekoliko časovah, kreneš prema trgu sv. Marka, kojim su gazove svě prolile što sjaniju světlost. Kada se za veće koje svečanosti razsvětle sve sgrade, crkva i turanj na trgu, onda ne treba ni olinice mašte, već se u istinu nalaziš kano u najsjajnijoj dvorani plesačoj, sa svodištem nebeskim, protkanim titrajućimi zvězdami³. (Tkalčević 1861: .215)

² Любопитен факт е, че въпреки разликите в тези текстове – в диахронен план, константна величина си остава любовният дискурс на фона на колоритното описание на града

³ „Залязващото слънце разливаше златото си по камбаните и покривите, когато тутакси от всички краища заромони божествена музика, която заедно с плисъка на ухаещото солено

Перцепцията на субекта сменя своята валентност в зависимост от нагласите на публиката и средата, в която е ситуиран разказът. Някои от пътеписците като Кукулевич се вглеждат главно в културно-историческите забележителности, други са грабнати от всекидневието, трети от красотата на природата, четвърти от облеклата и обичаите. Богати контекстуални интерпретации, изграждащи образа в процеса на неговото търсене ни дава родоначалникът на пътеписната проза в хърватската литература – Антун Немчич. Неговата Венеция е слабо съотнесима с тази на търговците от Зара, Сплит или Дубровник, посещавали града през предишните векове. Потвърждава го лаконичното начало на *Putositnice* – „čistu obrazu malo vode treba“ („няколко думи за познавачите“). През далечната 1843 г. той дава една съвършено нова визия за Венеция – различна от обичайните представи на континенталния човек. За разлика от повечето европейски пътешественици, доближили се до митичния *civitas maris* по суша, първо Местре и после Лагуната, Немчич има привилегията да я види за пръв път откъм морето. Градът бавно изплува пред озадачения поглед на пътешественика, застанал на носа на плавно доближаващия се кораб. Мъглата се вдига и Венеция става реалност. В едно чудесно описание, със стаен трепет, Немчич споделя своето вълнение, изпълнено първоначално с алюзии към митичния град, придобил реални очертания с изчезването на мъглата на фона на изписалите се контури на „божествената Венеция“. „Magle koja nekadašnju ovu mora vladaricu u čarobnu koprenu još je zavijaše, sved je malo-pomalo nestajalo šim mi bliže jadrismo, dok nam se napokon u cijelom svojem ogromnom opsegu i veličanstvenom biću ne ukaza na uzljuljanih Adrije talasih divna Venecija“⁴ (Nemčić 1965: 111).

В литературен аспект, описанието на Немчич кореспондира със зададените от Лорънс Стърн и Хайнрих Хайне модели, посланията му обаче са до голяма степен почерпени от идеите на Ян Колар, изложени в *Cestopis obsahujici cestu do Horni Italie* (1843) (Пътепис, описващ пътя до Северна Италия) или по-скоро от Хердеровите идеи за ролята и значението на славянските народи. За да осмислим тези идеи е достатъчно да си припомним реториката на Колар във Венеция, когато говори за *Riva degli Schiavoni*, „първата крайбрежна улица, по-хубава и по-дълга от всички други“, която е в унисон с глорификацията на южните славяни, направена от Винко Прибоевич в *De origine successibusque Slavorum*, (Венеция 1532г.). Важен аргумент в този ред на мисли е адресирането на *Putositnice* към малобройната хърватска публика, което обяснява настойчивото наблягане от страна на автора върху старите хърватско-италиански контакти. Достатъчно е да прочетем *La Dalmatina* (1758) на Карло Голдони или *Viaggio in Dalmazia* (1774) на Алберто Форгис, за да се убедим в смисъла на написаното от Немчич.

море и ехото от морски песни от многобройните кораби на пристанището, придоби в шепота на настоящия и отминаващ свят благозвучност, караща душата ти да се поклони на това блаженство. След като постоиш няколко часа, тръгваш към площад Сан Марко, обяня в божествена светлина. Когато надвечер грейнат сградите, църквата и двореца на площада, не ти трябва да мечтаеш, защото вече си в най-сияйния танцуваел салон с небесен свод, изтъкан от светлините на трепкащите звезди“ [в мой превод].

⁴ „Мъглата, която с чаровната си копринена пелена, обгръщаше някогашната властителка на моретата, полека-лека се изплъзваше заедно с нашето приближаване, докато най-послед пред нас, над разлюлените адриатически вълни, изникна в цялата си прелест и величие божествената Венеция“ [в мой превод].

Ентусиазмът в *Putositnice* е споделен и от други хърватски почитатели на Венеция, сред които е Иван Кукулевич (1816-1889). „Венеция е най-скъпият за мен град в света“– пише Сакцински в писмо, публикувано в *Danica ilirska* (Даница илирска) (Kukuljević 1842 : VIII, n 51, 204). Доближавайки се, както и Немчич, по море до лагуната, той изживява почти Бодлеровско усещане при срещата си с чайките, съпровождащи смаяните морски пътешественици. В поемата си *Uspomena na Veneciju* (Спомен за Венеция, 1843), Кукулевич нарича Венеция „Морски Вавилон“, намеквайки за съжителството на много езици и култури. Подобно на Немчич, той извиква спомена за редица поети, художници, скулптори: Данте, Тасо, Ариосто, Петрарка; Сансовино, Паладио, Канова, Тициан, Палма, Тинторето. Всички те са свидетелство за непреходността на изкуството. В сблъсъка на живота със смъртта, на миналото с настоящето, триумфира красотата на града.

Sve u tebi života i smarti
Sliku nosi, to te i čudnom čini,
Jer vidit je, svom kak' silom starti
Smart ni mogla tebe, ko stvor ini!!⁵
(Kukuljević 1843: IX, n 11, 4)

Повечето пътеписи, посветени на митичния град са и своеобразен лексикон на обичаите и нравите на неговите обитатели. А. Немчич например е и етнограф и географ, предшественик на сатиричния стил на А. Г. Матош. В *Putositnice* той рисува града през всички часове на деня – от утрото до залеза. По пладне посещава местата, облети от светлина, без да пропусне и по-тъмните кътчета. В описанието на хората, местата, пейзажите онова, което придава особена стойност на прозата на Немчич са преди всичко малките медалиони – реални скици от градското ежедневие. Авторът не се спира само на чудеса като църквата на Сан Марко, двореца на дожите, камбанарията, лоджията... Той описва и часовникарските ателиета, болницата за душевно болни жени, гробището на Венеция, без да забравя кладенците, градските градини, Арсенала и пр. Текстът му е изпълнен с интертекстуални препратки, почерпени от класическата литература, свързана с Венеция (Шекспир, Шилер, Пушкин).

Грижливо попълненият културен каталог обаче далеч не е само статистически документ, а по-скоро лаборатория за онази мрежа от културни връзки, върху която се отпечатва търсеният нов тип идентичност. Диалогът с другостта е процес на непрекъснато преработване на „чуждото“, на идентификация с „чужденеца“, път за национална легитимация. Основател на т.н. фейлетонен стил в хърватската литература, А. Немчич вмъква доброжелателна критика както по отношение на посещаваната страна, така и на собствената си родина.

Описвайки дългогодишните итало-хърватски вазимоотношения, авторът привежда цяла серия от хърватски художници, наречени Schiavoni, изтъквайки с огорчение липсата на музеи и галерии в Хърватия. „Кой би могъл да изрази моя ентусиазъм, когато сред най-известните творби на италиански художници (Джор-

⁵ „Всичко в теб на живота и смъртта / Образа носи и те прави възхитителна / Дори силата на смъртта не е могла да те разруши“ [в мой превод].

джоне, Веронезе, Тициан, Рафаело) открих и нашите Schiavoni като Мирослав (Federigo) Бенкович и Андреа Медулич Скиавоне. Бях съвсем горд от този факт, когато за пореден път осъзнах, че моят доблестен народ можеше и тук да се обсипе със слава, ако не му се налагаше непрекъснато да се бори“ (Nemčić 1965: 191).

В своеобразния танц с другостта непрекъснато съжителстват фактът и митът, спонтанното впечатление и стереотипа, идеята извън контекста и нейното тривиализиране. „Потенциалният бродещ“, който никога не успява „да преодолее разрыва между идване и отиване“ притежава привилегиата на аналитичния поглед, който често размества и се стреми да премине извън обсега на традиционно разполагаемите рамки на канона и етическата перспектива. Заедно с преклонението пред славното минало на Венеция, Немчич въвежда мотива за нейния упадък. Възхищението е последвано от тъга по преходността на славата ѝ.

Dok su drugi sebe i svoju prtljagu spremali, boravio je moj pogled sveder nad ovim aristokratskim Jerusalimom, kojega zidine premda jošte nepomično stoje, proroci mu ipak davno zanijemise. Kao prije sedam stotina godina, u vrijeme Zianija i Dandola, tako se i dandanas jošte grli ponosita Adrija s vjerenikom svojim, al grljenje ovo samo je obatje udove, koja nadgrobni spomenik ljubovnika svoga grli. Hladno, tamno, kao mramor njegovih palača, jeste biće njezina zaručnika⁶ (Nemčić 1965: 112).

Метафорите са любимо средство в алегоричния изказ, който доминира топографията на венецианския лексикон. При описанието на Ponte di Rialto, известният мост е оприличен със „сив орел, който възцарен между останалите птици смело разпростира криле над Canal Grande“. Веднага след това описание, Немчич уточнява смисъла на сравнението „защото мрамора, с който този мост е облицован е така тъмен и износен, че никой не би съзрял в него първоначалния му блясък“. Донякъде тези думи дават заявка за появата на един прототип на съвременния отшелник, който, лишен от уюта на домашното огнище, чертае на картата на модерния Zeitgeist „ледената пустиня на скитника“ и „пустата земя“ на модерния свят. (Бауман 2000 : 112) В главата „Венеция от друга гледна точка“ сградите са сравнени с катакомби, а меланхолията прераства в едно историческо противопоставяне:

„Mleci – premda kadikad uvijek jošte jedan između najživahnijih Italije gradova – nisu niti sjena od onoga, što su nekada bili. Koji se na prošasnost ovoga grada obazre, tomu je pjevajuća Venecija na ručini plivajući labud, koji umirajući pjeva“⁷ (Nemčić 1965: 182-183).

⁶ „Докато другите подготвяха багажа си, моят поглед се спираше навсякъде сред този аристократичен Йерусалим, чиито стени все още стоят непоклатими, но пророците му са отдавна безмълвни. Както и преди седемстотин години, във времената на дожите Зиани и Дандоло, така и днес гордият Адриатик прегръща своите годеници, но това са само досадно сплетени крайници на надграбен паметник с неговите любовници. Животът им е хладен и тъмен, както мрамора в неговите дворци“ [в мой превод].

⁷ „Венеция – макар и все още сред най-колоритните италиански градове – не е дори и сянка от онова, което някога е била. Който се взре в настоящето на този град, ще види в пещата Венеция умирающия лебед в открито море, който изпълнява последната си песен“ [в мой превод].

Желанието за бързи корекции в унаследените стереотипи донякъде е отражение и на стремежа към еманципация на търсеция национална себеизява хърватски елит. В плен на подобни противоречиви нагласи е и родоначалникът на модерния хърватски роман Август Шеноа (1838-1881), наречен от Антун Барац „хърватският Мандзони“. Дълбок поклонник на венецианския принос в историята на универсалната култура, в поемата си *Propast Venecije (1876)* („Рухването на Венеция“), той дава една мащабна меланхолична картина на историческия залез на Венеция. Макар и да критикува абсолютизма на венецианското правителство, Шеноа същевременно дава доказателства за неговата дълбока човечност. Същото би могло да се каже и за други негови произведения с италианска и венецианска тематика: стиховете *Разпети петък в Пиза, Винко Хрелянович, Веригата* (описание на оспорваните сражения между жителите на Пиза и Генуа), любовния сонет *Santa Maria della Salute*, както и краткия исторически роман *Cuvaj se senjske ruke (Бог да те пази от ръцете на синяните)*⁸ (1876)⁹. Концепцията за историята не като съзерцаващо „възкресяване“ на миналото, а като интерпретация на неговите „следи“ е в унисон със задачите, които си е поставила хърватската интелигенция, ситуирана пред необходимостта да търси нови алтернативи за своите идентичностни конструкции. Роденият в Сень Силвие Стахимир Кранчевич (1865-1908), ученик на Шеноа дължи голяма част от своето образование на Италия. Осемнадесетгодишен заминава за Рим, като възпитаник на немско-унгарския колеж на Ватикана, насочен към приема на австро-унгарски младежи. Шестте месеца, които Кранчевич прекарва в Рим, се явяват решаващи за неговото теологично и политическо възпитание. Облечените в червено колежани са наричани често ‘малки гарибалдийци’. Именно от позициите на убеден гарибалдиец, осемнадесетгодишният Кранчевич пише през 1884 г. Байроновата по дух поема *Noc na Foru* (Нощ на Форо Романо), в която дава израз на своята поетика. Възхищавайки се на руините на Римския форум, Кранчевич размишлява над тъжната участ на всички тирани, възкликвайки: „Уви, не съм роден тук при теб, Италия не е моята майка, но когато гледам твоите изоставени руини, аз, чужденецът усещам нуждата да заплача: защото всичко е минало, всичко е победено от смъртта и разрухата!“ През 1901 г., вече известен поет, Кранчевич се качва върху камбанарията на Сан Марко, наслаждавайки се на прекрасната гледка, подновявайки казаното от Немчич за камбанарията като „ням свидетел на добрите и лоши дни на Серенисимата“. Година по-късно, през 1902 г., камбанарията рухва и Кранчевич пише дълго стихотворение, пропито от едно ново визионерско виждане за необходимостта от нови национални и общочовешки, културно-строителни платформи, които да помирят доскорошните противоречия. Припомняйки сблъсъците между жителите на Сень и венецианците, той изпява почти шилериански химн на братството на народите:

⁸ Гражданите на Сень.

⁹ В произведението са описани сраженията на ускоците с венецианците. Въпреки споровете, доминиканецът Чиприано Гуиди е сред положителните и симпатични персонажи. Романът завършва с историческия оптимизъм на А. Шеноа, убеден, че и Хърватия един ден ще извоюва подобно на Италия свободата си.

Еј, Regino, utri suze,
Gle na kršlju Campanila
Duždevi se s robljem ljube,
Piju čašu pobratimsku¹⁰
(Kranjčević 1996: 393)

Издигнатата нова камбанария ще е залог за обич и разбирателство. Венеция на Кранчевич се превръща в символ на преодоляването на историята чрез изкуството, на изпълнения с вяра трансцендентален оптимизъм в неговата сотирологична функция.

Пътят към Венеция на хърватските творци през XIX в. е ключ към ипостасите на прекланящия се пред постиженията на унивесалната култура елит. Едно-временно с това той е опит за осмисляне хоризонтите на настоящето и бъдещето на един народ, зад които се крият противоречията и сложността, конфликтността на старото и новото, своето и чуждото, които възникват винаги в живото значение на преплитането си.

Библиография

- Бауман 2000:** Бауман, З. *Живот във фрагменти*. София, 2000, с. 112.
- Камов 1984 :** Kamov, J. P. Iz Venecije (Fragmenti studije). – In : *Clanci, feljetoni i pisma, Sabrana djela*. Rijeka, 1984, p. 10.
- Kranjčević 1996 :** Kranjčević, S. *Izabrana djela*. Zagreb : Matica hrvatska, 1996, SHK, p. 393
- Kukuljević 1842 :** Kukuljević, I. Dopis iz Mletaka. – *Danica Ilirska*, 1842.
- Kukuljević 1843 :** Uspomena na Veneciju. – *Danica Ilirska*, 1843.
- Nemčić 1965 :** Nemčić, A. Putositnice. – In: *Putositnice, Udes ljudski, Kvas bez kruha, Clanci i feljtoni*. Prir. Br. Donat. Zagreb : PSHK, knj. 34, 1965.
- Tkalčević 1861 :** Tkalčević, A. V. *Listovi o Italiji*. Zagreb, 1861, p. 215.

¹⁰ „О, кралице на моретата, / Изтрий сълзите си, / Върху руините на камбанарията / Си дават мир дожите и робите“ [в мой превод].

Сърца в картонени кутии. Балканските авангарди в няколко текста

Маламир Б. Спасов

Институт за балканистика с Център по тракология, БАН
malamirski@gmail.com

European literary avant-garde movements, including their Balkan manifestations, both divergent and convergent, resemble a deadly smile, both distant and adjacent – like the smile of Kafka; a provocative mechanism that keeps ticking.

The wave of the avant-garde trends is one of those phenomena to which the Balkans and Balkan literatures unconditionally can be seen as a whole, despite or precisely because of their diversity. Then Romanian and Bulgarian literatures for example can easily be taken as representing the integrity of the Balkan literatures.

The great discovery of the Romanian avant-garde and also an inspiration for many of its proponents is named Urmuz. His works, which became truly known only after his death, put him among the fathers of the Romanian, the Balkan, and even the European avant-garde – among the ancestors of the literature of the Absurd, along with Franz Kafka and Alfred Jarry.

Demetru Demetrescu-Buzău (1883-1923), the man behind the pseudonym *Urmuz*, published his first “Bizarre Pages” in 1922 and a year later committed suicide when he was only 40. His life was short; his being a writer – one of the shortest; even his works were several rather short narratives. It is all about a few short stories.

Знаете ли, че *Франц Кафка* има снимки, на които се усмивва широко, въпреки че, по думите му, е прекарал живота си в това да се противопоставя на желанието си да го прекъсне? (Кафка 1990: 209) Ако ми позволите една метафора – европейските литературни авангарди, в това число и балканските (или югоизточноевропейските, ако предпочитате) са една, колкото далечна, толкова и близка, убийствена усмивка. Нейният провокативен механизъм продължава да тик-така.

Наред с всички специфични феномени, които характеризират ранния ХХ век, наред с „Новия дух“, посттравматичното стресово разстройство, Испанския грип и пр., „спонтанната зараза“ на авангардните течения се нарежда сред най-многозначителните „епидемии“ в Европа и Западния свят въобще от епохата на модерността. Всъщност тъкмо тези авангардни движения най-добре синтезират духа на ранния ХХ век.

Вълната от авангардни течения е от явленията, спрямо които Балканите и балканските литератури безусловно могат да бъдат „възприемани като цяло, въпреки или точно поради тяхната разнородност“ (Станчева 2011: 5). И тогава румънската и българската литератури например спокойно могат да бъдат мислени като представителни за целостта на балканските литератури.

В опитите за дефиниране на авангарда, независимо от различията, съществуват константи. Ето някои от тях: *отрицание, революция в езика, влечение към ироничното и пародийното*, както и наличието на *група и манифест*, и пр. Къ-

дето и да се появява, литературният авангард придобива формата на *бунт срещу бащата* – отграничаване, отричане или направо символично *убийство на предшествениците*. Съществува цяла поредица скандали (т. нар. „*епатажи*“), свързани с литературни произведения, четения, изложби, концерти и пр. навсякъде, докъдето достига авангардът – включително Румъния и дори България.

През 1924 г. във Франция например, традиционно възприемана като родина на модернизма, групата сюрреалисти, която е активна няколко години около списание „*Литература*“ („*Littérature*“ – наред с Луи Арагон, Филип Супо, Андре Брьотон и др.) публикува памфлета „*Труп*“ (*Un Cadavre*) в отговор на държавното погребение на Анатол Франс, литературната знаменитост на Франция по онова време, самото олицетворение на националния писател, отрупан с почести, получил признанието на Френската академия и коронован с Нобелова награда за литература няколко години по-рано. Анатол Франс, *символът на френската литература*, на общоприетите ценности и конвенции, бива бичуван *символично* от самата *френска литература* в лицето на „*атентаторите*“ от списание „*Литература*“.

Долу-горе по същото време в Румъния, под ударите на групата авангардисти около списание „*Contimporanul*“ (*Съвременник*) попада един от най-ярките румънски автори тогава – Камил Петреску (Camil Petrescu), въпреки че формално се числи към културното и литературно общество на творците със сравнително по-модерна ориентация, с други думи един от *бащите* на румънския *модернизъм*. Десетина години по-късно, през 1933 г. групата млади румънски авангардисти, обединени около списание „*Alge*“ (*Водорасли* – Аурел Баранга (Aurel Baranga), Герасим Лука (Gherasim Luka), Паул Паун (Paul Păun) и Жул Перахим (Jules Perahim) редактират и издават по един-единствен брой от две скандални списания с неприлични заглавия. Това впоследствие им струва известно време в затвора. Техен привилегирован адресат е Николае Йорга – историкът, авторът на „*Византия след Византия*“, бившият премиер на Румъния, своего рода национален пророк, пазител на старите културни традиции, тръгнал на поход срещу „*разхайтените модернисти*“. Символиката на този привидно незрял ход от страна на младите е нескрита – *осквернен* е образът не на друг, а на *бащата* на нацията, който по този начин е *принесен в жертва*.

Българският модернизъм също има своите „*епатажи*“. За авангардизъм в България започва да се говори в началото на 20-те години на века с появата на литературния кръг около списание „*Лебед*“, преименувано след това на „*Кресчендо*“ и издавано в град Ямбол. Там Кирил Кръстев публикува и първия манифест на българските дадаисти – „*Неблагодарност*“. Малко по-късно, в средата на 20-те години същият кръг от авангардисти, напълно в духа на времето, осъществява един същински литературен „*епатаж*“ – основано е „*Дружество за борба против поетите*“. Още едно сквернословие, насочено този път срещу „*трупа*“ на *бащите* на модерната българска литература.

Такава е *убийствената усмивка* на цяло поколение от „*пакостници*“, „*епатисти*“, „*атентатори*“, „*превратаджи*“, „*хулигани*“ – всички тези „*най-нови зоологически видове от Олимп*“ (Сарандев 2004: 393).

Голямото откритие на румънския авангард и вдъхновение за много от неговите адепти се казва Урмуз (Urmuz). Неговите произведения, станали истински известни едва след смъртта му, го поставят – поне според една вече преоблада-

ваща част от критиката – сред *бащите* на румънския, балканския, а защо не и на европейския *авангард*, сред *предшествениците* на *литературата на абсурда*, наред с Франц Кафка и Алфред Жари. За разлика от последните двама, уви, Урмуз е почти напълно непознат у нас.

Деметру Деметреску-Бузю (Demetru Demetrescu-Buzău, 1883-1923), човекът зад псевдонима Урмуз, публикува първите си „*чудати страници*“ през 1922 и година по-късно се самоубива едва на 40. Животът му е кратък. Неговото писателско битие – едно от най-кратките. Самите му творби представляват няколко сравнително кратки истории в проза, които се побират в *камерно* издание от приблизително 40-50 страници. Това са просто *няколко кратки истории*.

И все пак неговото влияние върху румънския авангард е значително. Неговите „*Чудати страници*“ (*Pagini bizare*, заглавие, под което излизат съчиненията му по-късно и поставено от него самия преди това) и биографията му, пълна с неизвестни, стават причина за посмъртната му слава и отприщват дълбокото възхищение на румънския авангард към Урмуз. Всичко, което остава след него са десетина чудновати текста, предимно в проза, с още по-странни заглавия, като: „*Исмаил и Турнавиту*“ (*Ismail și Turnavitu*), „*Комати и Драгомир*“ (*Cotadi și Dragomir*), „*Алгази & Грумер*“ (*Algazi & Grummer*), „*Малко метафизика и астрономия*“ (*Ruțină metafizică și astronomie*), „*Фуксиада. Героично-еротична и музикална поема в проза*“ (*Fuchsiada. Poem eroico-erotic și muzical, în proză*), както и „*След бурята*“ (*Dură furtună*), „*Емил Гайк*“ (*Emil Gayk*), „*Заминаване в чужбина*“ (*Plecarea în străinătate*), „*Летонисци*“ (*Cronicarii*); сред тях и цял един роман (!) – „*Фунията и Стамате. Роман в четири части*“ (*Pâlnia și Stamate. Roman în patru părți*) (Urmuz 2012).

Няколко години след смъртта му едно от авангардистките списания направо е наречено на него – „*Urmuz*“ (Урмуз, издавано от Джео Богза (Geo Bogza), авангардист, теоретик, поет и публицист), а най-влиятелното сред тях, „*uni*“ (едно, издавано от Саша Пана (Sașa Pană), румънски писател и едно от най-големите имена в румънския авангард), създава около името му същински култ, който целият кръг от румънски дадаисти и сюрреалисти малко или много следва. Едва през 1930 г. обаче излиза томче със събраните съчинения на Урмуз, а по-задълбочено изследване върху творчеството му се появява чак през 70-те години на миналия век.

Като по-млад Деметреску-Бузю бил ексцентричен *пакостник*,¹ който опитал да тръгне по стъпките на *вlastния си баща*, лекар в Бузю, но, по думите му, „*не се спогодил с труповете*“ (Cîrșian 1958: 73) в медицинското училище и затова станал юрист и висш съдебен чиновник, но пък винаги си останал запален меломан. Водел изключително аскетичен и изолиран начин на живот, с дълги нощни

¹ В гимназията Деметреску-Бузю си изградил ексцентричния образ на весел и остроумен пакостник. Той бил душата на компанията – *сърцето* на същинско *тайно общество*. Наричали себе си „Братството на пахучите“ или просто „пахучите“ (от глагола „прозявам се“ на иврит) и непрекъснато вършели пакости, може би за да не се „прозяват от скука“. „Пахучите“, начело с Деметреску-Бузю, посрещнали своето дипломиране с един финален *скандален бунтовен акт на незачитане*, насочен срещу „*бащата*“ на училището – те нахлули в кабинета на директора, издавайки нечленоразделни звуци и заподскачали около него в кръг, както в онази картина на Матис – „*Танцът*“. Истински *épater le bourgeois!* (Вж. по-подробно: Cîrșian 1958; както и: Cernat 2007).

разходки, особено след участието си в Балканската, а след това и в Първата световна война. Описват го като „катастрофално самотен“ и страдащ от безсъние клиент на букурещките бордеи (Sandqvist 2006: 237). Една ноемврийска вечер на 1923 г., изненадващо и необяснимо за всички, които го познават, Деметреску-Бузю се прострелял смъртоносно с един куршум в слепоочieto, а случаят останал забулен в тайнственост. Широката публика дълго време останала в неведение, че самоубилият се магистрат Деметреску-Бузю и разбунилият духовете на румънската авангардна сцена Урмуз били едно и също лице.

Години по-късно, в неговия архив, струпан в няколко *картонени кутии* в къщата на майка му, пълни с партитури и с безкрайни преписи и преработки на все същите десетина кратки истории, са открити записки, в които Урмуз изоставя типичния си чудноват стил. В една от тях той пише: „Има случаи, в които Бог може да ти помогне единствено като ти прати повече и повече страдание“. (Urmuz 2012: 118) А друга, озаглавена „*На револвера*“, гласи: „Суверен на света, прекланям ти се, защото Божеството не би имало смисъл, ако мозъкът не го потърси; но ти си този, който може да се разпорежда с мозъка както си ще! Затуй ти си най-силния Бог!...“ (Urmuz 2012: 120) По този повод, в свой коментар относно живота и творчеството на Деметреску-Бузю, Джордже Калинеску, съвременник на Урмуз и един от най-големите румънски писатели и литературни историци, споделя, че за да сложи край на живота си Урмуз е разполагал с философска обосновка, напълно в унисон с епохата – *искал е да си отиде по оригинален начин – без причина* (Călinescu 1986: 888).

Урмуз започва да записва и редактира първите фрагменти от историите в бъдещия сборник „*Чудати страници*“ много преди да бъдат публикувани – някъде след *кончината на баща му* през 1907 г. В началото уж пише за развлечение на близките и на приятелите си, сиреч „за чекмеджето“. Купищата преписи и преработки обаче издават самосъзнание на творец. *Преписващият* и редактиращ *до безкрай* Урмуз (*същински преписващ човек* или *homo scribens*) вече не пише „за чекмеджето“, а твори *литература*. Въпреки това, до края на живота си той остава болезнено предпазлив и се колебае години наред, преди да се остави да бъде убеден през 1922 г. да издаде няколко от своите истории, при това от самия Тудор Аргежи (Tudor Arghezi), един от най-големите модерни поети и публицисти на Румъния и по това време редактор на престижния литературен вестник „*Cugetul românesc*“ (*Румънска мисъл*). (Апропо Тудор Аргежи е човекът, изнамерил и наложил на широката публика псевдонима Урмуз, чиято етимология е поредната тайна около Деметреску-Бузю.) (Cernat 2007: 340; Sandqvist 2006: 221) Ако се вземат предвид годините, в които са написани (въпреки приблизителната датировка), а не тази, в която са отпечатани, „*Чудати страници*“ на Урмуз представляват истински *пред-авангард*, а техният автор може да бъде смятан за *предшественик* или един от *бащите на авангарда* – както в Румъния, така и на Балканите, а защо не и в Европа.

Въпреки всичко, до ден днешен в Румъния продължават споровете дали Урмуз действително е *предшественик на авангарда*, предвкусил *бунта*, или е *радикален консерватор*, чиято страст против *баналното* прикрива *фундаментален конвенционализъм* – своего рода *консервативен еретик*, който не цели толкова „*да изрита човешката природа в слабините*“ (Cernat 2007: 342; Ciprian 1958:

82), както се изразява най-добрият му приятел от детинство, актьорът Джордже Чиприан, колкото да си *направи шега със самите авангардни тенденции*; дали става дума за „*блестяща тератология на интелекта*“ (Boz 2003: 46) от страна на *гениален писател* – „*един от най-жестоките автори*“ (Gheorghie 2009), както го нарича Йожен Йонеско (Eugène Ionesco), или за „*прости умишлени елюкубрации, без никакъв по-възвишен смисъл*“ (Manolescu 2004: 519) от страна на *остроумен аматьор* и *обикновен шут*, каквото е мнението на мнозинството изтъкнати литературни критици от периода като Джордже Калинеску (George Călinescu) и Помпилиу Константинеску (Pompiliu Constantinescu) (Cernat 2007: 353); дали творчеството му, със смущаващата дехуманизация на фикционалните герои и техния свят, може да бъде класифицирано като *литература, анти-литература*, или дори *мета-фикция*; дали прозата му е построена върху *езотерични пластове*, заредени с *митопоетичен подтекст*, който превръща „*Чудати страници*“ в *цикъл от нови вълшебни приказки* и дори *фантастични разкази* или пък ги отправя към *сюрреализма* от 30-те години, към *съня, подсъзнателното, анормалната психология, психозата и деменцията*, към *алюзии*, които потъват в *автоеротизъм, инцест, бисексуалност* или *парафилия*. В духа на модната за периода психоанализа, някои виждат тайната на творческата искра в *неразрешения конфликт с бащата* и в произтичащия от там „*Едипов комплекс*“ и т. н.

Всяка крайна позиция, която прожектира върху Урмуз и неговите „*Чудати страници*“ своите собствени очаквания, по правило е погрешна. Има обаче нещо друго – факт е, че по техен адрес са били изричани всякакви думи – и ентусиазиранни, и остроумни, и скептични, и реторични, както и, уви, неприлични – но те винаги са били в компанията на *понятия от сферата на литературните революции на XX век*. И това е важното в случая.

При Урмуз всичко е *двойствено*. Усещането за правилна форма, в която е вложено странно значение се появява още с първите редове на всяка от историите в „*Чудати страници*“. Пародията произтича от два механизма, които са в непрекъснато взаимодействие: от една страна подигравка с езиковите *клишета* и от друга спекулиране с *двусмислието* на думите (Manolescu 2004: 520). Той не просто използва *клишето*, а подменя обичайния му контекст и по този начин насочва вниманието към самото *клише*, карайки го да контрастира *до абсурд*. Това неадекватно съчетание на различни езикови регистри е съзнателно, грижливо изработено и представлява вече една нова изразност. Абстрактният метод на Урмуз не въвежда абсурда в живота, а го прави видим.

Като следствие от тези прости наглед механизми Урмуз наблюдава героите си и техния свят от чудноват ъгъл, радикално различен от традиционните литературни оптики. В изграждането им логиката е погазена, защото *прекият и преносният* план присъстват едновременно и независимо един от друг, а непрестанните преходи от *буквалност* към *метафоричност* и обратно не са маркирани по никакъв начин. Оригиналното при Урмуз не е в метафората, а в *движението по метафоричната равнина на езика, взета буквално*. Той използва черупката на метафората, като отстранява нейната метафорична вътрешност.

На места *буквалното* значение на думите функционира като механизъм, който задвижва сюжета и изгражда *пародията* и гротеската. Това например се случва в миниатюрния роман на Урмуз „*Фуксиада*“. По подобен начин се задейства и

пародията в „Сърцето в картонената кутия“ от Константин Константинов и Светослав Минков. Шеговитият характер на историята за псевдо-поета с оксиморонен псевдоним *Валериан Пламенов* – от липсващото сърце в началото до самия финал на историята с един „броунингов куриум“ и бездомното псе, захапало въпросния злощастен орган (Константинов, Минков: 1986) – донякъде е резултат от оригиналното функциониране на текста, който сам произвежда съдържание и напомня на езиково *Perpetuum mobile*.

Усещането за *абсурд* най-често е предизвикано тъкмо от начина, по който се използва *буквалното*, а *буквалното* тук е в служба на визията за един нов и напълно *овеществен свят*. Непрестанното и умишлено объркване между метафоричния и буквалния смисъл на думите, което сякаш води до липса на фигуративния план в изказа, е колкото плод на *играещия си с езика творец* (същински *играещ човек* или *homo ludens*), толкова и формален израз на овеществяването в изкуството, което бележи господството на предметността въобще.

По подобен начин функционира и пластичното словесно стилизиране в „*Марионетки*“ и особено „*Дилетант*“ на *Чавдар Мутафов* с оживяването на вещното и овеществяването на духовното, с пластичните образи на психични състояния – от „първата възможност“ на Дилетанта до самия финал и „*броунинга*“ (Мутафов: 1992). Неговият „декоративен роман“ е подобен прочит на реалността, в който тя е във висша степен овеществена.

Някои или дори повечето от персонажите на Урмуз са по-скоро персонификации на състояния и идеи. Авторът на „*Чудати страници*“ не развива характерите, а тъкмо обратното – съгъства ги, фиксирайки ги с няколко черти. Урмуз свежда до есенция не само персонажите си, но и формата, в която вмества тяхната история. Неговият роман, по думите на Николае Манолеску, е като кубче разтворим бульон (Manolescu 2004: 533).

В контекста на тези размисли никак не е трудно да свържем механоморфния или зооморфния човек на Урмуз с цяло направление румънски, балкански и европейски авангардисти, с *експресионистичните марионетки*, с *Дилетанта* и *Дамата* на Мутафов, затворени в „*нищото*“, в „*коравото нищо*“ от „*вкамнено тесто*“ и „*мукава*“, както и с *псевдо-поета* на Константин и Минков, с техния *малък гротесков театър в картонената кутия*, с цялата пластика от епохата на дадаизма или сюрреализма, с онзи *все по-сурогатен свят на баналното... Исмаил и Турнавиту, Котади и Драгомир, Алгази и Грумер, Фукс, Гайк, Стамате* – всички те поразително напомнят персонажите от картините на Пикабия, Дюшан, Ернст, Браунер, Миро, Дали, Пикасо и пр., с тяхната ужасяваща на моменти усмивка. А нашите герои *Валериан Пламенов* и *Дилетанта* са като излезли от картина на Магрит, с неговия изчистен, често ярък и реалистичен рисунък, който обаче *приема метафоричното буквално*.

Дълго време езиковите приумици на Урмуз се схващат от традиционната критика единствено като находчива и духовита игра, извор от бликащи каламбури. Но дали тя не е всъщност радикален опит да се намери нов, адекватен метод за описание на свят, който вече не изглежда по същия начин, по който е изглеждал в миналото, нито има аналог в настоящето? Дали междуременно светът и човекът в него, или поне светът в човека, не се е променил трайно? Дали тази нова изразност, с убийствената си усмивка, не цели да „*да прекара юмура си*“

през „мукавата“ на „картонената кутия“? Защото, каквото и да казват, ние сме това, което мислим за себе си. А „сърцата в картонени кутии“ са „сърца за изтръгване“.

Няма спор, че в началото на ХХ век правилата на играта радикално се променят. Съзнателно или не, Урмуз, заедно с всички свои балкански и европейски съучастници – „пакостниците“, „епатистите“, „атентаторите“, „превратджиите“, „хулиганите“ и пр. – е част от тази промяна.

На излизане от разсъжденията върху балканските авангарди, в съзнанието ми изплува един колкото реален, толкова и нереален образ – мисля за тях като за стара черно-бяла снимка, на която, иначе винаги сериозен и строг, *баща ми* е по-млад от мен самия и *се усмихва*. А като се вгледам, изключая старомодния бански костюм, все едно *виждам себе си*.

Библиография

- Константинов, Минков 1986:** Константинов, Константин, Светослав Минков. *Сърцето в картонената кутия. Роман-гротеска в седем невероятни приключения*. Варна, Книгоиздателство „Георги Бакалов“, 1986.
- Мутафов 1992:** Мутафов, Ч. *ДИЛЕТАНТ или Градината с манекени*. София, Издателство „Хемус“ ООД, 1992.
- Сарандев 2004:** Сарандев, Иван. *Българска литература (1918-1945)*. Т. I-II. Пловдив, Издателска къща „Хермес“, 2004, с. 393.
- Станчева 2011:** Станчева, Румяна Л. *Среца в прочита. Сравнително литературознание и Балканистика*. София, Балкани, 2011, с. 5.
- Boz 2003:** Boz, L. “Critics about Urmuz” – Plural Magazine, Nr. 19/2003, p. 46.
- Călinescu 1986:** Călinescu, George. *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. București, Editura Minerva, 1986, p. 888.
- Cernat 2007:** Cernat, Paul. *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*. București, Cartea Românească, 2007, p. 340, 342, 353.
- Ciprian 1958:** Ciprian, George. *Mascărici și mîzgălici. Amintiri*. București, Editura de stat pentru literatura și artă, 1958, p. 73.
- Gheorghe 2009:** Gheorghe, C. “Trăim într-o lume urmuziană” – Observator Cultural, Nr. 469, April 2009, p. 209.
- Kafka 1990:** Kafka, Franz. *Letters to Milena*. New York: Schocken Books, 1990, p. 209.
- Manolescu 2004:** Manolescu, N. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*. București, Editura Gramar, 2004, p. 519, 520, 533.
- Sandqvist 2006:** Sandqvist, Tom. *Dada East. The Romanians of Cabaret Voltaire*. Cambridge, Massachusetts & London: MIT Press, 2006, p. 221, 237.
- Urmuz 2012:** Urmuz. *Schițe și muvele aproape... futuriste / Urmuz*. Ion Pop (ed.). București, Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 118, 120.

Авангардистките течения в румънската и българската литература в началото на ХХ век – преход към нова поетика

Каталина Пую
Букурещки Университет
katalinapuiu@yahoo.com

After World War One, the Avant-garde reaches Bulgaria and Romania too. During this period the literary life is developing simultaneously with the European aesthetic transformations and is submitting to the same laws, trying to escape the influence of traditionalism. The Bulgarian and Romanian Avant-garde reflects the real social and cultural situation of that time and totalizes the majority of the revolutionary currents from Expressionism and Futurism to Dadaism, Surrealism, Diabolism and Imaginism.

След Първата световна война авангардизмът влиза и в българската, и румънската литература. Обстановката след войната поражда чувство за безсмислие, усещане за разруха и негативизъм. Писатели, художници, архитекти се опитват да се изразяват по впечатляващ начин, да търсят нелогичното, неразумното, крещящия Аз. Авангардното явление се появява като желание да промени основно начина на писане, като антагонистична категория, новото срещу старото. Авангардизмът е предопределен от специфичната историческа и социална обстановка, установила се в двете страни след края на войната. Тогава можем ли да говорим за балкански авангардизъм? Кои са общите теми, идеи? Има ли аналогичен начин на писане и изразяване?

В Западна Европа авангардизмът се обявява враг на остарелите форми, на традицията. Маринети, в първия манифест на футуризма, иска опожаряване на библиотеките, наводняване на музеите, събаряне на почитаните градове, Андре Бретон, във втория манифест на сюрреализма, изповядва разрушаване на идеята за *семејство, родина, религия*. Сюрреалистите възвестяват: „Noi nu avem nimic de-a face cu literatura. Suprerealismul nu e un mijloc de expresie nou sau mai facil, nici măcar o metafizică a poeziei, el e un mijloc de eliberare totală a spiritului.“¹ (Morar 2003: 35)

Като всяко литературно течение, авангардизмът е предопределен от специфичната историческа и социална обстановка, установила се в двете страни след края на войната. Подготвени ли са нашите страни да приемат толкова неформални, атипични естетики? Да, ще каже Кирил Кръстев в статията *От кубизма до конструктивизма*: „Днес няма смисъл да се говори за нашето отношение към ония, които оставихме – към реализма. Ние ги забравихме с техните викове за ужас от декаданса.“ За *модерната поезия* ще говори и Гео Милев в статията–манифест, в сп. *Звено*, кн. 4-5, 1914 г., за „оня душа, която щеше да създаде по-късно нова, съвременна поезия.“ В Румъния, в есето *Noul stil* (Новият стил), издадено през 1926 г., Лучиан Блага представя на читателите *модерното изкуство*.

¹, „Ние нямаме нищо общо с литературата. Сюрреализмът не е нов или по-лесен начин на изразяване, нито дори метафизика на поезията, той е начин на тотално освобождаване на Духа.“ (в мой превод).

Още в началото, ще отбележим, че румънският и българският литературен живот не се развиват отстрани, извън европейските естетически търсения. В Румъния, по-консервативна и зависима от традиционализма, официалният момент на Авангардизма е 1922 г., когато художникът архитект Марчел Янку (завърнал се от Швейцария и Германия, където експериментира в дадаизма и конструктивизма) създава в Букурещ, заедно с Йон Виня списание *Contimporanul* (Съвременник), „орган на румънския конструктивизъм“, както пише на корицата. Но преди 1922 г. има и други моменти, когато румънската интелигенция поддържат контакти с европейския авангардизъм. През 1909 г., в град Крайова, редакторът на сп. *Democrația* (Демокрация) Михаил Дръгънеску публикува манифеста на Маринети, в същия ден, в който е публикуван в сп. *Le Figaro*. Три години по-късно, през 1912 г., група млади поети – Тристан Цара, Адриан Маниу, Йон Виня, Емил Исак – отричат конвенциите на романтизма и символизма и провъзгласяват, в сп. *Simbolul* (Символ), авангардизма като *новото изкуство*.

Ако 1922 г. е ключова година за Румъния, България е много по-ранна в своите естетически търсения. През 1919 г. започва да излиза сп. *Везни*, литературно-художествено издание на българския модернизъм. Тук се публикуват *Моторът* на Чавдар Мутафов, *Празникът* на Боян Дановски, *Източно и западно изкуство* на Николай Райнов. Тук Гео Милев публикува *Фрагментът* и *Небето*. Когато сп. *Везни* приключва съществуването си през 1923 г., (последен номер е Алманах *Везни*), румънският *Contimporanul* излиза от една година.

Кои са общите белези в двете авангардни литератури? Първият се състои в това, че писателите невинно си дават достатъчно време да осмислят новото течение, поради което списанията имат еkleктичен характер, различни художествени насоки, понякога антагонистични помежду си. Така, сп. *Contimporanul* се нарича „списание на румънския конструктивизъм“, но там пишат автори, които кокетират и с други авангардни направления: Йон Виня, Иларие Воронка, Стефан Рол. Списанието е най-дълголетната авангардна публикация (1922-1934), в сравнение с други, които излизат или само в един брой – сп. *75 Н.Р.* (1924 г.), или само една година – сп. *Integral* (Интеграл, 1924-1925), *Punct* (Точка, 1924-1925). Те имат хибридна тематика. Например, сп. *Punct* експлоатира футуристично-конструктивистични настроения, сп. *Unu* (Едно) съчетава дадаистични, футуристични и сюрреалистични елементи. Сп. *Contimporanul* посвещава специални броеве на различни авангардни течения, например последният му брой е посветен на сюрреализма. Но този еkleктизъм не е специфичен само за румънската литература. В България, сп. *Златорог* публикува статии върху модерното изкуство, като *Предисторичен експресионизъм* (кн. 4/1934 г.), *От кубизма до конструктивизма* (кн. 3/1923 г.), *За експресионизма* (кн. 3/1921 г.). Сп. *Лебед* в кн.1 /1922 г. публикува *Неблагодарност*, дадаистичния манифест на Кирил Кръстев, а във втория брой футуристичния манифест *Витрините*, на същия Кирил Кръстев.

От значение е и това, че почти всички автори са и теоретици на течението. Текстовете на Гео Милев, Кирил Кръстев, Тристан Цара, Йон Виня, Иларие Воронка провъзгласяват и аргументират принципите на новото изкуство. В същото време писателите предоставят на публиката изключителни художествени текстове.

Друга характерна черта на двете литератури е разпространяването на новите естетики чрез директни контакти на самите писатели, художници, скулптори

с представителите на европейския авангардизъм. Сп. *Contimporanul*, започвайки от 1928 г., организира пет изложби на съвременното изкуство, където участват едни от най-важните имена на европейския авангардизъм. Сп. *Poesia – rassegna internazionale*, бр. 7-8-9/1909 г., Милано, на футуриста Маринети, публикува два сонета на Александру Мачедонски заедно с текстове на Гюстав Кан, Емил Верхарн, Данунцио. Сътруничат в сп. *Die Aktion* Гео Милев, Марчел Янку, Артур Сегал, Макси Теуш. През 1922 г. Йон Виня се намира в Дюселдорф на Първия конгрес на конструктивизма. През 1930 г. Маринети посещава Румъния, година по-късно и България. Симултанната рецепция на Маринети в двете страни (1922 г.) показва готовността за асимилиране на новите направления.

Румънският и българският авангардизъм имат национални черти, те не са огледално копие на неговите източници. Теренът за *новото изкуство* е подготвен още преди години. В Румъния, предшественик на авангарда, по-точно на дадаизма, този който е имал основно влияние върху румънската поезика на авангарда е Урмуз. Той е първият, който има съзнание за промяна на литературния изказ. В стиховете си използва алогични, абсурдни рими, съчетава термини въз основа на повърхностни отношения. Представяме по-долу фрагмент от пред-авангардна поезия:

Cică niște cronicari
Duceau lipsă de șalvari
Și-au rugat pe Rapaport
Să le dea un pașaport
Rapaport cel drăgălaș
Juca un carambolaj
Neștiind că-Aristotel
Nu văzuse ostropel
”Galileu! O Galileu!
Strigă el atunci mereu
Nu trage de urechi
Ale tale ghete vechi
Galileu scoate-o sinteză
Din redingota franceză
Și exclamă: „Sarafoff
Servește-te de cartof.“
MORALA:
Pelicanul sau babața² (Urmuz 1983: 74)

Всички авангардни движения са намерили отглас в съседните страни. Ако в румънската литература присъстват Сюрреализъм, Дадаизъм, Експресионизъм, Конструктивизъм и Футуризм, то в българската срещаме още две авангардни

² Някакви летописци / Нямали шалвари / И помолели Рапапорт / Да им даде паспорт / Рапапорт миличкият / Играел карамбол / Не знаел, че Аристотел / Не бил виждал манджа с чесьн / „Галилей! О, Галилей! / Викал той непрестанно / Не дърпай ушите / На твоите стари обувки / Галилей извадил синтез / От френски редингот / И възкликнал: “Sarafoff / Използвай един картоф!“

ПОУКА

Пеликанът или пеликанът. (в мой превод)

течения: Имажинизъм и Диаболизъм. Конструктивизмът е много слабо изразен. Ще направим по-долу сравнение на теченията.

Сюрреализъм

В Румъния, Сюрреализмът представлява върховата точка на Авангардизма, най-дълголетното, с най-силно влияние върху модерната и постмодерната литература. Има два етапа: първият етап обхваща групата около сп. *Contimporanul* и е обвързан с имената на Йон Виня, Иларие Воронка, Саша Пана. Публикацията посвещава кн. 66/1926 на Сюрреализма. На корицата е портрет на Андре Бретон, има интервюта на Бретон, Пере, Пол Елюар, Макс Ернст. И други публикации – сп. *Punct, 75 H.P., Integral, Unu* печатат сюрреалистични текстове. Но румънският читател се запознава още през 1925 г. с новата естетика, когато *Contimporanul* публикува декларацията на френския сюрреалист Андре Бретон.

Вторият етап обхваща периода след Втората световна война, когато румънският сюрреализъм се развива в пълната си красота. Между 1945-1947 г. млади ентузиастични формират Кръга на румънските сюрреалисти. Джелу Наум, Долфи Трост, Герасим Лука, Вирджил Йерунка пишат теоретични статии, манифести, лирика, проза, есета. Даже списанията излизат на френски език – *Infra-Noir, Edition de l'Oubli* – за да се четат от френските им колеги. През 1947 г. групата изчезва по политически причини.

През 1970-те години сюрреалистите се групират отново и са познати като *Онирици*. Думитру Цепеняг, Леонид Димов, Винтила Ивънчану, Емил Брумару продължават похватите на предшествениците си. А през 1980 г. постмодернизмът ще се декларира като техен наследник. В България, сюрреализмът е слабо изразен.

Футуризъм

В България Кирил Кръстев издава в Ямбол първото футуристично списание *Crescendo* (1922 г.), където публикува манифеста *Витрините*, Петият манифест на италианския футуризъм, *Геометрическо и механическо великолетие в числовото съзнание*, откъс от поемата на Маринети *Занг-Тумб-Тумб*. Самият баща на течението поддържа връзка с неговите „драги приятели футуристи“. Групата не успява да създаде футуристична школа, няма заявена програма. Сътрудничат в списанието Чавдар Мутафов, Теодор Драганов, Боян Дановски и др.

В Румъния нещата са много по-слабо оформени. Въпреки че Първият манифест на Маринети ще бъде публикуван в същото време с появата му в *Le Figaro*, футуризмът е течение трудно за асимилиране в нашата страна. „Noi trebuie să ne cunoaştem mai întâi strămoşii, de care italienii s-au săturat, (...) nu avem muzee de inundat şi biblioteci de incendiat.“³ (Morar 2005: 123), обявява Михаил Драганеску, редактор на крайовското списание *Democrația* и пръв преводач на манифеста на Маринети. Списания, които печатат футуристични текстове са *Punct, 75 H.P., Integral* – (кн. 12/1927 посещава на Маринети специален номер). Иларие Воронка, Стефан Рол, Виктор Браунер, Михаил Косма, Йон Виня творят във футуристичен стил.

³ „Ние трябва да си опознаем прадедите, от които на италианците им е омръзнало“, (...) „нямаме музеи за наводняване, нито библиотеки за опожаряване“, (в мой превод).

Експресионизъм

Ако за румънската литература сюрреализмът е този, който провокира най-много остарелите явления, за българската литература експресионизмът играе същата роля. „Експресионизмът е школа, която желае не да наблюдава, а да твори нови светове“ – обявява Николай Райнов. И Гео Милев теоретизира казаното в манифестите *Фрагментът* и *Небето*, а Чавдар Мутафов в *Зеленият кон*.

В Румъния няма отделно експресионистично направление, със заявена програма и собствено списание. Но румънските писатели поддържат връзка със Западна Европа, сп. *Contimporanul* рецензира всички номера на сп. *Der Sturm*. Две са групите около експресионистичното направление – около сп. *Gândirea* (Лучиан Блага, Адриан Маниу) и около литературния кръг *Iconar* (Мирча Стреинул, Траян Келариу)⁴. Списанията *Contimporanul*, *Punct* публикуват експресионистични поеми на Йон Виня, Йон Барбу, Скарлат Калимаки, автори, кокетиращи с новото направление.

Интересът към експресионистични естетики ще се прояви не само в литературата. В сп. *Der Sturm* присъстват със своите рисунки Марчел Янку, Матис-Тойч, Артур Сегал. Скулпторите Константин Брънкуш и Милица Петрашку, в първия етап на творчеството, ще използват експресионистичните формули. Ето как изглежда експресионистичната поема *Loc* (Място) на С. Калимаки, написана под влияние на известната картина на Едвард Мунх, *Викът*:

Un sat
+ Cruci +
nume încrustate
Un sat și tăcerea
De iarnă
Val de zăpadă
Și nici un nume
Strigăte sânge
liniște grea
Un sat un nimic
etern nesfârșit:
MOARTEA.⁵ (С. Калимаки, *Contimporanul*, бр.46/1924)

Дадаизъм

Когато в Румъния и България излизат списанията *Contimporanul* и *Crescendo*, европейският дадаизъм вече си е изчерпал формулите. Дадаизмът в България се появява по едно време с футуризма (1922 г.). В Ямбол, литературният кръг около сп. *Лебед* публикува още в първата си книжка дадаистичния

⁴ Гъндиристите и иконарите се ориентират политически към дясната екстрема, а писателите около „*Contimporanul*“ към лявата.

⁵ Село /+ кръстове + / Имена изписани / Село и тишина / Зима / Вълна от сняг / Нито едно име / Викове кръв / Тежка тишина / Никакво село / Безкрайна вечност: / СМЪРТ. (В мой превод).

манифест на Кирил Кръстев, *Неблагодарност*. В кн. 2 има преводи на Тристан Цара, Курт Швитерс.

В сравнение с България, в Румъния дадаизмът има по-обширно разпространение. Но всичко започва през 1916 г. в Цюрих, когато румънецът Тристан Цара, заедно с Марчел Янку и Артур Сегал създават движението, използвайки следната формула: „Luați un jurnal, luați o pereche de foarfeci, alegeți un articol, tăiați-l, tăiați apoi fiecare cuvânt, puneți-le într-un sac, mișcați...”⁶ (Morar 2005: 135). По-късно Цара ръководи движението в Париж заедно с бъдещи сюрреалисти (Андре Бретон, Пол Елюар, Луи Арагон), но не прави дадаизъм в Румъния. Най-голям почитател и писател дадаист е Саша Пана. Направлението няма литературна програма, отделно списание, манифести, но публикациите *75 H.P.*, *Punct*, *Integral* печатат дадаистични текстове. Изследователите смятат, че „o mișcare atât de radicală ca dadaismul nu putea avea succes în România.”⁷ (Morar 2005: 143). Наистина, румънските дадаисти не искат да се конституират в школа, да имат програма, манифести и т.н. Единственото желание е да освободят изкуството и живота от тиранията на догми и конвенции. Следното дадаистично съобщение, написано от Виктор Браунер, публикувано в единствения брой на сп. *75 H.P.*, демонстрира казаното:

„Ca să fii colaborator la *75 H.P.* trebuie să știi să dansezi bine/să te piși pe oriunde/să-ți respecti părinții/să fi supraviețuit unui accident aviatic/să nu faci literatură/să ai certificat de bună creștere/ să bei acid sulfuric/să știi să boxezi/să te decapitezi de două ori pe săptămână.”⁸ (Morar 2005: 140).

През 1927 г., в сп. *Integral*, кн. 2, Тристан Цара обявява, че е убил дадаизма, защото „o stare de libertate individuală devenise în final o stare colectivă și că diferiții „președinți“ începuseră să simtă și să gândească la fel.”⁹ (Morar 2005: 138)

С малки различия, литературният авангард в Румъния и България познава един и същ развой до Втората световна война. Тематично, идейно и стилистично естетическите изявения са сходни, защото и историко-културния развой на двете страни е подобен. „Стильът е синтез“ – декларира Гео Милев – „синтаксисът на новото изкуство е фрагментарност.“ Разрушаване на конвенциите на стила на писане, на мислене, колажи от асоциации, най-често без смисъл, игра, негативизиране на пародийното, изчезване на границата между материалното и нематериалното, утвърждаване на алогизма – изброихме тук няколко общи белези.

Авангардизмът има като цел промяна и на други форми на изкуството. Не само литературата, но и скулптурата, живописата, архитектурата влизат в неговия обсег. В Румъния, футуризмът и конструктивизмът са им повлияли най-много. Така, скулпторът Константин Брънкуш участва в Париж в изложение заедно

⁶ „Вземете вестник, вземете ножици, изберете статия, изрежете я, изрежете всяка дума, сложете ги в торбичка и разклатете.“ (в мой превод).

⁷ „едно такова радикално движение нямаше как да има успех в Румъния.“ (в мой превод).

⁸ За да си сътрудник в *75 H.P.* трябва: да знаеш добре да танцуваш/ да пикаеш навсякъде / да си уважаваш родителите / да си потърпевш на самолетна катастрофа / да не правиш литература/ да имаш сертификат за добро поведение / да пиеш сярна киселина / да знаеш да боксираш / да се обезглавяваш два пъти седмично. (в мой превод).

⁹ „индивидуалното чувство за свобода се беше превърнало в колективно чувство и различни „президенти“ бяха започнали да мислят по един и същ начин.“ (в мой превод).

с Джакомети, Архипенко, Хенри Мур. Художникът Марчел Янку ще продължи похватите на кубизма и на Пикасо. В архитектурата, Марчел Янку, Хория Крянга, Дуилиу Марку ще превърнат Букурещ в една от най-модерните европейски столици. През 1920-те години Артур Сегал създава спектрализма, след Втората световна война поетът-художник Виктор Браунер създава интегрализма.

И в България Жорж Папазов, „сюрреалист преди сюрреалистите“, както го нарича Оскар Кокошка, участва в изложба заедно с Хуан Миро, Пикасо, Макс Ернст.

Кога приключва авангардизмът? В България, след войните, говорим за *късен авангардизъм*. През 1930-те, 1940-те години писатели като Светослав Минков, Константин Константинов, Людмил Стоянов, Георги Райчев използват елементи от дадаистични, футуристични, експресионистични елементи. В Румъния, сюрреалистичните търсения се развиват и след 1945 г. Някои от поетите напускат страната и си продължават дейността си в чужбина – Иларие Воронка, Б. Фундояну (познат като Бенжамен Фондан), Герасим Лука във Франция, Долфи Трост в САЩ, Марчел Янку в Израел.

Независимо дали говорим за Румъния или за България, авторът на тези неконвенционални, неформални, опозитивни, разнотипни естетически явления е ИГРАЕЩ човек. Играе с конвенциите, със стила, с живота, със свободата. Той обича да избира. „Но зад тази свобода на избора – заявява Чавдар Мутафов – стои самото избрано.“ – тоест АВАНГАРДИЗМЪТ.

Библиография

- Господинов 2012:** Господинов, Георги. *Crescendo – провинцията като авангард*. www.bgmodernism.com, 2012, 21.03.2014
- Василев 1995:** Василев Сава. *Манифести на българския авангардизъм*. Велико Търново: Слово, 1995.
- Игов 2001:** Игов, Светлозар. *История на българската литература*. София: Cilla, 2001.
- Сарандев 2002:** Сарандев, Иван. *Българският авангардизъм*. Пловдив, 2002.
- Янев 2002:** Янев, Владимир. *Кратки бележки върху българския литературен авангардизъм*. Пловдив, 2002.
- Янев 2006:** Янев, Владимир. *Възприемане и характер на българския авангардизъм*. www.liternet.bg, 25.03.2014.
- Drogoreanu 2009:** Drogoreanu, Emilia David. *Manifestele futurismului italian – Filippo Marinetti*. București, Art, 2009.
- Drogoreanu 2013:** Drogoreanu, Emilia David. *Influențe ale futurismului italian asupra avangardei românești*. București, Art, 2013.
- Mincu 1999:** Mincu, Marin. *Avangarda literară românească*. București: Minerva, 1999.
- Morar 2003:** Morar, Ovidiu. *Avatarurile suprarealismului românesc*. București, Univers, 2005.
- Morar 2005:** Morar, Ovidiu. *Avangardismul românesc*. București: Fundația Culturală Română, 2005.
- Pañă 1969:** Pañă, Sașa. *Antologia literaturii române de avangardă*. București, Editura pt. Literatură, 1969.

За някои особености на *Седемте факли* в новата турска литература

Константин Поборников
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
konstantin_pobornikov@abv.bg

This paper aims to present some of the main features of the literature of the Seven Torchbearers. It is focused on a group of seven poets who appear on the stage of the rapidly developing New Turkish Literature in the first quarter of 20th century. With the publishing of the book called *The Seven Torches* in 1928, the authors accept the idea of making art for the art itself. They are followers of the French literary trends of that time, so they accept all the rules of the syllabic poetry. The Seven Torchbearers are aiming at a newer, purer and more vivid literature in which some different aspects of life are discussed. A few of these poets remained in the history of the Turkish literature among the brightest names, while others were forgotten. And still, there can be no doubt about the importance and the significance of this literary circle for the developing New Turkish Literature.

Факлата е символ, използван от много култури като символ на светлина, пробуждане, просветление, просвещение. Факлата, източник на светлина, се среща както в древногръцката, скандинавската и римската митология, така и в съвременния свят като предмет, даряващ светлина, озаряващ хората, борещ се с тъмнината. Може би именно заради това Юсуф Зия Ортач решава да пусне съобщение в списанието *Сервет-и Фюнун*: „Нашето списание събра произведения на младите автори Сабри Есат, Джевдет Кудрет, Яшар Наби, Васфи Махир, Муамер Лютфи, Зия Осман и Кенан Хулуси в книгата *Седем факли*. Горещо Ви препоръчваме тази книга, чието отпечатване ще бъде много скоро“. На 1-ви юли 1928 година в печатницата на Ахмед Ихсан Токгъоз излиза от печат списанието *Факла*, което по-късно ще даде и наименованието на един нов литературен кръг от шестима поети и един романист; кръг, появил се в първите години на републиканския период от новата турска литература, продължаващ процеса на модернизация на турската литература, започнат от кръговете Сервет-и Фюнун и Феджр-и Ати.

Младите автори сами избират името на списанието. В спомените си един от тях, Джевдет Кудрет, разказва: „Не помня кой точно, но един ден някой предложи да изберем измежду произведенията си и да ги издадем. Събрахме се в дома на Яшар Наби и започнахме да избираме измежду множеството произведения на всеки един от нас. Разбира се трябваше да се избере и заглавие. Бяхме седем души. Първото, което ни дойде на ум беше да заимстваме „Плеяда“, което беше името на литературен кръг от френската литература. Неговият еквивалент на турски беше Сюреййа, но тъй като беше дума с чужд произход, а и не се запомняше лесно, решихме да отпадне. Бяха предложени други имена от типа на „Седемте звезди“, „Седмосвещникът“ и т.н., но накрая се появи „Седемте факли“. (Мисля, че го предложи Сабри Есат) (Акташ 2012: 157).

По времето когато започва да излиза списанието, а и самата книга, някои от авторите са още ученици в гимназията, но това по никакъв начин не пречи на факта, че „седмината факлоносци“ ще бъдат кръг, който ще запише своето име в историята на турската литература.

Зия Осман Саба (1910-1957) е най-силният поет от това общество. Поетичните му творби са събрани в книгите *Sibel ve Güvercinler* (Чешмата и гълъбите), *Geçen Zaman* (Минаващо време), *Nefes almak* (Да си поемеш дъх). Автор е на сборниците с разкази *Фотоателието на щастливите хора* и *Променящият се Истанбул* (Желязкова 2005: 59). Зия Осман е поет, изпълнен с любов към човека, към дома и семейството. Изпитва щастие от малките радости и дребните неща в живота:

Beni hatırladıkça,
Arasıra gönlümü al.
Sokakta görünce, gülümse,
Yanıma yaklaş,
Az elin elimde kal.
Evine misafir geleyim,
Kahvemî sen pişir.
Taze doldurulmuş sürahidен
Bir bardak su ver
Yetişir...

Докато мене още помниш ти,
на моето сърце понявга радост достави,
на улицата видиш ли ме ти, със усмивка ме дари,
до мене приближи,
ръката си в моята за малко остави.
В дома си гостенин ме покани,
кафе ми приготви,
от каната със прясната вода
за мене чаша напълни.
Туй ми стига...¹

Както другите поети от това време, така и Зия Осман се влияе силно от френската литература, като развива себе си под влиянието особено много на френския символизъм. Както той, така и всички писатели от това време, творят като използват сричкото стихосложение като се противопоставят на традицията на диванската метрика в поезията. Стихотворението му „Sibel ve Güvercinler“ (Чешмата и гълъбите) е написана изцяло по каноните на сонета, като използва четиринадесетричник, разделен по модела 7+7. Темите, които разглежда в своите пет стихотворения, публикувани в книгата *Седем факли* са обвързани изцяло с миналото, с тъга по отминалите детски дни. В стиховете му, написани до 1950 година, сякаш се опитва да съживи именно този период от живота си. След темата за детството, на дневен ред в поезията му идват „улицата“ и „дома“ – двете места, които значат толкова много за човека, който заема важно място в новата турска литература, като пазител на любовта към семейството, близките и любимите хора. Зия Осман е поет, обичащ хората. Искрената си любов към човека изразява в стихотворението си „*Sevgiler*“ (Обич) като първите два реда от това стихотворение гласят: „*İnsanlar hepimizi seviyorum/ İçinizde dostları, kardeşlerim var.*“ – „Ей хора, обичам всички ви/ измежду вас имам приятели, имам братя.“ [мой превод] (Курдакул 2005: 216). Той е изпълнен със страст за живот, изпитва радост от малките неща, чувства се най-щастлив, когато е у дома, обграден от семейството си. За него е важно хората да осъзнаят, че дори фактът, че дишат, че поемането на всяка глътка въздух, трябва да ги прави щастливи. В творчеството му се среща и темата за

¹ В превод от Жана Желязкова. Вж: Желязкова, Ж. *Хляб и звезди*. София, 2005.

смъртта. Зия Осман вярва, че има живот и след смъртта, че тя не е краят, а врата към ново начало, че смъртта е естественото продължение на живота.

Сабри Есат Сиявушгил (1907-1968) е автор, отново силно повлиян от френската литература, но за разлика от Зия Осман, Есат се развива под влиянието на импресионизма. В книгата *Седем факли* публикува четиринадесет свои стихотворения. След преустановяване на дейността на списание *Факла* всеки един от седмината писатели поема по свой път. Така прави и Сабри Есат, като започва да публикува в различни литературни списания като *Muhit* (Обкръжение) и *Varlık* (Богатство). Единствената му стихосбирка *Staume u koridorume* излиза през 1938 г. В нея създава живи поетични картини на вещи и състояния. (Желязкова 2005: 50). Това, което привлича вниманието на читателя е старанието му да опише всеки обект в дома. За него, един от изследователите на турската литература, Мехмед Каплан, отделя специално място, що се касае до понятието „дом“:

Evler, bir nara benzer,
Nar tanesi, sofalar,
Akşam, yol gibi gezer;
Sükûn, su gibi odalar.
Odada bir pancurun
Sofadadır güneşi;
Camlarda yanan korun
Düşer içime eşi.
Odada yağın yığın
Gölgenin salkımları;
Sofada yalnızlığın
Duyulur adımları.
(Odalar ve Sofalar)

На нар досъщ домовете приличат
а коридорите на нарови зрънца,
Подобно пътя нейде вечерта се скита
Покоят е като прииждаща река.
Занича слънцето на стаята изпод капака,
но коридора със светлинка си огрява
и пада вътре в мене къс жаравата
От тази що кърви върху стъклата
Скупчени във стаята мълчат
на сянката гроздовете занемели,
на самотата стъпките кънтят
в коридорите опустели.
(Стаите и коридорите)²

Едни от най-отличителните белези на стиховете на Сабри Есат са един дълбок лиризм, останал от диванската литература, и хармонията между цвят и светлина. След поетичната си кариера, продължила едва десет години, той става преподавател, а по-късно и професор по психология в Истанбулския университет. Може би именно увлечението му по философията и психологията му помагат да се превърне в толкова дълбок поет; поет, който използва силата на мечтите и внушението, за да създаде от всеки обект нещо живо. Използва добре турския език, като показва старание в подбирането на всяка отделна дума.

Друг факлоносец е Джевдет Кудрет Солок (1907-1992). Написва първото си стихотворение още докато е ученик в гимназията. Учителят по турски език и литература направил разяснения за сричкото стихосложение и поискал от учениците да напишат стихотворения, като приложат *хедже везни* (силабическо стихосложение). И той написал, като разбира се вместо да използва формулата 6+5 на единадесетсричника, той написал стихотворение по формула 5+6. Получил критика от преподавателя си, като му било казано, че трябва да се пише по утвърдени калъпи, а не да се създават нови такива. След това обаче започва да твори

² Пак там.

успешно по каноните на сричковото стихосложение, като възприема и предпочита да използва най-често четиринадесетсричника по формулата 7+7 с цезура:

Caddeler uzun gelir sıklaşan adımlara; Nem mehtaplı geceler, yıldızlı geceler hem, Beyaz mendiller gibi düşer kaldırımlara... (Gece Sokaklar)	Булевардите са дълги за зачестилите стъпки Както лунни вечери, така и вечери със звезди Губят красотата си, като бели кърпички (Нощни улици) ³
--	--

Измежду темите, за които избира да пише, се среща най-често темата за квартала, в който е живял в Истанбул, за местата, където е прекарал детството си. Нещо, което го различава, е че за обект на своите стихове възприема и религиозните церемонии, които се извършват по време на погребение. По този начин, можем да кажем, че той също, като своя другар Зия Осман, се интересува от смъртта и задгробния живот:

Ölmüşüm... Yanımda hiç kimseler yok; Vücudum, soğumuş bir yataktadır; Ruhum, haranlıkta kaybolan bir çocuk Gibi başucumda ağlamaktadır. (On Ölüm Şarkısı)	Умрял съм... до мен няма никого; Тялото ми – изстинало с едно легло; Духът ми – като изгубено в мрака дете Плаче над главата ми. (Десет песни за смъртта) ⁴
---	--

Събира и издава стиховете си в книгата *Birinci Perde* (Първа сцена) (1929).

Едно от най-известните имена в турския литературен живот е това на Яшар Наби Найър (1908–1981), който в продължение на дълги години работи като редактор и издател на редица литературни списания. Яшар Наби става един от седмината писатели, повярвали в една нова литература. Започва литературната си кариера с публикуване на стихове в списанието *Çocuk Dünyası* (Детски свят), като продължава да издава своите стихотворения последователно в различни списания като *Servet-i Fünûn* (Съкровищница на знанието), *Yeni Kitap* (Нова Книга), *Hayat* (Живот), *Muhit* (Обкръжение) и др. (Акташ 2012: 168). След излизането на книгата *Седem факли* (1928) известно време работи в списанието, носещо същото име, но през 1936 година се отказва от писането и започва издателската и редакторската си кариера, като в продължение на 48 години е начело на списание *Varlık* (Богатство) (Коркмаз 2011: 257). Въпреки че са обединени от общи идеи, ясно записани в увода на книгата, един от седмината, Яшар Наби Найър, се обръща срещу тези идеи. Освен лирика, Найър пише в почти всички литературни жанрове, като публикува два романа, няколко повести, пиеси, пише няколко изследвания, както и биографиите на някои от най-великите имена в новата турска литература – тези на Ахмед Хашим, Йомер Сейфетин и Тевфик Фикрет. През 1979 година бива удостоен с награда от Министерството на културата на Република Турция за големия му принос в развитието на турската литература и издателската му дейност. От една страна е той, поетът, винаги унил, замислен, тъжен и самотен, вървящ през зимата на живота, а от другата страна е поетът, противопоставящ се на класовото деление, разглеждащ теми свързани с пороците, с хората, живеещи в

³ Превод мой.

⁴ Превод мой.

недоимък, а в стихотворенията си „Танцьорка в бар“ и „Куртизанки“ обръща внимание на проблемите на жените, тръгнали по този лош път. Никога не се отклонява от писането в хедже везни, като се опитва да направи някои нововъведения при римуването. Издава две стихосбирки – *Kahramanlar* (Герои, 1929) и *Onar Misra* (По десет реда, 1932).

Васфи Махир Коджагюрк (1907-1961) е авторът, който остава напълно под влиянието на „Петимата поети на сричката“. Чувства силна привързаност към природата, към която изпитва приятелски чувства. В някои от стиховете му се натъкваме на проблеми, срещани в обществото от онова време. Това, което го откроява от останалите поети в кръга на седмината факлоносци е темата за героиството, подхранвана от патриотични чувства. В стихотворенията му откриваме войника на пост, герои, които милеят за майката родина и биха дали живота си в нейно име. Използва общия за всички факлоносци сричково стихосложение, както и четиристишия и тристишия. Издава пет стихосбирки – *Медни звуци*, *Минали ноци*, *Нашите турци*, *Ергенекон*⁵, *Песни за живота*. След като оставя настрана лириката, започва да пише и издава книги, свързани с историята на турската литература, със законите на стихосложението и с мерената и немерената реч.

Най-малко популярният от Седмината е Муамер Лютфи (1903-1947). По професия адвокат, той борави отлично с арабски и персийски език. Освен в книгата *Седем факли* и в списанието *Факла*, не публикува никъде другаде. Не успява да издаде и стихосбирка. Първото си стихотворение пише в метрическо стихосложение, но след това приема силабическото и започва да твори по неговите закони. Сякаш като антипод на стоите съратници, той не пише за много неща, няма онази премереност и прецизност на изказа, както при останалите от този кръг поети. Тъй като не възприема принципите на останалите, след разпада на литературния кръг, когато писателите се събират отново заедно в списание *Varlık*, Муамер Лютфи не е сред тях. След излизането от кръга на факлоносците, известно време работи като журналист и пише във в. *Тюрк Акдениз*. Той е единственият от Седмината, който не успява да издаде своя книга, като по този начин и не оставя следа в турската литература.

Кенан Хулуси Корай (1906-1944) пък всъщност не е поет. Той няма нито едно стихотворение. Записва името си в кръга на факлоносците, като издава три кратки разказа в книгата *Седем Факли* – „Denizin Zaferi“ (Победата на морето), „Abajur“ (Абажур) и „Bir Mezarcinin Hayati“ (Животът на един гробар). Можем да разделим разказите му условно на две групи – психологически и социални. При психологическите му разкази, той пише на първо място за любов, за страх, за състрадание, за обич към животните, за тъга, за различните човешки увлечения. При социалните разкази авторът говори повече за неграмотност, за проблемите на/в селото, за случки от ежедневието. Палитрата от различни теми се допълва и от няколко кратки разказа за войните. В последователността на историите му човек може да се натъкне както на обикновени герои, вдъхновени от реалния живот, така и идеализираните образи в съзнанието на автора, а дори, в някои разкази,

⁵ В тюркската митология, Ергенекон е митична долина, където, според легендата, са били пленени тюрките и са живели там четири века, докато един ковач, не е проправил път през скалите. (Дурсун 2002).

главните герои са животни. Кенан Хулуси е първият турски автор от републиканския период, който твори в стил „ужаси“, като публикува тези си свои разкази в книгата *Bahar hikâyeleri* (Пролетни разкази).

В един преходен политически и културен живот, на сцената на турската литература се появяват седмина писатели. С издаването на своята обща книга, те показват на променящото се общество, че има място за изкуството наречено литература в живота на обикновения човек. Това изкуство е непреходно, оставащо във времето, свободно от оковите на предразсъдъците. Според писателите в този кръг нито едно стихотворение не може да обслужва определена идея или идеология. Истинското стихотворение се пише с любов към изкуството на литературата, написано интимно и по нов, по-различен начин. Макар това общество на Седмина млади литературни факлоносци да просъществува само 5 години, от 1928 до 1933 година, има нещо, което ги свързва много силно, а именно младежката енергия и страстта им към литературата, както и едно много силно приятелство. Въпреки, че тези млади писатели не създават школа, не започват дадено течение, те привличат вниманието на изследователите върху себе си, като заявяват гласно, че в света на литературата има място и за млади хора.

Библиография

- Акташ 2012:** Aktaş, Ş. *Türk Şiiri ve Antolojisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yay., 2012.
- Дурсун 2002:** Dursun, Yıldırım, "Ergenekon Destanı", *Türkler*, Vol. 3. Yeni Türkiye, Ankara, 2002.
- Желязкова 2005:** Желязкова, Жана. *Хляб и Звезди*. София: Авангард Прима, 2005.
- Коркмаз 2011:** Korkmaz, R. *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)*. Ankara: Grafiker Yay., 2011.
- Курдакул 2005:** Kurdakul, Ş. *Çağdaş Türk Edebiyatı*. İstanbul: Evrensel Basım Yay., 2005.

ИЗКУСТВО

Балканските съседни на България в карикатурите на в. *Вечерна поща* (1900–1914) – от старите представи към новите стереотипи

Милена Георгиева
Институт за изследване на изкуствата, БАН
mggeorgieva@mail.bg

Bulgaria's Balkan Neighbours, Depicted in the Cartoons of the Newspaper *Vecherna Poshta* (Evening Post) (1900-1914) – From the Old Concepts to the New Stereotypes

Vecherna poshta (Evening post) is one of the first bigger daily newspapers in Bulgaria (1900-1914). The emerging visual images of the Balkan neighbours are exclusively determined by the national propaganda, led by the newspapers. *Vecherna poshta* is a particularly gracious newspaper for such observations, as far as its main objective is the reflection of mainly the foreign policy. The two cartoonists working for it – Alexander Bozhinov and Ivan Slavov are also forming the first contemporary personifications of the Balkan neighbours, as well as that of the Bulgarian nation itself. They are always in some kind of storyline relationships – that is why the interest in this article is oriented towards the opposition “we and our Balkan neighbours” in the caricature. The investigation of the personifications of the Balkan countries, of life events, the ethnic attributes and their behavioural reactions in the caricatures aims at highlighting the early ideas of Bulgarians about their Balkan neighbour, whereas at the same time their first stereotype images are also shaped. Strongly dominated by the political course of the events, their investigations are undoubtedly related to a broad historical background.

Вечерна поща е един от първите по-големи ежедневници в България, който времево се простира над 10 години. Десетилетието е наситено с важни събития от външен и вътрешен порядък – най-значимото политическо събитие до 1912 г. е актът на независимостта (1908) (Стателова, Грънчаров 2006: 215–245). Именно през този период се утвърждава и българската карикатура като неотменен политически и сатиричен жанр, свързан с журналистиката (Богданов 1972: 116–138). Това е времето, когато големите вестници въвеждат карикатурата като способ за ежедневно следене на политическия, стопанския и културен живот на нацията. Присъствието на карикатурата в единствената медия, каквато тогава е вестникът, се превръща в „бон тон“, в европейски знак на обществения живот. С визуалността си *Вечерна поща* се различава силно от останалите ежедневници. Някои изследователи я наричат неслучайно водещ вестник на Балканите (Панайотов 1999: 833). А и точно този вестник се възползва от труда на двама млади карика-

туристи, възпитаници на Рисувалното училище, твърдо решени да се посветят на карикатурното поприще – Александър Божинов и Иван Славов. Двамата имат известен опит в краткотрайни хумористични вестници, но постоянното рисуване на карикатури за ежедневник като *Вечерна поща* е предизвикателство към тях, което те приемат. С огромния си тираж, с голямата си популярност, с модерната си визуализация, вестникът ги утвърждава в съзнанието на съвременниците като първите български карикатуристи (Стойков 1970). Освен това изследователският поглед именно върху *Вечерна поща* се дължи и на други важни фактори – вестникът се занимава основно с външната политика на България и особено с тази, която е насочена към Османската империя и Македония. Неизбежно зараждащите се визуални образи на балканските съседи са детерминирани изключително от националната пропаганда, която пресата води. Тук ще се абстрахираме от художествената страна на карикатурата и ще се насочим към когнитивните ѝ значения относно опознаването на балканските ни съседи, конструирането на ранни митологеми за тях и утвърждаването им в устойчиви стереотипи от образен порядък (Парушева 2012).

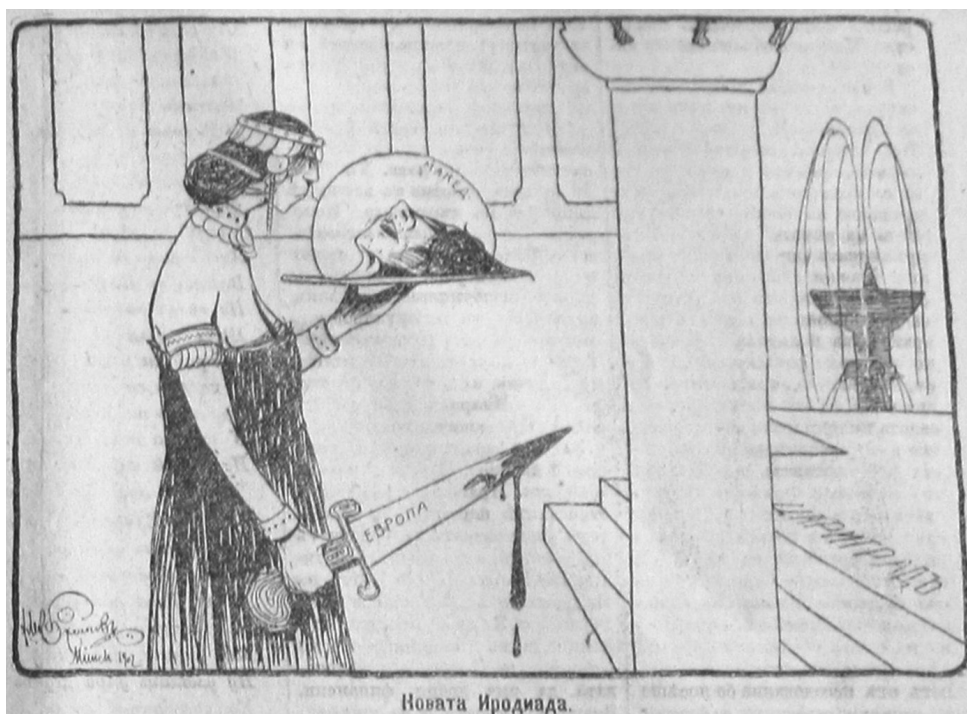
Почти всяко антрефиле на *Вечерна поща* е придружено с карикатура, която синтезира неговия разказ. Като хроника на животрептящите събития, влизаци в ползрението на нашите карикатуристи от *Вечерна поща*, се оформят и първите съвременни олицетворения на балканските съседи, както и на самата българска нация. Те винаги са в някакви сюжетни взаимоотношения – затова и нашият интерес ще бъде насочен към имаголожкия проблем „ние и съседите“, т.е. към „най-близкия ни друг“ на Балканите, с който сме свързани пряко исторически и геополитически. Днес разчитането на тези персонификации и алегии е затруднено от т.нар. „злоба на деня“, която не винаги е прозрачна за нас, така както е била за по-будните си съвременници. Но удребените като съдържание карикатури, които авторите им е трябвало да предлагат всеки ден, строят една обща и обобщена ранна представа за балканските страни и то главно за тези, с които България граничи – Османската империя, Сърбия, Гърция, Румъния. В глобалността на тогавашната политика свое място заемат и образите на Великите сили. Тяхното влияние върху балканските взаимоотношения е неминуемо и то също очертава пряко или косвено профила на балканския съсед.

Карикатуристите търсят стабилна визуализация, която да клишира преди всичко образа на националното. В началото те я намират основно във фолклора, в определени атрибути, оразличителни за българската публика, дори в говора на персонажите, предаден в текста под изображенията¹. Но веднага трябва да поясним, че в карикатурите се набляга главно на политическите образи на националните играчи, а не на етническите им. Макар че много често етническите им атрибути се използват за обозначаването на политическите герои, техните действия, намерения и цели.

Вечерна поща, изразяваща неофициално позицията на стамболовистката партия, е особено чувствителна към темата „Македония“. През цялото десетилетие вестникът се бори за физическото оцеляване на българското население там,

¹ Например султанът и турските сановници използват много турцизми в речта си или диалогът направо се води на турски.

за запазването на народното му самосъзнание и за придобиването на статут с автономно управление. Почти във всеки брой има статии за положението там. Неслучайно журналист като Симеон Радев, родом от Ресен, е привлечен във вестника. Ето защо предимно покрай тази наболяла и основна политическа тема се оформят образите, а с тях и стереотипите на балканските съседи – важна е позицията им най-вече към Македония, а не толкова към България, тъй като за стамболовистите Македония безусловно е третата българска земя, на която предстои да бъде присъединена към Родината. Мъченичеството ѝ се вмъква в силни библиейски сюжети – напр. „Новата Иродиада“ (ил. 1), в която отрязаната глава на Йоан Кръстител се асоциира с отрязаните глави на бунтовното българско население там (1902). В карикатурите около Илинденското въстание хуморът отстъпва и дава предимство на сатирата и трагиката. В една карикатура (ил. 2) Македония, забрадена с кърпа и със звезда над нея, с тъжен поглед шие кърпки на одеяло, а над главата ѝ е надвиснал турски ятаган. В долния край на одеялото българските политици го разпарят и режат (1905), защото са безсилни да ѝ помогнат. По същия начин в друга карикатура от 1905 г. дядо Крум (обърнете внимание на името!) плаши султана, че ако не иска мира ще има секира. Т.е. именно в карикатурите на *Вечерна поща* се прокрадват най-рано и такива с подривни намерения. Но *Вечерна поща* не е adept на войната в името на Македония, или поне през 1905 г. тя се бори само за изпълнението на реформи в Европейска Турция и постигането на автономия по мирен път.

Александър Божинов. *Новата Иродиада*. 1902.

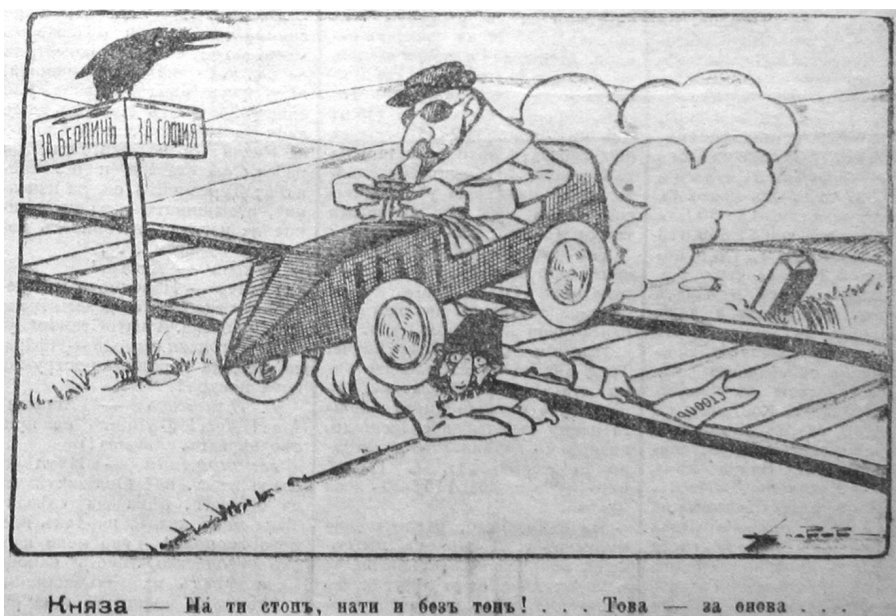

Иван Славов. *Македония*. 1906.

Разбираемо е повишеното внимание на вестника към **образа на Османската империя** – в тези години изключително припознат чрез физиономичните черти на султан Абдул Хамид. Султанът, който погазва конституцията, който не спазва съгласението между Великите сили за Македония, който се обгражда с шпиони и протаката реформите в размирната османска провинция е повод за стотици карикатури във *Вечерна поща*. Винаги е изобразяван с кърпа през главата поради зъбобол, което придава колорит на този образ. Боледуващият султан е олицетворение на разпадащата се империя. Ориенталските реалии са особено любими на българските карикатуристи – султанът пуши с наргиле, носи фес, шалвари и пояс, седи по турски на миндера и пр., т.е. облеклото, привичките му също са знак за изостаналост, както и империята му (**ил. 3**). Българските карикатуристи са особено изобретателни когато сравняват националния икономически и културен напредък с упадък на Империята, към която принадлежат все още формално – напр. модерният княз Фердинанд се вози в своя автомобил и дори прегазва султана на път за Берлин (**ил. 4**). Фердинанд тук е символ на прогреса на млада България, а прегазеният султан е деликатно послание какво трябва да очаква Империята в най-скоро време от България (1905).

Ал. Божинов. Окус, Фокус, Блокус ... 1903.

Ив. Славов. На ти стоп, на ти и без тоя!... 1905.

Най-разпространен е образът на султана в ролята му на кръвожаден насилник – в множество карикатури, особено по времето около Илинденското въстание, той държи отрязани глави на македонски въстаници, размахва кървави ятагани, събира черепи на купчини, абсолютно погизил всякакви конституционни свободи спрямо немюсюлманските народности в империята си (1908). „Абдул Хамид реши да управлява с магия и черно невежество. Той изтреби и заточи всички видни либерали. (...) Той изгуби Крит, Кипър, Босна и Херцеговина, Тесалия, България, а добър е Бог и за Македония и Одринско“ – пише редакторът Ст. Шангов. (Шангов 1905).

Образът на султана еволюира до садистични измерения – виждаме го как измъчва бай Ганьо (визуален синоним на българина където и да живее) като му вади насила зъбите и го рита в слабините, а ужасените персонификации на Сърбия и Гърция се разбягват в задния план (1905). В карикатурите също е представен така както е наричан и в антрефилетата – опърничав, темерут, кръвожаден, жесток. Темата е неизчерпаема, сюжетите са необичайни, географските граници стават лесно преодолими, времевите – също. Важна е ситуацията, контекста, които дирижират посланието.

От края на 1906 г. *Вечерна поща* открито започва да пише за неизбежна война между България и Турция. Турчинът-войник е жалка картинка в очите на карикатуристите – той е глупав, но изпълнителен, когато се отнася до вършенето на жестокости – затова ни убеждава една карикатура, в която войникът пита началника си дали да кара наред, докато стигне до главата на комитата Борис Сарафов и получава утвърдителен отговор, напук на предписаните умиротворителни Мюрцшегски реформи за Империята от Австрия и Русия. Смъртта често се появява в творчеството на Божинов в комбинация със султана. Художникът я рисува като скелет или сянка и тя се превръща в символ на безмилостното управление на Абдул Хамид спрямо българското население в Македония (1906).

Освен кръвожаден султанът е и лъжлив. Този поведенчески нюанс касае не толкова самия турски народ, колкото продажното имперско правителство и най-вече личността на султана. Доста карикатури изтъкват тази черта особено във връзка с преговорите с Империята около независимостта на България. Карикатурите на Иван Славов напомнят на султана непрекъснато или да спазва конституционните права или да абдикира. Интересно е, че след младотурския преврат (1907) султанът е придобил нов вид – той вече е във военен мундир, а не както преди в ориенталски шалвари и с пояс на кръста (1908). Това е визуален знак, че болният човек се опитва да оздравее и карикатурите по темата секват рязко.

В зависимост от конкретната политическа обстановка обективът към балканските съседи във *Вечерна поща* редува в ползрението си най-вече Гърция и Сърбия. Към **гръцката визуална представа** се прибавя фактът, че Гърция подготвя чети (още от 1904 г.) за навлизане в Македония в противовес на българските. Българите ненавиждат гръцкото вероломство, продиктувано от апетитите към Македония, разправянето с мирното население в села като Зеленичане и Загоричане (избити са 89 души) от „гръцките паликарета“. За *Вечерна поща* гръцкият съсед е разбойник, „един низко паднал народ“, който гори български села в спорната Македония. Дори и след подобни акции Ал. Божинов рисува гръците като мушици, раздвижили се от пролетта, т.е. той ги принизява в карикатурите си, защото да убиваш невинни хора не е геройство (1907).

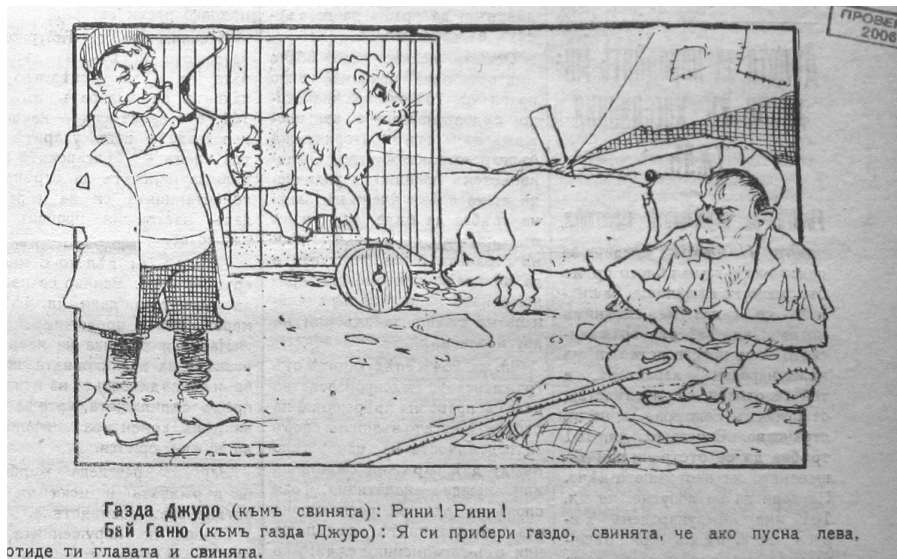
В човешки образ Гърция е представена от мъж в гръцка носия с плисирана фустанела. Този образ на Гърция е най-популярен. Прочутата хитрост на гърка, отново в характерната гръцка мъжка носия е осмяна при аудиенцията на италианския крал Виктор Емануил в Гърция, където е раздал парични подаръци, а в отговор е получил от Гърция само гипсова отливка на статуетка на Хермес (1907, ил. 5). С други думи гърците са представени и като стиснати, но добре съзнаващи конвертируемата стойност в Европа на античното си минало. Визуалният еквивалент на гърка е изключително отблъскващ с утрирането на физиономичните му черти – една истинска гротеска. Този типизиран образ Божинов се стреми да наложи и в други карикатурни изображения на гърка.

Ал. Божинов. *Крал Виктор Емануил в Гърция.* 1907.

Конструирането на представата за **Сърбия** е доста по-нюансирана от турската и гръцката, чиито националности са били вековни притеснителни на българското население в неговата насилствена подчиненост – институционална и духовна. Във *Вечерна поща* още през 1902–1904 г. виждаме Сърбия в образа на сръбски селянин

или войник, който бай Ганьо нарича Джуро. Дори и с цървули Джуро носи военно кепе или е в униформа на войник, за да напомни, че след Сръбско-българската война е възможен противник, с който България трябва да внимава. Но да отбележим един съществен детайл – когато сърбинът говори с могъщата тогава леля Австрия той не е с военна фуражка, а с гугла (1906). Сърбия е възприемана и чрез зооморфни образи – напр. на свинята – основният ѝ износ на животновъдна продукция. Свинята се противопоставя или приятелски си говори с българския лъв (1905). Грубичък хумор предлага *Вечерна поща* идентифицирайки Сърбия и сърбите с прасета. Езически звучи хуморът в карикатурата за маджарско-българския чардаш, където Австро-Унгария и бай Ганьо (България) танцуват чардаш покрай убитата свиня – Сърбия (1905). В карикатура на Божинов свинята е горда, че е първа сред всички животни, защото заради нея Сърбия е отворила цяла война на Австро-Унгария. (1906). Свинете, т.е. сърбите протестират с лозунги срещу Австро-Унгария и поради митническите ограничения, които тя налага на сръбското свиневодство (1906). Макар и да липсват подчертано отрицателните конотации в тези карикатури, то подигравателният момент е налице. *Вечерна поща* не уважава сръбската пропаганда в Македония, ненавижда сръбските чети, които се увеличават с всяка измината година там и смята сърбите за двулични, въпреки братските чувства, лежащи върху общия славянски корен, които официално се демонстрират от правителствата на двата народа. „Сърбия не разбира съглашение без полза“ – пише в статия на *Вечерна поща* (*Вечерна поща* 1905). В друга карикатура Ганьо заплашва Джуро, че ще пусне лъва ако свинята не спре да рие пред клетката му (1908, ил. 6). Джуро е представен като дрипав просяк докато Ганьо е напет полугражданин. Животните също са подчинени на тази етническа субординация – лъвът е цар на животните, свинята е мръсно животно, според повечето религии и фолклора. Въпреки етническите съпоставки те носят главно политическо послание, свързано с близката история, с непрекъснатото съперничество между двете съседни страни и с терористичните акции в Македония.

Газда Джуро (към свинята): Рини! Рини!

Бай Ганю (към газда Джуро): Я си прибири газдо, свинята, че ако пусна лева, отиде ти главата и свинята.

Ив. Славов. *Газда Джуро и бай Ганю*. 1908.

В моменти на затопляне на отношенията между Сърбия и България Божинов решава да ги изобрази чрез любовна двойка, която се целува пред погледа на Австро-Унгария (1905, ил. 7). Тази духовита и съвременна карикатура сякаш буди надежди, че десетилетната неприязън ще бъде преодоляна поради взаимните топли чувства на двете страни, особено със създаването на сръбско-българския митнически съюз и наднационални културни обединения като Съюза на южнославянските художници „Лада“ (Georgieva 2008).

Ал. Божинов. *Сръбско-българският съюз*. 1905.

Една знаменателна карикатура на Ал. Божинов вече променя коренно обидните стереотипи за Сърбия – тя я представя като орел, прегърнал се приятелски с българския лъв. Но текстът отдолу изказва пророческо съмнение как ще се дели спорната земя, когато приятелите победят общия си враг – лъвът наивно предлага да се гледа кой е по-силен, ако придобият мършата. Тази неопределеност около преговорите за бъдещ военен съюз между двете страни е усетена от чувствителния нюх на карикатуриста и елегантно е подсказана тук още през 1909 г.

Като че ли най-приятен, но и неопределен е образът на **Румъния** – съседен и едновърен народ. Смятало се е, че Румъния има съществен принос за българското освобождение и затова българският народ има уважително отношение

към северната си съседка. Румъния (власите) често е давана за пример как се работи за националното обединение на един народ поради протеста на румънците срещу гръцкия гнет над куцовласите в Македония. Визуалният образ на Румъния е въведен от Ал. Божинов през 1902 г. – Бай Ганьо се прегръща с румънския селянин Домну Петреску. Като страна с огромно селско население този образ е оправдан. През войните обаче ще се развие в негативен стереотип, но през това десетилетие карикатурна Румъния почти отсъства. В международната политика Румъния е представяна в ролята на изискана европейска дама.

Балканските съседни в карикатурата се възприемат чрез конкретни личности – политици, царе, султани, паши, разигравани от карикатуристите като марионетки. Но също така и чрез социално ниски, но не низки персонажи – селяни, занаятчии, войници. В ход са и антични и религиозни алегии – статуи, жени-воини, митологични герои и пр. Много от тях днес звучат наивно или примитивно. В други се четат жестоките нрави на Балканите като обичайна действителност. Интерпретацията на смисъла в зората на карикатурите става чрез взаимоотношенията в изобразителното поле и особено чрез контекста, в който персонажите се поместват и не на последно място думите, които изричат. Точно тогава етническият облик се превръща в маркер на политическия образ, което е било и целта на карикатурата, но днес трябва да ги отграничаваме. Художествената дейтелност също изгражда българската национална идентичност – на базата на сравнението, а и на състезанието с „другите“ и то с близките „други“ (ил. 8). В този период България все още е окрилена от просперитета си, от победите си. Българските карикатури не са ксенофобски настроени – като цяло те защитават националните интереси така както са ги разбирали в реалностите на новия XX век. Ето защо в *Вечерна поща* има особена заслуга за оформянето на представи за околните страни именно като балкански съседни, колкото близки по манталитет и съдба, толкова и отблъскващи със стремежите си за надмощие на полуострова, с решаването на собствените си национални проблеми за сметка на другия. Карикатурата е ежедневно и силно ангажирано изкуство, а наложените от вестника визуални стереотипи на балканските съседни трудно ще срещнем в образността на високите изкуства – живопис, графика и скулптура, особено пък в негативен ключ. Освен изкуство обаче тя е и осъзнато действено политическо оръжие, което в този период се стреми да еманципира България от нейните геополитически зависимости и да утвърди нейните претенции за етническо обединение.

Вечерни Поща

Le Courrier du Soir. — Abendpost.

Телефон 1222.

— София — България —

Телефон 1222.

„БАЛКАНСКА АГЕНЦИЯ“
за публикации, реклами, фабрични марки, патенти и пр.
Булевард „Дондуков“, № 46, София,
или издателството право за същия обект и реклами
на „Вечерни Поща“.

За обявления се плаща:
за I стр. 1 левъ на редъ; за II и III, колко проговаря, 250 л.
за редъ и за IV стр. по 20 ст. на редъ.
Всичко друго има в съответствие с цените от август 6.
Малките обявления от 20 думи 50 ст.; 3-кратно — 1 левъ.
ВСИЧКО ВЪ ПРЪВЪЛАТА.

Всичко що се отнася до вѣстника се адресира до
г-жа Директора на в. „Вечерни Поща“, Тур. „Агенцията“ № 46

РЕКЛАМНИ ИЛИ СЪ ПРЪВЪЛАТА.

Искания: B-d Dondoukoff, 46. — София.

ANNONCES à la 1-ère page 1 f. la ligne; à la IV-ème 30 cts; la ligne 4 cts; à la III-ème, après la chronique, 2 f. 50 cts. la ligne.
ABONNEMENTS: pour l'Étranger 40 fcs. par an; six mois — 20 fcs; trois mois — 10 fcs. Les abonnements commencent le 1 et le 15 de chaque mois.

ци, затвърдени от взаимната
мнѣ умираща против българитѣ.
Въ направенитѣ послания прѣдъ
гръцкото правителство, Турция
говори категорично за участие
на гръцкитѣ офицери въ
четинческото движение и положи-
телно установява бром на
гръцкитѣ чети въ Македония.
Има Турция едваждѣ днесъ —
сѣдѣхъ три години — узна тоя
фактъ? Историата на тригодиш-
ното въручане на гръцкитѣ
чети, командувани отъ гръцки
офицери, е едно гръцко доказа-
телство за противното. Гръц-
китѣ чети влизаха въ Македония
въ Македония безпреставно и
навърсе се ползуваха съ най-
широкото съдѣйствиє на
турскитѣ гражданскѣ и военни
власти. Тѣ си бѣха дали рака
за свѣдѣствена работа и некаждѣ
на влизаха въ стѣпковане съ
войската.
Ако икаждѣ случайно тур-
ската войска ги вземеше за
български чети и нѣкъ стѣпко-
во огънь, гръцкитѣ четинци
тутакси разминаха бѣло знаме
и се прѣвѣха, за да се ос-
вѣдѣватъ нащо по сетѣтъ за
нова разбоническа дѣятел-
ностъ. Въ Енидже Вардарско,
при селото Петрово, се прѣвѣ-
де една такава гръцка чета
отъ 70 души, която се състо-
ше въ голѣна частъ отъ грѣ-
ли отъ кравателитѣ и отъ кри-
стия. И когато само водителитѣ
на тия чети се дадоа повъ
сладъ, по натисътъ на турскитѣ
консули, тѣхъ ги свакоа на
за буртовничество, а за нека-
кво носене на оръжие, което
то се наказа съ затворъ най-

и потрѣтил съвѣтъ нападение
надъ тѣхъ и надъ други още бѣл-
гарски сили. Ито когато се зна-
наха писменитѣ доказателства
за участието на консули и вла-
дѣни въ разкопване на четин-
чеството; нѣто когато знаваха
цѣлъ складъ отъ оръжия въ
солунския директоръ на гръц-
ката банка... Не бѣше ли то
ва за Европа и за насъ бѣл-
скаво доказателство, че тур-
ската политика, която прона-
ваше всички такава благово-
ние къмъ гръцкото четинчест-
во, е резултатъ на единъ съюзъ
за свѣдѣствено дѣйствиє противъ
беззаконитѣ българи?
И какъ да си обяснимъ сега,
че отговаря Турция прави по-
стѣпно прѣдъ атинското пра-
вительство и дава заповѣди на
Хилли паша да прѣсѣкваване
на гръцкитѣ чети, повикани
отъ Турция и дѣйствици до
днесъ подъ нейна закрила? Да-
ли тѣхъ нѣрма е съдѣйствиє на
една политика да умиротворе-
нието на Македония и нѣтъ
тѣхъ да я порѣшиемъ съ
дѣйствиє, или повъ нейното бѣ-
ло се крачѣтъ други сили, кои-
то възмучава шаритраскитѣ
чрѣтове?
За да се разбере истинската
причина на тоя внезапенъ об-
ратъ на турската политика
къмъ Гърция, тѣхъ да изпо-
жнемъ една история, която ни
се съобщава отъ Атина, отъ
едно много компетентно мѣсто
и която извърва бѣла свѣтлина
вързу новитѣ турско-гръцки
отношения.
Въ Гърция наврѣ прѣблѣ-
ше известна младоструичъ

Какъ си прѣдставяватъ въ Европа, България и другитѣ държави на Балканитѣ. 1907.

Ал. Божинов. Как си прѣдставяватъ въ Европа България и другитѣ държави на Балканитѣ. 1907.

Библиография

Извори:

В. Вечерна поща (1900-1914)

Богданов 1972: Богданов, Г. *Българска литературна периодика. Приносът на периодичния печат в развитието на българската литература 1878-1944.* София, Изд. на Отечествения фронт, 1972.

Панайотов 1999: Панайотов, Ф. *Журналистиката.* – В: *Алманах България. 20 век.* София, Изд. „Труд“, 1999, с. 833.

Парушева 2012: Парушева, Добринка. *Карикатурна политика или политиката в карикатура.* – <http://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/484-karikaturna-politika.html> (Посетен на 5 май 2012).

Саид 1999: Саид, Е. *Ориентализмът.* София, Изд. „Кралица Маб“, 1999.

Стателова, Грънчаров 2006: Стателова, Е., Ст. Грънчаров. *История на нова България. 1878-1944.* Том III. София, Изд. къща „Анубис“, 2006.

Стойков 1970: Стойков, Ат. *Българската карикатура. Кратък очерк за нейния път и за творчеството на Александър Божинов, Илия Бешков, Александър Жендов, Борис Ангелушев и Стоян Венев.* София, Изд. „Български художник“, 1970.

Шангов 1905: Ш. (Стоян Шангов). Магесникът Абдул Хамид. – В. *Вечерна поща*, 9 август, бр.1434.

Georgieva 2008: Georgieva, M. *South Slav Dialogues in Modernism. Bulgarian Art and Art of Serbia, Croatia and Slovenia 1904 – 1912.* Sofia. Institute of Art Studies, 2008.

Допълнителна библиография:

Да мислим Другото – образи, стереотипи, кризи, XVIII – XX век. Аретов, Н. (съст.). София, Изд. „Кралица Маб“, 2000.

Представата за „Другия“ на Балканите. София, Акад. изд. „Марин Дринов“, 1995.

The different remembering in the photographic typologies of Marubbi

Zef Paci

University of Arts, Tirana

zefpaci@gmail.com

Фотографско студио „Маруби“ от гр. Шкодра е първото по рода си в Албания и неговата разнообразна продукция от втората половина на XIX в. и първата половина на XX в. е един от символите на националната културна идентичност. Настоящата статия представя кратка творческа история на студиото и тематичен анализ на богатия архив на фототеката, достигнал до наши дни.

The History of Dritëshkroja Marubbi is of great interest for the historical circumstances of the time. It started by the initiative of a stranger arrived from Italy, exiled for political motives out of his native country, sank into the fevers of independence (Risorgimento), then finding himself in a country which was fighting for the similar ideals but in a different context and circumstances. Pietro Marubbi has had the intelligence of introducing and “planting” the photography in the spirit of illumination to the city of Shkodra. This city became the place where came to a halt Marubbi’s migration or runaway. Marubi’s history initiated on 1856 with this Dritëshkrojë (light writing) which came in life at the same time with the other photographic ateliers over the world. This atelier has the attraction of something new and mysterious, arriving from the western world, which made possible fixing the reality in a ‘magic’ process.

All this treasure-house, seems to have been initiated in a very “casual” way.

Marubbi found shelter in Shkodra finding more possibilities in the implantation of this invention. That seems to have been the right decision. A city located on the edge of the Ottoman Empire, was the “separation” point of that empire, and at the same time the connection of it and the rest of the countries around. Shkodra enjoyed the advantage of the desire of its people for communication, openness and, of course, the benefits of its geographical position with rivers, lake, sea, mountains and... neighbours. Everything was about borders. Shkodra was a city where apart from well established oriental influence there were also the ancient and new occidental tendencies taking place. It was a city with civilisation rooted in traditions, customs, ancient rituals grafted and pursued faithfully. A city where human relations derive from different fields: handicraft, commerce, navigation, agriculture. People would be coming into the city of Shkodra for various reasons, to sell and buy various articles and goods, for doctor visits, for searching an opportunity, or looking for work even for just a single day, meeting friends to escape from the isolation and daily deeds.

Except for the immigration from the area around, Shkodra also prove to be an open city for people coming from far away. First of all, Marubbi opened a dialog with the people of the place he chose to live in, abridge the distance with them, confronting and

facing them and their reality. The medium he chooses to work with was more direct by the means of communicative possibilities. He offered the art of photography as something more tangible and accessible. To contemplate a photograph isn't necessary to have an education or a precursory preparation.

Together with the other inventions of this époque such as railway and telegraph which brought faster and greater communication in between people, photography became the language which was understood by all and acted as a link of nations and culture.

At the verge of the discussions and debates over which would be the writing language Albanians would use to communicate, to document and administrate, over which would be the alphabet or the grammar for their writing, Marubi offered a new language of expression, a new one not only for us Albanians, the new language of photography. It was a long-awaited bestowal from the Albanians as a new genre of memory or as a re-gestation of this early memory from an age-long hibernation. Embracing the art of photography, it could be a sort of rebellion against the non iconic world in which Albanians were included, it was a desire to go toward another world, maybe forgotten temporarily but inclined towards it. Such invention brought by Pietro Marubbi from Western Europe in the eve of the great events for Albania during that époque has important repercussions for nowadays Albania, concerning the wish and efforts to be part of European family.

* * *

In the archive of the Phototeque one could find what Marubbi wrote with light year after year: such as precious gems of photography in the historical, social, cultural, anthropological aspect. So, here one could find photos with artistic tendency as good witnesses of a scientific, documentary and testimonial attitude. By the esthetic point of view one meets what is known as a standart visual composition or others more unusual impacts, with artistic and symbolic pretences. From the archive we understand that in different times there has been different praxis and exposures. And each of them confirm the idea that there is not only one fundamental concept on photography. So, one finds at Marubbi, different typologies of photography:

- a) *Individuals*, Wellknown people of our history, pose alone or in group at the photographic atelier or other environments to whom is dedicated the register of Kel Marubbi "Famous people".

Pietro Marubbi photographed famous or ordinary people owing to the attraction of this invention and making them feel his attitude towards them as one of their friends. The fact that Marubbi decides to settle in Shkodra permanently is very important and this gives him a lot of confidence in the eyes of other fellow citizens. Now seen as a part of the community and he did not feel there was a distance as in the case of those foreigners who would leave in a matter time. Shkodra becomes for him the habitat which transforms the eyes of a newcomer into the eyes of a native, even to the point of inheritance. The insemination of photography has had its fruits. 'The elected' to continue and develop it are in single file two simple young fellows, gardeners, the sons of Rrok Kodheli, Mati and Mikel. They continued as in the previous job taking care about something that could live owing to the light. Light was and remains forever their

basic element of life and work. It is impressive to notice the persistence of this family line to pursue the adventure in the field of photography. After the precocious death of Mati the photography goes on by the youngest brother, Mikel. The magic force of such a “ritual” has had its effects on them. The follower have had sensed that photography had taken its path and that it had a future. This was an opportunity not to be missed by a young man from the area of Zadrina, chosen to be the recorder of a certain time and reality. This was a sign that photography had already settled well after its fragile initial period and it would continue in its way.

Kel Marubbi (Kodheli) inherited from the master and from his blood a sense of patriotism. He had an admirable and sociable character that made him close friend of the most outstanding leaders, intellectuals, writers and artists of Albania. All those became the subject of his camera and he knew how to define them. In a way the title and the content of his photographic oeuvre remember that of Nadar in Paris at the end of XIX century. We notice that Kel Marubbi makes an essential reconstruction of their history and job inside the studio, in compositions with great aesthetic ability, such as in garments, gestures and symbolic characters of his subjects. This tradition is followed by his son, Gegë Marubbi (Kodheli) with a different approach, less narrative and symbolic. As a matter of fact they were called the Marubbi of the gentlemen, (not that the other members of society were rejected as photographic subjects). In their archive, together with known images of well known people we get many more of common people that tell us about a wider vision of Marubbis. It is moving, the fact that all, starting with Pjetër to Kel, Gegë, and his sister Bernardine, there is a distinctly significant patriotic involvement in the political life of the time in the country.

b) *Different buildings*: In their repertuar, there are public or private buildings, the laic edifices or those of cult (municipalities, banks, fabrics, hotels, houses, churches, mosques and so on). From their architectonical situation in different times we understand how changes took place step by step, and what was the social, political and economical situation in Albania, from a feudal in a protocapitalist country and so on. Along socio-political changes herewith we find also tecnological changes that photography undergoes in years. After photographs of monumental buildings under a natural light of Kel Marubbi, we find nighttime photographies of Gegë Marubbi realized with infrared rays (nocturne landscape: mosque by night, the castle).

c) *Ceremonies and important socio-political fenomenon* (events, insurrections, wars, parlamentary and monarchic proclamations, meetings, encampments, feast-days, exequies, sport competitions) including the natural fenomenon as inundations, earthquakes. The subjects of these photographers illustrate the problems and emotions of the time, and the emotional experiences of the affliction, poverty, social injustice, war, privation, misfortune.

All these genres of photography, with all their difficulties, and the problem of the approach to the particular subject had its own peculiarities, because one should not forget the expression that “camera itself has its own conscious eye”.

Not pretending that the lens are a neutral eye and the human eye is an eye influenced by the feeling and the taste of the person, the photographer shows his aesthetic and psychological tendencies in the choice of motifs, in expectation and lighting, in framing. It's a long debate between photographers about the use of the word 'to take' or 'to do' a photograph. However, you can not 'take' or 'do' a photograph in a passive way. Such is the case with Marubbi, we can see again the meaning of those two verbs.

All the three generations of Marubbi, starting with Pietro, then Kel and in the end Gegë, are the authors of a series of photographs 'done' of the important personages, realized with an evocative composition, with significant gestures, under a certain light, and with different demonstrations. In a way their photography is an image as in a stage, realized consciously by a 'camera with conscience'.

There are the very same persons, whom beside artistic, fictiv, theatral tendencies, developed by them as the artistic photography in the studio, the images of the important moments with their accompaying rituals like birth, marriage, death etc. (images), they 'take' photographs also as the reportage type. The photography of Marubbi, with its qualities, such as dimensions, black and white, temporality, bears a clear and precise relation with the reality which they confront. If we refer to the history of photography the testifying direction is practiced at reportage, therefore, together with the well-known names we can align also the Marubbi as reporters. It is confirmed by their work outside of their atelier in public spaces, also their work as photographer by foreign newspapers.

Till the beginning it is said that photography came in life from pictorial as from scientific impulses. Both of them have had a final common aim, the grasping of reality. A photograph is not only an image, a commentary or an interpretation of the reality, it is also a trace, something taken or reproduced directly from the reality, as once upon a time the fingerprints in the prehistoric caves, the shadow silhouettes and the funeral masks in antiquity. It is the recording of an original. It offers an witness, confirms a presence, an event, a moment. The conservation of a moment, the stopping of the flow of the time it was a powerfull temptation. The capacity of the photograph to catch and keep the details that evade from eye is considered till the beginning a munificent act.

Marubbi photographed each of them in their own time, their particular times, and have had productivity in accordance with the circumstances and possibilities that were offered. They photographed this reality keeping so the memories of the natives and foreigners, gentlemen and poor men, merchants and craftsmen, highlanders and villagers, priests and imams as also of the buildings, bazaars, streets. Together with them also the events that ran starting form the second half of 19th century till beyond the half of 20th century. It was done by them in person when it was possible for them to be where the phenomenon was happening and it goes till the altruism of fulfilment of the lacunas of the archive for a chronological continuity of the link of historical events via photographs (re-photographed) [images] 'taken' or borrowed from other photographers. Marubbi photographed (reproduced) photographs of other authors, natives or foreigners, but also of themselves (when they have lost the negatives) with an intense attention about our history and its explications. By the other side it seems they want to reduce this artistic, esthetic, cultural research of the photography showing its neutrality. This fact emerging from such a gesture it is very significant

because highlights their opinion about the status of the photography as a witness. They pay attention to the recording of these important moments of history and via the eyes or the 'conscience' of other photographers as if they want to tell that the photography as a neutral medium, overcomes even the authorship. In this case their photography gives the idea of a candid registration. It's strictly an exercise of non-knowledge, in a continuous colliding from a side to another, not with one and unique reality, but with the changeable and uncomfortable truths. A witness doesn't make propaganda or give information but offers us what he has seen with the greatest care for the real and with the least care for the reality. Also about this I think that Kel Marubbi means when entitled his register except "'Outstanding people' and *cautious things*". After that, is up to the viewer to see. Simply to view the photograph as eyewitness of the datas as a minimal effort of the intentional photograph. It can be said that this attitude is more suitable for the nature of the photography as a neutral recorder of the images.

Just for this reason, for a certain event or ceremony we will find in archive not only one but several photographs. This was due to avoid the misunderstanding that could happen when we see only a frozen momentarily image, from a certain event or ceremony where the characters sojourn temporarily or by chance according to a certain hierarchy but we could conceive it as immutable. If we could see only one photograph we will create a hierarchy of the location of the people as in a painting. But a photography could be sometimes the appearance of a moment which might have been longer than a fleeting instant and sometimes only the appearance of a casual moment. In this case it is important to see as much as possible moments of events. (It's the case of the photography of the burial ceremony of Ç. Topulli and M. Qulli where E. Hoxha once appears in centre [image of known version] and the next time in the corner [image of unknown version]).

Among the different genres that sums up the word photograph is conspicuous that of the documentary. The meaning of 'document' is evidence, the medieval term '*documentum*' intends an official paper, an incontestable sign supported by the authority of the law. This genre, the clearest of all the categories, is used as a real and objective presentation of what has happened. Suchlike is the work of Marubbi commissioned by the Municipality of the city to document by photographs the situation of the streets before and after the rehabilitation. They fulfilled with love and humility the function of photograph that document as in the case of photographic expedition of father Zef Valentini s.j. with Gegë Marubbi on ancient Albania (images). They photographed epoch-making monuments of culture, different buildings and objects (churches, mosques, wells, fire-places, ancient paintings, etc.).

What impresses from archive are also photographs of different documents, some of a particular importance for the albanians. Those testify on photography with a legitimate character. It is the case that today we don't have in any of our museums an authentic document of the proclamation of independence but we have the photograph of it that works as a witness. We can find also the photograph of the request of the Committee on a b c, "Vrojtori" of the Club "Albanian Language", the signatures of the Committee for the border-lines, the permission for the magazine "The voice of Shkodra", the act of the marriage of king Zog, etc. Those photographs remain inside the frame of the authority and the meaning as a document of the document.

As choice and technical possibilities, at Marubbis we neither meet the photographer that extorts from the life an act furtively, nor the confidential photographer such as to become a transparent or an absent presence. Nor the photographer that doesn't intervene but only assist on what's happening, waits to happen, let it happen. It has nothing to do with a neutral, silent presence that waits to get pronounced only during the moment of the publication or exposure of the picture.

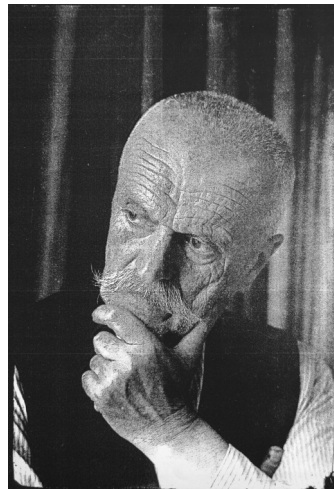
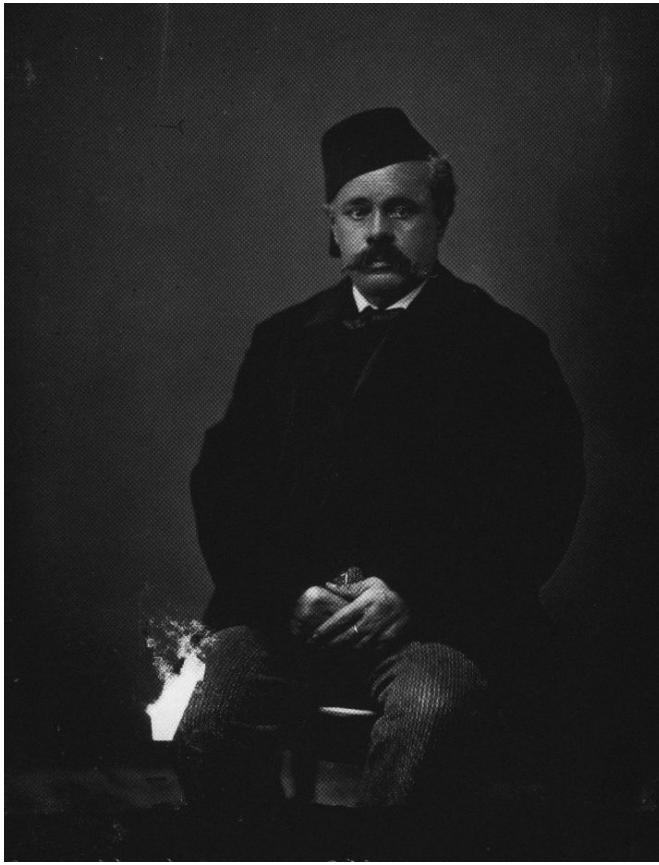
It's true that Marubbis loved this reality and tried to immortalize it by "*taking*" on photography, but we have to affirm that was not missing the will and the collaboration of the Albanians "*to give*" it to them. Rarely happened to me to see any their picture made to people without knowing they were 'get' photographed.

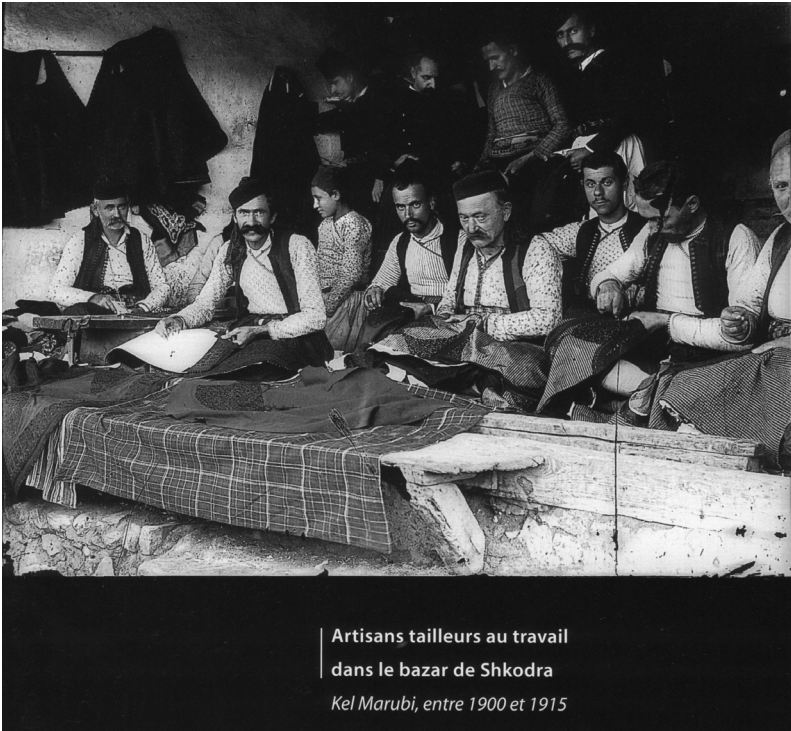
It seems they rarely passed unnoticed. Always in the photography of Marubbi you can feel this mutual relation photographer-subject starting from the way of posing in the studio to those on the street. Even when the picture has to be as a reportage one, which I mean that is the photographer going at the people, sometime happens the other way around... there are people who went at the photographer. It is the case of the insurgents of Hoti and Gruda whom during their march in Shkodra, felt the calling to go and stop in front of Dritëshkroja to get documented by the ritual of photography.

* * *

In their photographs Marubbis introduced the life of a country and at the same time their own life awakening today the exultation of the elders, the curiosity of the youths and more. This is such a treasure for the wide public interested about history and longing for its adjourment by this informing instrument able to offer precious data feeling the obligation to make experience what happened. It is also for the fanciers of the photography bringing back the emotive, physical and psychological intensity of its adventure.

However, following the chronology during the life of Marubbis, the photography does not undertake to cover all this period, on the contrary it shows some personages, institutions and important events (actually too much). All, what we find in the archive of Phototeque, for its own variegation, it's not only the technologic and historic evolution of the photography but also seems to be sometimes an emotive trip of Marubbis. It is an interesting journey through important and essential crossroads of Albanian people and affairs. Marubbis photographs remind that is more important to see what the photograph discovers and expose in front of us instead of what we ask from it.

Artisans tailleurs au travail
dans le bazar de Shkodra
Kel Marubi, entre 1900 et 1915

Bibliography

Albums

Marubi 2004: *Shqipëria-Albania 1858 – 1950. Album fotografik 4, 5, 6.* Romë, 2004.

Kadare 1996: *Albania: volto dei Balcani: scritti di luce dei fotografi Marubi.* Torino: Museo nazionale della montagna Duca degli Abruzzi, 1996.

Literature

Benjamin 1998: Benjamin, Walter. *Illuminazione.* Tiranë: Korbi, 1998.

Bushati 1998: Bushati, Hamdi. *Shkodra dhe motet.* I–II. Idromeno, 1998.

Cani 2007: Cani, Xhyher. *Antropologji e fotografisë.* Elbasan: Sejko, 2007.

Degrand 2003: Degrand, August. *Kujtime nga Shqipëria e epërme.* Shkodër: Phoenix, 2003.

Elsie 2007: Elsie, Robert. *Dritëshkroja, Fotografia e hershme nga Shqipëria dhe Ballkani.* Prishtinë: ATV Media Company&Arbi Ltd, 2007.

Hudhri 2000: Hudhri, Ferid. *Arti i Rilindjes shqiptare.* Tiranë: Onufri, 2000.

Shkodra 1997: Shkodra, Zija. *Zejet popullore qytetare gjatë shekullit XVII-XIX.* Tiranë, 1977.

Sontag 2000: Sontag, Susan. *Fotografia (On photograph)* botime Korbi 2000.

Sontag 1966: Sontag, Susan. *Against interpretation and other essays.* NY: Strauss&Giroux, 1966.

Vrioni 1998: Vrioni, Qerim. *150 vjet fotografi shqiptare Milosao.* Tiranë, 2009.

Continuity, originality and interconnection of Albanian folk dance motifs in the Sicily "Arbëresh" villages, Italy

Roberta Ndokaj
University of Arts, Tirana
robertandokaj@hotmail.com

Арбърешките (итало-албански) села, разположени в Сицилия и Калабрия, датират от периода след смъртта на националния герой Скендербег в края на XV в., когато хиляди албански семейства емигрират от родна земя и намират убежище от османското нашествие в Южна Италия. През вековете те успяват да съхранят езика и много от традициите си, сред които типични албански народни песни и танци. Настоящата статия прави анализ на хореографските особености на народните танци на арбърешите в някои от сицилианските села. Записите са направени по време на експедиция през 1993 г., когато са филмирани 119 песни и 48 танца. Ползвани са интересни материали и от архива на Фестивал на годината, 1978 г. Резултатите от анализа демонстрират неувяхваща връзка с хореографската специфика на народните танци в самата Албания.

Arbëresh villages located in Sicily and Calabria are there mostly from the period of Skanderbeg, the national hero of the Albanians and his extraordinary and glorious wars against the Turkish invasion in the fifteenth century. With the death of the indomitable hero thousands of Albanian families emigrated and moved out of the Arbër country. Many settled in Sicily, but preserved Orthodox religious rite, their language, customs and culture. The same happened with the Arbëresh folk dances, as precious values of the unique expression of their ethnic soul and their identity. The vitality and high patriotic spirit of Arbëresh people is to be admired. There are five centuries in foreign lands and still remain dissimilated by others, with an expressed ethnic and cultural identity. They knew how to live with honour providing a major contribution to the development of the Italian culture. At the same time they managed to keep pure language, customs, songs full of yearning for the country and live dances of old Albanian.

Up to today the inhabitants of many villages in Sicily and Calabria in Italy, have preserved with bigotry their ethno-choreographic traditions. During the expeditions carried out by the Institute of Folk Culture in February-March 1993, are identified, recorded and filmed 119 songs, 48 dances, rich folk materials and ethnological etc. (AIKP 1993). This rich material had been gathered and written in many books and publications from arbëresh writers, poets and researchers like, De Rada, Gavril Dara and Serembe. In Gjirokastra Folk Festivals, often were present folk groups from Arbëresh villages of Sicily with their songs and original dances. During the Festival of the Year 1978, a special impression was made by the two folk groups from two villages of Sicily. They presented some interesting dances, which marked exactly that ethnic intact spirit; carefully preserved by the centuries forgetfulness, being presented as genuine values of Arbëresh dance. Having carefully examined and compared with the parent tree-Albanian ethno-choreography, there are easily distinguished threads of

an early dance culture, which reveal exactly the intercommunication, the authenticity and the organic and colourful continuity of their heritage, kept alive in the course of time, uncontaminated, untransformed, jealously guarded by people from generation to generation as part of their spiritual identity and historical ethno-choreography. All these were carried away by Arbëresh emigrants after the death of their king Gjergj Kastriot Skënderbeu, after what they called the "Great Year".

These stylish, elegant and nostalgic dances appear as a tangible cultural choreographic reality and in function of the community life of the villages in discussion, although the land they migrated was not theirs, and the people who welcomed them did not speak their language. Skanderbeg figure comes in many dances. The most beautiful and characteristic dance is "Skanderbeg one morning" encountered mainly in villages of Ejaninë and Frasnita. This dance is a Brave Men Dance from its structure, but in two genres: epic and lyric. The dance is played in semicircular formation, on both sides are placed the 'flag wavers', the leaders of dance, who lead and hold to the string by the corners of hankies, hands down in the chain form. The figure called '*rrotakupa*', a certain circle under the arch of the arms by creating the image of the bridge, as the complementary figure called '*tërkuzale*', winding-shaped-movement, are the basic elements of the epic side generally played by men, whereas lyrical elements come from the women dancing, where can be found more elegance, fluidity and plastic. The motive is solemn and monumental, executed with free steps, in the form called '*Horë*' or 'track-track'. The Skanderbeg figure is always in the centre (Bogdani 2013: 108).

A very interesting dance, which shows the early mythological era when conceived is the "Constantine and Doruntina", a Balkan's ballad. The dance is an original invariant found in Albania as well, it has more solemnity and a dramatic and tragic spirit. A group of women set in the middle, forming a semicircle with hankies in their hands, while in the edges there are two men, who lead and dance with verve leaping upward. Even here there is found the element of '*rrotakupa*' and the winding-shaped-movement '*tërkuzale*'. The walk with free and simple steps in the form of '*Horë*' allows picturing the long road of Constantine from the tomb to his sister, Doruntina, to bring her back to his mother, to whom he had given his word that even dead he will accomplish her request.

Keeping intact the form of the dances, represents for our studies an interesting node to observe exactly that continuity and originality explained by the choreographic structure of similar dances which are performed in Albania today. In our study we aim to shed light on the very visible elements of the dance form, rhythm, their structure, which prove itself as part of the ethno-cultural expression of this community and this entity Albanians in Italy, Sicily. An irrefutable indicator of authenticity and Albanian earliness in Arbëresh dance is the dance called '*Mbickë*', which is executed with moves and jumps once on one leg and one time on both, associated mainly with local instruments and *karamunxë*, as two Arbëresh traditional folk instruments. The typology is similar in the other dance "Dance with *karamunxë*", which is widely performed in villages of Calabria, especially in Ungro and Akuafirmoza. In the village Çift the Arbëresh dance "Gualjarni poem, our friends" is of the singing type and performed by men and women together, with semi-circular formation, three men at the beginning of the string, two girls in between and then four other men. The string moves in circle from the right. The dance is executed in a dialogue form, both choreographic and vocal; men approaching

face to face at both ends of string and creating the circular shape of a snail shell.

Aiming to highlight the historical connection and threads that unite on the anthropological and authentic point of view this demographic unit with the parent tree, the choreographic materials coming from the Arbëresh dances of 'Horë' are yet not exhausted till the end. For this reason, as well for the active presence of some very prominent elements of significant Albanian dance, we analyse two of the most popular Arbëresh dances, performed in the Gjirokastra Folk Festival of 1978.

"Who told your mother!" (AIKP 1978: 84), it is an original dance performed by a dance group from the village of San Demetrio in Calabria. It has a mixed structure: boys and girls together, holding hands in chain form, accompanied by homophonic song, sung by the dancers themselves. The rhythm is simple, in the form of 2/4. It follows the pattern of parallel structures, which it is usually met in authentic Albanian dances. The motive is set on continuous four-steps, widespread phenomenon in the typology of Central and North-Eastern Albania dances, as congeniality and commonality of Albanian folk dances. Its composition has three dominant choreographic figures: it starts with a half circle, continuing on a closed one and finally ends in the horizontal chain. These are ancient archetypes of dance and most importantly in our argument; these are widely embedded in Albanian folk dances. Of a particular importance is the choreographic text, which is conditioned by a dance motif formed of two basic movements, summarized in four steps. The first movement has jumping character and it is performed in place (jumping step right-front and jumping step with the left back, still in place). The second movement consists of two steps motive, which follow continuously to the right. The dance is presented of a colourful character, has a clear line, with a highlighted horizontal dynamic.

The basic and original elements show the commonality of the early Albanian dance in Arbëresh villages in Sicily, San Demetrio, with some folk dances that we encounter in central Albania. These elements are reflected in the capture of hands (chain type), typical of the Albanian dance, as well the use of choreographic figures, identical to the Saramoçe's dance, performed habitually in the villages of the district of Tirana. In conclusion, both dances – in San Demetrios and Saramoçe's dance, -the choreographic figures are interpreted the same: half circle, closed circle and horizontal chain. These unifying elements of the ancient times make clearer the common traditions of our folk culture. Similarities and parallelisms are observed immediately between the choreographic theme owned in the Arbëresh dance and the one seen in several dance of Central Albania, distinguishing clearly the historical dance development process as a result of new social conditions. The dance "Who told your mother" consists of the first movement type (*jeté coupé*) and the second with two subsequent steps. As it can be performed easily, this motif is found in many dances in the areas of Tirana, Durres, Elbasan and Kavaja. Greatest similarities can be found in motifs of dances 'Shamia e Beqarit' or 'Laje kryet si rosa', etc..

Such motifs have the same structure, expressed mostly in internal connection within their steps. In all stands a feature, namely *the direction to the right* which appears as a characteristic of expressing itself directly in the two basic dances motives above, although comparing them it is noticed a slight difference, which seems to find expression to their style of interpretation, which generally, in the case of Arbëresh dance owns an interpretation style with strong character. The motives, un-detached from the

choreographic figures, are interpreted by all in a single time where the jumping form, the movements and steps are stated in very rudimentary way. It should be pointed that the choreographic figures are found as parallels to complete the massive Albanian dances, such as that of Saramoçes. The change of style in the interpretation of the same motif is a clear indication of the developments in dance as per the new social conditions created in the course of history. At their earlier root, the dances keep the same motif. In the contemporary folk dance of the Central Albania, the motive structure preserves its unity, it is equalled to the unit steps as quantity accession, it is unified to the movements' character (launchers and subsequent step), preserves the way of setting the moves, but when it comes to interpretation, it is executed with a high plasticity and bodily self-motivation, which gives a more elegant appearance of expression. Another difference is that the motive is performed in a vast extent of dancers in Arbëresh villages, while in Albania it has a solo function and appearance, where the role of principal dancer becomes primary. The comparison we can make between the two models, leads us automatically to the ancient origin and common cultural centralization of the ancient Albanians.

If we approach to compare between the observed elements of these two dances, it could further strengthen the historical known thesis that: "The people of Calabria and Sicily were mainly emigrated from Central and South Albania" (Frashëri&Islami 1967: 323), which in the sense of considering the choreographic above facts, it can result to have a new choreographic "document". In a direct way it is displayed a typical Arbëresh dance, which has its twinning in the region of Central Albania.

The second Arbëresh dance of the folk group from San Marcano village (AIKP 1978: 75), a completely different type of dance from San Demetrios, is shown in the Gjirokastra Folk Festival 1978. It raises a special interest, as it clearly demonstrates that exist links between Albanian folk motifs in the two geo-demographic spaces: Albania and Sicily. This dance is different, as it has in its foundation the content type of solo dance, performed mainly by two dancers, a boy and a girl. The dance is built on continuous two-step-structure, where the basic motif emerges, consisting of two syncopated steps alternating both feet. It has a very dynamic character; it is also quick in the 2/4 of time. During the dance, the girl interprets keeping the hankie in its corner, on the basis of a two-step motive of syncopation. The dancer waves the hankie very fast in front of her, deliberately approaching the boy next to her, doing much coquetry, face down, having a flirty look, shaking the waist and accentuating her physical graces etc. The boy as well, on the basis of the same motive, moves in front of the girl pretending to get in her way, as if trying to touch her by the hand, and at some moment looks like he calls her to go with him. Once developed this little idyll, it is heard a not-intoned call, which announces the change of the couples. This creates the recycling of the dance by building its ritual aspect. After hearing the call the boy and the girl leave the dance floor to the next couple, continuing this way until all the present couples have their turn on the floor. At the end, when it comes the turn of the first couple again, all the couples get on the dance floor and they dance all together. Regarding the composition aspect, this dance is arranged by only one choreographic figure, which is danced with partners facing each other. So apparently we are dealing with an erotic dance. The dance is accompanied by instruments of the time.

The Albanian people have cultivated for centuries, the Erotic Dance Duo, as well in diversified variants. The choreographic commonality between the erotic dances of

the Arbëresh village of San Demetrio and the Albanian ones, as it is indicated by some of the most prominent ethno-choreographic studies, there are not found in the dances of the Center and South Albania, but mostly in the North Albania. Malësia e Madhe is an early territory of the Albanian ethnos, where it is found the erotic dance '*Vallja e Logut*', a real gem, full of sensitivity and elegance, where it is obvious historical antiquity of the Albanian dance. From the form point of view, the dance of village San Demetrio seems to be of the same type of the well-known Italian *tarantella* dance. But, when we hear the calling signal for changing couples, immediately the mind goes back to the early Spanish *Bolero*. When the mode of dance in the Arbëresh villages in Sicily are approached in comparative plans to the dance '*Vallja e Logut*' in Malësia e Madhe in Albania, there are reached the conclusions that the external similarities between them have nothing to do with the contents of the dance itself nor with the character, so the authenticity of the culture of the ancient Arbër (Albanian) dance. If the dances of the village of San Demetrios and San Marcano are confronted there is immediately striking the commonality in terms of dance structure and theme. This is obvious starting from the form of the dance duo, which is characteristic of both dances and it is performed face to face, consistent with their common content, the Arbëresh and the Albanian one. The Albanian dance rhythm is quad, 2/4, which is respected silently by the dancers without musical accompaniment, while the San Marcano dance, on the contrary, it is danced accompanied by the orchestra, with the fast pace *Alegro*. This change in musical accompaniment and different pace, make possible that the dance motive, although the same for both dances, get different views and uneven sound. It looks like something totally strange to the ordinary eye, at a time when the two dances belong, in fact, to the same dance culture. The changes are second hand and deal with the interpretive style, especially the dance version of Arbëresh in Sicily, where it's found a certain colour, tone, and veil or a new environment in the dance performance itself. In fact, they have a structure, a choreographic language, content and the fable itself is expressed by the same artistic line.

This analysis finds some unifying elements.

The girl appears in the two dances, the hankie is the main object in her hand with which she communicates to the boy, dallying with him and throwing special glances. Even here, as Log, the boy aims to catch the girl's hankie, to get in front of her, inviting with wrist movement, etc. So, all the elements that have to do with the content there are found in both dances described above. What connects them fully with one another is the choreographic motive, which is the same and it is built on symmetric structure of the continual two-steps. This dance structure is the dominant in the entire region of Malësi e Madhe, Albania. The basic motive is presented in two syncope steps which are attached one after the other, alternated in two legs on the base of 2/4 rhythm. Both cases have the same content, almost the same form and structure of dancing, based on a dance motif that is characteristic of the Albanian dance. The change of pace in *San Marcano* dance has changed her style, with the introduction of additional new elements, which have come as a result of socio-economic conditions in Italy. An exact sample is the element of changing dance couples in San Marcano, as a subsequent vocal element, which seems to have entered in the form of an adoption. The element talking here is the vocal calls for the replacement of couples in the dance. Being in active contact with the society and the "host" country, the Arbëresh dance has acquired

and accepted this specific element, which looks as superimposed on its body. This element doesn't exist in the contemporary Albanian dances. Even from the historical past of our country there is no such evidence. The dance of *Log* in the Malësi e Madhe has always been danced in couples, and the second couple enters at the end of the dance of the first one without the need of vocal call. The replacement was done by watching each other eye to eye, when one couple leaves the floor to the next one.

In a series of dances in the Arbëresh settlement in Italy, including two dances of the villages San Marcano and San Demetro, analysed above, preserve folklore material of great value which help immensely to prove the organic connections between the dances of Arbëresh and some contemporary Albanian dances. This link is not spontaneous, as the early roots of our nation are known. The commonality of dances indicates times older than that of Skanderbeg, thousands of years ago. Dances are evidence that the erosion of time can not redraw.

Bibliography

AIKP 1993: AIKP. *Arbëresh Songs and Dances: Video tapes no. 6, 7, and 8.* Tirana: 1993.

Bogdani 2013: Bogdani, Ramazan. *Diaspora Etnokoreografike.* Tirana: Morava, 2013.

AIKP 1978: AIKP. *Arbëresh Dances: Movies no. 74 and 84.* Tirana: 1978.

Frashëri & Islami 1967: Frashëri, Kristo & Selim Islami. *History of Albania, I–II,* Tirana, 1967.

КУЛТУРА И ПОЛИТИКА

Националното вкусно?

Рая Заимова

(Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)

rzaimova@abv.bg; rzaimova@hotmail.com

Le délicieux côté national

Il s'agit d'un premier pas dans la recherche du quotidien balkanique vu à travers des étiquettes des produits alimentaires (pains, gâteaux, salades, bonbons etc.) qui portent l'empreinte du XXIe siècle et reflètent la relation entre le côté national et l'élément étranger. Les quelques exemples tirés des textes des étiquettes montrent comment fonctionnent des stéréotypes de la modernité européenne qui ont pris racine dans les temps passés et qui sont restés constants dans la conscience nationale et la mémoire des habitants du sud-est. L'étranger et le traditionnel s'unissent pour construire le national face au monde globalisé du XXIe siècle.

Така формулираното накратко заглавие е провокирано от материал, който събирах и продължавам да събирам у нас и в съседните балкански страни. В случая „изворите“ не са пътеписи, дневници, писма или разкази на очевидци, а етикети на хранителни продукти и снимки. Те датират от последните години, т.е. носят отпечатъка на XXI век. Но преди да стигнем в хронологията до нашето съвремие, ще припомня, че през XIX в. и началото на XX в. модата *алафранга* завладява преди всичко градските жители на Балканите, чийто традиционен облик се модернизира с елементи от материалната култура на Запада. В една своя статия Юлия Николова посочва четири семантични значения на алафрангата, добила гражданственост в българския език под влияние на италианския, гръцкия и турския. (Николова 2001: 390-398)

Чуждото – идващо от вън – се свързва по известни причини с далечна Франция и отгласа за нейната мода и напредничаво мислене, но има и по-широк смисъл, на европейско. От една страна „криворазбраната цивилизация“ по Д. Войниковски е белег на степента на приемане на чуждото и ментална реакция към него, изразяваща негативизъм. Материалната страна на алафрангата като че ли се оказва по-устойчива на времето, ако се има пред вид модата в облеклото, усвояването на елементи от индустриалния напредък в Европа и прилагането им в ежедневието. Тя остава като повърхностен слой или декорация, без да променя съществено човешката нагласа и несъзнателно изгражда свое ниво, отдалечаващо се от чуждото.

Едновременната *алафранга* остава актуална в турския, но загубва употребата си в езици като българския и гръцкия. И тъй като в същността си съдържа „френското“, в изследването си тръгвам с презумпцията, че в XXI в. то е вероятно

избледняло или еволюирало в друго, пак европейско или регионално балканско. Да започнем от насъщния ни хляб и някои храни от първа необходимост. Тук помествам списък с наименования на храни върху етикети, разпространявани в търговската мрежа у нас. Два от тях правят изключение с популярността си в северната и южната ни съседка.

Френски хляб с мед (специален хляб)
Парижка франзела (два вида)
Френска франзела (два вида)
Френски селски хляб (два вида)
Френска горчица
Pain de Paris, незабравимият френски вкус
Еврейска горчица
Френски сладки Шамони
ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΑΛΑΤΑ
Френски еклер
Селски хлебчета „рюстик“
Френски кросан (Pain d'or)
Френска баклава
Турска баклава
Турско каймак кафе
Арменски сладки
Йерусалимска питка
Балканска питка
Старобългарски хляб (два вида)
Ирландски хляб
Холандски хляб
Киевски ръжен хляб
Bread land
Добруджански хляб
Dobrugea. Pâine litoral
Руска салата
Ρωσικη ΣΑΛΑΤΑ

Списъкът съдържа 27 елемента и няма претенцията за изчерпателност. 12 от тях са храни, носители на френско или нещо свързано с френското.

Тавтологията при *Селски хлебчета „рюстик“* или куриозното съчетание *Старобългарски хляб* ни напомня за търсене на традиция, на вкусен хляб от изминали времена, без да имаме податки или спомен за това и в същото време за „селското“, т.е. за първичното и оригиналното вкусно, имагинерно свързано с чуждото и непознатото. Правят впечатление и две групи: *френска и турска баклава*, *Добруджански хляб* и *Dobrugea. Pâine litoral*. Твърди се, че баклавата има „византийски“ корени, но е разпространена през османския период, когато става популярна в средиземноморския басейн. От кулинарното изкуство на Ориента са се учили и западни майстори, носят се легенди, които вероятно имат зрънце достоверност. Така, по времето на кралица Мария Антоанета, т.е. няколко години преди Френската революция (1789 г.), която се оказва фатална за живота

й, господин Гийом пребивавал в Цариград, където се образовал по ориенталските специалитети и започнал да ги прилага със свое виждане. Завръщайки се в родната си страна той започва да приготвя баклавата по друг начин като я нарязва на малки парчета и предварително ги сгъва не „по турски“. Така – мълвата твърди – възникнал и друг вид на прочутия ориенталски десерт. (<http://www.kitchenproject.com/history/Baklava.htm>)

Може би прибавката от „френска“ придава повече тежест на българския консуматор, открил чуждото не само въз основа на традиционното, но и по свои причини: след падането на Берлинската стена и отварянето на българския пазар от 1990 г. насетне.

Историята ни свързва от древни времена с всички обитатели на северния и южния бряг на Дунава. Едва ли можем да си представим България без „житницата“, наречена Добруджа. Област – която за добро или за зло – сме делили със северните ни съседи. Голямата европейска река ни свързва и разграничава от тях, но всички споделяме на трапезата си един и същ насъщни хляб. Или както споделя Спиридон Палаузов в изследванията си, в жилите на едните и другите тече една и съща кръв. Затова, следва да добавя, че за това няма давност: Дунавът ще си тече, разделя и обединява българи и румънци в общата трапеза, в хумора и негативизма на едни спрямо други, защото Добруджа (и не само тя) ще ни подхранва в радостни и тъжни дни в търсене и затвърждаване на националното, пък и на европейското. (Заимова 2012: 340-377)

Текстовете от етикетите

Към тази палитра от съчетания, където в повечето случаи чуждото преобладава, за да бъде рекламирано с търговски интерес, бих добавила текстове от етикети. Един пример с ашурето, добре познато като ориенталски специалитет в различни варианти, практикувани от турци, българи, арменци и други източни народи:

Кратка история за произхода на ашуре. Според преданията, след големия потоп, корабът на Ной (Ноевият ковчег) акостирал на брега. След като слезли на сушата, хората смесили останалите запаси от зърнени храни и приготвили сладко ястие, подобно на супа, наречено ашуре. И оттогава насам всички народи всяка година по това време, като обичай в памет на Пророка Ной, приготвят ашуре.

Библейският патриарх Ной е смятан за Пророк от привържениците на исляма. Всъщност, в предлагания в българската търговска мрежа готов продукт, не много вкусен, се излага информация не само за необходимите продукти за неговото приготвяне, но и се дават учудващи сведения за древните библейски времена. Планината Арарат и южен Кавказ са огромната територия, за която е известно от Светото писание какви са били действията на Ной и оцелелите от потопа хора и животни (Битие: 7-9). Замяната на тревата, единствена до това време допустима храна, с жито създава нов мит или наслагване върху библейския сюжет – в стил Паисий – и формира един съвременен стереотип за масова консумация. Примерът с ашурето бих приела като универсален, изграждащ митологемите на днешното съвремие.

Другият пример идва от Хърватска и известната фирма за шоколади „Краш“. Под заглавието на бонбоньерата „Поздрав от Хърватска“ намираме кратък текст на четири езика (хърватски, френски, английски и немски):

Поздрави от Хърватска, страната в която морето и брега са с несравнима хубост, където Панонската равнина се зеленее, планините привлекателни и националните паркове уникални.

Липсата на изгледи от страната принуждава консуматорът – читател, вкусвайки от млечния шоколад, да прояви въображение и се самоубеди в уникалността на националното хърватско. Може би по-убедителен е текстът от турския локум, произведен в самата Турция като *Oriental collection* и също предназначен за туристическа публика. Наред с поднесената словесна информация за съществуването на локума или т.нар. *Turkish Delight*, датиращ от османския XV в. и заемащ централно място в турската култура, открит за Запада от английски пътешественик през XVIII в., се привлича от изображенията на опаковката. Танцуващите жени и масовите сцени с пиршества на фона на различни видове привлекателни локуми подкрепят текста от опаковката и затвърждават усещането за „сладкия“ Ориент, неизменна част от националната турска култура.

Пътешествието по пътя на последната ни отвежда в съседните балкански страни. *Traditionnal Greek Lokoumi* откриваме на гръцка кутия с изглед от остров Закинтос, свързан културно преди всичко с Венеция и Франция, но не и с Османската империя. Все пак и в този случай традиционното, макар и регионално, е на лице. Наравно с това съвременна България предлага своя своеобразен *Bulgarian Delight*, подкрепен от актуалните политически граници и по-първи културни паметници (Шипка, „Ал. Невски“, Търновската крепост и т.н.). За разлика от Турция и Гърция, България подчертава националното и с трибагреника си, както и с новоизобретения туристически символ с розата. Като цяло Ориентът остава идентичен само с Турция. Дистанцирането на Гърция и България от него се свързва не само с бягството от традиционния негативизъм, а понякога и с пошлостта на региона (вж. паста Балкан). Изграждането на националното вкусно минава за показ през английския, през чуждото и общоприетото, за да затвърди популярността и рекламата не само пред западния свят. Извлечено и обособено не като балканско или ориенталско, а само като национално, сладкарското изделие успешно се конкурира на туристическия пазар. Случаят напомня за балканската песен – проследена от режисьорката Адела Пеева – в четирите краища на полуострова, където чуждото и своето се преплитат нейде в общото културно пространство на модерното време. (<http://www.youtube.com/watch?v=yDtsJElQ6MY>)

Образите или героите

Наред с лаконични наименования на храни и текстове върху етикетите срещаме и ликове на известни личности от историята. Преди изобретението на фотографията човечеството си е служило с молив, четка и бои за изобразяване на знайни и незнайни герои. Портретът е смятан за мерило на значимостта на дадена личност, особено когато е дело на бележит майстор. Към днешната бурна информация и консумация не само на хлебни и сладкарски изделия трябва

да причислим и вината, алкохола, чиито етикети понякога носят отпечатъка на националното или по някакъв начин напомнят за известни личности от миналото.

Може би Скендербег е най-популярният балкански герой, доволно срещан на етикетите с албански коняк, понякога изписван като *koniak*, другаде като *brandy*, широко популярен, достоен символ и извън самата Албания. Характерното за него е наличието на националното албанско знаме. Но фигурата или образът му отсъстват от етикетите за разлика например от руската императрица Екатерина, компютърно стилизирана на български шоколадови бонбони или Петър Велики – със засукаан мустак на *Царска водка*, произведена специално за 300 годишнината от създаването на Санкт Петербург. Имперските руски величия обаче не могат да засенчат Моцартовата сладка популярност от последните години, напомняща за сърцето на Европа и виенската култура, навлязла навремето по Балканите като *алафранга*. Пак от западното пространство се извисява фигурата на Наполеон, изоставила наполеоните и наполюнките в скрина и музея, за да напомни в сегашното ежедневие, че животът е вкусен и сладък, с „качество и традиция“.

В балканското пространство и по-специално в Албания и Турция правят впечатление писатели и пътешественици като Байрон и Ламартин, чиито посещения през първите десетилетия на XIX в. са явно оставили положителен спомен за тях. Известният Ламартинов портрет на Анри Декен (1839) се тиражира като етикет на турско вино, а кафене и хотел в квартал Таксим (Истанбул) са разположени на улица, носеща името на човека, който се е смятал за „роден ориенталец“. Байроновият портрет от художника Томас Филипс (1813) пък заема видно място заедно с Али паша Янински в луксозно заведение в албанската столица. Привличането на подобни авторитети подхранва самочувствието на местните хора, убедени в правотата на изреченото по техен адрес на Запад.

Мисловната си разходка ще приключа с най-актуалният български случай. Преди години и по-точно по време на соца чуждите филми от Запада, които имахме възможност да гледаме, бяха преди всичко френски комедии и криминалета, където отсъстваше идеологически елемент. Тогава звездата Бриджит Бардо се изписваше навсякъде като Б.Б. По странно стечение на обстоятелствата, през последната година у нас се появиха вафли и вафлички със същата абревиатура. Както по-горе споменах при локума, така и тук, актуалната карта на България с нейните политически граници присъства над абревиатурата и звездите на Евросъюза. Б.Б. – то обаче е развито като *Бъди българин*. Голямата кутия с 24 вафли се допълва с малка, чийто образ на политическа личност ни дава ключ към разбирането на Б.Б. Иначе, звездите са пак същите...

Изворовият материал се оказва доста обемист, затова темата за Македония на Изток и на Запад ще разгърна в следващо изследване. От изложеното дотук може да се заключи, че в балканското модерно време съществуват стереотипи, които остават като константи в националното съзнание и памет. На друго ниво, както чуждото, така и традиционното се пречупват през своеобразна призма, за да изградят националното и авторитетно да се обърнат към глобализиращия се свят на XXI век.

Хлебни изделия: "Лозенец" АД
1407, София, България, тел.: 969 8030

**Парижка
ФРАНЗЕЛА**

тегло: 300 g ± 3%

Състав: брашно първично тип 500,
вода, мая, разбъртане сол

3 800115 020057

Най-добър до:
да се съхранява на сухо и хладно място

08.01.2004

Хубави *Домци*

„ОзМар“ ООД
тел. 02 / 42 99 39

**ФРЕНСКА
БАКЛАВА**

Дата на производство:

Трайност:
15 дни
ТС-02-1999

Ул. Тракия № 2
Тел.: 02/9446389; 9362554

Ул. "Чепинско шосе" № 15
ФРЕНСКА ФРАНЗЕЛА

Състав: брашно тип 500, хлябна мая,
квасена сол, питайна вода, подобрител.

Съхранение: сухо, проветриво и проветриво
место.

74.01.1970.2004

Най-добър до:

300g e

3 809208 405399

PAIN D'OR

София, ул. "Люблина" 53; тел.: 02/957 1626

Френски кроасан

Състав: пшенично брашно, извратен растителни мазнини,
вода, сол, емулгатор, мако и дилдриди на частите
квасени, киселинен регулатор, пикотира, аромат,
захар, мая, сол, мая, подобрител, путин, емулгатор, Е472e,
Е412, мако, брашно, съобразено с изискванията.

Съхранение: сухо и проветриво място.
Тегло: 210g ± 3g. Трайност: 168 часа
Най-добър до: L:24.01.2011

"ДАН МЕЙК" ЕООД
София, тел. 75-02-19

**Селски хлябчета
"КЮСТИК"**

Състав: пшенично брашно,
пълно зърно мая, сол,
извратен растителни
захар, ланоно семе

Тегло: 200g ± 2g
Трайност: 12 часа

3 800066 400175

GEANT BASSO CAMBO

БАЛКА
По-качественият продукт!

**"ПРИЖКА"
ФРАНЗЕЛА**

3 800205 650188

Състав: брашно тип 500, вода, маргарин, мая, сол, подобрител,
емулгатор Е472e, соево брашно, аскорбинова киселина, витамини.

Съхранение: при t до 20°C
ТД 02 / 23.02.2011

Най-добър до: *Handwritten signature*

350g e

гр. Монтана, ул. "Монтана" 14, ☎ 098/300-353, 300-343

VOUS REMERCIE
DE VOTRE VISITE

PAIN D'OR

Френска франзела

Състав: Пшенично брашно тип 500,
вода, мая, сол, подобрител (Е472e).

Трайност: 72 часа Тегло 265g e

Съхранение: в сухо и проветриво
помещение при температура 15-25 °C

Най-добър до: 22/02/2007 L: 3

Производител: Пен Д'ор АД - София
ул. Люблина 53, тел. 02 / 957 16 26

3 800028 005103

PAIN D'OR

KOSKA

1907

Turkish Delight

Hazelnut

Fındıklı
Lokum

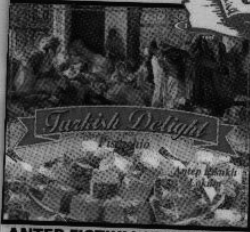
250 g. 8.82 oz. 0.55 lb

NEW

KOSKA
1907

ORIENTAL COLLECTION

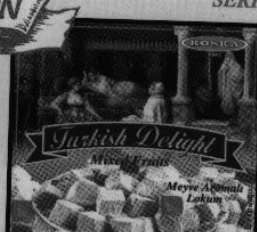
250 GR.
SERIES

ANTEP FISTIKLI / PISTACHIO

GÜL AROMALI / ROSE

MEYVE AROMALI / MIXED FRUITS

ÇİLEK AROMALI / STRAWBERRY

SADE / PLAIN

PAŞA / PASHA

Библиография

- Библия** или *Свещеното писание на Стария и Новия завет*. София, 2010 (Битие: 7-9)
- Заимова 2012:** Заимова, Рая. По бреговете на Дунава. – В: Аретов, Н. (съст.) *Първа радост е за мене... Емоционалното съдържание на българската национална идентичност: исторически корени и съвременно състояние*. София: Кралица Маб, 2012, с. 340-377.
- Николова 2001:** Николова, Юлия. Алафрангата. – В: Аретов, Н. (съст.) *Да мислим Другото. Образи, стереотипи, кризи*. София, Кралица Маб, 2001, с. 390-398.
- Чия е тази песен?:** <http://www.youtube.com/watch?v=yDtsJEIQ6MY> – 5.07.2014.
- The Kitchen Project, 1998-2005 :** <http://www.kitchenproject.com/history/Baklava.htm> – 5.07.2014.

Има ли „Балканска литературна система“?

Raymond Detrez

Universiteit Gent, Katholieke Universiteit van Leuven

Raymond.Detrez@UGent.be

In the pre-national era (XVII-XVIII centuries), the literatures of the Orthodox Christian ethnic communities in the Ottoman empire seem to have constituted a literary system, consisting in a „high“, „learned“ Orthodox literature in archaic literary Greek, shared by the multiethnic Orthodox Christian cultural elite, and a number of „low“ or „popular“ literatures, written in the vernaculars (Albanian, Aromanian, Bulgarian, demotic Greek, Karamanlca), and mainly intended to make the Christian doctrine available to those who had no command of „high“ Greek. The well-known Greek diglossia is actually widened, including on the level of the low code also the other written vernaculars. Common Greek appears to be on the same footing as the other vernaculars with regard to „high“ Greek. The place of Church Slavonic in the system needs to be specified, as well as the particular position of Romanian and Slavenoserbian.

В тази статия ще се опитаме да покажем, че предмодерните православни литератури в Османската империя – чрез начина на функционирането им в православнообщността, споделяната средновековна жанрова традиция, многобройните преводи (които са повече от оригиналните творби), и създаващото вътрешна структура и йерархия място на гръцкия език и литература – образуват една своеобразна балканска литературна система.

Езиковата ситуация

В резултат на езиковата практика на Цариградската патриаршия през XVIII в. в много балкански градове, дори там, където има преобладаващо не-гръцко (албанско, влашко, славянско или друго) население, езикът на православнобогослужение, църковната администрация и образованието е гръцкият. И в автокефалната Охридска архиепископия векове преди присъединяването ѝ към Патриаршията през 1767 г. се използва гръцкият език (Шапкарев 1984: 37–40).

През XVIII в. гръцкият се налага и като *lingua franca* на търговията от гръцките търговци, които се установяват по градовете по целия Балкански полуостров и образуват сърцевината на мултиетническата дребна буржоазия. Не-гръците, които искат да се занимават с търговия, са принудени да владеят гръцкия. По градовете, той е почти единственият език, на който се учат православните младежи. Гръцкият език е и езикът на науката, която до втората половина на XVIII в. е преобладаващо богословска, а след това придобива и просвещенски черти. Просвещението се разпространява сред православните християни в Османската империя главно посредством гръцкия език.

В тези краища, където богослужението се извършва на църковнославянския, има училища, в които се учи и този език. В българските земи всъщност става дума

за „българизиран“ руски църковнославянски, тъй като много литургични книги се внасят от Русия. Понеже албанският и арумънският не са литургични езици, те не се учат в училището, но все пак се използват при изучаването на гръцкия. В Сърбия гръцкото влияние е по-умерено, макар че и там има гръцки училища и градският елит до 1840-те години говори гръцки (Торђевић 1896: 92; Stoianovich 1994: 294). Покрай литургичния църковнославянски съществува т. н. „славеносрпски“ – смесица от сърбизиран руски църковнославянски и говоримия сръбски, на който главно сърбите в хабсбургските земи създават оригинална литература.

Във Влахия и в Молдова църковнославянският активно се използва като литургичен, книжовен и канцеларски език, докато през XVII в. в тези функции се замества от румънския, написан с кирилица. Разпространението на гръцкия се засилва през XVIII век под влиянието на фанариотските владетели. Румънският и гръцкият стават фактически „официалните“ езици на Княжествата, на които се пишат и законите. В Букурещ и в Яш се намират т.н. „княжески академии“, които са центрове на гръцко образование за младежи от Княжествата и от цялата Османска империя. Следвайки примера на гръкоезичната аристокрация, търговците по градовете искат за децата си гръцки училища (Mackridge 2009: 41–42).

Доминантната позиция на гръцкия език на Балканите през XVIII в. се дължи, освен на редица икономически, социални и политически фактори, и на две особености на гръцкия език. Първо, той е език с голяма религиозна символична натовареност, не само като език на Патриаршията, но и като сакрален език на православно християнство въобще. Второ, в изброените си по-горе функции гръцкият език не е обезателно свързан с гърците като етническа общност. Като литургичен език, предназначен за всички православни християни, е сравним с латинския на Запад; като книжовен език, предназначен за интелектуално общуване, е сравним с английския в съвременната научна общност; като език за професионално общуване между търговци е пак сравним с английския в съвременния свят; а като език на определена елитна социална класа напомня френския през XVIII и XIX в. в много западно-европейски страни и с немския в Хабсбургската империя. Тези езици са „откъснати“ от етническите общности, които ги говорят като майчин. Това не значи, че гръцкият не е едновременно и езикът на определена етническа общност, но това важи и за английския, френския и немския. Ролята си на свързващо и създаващо вътрешна структура и йерархия ядро в „балканската литературната система“ гръцкият играе и благодарение на наличието на религиозна, а липса на етническа маркираност. Както пише Дж. Дел’Агата, не става дума за гръцка култура в етническия смисъл, а за православна култура „на гръцки език“ (Дел’Агата 1999: 53–54).

Трябва и да имаме пред вид, че „погърчването“ не е резултат на целенасочена политика на патриаршията, а е спонтанен процес. За употребата на гръцкия в черквата и училището повече настоява мултиетническата градска буржоазия, отколкото черквата. Патриаршията не пречи на използването на други литургични езици освен гръцки, толерира проповеди на говоримите езици по време на гръцки литургии и позволява употребата на – и дори сама издава – богослужбени книги на църковнославянски, румънски, турски, арабски и други езици (Todorova 2003: 121; Giakoumis 2011). Христо Гандев забеляза, че до 20-те години на XIX век „[н]аличността на денационализаторска програма, упорито и систематично осъществявана, не може да се открие“, и че „[о]т българска страна това постепен-

но инфилтриране на гръцкия език не е срещало, в градовете поне, видим отпор“ (Гандев 1976: 79).

Православна „литературна система“

Като говорим за гръцкия език, необходимо е да различаваме различните варианти на този език и техните функции. Налице са :

- литургичен гръцки въз основа на новозаветния,
- архаизиращият книжовен гръцки, който се използва за богословска, научна, юридическа и подобна литература,
- „общ“, „всекидневен“ гръцки, известен и като гръцко *койне*.

Първите два варианта представляват това, което социолингвистите наричат „висок код“, а последният – „нисък код“. Езикова ситуация, в която присъстват тези два кода, се нарича *диглосийна*.

През XVI в., Дамаскин Студит (?–1577), разтревожен от това, че високият код, на който са написани литургията и съчиненията, тълкуващи християнското учение, е недостъпен за необразования грък, създава сборника *Съкровище* (*Θησαυρός*, Венеция 1557–1758 г.), съдържащ 36 слова на език, който самият Дамаскин в заглавията към словата нарича „общ език“ (*λόγος κοινῆ γλώττη* или *γλώσση*, *εἰς τὴν κοινὴν γλώσσαν*), „разговорен“ (*περὶ οἷς τισι λόγοις, λόγος περὶ φράσει*), „прост“ (*λόγος ἰδιωτικῆ φράσει*) и т.п. (Дел’Агата 1999: 42–43). Езикът на *Съкровището* е нисък не само за социолингвисти, но явно и за самия автор. Дамаскин прибегва към него единствено поради „душевното спасение“ на паството. Литературата на този език е „парафразираща“ и „производна“ спрямо високата литература. Тя се отнася към последната като неделна проповед към богословски трактат.

Съкровището става много популярен из целия османски православен свят, а особено сред българите. Тъй като и необразованите българи нямат достъп до християнското учение – те не разбират църковнославянски по-добре, отколкото необразованите гърци книжовен гръцки, *Съкровището* недълго след появяването му се превежда и на говорим български, в някои случаи от по-ранните преводи на творбата на черковнославянския, но най-често от гръцкия оригинал. Българските преводи на *Съкровището*, пълни или частични, допълнени или не с нови материали в духа на оригинала, придобиват известност като „дамаскини“.

Дамаскинарите по пример на самия Дамаскин Студит реферират на езика, на който превеждат, с изрази като „по общем езыце, на общій езикъ, общимъ езыкомъ, ωБщимъ сказаниемъ“ или „простимъ сказаниѣмъ, простыимъ тлькомъ, на простомъ езыкомъ, на Българскы по просто, на простъ езыкъ, Българскый простъ езыкъ“ (Дел’Агата 1999: 45–50). Същите изрази използват и по-късните автори на нови дамаскини: „преведе ю от гръческы на Българскы просты езыкъ“ (Петканова 1965: 141, бел. 1). Йосиф Брадати превежда на „Болгарскій простый языкъ къ разуменію и къ оувѣдѣнію простому и невѣжому Болгарскому народу“ (Петканова 1965: 202). Дамаскинарите явно смятат езика, на който пишат, като нисък, без това да значи, че се отнасят с презрение към него или към „простия народ“, който го говори¹.

¹ И социолингвистите не влагат в термините „висок“ и „нисък“ никакви социални, морални или естетически оценки. От друга страна, фактът, че ниските варианти са преките пред-

Ясно е, че дамаскината литература е ниска, но ниска спрямо коя висока литература? „Жива“ висока литература на църковнославянски към края на XVIII в. в българските земи вече няма. Употребата на църковнославянския като книжовен език се ограничава почти изключително до литургичната сфера. Не се пишат нови, оригинални произведения на него (Николова 2006: 190). Както отбелязва Карл Гутшмит (1973: 100), „[г]ръцкият език е изпълнявал в първите десетилетия на XIX в. поне отчасти функция на книжовен език: в елино-българските училища, в науката и в кореспонденцията“ – мнение, с което се съгласяват и българските езиковеди (Георгиева 1989: 18–19). За българите „православната литература на гръцки“ функционира като високата им литература. Това личи и от факта, че от 1750 до 1840 намират разпространение 1115 заглавия (не екземпляра!) печатани гръцки книги, а български само 52, при което първата български печатана книга, *Кириакодромионът* на Софроний, излиза чак през 1806 (Стоянов 1957, 471–472; Стоянов, 1978: 47–168). Очевидно през разглеждания период нуждата на българите от висока литература се удовлетворява от гръцките книги.

„Общият“ български е нисък спрямо черковнославянския от лингвистична гледна точка, но при липса на висока черковнославянска литература дамаскината литература става ниска спрямо гръцката висока литература. Освен това, връзките на дамаскината литература със съвременната гръцка литература се оказват много по-здрави отколкото тези с черковнославянската. Най-първите преводи на *Съкровището* са на църковнославянския, но по-новите вече се правят само от гръцкия текст. През XVII и XVIII в. съчиненията на Агапий Ландос от Крит (1580–1664) стават много популярни. Няколко от 69-те разказа в неговата книга *Спасение на грешните* (*Ἀμαρτωλῶν σωτηρία*, 1641) попадат в български „сборници със смесено съдържание“ чрез (руско-)църковнославянския превод на Самил Бакачич, но някои после повторно се превеждат от гръцкия. През XVIII век Йосиф Брадати превежда на „общ български“ и други съчинения на Агапий – от гръцкия (Петканова 1990: 9–10). Бакачичевият превод на *Съкровището* се разпространява сред сърбите, а сред българите остава неизвестен (Пенев 1976: 379).

Българската ниска литература безпроблемно се вписва в диглосийните отношения между високата и ниската гръцка литература. При това българската и гръцката ниска литература се отнасят еднакво спрямо високата гръцка литература. Общият гръцки не е език с по-голям престиж от общия български. В някои ръкописи и печатни книги равенството им се отразява и „графически“. Ю. Линдщед посочва *Коникувия евангелиар* (ок. 1800), който съдържа откъси от Евангелието паралелно на „общ гръцки“ и на южномакедонски диалект, написан с гръцки букви. „The manuscript (...) shows – пише Линдщед – how vernacular Greek and vernacular Slavic were regarded as being on the same level, as opposed to the high variety of official written Greek used by the Church, and also to Church Slavonic.“ В триезичния бележник на стружанина Петре Кавайов намираме старогръцки сенценции с превода им на общогръцки и стружкия диалект (Lindstedt 2012: 110–111).

шественици на сегашните престижни национални езици, не бива да е причина да се надценява престижността им през XVII и XVIII век. За дамаскините езикът е само инструмент за разпространение на правата вяра.

Гръцката диглосия се оказва „разширена“, като включва и ниския „общ“ български със същите функции като „общия“ гръцки спрямо високия гръцки. Тази разширена диглосия обаче обхваща и други говорими езици. Както показва българският случай, при диглосия не е необходимо високият и ниският код да са варианти на един и същ език; те могат да се различни езици. На караманлийския – езика на туркоезичните православни християни в Мала Азия – съществува доста обемна литература, която се състои почти изцяло от поучителна религиозна литература, включително и на такава от рода на българските дамаскини, преведена от гръцкия. Самите караманлии наричат своя език „*sâte* (*sade*)“ или „*ατζήκ τουρκτζέ* (*açık türkçe*)“ — „прост“ или „отворен [за всички], лесноразбираем турски“ (Eckmann 1964: 820). Образованите караманлии знаят и високия код — книжовния гръцки и превеждат от него на своя нисък код.

И за албанците и власите високата гръцка литература на книжовен език функционира като „тяхна“ висока литература, а албанският и арумънският са ниските кодове, които, за разлика от българския, преди XIX в. почти не се пишат. По-обемен текст на арумънския представлява *Арумънската литургия* (Москополе, ок. 1750) – книга с литургични и поучителни текстове, написани с гръцки букви. *Codex Dimonie* (Охрид, началото на XIX в.) съдържа арумънски преводи на поучителни текстове от различни гръцки автори, между които и Дамаскин Студит (Kahl 2006: 24–42; Lazarou 1986: 126–141). Малкото написано на албанския включва *Anonimi i Elbasanit* (Анонимният ръкопис от Елбасан, ок. 1750 г.), съдържащ преводи на откъси от Евангелията, написани на (адаптирано) гръцко писмо навярно от Григориос Москополски, автор на няколко сборника с жития на светци на гръцки. На Костандин Берати (ок. 1745–1825 г.) се приписва сборник на албански с библейски и литургични текстове, една религиозна поема, гръцко-албански речник, една хроника и няколко религиозни бележки (Elsie 1995: 122–130). Че Евангелието се превежда на албански не значи, че албанският се третира като висок код. Това личи от двуезичния Нов завет (остров Корфу, 1827 г.), който съдържа превода от Вангел Мекси на евангелието на албански, пак написано с гръцки букви, паралелно с текста на говорим гръцки (Lindstedt 2012: 110–111). И албанските и арумънските преводи, колкото и да са малобройни, пасват в балканската диглосийна литературна система.

В Сърбия *Съкровището* се превежда на църковнославянския или на църковнославянския с елементи от наречieto на преводача (Деретић 1983: 141). Макар дамаскините да се малко на брой, Д. Богданович ги нарича „още една литературна проява на културната общност на балканските народи“ (Богдановић 1980: 264). *Съкровището* се превежда и на румънски (*Tezaurul*) от църковнославянския, а не от гръцкия. Преводачът, известният Варлаам (?–1657), превежда израза „*εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν*“ (на общия език) като „*pe limba românească*“ („на румънския език“) (Дел’Агата 1999: 43, цитира Olteanu 1973: 10). Тъй като румънският език изпълнява и „високи“ функции, не може „*limba românească*“ в случая да се окачества като „нисък“.

Заклучение

Можем да заключим, че в книжовния живот на православните народи в Османската империя преди XIX в. гръцкият език и гръцката литература играят централна роля, с уговорката обаче, че става дума за по същество православна

литература на език, който се възприема като общоправославен и етнически немаркиран. Откроява се една своеобразна „литературна диглосия“, отговаряща на езиковата ситуация. Представено схематично и опростено, съществува една висока, „учена“ литература на книжовния гръцки, споделена от интелектуалния елит на всички православни народности в Османската империя, и повече ниски, парафразиращи и производни литератури на говоримите езици, включително и на говоримия гръцки, предназначени за тези, които не владеят книжовния гръцки. Казаното обаче не важи за всички православни литератури в същата степен и по същия начин. Албанците и арумъните почти нямат литература на говоримите си езици. Българите и сърбите разполагат с църковнославянски висок код, но докато сърбите на този език създават висока литература, която в голяма степен функционира като гръцката висока литературата, при българите такава липсва. Те очевидно, както албанците и арумъните, четат висока литература на гръцки, но за разлика от тях развиват богата дамаскинска литература на общ български нисък код. Сред румънците влиянието на гръцкия език е значително, но румънският продължава да изпълнява и високи функции. Подобно на българите, караманлиите имат като висока литература гръцката, но създават и впечатляваща литература на ниския код — караманлийския.

Можаме тук само в общи линии да очертаем как би могла да изглежда една „(османска) православна литературна система“. Без съмнение има нужда от допълнителни доводи и уточнения. Потвърждава се обаче наблюдението на В. Тъпкова-Заимова и П. Бойчева, че разделението „своя литература“ и „чужда литература“ не е вече в сила от XV век, „когато поради настъпилите промени в политическия живот на Балканите се заражда и осъществява идеята за общоправославно единство на всички християни“ (Тъпкова-Заимова & Бойчева 2003: 153).

Библиография

- Богдановић 1980:** Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Гандев 1976:** Гандев, Христо. Проблеми на българското възраждане. София: Наука и изкуство, 1976.
- Гутшмит 1973:** Гутшмит, Карл. Към въпроса за връзката между развоја на културата и книжовния език в епохата на българското национално възраждане. – В: *Езиковедска българистика в ГДР*. София: БАН, 1973, 98–104.
- Дел’Агата 1999:** Дел’Агата, Джузепе. Гръцки и славянски встъпителни формули към словата на Дамаскин Студит. – В: *Студии по българистика и славистика*. София: Български месечник, 1999, 39–52.
- Деретић 1983:** Деретић, Йован. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит, 1983.
- Ђорђевић 1896:** Ђорђевић, Владан. *Грчка и српска просвета*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1896.
- Пенев 1976:** Пенев, Боян. *История на новата българска литература*. I. София: Български писател, 1976 [1930].
- Петканова 1990:** Петканова, Донка. Четивото на българина през XVI–XVIII век. – В: Донка Петканова (ред.). *Народното четиво през XVI–XVIII век*. София: Български писател, 1990.

- Николова 2006:** Николова, Надка. *Билингвизъм в българските земи през XV–XIX век*. Шумен: Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 2006.
- Петканова-Тотева 1965:** Петканова-Тотева, Донка. *Дамаскинците в българската литература*. София: БАН, 1965.
- Стоянов 1957:** Стоянов, Маньо. *Българска възрожденска книжнина*. I. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1957.
- Стоянов 1978:** Стоянов, Маньо. *Стари гръцки книги в България*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1978.
- Тодорова 2003:** Тодорова, Олга. Православната църква в българското социално пространство през ранните столетия на османското владичество. – В: Петков, Петко (ред.). *Българската църква през вековете*. София: Св. Климент Охридски, 2003.
- Тъпкова-Заимова & Бойчева 2003:** Тъпкова-Заимова, Василка, Павлина Бойчева. Св. Варвар във византийската и среднобългарската агиографска традиция. – В: Петков, Петко (ред.). *Българската църква през вековете*. София, 2003, 137–158.
- Шапкарев 1984:** Шапкарев, Кузман. За възраждането на българщината в Македония. София: Български писател, 1984.
- Eckmann 1964:** Eckmann, János. Die Karamanische Literatur. – In: *Philologiae Turcae Fundamenta*, 1964, vol. 2, 819–835.
- Elsie 1995:** Elsie, Robert. *History of Albanian Literature*. Vol. 1. New York: Columbia University Press, 1995.
- Giakoumis 2011:** Giakoumis, Konstantinos. The Policy of the Orthodox Patriarchate Toward the Use of Albanian in Church Services. – *Albanohellenica*, 4/2011, 137–171.
- Kahl 2006:** Kahl, Thede. Limba și intenționalitatea primelor texte scrise în aromână (1731–1813). – In: *Istoria aromânilor*. București: Tritonic, 2006, 23–28.
- Lazarou 1966:** Lazarou, Achille G. *L'aroumain et ses rapports avec le grec*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1986.
- Lindstedt 2012:** Lindstedt, Jouko. When in the Balkans, Do as the Romans Do – Or Why the Present is the Wrong Key to the Past. – *Slavica Helsingiensia*, 41/2012, 107–123.
- Mackridge 2009:** Mackridge, Peter. *Langue and National Identity in Greece*. 1766–1976. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Stoianovich 1994:** Stoianovich, Traian. *Balkan Worlds. The First and Last Europe*. London, New York: M. E. Sharpe, 1994.

Le père poétique et son autre

Pınar Aka
Istanbul
pınaraka@yahoo.com

The Poetic Father and His Other

This article intends to look at Turkish poet Yahya Kemal's poetry from the viewpoint of the question of influence. The construction, the emergence of poetry implies inevitably the existence of influence. What is influence and what role does it play in the construction of poetry? Yahya Kemal's choices concerning this influence seem to be determined by psychological and cultural factors. The death of the poet's mother occupies a central place in his life as well as in his poetry. But this isn't Yahya Kemal's only loss. He witnesses the fall of his native city as well as the loss of other territories of the Ottoman Empire during the Balkan Wars. He will try to counterbalance these losses by maintaining his bonds with tradition and with poetry. In addition, the notion of 'poetic father' put forward by Harold Bloom will help us clarify the 'logic' which determines the 'intertextual' choices of the poet during the construction of his poems.

Keywords: Yahya Kemal, influence, mother, poetic father.

Yahya Kemal est né à Skopje le 2 décembre 1884 et il est mort à Istanbul en 1958. Il a vécu pendant une période qui correspond au temps de l'écroulement de l'Empire ottoman et de la fondation de la République turque, à un moment où les problèmes de la modernisation, de l'identité occidentale et orientale occupent intensément le climat intellectuel turc. Yahya Kemal est considéré, avec Ahmet Haşim, comme le fondateur de la poésie turque moderne. Cet article vise à comprendre pourquoi Baudelaire et Nedim se distinguent parmi les nombreux poètes ayant influencés Yahya Kemal.

Freud, écrit que la première et la plus importante identification d'un individu se réalise à travers le père (Freud 2011: 21). Pourtant on peut constater que Yahya Kemal ne voit pas son père comme quelqu'un à qui il peut s'identifier. À l'opposé de la mère qui est sentimentale, digne et religieuse, le père boit, se montre indifférent et « sans cœur ». De plus il est clair que Yahya Kemal tient son père pour responsable de la mort de sa mère. Malgré l'opposition de celle-ci qui en tombe malade, il force sa famille à déménager à Salonique. Pendant leur séjour dans cette ville et alors que sa femme est au plus mal, « il participe à des fêtes et boit » (Beyatlı 1973: 6). Mais la suite de cette phrase montre que Yahya Kemal s'identifie malgré lui à son père et comme lui, éprouve un certain détachement. « Et moi je me promenais selon mon gré. Mon petit frère n'avait pas l'âge de comprendre la situation terrible de notre famille » (Beyatlı 1973: 6).

Après le décès de sa mère, Yahya Kemal demeure chez des proches au lieu de rester chez son père. Il effectue quelques allers-retours entre Salonique et Skopje, puis il gagne Istanbul où il vit pendant seize mois et part pour Paris.

C'est à Paris que Yahya Kemal commence à s'intéresser à la poésie du Divan. Il étudie les recueils de poésie des poètes ottomans à l'Ecole des langues orientales. La

relation qu'il noue avec Nedîm qui occupe une place privilégiée parmi ces poètes du Divan s'explique et se produit par l'influence de Verlaine.

Yahya Kemal remarque que dans les *Fêtes Galantes* de Verlaine, les anciennes fêtes organisées dans les pavillons du Grand et du Petit Trianon à Versailles, les conversations gracieuses des amants de cette période sont versifiées en utilisant un langage archaïque du XVIIIème siècle (Uysal 1998 : 354). Il estime que la France connaît alors l'équivalent du mode de vie mené au Palais du Sultan d'Istanbul : c'est-à-dire la 'Période de la Tulipe' intervenue au XVIIIème siècle.

Dans l'ensemble de la poésie du Divan, il émerge un poète, le plus souvent identifié à la Période de la Tulipe : Nedîm. « C'est Nedîm que Yahya Kemal rencontre le plus souvent quand il descend aux fêtes organisées dans les jardins de la poésie ancienne [...] » (Uysal 1998 : 357). D'ailleurs c'est à Nedîm qu'il portera le plus grand intérêt. De plus, Sermet Sami Uysal affirme qu'il ne s'agit pas d'un simple intérêt mais d'une « union des âmes » (Uysal 1998 : 357).

Pourquoi Nedîm a-t-il cette place privilégiée aux yeux de Yahya Kemal ? Les valeurs que Yahya Kemal met en avant, dans sa volonté de célébrer la poésie ottomane, découlent du lyrisme. En effet, le lyrisme est le caractère le plus marquant de cette littérature.

En outre, dans ses traductions de Khayyam, Yahya Kemal repousse les éléments prosaïques pour mettre en avant le lyrisme. En ce sens, Yahya Kemal transforme la poésie de Khayyam. On doit considérer avec soin ce passage d'une poésie née sous le signe de la rhétorique à une poésie essentiellement lyrique : on peut sans nul doute parler d'un 'dépassement' dans le sens que lui donne Harold Bloom. Il s'agit du renversement de la phrase de Robert Frost qui dit « La poésie est ce qui est perdu dans la traduction » (Karantay 1991: 18).

Avant de regarder de plus près ce que signifie ce 'dépassement', de voir comment il est effectué, rappelons la notion de 'père poétique' avancée par Harold Bloom. L'effort du poète 'fils' afin de réécrire le poème du père « d'une façon qui révisera, déplacera et reformera le poème précurseur » (Eagleton 1994: 181), peut être interprété comme "tentatives pour repousser le[s] forces écrasantes" (Eagleton 1994: 181) de la poésie du père afin d'« ouvrir un espace à sa propre originalité imaginative » (Eagleton 1994: 181). Ainsi, la confrontation du pouvoir du père poétique à celui du poète fils construit le poème.

Dès lors qu'il se place sous l'influence de Nedîm, il est inévitable que Yahya Kemal soit également sous l'influence de Hafez. Du moins Abdülbâkî Gölpinarlı le pense, quand il affirme dans sa préface au Divan de Hafez que ce poète a influencé pratiquement toute la poésie ottomane. Dans ce vers tiré du poème *Gönül* (Le cœur), "Kemâl Hâfız'a hayran Fuâd Hayyâm'a" (Kemâl admire Hafez, Fuâd, lui, Khayyam) (Beyatlı 2004: 25), Yahya Kemal proclame son admiration pour le poète persan.

Selon Abdülbâkî Gölpinarlı, Hafez qui a vécu en Perse au XIVème siècle et dont la renommée s'est rapidement étendue vers l'est et vers l'ouest « est considéré comme étant un des poètes les plus lyriques de tout l'Orient » (Şirazi 1992: I). Il a vite exercé un effet profond et durable sur la poésie du Divan. Selon Gölpinarlı, Nedîm figure parmi les poètes qui sont fortement influencés par Hafez. Ainsi, nous appuyant sur les propos de Gölpinarlı, nous pouvons affirmer que Hafez est une figure de père poétique écrasante ayant influencé plusieurs poètes de la poésie du Divan.

La concurrence entre Nedîm et la culture persane dénote une révolte face à cette paternité poétique puissante. Notons que cette concurrence est également perçue dans les poèmes d'autres poètes du Divan mais c'est chez Nedîm qu'elle devient la plus apparente.

Yahya Kemal ne manque pas de faire sienne aussi cette rivalité avec la poésie persane, avec Hafez dans laquelle s'engageait Nedîm. Yahya Kemal accepte l'importance de l'influence de Hafez sur la littérature du Divan. Mais pourtant, il ne se soumet pas au poète persan.

Dans son poème intitulé *Rindlerin Ölümü* (La Mort des sages) où il mentionne le nom de Hafez, Yahya Kemal affirme que les poèmes du poète persan sont éternels, mais il ne manque pas non plus de souligner que l'homme est néanmoins mortel. Sur le plan symbolique, la mort de Hafez représente la perte de pouvoir de ce père poétique écrasant relativement la poésie du Divan.

Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.
Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış
Eski Şîrâz'ı hayâl ettiren âhengiyle.

Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde;
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter.

Au jardin, tombeau de Hafez, il y avait une rose ;
Chaque jour avec sa couleur saignante elle s'ouvrait
La nuit, le rossignol, jusqu'à l'aube pleurait
De l'ancien Chiraz, avec son harmonie, il faisait rêver

Pour un sage, la mort est un pays de printemps bien calme ;
Son cœur fume pendant des années comme un encensoir
Sous de frais cyprès où se trouve sa tombe
Chaque nuit chante un rossignol, à chaque aube s'ouvre une rose, (Beyatlı
1967: 93)

Le caractère novateur de Nedîm est une des raisons pour lesquelles Yahya Kemal s'identifie à ce poète. Mais la nouveauté que va apporter Yahya Kemal à la poésie sera plus radicale que celle amenée par Nedîm. Son œuvre qui, selon Ahmet Hamdi Tanpınar « a la qualité d'être le point de rencontre de deux grandes cultures, celle de l'Occident et celle de l'Orient » (Tanpınar 1995: 189), va lui permettre d'une part, de fermer la tradition poétique ottomane en lui ajoutant « une finale magnifique » (Tanpınar 1995: 25), et d'autre part d'être le fondateur de la poésie turque moderne.

« Tout poète est 'tardif', le dernier dans la tradition » (Eagleton 1994: 181) dit Harold Bloom. Ces paroles sont d'autant plus significatives quand il s'agit de Yahya Kemal. Sa position intermédiaire, d'un côté entre le traditionnel et le moderne, de l'autre entre l'Occident et l'Orient rend la relation nouée avec les poètes pris en exemple et admirés encore plus complexe. Ceci va le pousser à une affinité avec un autre poète, occidental, qui n'est autre que le fondateur de la poésie moderne : Baudelaire.

Lors d'un entretien avec Sermet Sami Uysal Yahya Kemal dit : « Le plus grand poète des pays de l'Occident est Baudelaire » (Uysal 1959: 112). Yahya Kemal mentionne le nom de Baudelaire dans son poème *Büyü Şiir* (Poésie de Magie) ainsi que dans son poème *Eski Paris* (Ancien Paris). On peut remarquer que dans les deux poèmes où on trouve le nom du poète français, la poésie de Baudelaire est mise en relation avec 'le charme' et 'la magie'.

Peut-on parler d'une affinité et de points communs entre Baudelaire qui a clairement et profondément influencé Yahya Kemal et l'autre grand poète qui eut une forte influence sur lui: Nedîm ? Les nouveautés qu'ils apportent à la poésie semblent réunir ces trois poètes : Nedîm, Baudelaire et Yahya Kemal. Mais les effets de la nouveauté apportée par Baudelaire se répandent sur le monde entier. Valéry affirme que, contrairement à ce qui se passe avec la prose, « [l]es poètes français ne sont généralement que peu connus et peu goûtés de l'étranger » (Valéry 1957: 598). Ceci change de façon radicale avec Baudelaire : « [...] avec Baudelaire, la poésie française sort enfin des frontières de la nation. Elle se fait lire dans le monde, elle s'impose comme la poésie même de la modernité ; elle engendre l'imitation, elle féconde de nombreux esprits » (Valéry 1957: 598).

Dans la formation de la poésie moderne fondée par Baudelaire, le règlement de compte du poète avec le Romantisme va être primordial. Pourtant, même si le courant romantique s'est présenté comme une nouveauté, la poésie romantique n'est pas moderne. Afin de pouvoir construire la poésie moderne, Baudelaire devra, tout comme Yahya Kemal, 'fermer' la poésie classique. « Si la poésie moderne, à partir de Baudelaire, a pris le parti de mettre un langage créatif à la place d'un langage descriptif, Hugo n'est pas moderne » dit Gaëtan Picon, « sa poésie qui est totalement descriptive est la dernière des poésies classiques » (Emre 1985: 97).

Afin de pouvoir exister en ce milieu, Baudelaire devra se mettre à la recherche de quelque chose de nouveau. Ainsi, Baudelaire écrit dans son projet de préface aux *Fleurs du Mal* : « Des poètes illustres s'étaient partagé depuis longtemps les provinces les plus fleuries du domaine poétique, etc. Je ferai donc autre chose... » (Valéry 1957: 600).

Parmi les poètes célèbres du Romantisme, l'influence de Hugo sur Baudelaire est plus grande. Comme le précise Harold Bloom, Valéry est conscient de la position de Hugo dans la poésie française. Il est « le précurseur inévitable » (Bloom 1987: 3).

Dans ses écrits et ses lettres on peut trouver beaucoup d'indices qui confirment que Baudelaire voit Hugo, tel que le souligne Bloom, comme un père poétique. Dans une lettre adressée à Victor Hugo, Baudelaire écrit : « Voici des vers faits pour vous et en pensant à vous. Il ne faut pas les juger avec vos yeux sévères, mais avec vos yeux paternels » (Baudelaire 1973: 622-623).

On peut multiplier les exemples qui montrent l'admiration de Baudelaire pour Victor Hugo. Mais il sera plus intéressant de se référer à un poème que Baudelaire dédie à Hugo. Il s'agit du poème *Les Sept Vieillards*.

« Ce sinistre vieillard qui se multipli[e] » (Baudelaire 1972: 121) dont il s'agit dans ce poème, peut-il être autre que Hugo qui fait peser sur la totalité du domaine de la poésie sa présence écrasante ? Ce 'vieillard' est mis en relation avec la cruauté et est dévalorisé du début jusqu'à la fin du poème. Ce 'monstre' qui se multiplie et dont « la méchanceté [...] lui[t] dans [l]es yeux » est un être « hostile à l'univers » qui « écras[e] des morts » (Baudelaire 1972: 120-121).

D'autre part, dans ce poème, il est question non seulement de la puissance et de la cruauté du vieillard mais également de ses faiblesses. « Il n'e[st] pas vouité, mais cassé » (Baudelaire 1972: 121), « son échine [fait] avec sa jambe un parfait angle droit » (Baudelaire 1972: 121), « son bâton, [l]ui donn[e] la tournure et le pas maladroit [d]'un quadrupède infirme » (Baudelaire 1972: 121). Quant au fait qu'il est un « vieillard », ceci souligne qu'il est également mortel. Quand Baudelaire dit « le romantisme est à son apogée, donc il est mortel » (Valéry 1957: 601), ne sous-entend-il pas que Hugo l'est aussi ?

Le fait d'être en possession d'un père poétique puissant et écrasant et qui est « le précurseur inévitable » (Bloom 1987: 3) rapproche les deux poètes desquels Yahya Kemal se sent le plus proche : Nedîm et Baudelaire. En effet, Hafez, tout comme Hugo, est un poète qui a inévitablement et continuellement fait sentir son poids sur les poètes qui lui ont succédé et qui est perçu comme ayant un pouvoir presque divin. Sous cet angle, on peut parler d'une certaine gémellité entre Nedîm et Baudelaire.

Sur ce point, il faut absolument s'arrêter au vers « Dégoutant Phénix, fils et père de lui-même? » dans le poème *Les Sept Vieillards*. Avec ce vers, Baudelaire semble vouloir dire que Hugo, contrairement à ses fils poétiques, n'a pas dû se heurter à la pression d'un père et qu'il ne donne pas le droit de vie à un fils après lui. D'autre part, le fait d'être à la fois le père et le fils est conforme à la situation de Yahya Kemal. Il s'identifie d'une part aux fils qui se révoltent contre leur père et construisent une nouvelle poésie, et de l'autre aux pères comme Hugo et Hafez. En effet, il est à la fois le fondateur de la poésie turque moderne, et le dernier grand poète de la poésie du Divan. Yahya Kemal qui a été qualifié de 'poète Dieu' pendant sa vie, a été un poète qui a fortement fait sentir son poids sur les poètes qui lui ont succédé.

Intérioriser à la fois les pères et les fils implique d'ouvrir des espaces pour eux, dans son monde intérieur et dans sa poésie, qui ne se contredisent et ne s'excluent pas. En ce qui concerne leur influence sur Yahya Kemal, Baudelaire et Nedîm se complètent. Alors que Yahya Kemal noue une relation poétique avec Baudelaire plutôt dans le cadre des images, il essaye de reconstruire le lyrisme de Nedîm. Peut-être a-t-il senti qu'il ne peut dépasser Baudelaire, trop puissant dans le domaine des images, qu'avec un lyrisme qui s'appuie encore plus sur le son.

Bibliographie

Baudelaire 1972: Baudelaire, Charles. *Les Fleurs du Mal*. Paris: Gallimard, 1972.

Baudelaire 1973: Baudelaire, Charles. *Correspondances*. Paris: Gallimard, 1973.

Beyatlı 1967: Beyatlı, Yahya Kemal. *Kendi Gökkubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1967.

Beyatlı 1973: Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.

Beyatlı 2004: Beyatlı, Yahya Kemal. *Eski Şiirin Rüzgârıyla*. İstanbul: Yapı Kredi, 2004.

Bloom 1987: Bloom, Harold. *Charles Baudelaire*. New York: Chelsea House Publishers, 1987.

Eagleton 1994: Eagleton, Terry. *Critique et théorie littéraire*. Traduit de l'anglais par Maryse Souchard avec la collaboration de Jean-François Labouverie. Paris: Presses universitaires de France, 1994.

- Emre 1985:** Emre, Abidin. Baudelaire'in Hugo'su. – In: İnal, Tuğrul. *Ölümünün 100. yılında Türkiye'de Victor Hugo*. Ankara: Türk-Fransız Kültür Derneği Yayınları, 1985, 97-105.
- Freud 2011:** Freud, Sigmund. *Le moi et le ça*. Traduit de l'allemand par Catherine Baliteau, Albert Bloch et Joseph-Marie Rondeau. Paris: Presses Universitaires de France, 2011.
- Karantay 1991:** Karantay, Suat. Türkçeden İngilizceye yazın çevirisinin sorunları üzerine. - *Metis Çeviri Dergisi*, 16/1991, 13-19.
- Şirazi 1992:** Şirazi. *Hafız Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Tanpınar 1995:** Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Uysal 1959:** Uysal, Sermet Sami. *Yahya Kemal'le Sohbetler*. İstanbul: Kitap Yayınları, 1959.
- Uysal 1998:** Uysal, Sermet Sami. *Şiire Adanmış Bir Yaşam. Yahya Kemal Beyatlı*. İstanbul: Yahya Kemal'i Sevenler Derneği, 1998.
- Valéry 1957:** Valéry, Paul. *Œuvres I*. Paris: Gallimard, 1957.

Contemporary Balkan Women Writers on the Art of Writing

Monica Manolachi
University of Bucharest
monicamanolachi@yahoo.com

Motto: “Search me in the words
I didn’t find.”

Blaga Dimitrova

Dans son poème *I died for beauty*, Emily Dickinson féminise la beauté et masculinise la vérité, ce que suggère que l’esthétique et l’éthique sont égales en valeur et elles s’entrelacent par la voie du dialogue. Dans l’arrière-plan de la confuse bataille entre l’esthétique et l’éthique, spécifique de la littérature des Balkans, cet article envisage le crédo de quelques femmes de lettres contemporaines de cette région concernant la motivation de leur art. Les femmes écrivaines sélectionnées pour cette étude proviennent de pays différents, mais certaines d’entre elles vivent déjà dans d’autres pays que leur pays d’origine. Ce qui est intéressant ici c’est la prise de conscience d’écrire aussi comme l’importance de la dimension du genre. Ces deux sont comprises comme un lien entre l’identité personnelle et l’identité culturelle que ce soit nationale, multinationale ou transnationale. En tenant compte d’un corpus postcommuniste qui varie du point de vue du genre (des mémoires et autobiographies à la fiction, poésie, essais et interviews), les points communs qui amènent ces femmes auteurs ensemble sont mis en contraste par quelques caractéristiques distinctives. L’objet de cette étude est de passer en revue leurs approches à la culture multilingue de la région des Balkans dans le contexte européen et d’identifier les nouvelles tendances et un éthos littéraire spécifique dans une manière comparative.

Mots clés: femmes écrivaines contemporaines balkaniques, art d’écrire, poésie, prose

While exploring the credo of contemporary Balkan women writers regarding the motivation of their art, one may come to the conclusion that any verdict should be provisional, due to the diversity of perspectives on various historical issues in the region. Discussing what different contemporary Balkan women writers think about their own art constitutes an act of responsibility that requires a comparative approach and caution, because labels may often prove unsuitable. It rather involves finding new research paths and territories, trying uncommon insights of interpretation, a diversity of approaches and attitudes regarding the rapport between inner reality and social life, a significant amount of linguistic and cultural translation and the ability of being inventive in explaining the sometimes painful regional cultural syncretism.

For the purpose of this article, I will deal with the views of several women writers born in Bosnia, Bulgaria, Croatia, Romania and Serbia. My selection, which is organized in more or less chronological order, has been conditioned by the fact that my access to Balkan writers’ works is generally restricted by the language barrier, a situation which hopefully will change in the long run. Finding authors whose works have not

been translated into an international language turns the task of tackling them into a difficult one, rather like finding your way out of a labyrinth. However, the labyrinth can sometimes be a habitable place and books such as *Malul celălalt: antologie de poezie sârbă – secolele XX–XXI (The Other Bank of the River: Anthology of Serbian Poetry – 20th and 21st Centuries)* (2012), a collection translated from Serbian into Romanian,¹ can open doors to other cultures, not necessarily in an international language. Of course, bearing in mind that Balkan women writers may have expressed their positions on writing elsewhere, I apologize if important names or titles are left aside and look forward to reading other points of view in the future. Although the Balkans have often been associated with the war over the last two decades, my main argument is that there is a specific and consistent cross-cultural sensibility, which is not simply the effect of the recent war, but of a much longer common history, cultural exchange and mythology, which has reverberated across literature.

Sometime before the Yugoslav wars, Mirjana Božin (1991) was wondering in a poem entitled “Women’s Poetry”:

Where does meaning go once lunch is prepared
when the clothes are washed, the children asleep,
when deep in their newspapers husbands snore? (qtd. in Hawkesworth 2000: 195).

Her lamenting reflection deplores the communist *status quo* regarding family relationships and echoes the “feminine mystique” discussed by Betty Friedan (1963) in the context of American women. Yet, was a war necessary to change such circumstances?

In her collection of articles entitled *Balkan Express* (1993), Slavenka Drakulić wrote that “war also heightens your awareness of the outside world” (Drakulić 1993: 2), a statement partially legitimizing war as a questionable mode of increasing human awareness. Are there no other means that can heighten human perception of the world? However, the Croatian author is careful to set views in contrast and to point out that:

Balkan Express picks up where the news stops, it fits somewhere in between hard facts and analysis and personal stories, because war is happening not only at the front, but everywhere and to us all. I am speaking about the other, less visible side of war, the way it changes us slowly from within. (Drakulić 1993: 3-4)

Invisibility, silence, unspeakable matters are similar aspects that Dubravka Ugrešić wished to overcome too in *The Museum of Unconditional Surrender* (1996). She views writing as a Proustian act against oblivion, as a form of survival and as a personal quest for a new, European identity. However, this search has been troublesome. It is in this book that the unnamed narrator attempts to clarify the meaning of writing an autobiography, but warns the reader from the start: “the question as to whether this novel is autobiographical might at some hypothetical moment be of concern to the police, but not to the reader” (Ugrešić 1996: xi). What the author comments on at length is the similitude between a photo album and an autobiography, particularly their

¹ A quick look at the content of this book from a gender point of view shows only about 10% of the Serbian poets are women, which is not true. For more on Serbian women poets, see (Hawkesworth: 2000).

capacity to reconstruct an identity via memorialisation, by aiming at what she calls a “point of pain”:

Autobiography is a serious and sad genre. It is as though somewhere deep within us there was an encoded assumption about the genre, and both the author and the reader submit to it: they harmonize the rhythm of their pulse, their heartbeat, slow down their breathing, together lower their blood pressure. (Ugrešić 1996: 29)

What makes her book different from other autobiographies is that it is not a chronology of personal events, but a postmodern collection of texts ranging from her own philosophical diary to her mother’s more customary one, from poetry to narrative, from meaningful brisk dialogue to persuasive introspection, from artistic critical commentary to street language and chit-chat.

Apart from essays and prose, Balkan women writers have also written poetry about the inescapable effect of war on writing. In 1999, a collection of poems entitled *Heart of Darkness* by Bosnian writer Ferida Duraković was published in English. One can spot at least two main strategies in approaching the topic of war as a destructive force. First, the town of Sarajevo and its citizens become the main characters of the poem in “Morning Glory, Sarajevo”. In it the author suggests a more peaceful and detached approach to reality:

The face of History
ought to be perceived
with more modesty (Duraković 1999: 71)

which, however, contrasts with its effect on those who usually imagine the future:

we, the masters
of the air-made tower, let us go
down to the town, quiet
and hurt by everything. (Duraković 1999: 71)

Second, poetry can borrow warlike strategies in order to give discursive substance to the reality of survival, as in “Without a Walk”:

That’s why I write to you
from all directions:
so that you are protected
from everything but my words. (Duraković 1999: 56)

It was not until 1999 that Slavenka Drakulić approached the theme of war head-on in *S. A Novel About the Balkans*. Soon made into a film by Irish director Juanita Wilson, *As If I Am Not There*, the novel deals with the top Bosnian war story from a feminine perspective: the systematic rape of women. The most terrifying scene in the book is the reality of “the women’s room”, a place on the camp site where the women were taken to be raped, which is in stark contrast with Virginia Woolf’s well-known

“room of one’s own”, a symbol for the identity of a woman writer. The contrast is thought-provoking. Although Drakulić writes the story in the first person, using only the first letter S. for her character, the film differs from the original, especially as far as the woman’s voice is concerned: it is almost a silent movie and the main character has a Muslim name, Samira, which leaves little room for the writer’s possibly empathic original identification with the destiny of her main character. What is also debatable is that, even though the victim is given a voice throughout the novel, the reader is not offered a persuasive reflection on her relationship with her war baby which she eventually gives birth to. S. only notices the Swedish words for “public property” are stamped on the hospital-issued gown her new-born is clothed in. In her view, they are “a symbol of fate. Only just born and already he belongs to somebody else, not to himself” (Drakulić 1999: 196). Despite the fact that the movie presents her looking in the mirror, silently questioning herself, her thoughts over the matter remain rather unspoken, leaving the critical interrogation up to the reader: what are the limits of our capacity to understand, forgive and go on with our lives? Moreover, S. is portrayed as “the only educated woman in the camp” (Drakulić 1999: 97), beautiful, with red high heel shoes in her backpack, able to seduce and negotiate her role in the whole, otherwise tragic, story. She is “not some peasant woman who whimpers with fear and is lost when approached by even her own husband” (Drakulić 1999: 98), a hasty depiction which assumes a type of essentialism rather unsuitable to the plural reality of the Balkans and obliterates a long tradition of women writers in the region. The contrast between S. and the other women – with names also reduced to single letters – raises the question of education. Education in what sense, in what language and for what purposes?

It is not a coincidence that Drakulić chose a teacher for her main character. Ugrešić did the same in *The Ministry of Pain* (2005), which demonstrates both authors share a communicative approach to war: better speak about it than suffer in silence. Writing in the aftermath of war may lead to significant cultural changes, as is obvious in *The Ministry of Pain*, an equally disturbing and bantering fictional report on several sessions of unconventional group therapy on the possible effects of the Yugoslav war on the human psyche. The main character, Tanja, exhibits part of these effects by drawing on the views of her students, all originating in ex-Yugoslavia, but displaced as quasi-refugees in Amsterdam. The explosive nature of the character of conflict is used to construct a postmodern text, whose complexity emerges out of a multitude of voices, which make this essay-novel look like a collection of survival techniques, hard to summarize without losing its hybrid essence. The teacher asks her students to “compose thumbnail autobiographies. In English. ‘Why English?’ ‘To make it easier on you,’ I said.” (Ugrešić 2005: 21) English versus “our language” proves to be another “point of pain” or “our common trauma” (Ugrešić 2005: 39). The language issue seems to be a bone of contention, which has led to suicide, confusion, misunderstandings, blindness, all translated abroad:

Language was a weapon, after all: it branded, it betrayed, it separated and united. Croats would eat their *kruh*, while Serbs would eat their *hleb*, Bosnians their *hljeb*; the word for bread in the three languages was different. *Smrt*, the word for death, was the same. (Ugrešić 2005: 36)

In these conditions, the characters cannot escape the memory of national conflict. It insinuates itself in their everyday life. When the teacher receives an anonymous threatening note, she considers it “a leftover piece of shrapnel” (Ugrešić 2005: 185) and when one of her students visits her at home to tell her painful truths they do not discuss in class, she is taken aback and recalls humiliating memories: “We are barbarians. We have no writing; we leave our signatures on the wind; we utter sounds, we signal with our calls, our shouts, our screams, our spit. That is how we mark our territory” (Ugrešić 2005: 228). The novel ends with a convincing anathematic invocation, which clearly centres on writing as the only form of salvation: “I, the Teacher, the pride of my generation, speak what I have to speak, speak my Balkan litany...” (Ugrešić 2005: 255).

If we move on to the east, Bulgarian women authors used to approach writing as a form of private, intimate war. For example, in a poetry collection translated into English, entitled *The Devil's Dozen: Thirteen Bulgarian Women Poets* (1990), Miryana Basheva reflects on the relationship between a man and a woman in a poem entitled “Business” and concludes:

Secretely I sharpen my sword,
my teeth and guillotine blades.
There's more business to be done!
He's bound to return –
after all, what choice does he have... (Basheva 1990: 159)

Yet, after 1989, women began to develop new writing strategies, to question the modes of writing and their functions, to consider them in a global context. For instance, in *Nine Rabbits* (2012), Virginia Zaharieva explores the balance between life and writing: “I separate writing from life. Getting tied down with one prohibits the other. How to combine them? I stand in the middle driven from everywhere. Later, the answer appears: by watching.” (Zaharieva 2012: 129) or “As I write, I myself change.” (Zaharieva 2012: 131)

For Kapka Kassabova, writing a memoir is a form of exorcizing the ghost of the Berlin Wall and of trying to come to terms with contemporary Bulgaria. *Street Without a Name. Childhood and Other Misadventures in Bulgaria* (2009) is a “personal non-fiction” (Kassabova 2009: 1). Half her life in her native country, half her life abroad as a globetrotter, Kassabova attempts to make sense of her destiny by mingling fact with reflection, usually ironic or self-ironic, and by culturally adopting a cosmopolitan stance: “I chose to see emigration and globetrotting as an escape, not as a loss.” (Kassabova 2009: 16) As far as her writing motivation is concerned, the parable from the prologue suggests writing is like a pantomime guessing game and serves as a form of deconstructing old stereotypes about Bulgaria and of putting forward a personal story: “her story” against History, accompanied by several family photos, which echoes Dubravka Ugrešić's “speaking album” from another visual perspective. In the first part of the book, she drew on her already international childhood memories, offering insights into the life of a family of intellectuals moving to Sofia from the province. The second part tackles her numerous trips to important historical and geographical sites. In both cases, her attitude is “almost never flattering”, which has to do with the necessity of reassessing and revising national self-esteem in a

contemporary context, after experiencing life in other parts of the world. In spite of the critical tone of the book, it has its own charm and its own moments of epiphany, apart from the fact that it is a literary bridge to her native country and a personal translation of numerous national facets.

Perhaps one of the hottest subjects nowadays in the Balkans is that of translations. In a short story entitled “Wrong” by Zdravka Evtimova, the Bulgarian author constructs a half real and half unreal situation, in which an author (man) meets his translator (woman), in order to present some of the problems encountered by translators into minor languages, aspects usually taken for granted. A translator herself, Evtimova expressed in a recent online interview with David Backer (2014) her attachment to her 1300-year-old native language, but also proved that being a translator has become a more and more fashionable thing: “Writing in English gives me a sense of the weight the words have, and the stories I write in English are like planes that have to be powerful enough to be able to take off the ground.” Indeed, more and more authors feel that publishing in English brings more visibility and the possibility of putting your message across. Another example is the poem “Little Zebras” by Serbian author Ana Ristović, which presents both a mind-blowing and a tongue-in-cheek perspective on reading and the interests of the “well-read”:

The more I read
the more books
resemble little zebras
their spines bend under the thumb
anticipating the riders
they won't buck off. [...]

The more I read, the less
I know about poetry...
The more inept hunter of little zebras I become
along the soft slopes of knees and table legs. (Ristović 2014: online)

The last stop is Romania, where Balkanism has had its own specific manifestations over the period of transition to democracy. In *Romanian Writers on Writing* (2011), most of the contemporary women's reflections refer mainly to the role of the self in the process of textualizing reality. For example, the prolific poet and prose writer Ruxandra Cesereanu brings into discussion the “state of trance” (very close to madness, which she attempted to simulate in one of her books) as “a bridge toward the reader, the most adequate passageway for me to channel what I have to say” (Manea 2011: 259).

In a fragment entitled *Opus or Life?* from the same essay collection, Simona Popescu contradicts famous poet Nichita Stănescu who once said that “the poet, like the soldier, does not have a personal life”. In her view, “the poet, rather, like the soldier, *has* a personal life”, which reminds us the Ancient Greek etymology of the word *person* is “mask”. She offers a dramatic and mysterious definition of writing:

Writing — the pact with yourself, torturing and anguishing. You do not know if you rescued or lost your soul through it. A form of seizing, as through the dark,

something to resemble you, as in a dream, where you join a being that appears to be you. But also a way of losing yourself. (Manea 2011: 261)

More than that, Popescu wrote a whole book entitled *Exuviae* (1997), in which growing up and coming of age are skilfully intertwined with becoming more and more aware of the role of writing in building the self.

Poet and cultural journalist Doina Ioanid confesses that in her childhood she used to be so intrigued that “between words and things all ties were broken”, that she literally got sick when trying to construct the connection herself. As a teenager, she “experienced the terrible feeling that the world of words is a fragile and unrepeatable place”. After graduating the Faculty of Letters she found writing as “an exorcism, a mode of survival”, but agrees that “therapy through writing has no value if it does not go through other filters”. Otherness seems to be one of the topics that she is mostly interested in:

As far as I am concerned, I write to share with others my loneliness, my sadness, my fragility, my love, my doubts, the fear and the joy of finding myself, that is, all that is human. In fact, I believe that every writer remakes, in his own way, this path toward the other, in the attempt to reach him, to shatter his solitude with one sentence. (Manea 2011: 274)

Last but not least, author Ana Maria Sandu has reached a point in her writing career when she considers that “you write as you are” and that writing is “a sort of jogging”: “I imagine that I am serene and motivated, like any runner in this world. Perhaps that is why writing is the only moment in the day during which I feel that I become pulverized and that nothing truly touches me any longer. I lose my ties to the purest and truest reality” (Manea 2011: 294).

A tentative conclusion would be that in the case of contemporary Balkan women authors, writing is both duty and fun, pain and pleasure, it involves both therapy and style, cultural and linguistic variety, a mix of essential and universal values, more or less personal, dealing with conflict, either internal or external, with a focus more on aesthetics rather than on ethics. While in the countries of the former Yugoslavia recent writing by women emerged as a reaction to war to a great extent, the panorama of inner tension was enough to produce successful literature of good quality in post-1989 Bulgaria and Romania.

Bibliography

- Backer 2014:** Backer, David. *Interview with Zdravka Evtimova*. <http://fictiondaily.org/author-interviews/zdravka-evtimova>, accessed on June 20, 2014.
- Basheva 1990:** Basheva, Miryana. “Business” in *The Devil’s Dozen: Thirteen Bulgarian Women Poets*. Trans. by Brenda Walker, Belin Tonchev, Svetoslav Piperov. London & Sofia: Forest Books& Svyat Publishers, 1990.
- Slavenka 1990:** Drakulić, Slavenka. *Balkan Express: Fragments from the Other Side of War*. New York and London: W. W. Norton & Company, 1993.
- Slavenka 1999:** Drakulić, Slavenka. *S. A Novel About the Balkans*. Transl. by Marko Ivic. London: Penguin Books, 1999.

- Duraković 1999:** Duraković, Ferida. *Heart of Darkness: Poems*. Transl. by Amela Simic and Zoran Mutic, ed. by Greg Simon. New York: White Pine Press, 1999.
- Evtimova 2014:** Evtimova, Zdravka. "Wrong" in *Drunken Boat*, www.drunkenboat.com/db10/06fic/evtimova/wrong.html, accessed on June 20, 2014.
- Friedan 1963:** Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. New York: W. W. Norton and Co, 1963.
- Hawkesworth 2000:** Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: CEU Press, 2000.
- Kassabova 2009:** Kassabova, Kapka. *Street Without a Name. Childhood and Other Misadventures in Bulgaria*. New York: Skyhorse Publishing, 2009.
- Manea 2011:** Manea, Norman; Sanda Cordoş (eds). *Romanian Writers On Writing*. San Antonio, Texas: Trinity University Press, 2011.
- Ristović 2014:** Ristović, Ana. "Little Zebras". Trans. by Steven and Maja Teref. *Asymptote*. April 2014. <http://www.asymptotejournal.com>, accessed on June 20, 2014.
- Ugrešić 1996:** Ugrešić, Dubravka. *The Museum of Unconditional Surrender*. Transl. by Celia Hawkesworth. New York: New Directions Books, 1996.
- Ugrešić 2005:** Ugrešić, Dubravka. *The Ministry of Pain*. Transl. by Michael Henry Heim. New York: HarperCollins, 2006 (2005).
- Zaharieva 2012:** Zaharieva, Virginia. *Nine Rabbits*. London: Istros Book, 2012.

Мигрантската идентичност в творчеството на Василис Алексакис и Думитру Цепеняг

Дарина Фелонова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
darinafelonova@gmail.com

L'identité migratoire dans les œuvres de Vassilis Alexakis et de Dumitru Tsepeneag

Dans ce texte seront analysés les caractéristiques de l'*identité migratoire* de deux auteurs des Balkans qui ont immigré en France dans les années 1960 et 1970 du XXe siècle – Vassilis Alexakis (d'origine grecque) et Dumitru Tsepeneag (d'origine roumaine). L'étude a pour but d'analyser les images de l'Autre et les représentations de soi-même des personnages dans leurs œuvres, ainsi que le côté autobiographique de leurs romans et autres écrits. Une tentative sera faite de même pour examiner l'identité double et quelques-unes des caractéristiques les plus importantes du bilinguisme qui est essentiel pour ces deux auteurs (ainsi que pour leurs personnages).

Интересът на това изследване е насочен към специфичната ситуация на двама писатели – Василис Алексакис (с гръцки произход) и Думитру Цепеняг (с румънски произход), емигрирали от Балканите и установили се във Франция през 60-те – 70-те години на XX век. Роденият през 1943 г. Алексакис следва журналистика в Лил, Северна Франция, в периода 1961 – 64-та година, като след това се завръща в Гърция. След установяването на военната диктатура през 1967 г. обаче Алексакис решава отново да напусне родината си и на следващата година отива в Париж. В момента той непрекъснато пътува между Франция и Гърция. Цепеняг пък се намира в конфликт с установения в Румъния тоталитарен режим. Тези конфликтни отношения все повече се изострят и в крайна сметка през 1975 г. писателят успява да замине за Франция и се установява в Париж. Докато е там той с огорчение научава, че Чаушеску е отнел румънското му гражданство. След румънската революция от 1989 г. Цепеняг пребивава както във Франция, така и в Румъния.

Това принудително откъсване на двамата автори от родните им места поради политически и идейни несъгласия с властите оставя дълбока рана в личностното им самоопределяне и в писателския им път. Като личности, които се изразяват на два езика и в пределите на две литератури (своята родна – съответно гръцка или румънска, и френската), те са обект на литературната критика и от двете страни, като в същото време носят сякаш обреченото усещане, че не принадлежат напълно на нито едната. Неслучайно още в самото начало на автобиографичния си роман *Paris-Athènes* („Париж-Атина“) Алексакис разкрива своето неопределено и двойствено място в съвременната литературна история: „Je pensais que, si les Français me considéraient comme auteur grec, mes compatriotes seraient davantage fondés à me classer parmi les étrangers“ (Alexakis

1997 : 20).¹ От подобни съмнения страда и Думитру Цепеняг, който преживява изключително тежко наложеното му откъсване от румънското литературно пространство. Засегнат от факта, че някои от сънародниците² му го поставят в периферията на румънската литература и не му позволяват да излезе от наложения му етикет на „писател в изгнание“, той търси начин да се преутвърди като румънски автор. След отказа на румънския литературен историк и критик Йон Негоицеску да приеме романите му, написани на френски език, като част от румънската литература, с аргумента, че „езикът е единственият критерий за определянето на една литература“ (Țepelea 2000: 218), Цепеняг окончателно решава да се завърне към писането на произведения директно на румънски език и с това да утвърди заслуженото си място в румънския литературен канон.

Както се вижда от казаното дотук, миграционният процес неизменно е съпроводен от промени в идентичностните и психологическите нагласи на индивида. Неслучайно канадският писател Нийл Бисундат описва тази специфична мигрантска ситуация като „трансформация“ (Bissoondath 1995 : 221). Писателят-мигрант усеща драматично своето раздвоение между различни културни, езикови и национални реалити и същевременно не се вписва напълно в нито една от тях. Именно тази вечна междинност, това неизменно физическо и духовно движение от едно място в друго, този като че ли непрестанно повтарящ се процес на напускане и завръщане, но никога на пълноценно оставане, са сякаш предпоставка да се говори за зараждането на един нов тип идентичност – мигрантската. Тя се изразява в жанровото, сюжетното и тематичното структуриране на произведенията на Алексакис и Цепеняг, в избора на персонажи и изграждането на образите им, в спецификата на нарацията.

Особености на мигрантското писане

Интересна закономерност, която се наблюдава и при двамата автори, е почти неразривното преплитане на автобиографични и фикционални елементи в романите им. Изследвайки задълбочено и обстойно творчеството на Василис Алексакис, защитилата в САЩ докторат по темата Мариан Беси стига до заключение, че тази характерна особеност на неговата проза се дължи на специфичните обстоятелства, формирали го като творец, и най-вече на особената му двойствена мигрантска душевност и разколебаната му идентичност, търсещи път да се самоанализират, самодефинират и преоткрият: „Grâce à l’aspect autofictionnel de son écriture, Alexakis réussit à évacuer les événements traumatiques de sa vie en exil en les décrivant de manière répétitive dans sa fiction“ (Bessy 2008 : 12).³

Наблюденията на Беси относно спецификата на автобиографичното писане на Алексакис биха могли с пълна сила да важат и за случая на Думитру Цепеняг,

¹ „Мислех си, че щом французите ме смятат за гръцки автор, моите сънародници биха могли с пълно право да ме причислят към чужденците.“ [в мой превод]

² Тук визирам румънски писатели, критици и литературни историци от т.нар. „поколение на 80-те години на XX век“.

³ „Благодарение на автобиографичния аспект на своето писане Алексакис успява да изтласка травматичните събития от изгнаническия си живот чрез многократното им описване в своята проза.“ [в мой превод].

който, дълбоко разтърсен от духовното и физическото си изгнание от румънското литературно-културно пространство, неведнъж пресъздава и преживява наново емоциите около напускането на Румъния, както и копнежа по завръщането и повторното опознаване на загубената родина. Много от образите, които се срещат в творчеството на Алексакис и на Цепеняг, са своеобразни литературни двойници на двамата автори и са носители на техните съмнения и вътрешни раздвоения. Сюжетите и тематиката на романите им са сякаш отражение на житейския им мигрантски път, изпълнен с идентичностни кризи и копнеж да бъдат приети и разбрани такива, каквито са.

Без съмнение творбата на Василис Алексакис с най-автобиографичен характер е романът му „Париж-Атина“. Тук Алексакис е едновременно автор, наратор и главен герой, т.е. той представя себе си в процеса на писане на своя роман. Текстът е написан в първо лице и проследява основните моменти около напускането на Гърция, установяването на писателя във Франция и началото на неговата литературна кариера. По своята същност този роман е може би най-личното и интимно отражение на душевните терзания на Алексакис и представлява един задълбочен психологически анализ на неизменната кръстопътна позиция на мигранта: „Ma fatigue est peut-être due aux efforts que j’ai consentis depuis longtemps pour conquérir une nouvelle identité sans perdre l’ancienne... Mes déplacements incessants m’ont empêché de m’habituer complètement aussi bien à Paris qu’à Athènes“ (Alexakis 1989 : 212-213).⁴ Но в крайна сметка Алексакис не изпада в депресия, той прегръща своята дуалистичност и се научава да живее с нея: „J’avais décidé d’assumer mes deux identités, d’utiliser à tour de rôle les deux langues, de partager ma vie entre Paris et Athènes“ (Alexakis 1989: 195).⁵

Василис Алексакис преплита автобиографичното и фикционалното и в романа си *La Langue maternelle* („Майчиният език“). Тук се забелязва едно изместване на сюжетното действие към родното гръцко пространство, което обаче не минава без душевни сътресения и все по-усложняващи се идентичностни въпроси. Героят на романа е имигрираният във Франция грък, Павлос Николаидис, който след двадесетгодишно отсъствие най-накрая се завръща в Гърция и си поставя като проект да дешифрира значението на буквата епсилон, изброшена на входа на храма на Аполон в Делфи. Това завръщане съвпада с Великденските празници и сякаш изборът на съответния времеви период не е случаен. Религиозният календар празнува възкръсването на Исус Христос, а същевременно и Павлос преживява символично възкръсване. Той преоткрива връзката си с майчиния език, с древната гръцка история и с напуснатата родна земя или с други думи – прегръпява специфична културна реасимиляция. Приобщаването обаче не е абсолютно и не протича безоблачно – Павлос, като носител на два културни кода – придобития френски и вродения гръцки, непрекъснато ги сравнява и оценява, което само по себе си е знак, че не може да им принадлежи

⁴ „Умората ми може би се дължи на усилията, които съм полагал дълго време, за да завоювам нова идентичност, без да изгубя старата... Непрестанните ми придвижвания ми попречиха да се приспособя напълно както към Париж, така и към Атина.“ [в мой превод].

⁵ „Реших да се примиря с двете си идентичности, да използвам и двата си езика, да разделя живота си между Париж и Атина.“ [в мой превод]

напълно, че винаги ще е по-скоро страничен наблюдател, отколкото пълноценен участник в тези взаимоотношения:

Il était évident qu'ils se connaissaient tous très bien, je n'entendais autour de moi que des prénoms, Yorgos, Nicos, Socrate, Éléonora, Dimitra, Catérina. À Paris, dans les mêmes circonstances, il me semble que j'aurais surtout entendu des noms de famille... J'ai été jaloux de ces démonstrations d'amitié comme si je ne faisais pas partie de la même société, comme si j'étais un intrus. (Alexakis 2006: 45)⁶

Очевидни са общите тенденции в писането на Алексакис и Цепеняг, особено ако се проследи начинът на реализиране и конструиране на своеобразната трилогия на Думитру Цепеняг, включваща романите *Hotel Europa* („Хотел Европа“), *Pont des Arts* („Пон де-з-Ар“) и *Maramureş* („Марамуреш“). Разказването се осъществява в първо лице, а нараторът е румънски автор дисидент, избягал от тоталитарния режим и установил се в Париж (очевидно е, че този наратор е литературният двойник на Цепеняг и по този начин усещането за преплитането на автобиографичното с фикционално се засилва). Общото тематично звено на романите в трилогията е представянето на съдбите на румънците, емигрирали от родината си след събитията от 1989 г. в търсене на по-добър живот в богатия европейски Запад.

В романа „Хотел Европа“ протичат едновременно няколко сюжетни линии, обединени от усещането за безспирно движение, за спонтанна и необратима номадичност. От една страна, се представя бягството на младия румънец Йон от родината му и тежкото му пътуване до крайната дестинация – Франция. По време на бурните събития в румънската революция от 1989 г. за много от румънците емиграцията е единственото възможно спасение от заобикалящия ги ужас. В тази идеализирана представа вярва и Йон, докато сам не попада в новата среда и вместо да просперира, се сблъсква с подземния престъпен свят, криещ се в сенките на развитата западна цивилизация. От друга страна, произведението на Цепеняг симултанно проследява и усилията на неназования наратор да напише роман за случващото се в Румъния, роман, в който приключенията на Йон също ще намерят място. По този начин Цепеняг, подобно на Алексакис в „Париж-Атина“, на практика пише за написването на романа си.

Подобни наративни игри наблюдаваме и в романа „Марамуреш“. Тук сюжетното действие също се развива около движението на познатите ни вече от „Хотел Европа“ персонажи, но този път движението е обратно – героите се завръщат в Румъния. Именно в това произведение Цепеняг си поставя тежката задача да опише сложната роля на писателя-мигрант като междинна фигура между две литератури и два езика и произтичащата от това проблемна рецепция на творчеството му от страна на френския читател, който не е достатъчно запознат с румънските литературни тенденции и актуални търсения. Произведението започва

⁶ „Беше очевидно, че се познаваха много добре, можех да чуя около себе си само поименните им обръщения: Йоргос, Никос, Сократ, Елеонора, Димитра, Катерина. В Париж, в същите обстоятелства, щях да чуя предимно фамилии... Ревнувах от тези приятелски демонстрации, като че ли не бях част от същата компания, като че ли бях неканен гост.“ [в мой превод]

с дискусия по телефона между Автор и Читател,⁷ свързана с проблемите на езика и превеждането. Когато обаче Авторът се представя като румънски писател, това предизвиква изумлението на френския Читател:

- Да, и румънец съм. А от известно време пиша отново на румънски.
- Даже не знаех, че съществуват писатели в Румъния.
- Въпреки това съществуват. Погледнете, че на заглавната страница пише: превод от румънски.
- Да, сигурно, но кой гледа заглавната страница. Вие обаче живеете в Париж, нали?
- Да, живея в Париж от близо тридесет години.
- А, разбира се, сега става ясно...
- Какво точно?
- Живеете в Париж от малък...
- Не чак от толкова малък. [в мой превод] (Tereneag 2001: 8)⁸

Благодарение на този диалог става ясно, че носителите на различни културни кодове могат да гледат на една и съща ситуация по коренно противоположен начин. За френския Читател самият факт, че Авторът вече толкова години живее в Париж, е достатъчен да го отчужди и оразличи от другите румънски писатели и до някаква степен да го приобщи към познатото френско литературно пространство. Авторът пък от своя страна, независимо от дългогодишното си установяване във Франция, се определя като румънски писател и защитава тази си принадлежност.

Въпреки това ревностно отстояване на румънското самосъзнание обаче завръщането в родината е придружено с нови личностни разколебавания и идентичностни кризи, а мигрантът и тук остава ненапълно „свой“: „... индивид, откъснат от общността, каквато и да била тя, индивид без адрес, изолиран и измъчван от копнежи. Искам да кажа, че и тук, в Марамуреш, не се чувствам повече у дома си, отколкото по чуждите краища; може би за мен вече не съществува у дома...“ [в мой превод] (Tereneag 2001: 300).⁹

След направения опит да се разгледат сюжетните и стилистичните специфики на прозата на Василис Алексакис, както и на тази на Думитру Цепеняг, бихме

⁷ Така Думитру Цепеняг назовава двамата участници в диалога, като съответно в романа Автор и Читател са изписани с главни букви.

⁸ „– Sunteți român așadar.

– Da, sunt și român. Iar de câtva timp scriu din nou în românește

– Nici nu știam că există scriitori în România.

– Există totuși. Uitați-vă, scrie pe pagina de gardă: traduit du roumain.

– Da, sigur, dar cine se uită pe pagina de gardă. Dstră însă locuiți la Paris, nu-i așa?

– Da, locuiesc la Paris de vreo treizeci de ani.

– A, sigur, atunci se explică...

– Ce anume?

– Locuiți la Paris de mic copil...

– Nu chiar așa de mic.“

⁹ „... un individ rupt de colectivitate, oricare ar fi aceasta, individ izolat și măcinat de doruri fără adresă. Vreau să spun că nici aici, în Maramureș, nu mă simt mai acasă decât pe meleaguri străine; poate că pentru mine nici nu mai există un acasă...“

могли да заключим, че романите им по същество представляват един дълбоко личен израз на идентичностната криза и душевната двойственост, съпътстващи мигрантското битие.

Между два езика – аспекти на литературния билингвизъм

Специфичното раздвоение между френския и майчиния език (съответно гръцки или румънски) не се проявява по идентичен начин при двамата автори и е мотивирано от различни психологически нагласи. Тъй като играе важна роля в житейския и творчески път на писателите, както и в осмислянето на идентичностното им самоопределяне, билингвизмът, освен начин на писане и изразяване, се превръща и в една от най-разискваните теми в прозата им.

Василис Алексакис приема и реализира напълно своята езикова дуалност. Макар да публикува първите си романи директно на френски, той решава да отговори на нападите от страна на някои свои сънародници, че е забравил гръцкия език, и да издаде и роман на гръцки. Първият му роман, написан директно на гръцки, е *Τάλλο* („Талго“), последван и от романа „Майчиният език“. Алексакис сам превежда „Талго“ на френски и от тогава започва да пише всяка своя творба едновременно на френски и на гръцки. Писателят разкрива различни страни от своята същност и постига различни идейни цели в зависимост от използвания език. От една страна, чрез гръцкия той символично се завръща към детското у себе си, към пространството на спомените и неприкритите емоции; от друга – френският е езикът на фантазията, фикцията и творческото пресътворяване: „Le grec m’attendrissait, me rappelait qui j’étais. Le français me permettait de prendre plus facilement congé de la réalité“ (Alexakis 1989: 249).¹⁰ Но примиряването с тази двойна езикова принадлежност е съпътствана неизменно и от страха, че все по-силната зависимост от френския език би могла да отчужди напълно Алексакис от родния му гръцки: „Je me suis rendu compte que j’avais pas mal oublié ma langue maternelle... Mon grec s’était sclérosé, rouillé“ (Alexakis 1989: 11).¹¹ Затова и преоткриването и утвърждаването на връзката с него се превръща в една от основните теми в творчеството му – неслучайно, в романа „Майчиният език“, главната причина за връщането на Павлос Николаидис в Гърция е стремежът му да опознае наново гръцкия език.

Думитру Цепеняг, за разлика от Василис Алексакис, приема по доста по-конфликтен начин билингвистичната си ситуация. Дори след трайното си установяване в Париж, той първоначално продължава да пише на румънски, като преводът на романите му на френски се извършва от известния преводач Ален Паруи. През 1980-те години обаче, загубил надежда, че тоталитарният режим в Румъния някога ще падне и бивайки изтрит от литературния живот на родината си, той с огромно усилие се откъсва от своя майчин език и пише и издава три романа на френски, под псевдонима Ед Пастенаж. Един от основ-

¹⁰ „Гръцкият ме разнежваше, напомняше ми кой съм. Френският ми позволяваше по-лесно да избягам от реалността.“ [в мой превод]

¹¹ „Осъзнах, че доста съм забравил майчиния си език... Гръцкият ми беше склерозирал, ръждясал.“ [в мой превод]

ните аргументи на Цепеняг за тази промяна е, че в превода на своите творби от румънски на френски той вижда едно своеобразно „убийство“ и „поглъщане“ на написаните от него думи от думите на преводача (Țepeaeag 2000: 20). Писането на френски обаче не продължава дълго и през 90-те години, след падането на режима на Чаушеску, авторът се завръща към родния си език и публикува романите си както в Румъния, така и във Франция (отново посредством превода на френски на Паруи).¹² Т.е., за разлика от Василис Алексакис, Думитру Цепеняг не смята, че е възможно пълноценното функциониране на писател, който принадлежи едновременно на два езика. Обяснение за това интересно явление би могло да се търси в самата идейно-теоретическа нагласа на автора, който приема, че „принадлежността към дадена литература, зависи от езика, на който се пише, а не от етнически или расови критерии“ (Țepeaeag 2000: 192). Затова и с избора си да се завърне към писането директно на румънски, Цепеняг всъщност заявява стремежа си да бъде припознат от румънската литературна традиция и да избяга от наложената му мигрантска изолация. Това желание се проявява и като неотменна тематична нишка в романите му: например, носталгията, която нараторът на „Хотел Европа“ и „Марамуреш“ изпитва към родното, не е насочена толкова към самата териториална и етническа представа за Румъния, колкото към езика, който се говори там: „... отвъд зоната на разпространение на майчиния език отчуждението се усеща и по-силно“ [в мой превод] (Țepeaeag 2001: 300).¹³

Въпреки различното отношение и реакция спрямо наложения от мигрантската ситуация билингвизъм, Алексакис и Цепеняг създават проза, повлияна дълбоко от взаимодействието на вродения и придобития език, и изследват задълбочено вътрешните колебания и сътресения, което това двуезичие причинява на мигрантската душевност.

Заключение

Идентичността на писателите-мигранти е разнолика и крехка конструкция, подложена на непрекъснати трусове и нападения от страна на факторите, в които се формира. И ако автори като Василис Алексакис успяват да припознаят своята двойственост и да функционират хармонично с нея, то други – като Думитру Цепеняг, изживяват твърде болезнено изолирането си от националната литературна традиция и всячески се стремят да се приобщат отново към нея. Въпреки тези две различни реакции по отношение на специфичната мигрантска ситуация трябва да имаме предвид едно – самият процес на мигриране вече безвъзвратно е променил тези писатели и ги е поставил в един нов тип взаимоотношения със заобикалящата ги среда, затова и възвръщането към предишната „необременена“ принадлежност към дадена културно-литературна реалия всъщност остава невъзможно.

¹² Трилогията, съставена от романите „Хотел Европа“, „Пон де-з-Ар“ и „Марамуреш“, за която стана вече дума в този текст, и последвалите я романи са написани директно на румънски.

¹³ „... dincolo de aria de circulație a limbii materne înstrăinarea e resimțită și mai puternic“

Библиография

- Alexakis 1989:** Alexakis, Vassilis. *Paris-Athènes*. Paris: Seuil, 1989.
- Alexakis 2006:** Alexakis, Vassilis. *La Langue maternelle*. Paris: Stock, 2006.
- Bessy 2008:** Bessy, Marianne. *Vassilis Alexakis: Exorciser L'Exil. Déplacements autofictionnels, linguistiques et spatiaux*. A dissertation submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University, 2008.
- Bissoondath 1995:** Bissoondath, Neil. *Le marché aux illusions. La méprise du multiculturalisme*. Trad. de l'anglais par Jean Papineau, Montréal : Boréal-Liber, 1995.
- Țepeneag 1996:** Țepeneag, Dumitru. *Hotel Europa*. București: Albatros, 1996.
- Țepeneag 2000:** Țepeneag, Dumitru. *Războiul literaturii încă nu s-a încheiat*. București: Allfa, 2000.
- Țepeneag 2001:** Țepeneag, Dumitru. *Maramureș*. Cluj Napoca: Dacia, 2001.

Литературата на немското малцинство в Банат между традицията и иновацията

Светлана Арnaudова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
svet_arnaudova@abv.bg

Die Literatur der deutschsprachigen Minderheit im Banat ist Teil der sog. „rumäniendeutschen Literatur“ aus Banat, Siebenbürgen und Bukowina, die auf den Territorien des ehemaligen Österreich-Ungarn und später des heutigen Rumänien nach 1918 entstanden ist. Diese Literatur charakterisiert sich sowohl durch ihre Beziehungen zur Literatur in Deutschland als auch durch ihr Interesse an der Literatur und an der Wirklichkeit in Rumänien. Der Akzent im Beitrag fällt auf die Spezifiken der rumäniendeutschen Literatur im Banat in Bezug auf ihre Grenzsituation zwischen zwei Kulturen und auf ihre sprachlichen und stilistischen Besonderheiten. Einerseits beobachtet man die Tendenz zum Provinzellen und Konservativen zum Zweck der Erhaltung der banatschwäbischen Identität, andererseits entwickelt die deutschsprachige Literatur im Banat Mechanismen zum Widerstand gegen die Ceausescu -Diktatur und öffnet sich intensiv zur Literatur der Bundesrepublik. Ihre kreativste Zeit liegt in der Zeitspanne zwischen 1965 und 1979, in der die Lyrik eine besondere Blütezeit erlebt und sich durch eine stilistische Vielfalt und Experimentierlust auszeichnet.

Литературата на немскоезичното малцинство в Банат е част от т.нар. „румънсконемска литература“ на областите в Банат, Трансилвания и Буковина, възникнала на територията на части от бившата Австро-Унгария, а по-късно на днешна Румъния след 1918 г. Тя се характеризира както с връзките си с литературата на Германия, така и с интереса си към литературата и действителността в Румъния. Релевантен за доклада е периодът след Втората световна война, защото тогава в литературата на немското малцинство от Банат се наблюдава особено бурно развитие.

За обозначаване на литературата на немските малцинства в Банат и Трансилвания едва през 60-те години на ХХ век се налага понятието „румънсконемска литература“, което тук превеждам буквално от немски език – rumäniendeutsch. Първоначално терминът се използва по отношение на писмената култура на немските малцинства в Румъния, за да се избягнат дълги и не винаги точни формулировки като „немска литература в Румъния“ или „румънска литература на немски език“. Днес понятието е разширено и се използва както за обозначаване на литературата, така и за живеещото в Румъния немско малцинство. Един интересен факт, говорещ много за спецификата на тази литература и за нейната културна стойност, е че и столицата Букурещ е седалище на важни немски периодични издания като *Bukarester Deutsche Zeitung*, *Allgemeine deutsche Zeitung für Rumänien* и *Neue Literatur*. В Букурещ активна дейност развива и издателството Критерион, което издава творби на немскоезични автори.

Заселването на етнически германци в днешните територии на Румъния започва още през XII век под владичеството на крал Гейза Втори (1141 – 1162),

когато около 500 семейства от Кьолнското епископство и от земите около Лиеж и Трир се заселват в днешна Трансилвания след обещанието за специални свободи и даване на земя. Този поток от хора от Запад на Изток продължава до XVII век. Между тях се намират селяни, занаятчии, миньори, но и благородници, книжовници и свещеници. За разлика от другите немски малцинствени групи, до революцията през 1848 година, тази в Трансилвания се радва на специална автономия и законово документирана свобода и независимост,¹ които постепенно загубва след присъединяването на областта към Унгария през 1867 г. Трансилвания става част от Унгарското кралство, с което окончателно бива лишена от автономията си, а етническите германци загубват силното си политическо влияние. На тях вече не се гледа като на отделна привилегирована народност, а като на маргинално етническо малцинство. Това води до криза на идентичността, която се задълбочава от последствията на Втората световна война и от последвалия комунистически режим. Немското малцинство в Трансилвания търси духовна опора в културното сближаване с Германия, но представата за отдалечената немска родина, която трябва да компенсира принудителната загуба на идентичност, често се оказва илюзорна. Другата голяма група етнически германци на територията на Румъния е тази на банатските шваби, които идват на три етапа в Банат от Югозападна Германия – под владичеството на Карл VI (1722 – 1727), на Мария Терезия (1763 – 1777) и на Йозеф II (1782 – 1787). Що се отнася до периодизацията на тази литература, то тя често съвпада с историческите събития, които променят живота на немските малцинства. Най-важните повратни моменти

в нея са Реформацията през XVI век (начело с Йоханес Хонтерус в Трансилвания)², времето на Барока и Просвещението, революцията от 1848 г., краят на Първата световна война и изходът на Втората световна война. Последните две събития са от особено значение за развитието на румънсконемската литература. За литературата на Буковина краят на Втората световна война е краят на съществуването на литературата на немски език в този регион. Голяма част от образованото градско население, което общува на немски език в сферата на образованието и администрацията, е с немски и еврейски корени. Немскоезичното еврейско население е почти изцяло депортирано и унищожено през Втората световна война или по-късно емигрира. От 60 000 души в Черновиц, столицата на Буковина, едва 5 хиляди оцеляват след немската окупация. Такава е съдбата на световноизвестни автори като Паул Целан и Розе Ауслендер, които избягват по чудо Холокоста и прекарват остатъка от живота си в изгнание.

Повечето писатели от Банат емигрират по политически причини в Германия през 80-те години на миналия век и особено след 1989 г. и съществуват само от-

¹ Известен е документът *Diploma andreañ*, с който се делегират права на заселническата група на саксонците в Трансилвания от страна на унгарските крале. Той е издаден през 1224 г. от Андреас II и е най-разпространеният и най-добре изработен статут, който гарантира правата на етническите немски заселници в Източна Европа векове наред.

² Прочут хуманист от Хермансшад (1498 – 1549), рум. Сибиу. Приемането на т.нар. *Confessio Augustana* през 1530 г. от мнозинството от живеещите в Трансилвания етнически германци няма принудителен характер и не играе ролята на обединяващ елемент. По-скоро всеки взема свободно решението си при избора на вероизповедание. Този принцип на религиозна толерантност се запазва и през следващите векове.

делни опити да се съхрани литературната традиция. Важността на периода преди и след 1989 г. се състои и във факта, че тогава твори едно особено талантливо поколение (Ролф Босерт, Вернер Зьолнер, Рихард Вагнер, Клаус Хензел), чиято най-изявена представителка е Херта Мюлер. Особеностите на румънсконемската литература са последици от извънредната ситуация, в която се намира немското малцинство първо в Австро-Унгария, а след това и в Румъния. Стремещът към запазване на етническата идентичност води до тенденции за запазване на провинциалното и консервативното, защото всъщност немскоезичните автори живеят на един езиков остров. От това за писателите възникват и трудности, и нови възможности. Възможностите произлизат от факта, че творбите на тези автори са подложени на консервативните патриотични влияния отвътре, но не могат да избягнат влиянията на румънската култура, която разширява техния хоризонт. В същото време владеенето на родния немски език дава на авторите и възможност да се обърнат към постиженията на цялото немскоезично културно пространство. Що се отнася до същностните черти на румънсконемската литература, конкретно в Банат, те отговарят на общите тенденции на тази литература след Втората световна война. В този период литературата е подчинена на политическите обстоятелства в Румъния. Според Богдан Даскалу, от 1947 до 1953 г. румънският политически живот е белязан от догматизъм, от 1953 до 1956 г. следва либерализация, от 1957 до 1962 г. се наблюдава повторно втвърдяване на позициите, от 1962 до 1969 г. – либерализация, последвана от 1970 до 1989 г. от нарастваща догматизация. Въпреки тези политически параметри обаче периодът 1965 – 1979 г. е най-важният и най-витален период за историята на румънсконемската литература и особено за лириката след 1944 година. Тя се отличава със стилистично многообразие и желание за експериментиране, което води до набелязването на нови тематични кръгове. Едва в този период падат литературните табута, така че, по думите на Рихард Вагнер всеки може да пише както иска и писателите са заплени от тази свобода. По-късно ситуацията се променя и Вагнер отбелязва: „В началото ние не бяхме дисиденти и не искахме да сме такива. В дисиденти ни превърна режимът на Чаушеску” (Dascalu 2004: 16).

Литературният живот в края на 1960-те е в подем, всички вестници приемат за своя кауза да откриват и поощряват млади талантливи автори. В това отношение решаваща роля играе *Neue Banater Zeitung*, в чиято притурка *Universitas* за ученици и студенти през 1969/70 г. дебютират 30 млади автори. Особено авангардна и плодотворна роля за развитие на форми на съпротива срещу режима на Чаушеску, но и за развиване на една особено иновативна, експресивна и оригинална лирика, кратка проза и есеистика играе основаната през 1972 г. литературна група Банат (нем. Aktionsgruppe Banat). Възникването ѝ конфронтира румънските институции с един особен случай. Въпреки че организирането във всякакви групи е строго забранено, в началото режимът не реагира на нейното основаване. Това, което учудва още повече, са политическите възгледи на групата, в която членуват писатели като Ролф Босерт, Ернест Вихнер, Вернер Крем, Рихард Вагнер. Авторите се застъпват за една идеология, която е смесица от социализъм с човешко лице, идеи на Че Гевара и на Критическата теория под влияние на Херберт Маркузе. Рихард Вагнер пише в мемоарите си, че всички се смятат в началото за марксиста, макар че по-малко от 10 години след това повечето автори се пре-

вършат в яростни противници на режима. Много от писателите са репресирани и принудени да емигрират, други изчезват безследно, някои са убити от Секуритате или сами избират пътя на самоубийството.³

Важна роля за формирането на политическите възгледи и за литературното развитие на авторите на групата играят писатели като Бертолт Брехт, Йоханес Бобровски, Хелмут Хайсенбютел, Фолкер Браун, Кафка. Младите писатели от Банат се влияят и от стилистиката на френския *nouveau roman*, и от идеите на Виенската група⁴. Особено в лириката на авторите от Банат се чувства ограничеността на лирическият аз в предметния свят, в чието по-дълбоко значение вече не може да се проникне. Търсенето на смисъл и свободата да се правят смислови асоциации често е оставено на самия читател. От Виенската група немскоезичните автори от Банат заемстват играта с думите и разбирането за езика като оптически и акустичен материал. Най-важното, разбира се, е талантът на авторите. Членовете и симпатизантите на литературната група Банат постигат консенсус по отношение на утопичната цел да противодействат на диктатурата чрез поетически текстове, напр. чрез блестящата по отношение на художественото майсторство антология *Übungen für Gleichgültige (Упражнения за безразлични)*, и така да подтикват към активен размисъл и действие. Третата особеност на тази лирика е дълбоката връзка между личното преживяно и обществения контекст.

Членовете на групата са подложени на двоен натиск: от една страна на натиска на правителството, а от друга – на натиска на собствениците си сънародници от етническото немско малцинство. Авторите всъщност са аутсайдери по отношение на представите на банатските шваби за патриотична литература, укрепваща швабската идентичност, защото се стремят към модерните образци на съвременната европейска литература. От друга страна те са аутсайдери и по отношение на традиционната регионална швабска литература, чиято консервативна традиция се съхранява повече от три века. Следователно групата по това време е малцинство в малцинството и авторите не пишат за своите сънародници, а за самите себе си и по-късно срещу режима. Важен е и фактът, че авторите, членуващи в литературната група Банат или гравитиращи около нея, творят след закриването на групата от държавните органи на Румъния през 1975 г. още около 15 години, след което всеки поема по собствен път. Най-често това е пътят на емиграцията в Германия. Показателно е, че писателите, които на Запад се смятат за „представителни“ за румънсконемската литература през последния период на нейното

³ Тази тема придобива особена гласност след ожесточени дебати в медиите и след публикацията на Херта Мюлер в списанието „Text und Kritik“ от 2002 г. Заглавието на есето е „Може ли литературата да свидетелства?“ (нем. „Kann Literatur Zeugnis ablegen?“).

⁴ Виенската група е творческо обединение на австрийски автори от 1954 г. до 1964 г., които се разграничават радикално от утвърдените литературни образци и се влияят от поетиката на късния експресонизъм, дадаизма и сюрреализма. Най-ярките представители на Виенската група са Карл Артман, Фридрих Ахлайтнер, Герхард Рюм и Ернст Яндл. Авторите от Виенската група разрушават традиционните представи за нормите на лирическото произведение, като отдават голямо значение на визуалното и акустичното представяне на текстовете и възраждат ролята на различните диалекти. Често лирическите творби се редуцират върху основните гласни, пише се само с малки букви, провокират се звукови асоциации у читателя. Творците от групата се ангажират и с актуални политически проблеми.

развитие, съвсем не се възприемат за такива от мнозинството от техните сънародници в Банат, защото с писането си те са в опозиция на традиционните банатски автори, обявяващи се за т.нар. „отечествена литература“ (нем. Heimatliteratur).

Литературата на Банат би била много подходящ обект за изследване с помощта на теоретичните постулати от философското изследване на Делюз и Гатари за „малката литература“⁵, които дефинират трите признака на тази литература: детериториализация на езика, политизиране и на най-маловажния контекст и преплитане на различните послания. В този дух според Делюз революционна е не само литературата на малцинството, но и всяка литература, разрушаваща норми и табута. Това важи с особена сила за румънсконемската литература на Банат, която се опитва да се противопостави с езиковите средства на детериториализирания немски език на обществената действителност в социалистическа Румъния. Езикът остава единственото, което писателят може да притежава след всевъзможни загуби. А тематичните особености на лириката от Банат онагледяват политизирането и на най-делничните ситуации и показват колко трудна, а понякога и невъзможна е писателската свобода. Емоцията е сведена до надживяване на монотонността и сивотата на ежедневието, а банални предмети и случки оживяват в неочаквана експресионистична образност.

Притиснати в една ниша, от която контактът с литературата в Германия не е безпроблемен, разчитайки на употребата на език, чиито възможности са редуцирани от откъсването от естествената езикова среда, притеснявани от често безпощадната цензура, румънсконемските автори, особено лириците, създават през седемдесетте години на двадесети век литература, която се съизмерва с най-добрите образци на немската литература и днес е част от немския литературен канон. В авторефлексията си самите автори и литературни критици от Банат са изключително възискателни към себе си. Много показателен е фактът, че те се съизмерват и с образците от румънската литература. В този смисъл бих желала да цитирам част от твърде самокритичното изказване на известния писател и критик Герхард Чейка:

Необяснимо или най-малкото много учудващо е изоставането на румънсконемската лирика от румънската. Румънската лирика е изцяло европейска, тя е, там където е модерна, автентично модерна. Това не позволява удобни социално-политически обяснения на факта, че румънсконемската лирика не е така модерна. Но на какво се дължи това? На историческите реалности, на традицията? На темперамента? Един комплекс от въпроси, който заслужава да бъде изследван. Може би това се дължи на изтощителната особена ситуация да се намираш на ръба на различни културни кръгове, но мисля, че донякъде това се дължи и на липсата на достатъчно самочувствие... Но всяко време и общество имат изкуството, което заслужават (цит. по Tudorica 1997: 36).

Въпреки тази самокритична оценка всъщност румънсконемската литература на Банат е твърде иновативна както по отношение на тематичното разнообразие,

⁵ В изследването си Делюз и Гатари се фокусират върху творчеството на Кафка като представител на литературата на малцинството на чешките евреи в Прага, пишещи на немски език. Авторите застъпват тезата, че всеки интелектуалец трябва да пише революционно и неконформистки като „пражки евреин“ и да бъде „циганин и номад на собствения си език“ (Deleuze und Guatarri 1976: 27).

така и по отношение на стилистичните форми. Поетите се отказват от крайните рими и въобще от традиционната метрика, преобладава белият стих, чувства се силното влияние на херметичната лирика на Целан и Розе Ауслендер от Буковина, но и на Виенската група с нейното на пръв поглед лишено от голям смисъл, привидно случайно нареждане на думи една до друга. Всъщност с това авторите на Виенската група изразяват обществения си протест. Посланията стават все по-загадъчни и неясни, използват се и изразните средства на природната лирика, примесени с нюанси на магически реализъм. Хелмут Хайсенбютел със своята експериментална лирика и Фолкер Браун с обществения си ангажимент и стихотворения с елементи на отчуждение в стил Бертолт Брехт са другите важни образци за младите творци от Банат. Стиховете често са с предметна метафоричност, подкупваща простота и с краткост на епиграма, богати на образи, изпълнени с музикалност. Много от банатските лирици са и силно повлияни от експресионизма. Анемарие Шулер въвежда понятието „ангажирана субективност“ и привнася термина „поглед, обърнат навътре“, заимстван от западногерманската литература от началото на 70-те години, когато се говори за обрат в тенденциите (нем. *Tendenzwende*). Индивидът излиза на преден план и филтрира чрез своята субективност и напълно лични преживявания обществената действителност. Почти всички автори през осемдесетте години са принудени от режима да напуснат Румъния и се отправят към Западна Германия. И макар групата да е принудително разпусната през 1975 година, тя е водещото литературно сдружение за румънско-немската литература и дори след разпадането ѝ нейните автори продължават да водят активен литературен и политически живот.

Ще покажа с два конкретни примера как авторите от Банат продължават своето мултикултурно съществуване и след принудителната си емиграция. Най-известните представители на този регион са Херта Мюлер и Каталин Флореску. Херта Мюлер е етническа германка от Банат, носителка на Нобелова награда за литература за 2009 г., а Каталин Дориан Флореску – етнически румънец от Банат, емигрирал първо в САЩ, а после в Швейцария. Днес творбите и на двамата писатели принадлежат на немскоезичния литературен канон. Изборът ми е мотивиран и от онагледяването на две коренно различни тенденции при Мюлер и Флореску. В сборника с разкази от 1984 г. *Низини* (нем. *Niederungen*) Херта Мюлер описва прецизно и безпоощадно консерватизма и патриотарството на швабското село в Банат, нацисткото минало на баща си и нацистките престъпления на сънародниците си, като казва, че през живота си е преживяла две диктатури – тази на швабското село и тази на Чаушеску. Още в този сборник Херта Мюлер тематизира и една тема табу за Румъния – депортирането на етнически германци от Румъния в съветските трудови лагери след Втората световна война. Тези, а и по-нататъшните текстове на писателката са повлияни от диглосия, многоезичие и езика на банатските шваби. Авторката често различава между „майчиния език“, който е диалектът на нейното детство, „твърдия като дюля“ литературен немски и „езика на държавата“, който е език на обикновените румънци, но и език на диктатурата на Чаушеску. Авторката внася изрази и образи от румънския език в немския и създава нови езикови фигури, които провокират постоянно читателя със своята необичайност и оригиналност. Странните за немския читател метафори и сравнения често се основават на съзнателно вмъкнати и оставени без обяснение буквални

преводи на думи от румънски език, наречен от писателката „език на безпощадните образи-картини”. За отношението си към румънския език, който Херта Мюлер научава на петнадесет години в гимназията в Тимишоара, авторката казва:

Езикът на страната не ми беше никога толкова близък като моя роден език, но образите му ми харесваха повече. Често ми се струваше, че в румънския език думите са по-изпълнени с чувство и повече подхождат на моите собствени възприятия (Müller 2001: 32).

Каталин Флореску, роден през 1967 г. в Тимишоара, Румъния, пресъздава в най-успешния си роман – *Якоб решава да обича* – една семейна сага от XVII век до наши дни, в която, противно на традицията и познатите клишета, героите не се движат от Изток на Запад, а от Запад на Изток. Това е историята на френския селянин от Лотарингия Якоб Обертин, който по време на Тридесетгодишната война тръгва на Изток, намира едно изоставено имение и решава да се представи за швабски наследник. Якоб стига до Банат, където неговите синове и внуци встъпват в смесени бракове с румънци и сърби, а последният богат наследник на огромен чифлик осиновява детето на циганка-гадателка и праща собствения си син в съветските трудови лагери, защото смята, че циганинът Сарело е много по-способен да ръководи имотите му. Така при Флореску на фона на една вълнуваща история и под влиянието на румънската устна разказвателна традиция и на големите образци на немските романи от първата половина на двадесети век се осъществява на практика транснационалността като парадигма на съвременната немскоезична мигрантска литература. Или както казва Каталин Флореску в едно свое интервю за швейцарското радио: „При цялата комплексност на моята биография и моята литературна принадлежност единственото сигурно нещо е това: аз не съм румънски автор и не съм швейцарски автор. аз съм европейски автор, който е роден в Румъния, пише на немски език и живее в Швейцария”.

Най-добрите образци на румънсконемската литература от Банат, романите на Херта Мюлер и Флореску, творбите на т.нар. „мигрантска литература“ на немски език доказват недвусмислено, че днес литературата не може да се обвързва в тесен национално-исторически контекст. Литературата на немскоезичното малцинство от Банат рефлектира големите катастрофи на двадесети век през призмата на „малката литература“ (Делъоз и Гатари), като разрушава представата за културна идентичност, дефинирана в границите на националното. И макар и написана на един език – немския, доказва, че транснационалната литература дължи много на езиковото многообразие в Европа, а в случая на банатските шваби – и на Балканите – като един ярък пример за транскултурно преплитане и културен трансфер.

Библиография

- Dascalu 2004: Dascalu, Bogdan. *Held und Welt in Herta Müllers Erzählungen*. Hamburg: Dr. Kovač, 2004.
- Deleuze, Guatarri 1976:** Deleuze, Gill/Guatarri, Felix. *Kafka. Für eine kleine Literatur*. Frankfurt: Suhrkamp, 1976.
- Florescu, Catalin Dorian:** <http://www.literaturchock.de/autoren/interviews/119-interview-catalin-dorian-florescu-deutsch> (от 13.01. 2014)

- Florescu 2011:** Florescu, Catalin Dorian. *Jacob beschließt zu lieben*. München: Verlag C.H.Beck oHG, 2011.
- Müller 2001:** Müller, Herta: Ist Sprache Heimat? – In: *Reportagen, Bilder, Gespräche*. 50 Jahre Goethe-Institut. Berlin: C.H.Beck Verlag, 2001.
- Müller 1984: Müller, Herta. *Niederungen*. Berlin: Rotbuch, 1984.
- Müller 2002:** Müller, Herta. Kann Literatur Zeugnis ablegen? – *Text und Kritik*, 2002, Heft 155, S.14.
- Tudorica 1997:** Tudorica, Cristina. *Rumäniendeutsche Literatur (1970-1990)*. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1997.

